МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПОЗДНЯКОВА ОЛЕНА ЛЕОНТІЇВНА

УДК 376.091:364-57:159.922.76]:37.013

ДИСЕРТАЦІЯ
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЗАКЛАДІВ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

13.00.03 – корекційна педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ О. Л. Позднякова

Науковий консультант – Шевцов Андрій Гаррієвич, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Позднякова О. Л. Теорія і практика функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.03 «Корекційна педагогіка» (011 – Науки про освіту). – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2021.

У дисертації обґрунтовано теоретико-методологічні засади функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу, комплексно розкрито управлінсько-організаційні і технолого-методичні аспекти її моделювання та практичного забезпечення, проаналізовано інноваційний досвід модернізації освітньо-реабілітаційної практики за напрямами підвищення її життєтворчого, компетентнісного та соціалізаційного потенціалу, реалізації пріоритетів розбудови Нової української школи у корекційно-педагогічній площині.

Доведено, що виховна система навчально-реабілітаційного закладу по мірі стабілізації алгоритмів функціонування та подальшого розвитку закономірно набуває все більш характерної організаційно-функціональної специфіки, інваріантними індикаторами якої є: включення корекційно-реабілітаційного компонента у виховні заходи при збереженні їх загальнопедагогічного базису та синхронізації напрямів виховання (фізичного, трудового, морального, громадянського, правового, соціального, естетичного, екологічного та розумового) з напрямами реабілітації (медичної, фізкультурно-спортивної, професійної, психологічної, соціальної та педагогічної); підпорядкування сукупності виховних і реабілітаційних впливів на дитину її особливим освітнім потребам через розробку і реалізацію індивідуальної програми розвитку та програми реабілітації; організаційне забезпечення функціонування внутрішньої інфраструктури

навчально-реабілітаційного закладу, у призначенні якої важливе місце займають реабілітаційно-виховні функції; забезпечення в організаційній структурі виховної системи не тільки внутрішньо-зорієнтованих (управлінсько-координаційних) зв'язків, а й зовнішньо-зорієнтованих, суспільно значущих векторів розвитку, які через налагоджене партнерство навчально-реабілітаційного закладу з іншими соціальними інституціями суттєво впливають на успішність інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в сучасне суспільство, набуття ними достатнього досвіду активної соціальної практики для впевненої орієнтації в основних соціалізаційно-рольових моделях (освітньо-креативній, професійно-трудовій, сімейно-побутовій, громадсько-культурній, фізкультурно-спортивній та ін.).

Концептуалізовано цілісне авторське бачення теоретико-методологічних основ корекційного виховання дітей з особливими потребами, можливостей забезпечення його компенсаторної спрямованості та організаційної специфіки фахового супроводу. Обґрунтовано модель виховної системи навчально-реабілітаційного закладу, яка на єдиних концептуальних диспозиціях об'єднує системоутворюючі компоненти: методологічно-цільовий, суб'єктно-середовищний, функціонально-діяльнісний і управлінсько-результативний. Розкрито функціональне значення цільових виховних програм та інноваційних педагогічних технологій для забезпечення фундаментальної орієнтації виховної системи навчально-реабілітаційного закладу на відкриту взаємодію із зовнішнім соціокультурним простором, формування ціннісно-діяльнісного підґрунтя суспільно значущої життєтворчості особистості в актуальному сьогоденні та перспективному майбутньому.

Представлено результати проведеного експериментального дослідження ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами, послідовно здійсненого за 5 етапами: пошуково-теоретичним, підготовчим, констатувальним, формувальним, контрольно-узагальнюючим.

Проаналізовано дані емпіричних досліджень, проведених за розробленою діагностико-методичною картою, що передбачала використання 22-х методик для отримання релевантних даних за обґрунтованими діагностичними критеріями: ціннісно-позиційним, освітньо-соціалізаційним, особистісно-поведінковим, просторово-адаптаційним, фізично-компенсаторним, фахово-компетентнісним і управлінсько-прогностичним. Емпірично встановлено, що виховна робота в навчально-реабілітаційних закладах організована за стабільними організаційними алгоритмами і є досить змістовною для реалізації основних напрямів виховання, проте в недостатній мірі відповідає вимогам системності і вимагає подальшої оптимізації в режимі експериментально-інноваційного пошуку.

На формувальному етапі в експериментальних навчально-реабілітаційних закладах впроваджено авторську виховну систему, реалізовано систему організаційних, змістових і технологічних нововведень, забезпечено дотримання розроблених педагогічних умов корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами.

На контрольно-узагальнюючому етапі за підсумками математико-статистичного аналізу емпіричних даних, виконаного на основі методичних алгоритмів обробки кількісних результатів дослідження за t-критерієм Стьюдента, U-критерієм Манна-Уітні та φ^*-критерієм Фішера, експліковано наявність в експериментальних закладах більш суттєвої, акцентованої і системно-когерентної (репрезентованої у позитивній інтерференції та взаємному посиленні тих компонентів, які мають критичне значення для освітньо-соціалізаційного потенціалу виховної системи) позитивної динаміки, що свідчить про наявність системного ефекту від реалізованих експериментальних нововведень, підтверджуючи практичну значущість авторської структурно-функціональної моделі виховної системи та можливості її успішного впровадження в навчально-реабілітаційних закладах за умов належного програмно-технологічного і змістовно-методичного забезпечення цієї інноваційної практики.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що вперше:

– здійснено цілісне теоретико-методологічне й експериментальне дослідження проблеми функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами в системі освіти України;

– визначено концептуальні засади моделювання та практичного забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційних закладів в єдності та взаємодетермінаціях управлінсько-організаційного і технолого-методичного аспектів;

– обґрунтовано модель виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами, функціональний потенціал якої забезпечується синергією методологічно-цільового, суб'єктно-середовищного, функціонально-діяльнісного й управлінсько-результативного компонентів;

– розроблено діагностико-методичну карту для комплексного емпіричного дослідження стану функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу відповідно до обґрунтованих діагностичних критеріїв: ціннісно-позиційного, освітньо-соціалізаційного, особистісно-поведінкового, просторово-адаптаційного, фізично-компенсаторного, фахово-компетентнісного й управлінсько-прогностичного;

уточнено:

– специфіку та зміст структурних компонентів корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами як методологічної бази створення виховної системи навчально-реабілітаційних закладів;

– педагогічні умови функціонування та розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу;

– нормативно-інституційні детермінанти цільової та організаційної специфіки виховної системи навчально-реабілітаційного закладу в контексті ресурсів підвищення її життєтворчого, компетентнісного та соціалізаційного

потенціалу, реалізації пріоритетів розбудови Нової української школи у корекційно-педагогічній площині;

– концептуально-інтерпретаційні концентри системного, синергетичного, діалектичного, особистісно-зорієнтованого, компетентнісного, культурологічного, аксіологічного та акмеологічного підходів до теоретико-методологічного дослідження проблеми функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів;

– управлінські механізми організаційно-методичної синхронізації напрямів виховання з напрямами реабілітації в межах процесу функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу;

– корекційно-виховну специфіку опанування вихованцями з особливими освітніми потребами провідних соціалізаційно-рольових моделей, які детермінують освітньо-соціалізаційні функції навчально-реабілітаційного закладу;

подальшого розвитку набули:

– науково-педагогічні положення про нормативність раннього початку корекційного виховання; про пріоритетність корекційного виховання для педагогічно доцільного управління процесом соціалізації осіб з особливими освітніми потребами; про забезпечення суспільної детермінації корекційного виховання за рахунок його організації у системних взаємозв’язках із соціальною практикою та соціокультурним проєктуванням;

– концепції реабілітації через все життя (А. Шевцов) та навчально-реабілітаційної діяльності спеціального закладу як відкритої соціально-освітньої інституції (В. Нечипоренко);

– науково-педагогічні концепції і моделі, які пояснюють діалектичну послідовність етапів проєктування, розбудови, становлення, стабілізації та розвитку виховної системи;

– дослідження корекційно-виховного потенціалу шкільного самоврядування щодо розвитку соціально значущих якостей дітей з особливими освітніми потребами, їх підготовки до самостійного дорослого

життя та професійної діяльності, формування ціннісно-діяльнісного підґрунтя суспільно значущої життєтворчості випускників навчально-реабілітаційних закладів у перспективному майбутньому.

Практичне значення результатів дослідження полягає у:

– використанні результатів дослідження при моделюванні виховної системи навчально-реабілітаційних закладів України;

– розробці та впровадженні у практику роботи навчально-реабілітаційних закладів системи корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами;

– розробці авторських технологій педагогічного супроводу життєвої практики і педагогічного супроводу соціальної практики вихованців навчально-реабілітаційних закладів;

– розробці та впровадженні у практику роботи навчально-реабілітаційних закладів цільових виховних програм: «Україна в серці моєму», «Я – людина», «Праця в житті людини», «Я і моє здоров'я», «Екологічна просвіта», «Душа українця в мистецтві».

Матеріали дослідження можуть використовуватись у навчальному процесі закладів вищої освіти при викладанні навчальних курсів за освітніми програмами «Спеціальна освіта», «Спеціальна психологія», «Логопедія», «Соціальна робота», для виконання студентами освітньо-кваліфікаційних робіт та реалізації наукових досліджень, присвячених вирішенню проблеми корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: виховна система, навчально-реабілітаційний заклад, діти з особливими освітніми потребами, корекційне виховання, програмно-технологічне забезпечення корекційно-виховного процесу, корекційно-компенсаторні функції, педагогічні умови функціонування виховної системи, соціалізаційно-компетентнісний потенціал спеціальної освіти, управлінсько-педагогічне моделювання.

ABSTRACT

Pozdniakova O. L. Theory and practice of educational system functioning in education and rehabilitation establishments for children with special educational needs. – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences, specialty 13.00.03 «Correctional pedagogy» (011 – Educational Sciences). – National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, 2021.

The thesis substantiates theoretical and methodological principles of educational system functioning in education and rehabilitation establishments, comprehensively reveals managerial and organizational as well as technological and methodological aspects of its modeling and practical support, analyzes the innovative experience of modernizing education and rehabilitation practices in the areas of increasing their life-creativity, competence and socialization potential as well as implementing priorities of development of the New Ukrainian School in its remedial and pedagogical aspects.

It is demonstrated that as the algorithms of functioning and further development of the educational system of an education and rehabilitation institution stabilize, it naturally acquires an increasingly peculiar organizational and functional specificity, whose invariant indicators are the following: inclusion of a remedial and rehabilitation component into educational activities while maintaining their general pedagogical basis and synchronization of educational areas (physical, labor, moral, civil, legal, social, aesthetic, environmental and intellective educational areas) with rehabilitation directions (medical, sports, professional, psychological, social and pedagogical rehabilitation directions); subordination of the set of educational and rehabilitation influences on a child to his/her special educational needs through the development and implementation of an individual development program and an individualized rehabilitation program; organizational support for the functioning of the internal infrastructure of an education and rehabilitation establishment, which primarily performs rehabilitation

and educational functions; maintaining in the organizational structure of the educational system not only internally-oriented relations (management and coordination), but also externally-oriented, socially significant vectors of development which through the established partnership of an education and rehabilitation establishment with other social institutions significantly affect the success of integrating children with special educational needs in modern society, their acquisition of sufficient experience in active social practice for confident orientation in basic social-role models (educational and creative model, professional and labor model, family and household model, social and cultural model, physical culture and sports model, etc.).

The author conceptualizes the holistic vision of theoretical and methodological framework for remedial education of children with special needs, possibilities of providing its compensatory orientation and organizational specificity of its professional support. The model of the educational system of an education and rehabilitation establishment is substantiated; on the basis of unified conceptual dispositions it combines the following system-forming elements: methodological and target component, subject and environmental component, functional and activity component, managerial and performance component. The thesis reveals functional significance of targeted educational programs and innovative pedagogical techniques to ensure the fundamental orientation of the educational system of an education and rehabilitation establishment on open interaction with the external socio-cultural space; such programs and techniques also ensure the formation of value and activity basis for socially significant life-creativity of an individual today and in the future.

The thesis presents the results of the experimental study focusing on the educational system effectiveness in education and rehabilitation establishments for children with special educational needs; this study was consistently carried out in the following 5 phases: research and theoretical stage, preparatory stage, summative stage, formative stage, verification and generalizing stage. The author analyzed the data of empirical researches carried out on the basis of the specially

designed diagnostic and methodological map which employed 22 methods for receiving relevant data according to the following proved diagnostic criteria: value and positional criterion, educational and socializing criterion, personal and behavioral criterion, spatial and adaptive criterion, physical and compensative criterion, professional and competence criterion, managerial and prognostic criterion. It is empirically established that educational work in education and rehabilitation establishments is organized according to sustained organizational algorithms and is quite meaningful for the implementation of the main educational directions, however, it does not sufficiently meet the requirements of systematization and needs further optimization in the course of experimental and innovative search.

At the formative stage the author's educational system was introduced in experimental education and rehabilitation establishments, the system of organizational, informative and technological innovations was implemented, observance of the developed pedagogical conditions of remedial education of children with special educational needs was provided.

At the control and generalizing stage according to the results of mathematical and statistical analysis of the empirical data, performed on the basis of methodical algorithms for processing quantitative research results by Student's t-test, Mann-Whitney U-test and Fisher's φ * test, the author revealed in experimental establishments the presence of more significant, accentuated and system-coherent (represented by positive interference and mutual strengthening of those components that are critical for the educational and socialization potential of the educational system) positive dynamics. It indicates the existence of a systemic effect of the implemented experimental innovations, confirming the practical significance of the author's structural and functional model of the educational system and the possibility of its successful implementation in education and rehabilitation establishments under proper program and technological as well as content and methodological support of this innovative practice.

The scientific novelty of the research results consists in the fact that the author for the first time:

– carried out the comprehensive theoretical, methodological and experimental study of the problem of educational system functioning in education and rehabilitation establishments for children with special needs in the educational system of Ukraine;

– determined conceptual principles of modeling and practical support of the educational system of education and rehabilitation establishments in the unity and mutual determinations of their managerial and organizational as well as technological and methodological aspects;

– substantiated the model of the educational system of education and rehabilitation establishments for children with special educational needs, the functional potential of this model is ensured by the synergy of methodological and target, subjective and environmental, functional and activity as well as managerial and resultative components;

– developed the diagnostic and methodological chart for the comprehensive empirical study of the educational system functioning in an education and rehabilitation establishment in accordance with the substantiated diagnostic criteria: value and positional criterion, educational and socializing criterion, personal and behavioral criterion, spatial and adaptive criterion, physical and compensative criterion, professional and competence criterion, managerial and prognostic criterion;

the author specified:

– peculiarities and content of structural components of remedial education for children with special educational needs as a methodological basis for creating the educational system of education and rehabilitation establishments;

– pedagogical conditions for functioning and developing the educational system of an education and rehabilitation establishment;

– regulatory and institutional determinants of target and organizational specificity of the educational system of an education and rehabilitation

establishment in the context of resources to increase its life-creativity, competence and socialization potential, as well as to implement priorities of development of the New Ukrainian School in its remedial and pedagogical aspects;

– conceptual and interpretive concentrates of systemic, synergetic, dialectical, personality-oriented, competence, culturological, axiological and acmeological approaches to theoretical and methodological study of the problem of educational system functioning in education and rehabilitation establishments;

– mechanisms of managing organizational and methodological synchronization of educational areas with rehabilitation directions during the process of educational system functioning in an education and rehabilitation establishment;

– remedial and educational specificity allowing students with special educational needs to master leading social-role models which determine educational and socialization functions of education and rehabilitation establishments;

the author further developed:

– scientific and pedagogical provisions on the normativity of early start of remedial education; on the priority of remedial education for pedagogically appropriate management of the socialization process of people with special educational needs; on ensuring the social determination of remedial education through its organization in a systemic relationship with social practice and socio-cultural project designing;

– concepts of lifelong rehabilitation (A. Shevtsov) and education and rehabilitation activities of a special establishment as an open social and educational institution (V. Nechyporenko)

– scientific and pedagogical concepts and models that explain the dialectical sequence of stages of design, establishment, formation, stabilization and development of the educational system;

– research of remedial and educational potential of school government on development of socially significant qualities of children with special

educational needs, their preparation for independent adult life and professional activity, formation of value-activity basis of future socially significant life-creativity of students finishing education and rehabilitation establishments.

The practical significance of the research results consists in:

– using the research results in modeling the educational system in education and rehabilitation establishments of Ukraine;

– developing and implementing the system of remedial education for children with special educational needs in the practice of education and rehabilitation establishments;

– elaborating author's technologies of pedagogical support of life practice and pedagogical support of social practice of students in education and rehabilitation establishments;

– preparing and practically implementing in education and rehabilitation establishments targeted educational programs: «Ukraine Is in My Heart», «I am a Person», «Work in Human Life», «Me and My Health», «Environmental Education», «The Soul of the Ukrainian in Art».

Research materials can be used in the educational process of higher education institutions when teaching courses in educational programs «Special Education», «Special Psychology», «Speech Therapy» and «Social Work». They can also be used for students to prepare educational and qualifying works and carry out scientific research on solving problems of remedial education for children with special educational needs.

Key words: educational system, education and rehabilitation establishment, children with special educational needs, remedial education, program and technological support of the remedial and educational process, remedial and compensatory functions, pedagogical conditions of the educational system functioning, socialization and competence potential of special education, managerial and pedagogical modeling.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Одноосібна монографія:

1. Позднякова О. Л. Розвиток виховної системи навчально-реабілітаційного закладу: теоретичні засади та інноваційний досвід : монографія. Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2019. 316 с.

Статті у періодичних виданнях, включених до наукометричної бази Scopus:

2. Pozdnyakova O., Datskovsky I., Bocheliuk V., Nagymzhanov A., Turebayeva S. New Solution of Psycho-physiological Problem. *Utopía y Praxis Latinoamericana.* 2018. AÑO : 23, n°82 (Julio-Septiembre). Pp. 417–421.

3. Pozdnyakova O., Bocheliuk V., Nechyporenko V., Pozdniakova-Kyrbiatieva E., Panov N. Value foundation of the behavior of managers of different administrative levels: comparative analysis. *Revista espacios.* 2019, Vol. 40. № 34. p. 17.

4. Pozdnyakova O., Bocheliuk V., Nechyporenko V., Siliavina Y., Kyrbiatiev O. Culture and mentality-related specifics of implementation of the ‘law on counteracting bullying’ in the environment of educational institutions. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. Volume 11. Issue 3. 2020. Pp. 755–760.

5. Pozdnyakova O., Orazalieva R., Bila O., Derevyanko N. Teacher’s Use of a Drawing Workshop as a Method of Art Therapy. *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment.* 2020. № 8. Pp. 451–459.

6. Pozdnyakova O., Bocheliuk V., Nechyporenko V., Pozdniakova-Kyrbiatieva E., Siliavina Y. Psychological and pedagogical aspects of consolidation of social capital of higher education institutions. *Linguistics and Culture Review*, 2021. 5 (S2). Pp. 342–353.

Статті у вітчизняних фахових виданнях:

7. Позднякова О. Л. Формування соціальної компетентності учнів з обмеженими можливостями здоров'я засобами проектної діяльності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія :* збірник наукових праць. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. № 20. С. 190–194.

8. Позднякова О. Л. Становлення та розвиток виховної системи санаторної школи-інтернату. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки : реалії та перспективи :* збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. Випуск 44. С. 173–177.

9. Позднякова О. Л. Організація проектної діяльності дітей на засадах педагогіки життєтворчості. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія :* збірник наукових праць. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. № 25. С. 156–163.

10. Позднякова О. Л. Теоретичні засади розбудови виховної системи спеціальної школи-інтернату. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання :* збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. Випуск 24. С. 116–122.

11. Позднякова О. Л. Формування творчої особистості в умовах виховної системи санаторної школи-інтернату. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах :* збірник наукових праць. Запоріжжя : КПУ, 2014. Випуск 34 (87). С. 439–445.

12. Позднякова О. Л. Програмно-технологічне забезпечення виховної системи спеціальної школи-інтернату. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : збірник наукових праць. Запоріжжя : КПУ, 2014. Випуск 35 (88). С. 444–450.

13. Позднякова О. Л. Моделювання структури професійної компетентності соціального педагога-вихователя навчально-реабілітаційного центру. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка :* наукове видання. Мелітополь : Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2014. № 1 (12). С. 211–217.

14. Позднякова О. Л. Становлення дитини з психофізичними порушеннями як суб'єкта життєтворчості в умовах виховної системи санаторної школи-інтернату. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. № 25. С. 58–63.

15. Позднякова О. Л. Виховна система школи-інтернату як освітній феномен. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка :* наукове видання. Мелітополь : Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2016. № 2 (17). 2016. С. 37–42.

16. Позднякова О. Л. Особливості психологічного супроводу виховання учнів навчально-реабілітаційних закладів. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) :* збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2017. Випуск 10. С. 242–254.

17. Позднякова О. Л. Психологічна співпраця з батьками дітей з обмеженнями життєдіяльності як компонент становлення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія :* збірник наукових праць. 2017. Випуск 34. С. 146–157.

18. Позднякова О. Л. Розвиток інтегральної індивідуальності дітей з аутистичними порушеннями в умовах виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. *Актуальні питання корекційної освіти*

(педагогічні науки) : збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2018. Випуск 11. С. 251–264.

19. Позднякова О. Л., Соколовська І. А. Особливості взаємозв'язків комп'ютерно орієнтованого освітнього простору вищого навчального закладу на прикладі міста Запоріжжя. *Комп'ютер у школі та сім'ї :* науково-методичний журнал. Київ : ФОП Вероцький С. В., 2018. № 6. С. 3–8.

20. Pozdnyakova O. Problem of formation of pedagogical modeling as a professional portrait of the educational system of educational rehabilitation agencies. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи :* збірник наукових праць. Київ, 2019. Випуск 1 (22). С. 38–42.

21. Pozdnyakova O. Modeling of educational systems of educational and rehabilitation institutions as a pedagogical problem. *Народна освіта* : електронне наукове фахове видання 2019. № 2 (38) URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5735. (дата звернення : 15.09.2020).

22. Позднякова О. Л. Педагогічні умови розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. Випуск 37. С. 101–110.

23. Позднякова О. Л. Теоретико-методичні основи діагностики ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для осіб з обмеженнями життєдіяльності. *Інноваційна педагогіка :* науковий журнал. Випуск 14. Том 2. 2019. С. 117–122.

24. Позднякова О. Л. Українські навчально-реабілітаційні заклади: науково-дослідний аспект. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія :* збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. Випуск 38. С. 129–138.

25. Позднякова О. Л. Модель структури кадрового забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2020. Випуск 39. С. 98–108.

Розділи в колективних монографіях:

26. Позднякова О. Л. Формування соціальної компетентності учнів з обмеженими можливостями засобами проектної діяльності. *Соціокультурні та освітні процеси Запорізького Приазов'я : проблеми, пошуки та перспективи :* монографія / За ред. Л. В. Афанасьєвої, В. В. Молодиченка, В. В. Нечипоренко. Запоріжжя : Вид-во Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2013. С. 547–555.

27. Позднякова О. Л. Теоретичні засади і програмно-технологічне забезпечення виховної системи санаторної школи-інтернату. *Актуальні проблеми інновацій в наукових технологіях сьогодення :* монографія. Кіровоград : КП «Поліграфія», 2014. С. 283–307.

28. Позднякова О. Л. Діагностика ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для осіб з обмеженнями життєдіяльності. *Психологічні основи розвитку особистості :* монографія. Запоріжжя : Просвіта, 2019. Т. 6. С. 184–200.

Науково-методичні посібники:

29. Позднякова О. Л., Несен Г. М., Єрмаков І. Г., Нечипоренко В. В., Гордієнко Н. М. Життєтворчі пріоритети інноваційного розвитку навчально-реабілітаційного центру : науково-методичне видання. Запоріжжя : Вид-во Хортицького навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2011. 286 с.

30. Позднякова О. Л., Нечипоренко В. В., Гордієнко Н. М., Козарик О. С., Маврін В. В. Теорія і практика розвитку соціальної компетентності школярів : науково-методичний посібник. Запоріжжя :

Вид-во Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2011. 186 с.

31. Позднякова О. Л., Несен Г. М., Нечипоренко В. В., Пузіков Д. О., Гордієнко Н. М. Організація соціальної та життєвої практики учнів 11-річної школи : науково-методичне видання / за ред. І. Г. Єрмакова, В. В. Нечипоренко, Н. М. Гордієнко. Запоріжжя : Видавництво Комунального закладу «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр» Запорізької обласної ради, 2013. 248 с.

32. Позднякова О. Л., Сохань Л. В., Єрмаков І. Г., Несен Г. М., Нечипоренко В. В., Гордієнко Н. М. Українська наукова школа психології та педагогіки життєтворчості: досягнення, проблеми та перспективи розвитку Ювілейний науково-методичний збірник. Запоріжжя : Видавництво Комунального закладу «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр» Запорізької обласної ради, 2013. 648 с.

33. Позднякова О. Л., Єрмаков І. Г., Нечипоренко В. В., Гордієнко Н. М. Життєтворчий потенціал соціальної і життєвої практики : науково-методичний посібник. Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2018. 472 с.

Матеріали конференцій:

34. Позднякова О. Л. Розвиток емпатійності учнів з обмеженими можливостями здоров’я в контексті компетентнісно спрямованої освіти. *Компетентнісно спрямована освіта : перший досвід, порівняльні підходи, перспективи :* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квітня 2011 р.) Київ : Ін-т сучасн. підр., 2011. С. 622–624.

35. Позднякова О. Л. Формування соціальної компетентності учнів з обмеженими можливостями здоров’я засобами проектної діяльності. *Науково-педагогічні засади формування соціальних компетенцій учнів з особливими освітніми потребами як складової навчально-реабілітаційного*

процесу : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 10–11 листопада 2012 р.). Запоріжжя : Вид-во Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2012. С. 148–164.

36. Позднякова О. Л. Модель компетентного соціального педагога-вихователя навчально-реабілітаційного центру. *Технології формування педагогічного професіоналізму майбутніх учителів :* мат-ли Всеукр. наук.-практич. конф. (Мелітополь, 27–28 лютого 2014 р.). Мелітополь : МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. С. 157–162.

37. Позднякова О. Л. Організація проектної діяльності дітей: життєтворчий аспект. *Проектна діяльність учнів у системі компетентнісно спрямованої соціальної і життєвої практики в 11-річній школі та позашкільній освіті :* мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 29–30 жовтня 2014 р.). Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2014. Ч. 1. С. 98–103.

38. Позднякова О. Л. Інноваційна практика організації виховного процесу в умовах школи-інтернату. *Нові підходи до розвитку навчальних закладів в умовах модернізації вітчизняної освіти :* мат-ли Всеукраїнської наук.-практ. конф, присвяченої 100-річчю з дня народження Є. С. Березняка (Дніпропетровськ, 24 квітня 2014 р.). Дніпропетровськ : НГУ, 2014. С. 216–222.

39. Позднякова О. Л. Технологія розвитку соціальної компетентності учнів в умовах навчально-реабілітаційного простору. *Розвиток професійної компетентності студентів педагогічного відділення в сучасних умовах :* тези доповідей учасників IV регіональної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 23 квітня 2015 р.). Запоріжжя : Комунальний заклад «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр» Запорізької обласної ради. 2015. С. 12–17.

40. Позднякова Е. Л. Технологическое обеспечение воспитательной системы специальной школы-интерната. *Специальное образование: традиции и инновации :* материалы V Междунар. науч.-практ. конф. (Минск

14-15 апр. 2016 г.). Минск : БГПУ, 2016. URL: http://fso.bspu.by/news/nauka/elektronnyi-sbornik-v-mezhdunarodnoi-nauchno-prakticheskoi-konferencii-specialnoe-obrazovanie-tradicii-i-innovacii-2016. (дата звернення: 25.10.2020).

41. Позднякова О. Л. Інноваційний розвиток виховної системи школи-інтернату в сучасних соціокультурних умовах. *Соціально-гуманітарні науки, економіка, право: нові виклики, практика інновацій :* матеріали Міжн. наук.-практ. конф. (Полтава, 21–22 квітня 2016 р.) Полтава : Університет «Україна», 2016. Т. 1. С. 285–291.

42. Позднякова О. Л. Виховний процес санаторної школи-інтернату як чинник становлення творчої особистості. *Людина в умовах мінливості соціокультурного простору: духовно-практичний вимір :* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Мелітополь, 3–4 червня 2016 р.). Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2016. Ч. ІІ. С. 167–170.

43. Позднякова О. Л. Інноваційна практика організації виховного процесу санаторної школи-інтернату на засадах педагогіки життєтворчості. *Ukraine – EU. Modern Technology, Business and Law :* collection of international scientific papers : in 2 parts. Part 2. Current Issues of Legal Science and Practice. Management and Public Administration. Innovations in Education. Environmental Protection. Engineering and Technologies (April 3–8, 2017). Chernigiv : CNUT, 2017. Pp. 149–152.

44. Позднякова О. Л. Розбудова виховної системи загальноосвітнього навчального закладу на засадах компетентнісного підходу: теоретичний аспект. *Компетентнісний вимір сучасної освіти: теорія і практика :* збірник тез V регіональної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 19 травня 2017 р.). Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2017. С. 36–40.

45. Позднякова О. Л. Психологічний супровід виховання учнів навчально-реабілітаційних закладів у контексті євроінтеграції системи

спеціальної освіти України. *Ukraine – EU. Innovations in Education, Technology, Business and Law :* collection of international scientific papers (April 3–8, 2017). Chernigiv : CNUT, 2018. Pp. 187–190.

46. Позднякова О. Л. Корекційне виховання як чинник компенсації обмежень життєдіяльності дитини і забезпечення її особистісного розвитку. *Соціальна та життєва практика в структурі професійної підготовки : теорія і практика : збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Запоріжжя, 17 травня 2018 р.). Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2018. С. 131–133.

47. Позднякова О. Л. Психологічний супровід виховання учнів навчально-реабілітаційних закладів у контексті компетентнісно спрямованої освіти. *Досвід і проблеми організації соціальної та життєвої практики учнів і студентів на засадах компетентнісного підходу до освіти (до 25-річчя Наукової школи педагогіки та психології життєтворчості* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 12–13 жовтня 2018 р.). Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2018. С. 189–192.

48. Позднякова О. Л. Концептуальні засади розбудови виховної системи нової української школи. *Науково-практичні засади освітнього менеджменту в умовах становлення Нової української школи :* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпро, 21 листопада 2018 р.). Дніпро : ФОП Юнаш А. К., 2019. С. 63–-66.

49. Pozdnyakova O., Gordienko N., Sokolovskaya I., Nechiporenko V. Features of children educational in inclusive groups. *Educaţia incluzivă : dimensiuni, provocări, soluţii :* Materialele Conferinţei ştiinţifico-practice internaţionale (Ediţia a 4-a, 19 octombrie, 2018). Bălţi : S. n., 2018. Pp. 315–318.

50. Позднякова Е. Л., Гордиенко Н. Н., Соколовская И. А. Модернизация украинского педагогического образования с учетом опыта и особенностей функционирования образовательных стандартов европейского пространства. *Наука и образование в современном мире :* материалы

международной научно-практической конференции (Караганда, 1 марта 2019 г.). Караганда : «Болашақ-Баспа» РББ, 2019. 4 том. С. 186–189.

51. Позднякова О. Л. Психокорекційна робота з батьками учнів із порушенням розвитку як компонент виховної системи. *Інноваційні підходи до освіти та соціалізації дітей зі спектром аутистичних порушень :* матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 3 квітня 2019 р.). Львів : друкарня «Справи Кольпінга в Україні», 2019. С. 102–104.

52. Позднякова О. Л. Структурно-функціональна модель виховної системи спеціальних та інклюзивних закладів освіти. *Психолого-педагогічний супровід осіб з особливими потребами у спеціальній та інклюзивній освіті :* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 11–12 квітня 2019 р.). Львів : друкарня «Справи Кольпінга в Україні», 2019. С. 56–58.

53. Позднякова О. Л. Організація комплексного супроводу корекційного виховання учнів із порушеннями функцій опорно-рухового апарату в умовах навчально-реабілітаційних закладів. *Актуальні проблеми ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології* : збірник тез доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 4–5 жовтня 2019 р.). За заг. ред. Шевцова А. Г. Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2019. С. 75–78.

54. Pozdnyakova E., Nechiporenko V., Gordienko N., Sokolovskaya I. The effect of distance training on the formation of pedagogical conditions in preparing competitive specialists in higher education institutions. *The use of modern educational and informational technologies for the training of professional competences of the students in higher education institutions :* Articles the scientific-practical conference with international participation (December 6−7, 2019), B˘al¸ti : Tipografia B˘al¸ti, 2019. Pp. 90−92.

55. Позднякова О. Л. Виховна система навчально-реабілітаційного закладу як інституційний базис соціокультурної практики дітей з особливими освітніми потребами. *Освітні і культурно-мистецькі практики в контексті інтеграції України у міжнародний науково-інноваційний простір :* збірник

тез доповідей І Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (Запоріжжя, 14 травня 2020 р.). Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2020. С. 153−157.

56. Позднякова О. Л. Концептуальні основи становлення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. *Особливі діти : освіта і соціалізація :* збірник тез доповідей VI Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки та психології (Київ-Запоріжжя, 1−2 жовтня 2020 р.). Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2020. С. 68−72.

57. Позднякова О. Л. Психологічна компенсація як чинник корекційного виховання дитини з особливими освітніми потребами в умовах навчально-реабілітаційного закладу. *Актуальні проблеми ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології :* матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 18 березня 2021 р.). Альянт, 2021. С. 169−171.

58. Bocheliuk V. Yo., Pozdniakova O. L. Methodological recommendations for optimization of the system of rehabilitation of children and youth with disabilities. *Science and education: problems, prospects and innovations :* Proceedings of the 11th International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Kyoto, Japan. 2021. Pp. 21−27.

Праці, що додатково відображають наукові результати дисертації:

59. Позднякова О. Л. Розвиток комунікативної толерантності учнів з обмеженими можливостями здоров’я засобами проектної діяльності. *Проблеми сучасної педагогічної освіти і розвитку особистості : теорія та практика :* збірник наукових праць. Запоріжжя, 2011. Випуск 1. С. 17−23.

60. Позднякова О. Л. Проблема посилення виховного потенціалу інтернатних закладів. *Проблеми сучасної педагогічної освіти і розвитку особистості: теорія та практика:* збірник наукових праць. Запоріжжя, 2013. Випуск 2. С. 196−203.

61. Позднякова О. Л. Специфіка розвитку соціальної компетентності учнів з обмеженими можливостями здоров’я. *Українська наукова школа*

психології і педагогіки життєтворчості: досягнення та орієнтири для XXI століття : ювілейний науково-методичний збірник. Запоріжжя : Видавництво Комунального закладу «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр» Запорізької обласної ради, 2013. С. 454−458.

62. Позднякова О. Л. Система громадянсько-патріотичного виховання учнів в умовах навчально-реабілітаційного центру. *Електронний збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти :* збірник наукових праць. Запоріжжя, 2014. № 4 (18). URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp19/pozdnjakova_o.l..pdf. (дата звернення: 15.06.2020).

63. Позднякова О. Л. Організація соціальної та життєвої практики учнів в умовах школи-інтернату як засіб стимулювання їх соціалізації. *Проблеми соціальної та життєвої практики в сучасному просторі :* збірник наукових праць. Запоріжжя, 2014. Випуск 3. С. 12−18.

64. Позднякова О. Л. Виховання творчої особистості в умовах дитячого реабілітаційного театру. *Українознавчий альманах.* Київ, Мелітополь, 2014. Випуск 16. С. 138−142.

65. Позднякова О. Л. Інтерпретація концепту «виховна система» у сучасній педагогічній науці. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)* : науковий журнал. Запоріжжя, 2019. Випуск 1 (1). С. 39−48.

ЗМІСТ

ВСТУП……..... 28
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ЗАКЛАДУ…… 42
1.1. Інтерпретація концепту «виховна система навчально-реабілітаційного закладу» у сучасній педагогічній науці…… 42
1.2. Наступність етапів становлення та розвитку виховної системи……... 63
1.3. Цільова та організаційна специфіка виховної системи навчально-реабілітаційного закладу…… 82
Висновки до першого розділу..……. 110
РОЗДІЛ 2. КОРЕКЦІЙНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ЗАКЛАДУ…….. 113
2.1. Теоретико-методологічні основи корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами…… 113
2.2. Корекційне виховання як чинник компенсації обмежень життєдіяльності дитини і забезпечення її особистісного розвитку…….. 134
2.3. Особливості супроводу корекційного виховання учнів навчально-реабілітаційного закладу…… 154
Висновки до другого розділу……..... 171
РОЗДІЛ 3. МОДЕЛЮВАННЯ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ЗАКЛАДУ……. 173
3.1. Модель виховної системи навчально-реабілітаційного закладу……... 173
3.2. Педагогічні умови розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу…… 206
3.3. Управління процесом функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу……... 229

3.4. Кадрове забезпечення функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу…….. 246
3.5. Програмно-технологічне забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу…….. 262
Висновки до третього розділу……..... 310
РОЗДІЛ 4. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЗАКЛАДІВ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ…… 312
4.1. Стратегія та програма експериментального дослідження ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами…… 312
4.2. Стан функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів на констатувальному етапі дослідження……..... 358
4.3. Зміст формувального етапу дослідження ефективності виховної системи навчально-реабілітаційного закладу…… 376
4.4. Динаміка підвищення ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів за результатами контрольного експерименту……..... 405
Висновки до четвертого розділу…….. 423
ВИСНОВКИ…… 427
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….. 435
ДОДАТКИ…… 498

ВСТУП

Актуальність теми зумовлена необхідністю системної модернізації практики виховання та соціалізації дітей з особливими освітніми потребами на загальнодержавному рівні. У Законі України «Про освіту» нормативно встановлено, що органи державної влади та місцевого самоврядування створюють умови для забезпечення прав і можливостей осіб з особливими освітніми потребами для здобуття ними освіти на всіх рівнях з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів. При розгляді варіантів інституційного забезпечення реалізації цього пріоритету основна увага приділяється інклюзивному навчанню, якому в Законі присвячена окрема стаття, де зазначається, що інклюзивне навчання здобувачів освіти базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників (стаття 20). У Концепції Нової української школи проблема розширення та вдосконалення практики інклюзивного навчання також визначена як ключова для успішного здійснення реформи загальноосвітніх закладів, тож у Новій школі буде заохочуватись інклюзивна освіта. Для учнів з особливими потребами створюватимуться умови для навчання спільно з однолітками. Для таких дітей запроваджуватимуться індивідуальні програми розвитку, зокрема корекційно-реабілітаційні заходи, психолого-педагогічний супровід і необхідні засоби навчання.

Беззаперечно визнаючи пріоритетність розвитку інклюзивної освіти в Україні на багатоетапному шляху інтеграції держави в європейський цивілізаційний простір, не можна ігнорувати інший аспект цієї складної проблеми, що полягає в необхідності паралельного реформування мережі навчально-реабілітаційних закладів, які, разом із загальноосвітніми школами – осередками інклюзивного навчання, відіграють основну функціональну роль у загальнодержавній системі освіти дітей з особливими потребами. Інклюзивні школи і класи є оптимальною, бажаною формою

навчання та соціалізації дітей цієї категорії, але для багатьох із них актуальною залишається потреба в отриманні комплексної, поглибленої медико-реабілітаційної й корекційно-педагогічної допомоги, що надається лише навчально-реабілітаційними закладами. Враховуючи різні ступені порушень психофізичного розвитку дітей, саме заклади цього типу мають доповнювати мережу інклюзивних шкіл, виконуючи місію осередків комплексного відновлення здоров'я дітей зі складними проблемами, до вирішення яких не може бути в повній мірі готова звичайна школа, навіть реформована за стандартами безбар'єрного доступу та індивідуального психолого-педагогічного супроводу учнів з особливими освітніми потребами.

Крім цього, в нових умовах саме навчально-реабілітаційним закладам адресуються основні суспільно-фахові очікування щодо виконання функцій опорних ресурсно-методичних центрів для інклюзивних шкіл, оскільки акумульований протягом десятиліть ґрунтовний досвід комплексного корекційно-педагогічного супроводу учнів з різними нозологіями набуває особливого значення для забезпечення своєчасної й безкризової адаптації педагогів звичайних закладів загальної середньої освіти до цілком нових умов роботи: прийняття в клас дітей з особливими освітніми потребами і відповідного модифікування, варіатизації та індивідуалізації навчально-виховного процесу з корекційно-розвитковим компонентом.

У контексті загальнодержавного тренду системного впровадження інклюзивної освіти нової актуальності набуває проблема розвитку навчально-реабілітаційних закладів у сучасній соціокультурній реальності, ефективного виконання ними нової функціональної ролі, яка диктується суспільним замовленням щодо підготовки дитини з порушеннями здоров'я до успішного життя, набуття нею життєвої та соціальної компетентності.

Стратегічні завдання компетентнісно-акмеологічного спрямування процесу виховання дітей з особливими освітніми потребами можна комплексно вирішити лише в межах інноваційної виховної системи, спроєктованої з урахуванням сучасних теоретико-методологічних рефлексій

науковців та передового досвіду, акумульованого найбільш новаторськими, соціально активними закладами цього типу.

Серед останніх досліджень вітчизняних і зарубіжних учених фундаментально важливими для практичного забезпечення розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу є роботи, присвячені таким ключовим проблемам: організаційно-управлінського забезпечення діяльності спеціальних та інклюзивних закладів у системі освіти України (В. Бондар, І. Дмитрієва, В. Засенко, І. Кузава, В. Нечипоренко, В. Синьов, А. Шевцов та ін.); системної організації корекційного навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами (В. Нечипоренко, В. Синьов, А. Шевцов та ін.); розбудови виховної системи закладу освіти в єдності змістовно-методичних і програмно-технологічних аспектів (Л. Бєлова, В. Вербицький, Т. Волкова, М. Гагаріна, О. Гречаник, І. Єрмаков, Н. Зеленкова, Л. Ковбасенко, Л. Кондрашова, Ю. Кудрявцев, О. Лаврентьєва, О. Литовченко, О. Лучанінова, О. Макарова, І. Погоріла, С. Прищепа, Н. Сєліванова, Г. Сорока та ін.); соціалізаційного потенціалу та психологічних особливостей виховної роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби (Ю. Бистрова, А. Висоцька, І. Гладченко, Л. Гречко, В. Нечипоренко, Н. Пахомова, В. Синьов, Є. Синьова, В. Соколов, Н. Софій, М. Супрун, В. Тарасун, С. Федоренко, Л. Фомічова, А. Шевцов, В. Шмаргун, М. Шеремет, Д. Шульженко та ін.); специфіки виховного компонента у структурі корекційно-реабілітаційного супроводу дітей з особливими освітніми потребами (О. Гаврилов, О. Глоба, Т. Дегтяренко, Д. Ендрюс, Т. Лісовська, Д. Лупарт, М. Матвєєва, С. Миронова, О. Нагорна, В. Нечипоренко, Т. Сидорко, В. Синьов, Є. Синьова, М. Скивицька, С. Федоренко, О. Хохліна, М. Шеремет та ін.).

Проблемно-міждисциплінарний аналіз зазначених наукових праць дозволяє інтегрувати здобутки різних наукових галузей і напрямів (корекційної педагогіки, спеціальної психології, філософії освіти, реабілітології, соціальної педагогіки, менеджменту освіти тощо) для

визначення методологічних орієнтирів, новаторських ідей, апробованих управлінсько-організаційних рішень, технологічних алгоритмів і методичних рекомендацій щодо інноваційного розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу, сформувати теоретико-методологічне й організаційно-методичне підґрунтя для відповідних системно-інституційних змін в освіті України. Водночас на підставі такого проблемно-міждисциплінарного аналізу можна виділити певні об'єктивно існуючі суперечності, які потребують уваги фахівців на сучасному етапі розвитку теорії і практики системно організованого виховання дітей з особливими освітніми потребами в умовах навчально-реабілітаційних закладів, а саме:

– між багатовекторністю та поліпарадигмальністю наукового теоретизування з проблеми виховання дітей з особливими освітніми потребами на інституційному рівні й недостатністю обґрунтування теоретико-методологічних засад дослідження проблеми розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу;

– між методологічною сформованістю алгоритмів і технологій педагогічного моделювання і недостатнім дослідженням специфіки розробки моделі виховної системи навчально-реабілітаційного закладу з урахуванням вимог до її кадрового забезпечення та педагогічних умов розвитку;

– між зростаючою потребою в системній організації корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами і дефіцитом наукових узагальнень апробованих зразків цієї інноваційної практики в умовах навчально-реабілітаційних закладів.

Зазначені суперечності визначили актуальність дослідження проблеми теоретичного обґрунтування і практичного забезпечення виховного процесу на системно-інституційному рівні навчально-реабілітаційного закладу, зумовивши вибір теми дисертації: **«Теорія і практика функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт кафедри ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямом: «Принципи, закономірності, зміст, методи і форми навчання, виховання та реабілітації дітей з порушеннями функцій опорно-рухового апарату». Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради факультету спеціальної та інклюзивної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 4 від 21.12.2017 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки та психології (протокол № 1 від 30.01.2018 р.).

Мета дослідження полягає в розробці управлінсько-організаційних, корекційно-педагогічних і програмно-технологічних засад функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами.

Досягнення мети передбачало вирішення таких завдань:

1. Обґрунтувати теоретико-методологічні засади дослідження проблеми функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами.

2. Проаналізувати й узагальнити нормативно-інституційні детермінанти цільової та організаційної специфіки виховної системи навчально-реабілітаційного закладу.

3. Проаналізувати специфіку корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами як змістового компонента виховної системи навчально-реабілітаційних закладів.

4. Розробити й обґрунтувати на єдиних теоретичних диспозиціях авторську модель виховної системи навчально-реабілітаційного закладу.

5. Науково обґрунтувати педагогічні умови функціонування та розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу.

6. Розробити програмно-технологічне забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами.

7. Провести експериментальне дослідження ефективності запропонованої моделі функціонування та розвитку виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами.

Об'єкт дослідження – діяльність навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами.

Предмет дослідження – функціонування виховної системи в рамках діяльності навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами.

Гіпотеза дослідження: функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів буде ефективним за умов:

– моделювання та практичного забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами;

– розробки програмно-технологічного забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційних закладів на засадах компетентнісного підходу;

– впровадження діяльнісного підходу до виховання в процесі соціальної та життєвої практики учнів навчально-реабілітаційних закладів;

– особистісної спрямованості виховного процесу навчально-реабілітаційних закладів через розвиток інтерсуб'єктних відносин між його учасниками.

Теоретико-методологічною основою дослідження є: методологічні принципи і підходи до організації наукових досліджень у галузі спеціальної освіти (В. Бондар, І. Дмитрієва, В. Засенко, В. Нечипоренко, В. Синьов, Є. Синьова, М. Супрун, В. Тарасун, А. Шевцов, М. Шеремет та ін.); теоретичні положення щодо корекційної спрямованості навчання та

виховання дітей з особливими освітніми потребами (О. Глоба, С. Конопляста, І. Кузава, С. Миронова, Л. Руденко, В. Тарасун, С. Федоренко, А. Шевцов, М. Шеремет та ін.); психолого-педагогічні концепції системно-комплексного поєднання освіти і соціалізації дитини в умовах навчально-реабілітаційних закладів (Ю. Бистрова, В. Засенко, І. Мартиненко, В. Нечипоренко, О. Романенко, В. Синьов, А. Шевцов, Д. Шульженко та ін.); методологічні підходи до проєктування та практичного забезпечення інноваційного розвитку закладу освіти в сучасному соціокультурному просторі: системний підхід (В. Андрущенко, Ю. Леньов, О. Макарова, В. Нечипоренко, Л. Новікова, Г. Пономарьова, Н. Селіванова, Т. Шамова, А. Шевцов, В. Ягоднікова та ін.), синергетичний підхід (В. Кремень, В. Нечипоренко, В. Синьов, М. Фіцула, А. Шевцов та ін.), діалектичний підхід (О. Гречаник, І. Єрмаков, В. Караковський, В. Мелешко, А. Мудрик, Л. Нікітіна, І. Погоріла, С. Прищепа, Т. Шамова та ін.), особистісно-зорієнтований підхід (І. Бех, Л. Бєлова, І. Єрмаков, В. Ковальчук, Л. Макарова, Ю. Мануйлов, О. Молоканова, С. Пальчевський, В. Синьов, Г. Сорока, А. Шевцов, Д. Шульженко та ін.), компетентнісний підхід (І. Бех, Н. Бібік, Л. Ващенко, І. Єрмаков, О. Локшина, В. Нечипоренко, О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Пометун, О. Савченко та ін.), аксіологічний підхід (І. Бех, А. Мудрик, В. Нечипоренко, Н. Щуркова та ін.), акмеологічний підхід (М. Бардієр, В. Нечипоренко, І. Ромазан, І. Погоріла, Л. Сохань, Т. Череднікова та ін.).

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань на різних етапах науково-дослідної роботи використано такі методи:

теоретичні: теоретико-методологічний аналіз педагогічної, психологічної, філософської та соціологічної літератури, пошуково-бібліографічний і порівняльно-зіставний методи – для визначення стану розробленості проблеми, обґрунтування актуальності дисертаційної роботи, вивчення сучасної теорії й практики функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів; аналіз, синтез, порівняння, систематизація, індукція, дедукція – для визначення понятійно-категоріального апарату і

теоретико-методологічної основи дослідження, концептуалізації науково-педагогічних ідей і положень щодо специфіки функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів; структурно-системне моделювання – для розробки моделі виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами;

емпіричні: експериментальні (констатувальний, формувальний і контрольний експерименти) – для розробки та поетапної реалізації дослідно-методологічної структури практично-експериментальної роботи; діагностичні (анкетування, тестування, експертне оцінювання, кількісний та якісний аналіз даних, ранжування, факторний аналіз) – для збору та первинної аналітичної обробки релевантних і репрезентативних емпіричних даних від респондентів (учнів, батьків і педагогів навчально-реабілітаційних закладів);

математико-статистичні: методичні алгоритми обробки та аналізу кількісних результатів дослідження за t-критерієм Стьюдента, U-критерієм Манна-Уітні та φ^*-критерієм Фішера – для перевірки статистичної достовірності динаміки оптимізації функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами за підсумками формувального експерименту.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження **полягає в тому, що** *вперше***:**

– здійснено цілісне теоретико-методологічне й експериментальне дослідження проблеми функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами в системі освіти України;

– визначено концептуальні засади моделювання та практичного забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційних закладів в єдності та взаємодетермінаціях управлінсько-організаційного і технолого-методичного аспектів;

– обґрунтовано модель виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами,

функціональний потенціал якої забезпечується синергією методологічно-цільового, суб'єктно-середовищного, функціонально-діяльнісного й управлінсько-результативного компонентів;

– розроблено діагностико-методичну карту для комплексного емпіричного дослідження стану функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу відповідно до обґрунтованих діагностичних критеріїв: ціннісно-позиційного, освітньо-соціалізаційного, особистісно-поведінкового, просторово-адаптаційного, фізично-компенсаторного, фахово-компетентнісного й управлінсько-прогностичного;

уточнено:

– специфіку та зміст структурних компонентів корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами як методологічної бази створення виховної системи навчально-реабілітаційних закладів;

– педагогічні умови функціонування та розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу;

– нормативно-інституційні детермінанти цільової та організаційної специфіки виховної системи навчально-реабілітаційного закладу в контексті ресурсів підвищення її життєтворчого, компетентнісного та соціалізаційного потенціалу, реалізації пріоритетів розбудови Нової української школи в корекційно-педагогічній площині;

– концептуально-інтерпретаційні концентри системного, синергетичного, діалектичного, особистісно-зорієнтованого, компетентнісного, культурологічного, аксіологічного та акмеологічного підходів до теоретико-методологічного дослідження проблеми функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів;

– управлінські механізми організаційно-методичної синхронізації напрямів виховання з напрямами реабілітації в межах континуального процесу функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу;

– корекційно-виховну специфіку опанування вихованцями з особливими освітніми потребами провідних соціалізаційно-рольових моделей, які детермінують освітньо-соціалізаційні функції навчально-реабілітаційного закладу;

подальшого розвитку набули:

– науково-педагогічні положення про нормативність раннього початку корекційного виховання; про пріоритетність корекційного виховання для педагогічно доцільного управління процесом соціалізації осіб з особливими освітніми потребами; про забезпечення суспільної детермінації корекційного виховання за рахунок його організації в системних взаємозв'язках із соціальною практикою та соціокультурним проєктуванням;

– концепції реабілітації через усе життя (А. Шевцов) та навчально-реабілітаційної діяльності спеціального закладу як відкритої соціально-освітньої інституції (В. Нечипоренко);

– науково-педагогічні концепції й моделі, які пояснюють діалектичну послідовність етапів проєктування, розбудови, становлення, стабілізації та розвитку виховної системи;

– дослідження корекційно-виховного потенціалу шкільного самоврядування щодо розвитку соціально значущих якостей дітей з особливими освітніми потребами, їх підготовки до самостійного дорослого життя та професійної діяльності, формування ціннісно-діяльнісного підґрунтя суспільно значущої життєтворчості випускників навчально-реабілітаційних закладів у перспективному майбутньому.

Практична значущість результатів дослідження **полягає у:**

– використанні результатів дослідження під час моделювання виховної системи навчально-реабілітаційних закладів України;

– розробці та впровадженні в практику роботи навчально-реабілітаційних закладів системи корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами;

– розробці авторських технологій педагогічного супроводу життєвої практики і педагогічного супроводу соціальної практики вихованців навчально-реабілітаційних закладів;

– розробці та впровадженні в практику роботи навчально-реабілітаційних закладів цільових виховних програм: «Україна в серці моєму», «Я – людина», «Праця в житті людини», «Я і моє здоров'я», «Екологічна просвіта», «Душа українця в мистецтві».

Матеріали дослідження можуть використовуватись у навчальному процесі закладів вищої освіти під час викладання навчальних курсів за освітніми програмами «Спеціальна освіта», «Спеціальна психологія», «Логопедія», «Соціальна робота», для виконання студентами освітньо-кваліфікаційних робіт та реалізації наукових досліджень, присвячених вирішенню проблеми корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами.

Результати дослідження впроваджено у виховний процес комунального закладу «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр» Запорізької обласної ради (довідка № 01/647 від 30.06.2015), комунального закладу «Рубіжанська обласна спеціальна школа «Кришталик» (довідка № 161 від 22.04.2020), комунального закладу освіти «Навчально-реабілітаційний центр № 12» Дніпропетровської обласної ради (довідка № 48 від 04.06.2020), комунального закладу освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради (довідка № 01-04/570 від 30.12.2020), комунального закладу «Клеванська спеціальна школа № 1 I-III ступенів» Рівненської обласної ради (довідка № 121 від 17.03.2021), комунального закладу «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Зоресвіт» Одеської обласної ради (довідка № 144/2021 від 07.04.2021), закладу освіти I-III ступенів «Тернопільський обласний навчально-реабілітаційний центр» (довідка № 29 від 16.02.2021), комунального закладу «Харківська спеціальна школа ім. В. Г. Короленка» Харківської обласної ради (довідка № 97 від 30.03.2021), комунального закладу «Вінницький навчально-виховний

комплекс: спеціальна школа-інтернат I-III ст. − дошкільний навчальний заклад» Вінницької обласної ради (довідка № 131 від 28.04.2021). Теоретичні напрацювання, отримані протягом проведення наукового дослідження, включено в зміст відповідних навчальних дисциплін кафедри спеціальної педагогіки та спеціальної психології комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради (акт № 01-01/507 від 18.05.2021), кафедри корекційної освіти та спеціальної психології комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (акт № 01-12/190/1 від 19.03.2021).

Особистий внесок здобувача в працях, опублікованих у співавторстві, полягає у висвітленні теоретичних і методичних засад модернізації системи виховання в навчально-реабілітаційних закладах [235]; розкритті особливостей корекційно-педагогічного супроводу соціальної та життєвої практики осіб з особливими освітніми потребами [283]; визначенні пріоритетів інноваційного розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного центру [284]; обґрунтуванні можливостей організації соціальної і життєвої практики в умовах навчально-реабілітаційних центрів [285]; розкритті специфіки розвитку соціальної компетентності у виховному процесі [286]; узагальненні досвіду виховної роботи загальноосвітніх закладів на ідеях педагогіки життєтворчості [288]; обґрунтуванні методологічних підходів до оптимізації системи реабілітаційного супроводу дітей з особливими освітніми потребами [445]; аналізі проблеми організації виховного процесу в умовах дистанційного навчання [494]; розкритті досвіду проведення емпіричного дослідження, спрямованого на виявлення особливостей ціннісно-смислової сфери менеджерів різних рівнів, які впливають на прийняття управлінських рішень у закладах освіти [497]; обґрунтуванні управлінських підходів до кумуляції соціального капіталу закладу освіти в контексті стратегії його розвитку як відкритої системи [498]; аналізі педагогічного інструментарію, спрямованого

на вирішення проблеми булінгу в освітньому процесі [499]; обґрунтуванні необхідності усвідомлення вихованцями мети свого життя та розбудови власної життєвої траєкторії [500]; визначенні особливостей навчання дітей в інклюзивних класах [501]; обґрунтуванні застосування методів арт-терапії у виховному процесі [502].

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Компетентнісно спрямована освіта: перший досвід, порівняльні підходи, перспективи» (Київ, 2011), «Науково-педагогічні засади формування соціальних компетенцій учнів з особливими освітніми потребами як складової навчально-реабілітаційного процесу» (Запоріжжя, 2012), «Технології формування педагогічного професіоналізму майбутніх учителів» (Мелітополь, 2014), «Проектна діяльність учнів у системі компетентнісно спрямованої соціальної і життєвої практики в 11-річній школі та позашкільній освіті» (Кам'янець-Подільський, 2014), «Нові підходи до розвитку навчальних закладів в умовах модернізації вітчизняної освіти» (Дніпропетровськ, 2014), «Розвиток професійної компетентності студентів педагогічного відділення в сучасних умовах» (Запоріжжя, 2015), «Специальное образование: традиции и инновации» (Мінськ, 2016), «Соціально-гуманітарні науки, економіка, право: нові виклики, практика інновацій» (Полтава, 2016), «Людина в умовах мінливості соціокультурного простору: духовно-практичний вимір» (Мелітополь, 2016), «Ukraine – EU. Modern Technology, Business and Law» (Slovakia – Austria – Hungary, 2017), «Компетентнісний вимір сучасної освіти: теорія і практика» (Запоріжжя, 2017), «Ukraine – EU. Innovations in Education, Technology, Business and Law» (Slovak Republic – Czech Republic, 2017), «Досвід і проблеми організації соціальної та життєвої практики учнів і студентів на засадах компетентнісного підходу до освіти» (Запоріжжя, 2018), «Науково-практичні засади освітнього менеджменту в умовах становлення Нової української школи» (Дніпро, 2018), «Educaţia incluzivă: dimensiuni, provocări, soluţii» (Bălţi, 2018), «Наука и образование в

современном мире» (Караганда, 2019), «Інноваційні підходи до освіти та соціалізації дітей зі спектром аутистичних порушень» (Київ, 2019), «Психолого-педагогічний супровід осіб з особливими потребами у спеціальній та інклюзивній освіті» (Львів, 2019), «Актуальні проблеми ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології» (Запоріжжя, 2019; Київ, 2021), «The use of modern educational and informational technologies for the training of professional competences of the students in higher education institutions» (Bălţi, 2019), «Освітні і культурно-мистецькі практики в контексті інтеграції України у міжнародний науково-інноваційний простір» (Запоріжжя, 2020, 2021), «Особливі діти: освіта і соціалізація» (Київ – Запоріжжя, 2020), «Recerche scientifiche e metodi della loro realizzazione: esperienza mondialle e realta domestiche» (Bologna, 2021), «Science and education: problems, prospects and innovations» (Kyoto, 2021).

Кандидатська дисертація на тему «Формування соціальної компетентності учнів з обмеженими можливостями здоров'я засобами проектної діяльності» (спеціальність 13.00.03 – корекційна педагогіка) була захищена у 2010 році. Її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувались.

Публікації. Зміст та результати дисертаційної роботи відображено у 65 публікаціях автора, з них: 1 одноосібна монографія; 3 розділи в колективних монографіях; 5 статей у періодичних виданнях, включених до наукометричної бази Scopus; 19 статей у вітчизняних періодичних фахових виданнях; 5 науково-методичних посібників; 25 тез конференцій; 7 статей в інших наукових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (527 найменувань, із них 98 – іноземною мовою), додатків. Загальний обсяг роботи становить 670 сторінок, із них основного тексту – 407 сторінок. Дисертація містить 27 таблиць та 3 рисунки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ЗАКЛАДУ

1.1. Інтерпретація концепту «виховна система навчально-реабілітаційного закладу» в сучасній педагогічній науці

Сучасний стан і тенденції розвитку системи спеціальної освіти України вимагають від фахівців нагального вирішення низки актуальних проблем, у тому числі й проблеми ефективного виховання дітей з особливими освітніми потребами в умовах навчально-реабілітаційного закладу. Виконання положень Декларації прав дитини, Конвенції ООН про права дитини, Стандартних правил ООН щодо зрівняння можливостей людей з інвалідністю, Декларації Саламанки вимагає подолання певного розриву між роботою спеціальних закладів освіти та сучасним соціокультурним життям, що швидко розвивається в умовах викликів XXI століття: інформатизації, глобалізації, розвитку інноваційних технологій, зростання динаміки суспільних процесів тощо. Однією з першорядних умов успішного виховання сучасного громадянина України виступає організація та здійснення виховного процесу на основі системного підходу, який може бути успішно реалізований через створення сучасної виховної системи.

Підвищений інтерес до вивчення феномену «виховної системи навчально-реабілітаційного закладу» на сьогоднішній день обумовлений низкою факторів та обставин, серед яких визначено такі: виховання може бути ефективним та продуктивним лише за умови організованої системної роботи, яка передбачає реалізацію цілого комплексу виховних завдань; тільки системний підхід до організації процесу виховання дозволить продуктивно вирішити значну кількість проблем у сфері спеціальної освіти.

Прикладному розв’язанню цієї проблеми передує її теоретичне осмислення. Розвиток понятійно-категоріального апарату є актуальною

проблемою будь-якої галузі знань. Відповідно до цього, розробка основних категорій, серед яких «виховна система», «виховна система навчально-реабілітаційного закладу» посідає важливе місце в сучасній педагогіці та спеціальній освіті. Сьогодні в науковій літературі існує значна кількість визначень концепту «виховна система», через що вона потребує уточнення в процесі теоретичного аналізу. Для того, щоб зрозуміти походження цього явища, необхідним є виявлення його сутності, основних властивостей тощо.

Проблема становлення та розвитку виховних систем розкривається в працях О. Гречаник [46], В. Ковальчук [131], О. Лучанінової [165], О. Макарової [169], В. Ягоднікової [421] та ін. Згідно з даними О. Гречаник (2014), яка здійснює аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми управління закладом освіти, основна заслуга у створенні теорії виховних систем належить В. Караковському, Л. Новіковій, Н. Селівановій, Є. Степанову. У дослідженнях цих науковців встановлено сутність, структуру, функції, закономірності розвитку виховних систем закладів освіти [46, с. 4–5].

О. Макарова розглядає виховну систему в контексті вирішення проблеми педагогічної системи професійного виховання студентів медичних закладів вищої освіти. За результатами аналізу підходів науковців (Н. Селіванової, Ф. Корольова, В. Березіної, Л. Новікової, Л. Седова, Н. Толстолуцьких, Ю. Леньова, Г. Коджаспірової) до розуміння поняття «виховна система» О. Макарова робить низку висновків: по-перше, в основному зазначене поняття розглядається як сукупність компонентів-блоків, елементів, а також виділяються деякі властивості системи, її функції; по-друге, дане поняття розглядається не тільки в структурному (компонентному) вигляді, а й виділяються різні аспекти (соціальний, педагогічний, управлінський та ін.); по-третє, не має стійкого чіткого визначення, воно уточнюється, вдосконалюється, але в той же час не виявлена його сутнісна характеристика, складно визначити місце і роль виховної системи в системі освіти в цілому, її взаємодія з іншими системними утвореннями навчального закладу, вплив виховної системи на різні процеси та ін. [169, с. 130].

Доповнюючи дані О. Гречаник та О. Макарової, науковець В. Ягоднікова в дисертації «Теорія і практика формування інноваційної спрямованості виховного процесу загальноосвітньої школи» вказує, що виховна система сьогодні є предметом значної кількості досліджень (Е. Баришніков, Е. Жарський, Л. Новікова, М. Попов, А. Сидоркін, В. Черкашенко та ін.). На підставі здійсненого аналізу досліджень автор стверджує, що у визначеннях акцентується увага на цілісності, соціальній і психолого-педагогічній природі даного явища, на його здатності до розвитку, підкреслюється значущість організаційно-процесуальної сторони виховної дії [421, с. 90].

В. Ковальчук у дослідженні «Теоретичні та методичні основи професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем», розвиваючи погляди вчених щодо теорії виховних систем, визначає систему навчального закладу не як виховну систему, а більш ширшу, враховуючи цілісність педагогічного процесу, особливості взаємодії суб’єктів, їх діяльність, спрямовану на вирішення основних навчально-виховних завдань, досягнення основної мети – всебічного й гармонійного розвитку особистості [131, с. 72].

Погоджується із О. Гречаник О. Лучанінова. Вона зазначає, що проблема становлення виховної системи була розглянута в наукових працях дослідників: Л. Бєлова (соціологічний аспект створення виховної системи закладів вищої освіти), В. Демчук (виховна система вищого навчального закладу в контексті Болонського процесу), Л. Новікова (виховна система школи); Ю. Кудрявцев, О. Макарова (основні принципи та закономірності функціонування і розвитку виховних систем вищого навчального закладу); А. Архангельська (виховна система недержавного вишу); Ю. Леньов (виховна система вищого навчального військового закладу), Н. Селіванова (сучасні виховні системи школи); Г. Пономарьова (система виховної роботи у вищому закладі); О. Пономарьов (виховна система закладів вищої освіти як компонент

освітньо-виховного середовища університету); Т. Бугаєва, Н. Гафурова (виховний процес у закладі вищої освіти як виховна система) [165, с. 7].

Таким чином, незважаючи на значну кількість напрямів досліджень проблеми виховних систем, можна стверджувати, що в контексті навчально-реабілітаційного закладу поняття «виховна система» буде розглянута вперше. Саме цей факт дозволить у майбутньому вирішити проблему проєктування процесу розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу.

Досліджуючи феномен «виховна система навчально-реабілітаційного закладу», вважаємо необхідним приділити увагу уточненню поняття «система». З методологічної точки зору уточнення цього поняття дасть можливість більш чіткого розуміння того явища, яке виступає предметом нашого дослідження.

Як зазначає Д. Міллєр, система – це обмежена в просторі й у часі область, у якій частини-компоненти з'єднані функціональними відносинами [477].

Під системою К. Черрі розуміє ціле, що складається з багатьох частин [цит. за 223, с. 36].

За В. Сагатовським, система – це скінченна множина функціональних елементів і відношень між ними, виокремлена із середовища відповідно до певної мети в межах визначеного часового інтервалу [цит. за 220, с. 164].

Системою, як вважає В. Садовський, називається упорядкована кількість елементів, які взаємопов'язані між собою та утворюють певну цілісну єдність [334].

В. Вернадський термін «система» формулював наступним чином: «система – це сукупність різних функціональних одиниць (біологічних, людських, машинних, інформаційних, природних), що пов'язані із середовищем та слугують для досягнення певної загальної мети шляхом дії з матеріалами, енергією, біологічними явищами та управління ними» [цит. за 60, с. 27].

У філософському словнику В. Шинкарук система розглядається як сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія [387, с. 583].

У філософському словнику В. Андрущенко система подається як категорія, що позначає об'єкт, організований як цілісність, де енергія зв'язків між елементами системи перевищує енергію їхніх зв'язків з елементами інших систем і задає онтологічне ядро системного підходу [10].

К. Іващенко [114] зазначає, що найбільш розповсюдженим є визначення понять «система» Л. Берталанфі, під якою автор розуміє комплекс взаємодіючих компонентів [21, с. 29].

Г. Пономарьова, вказує на те, що система – це цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів, який становить особливу єдність, певний взаємозв'язок із середовищем; виступає елементом системи більш високого порядку, і, нерідко, окремі елементи самі можуть бути підсистемами загальної системи [294, с. 46]. Головними рисами поняття «система» виступають: цілісність, єдність елементів, комплексність, упорядкованість розташування та взаємопов'язаність її складових частин [294, с. 50].

Отже, у науковій літературі поняття «система» визначається науковцями як: об'єкт, певна єдність, динамічне утворення, що складається із взаємозалежних частин (В. Андрущенко, Г. Пономарьова); сукупність взаємодіючих елементів (В. Садовський, В. Шинкарук, Л. Берталанфі). У своїх припущеннях ми погоджуємося з тлумаченням В. Андрущенка, Г. Пономарьової, які зазначають, що система – це цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів, об'єкт, що становить особливу єдність, певний взаємозв'язок із середовищем; виступає елементом системи більш високого порядку, окремі елементи самі можуть бути підсистемами щодо загальної системи [10; 294, с. 46].

Розглянуті вище тлумачення категорії «система» дають підстави перейти до розгляду та уточнення наступного поняття – «виховна система». Огляд поняття дозволить розкрити суть концепту «виховна система навчально-

реабілітаційного закладу», яке є предметом нашого дослідження. Розглянемо визначення цього поняття в певному порядку, який відповідає введенню його в педагогічну науку.

Поняття «виховна система» вперше було уведено в педагогічний науковий обіг академіком Л. Новіковою. Дослідниця проаналізувала поняття «педагогічна система» та «виховна система» і визначила, що остання є органічною складовою педагогічної системи освітньої установи, цілісним соціальним організмом, який включає цілі щодо створення спільної діяльності вихователів [210; 211].

В. Караковський визначає термін «виховна система» з позиції реалізації управлінського механізму. Дослідник зазначає, що виховна система – це не лише стан, але і управлінський процес, який включає в себе педагогічне керівництво, самоврядування, саморегуляцію та підпорядковується визначеним періодам розвитку: становлення системи, визначення змісту і структури діяльності, функціонування в оптимальному режимі, оновлення й перебудови [121].

Н. Селіванова розглядає виховну систему як комплекс взаємопов’язаних ідей, для реалізації яких вона створюється: цілей, які виражаються у вихідній концепції; діяльності, яка забезпечує її реалізацію; суб’єктів діяльності тощо [72, с. 3].

Г. Сорока інтерпретує поняття «виховна система» з точки зору сукупності компонентів, які сприяють розвитку особистості й складаються з певних здатностей. До таких компонентів автор відносить наступні: здатність здійснювати діагностику розвитку особистості, дитячого і педагогічного колективів; здатність висувати й обґрунтувати мету виховної роботи; здатність організовувати життєдіяльність співтовариства дітей і дорослих; здатність інтегрувати зусилля суб’єктів виховного процесу, робити їх більш ефективними; здатність створювати в освітньому закладі та за його межами розвивальне середовище, морально сприятливе та емоційно насичене; здатність здійснювати науково обґрунтований аналіз сформованості

соціально-педагогічної ситуації, отриманих результатів виховної діяльності тощо [355, с. 19].

Ю. Мануйлов визначає виховну систему як сукупність зв'язків суб'єктів і об'єктів із середовищем, що забезпечують позитивний розвиток особистості [173].

Т. Шамова і Г. Шибанова визначають виховну систему як складну педагогічну структуру, яка має соціальний і психологічний характер [405].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «виховна система» трактується як: 1) сукупність будь-яких елементів, одиниць, частин, які об'єднуються за спільною ознакою, призначенням; 2) будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин [44].

І. Погоріла вважає, що виховною системою є комплекс взаємозумовлених та взаємопов'язаних компонентів (виховна мета, цілі, завдання, суб'єкти, спілкування і діяльність, життєвий простір, відносини), що становить цілісну соціально-педагогічну структуру та забезпечує реалізацію, самореалізацію, життєздійснення особистості у процесі свого функціонування та розвитку [232]. Подібне визначення надають Г. Коджаспірова, А. Коджаспіров. За Г. Коджаспіровою, А. Коджаспіровим виховною системою є сукупність взаємопов'язаних компонентів (виховні цілі, люди, які їх реалізують, їх спілкування і діяльність, життєвий простір, відносини), яка складає цілісну соціально-педагогічну структуру освітнього закладу та є постійно діючим фактором виховання [133]. Основним призначенням виховної системи, за думкою Л. Бєлової, є педагогічне забезпечення всебічного розвитку особистості, яку вона розглядає як упорядковану цілісну сукупність компонентів, взаємодія й інтеграція яких визначає здатність навчального закладу цілеспрямовано й ефективно розвивати особистість [26].

У словнику-довіднику з професійної педагогіки виховна система розглядається як комплекс виховних цілей, спільність людей, діяльність яких спрямована на реалізацію цілей, мережа відносин, які склалися між

учасниками цієї діяльності, а також частина оточуючого середовища, яка спрямована на реалізацію прийнятих цілей [349, с. 35].

І. Єрмаков вважає, що виховною системою є упорядкована цілісна система компонентів, взаємодія й інтеграція яких сприяє цілеспрямованому та ефективному розвитку учнів закладу освіти [91].

З точки зору організації життєдіяльності дитячого колективу розглядає поняття «виховна система» С. Пальчевський. Він визначає його як спосіб організації життєдіяльності та виховання членів класного співтовариства, цілісною й упорядкованою сукупністю компонентів, які взаємодіють та сприяють розвитку особистості та колективу [222].

Згідно з визначенням Ю. Леньова виховною системою є складне, специфічне багатосередовищне, багатомірне, багатофункціональне, соціальне і цілісне утворення, у межах якого відбувається інтегрування багатьох компонентів і елементів, узгоджене функціонування яких дозволяє моделювати (проектувати) різні системні утворення (система виховання, виховний процес), створювати умови щодо ефективного формування і розвитку особистості [159].

На думку Л. Макарової та О. Молоканової, виховна система є основною умовою ефективного соціального виховання особистості, яке органічно пов’язане з навчанням, освітою, психологічною підготовкою особистості, самоосвітою та допускає використання всього наявного арсеналу педагогічних засобів і можливостей у цілях морального, соціального становлення та розвитку особистості [168].

В сучасній енциклопедії виховна система розглядається як сукупність таких взаємопов’язаних компонентів, як виховні цілі, люди, які їх реалізують у процесі цілеспрямованої діяльності; відносини, які виникають між її учасниками, освоєне середовище та управління діяльністю щодо забезпечення життєздатності виховної системи [321, с. 79].

М. Фіцула та С. Авдєєва розглядають виховну систему як педагогічну концепцію та характеризують її як відкриту, здатну до саморегуляції,

постійного розвитку, зі складною структурою і компонентами, скріплених системними зв'язками, що охоплює весь педагогічний процес, включаючи навчальні заняття, позаурочне життя учнів, різноманітну діяльність і спілкування, вплив соціального, предметно-естетичного середовища, як інтеграцію педагогічних впливів [1, с. 22; 388].

У контексті нашого дослідження особливої уваги заслуговує визначення концепту «виховна система» В. Нечипоренко, яка розглядає його в ракурсі вирішення проблеми системного розвитку навчально-реабілітаційного центру. Вона вважає, що виховною системою є упорядкована сукупність компонентів, взаємодія й інтеграція яких обумовлює здатність закладу цілеспрямовано й ефективно сприяти розвитку особистості дитини [204].

М. Гагарін виховну систему школи визначає як комплекс взаємозумовлених та взаємопов'язаних основних компонентів (виховна мета, цілі, завдання, суб'єкти, взаємини, взаємодія, життєвий простір, діяльність і спілкування), яка становить цілісну соціально-педагогічну структуру і забезпечує в процесі свого функціонування та розвитку становлення, реалізацію і самореалізацію особистості, її життєздійснення [55, с. 50].

О. Лучанінова характеризує виховну систему як упорядковану організацію комплексу взаємопов'язаних компонентів (мета, завдання, суб'єкти, освітня, духовнокультурна діяльність), сукупність підсистем (освітньо-виховний простір, організаційно-методична система з виховної роботи тощо), діяльність яких спрямована на створення умов для формування, розвитку, самореалізації її суб'єктів за допомогою певних форм, методів та виховних технологій. Це динамічне утворення, яке виникає в процесі інтеграції основних компонентів виховання і сприяє духовно-культурному розвитку і самореалізації всіх її учасників [165].

Як показав аналіз наукових праць зарубіжних дослідників (Т. Енгсіг [507], З. Квітіашвілі [503], Д. Коен [493], П. Мондал [485], Д. Пейрак [493], Д. Спілайн [493], Т. Фрік [455], М. Шуелка [507], М. Юркофський [493] та ін.), термін «виховна система» за кордоном, зазвичай,

ототожнюється з поняттями «система освіти», «освітня система» або «навчальна система». Це пов'язано з тим, що освіта розглядається як цілісний, системний та нерозривний процес, який охоплює навчання, виховання і розвиток особистості, що підпорядковуються єдиним цілям та не можуть здійснюватись окремо один від одного.

Таким чином, концепт «виховна система» є складним і багатомірним. У процесі його розгляду можна зробити кілька узагальнень:

1) найчастіше «виховна система» трактується науковцями (І. Єрмаковим, Г. Коджаспіровою, А. Коджаспіровим, В. Караковським, Ю. Леньовим, О. Лучаніновою, Ю. Мануйловим, В. Нечипоренко, Л. Новіковою, І. Погорілою, Н. Селівановою) як певна сукупність взаємопов'язаних компонентів;

2) у визначеннях поняття «виховна система» Ю. Леньов, Е. Рапацевич та О. Лучанінова виділяють загальні й конкретні її властивості, функції. На думку науковців, виховна система забезпечує реалізацію цілей, сприяє всебічному гармонійному розвитку особистості, створює простір для самореалізації особистості та її життєздійснення;

3) у контексті нашого дослідження поняття «виховна система» ми будемо розглядати з теоретичних позицій В. Нечипоренко, яка визначає її як упорядковану сукупність компонентів, злагоджене функціонування яких забезпечує розвиток та самореалізацію всіх учасників педагогічного процесу.

Визначення поняття «виховна система навчально-реабілітаційного закладу», яке є предметом нашого дослідження, сформулюємо з урахуванням таких чинників: 1) визначення сутності понять «система», «виховна система»; 2) специфіка функціонування виховної системи в умовах навчально-реабілітаційних закладів. Отже, під концептом «виховна система навчально-реабілітаційного закладу» ми розуміємо упорядковану сукупність компонентів, гармонійне функціонування яких забезпечує розвиток та самореалізацію всіх учасників виховного процесу навчально-реабілітаційного закладу.

У ході аналізу поняття «виховна система навчально-реабілітаційного закладу» доцільно розглянути її ознаки, властивості, принципи, функції, закономірності, а також структуру (або компоненти, що входять до складу досліджуваного явища) та шляхи розвитку.

М. Гагарін, аналізуючи поняття виховної системи, визначив, що вона має декілька спільних ознак з іншими соціальними системами. Виховній системі властиві такі ознаки, як цілеспрямованість, цілісність, структурність, динамізм, взаємодія із середовищем та із системами нижчого і вищого порядку [55, с. 49].

Подібну думку щодо ознак виховної системи висловила О. Попадич. Проаналізувавши праці таких науковців, як І. Вінтін, В. Караковський, О. Лященко, Л. Новікова, З. Тимошенко та інших, дослідниця визначила, що для виховної системи характерними є наступні ознаки: цілеспрямованість, цілісність, динамізм, поліструктурність, взаємодія із середовищем, варіативність, відкритість до інших систем [295, с. 207].

Ознаки (риси) виховної системи досліджувала В. Ковальчук і відносила до них такі:

– об’єктивність, тобто виховна система повинна досліджуватися не як витвір розуму, а реально існуючий об’єкт навколишньої дійсності;

– суттєвість, тобто системний опис об’єкта є для нього суттєвим, якщо існують зв’язки, відношення між його елементами;

– різноманітність відношень і зв’язків, тобто необхідність існування варіативних, різнорівневих відношень і зв’язків, що забезпечуватимуть системний характер об’єкта;

– взаємність відношень і зв’язків, яка забезпечить існування виховної системи як єдиного цілого [128, с. 213].

Синонімічним поняттям ознаки є «властивість». А. Нестеренко вважає, що кожна система (у тому числі й виховна) має свої властивості та функціонує, досягаючи поставленої мети. Узагальнивши думки науковців з цього питання, вчена визначила такі основні властивості виховної системи:

– цілісність – наявність у виховної системи таких властивостей, які не притаманні жодному із складових елементів, взятому окремо;

– інтегративність – існування в межах виховної системи системоутворюючих і системозберігаючих факторів, для яких важливі об’єднання та зв’язаність елементів, що посилює їх цілісність;

– ієрархічність – прояв закономірності на кожному рівні ієрархії, тобто підпорядковане розташування елементів від вищого до нижчого;

– динамічність – проявляється в зміні параметрів і структури виховної системи в часі під впливом середовища;

– залежність від змін зовнішнього середовища – неможливість ізолювати процеси, що відбуваються у виховних системах, від навколишнього середовища, аби спостерігати й досліджувати їх у чистому вигляді;

– активна реакція на нові фактори – здатність виховних систем до активних, не завжди передбачуваних дій залежно від відношення системи до цих факторів, способів і методів їх впливу [цит. за 167, с. 143–144].

Продовжуючи аналіз необхідних для здійснення характеристики виховної системи аспектів, звернемо увагу на сукупність принципів, що характеризують досліджуване нами явище як відкриту, соціальну, динамічну систему в цілому. В. Ковальчук серед основних принципів виділила наступні: принцип зворотного зв’язку, адаптації до умов оточуючого середовища, самоуправління і самоорганізації, варіативності та ін. [132, с. 92]. Розглянемо їх більш детально.

Принцип зворотного зв’язку передбачає постійний контроль і оцінку відповідності створеної моделі виховної системи вимогам чинної нормативно-правової бази в системі освіти і виховання, меті й завданням національного виховання, запитам педагогічної практики, потребам педагогічного, учнівського та батьківського колективів; встановлення і оцінку реальних здобутків і прорахунків практичної реалізації моделі, результативність її функціонування.

Принцип адаптації виховної системи до умов оточуючого середовища реалізується через вибір і створення ідеальної моделі виховної системи з відсутністю значних внутрішніх суперечностей, з урахуванням особливостей освітнього середовища на мікро-, мезо- і макро- рівнях, забезпечення ефективності її функціонування та можливості оперативного і конструктивного коригування відповідно до реальних соціально-економічних умов освітньої діяльності школи, які постійно змінюються.

Принцип самоуправління і самоорганізації виховної системи пояснюється сутнісною характеристикою цього явища, яка відтворює певні динамічні характеристики, тобто особливості функціонування, поведінку і взаємодію частин системи. Для функціонування виховної системи необхідна наявність структурних і функціональних компонентів, а також постійний зв'язок і взаємозв'язок між ними у вигляді управління та керівництва, співробітництва. У кожній виховній системі існують протиріччя між потребами суспільства і наявними можливостями їх реалізації; протиріччя між функціями системи і різносторонніми потребами та інтересами особистостей, які розвиваються та самовдосконалюються (педагогів, учнів, батьків, представників громадськості). У процесі вирішенні цих протиріч і відбувається саморозвиток і самоорганізація виховної системи.

Принцип варіативності передбачає тенденції до зміни досягнутого для його покращення та вдосконалення. Це характеризує і різноманітність, своєрідність структури кожної виховної системи (горизонтальний рівень), і різноманітність умов її існування відповідно до особливостей навчального закладу, його специфіки, освітніх та регіональних характеристик (вертикальний рівень). Кожний освітній заклад намагається створити виховну систему, керуючись положенням варіативності з метою досягнення загальної мети – формування і розвиток повноцінної різносторонньої гармонійно розвиненої особистості [132, с. 92–93].

На думку В. Ковальчук, усі розглянуті принципи взаємопов'язані між собою і доповнюють один одного [132, с. 93].

Ще один суттєвий аспект, на який варто звернути увагу, – сукупність функцій, які виконує виховна система освітнього закладу. В. Ковальчук зазначає, що в науковій теорії й практиці виділяють такі основні функції сучасної виховної системи – інтеграційну, регулювальну та розвивальну [131, с. 139]. Інтеграційна функція передбачає поєднання в одне ціле різних за змістом і характером виховних впливів, які підпорядковані загально визначеній меті виховання. Регулювальна функція спрямована на впорядковування педагогічних процесів, визначення ступеня важливості, невідкладності, управління ними та корекцію. Розвивальна функція забезпечує динаміку системи, яка характеризується, з одного боку, оптимізацією її функціонування, а з іншого – її оновленням, удосконаленням [131, с. 139].

М. Гагарін вважає, що функціями виховної системи загальноосвітньої школи є:

– інтегруюча, яка передбачає об’єднання в одне ціле розрізнених та неузгоджених виховних впливів;

– регулююча, спрямована на упорядковування педагогічних процесів, їх впливу на формування особистості та управління ними;

– розвиваюча, яка забезпечує динаміку системи, що характеризується, з одного боку, оптимізацією її функціонування, а з іншого – її поступальним розвитком, оновленням, удосконаленням;

– захисна, котра забезпечує безпеку і захист особистості, засвоєння навичок соціального захисту;

– корекційна, яка полягає в тому, що школа корегує вплив зовнішнього середовища своїми цінностями, орієнтирами, правилами життя, виробленими в цій системі і добровільно прийнятими всіма членами даної спільноти;

– компенсаційна, що забезпечує створення атмосфери духовності, емоційності життя, гуманістичних відносин, яких не вистачає в навколишній дійсності (сім’ї, інших соціальних сферах) [55, с. 50].

Науковці І. Єрмаков та Д. Пузіков виокремлюють ще реабілітаційну функцію системи, яка забезпечує відновлення успішної діяльності особистості в усіх сферах життєдіяльності [цит. за 55, с. 50].

Наступним аспектом характеристики виховної системи, на якому доцільно зупинитися, є закономірності. В. Ковальчук у проведеному нею дослідженні спробувала виділити та охарактеризувати закономірності виховної системи, враховуючи сучасні науково-педагогічні розробки.

Перша закономірність – кожна виховна система має провідну внутрішню мету, в якій виражаються причинно-наслідкові зв'язки, що визначають напрямок розвитку і забезпечують цілісність, стійкість елементів і структури. Такою метою є концептуальна модель розвитку освітнього закладу, основою якої є системоутворювальний фактор – діяльність, модель випускника тощо. Ця закономірність відображає соціально-педагогічний рівень керівництва і управління виховною системою освітньої установи [132, с. 90]. Таким чином, на сучасному етапі розвитку суспільства вимоги часу ставлять перед кожним педагогічним колективом освітнього закладу завдання розробляти свою унікальну модель виховної системи і впроваджувати її для досягнення основної мети – створення умов для розвитку підростаючої особистості [132, с. 91].

Друга закономірність – усі компоненти знаходяться в такій нерозривній єдності, що коли посилюється чи послаблюється один із них, то це суттєво відображається на виховній системі в цілому. Ця закономірність характеризує базову основу існування системи як такої і відображає організаційно-педагогічний рівень управління. На цей процес впливають різноманітні фактори, але незмінними є особливості школи як освітнього закладу, які детермінують процеси керівництва і управління, створення конкретної виховної системи. Найбільш значимими факторами є: стиль керівництва навчальним закладом, вплив учнів та вчителів на організацію, протікання та результати педагогічного процесу, багаторівневість цілей управління в школі, якість організації урочної та позаурочної діяльності, дії учнівського,

педагогічного і батьківського колективу, рівень взаємодії цих колективів між собою, рівень матеріально-технічної бази закладу, раціональна організація навчально-виховного процесу в часі й просторі (ритмічно, рівномірно, з відповідною працездатністю учнів та вчителів, без шкідливого впливу на їх здоров'я), тісний зв'язок навчального закладу з іншими соціальними інститутами виховання (освітніми, суспільними організаціями та закладами), координація і регулювання їх діяльності з метою досягнення максимально можливих результатів навчання та виховання підростаючого покоління [132, с. 91–92].

Третя закономірність – виховна система є відкритою і її функціонування та розвиток неможливі без впливу різнорівневого соціального середовища (мікро-, мезо-, макро-). Ця закономірність пояснює особливості професійної діяльності вчителів, дорослих, фахівців у співпраці й взаємодії з учнями, спрямованої на розвиток і корекцію відносин у дитячому колективі, сприянні саморозвитку кожного учня, що характеризує психолого-педагогічний рівень керівництва і управління в системі [132, с. 92].

М. Гагарін акцентує на тому, що виховна система має складну структуру, її компоненти перебувають в органічному поєднанні й взаємозалежності [55, с. 50]. Розглянемо більш детально компонентно-структурний склад виховної системи з точок зору різних дослідників.

Г. Сорока наводить таку структуру виховної системи: ціннісно-смислове ядро (мета, зміст, методика, принципи), просторово-тимчасова структура (різні форми діяльності з дітьми), координаційно-педагогічний компонент (педагогічні технології, функції, система підвищення компетентності педагогів, батьків, керування розвитком системи) [цит. за 55, с. 51].

Є. Степановим було запропоновано структуру виховної системи, яка включає:

– індивідно-груповий компонент (педагоги, адміністрація, учні, батьки, дорослі, які беруть участь у виховному процесі та життєдіяльності навчального закладу);

– ціннісно-орієнтаційний компонент (цілі виховання, цінності, принципи і ключові ідеї діяльності, перспективи);

– функціонально-діяльнісний компонент (форми і методи роботи, спілкування, функції, керування, самоврядування);

– комунікативний компонент (відносини, внутрішні і зовнішні зв'язки);

– діагностико-результативний компонент (критерії і показники ефективності, оцінка та аналіз функціонування виховної системи) [цит. за 55, с. 50–51].

Подібну до вищерозглянутої структуру виховної системи запропонував М. Попов. Дослідник вважає, що до числа основних компонентів виховної системи можна віднести такі: індивідуально-груповий, ціннісно-орієнтований, функціонально-діяльнісний, діагностично-результативний, стосунково-комунікативний [296, с. 44–46]. Зупинимось на них детальніше.

Індивідуально-груповий компонент охоплює спільноту дітей і дорослих, які беруть участь у створенні, управлінні й розвитку виховної системи освітньої установи. Він характеризується кількома елементами, а саме: адміністрація, вчителі й співробітники освітнього закладу, учні, їх батьки, інші дорослі, які беруть участь у виховному процесі й життєдіяльності школи.

Ціннісно-орієнтований компонент складається з наступних елементів: цінності співтовариства дітей і дорослих, цілі виховання, принципи і ключові ідеї побудови виховної системи і життєдіяльності освітнього закладу. Цей компонент часто називають ціннісно-смисловим ядром виховної системи або головним детермінуючим і інтегруючим чинником її функціонування і розвитку. Базисні цінності виховної системи визначають її цілі, які, у свою чергу, слугують не просто елементами, а найважливішими чинниками утворення, функціонування і розвитку цієї системи. На шляху до досягнення цільових орієнтирів відбуваються зміни в життєдіяльності шкільного колективу, змісті й організації виховного процесу. Із сукупності ідей, що відображають уявлення співтовариства дітей і дорослих про цінності, цілі,

перспективи і принципи організації виховного процесу і життя в навчальному закладі, як правило, визначають одну ключову ідею, відповідальну за її реалізацію особу, стратегічну лінію розвитку освітньої установи.

Функціонально-діяльнісний компонент містить у своєму складі такі елементи: системоутворювальні види діяльності, форми і методи організації спільної діяльності й спілкування, основні функції виховної системи, управління і самоуправління виховною системою. Цей компонент забезпечує впорядкованість і цілісність виховної системи, функціонування і розвиток її основних елементів і зв'язків. Його основу складають спільна діяльність і спілкування учнів, педагогів і батьків. В освітніх закладах обирають різні види діяльності як пріоритетні: трудову, гурткову, краєзнавчу, пізнавальну тощо. Вибір залежить від таких чинників: інтереси і потреби учнів, особливості педагогічного колективу, тип навчального закладу, традиції установи освіти і навколишнього соціуму, фінансово-матеріальні можливості освітнього закладу. Управління (у тому числі самоврядування, співуправління) виховною системою розуміється як процес реалізації управлінських функцій для досягнення цілей найефективнішим способом. Процес управління можна вважати системним, якщо в нього включені всі суб'єкти діяльності (учні, батьки, педагоги, інші фахівці) і жодна з управлінських функцій не «випадає» (інформаційно-аналітична, планово-прогностична, мотиваційно-цільова, організаційно-виконавська, контрольно-діагностична, регулятивно-коректувальна). Головною метою управління виховною системою є оптимізація її функціонування і розвитку.

Діагностично-результативний компонент включає наступні елементи: критерії ефективності виховної системи, методи і прийоми вивчення її результативності, форми і способи аналізу, оцінки і інтерпретації одержаних результатів. Під результатами виховного процесу розуміють ті зміни, які відбулися з учасниками педагогічного процесу і у відносинах між ними. Ефективність виховного процесу визначається мірою співвідношення поставлених цілей, прогнозованого результату і реально досягнутого.

Доцільно застосовувати технологію моніторингу якості виховного процесу, яка містить такі складові: 1) визначення методологічних засад, у тому числі цілей, критеріїв і показників; 2) визначення об'єктів моніторингу; 3) підбір комплексу методів і конкретних методик; 4) планування проведення моніторингу; 5) попередня підготовка; 6) проведення діагностичних методик; 7) обробка результатів; 8) фіксація результатів і оформлення результатів у формі, зручній для аналізу і демонстрації.

Стосунково-комунікативний компонент складається з двох елементів: відносин між дітьми і дорослими, внутрішніх і зовнішніх зв'язків виховної системи. Відносини виявляються і формуються в спілкуванні та діяльності. Будучи внутрішньою, суб'єктивною основою спілкування, вони відображають внутрішні, особисті зв'язки спільної діяльності, взаємодії з оточуючими. Виховний аспект відносин виявляється в розвитку соціально-цінного ставлення (до праці, культури, політики, освіти, людини і т. д.). Міжсуб'єктні відносини, як відомо, впливають на ставлення людини до себе. Системна діяльність повинна бути спрямована на виховання «культури відносин». Культура відносин відображає уміння вибудовувати доброзичливі, гуманні відносини, уміння зрозуміти, прийняти, співчувати, співпереживати, сприяти. У просторі відносин завжди зароджуються взаємостосунки. Відносини і взаємостосунки в системі класу – істотний компонент, значущий аспект загальної проблеми колективу, виховання. Формування учнівського колективу в системній діяльності передбачає становлення відносин, взаємостосунків суб'єктів. Гуманні взаємостосунки передбачають позитивне ставлення осіб один до одного, при цьому суб'єкти істотно впливають один на одного, що сприяє єдності ціннісних орієнтацій, розумінню індивідуальних особливостей, пізнанню себе через іншого, розвитку себе як певного єдиного цілого. Рівень таких взаємостосунків обумовлений як внутрішніми (особистими) особливостями осіб, які взаємодіють, так і об'єктивними (зовнішніми) умовами. У цьому плані реалізується взаємозв'язок, взаємообумовленість компонентів системи: «взаємостосунки – суб'єкти», «взаємостосунки –

діяльність». Важливою є педагогічно правильно організована діяльність, яка сприяє становленню емоційно-етичного досвіду дітей, розвитку «емоційного багатства особистості». Особлива роль відводиться взаємостосункам «вихователь – вихованець», адже вихователь сприймається і як «джерело» діяльності, і як її учасник [296, с. 44–46].

Дослідниці В. Оржеховська та Т. Федорченко акцентували увагу на тому, що виховна система освітнього закладу має складну структуру – комплекс взаємозалежних компонентів: цілі та діяльність, що забезпечує їх реалізацію; суб'єкти діяльності, що її організовують та залучаються до неї; стосунки, що об'єднують суб'єктів у певну спільність; середовище системи, що освоюють суб'єкти системи; внутрішнє управління, що забезпечує інтеграцію компонентів системи в цілісність. Учені дотримуються думки, що існування виховної системи визначається не її компонентами, а зв'язками між ними [215, с. 7].

Подібну до вищерозглянутої структуру знаходимо в науковій праці М. Гагаріна. Проаналізувавши різні погляди науковців, М. Гагарін зазначив, що найбільш узагальнена структура виховної системи школи така: мета, виражена у вихідній концепції (тобто сукупність ідей, для реалізації яких система створюється); спілкування і діяльність, що забезпечують її реалізацію, суб'єкти діяльності, які її організовують і беруть у ній участь; відносини суб'єктів діяльності, які інтегрують суб'єктів у спільноту; середовище системи, що освоєне суб'єктом; управління, що забезпечує інтеграцію компонентів у цілісну систему і розвиток системи [55, с. 51].

В. Караковський до структури виховної системи відносить такі компоненти: мета виховання, цільова настанова, основні напрями та організаційні форми виховної роботи, управління, взаємодія з навколишнім середовищем [цит. за 295, с. 207].

Досліджуючи структурно-компонентний склад виховної системи навчально-виховного закладу (школи), В. Ковальчук дійшла висновку, що означений феномен складається з наступних взаємопов'язаних компонентів:

цілей розвивальної та навчально-виховної діяльності; змісту цієї діяльності (фіксованої в навчальних планах, програмах, навчальних посібниках, підручниках, комп'ютерних навчальних програмах, телекомунікаційних, інформаційних засобах); методів навчання, виховання і розвитку школярів (процесуально маються на увазі технології освітньої діяльності); засобів, що застосовуються в педагогічному процесі; організаційних форм, за допомогою яких освітня діяльність здійснюється з тим чи іншим ефектом [129, с. 222].

Зважаючи на те, що для виховної системи характерною є тенденція до оновлення та удосконалення, варто розглянути шляхи її розвитку, запропоновані Ю. Конаржевським. Як стверджує дослідник, взаємодіючи із середовищем, виховна система зберігає цілісність та може розвиватись такими шляхами: виховна система може пристосовуватись до зовнішнього середовища, змінюючи структуру, параметри, перебудовуючи системні процеси, але зберігаючи власну сутність та цілісність; високоорганізована виховна система може змінювати, вдосконалювати зовнішнє середовище, пристосовуючи його (середовище) для досягнення власних цілей [цит. за 56, с. 105].

Таким чином, у процесі розкриття суті концепту «виховна система навчально-реабілітаційного закладу» було зроблено такі узагальнення:

1) поняття «система» розглядається науковцями як об'єкт, певна єдність, динамічне утворення, що складається із взаємозалежних частин; сукупність взаємодіючих елементів;

2) поняття «виховна система» розглядається з теоретичних позицій В. Нечипоренко, яка визначає її як упорядковану сукупність компонентів, злагоджене функціонування яких забезпечує розвиток та самореалізацію всіх учасників педагогічного процесу;

3) концепт «виховна система навчально-реабілітаційного закладу» ми розуміємо як упорядковану сукупність компонентів, гармонійне функціонування яких забезпечує розвиток та самореалізацію всіх учасників виховного процесу навчально-реабілітаційного закладу.

1.2. Наступність етапів становлення та розвитку виховної системи

Одним із основних завдань Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [310] є побудова ефективної системи національного виховання, формування соціально зрілої творчої особистості, громадянина України і світу. Виконання пріоритетних завдань державної гуманітарної політики щодо національного виховання передбачає переорієнтацію освітніх пріоритетів з держави на особистість, на послідовну демократизацію і гуманізацію навчально-виховного процесу, педагогічної ідеології в цілому, тобто на європейські гуманістичні цінності та виміри.

У цьому контексті наукового дослідження та практичного вирішення вимагає проблема становлення та розвитку виховних систем навчально-реабілітаційних закладів. Визначення послідовності етапів розбудови та становлення виховної системи є необхідною умовою реалізації завдань національного виховання на кожному з них, послідовного збільшення кількості та підвищення якості нововведень у виховному процесі.

В. Нечипоренко підкреслила, що саме динамічність виховної системи визначає її здатність відповідати на виклики сучасного суспільства, реалізовувати інноваційну освітню парадигму відкритих систем та задовольняти потребу дитини в саморозвитку, самовдосконаленні та формуванні культури повноцінного і творчого життя [205, с. 121].

У сучасній педагогічній науці досліджено основні етапи розбудови виховної системи – від її становлення та стабілізації до забезпечення в ній інноваційних змін, зумовлених новими стратегічними пріоритетами.

На думку В. Ковальчук, сутність та етапи становлення виховних систем доцільно розглядати з урахуванням основних положень системного підходу [131, с. 119]. Уперше принцип організованості систем у контексті природничих та суспільних наук обґрунтував О. Богданов (псевдонім, справжнє прізвище Малиновський) у 1913 році [31]. О. Богданов вважав, що будь-яка людська діяльність об’єктивно є організуючою і дезорганізуючою, і її

можна розглядати й досліджувати як певний матеріал організаційного досвіду [31, с. 17]. Зокрема, він виділив такі етапи розвитку: етап «комплексії», що характеризує ситуацію стану системи, коли вона являє собою механічне об'єднання елементів, між якими ще не почалися процеси взаємодії; етап «кон'югації», коли відбувається співробітництво між окремими елементами системи; етап «інгресії», що виражає перехід системи до нової якості й етап «дезінгресії», який навпаки, означає процес деградації системи, її розпаду як цілісного об'єднання [цит. за 91, с. 120].

На процес становлення та розвитку виховної системи навчальних закладів впливає цілий ряд психологічних, педагогічних та соціальних чинників.

До психологічних чинників відносять особливості психологічної взаємодії між педагогічним і учнівським колективами: врахування особистісних якостей керівника навчальним закладом (чітко виражені лідерські якості, творчість, розвинені організаторські здібності, нестандартність мислення); формування відносин в педагогічному колективі; формування відносин у дитячому колективі; організація взаємодії між педагогічним та учнівським колективами.

Педагогічними чинниками, які впливають на становлення та розвиток виховної системи, визначені: організація освітнього процесу (організація навчальної діяльності учнів, методична робота педагогів, організація системи виховної роботи) та організація системоутворюючої діяльності.

Соціальні чинники передбачають урахування в процесі становлення та розвитку виховної системи таких складових: сім'ї учнів (соціально-професійного складу батьківського колективу), соціального середовища мікрорайону, де знаходиться навчальний заклад, налагодження зв'язків навчального закладу з іншими освітніми закладами [51, с. 8–9].

Подібну класифікацію чинників, що впливають на становлення та розвиток виховної системи, знаходимо в зарубіжних науковців Б. Сон та Ю. Чо. Вони зосереджували увагу на педагогічних, соціальних, культурних та

економічних чинниках. Проаналізуємо їх більш детально: до педагогічних чинників дослідники відносять фактори, пов'язані зі школою та навчальним середовищем (навчальні програми, уроки, гуртки, педагогічний колектив, класний керівник, шкільний клас тощо); соціальні чинники – середовище проживання учня, залученість до суспільно корисної діяльності, міжособистісні стосунки; культурні чинники – знання традицій і культури свого народу та державної мови; економічні чинники – фінансове благополуччя сім'ї учня. Також до чинників, які можуть впливати на досліджуваний процес, учені віднесли особистісні якості учнів, наявність життєвого досвіду, ставлення до певних ситуацій [511, с. 8–9].

У контексті нашого дослідження доцільно акцентувати увагу на факторах, що позитивно впливають на розвиток виховної системи, запропонованих зарубіжними науковцями М. Баглібель, Г. Кроу та М. Самансіоглу. До таких факторів учені віднесли такі: актуальність виховної системи, наявність лідера, готовність та замотивованість педагогічного колективу до її впровадження, постійне професійне зростання та розвиток педагогічних працівників, наявність необхідних ресурсів і сприятливого навчального середовища, врахування попереднього досвіду і зроблених помилок, дотримання цінностей та традицій, прийнятих у шкільному колективі [440].

Варто зупинитися на понятті «наступності» як педагогічної категорії, яку необхідно враховувати під час аналізу етапів становлення і розвитку виховної системи. Наступність, на думку М. Дранчак та О. Чекан, визначається як зв'язок між різними етапами чи ступенями розвитку, сутність якого полягає в збереженні тих чи інших елементів цілого чи окремих його характеристик при переході до нового стану [399, с. 186;]. Розглядаючи наступність як педагогічну категорію, дослідниці зазначили, що наступність – це зв'язок між етапами процесу розвитку в природі, суспільстві, пізнанні, при якому на кожному наступному етапі зберігаються, відтворюються на новій основі елементи і характеристики попередніх етапів [399, с. 186]. На думку

Н. Казьмірчук, наступність у навчанні – це співвідношення між цілями, змістом, прийомами, формами і методами навчальної діяльності на послідовних етапах, що забезпечує рух і розвиток знань, умінь та навичок з опорою на минулий досвід; ускладнення і поглиблення набутих знань, умінь, навичок на вищому етапі системи освіти; динамізм та системність навчального пізнання [120, с. 10].

Питання наступності в педагогічній теорії досліджувала О. Вашуленко. Учена виокремила та перерахувала основні ознаки наступності як педагогічного явища: універсальність – характеризується внутрішньопредметними й міжпредметними взаємопов'язаними складовими програмового матеріалу, пересуванням їх за навчальною тривалістю; комплексність методів і прийомів реалізації; оптимальність – логічне поєднання навчального матеріалу, надання йому впорядкованості; генералізація – предмет вивчення стає повнішим, набуває реального значення своєрідність мети й завдань, суб'єктів і об'єктів педагогічного процесу; у системі освіти вона відтворює соціальну природу наступності поколінь у конкретних умовах розвитку суспільства та відбиває освітню політику держави [43, с. 58].

О. Ризванюк визначає та описує суттєві особливості наступності: встановлення зв'язків між попереднім і новим; взаємодія набутих і нових знань з метою формування обізнаності; розвиток нової педагогічної системи; акумуляція прогресивних елементів, позбавлення консерватизму минулого в нових умовах; послідовність і системність навчального матеріалу, зв'язок та узгодженість ступенів й етапів навчально-виховного процесу; єдність навчального процесу, дотримання його логіки; послідовність, перспектива, орієнтація на вимоги на новому етапі; урахування якісних змін в особистості (дитини, учня, старшокласника, студента, учителя, вихователя, викладача, фахівця); зростання рівня розумового розвитку; забезпечення внутрішньопредметних зв'язків між окремими етапами навчання; зв'язок

організаційно-методичного забезпечення етапів освіти, які межують один з одним [325, с. 290].

Оскільки виховна система є органічною складовою педагогічної системи освітньої установи (Л. Новікова [210, с. 79–82]), доцільно розглянути динаміку становлення педагогічних систем.

На основі теоретико-методологічного аналізу виховних практик В. Мелешко визначила основні етапи розвитку педагогічної системи:

– виникнення нового педагогічного явища, ідеї оновлення педагогічної системи школи, її теоретичне обґрунтування у вигляді нових педагогічних знань, що сформульовані у формі теорій, концепцій, які описують процес розвитку певної педагогічної системи школи з урахуванням її специфіки;

– оволодіння новими теоретичними знаннями педагогічних співтовариств;

– використання, впровадження в практику запланованих змін у педагогічній системі школи [41, с. 9].

За А. Хуторським, розвиток педагогічної системи визначається, насамперед, упровадженням інноваційних форм та методів педагогічної діяльності та поділяється на такі етапи за ступенем евристичності:

– удосконалення – зміна одного або кількох елементів навчально-виховного процесу, використання відомої методики в нових умовах навчальної діяльності;

– раціоналізація – розробка нових умов (правил) використання відомих педагогічних засобів для вирішення традиційних завдань;

– модернізація – зміна кількох елементів чинної педагогічної системи;

– прийняття евристичних рішень – пошук способів вирішення відомих педагогічних проблем, створення і використання невідомих раніше педагогічних форм, методів, засобів для розв’язання актуальних педагогічних завдань;

– розробка педагогічних винаходів – новий засіб, технологія, комбінація відомих засобів з новими підходами до навчання [цит. за 91, с. 126–127].

На думку Н. Новікової, у розвитку виховної системи можна виділити характеристики загального, особливого та одиничного. Загальним є те, що характерно для процесу розвитку будь-якої соціальної мікросистеми, особливе відрізняє виховну систему від інших соціальних систем того ж рівня, одиничне характеризує специфіку конкретної системи [211, с. 220].

Б. Татум пропонує дотримуватись у становленні та розвитку виховної системи таких загальних етапів: планування, проектування, розвиток, впровадження та оцінка [517].

Подібної думки щодо наступності етапів у розвитку виховної системи дотримуються О. Бершадський, Л. Гамідуллаєва, М. Дєєв, А. Кравець та О. Фіногєєв. До етапів життєвого циклу виховної системи науковці відносять такі: аналіз існуючих стандартів та вимог, планування, розробка системи, реалізація, оцінка отриманого результату [476].

Б. Андерсон, досліджуючи етапність розвитку виховної системи, зазначає, що позитивні зміни в даному контексті є необхідними для досягнення взаємозв’язку між усіма учасниками освітнього процесу, активності в навчанні, спільного прийняття рішень, підвищення рівня досягнень учнів. Вчена вважає, що виховна система проходить у своєму становленні й розвитку такі етапи: дотримання традиційної системи, відсутність поінформованості про нову систему, проведення досліджень, поступовий перехід до нової системи, дотримання нової системи, визначення переваг [434].

Аналізуючи наступність етапів становлення та розвитку виховної системи, І. Бех наголошував на необхідності врахування взаємодії школи і навколишнього середовища, оскільки шкільна виховна система тісно пов’язана із соціальним і природним довкіллям [22, с. 322]. Науковець визначив такі етапи досліджуваного нами процесу: діагностичний (пов’язаний

з вивченням виховних можливостей середовища, потреб школи і дітей); моделювання майбутнього простору і тієї виховної системи, яка може бути реалізована на базі навчального закладу; організаційний (залучення педагогічних кадрів, які мають необхідний набір знань, умінь і навичок для роботи з учнівським колективом); безпосередня робота з учнями відповідно до розробленої моделі; удосконалення системи взаємодії школи з довкіллям шляхом організації самоврядування школярів у процесі позашкільної діяльності [22, с. 324].

Досліджуючи процес створення виховної системи в контексті превентивного виховного середовища, науковці В. Оржеховська та Т. Федорченко визначили п’ять етапів здійснення зазначеного процесу, а саме: окреслення кола виховних проблем загальноосвітнього навчального закладу; аналіз виявлених проблем та причин; розробка програми, шляхів реалізації, тактики вирішення проблеми, пошук ресурсів, залучення партнерів; реалізація програми дій, прогнозування перешкод, профілактико-корекційні дії; рефлексія – аналіз та оцінка результатів [215, с. 7].

Більшість періодизацій характеризують процес становлення виховної системи навчального закладу, а саме загальноосвітньої школи. Такі періодизації можна розділити на дві групи за кількістю та змістом запропонованих етапів.

Періодизації першої умовної групи передбачають виділення трьох етапів розвитку виховних систем. Наприклад, на думку Т. Волкової технологія становлення виховної системи містить такі етапи: вироблення цілей, завдань та умов, за яких відбувається становлення системи; визначення видів і форм виховної діяльності; формування середовища життєдіяльності школи; функціонування й оновлення системи [50, с. 62–67].

Т. Шамова розглядає три основних етапи становлення виховної системи навчального закладу, а саме: етап розробки вихідної концепції; етап створення проекту школи, у рамках якого будуватиметься система (прогнозування умов); етап створення описової моделі як моделі майбутнього стану виховної

системи (компоненти, зв'язки між ними, призначення компонентів) [405, с. 120].

О. Макарова виділила три основних етапи в розвитку теорії виховних систем: становлення, функціонування і розвиток [169, с. 139–140].

Друга група періодизацій передбачає існування четвертого періоду – зміни, перебудови виховної системи, на якому оновлення виховної роботи пов'язано не з удосконаленням, а з відмовою від напрацьованих теорій та методів виховної роботи та вироблення нових ідей. Розв'язання суперечностей між інтеграційними і дезінтеграційними процесами О. Гречаник вважала рушійною силою розвитку виховної системи. На думку дослідниці, створення системи завжди пов'язано з прагненням її елементів до впорядкованості, цілісності. Таким чином, становлення виховної системи завжди є процесом інтеграційним. Проте разом з інтеграцією одночасно існує протилежна тенденція до дезінтеграції, зростання незалежності певних елементів системи, порушення взаємодії між ними [46, с. 220]. За твердженням Л. Новікової, загальним для будь-яких соціальних систем є протиріччя між хаосом і впорядкованістю в розвитку. З одного боку, розвиток системи є її рухом у напрямку до цілісності, до тотальності, до повної впорядкованості, а з іншого – цілісність є смертю системи, зупинкою в її розвитку [210].

З точки зору аналізу рівня сформованості колективу та домінуючих методів виховної роботи О. Гречаник також виділила чотири етапи розвитку виховної системи: етап становлення; етап відпрацювання системи; етап завершальний, кінцевого оформлення системи; етап оновлення системи, її перебудови.

Перший етап становлення виховної системи спрямований на вироблення нового педагогічного мислення, формування колективу однодумців. На цьому етапі відбувається визначення цілей, розроблення основних орієнтирів, здійснення педагогічного пошуку, формування взаємин між усіма учасниками навчально-виховного процесу, добір технологій, започаткування традицій. Основними методами становлення виховної системи дослідниця визначила

переконання, вимогу та перспективу. Темп системостворення на цьому етапі має бути достатньо високим.

На другому етапі, під час відпрацювання системи, здійснюється розвиток шкільного колективу, органів самоврядування, визначення системостворювальних видів діяльності, пріоритетних напрямів функціонування системи, відпрацювання найбільш ефективних педагогічних технологій. На цьому етапі важлива роль відводиться саме педагогічному колективу, який має бути ініціатором в організації життєдіяльності закладу. Основними методами розвитку виховної системи виступають методи стимулювання й мотивації, організації різнобічної діяльності.

На третьому, завершальному, етапі система стабільно функціонує, зміцнюються системні зв’язки, життя в навчальному закладі упорядковується, виховна система працює в заданому режимі. Шкільний колектив являє собою співдружність дітей і дорослих, які об’єднані спільною метою, діяльністю, взаєминами співробітництва, творчістю. Увага акцентується на вихованні вільної, гуманної особистості, розвитку демократичного стилю керівництва та взаємин. Основними методами виступають самовиховання, перевиховання, самоуправління, саморозвиток, самоконтроль та самооцінювання.

Четвертий етап розвитку виховної системи навчального закладу передбачає її перебудову революційним або еволюційним шляхом. Перебудова зумовлена посиленням дезінтегруючих явищ і спричинює кризу системи. Причини виникнення кризи можуть бути різноманітними. Як правило, вони зумовлюються втомою в колективі, дефіцитом новизни, припиненням удосконалення творчої діяльності, незадоволенням станом основних видів діяльності. У результаті виховна система може кардинально змінюватися, а може зберегти деякі цінності та традиції старої системи. Відсутність нового витку розвитку системи спричинює її руйнацію, ліквідацію всіх основних системостворювальних форм і зв’язків. Дезінтеграція відіграє позитивну роль, оскільки сприяє розвитку активності особистості, її самовизначенню, вносить новизну, надає можливість вільного вибору й

подальшого розвитку виховної системи. На цьому етапі доцільним є застосування методів оновлення, розвитку творчості, створення інноваційних умов діяльності, зміни лідерів [46, с. 8–10].

В. Ковальчук акцентує увагу на тому, що успішність розвитку виховної системи залежить від правильного визначення етапів цього процесу і залежно від цього вибору відповідних цілей і засобів педагогічної діяльності. Дослідниця умовно виділяє чотири етапи розвитку виховної системи школи: проєктування системи; становлення системи; стабільне функціонування системи; етап завершення функціонування з корінним оновленням системи [131, с. 80]. Зупинимось на детальній характеристиці визначених етапів створення виховної системи навчального закладу.

Перший етап розвитку виховної системи – етап проєктування. Він може збігатися чи не збігатися з етапом становлення самої школи. Закладення основ виховної системи розпочинається з впровадження певних ідей. У систему вводяться гуманістичні ідеї добровільності, свободи вибору, відповідальності, взаємної терпимості. Встановлюється той чи інший вид системоутворювального зв’язку – сукупності структурних і функціональних утворень системи. Взаємодія із середовищем у системі носить стихійний характер. Усвідомлене, цілеспрямоване освоєння навколишнього середовища поки відсутнє. Особливу увагу необхідно приділити розробці концепції як сукупності основних педагогічних ідей; виділенню системоутворювальної діяльності, яка відображала б колективні потреби дітей, дорослих, була б значущою і престижною в їхніх очах; створенню «випереджальних ситуацій», які моделюють майбутню систему в найсуттєвіших моментах. Особливого значення набуває уведення інновацій у шкільне життя, які можуть бути як стабілізуючим, так і дестабілізуючим фактором для створення системи. Здійснюється ситуаційний аналіз, діагностика навчально-виховного процесу, розкриваються тенденції розвитку. Важливо, щоб робота з проєктування майбутньої виховної системи здійснювалась командою активістів. Це, як правило, ініціативні вчителі на чолі із директором, батьки, активісти

учнівського самоврядування. Ефективність діяльності школи значною мірою залежить від досягнення інтегрованості, комплексності виховного процесу, концентрації педагогічних зусиль на системних, організаційних формах (інформаційно-консультативних центрах, клубах, центрах за інтересами, тематичних програмах, ключових справах тощо).

Другий етап пов'язаний із відпрацюванням змісту і структури виховної системи. На цьому етапі остаточно утверджуються системотворча діяльність, пріоритетні для функціонування системи напрями, взаємодія з іншими соціальними інститутами. Діяльність ускладнюється, встановлюються зв'язки між її різними видами. У ній виникають різні тимчасові колективи і різновікові об'єднання, що зумовлює необхідність організації взаємодії з ними з метою стабільного, стійкого розвитку системи. На етапі стабільного розвитку системи інтеграція є прогресивним процесом порівняно із дезінтеграцією. На етапі стабілізації проводиться формувальний експеримент щодо впровадження системних форм виховання, адекватних особливостям і потребам учнів. Забезпечується можливість вибору форм і методів виховання залежно від психофізіологічних можливостей та інтересів школярів, від загально визначених цілей та завдань виховної системи.

Третій етап становлення виховної системи – завершальний. На цьому етапі кожен компонент займає своє місце, системні зв'язки міцніють, життя школи впорядковується, виховна система працює в заданому режимі. Посилюються інтеграційні процеси, вони пронизують навчально-пізнавальну діяльність, органічно пов'язуючи її з вихованням. Шкільний колектив виступає як співдружність дітей і дорослих, об'єднаних спільною, глибоко усвідомленою метою, спільною відповідальністю, спільною діяльністю. Педагоги реалізують особистісно зорієнтований підхід, домінує педагогіка гуманних відносин, стабілізується виховний простір. Активно впроваджується педагогічно збагачене середовище. Однак стан рівноваги не стабільний, оскільки будь-якій виховній системі властиве старіння. У цьому випадку у виховній системі виникає гальмування. Рушійною силою є постійне зростання

потреб колективу. Своєчасне задоволення цих потреб охороняє систему від застійних явищ.

Створюються умови, котрі визначають виховну систему на четвертому етапі її функціонування. Це етап оновлення і перебудови системи, який може набувати характеру кризи. Оновлення системи здійснюється за рахунок інновацій, які ведуть до зміни системи. Ці зміни піднімають її на новий рівень. Виховна система удосконалюється або проєктується в іншому напрямку. Ці зміни залежать від комплексу факторів (оцінки результатів, професійної компетентності і майстерності педагогічного колективу, соціальної ситуації розвитку, матеріально-технічної бази закладу тощо) [131, с. 80–81].

Досліджуючи проблему виховання життєтворчості в сучасних навчальних закладах, І. Єрмаков виділяє етапи розвитку виховної системи:

1) етап становлення виховної системи, який характеризується стихійним характером взаємодії; розробкою концепції виховної системи як сукупності основних педагогічних ідей; визначенням системоутворювальної діяльності та створенням «випереджаючих ситуацій», які моделюють майбутню систему;

2) етап відпрацювання структури і змісту системи, пріоритетних напрямків її функціонування;

3) завершальний етап, на якому активно впроваджується педагогічне збагачене середовище;

4) етап оновлення і перебудови системи, який здійснюється за рахунок інваріацій, що ведуть до зміни системи.

Підкреслюючи суперечливість удосконалення відкритих виховних систем, І. Єрмаков зазначив, що «оновлення системи, якщо вона в цілому є прогресивною, як правило, відбувається в напрямку її ускладнення: вдосконалюється мета, урізноманітнюється діяльність, більш гуманними стають відносини, більш розгалуженими зв’язки і, звичайно, більш глибокими управлінські процеси. Процес оновлення системи, пов’язаний із введенням новацій, як правило, має суперечливий характер. Новоутворення не завжди

органічно вкладаються у виховну систему, їх введення викликає певні порушення і вимагає попереднього моделювання нового стану системи, що передбачає ті зміни, які відбуваються в її структурі, функціях, внутрішніх та зовнішніх зв'язках, відносинах» [91, с. 22–25].

Етапи розвитку виховної системи І. Погоріла розглядає з точки зору динаміки системоутворюючих процесів. На першому етапі становлення виховної системи здійснюється впровадження провідних ідей, розробка концепції, налагодження системоутворювальної діяльності, використання педагогічних інновацій. Під час проходження другого етапу (стабілізації виховної системи) відбувається відпрацювання структури й змісту системи, утвердження пріоритетних напрямів функціонування системи, системоутворювальної діяльності, встановлення зв'язків між видами діяльності, подальше впровадження системних форм виховання, що відповідають особливостям і потребам школярів. Третій етап (оформлення виховної системи) характеризується максимальною активізацією кожного компонента системи, зміцненням системних зв'язків, посиленням інтегруючих процесів, що органічно пов'язують навчально-пізнавальну діяльність та виховання, структурним оформленням системи. На четвертому етапі (оновлення виховної системи) здійснюється конкретизація і диференціація системи, що характеризується поглибленням мети, урізноманітненням діяльності, налагодженням більш гуманістичних відносин, розгалуженіших зв'язків, удосконаленням управлінських процесів [232].

С. Прищепа, досліджуючи теоретичні аспекти становлення виховних систем, виділяє чотири етапи її розвитку та наголошує на тому, що вони є взаємозалежними, взаємообумовленими та логічно послідовними.

Так, етап становлення передбачає формування стилів взаємин між усіма учасниками навчально-виховного процесу, розробку та адаптування освітньо-виховних технологій. На етапі відпрацювання системи педагогічний колектив виступає ініціатором в організації життєдіяльності шкільного колективу. На завершальному етапі відбувається кінцеве оформлення системи, яке

відображається в таких її характеристиках: система стабільно функціонує, зміцнюються системні зв'язки, упорядковується життя учнівсько-педагогічного колективу, виховна система працює в заданому режимі. Останній, четвертий, етап передбачає оновлення системи, її перебудову (оновлення, зміна лідерів, створення інноваційних умов) [299].

Л. Новікова дотримується думки про те, що виховна система створюється та розвивається тільки в певних умовах конкретного навчального закладу. Учена виділяє в розвитку виховних систем конкретної школи такі етапи. Перший – етап становлення, який спрямований на первинне формулювання та подальшу конкретизацію цілей виховної роботи; оформлення системоутворювальної діяльності; створення (для нового закладу) або зміну структури педагогічного колективу, виділення активу, складання системи формальних та неформальних міжособистісних стосунків. У цілому система на цьому етапі характеризується нестійкістю внутрішніх зв'язків. На етапі становлення виховної системи Л. Новікова запропонувала звернути увагу на формування її концепції як сукупності основних педагогічних ідей; виділення системоутворюючої діяльності, яка відображала б колективні потреби, була б більш значущою та природною для цієї школи (наприклад, для міських шкіл досить рідко праця виступає як системоутворююча діяльність), забезпечена матеріально-технічною базою, кадрами; створення «випереджальних ситуацій», що моделюють майбутню систему в найбільш істотних моментах; упровадження новацій у шкільне життя. Управління виховною системою на цьому етапі в основному здійснюється на організаційно-педагогічному рівні [211, с. 223–225].

Другий етап – період стабільного розвитку виховної системи, який зазвичай наступає через п'ять-шість років після її створення. Основними завданнями цього етапу є відпрацювання та закріплення досягнутого на першому етапі, створення бази для подальшого розвитку виховної системи, отримання зовнішнього визнання. Головним досягненням є те, що цілі виховної системи сформульовані, впроваджені у свідомість педагогів, дітей та

їх батьків. На цьому етапі остаточно затверджуються системоутворююча діяльність та основні напрями функціонування системи. Діяльність поступово ускладнюється, встановлюються зв'язки між її різними видами. Шкільний колектив бурхливо розвивається, виникають різні тимчасові колективи, одновікові та різновікові об'єднання. Бурхливо розвивається дитячий колектив: вдосконалюються самоуправління та здатність до колективної творчості, народжуються колективні традиції, здійснюється масове виховання через колектив. На етапі стабільного розвитку можуть виникати труднощі та конфлікти, що, звичайно, пов'язані з перевантаженням позаурочною роботою, нерівномірністю темпів розвитку учнівського та педагогічного колективів, недостатньою упорядкованістю шкільного життя (погіршенням дисципліни, відсутністю порядку, послабленням контролю), незадоволенням темпами та результатами виховної роботи. На етапі стабільного розвитку Л. Новікова запропонувала звернути увагу на регуляційні процеси. На її думку, управління виховною системою на цьому етапі здійснюється і на організаційно-педагогічному, і на психолого-педагогічному рівні [211, с. 226–227].

На третьому, завершальному етапі система остаточно оформлюється: кожен компонент посідає своє місце, системні зв'язки зміцнюються, життя навчального закладу впорядковується, виховна система працює у визначеному режимі. Відбувається посилення інтеграційних процесів, які проникають у навчально-пізнавальну діяльність, органічно пов'язуючи її з вихованням. Рамки уроку стають тісними, тому педагоги починають пошуки більш гнучких і ємних форм колективного пізнання. Шкільний виховний колектив набуває нового якісного стану: він все частіше виступає як співдружність дітей і дорослих, об'єднаних спільною усвідомлюваною метою, діяльністю, відносинами творчої співдружності і спільною відповідальністю. У більшості школярів і педагогів формується «почуття школи», розвивається колективна й індивідуальна самосвідомість. Взагалі помітно посилюється увага учнівського колективу до особистості. Педагогами реалізується особистісний підхід. У зв'язку з цим збільшується роль психологічних знань у педагогічному

управлінні сформованою системою. У системі включаються свої механізми відтворення. Вона накопичує, акумулює і передає у спадок свої традиції. Виникає характерна риса всіх упорядкованих систем – соціальне успадкування. Педагогічний колектив також переходить у якісно новий стан. У його членів розвиваються нове педагогічне мислення, педагогічна рефлексія та педагогічна творчість. Педагоги роблять свій внесок у розвиток педагогічної науки, формується новий тип педагога – дослідник. В управління системою включається все більша кількість активних учасників – дітей. Адміністративно-наказові форми майже зникають з арсеналу керівництва. Різко зростає інтенсивність самоврядування і саморегуляції [211, с. 226–228].

Через постійне зростання соціальних потреб та запитів колективу настає четвертий етап – оновлення та перебудова системи, які можуть набути характер кризи. Оновлення системи може відбуватися двома шляхами – революційним та еволюційним. Перший, як правило, викликається надзвичайними обставинами в житті навчального закладу, в житті суспільства.

При ефективному педагогічному управлінні виховною системою механізми оновлення закладені в самій системі. Своєчасне надання об’єктивної інформації про її стан і функціонування, замотивованість педагогічного і учнівського колективів на постійний креативний пошук роблять оновлення системи планомірним та керованим процесом [211, с. 229–230]. У даному контексті влучною є думка Н. Бідабаді, А. Ісфахані, А. Рухоллахі та Р. Халілі, які зазначають, що ефективність оновлення виховної системи значно залежить від врахування педагогами особистісних особливостей учнів, їх відмінностей один від одного, інтересів, почуттів, емоцій, набутого практичного досвіду та рівня навчальних досягнень [444, с. 174].

Підтримує думку про наявність кризи, як обов’язкового етапу періодизації розвитку виховних систем, А. Мудрик і надає декілька варіантів її розвитку:

1) криза долається шляхом зміни провідної сфери життєдіяльності, відновлення та вдосконалення системоутворюючих зв'язків, що виводить виховну систему на новий етап стабільного розвитку, який, у свою чергу, знову може призвести до кризи (розвиток виховних систем характеризується циклічністю);

2) у результаті кризи на базі виховної системи виникає нова, яка ґрунтується на іншому типі системоутворюючих зв'язків, тобто відбувається не тільки оновлення, а й кардинальна перебудова виховної системи;

3) розпад системоутворюючих зв'язків, ліквідація виховної системи [198, с. 161].

Як зауважила Л. Нікітіна, поняття «кризовий розвиток» у цьому випадку можна використати досить умовно, тому що насправді відбувається лише відносне збільшення дезінтегруючих явищ, часом просто посилюється пошук нового. У свідомості суб'єкта системи це може і не позначитися. Відчувається дефіцит новизни, діти меншою мірою захоплюються творчою діяльністю, з'являється стан втоми у педагогів. І, як наслідок, – не тільки апатія і розчарування, але і потреба в оновленні основних сфер шкільного життя. Зовнішні прояви, що характеризують наступ кризового періоду в розвитку виховної системи, досить різноманітні, однак їх об'єднують такі характерні риси: наступають збої у відтворенні традиційних ситуацій, а у якійсь частині колективу виникає незадоволення станом основних видів діяльності. Не можна ставитися до кризи, як до негативного явища. Саме виникнення кризових періодів свідчить про динамізм виховної системи, про те, що її розвиток відбувається відповідно до норм. Досвід показує, що в тих школах, в яких не створено виховну систему, подібних криз не відбувається [цит. за 211, с. 229].

В. Нечипоренко запропонувала розглянути цілісність і діалектичну послідовність процесу становлення та розвитку виховної системи на прикладі санаторної загальноосвітньої школи-інтернату Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру (м. Запоріжжя).

Розбудова інноваційної виховної системи закладу була розпочата з підготовчого етапу (2006 р.), на якому відбувалося становлення необхідних умов (кадрових, методичних та інших) для її формування. Результатом реалізації цього етапу стало створення проблемно-пошукових лабораторій і робота обласного постійно діючого проблемного семінару на тему: «Виховні системи різних типів загальноосвітніх навчальних закладів».

На наступному етапі становлення (2006–2007 рр.) було сформульовано концепцію виховної системи (мету, завдання, функції, принципи тощо), яка містила сукупність основних педагогічних ідей, здійснено розробку моделі виховної системи закладу, проведено стартові моніторингові дослідження щодо визначення рівня сформованості життєвої компетентності учнів.

Третій етап (2008–2009 рр.) характеризувався інтенсивним відпрацюванням структури і змісту системи, основних напрямів її функціонування: формування педагогічного і учнівського колективів, розроблення організаційно-методичного забезпечення виховного процесу (модель компетентного соціального педагога-вихователя, модель випускника, критерії та показники ефективності виховної системи).

У період стабільного розвитку виховної системи (2010–2011 рр.) відбувалися апробація і корекція її організаційно-методичного забезпечення. На цьому етапі визначалися найбільш ефективні методи та прийоми виховної роботи. Системно проводились моніторингові дослідження щодо визначення рівня сформованості життєвої компетентності учнів. За результатами проведених досліджень удосконалювались зміст, форми та методи виховної роботи. Здійснювався аналіз та узагальнення найкращого досвіду з вирішення поставлених виховних завдань [205, с. 121].

На етапі оновлення виховної системи (з 2012 р.) забезпечувалося активне впровадження інновацій, які призводять до запланованих системних змін. Пріоритетним напрямом при цьому була взаємодія санаторної школи-інтернату з іншими навчальними закладами та громадськими організаціями

для забезпечення розвитку життєвої компетентності вихованців у процесі активної соціальної практики.

Як зазначала В. Нечипоренко, розвиток виховної системи навчально-реабілітаційного закладу становить багаторічний, закономірний та логічно впорядкований процес, спрямований на побудову життєтворчого виховного простору, в якому особистість дитини виступає найвищою цінністю [204, с. 114–117].

Отже, здійснивши детальний аналіз процесів становлення і розвитку виховних систем навчальних закладів, ми дійшли висновку, що в основі їх розбудови та реалізації лежать основні положення системного підходу. Етапи розвитку виховних систем умовно можна об’єднати у дві групи періодизацій за кількістю та змістом запропонованих етапів. Періодизації першої групи передбачають виділення трьох основних етапів розвитку виховних систем: становлення, відпрацювання та функціонування. Друга група періодизацій передбачає існування четвертого етапу, який спрямований на зміни, перебудову виховної системи, кризу у функціонуванні, що сприяє оновленню виховної роботи на рівні відмови від напрацьованих теорій та методів виховної роботи та вироблення нових ідей.

У контексті розбудови виховної системи навчально-реабілітаційного закладу ми пропонуємо виділяти 4 етапи становлення виховної системи.

Перший етап – проектування, спрямований на визначення ціннісних орієнтацій і цільових установок, їх осмислення і прийняття педагогічним колективом, вироблення нового педагогічного мислення, проектування системоутворюючих видів діяльності.

Другий етап – становлення, який передбачає визначення основних компонентів системи, встановлення внутрішньосистемних зв’язків, зв’язків із зовнішнім середовищем та налагодження взаємодії.

Третій етап – стабільного розвитку, який спрямований на інтенсивне відпрацювання змісту і структури системи, визначення пріоритетних напрямків її функціонування.

Четвертий етап – оновлення, покликаний удосконалити вже існуючу виховну систему, внести раціональні зміни в процес функціонування та сталого розвитку.

Ефективність виховної системи залежить від соціальних, педагогічних та психологічних чинників, які покладені в основу її створення. Особливості кожної виховної системи визначаються типом навчального закладу, концептуальною ідеєю, навколо якої вона створюється, виховним потенціалом педагогів, творчою особистістю керівника, складом учнівського колективу, соціальним замовленням батьків, матеріально-технічною базою навчального закладу та особливостями соціального середовища.

Сучасна виховна система має бути побудована на принципах гуманізації, демократизації, творчості та інноваційних підходів до організації діяльності. Цілісність і діалектична послідовність процесу становлення та розвитку виховної системи дозволяє забезпечити високу ефективність виховання, реалізацію її мети, завдань і функцій, дотримання принципів її функціонування, розвитку та реалізацію всіх компонентів.

1.3. Цільова та організаційна специфіка виховної системи навчально-реабілітаційного закладу

На сучасному етапі розвитку України перед навчальними закладами поставлені завдання підготовки випускників до життя і діяльності в умовах ринкової економіки, демократичного та правового суспільства.

Як зазначає Л. Новікова, формування цілісної особистості відбувається в різних суспільних інститутах, серед яких навчальний заклад, який відвідує дитина, має одне з найважливіших значень, оскільки протягом багатьох років там здійснюється педагогічно спрямований процес формування особистості дитини, її суспільної культури, розвиток індивідуальних та творчих здібностей, інтеграції впливів сім’ї, вулиці, позашкільних закладів, засобів масової інформації тощо [211, с. 172].

Освітньо-виховне середовище навчальних закладів, незалежно від їх типів та особливостей функціонування, покликане акцентувати увагу на розвитку особистості учня, його пізнавальних здібностях, формувати систему знань, умінь та компетенцій, досвід самостійної діяльності та особистої відповідальності.

Особливо гостро це завдання стоїть перед закладами, які здійснюють підготовку дітей з особливими освітніми потребами, оскільки цей процес вимагає створення спеціального освітнього середовища з елементами корекційного змісту засобів, методів та форм організації навчально-виховного процесу, а також застосуванням спеціальних знань і навичок відповідних фахівців.

Сучасне нормативно-правове забезпечення організації навчально-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами не надає чіткого визначення специфіки функціонування навчально-реабілітаційних закладів. Тому, спираючись на ст. 9 розділу 12 Закону України «Про освіту» [311], до навчально-реабілітаційних закладів у контексті нашого дослідження ми будемо відносити освітні заклади, спрямовані на здобуття дітьми з особливими освітніми потребами повної загальної середньої освіти:

– «спеціальна школа – заклад загальної середньої освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку;

– санаторна школа – заклад загальної середньої освіти з відповідним профілем для дітей, які потребують тривалого лікування;

– навчально-реабілітаційний центр – заклад загальної середньої освіти для дітей з особливими освітніми потребами, зумовленими складними порушеннями розвитку» [311].

Існування таких типів навчально-реабілітаційних закладів зумовлено потребою сьогодення щодо реалізації права на освіту дітей з особливими освітніми потребами, їх інтеграції в суспільство через здійснення комплексних реабілітаційних заходів, які спрямовані на відновлення здоров’я, здобуття освіти, розвиток та корекцію порушень.

Підтвердженням наших припущень виступають положення Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [316], згідно з яким до структури системи реабілітації входять такі заклади психолого-педагогічної реабілітації, у яких забезпечується право дітей з інвалідністю на загальну середню освіту: «спеціальні загальноосвітні школи (школи-інтернати); загальноосвітні навчальні заклади системи освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку; загальноосвітні санаторні школи (школи-інтернати) – загальноосвітні навчальні заклади I-III ступенів з відповідним профілем системи освіти для дітей, які потребують тривалого лікування» [316].

Актуальні напрями забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами, створення інклюзивно-ресурсних центрів, реформування системи закладів інституційного догляду та виховання (деінституціалізація), визначено Указами Президента України від 25 серпня 2015 року № 501 «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини», від 13 грудня 2016 року № 533 «Про заходи, спрямовані на забезпечення додержання прав осіб з інвалідністю», від 3 грудня 2015 року № 678 «Про активізацію роботи щодо забезпечення прав людей з інвалідністю», протоколом першого засідання Національної ради реформ на тему: «Освіта, безпека та благополуччя дітей, як пріоритет розвитку країни» від 31 березня 2017 року, програмою діяльності Кабінету Міністрів України, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року» [308].

Враховуючи специфіку контингенту учнів, які навчаються в навчально-реабілітаційних закладах, навчально-виховний процес має бути побудований на основі Державного стандарту спеціальної освіти, який виступає складовою загальної середньої освіти та базується на концептуальних засадах Державного стандарту загальної середньої освіти в Україні та сучасних

інноваційних технологіях, досягненнях вітчизняної та зарубіжної практики щодо навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами.

Базовими положеннями здійснення навчально-виховного процесу в умовах навчально-реабілітаційного закладу були визначені такі:

– розуміння особистості дитини з урахуванням закономірностей її розвитку;

– визначення ступеня компенсаторно-корекційного впливу на розвиток дитини залежно від характеру та глибини ураження (сенсорного, фізичного чи інтелектуального) в умовах корекційно-розвиткового навчання;

– проєктування довгострокових цілей і результатів навчання та виховання з відповідним змістом, матеріальним та технологічним забезпеченням.

До основних завдань функціонування навчально-реабілітаційних закладів відносять такі:

– створення сприятливих умов для всебічного та гармонійного розвитку особистості дитини з урахуванням і максимальним використанням її потенційних можливостей;

– забезпечення розвитку психічних функцій, сенсорних систем зміцнення і збереження фізичного здоров’я дітей;

– забезпечення наступності (змістової і методичної) на різних ступенях навчання;

– створення різних варіацій навчання та особистісного розвитку в рамках початкової, основної і старшої ланки для різних категорій дітей залежно від наявних у них потенційних можливостей і збережених функцій;

– розробка основних принципів корекційного навчання, засобів соціалізації та адаптації, змісту спеціальних педагогічних технологій;

– підготовка інституту сім’ї, надання підтримки і допомоги батькам у вихованні дитини.

Особливістю здійснення навчально-виховного процесу в навчально-реабілітаційному закладі виступає його корекційна спрямованість, яка

забезпечується проведенням корекційно-розвиткової роботи з предметно-практичного навчання, ритміки, лікувальної фізкультури, соціально-побутового, просторового орієнтування, розвитку слухового, зорового, дотикового сприймання, мовлення (формування вимови і мовлення), комунікативної діяльності для коригування первинних і вторинних відхилень у розвитку дітей, створення сприятливих умов для отримання повної загальної середньої освіти, подальшої соціалізації та професійно-трудової підготовки учнів (вихованців) [304].

Завдяки індивідуальному та диференційованому підходу до організації навчально-виховної діяльності створюються передумови для засвоєння учнями (вихованцями) програмового матеріалу, подолання порушень психофізичного розвитку, розвитку здібностей, професійно-трудової підготовки, подальшої соціалізації. Особливого значення у навчально-виховній роботі набуває трудове навчання, яке передбачає систему заходів, спрямованих на компенсацію, відновлення порушених функцій, оволодіння учнями трудовими навичками і вміннями, що виступає основою для подальшої професійної підготовки [304].

Як зазначає Д. Шульженко, педагогічна робота з дітьми, які мають особливі освітні потреби, має спрямовуватись передусім на максимальне становлення загальних соціально-адаптаційних можливостей, практичну підготовку до життєдіяльності в суспільстві, до самообслуговування, спілкування, адекватної соціальної допомоги [417, с. 107]. Пріоритетними напрямами роботи є сприяння когнітивному, соціальному та емоційному розвитку кожної дитини, щоб вона відчувала себе повноцінним, неповторним учасником суспільного життя [417, с. 107]. Нам імпонує думка В. Засенка та А. Колупаєвої, які акцентують увагу на тому, що провідна ідея сучасних підходів до навчання дітей з особливими потребами полягає в орієнтації на ефективне використання збережених функцій, спроможних взяти на себе компенсаторно-корекційне навантаження, а також забезпечити цілеспрямований розвиток психічних процесів, що обумовлюють рівень

опанування знань, умінь, навичок і відповідну освіченість дитини, її інтеграцію в суспільство [100, с. 24].

Аналізуючи корекційну спрямованість освітньо-виховного процесу в навчально-реабілітаційному закладі, В. Засенко та Л. Прохоренко виокремлюють загальні принципи, яких необхідно дотримуватись у роботі з учнями, які мають особливі потреби:

– визнання пріоритету спеціальної освіти, що передбачає формування принципово нового позитивного суспільного ставлення до дітей з особливими потребами;

– варіативність освіти, що дозволяє особам з особливими потребами обирати форми та засоби навчання, види педагогічних та професійних заходів;

– демократизація освіти, що полягає в наданні всім типам освітніх закладів самостійності у всіх сферах навчально-виховного процесу, забезпеченні партнерської взаємодії між учнями, учителями, батьками, спільнотами тощо;

– орієнтація освіти на розвиток учнів з особливими потребами з урахуванням їх компенсаційних можливостей [526, с. 163].

Державний стандарт спеціальної освіти передбачає різнобічний розвиток та виховання особистості через формування в дітей з особливими освітніми потребами ключових життєвих компетентностей, особистісного досвіду соціальної взаємодії та самореалізації в суспільстві, активного включення компенсаторних та адаптаційних механізмів.

Нормативною частиною Державного стандарту спеціальної освіти виступає Базовий навчальний план, який охоплює інваріантний та варіативний компоненти навчальної діяльності, провідним елементом яких виступають заходи корекційно-розвиткової та реабілітаційної роботи. Виховна діяльність здійснюється на основі планів виховної роботи та передбачає реалізацію спеціальних реабілітаційних заходів, які активно впроваджуються в межах корекційно-реабілітаційного простору.

Основним призначенням навчально-реабілітаційного закладу, окрім здійснення навчально-виховної діяльності, виступає реалізація комплексної реабілітації, метою якої, на думку В. Нечипоренко, є розвиток в особистості компетентності самостійно здійснювати своє життя, незважаючи на психофізичні чи соціально-економічні обмеження [204, с. 172].

Ця теза підтверджується А. Шевцовим, який наголошує, що середовище навколо дитини з особливими освітніми потребами окрім елементів, які відносяться до навчально-виховних інструментів, має обов'язково містити відповідні медичні, соціально-побутові, соціально-економічні, організаційні, інформаційні, архітектурні, технічні й спеціальні реабілітаційні засоби, що сприяють адаптації та інтеграції дитини, полегшують її життя, створюють комфорт і забезпечують відповідні стандарти якості життя. У такому середовищі має бути забезпечено роботу спеціальних корекційно-реабілітаційних, психологічних та соціальних служб, систему роботи з батьками та соціально-правове обслуговування.

Визначене середовище і буде виступати реабілітаційним простором, завданням якого є корекційний розвиток та соціалізація дитини з особливими освітніми потребами. Тільки в умовах ефективного функціонування такого простору можна говорити про виконання мети і завдань комплексної реабілітації дитини з особливими освітніми потребами [411, с. 25].

Близьким до корекційно-реабілітаційного простору поняттям є «корекційне середовище», яке розглядала у своїй науковій праці І. Кузава. Під корекційним середовищем розуміють системне об'єднання медичних, психолого-педагогічних і соціальних служб, що сприяють самореабілітації, саморегуляції поведінки, розвитку і саморозвитку особистості. Метою корекційного середовища є забезпечення умов для максимально можливої компенсації та корекції окремої чи комбінованої вади, здійснення профілактичних заходів через залучення кожної дитини до спеціально створеного розвивального, реабілітаційного та соціально-культурного середовища освітнього закладу [149, с. 315].

Розбудова ефективного реабілітаційного простору може бути успішно реалізована в рамках виховної системи навчально-реабілітаційного закладу, спрямованої на забезпечення комплексного супроводу здійснення корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами через систему реабілітаційних та корекційно-розвиткових заходів.

В основу виховної системи навчально-реабілітаційного закладу покладені концептуальні, структурні та організаційні особливості, зумовлені корекційною спрямованістю виховного процесу, в якому вибір форм та методів виховання зумовлено завданнями реабілітаційної та корекційно-розвиткової роботи.

Основні напрямки реабілітаційної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами затверджено Законом України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 06.10.2005 р. № 2961-IV. До них належать: медична, психолого-педагогічна, професійна, трудова, фізкультурно-спортивна, фізична, психологічна та соціальна реабілітація. Розглянемо їх детальніше:

– «медична реабілітація – система лікувальних заходів, що спрямовані на відновлення порушених чи втрачених функцій організму особи, на виявлення та активізацію компенсаторних можливостей організму з метою забезпечення умов для повернення особи до нормальної життєдіяльності, на профілактику ускладнень та рецидивів захворювання;

– психолого-педагогічна реабілітація – система психологічних та педагогічних заходів, спрямованих на формування способів оволодіння знаннями, уміннями і навичками, надання психологічної допомоги, зокрема щодо формування самоутвердження і належної самооцінки особою своїх можливостей, засвоєння правил суспільної поведінки шляхом здійснення системної навчально-виховної роботи;

– професійна реабілітація – система заходів, спрямованих на підготовку особи до професійної діяльності, відновлення чи здобуття професійної працездатності шляхом адаптації, реадаптації, навчання,

перенавчання чи перекваліфікації з можливим подальшим працевлаштуванням та необхідним соціальним супроводженням з урахуванням особистих схильностей та побажань особи;

– трудова реабілітація – система заходів, розроблених з урахуванням схильностей, фізичних, розумових і психічних можливостей особи і спрямованих на оволодіння трудовими навичками забезпечення трудової діяльності та адаптацію у виробничих умовах, у тому числі шляхом створення спеціальних чи спеціально пристосованих робочих місць;

– фізкультурно-спортивна реабілітація – система заходів, розроблених із застосуванням фізичних вправ для відновлення здоров'я особи та спрямованих на відновлення і компенсацію за допомогою занять фізичною культурою і спортом функціональних можливостей її організму для покращення фізичного і психологічного стану;

– фізична реабілітація – система заходів, спрямованих на вироблення і застосування комплексів фізичних вправ на різних етапах лікування і реабілітації, що забезпечують функціональне відновлення особи, виявляють і розвивають резервні й компенсаторні можливості організму шляхом вироблення нових рухів, компенсаторних навичок, користування технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення;

– соціальна реабілітація – система заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для повернення особи до активної участі в житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, соціального обслуговування, задоволення потреби в забезпеченні технічними та іншими засобами реабілітації;

– психологічна реабілітація – система заходів, спрямованих на відновлення, корекцію психологічних функцій, якостей, властивостей особи, створення сприятливих умов для розвитку та утвердження особистості» [316].

У науковій літературі реабілітацію дітей з особливими освітніми потребами здебільшого розглядають як комплексний феномен, спрямований на мобілізацію фізичного, психолого-педагогічного та соціального розвитку дитини. Традиційно реабілітацію, яка реалізується в умовах навчального закладу, здійснюють у чотирьох основних напрямках: медичному (або фізичному), соціальному, психологічному та педагогічному.

Велика кількість дослідників (В. Мухін, В. Нечипоренко, Л. Моісєєва та інші) вважають, що медична (фізична) реабілітація виступає відправною точкою, фундаментом здійснення реабілітаційного процесу та покладена в основу розробки індивідуальної програми реабілітації кожної дитини. Як зазначає В. Мухін, медична реабілітація спрямована не тільки на відновлення втрачених функцій чи заміну їх іншими, а й на усунення патологічного процесу, запобігання ускладнень, протидію інвалідності та на підготовку інвалідів і тих, хто одужує, до побутових і трудових навантажень [199, с. 18–21].

Медична (фізична) реабілітація виступає однією з головних переваг діяльності навчально-реабілітаційних закладів, оскільки їх матеріально-технічна база, спеціальне медичне обладнання та висококваліфікований кадровий потенціал може повністю забезпечувати потреби дітей з проблемами розвитку у постійному медичному супроводі, без тимчасового або постійного виключення з освітньо-виховного середовища навчального закладу. Саме ця обставина забезпечує безперервність реабілітаційних заходів та позитивно впливає на адаптацію та інтеграцію дитини, відновлення її соціального статусу.

Ключовим напрямком здійснення комплексної реабілітації в навчально-реабілітаційному закладі виступає психологічна та педагогічна реабілітація, яка, за думкою В. Нечипоренко, спрямована на те, щоб діти та підлітки з особливими освітніми потребами оволоділи необхідними знаннями, уміннями та навичками, набули досвіду позитивної поведінки, безконфліктного спілкування та співпраці [204, с. 181].

В. Шмаргун розглядає психолого-педагогічну реабілітацію як систему заходів, спрямованих на відновлення, корекцію та компенсацію порушень психічних функцій і станів, а також як процес, що сприяє адаптації особистості до певних соціальних умов. Дослідник наголошує на тому, що, коли об'єктом навчально-реабілітаційного процесу виступає дитина з особливими освітніми потребами, то основний зміст реабілітаційних впливів буде полягати в попередженні або пом'якшенні суперечностей між потребами дитини і можливостями їх реалізувати [416, с. 92].

Соціальна реабілітація, як один із напрямків комплексної реабілітації, передбачає включення дитини з особливими освітніми потребами до комплексу заходів, спрямованих на відновлення суспільних зв'язків і відносин, соціального статусу, забезпечення соціальної адаптації в суспільстві, відновлення або оптимізацію здатності до життєдіяльності в соціальному середовищі. Для дитини з особливими освітніми потребами соціальна реабілітація відіграє важливу роль для подальшої інтеграції та соціалізації.

Досліджуючи питання комплексної реабілітації, І. Кузава та В. Печерських зазначають, що значна увага приділяється проблемі психолого-педагогічної, медичної та соціальної реабілітації осіб із психофізичними порушеннями, до яких відносять вихованців, які мають відставання в психофізичному розвитку внаслідок порушень діяльності одного або кількох аналізаторів (зорового, слухового тощо), а також унаслідок органічного ураження центральної нервової системи. До цієї категорії належать діти із порушеннями інтелекту (з легкою, помірною, тяжкою, глибокою розумовою відсталістю), із затримкою психічного розвитку, із порушеннями мовлення, слуху, зору, опорно-рухового апарату, поведінки, емоційними відхиленнями, а також із важкими множинними порушеннями (Віт. Бондар, І. Дмитрієва, С. Конопляста, Т. Сак, В. Синьов, Є. Синьова, В. Тарасун, С. Федоренко, Л. Фомічова, М. Шеремет, Д. Шульженко та ін.) [149, с. 109].

Проблему видів реабілітації дітей з особливими освітніми потребами порушено в наукових працях зарубіжних дослідників, а саме:

П. Баджпай [508], С. Бернал [488], Л. Ірібарн [488], С. Кім [471], Ц. Кім [471], Н. Кумар [504], С. Орешич [514], Х. Охеда-Каштело [488], Х. Педро-Фернандес [488], Д. Раві [504], Д. Сеті [508], П. Сінгі [504], М. Стрейнджер [514], Х. Чжон [471], Т. Юк [471] та ін.

Комбінація різних напрямків реабілітаційних впливів, реалізованих у процесі здійснення освітньо-виховної діяльності, і складає систему комплексної реабілітації навчально-реабілітаційного закладу, яка ефективно функціонує в рамках реалізації наступних принципів:

– єдність діагностики і корекції, що дозволяє чітко визначити завдання корекційної роботи з урахуванням потенційних можливостей самої дитини;

– залучення до реабілітаційних впливів всіх суб’єктів навчально-реабілітаційного процесу (батьків, педагогів, друзів);

– системний підхід до реалізації основних завдань реабілітації;

– здійснення індивідуального підходу до дітей.

А. Шевцов наголошує, що для дитини з порушеннями онтогенезу потрібні особливі форми організації освітнього середовища, яких не потребує дитина, яка нормально розвивається. Дослідник стверджує, що в цьому процесі принциповим виступає одночасний початок навчання та виховання з моментом визначення порушення в розвитку дитини [19, с. 172–173].

Наступним важливим напрямком функціонування ефективної виховної системи навчально-реабілітаційного закладу виступає система корекційно-розвиткової роботи, яка у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» від 15.08.2011 № 872, розглядається як «комплекс заходів із системного психолого-педагогічного супроводження дітей з особливими освітніми потребами у процесі навчання, що спрямований на корекцію порушень шляхом розвитку пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери, мовлення та особистості дитини» [305].

Корекційна робота являє собою спеціально організований педагогічний процес, спрямований на послаблення або подолання недоліків розвитку дитини, можливе запобігання їх появі та сприяння розвитку аномальної дитини в цілому з метою якомога більшого її наближення до норми [394, с. 67].

В. Бондар корекційну роботу розглядає як цілеспрямований і планомірний вплив на поведінку та свідомість дитини з метою формування відповідних понять, установок, ціннісних орієнтацій, принципів, що забезпечують створення необхідних умов для її розвитку, підготовки до майбутньої трудової діяльності і суспільного життя [379, с. 93].

Поряд з поняттям «корекційна робота» доцільно розглянути термін «корекційно-виховна робота», яку А. Дашковська та С. Федоренко, спираючись на дослідження провідних дефектологів, визначають як провідний орієнтир системи спеціальної освіти і виховання дітей з порушенням психофізичного розвитку, що передбачає вирішення завдань їх адаптації та соціалізації на основі використання різних за напрямком і змістом методів та засобів виховання й навчання [382, с. 186].

Традиційно основними напрямками здійснення корекційно-розвиткової роботи визначено:

– розвиток зорового або слухового сприймання, пізнавальної діяльності, мовлення, соціально-комунікативний, психофізичний розвиток дітей з особливими освітніми потребами, формування в них навичок соціально-побутового, просторового орієнтування тощо;

– розвиток в учнів навичок саморозвитку та саморегуляції через взаємодію з навколишнім природнім середовищем, враховуючи наявні знання, уміння і навички комунікативної діяльності й творчості;

– формування компенсаторних способів діяльності;

– створення умов для інтеграції та соціалізації дітей з особливими освітніми потребами, розвиток їх самостійності та ключових життєвих компетенцій [201, с. 98].

Варто зазначити, що система корекційно-розвиткової роботи охоплює не лише навчальний процес. Вона активно впроваджується через спеціально організовану виховну діяльність, спрямовану на допомогу дитині з особливими освітніми потребами в інтеграції та адаптації в соціумі. У цьому ракурсі доцільно навести думку І. Дмитрієвої та Л. Одинченко, які у своїй науковій статті акцентують увагу на важливості організації позакласної роботи та визначають основні її завдання, серед яких поглиблення загальних знань, умінь та навичок учнів з особливими освітніми потребами; формування світогляду школярів; виявлення творчих здібностей та сприяння їхньому всебічному розвитку; виховання ініціативності та самостійності; підготовка учнів до майбутньої практичної та професійної діяльності тощо [87, с. 55–56].

Засобами реалізації корекційно-розвиткової діяльності виступають корекційно-розвиткові заняття за різними напрямками, розроблені згідно з планами виховної роботи та відповідно до індивідуальних особливостей учнів.

Л. Руденко, В. Синьов, М. Шеремет та Д. Шульженко на основі проведених досліджень виявили низку психологічних чинників, що заважають успішному здійсненню освітньо-виховного процесу в навчально-реабілітаційному закладі. До таких чинників відносяться: відсутність відповідних психолого-педагогічних умов виховання та навчання учнів з особливими потребами; невідповідність структури, ритму і темпу уроку можливостям таких дітей; формальність застосування індивідуально-диференційованого підходу; нівелювання функціональних обов’язків асистента учителя; волюнтаризм учителів по відношенню до «особливої» дитини; відсутність методик включення учня з особливими потребами в освітній процес; тотальна некомпетентність учителів щодо психологічних особливостей учнів [344, с. 329]. На нашу думку, врахування та усунення визначених чинників сприятиме оптимальній організації освітньої та корекційно-розвиткової роботи з учнями з особливими потребами в спеціальних закладах.

Аналізуючи процес здійснення навчання дітей з особливими освітніми потребами, В. Засенко акцентує увагу на тому, що, зазвичай, вирішення потребують такі проблеми як:

– розробка організаційно-педагогічних умов раннього виявлення і корекційного впливу на учнів з особливими освітніми потребами;

– розширення практики переддошкільної підготовки визначеної категорії учнів;

– започаткування профільного навчання школярів як у межах освітнього закладу, так і в окремих класах (або групах);

– подальша розробка психолого-педагогічних засад навчання, соціалізації й розвитку дітей з розладами аутистичного спектра;

– недостатнє устаткування освітніх закладів сучасною корекційно-розвитковою апаратурою;

– забезпечення реалізації механізму фінансування освіти учня з особливими освітніми потребами, а не освітнього закладу, тощо.

Науковець зазначає, що організація роботи відповідно до означених напрямків дасть змогу, з одного боку, наблизити освітні вимоги до загальноприйнятих стандартів, а з іншого – забезпечити можливість учням з особливими потребами всіх категорій здобувати бажаний рівень освітньої й фахової підготовки, маючи при цьому альтернативний вибір форми навчання і типу освітнього закладу [100, с. 11–12].

Посилаючись на монографічні дослідження І. Моргуліса, В. Синьова, Є. Соботович, дослідники В. Бондар і В. Золотоверх зазначили, що найбільших успіхів у корекційно-компенсаторній роботі спеціальних шкіл можна досягти за таких умов: ранньої діагностики порушень у розвитку учнів; врахування вікових, індивідуальних та типологічних особливостей; орієнтації на збереження особистості дитини; здійснення системних компенсаторно-корекційних впливів на різні сфери психофізичного розвитку учня; створення педагогічних умов для досягнення успіхів дитиною в різних галузях її діяльності (навчальній, ігровій, трудовій, громадській тощо) [34]. Цю думку

доповнює М. Шеремет, яка наголошує на науково-методичному забезпеченні нових соціальних установок на всіх рівнях і у всіх аспектах, а саме: рання діагностика; новітні форми навчання (їх зміст та структура); нові стандарти всіх освітніх рівнів; підготовка висококваліфікованих спеціалістів [413, с. 4]. У цьому контексті цікавою буде думка В. Синьова, який акцентує на необхідності розробки і застосування в навчально-виховному процесі таких умов (організаційних, змістовних, технологічних), які б враховували специфічні особливості внутрішнього реагування індивіда на педагогічні впливи. У випадку, якщо ці впливи у їх звичайному використанні не спрацьовують, модифікувати їх, вирішуючи два взаємопов'язаних завдання – адаптацію педагогічних засобів до своєрідності розвитку об'єктів освітньо-виховного процесу, і водночас – корекцію їхнього розвитку для забезпечення сприйняття зовнішніх впливів у максимально можливому неадаптованому спеціально вигляді [342, с. 7–8].

Цільова та організаційна специфіка виховної системи навчально-реабілітаційних закладів визначається з урахуванням специфіки психофізичного розвитку вихованців та на всіх рівнях (концептуальному, методичному, організаційному тощо), які тісно пов'язані з напрямами реабілітаційної та корекційної-розвиткової роботи.

Так, в навчально-реабілітаційних закладах, у яких перебувають діти зі зниженим зором, або сліпі, особлива увага акцентується на визначенні оптимальних можливостей практичного застосування зорової функції кожним вихованцем (учнем) засобами дозування фізичного та зорового навантажень, комплексу вправ зорової гімнастики, особливостей сприймання наочно-дидактичного матеріалу.

У навчально-реабілітаційних закладах для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату особливу увагу приділяють медичному контролю за дотриманням ортопедичного та рухового режиму під час навчальних занять і у позаурочний час.

У навчально-реабілітаційних закладах для дітей зі зниженим слухом або глухих дітей увага акцентується на корекційно-розвитковій і лікувально-профілактичній роботі, що спрямовується на збереження та розвиток залишкового слуху, мовлення учнів, а також на спостереженнях за динамікою розвитку слухової функції дітей з аудіологічним та аудіометричним обстеженням.

Важливе значення в процесі організації навчально-виховного процесу в навчально-реабілітаційному закладі має лікувально-профілактична і корекційно-розвиткова робота, що здійснюється з урахуванням психологічних особливостей учнів (вихованців) та клінічних проявів захворювань, що зумовлюють труднощі в навчанні [304].

Функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу підпорядковане основним реабілітаційним принципам, визначеним А. Шевцовим:

– принцип особистісної спрямованості процесу реабілітації;

– принцип самореабілітування та мотиваційної спрямованості реабілітаційного процесу;

– принцип неперервності комплексного реабілітування людини.

Розглянемо їх детальніше. Особистісна спрямованість реабілітації ґрунтується на концепції особистісно орієнтованого навчально-виховного процесу, яка була покладена в основу організації роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Спеціально організована діяльність спрямована на максимальне використання збережених можливостей дитини з особливими освітніми потребами та задіяння всіх її можливих компенсаторних механізмів.

Особистісно орієнтований підхід передбачає персоналізацію медико-психолого-педагогічної взаємодії, що вимагає адекватного включення в цей процес особистісного досвіду.

У своїй монографії А. Шевцов наголошує на тому, що особистісно орієнтовані технології спрямовані на реалізацію таких завдань:

– корекція та виховання особистості дитини з вадами розвитку з максимально можливою індивідуалізацією;

– створення умов для саморозвитку, самореабілітації, запуск у людини механізму перманентної «реабілітації через все життя»;

– створення умов для формування в особи з обмеженнями життєдіяльності усвідомленого визначення своїх можливостей і життєвих цілей [410, с. 181].

Наступний реабілітаційний принцип, запропонований А. Шевцовим, передбачає активну позицію дитини з особливими освітніми потребами в процесі її реабілітації, у якому вона повинна стати цілеспрямованим замотивованим учасником реабілітаційного процесу. Тільки поєднання системних зовнішніх реабілітаційних впливів із сумлінною внутрішньою роботою над собою призведуть до очікуваного результату.

Принцип неперервності реабілітації виступає обов’язковою складовою ефективного функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. Це пояснюється тим, що будь-які реабілітаційні впливи будуть ефективними лише за умови їх постійного здійснення та оновлення з формуванням нових орієнтирів та цілей. Забезпечення реалізації цього принципу можливо через спеціально організовані корекційно-розвиткові та реабілітаційні заходи, які, відповідно до Державної типової програми реабілітації осіб з інвалідністю, можуть бути таких видів:

– «психологічні, які мають на меті психокорекцію якостей і функцій особи з інвалідністю, її мотивації до життєдіяльності та праці, профілактику негативних психічних станів, навчання прийомів і методів психологічної саморегуляції;

– професійні, які передбачають сприяння в професійному навчанні й професійній адаптації;

– соціальні, які передбачають соціально-побутову адаптацію і соціально-середовищну орієнтацію, соціальне обслуговування, забезпечення

технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення;

– психолого-педагогічні, які передбачають психологічну і педагогічну корекцію розвитку;

– фізкультурно-спортивні, які передбачають фізкультурно-спортивну підготовку та адаптацію, організацію і проведення фізкультурно-оздоровчих і спортивних занять» [316].

Важливого значення у функціонуванні виховної системи навчально-реабілітаційного закладу набуває матеріально-технічне забезпечення, яке має відображати специфіку вимог до організації простору, часового режиму навчання, організації робочого місця, технічних засобів для кожної конкретної категорії дітей з особливими освітніми потребами. Серед обов’язкових умов, спрямованих на повноцінне здійснення корекційної та реабілітаційної діяльності необхідно визначити наявність таких об’єктів:

– логопедичні кабінети;

– кабінети для проведення занять з ритміки;

– кабінети ЛФК, масажу і вправ на тренажерах;

– кабінети для занять із соціально-побутового орієнтування;

– навчально-виробничі майстерні з урахуванням організації на їх базі поглибленого професійно-трудового навчання;

– кабінет трудового навчання для учнів початкових класів;

– кабінети психологічного розвантаження;

– кабінети: терапевтичний, фізіотерапії, стоматологічний, процедурний, клімато-бальнеологічного лікування;

– басейн;

– кабінети для роботи практичного психолога, корекційного педагога, соціального педагога.

У навчально-реабілітаційному закладі обов’язково мають бути створені спеціальні кабінети відповідно до специфіки проблем зі здоров’ям дітей для здійснення ефективної медичної (фізичної) реабілітації.

Важливо зазначити, що виховний процес у навчально-реабілітаційному закладі виступає невід’ємною складовою всього освітнього процесу і спирається на загальнолюдські цінності: морально-етичні, соціально-політичні та основні пріоритети виховання особистості в умовах Нової української школи, де на зміну традиційній моделі організації освітнього процесу прийшла особистісно-орієнтована, заснована на ідеології дитиноцентризму. Концепція визначає, що в здійсненні виховного процесу мають бути враховані такі організаційні орієнтири: виховання не зводиться до окремих виховних занять; до створення виховного середовища залучається весь колектив школи; педагог є взірцем людини вихованої, своїм прикладом він надихає і зацікавлює дитину; у плануванні діяльності враховуються індивідуальні нахили і здібності кожної дитини, створюються належні умови для їх реалізації; співробітництво з позашкільними закладами освіти; активне залучення до співпраці психологів і соціальних педагогів; налагодження постійного діалогу з батьківською спільнотою [209, с. 17].

Змістовно виховний процес у навчально-реабілітаційному закладі спирається на основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, що передбачають залучення школярів до різних форм суспільно корисної та творчої діяльності, а саме: пізнавальної, оздоровчої, трудової, спортивної, художньо-естетичної, пропагандистської, ігрової, рекреаційної, культурної, екологічної, волонтерської, що організовуються в години дозвілля (у позаурочний час). Реалізація зазначених форм творчої та суспільно-корисної діяльності ефективно здійснюється через упровадження наступних напрямків виховання: громадянського, розумового, морального, екологічного, статевого, правового, трудового, естетичного та фізичного.

Одночасна реалізація всіх напрямків виховання в умовах спеціально організованої виховної системи навчально-реабілітаційного закладу

забезпечить гармонійний та системний розвиток особистості учня з особливими освітніми потребами.

Специфіка організації навчально-виховного процесу в навчально-реабілітаційних закладах полягає в тому, що виховні заходи, зберігаючи свою педагогічну мету, виступають невід'ємною частиною реабілітаційної та корекційної-розвиткової роботи. Це дозволяє організувати виховний процес з орієнтацією на раціональне використання збережених функцій, що можуть взяти на себе компенсаторно-корекційне навантаження і забезпечити гармонійний розвиток особистості дитини, її успішну інтеграцію та соціалізацію, реалізовуючи механізми комплексної реабілітації. У нашому дослідженні ми спробували співвіднести напрями виховання та реабілітації, які доречно реалізовувати в умовах функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. Відповідність напрямків виховання та реабілітації в навчально-реабілітаційних закладах можна представити у таблиці 1.3.1.

Таблиця 1.3.1

Співвідношення напрямків виховання та реабілітації в навчально-реабілітаційних закладах

Напрями виховання	**Напрями реабілітації**	**Зміст діяльності**
1	**2**	**3**
Фізичне	Медична Фізична Фізкультурно-спортивна	– відновлення та/або компенсація втрачених функцій організму, досягнення фізичної активності та самостійності, покращення фізичного стану життєдіяльності; – підвищення рівня рухової активності, оздоровлення, формування компенсаторних функцій організму, а також позитивної мотивації учнів з особливими освітніми потребами; – засвоєння навичок здорового способу життя.
Трудове	Професійна Трудова	– забезпечення експертизи потенційних здібностей учнів з особливими освітніми потребами; – здійснення професійної орієнтації учнів з особливими освітніми потребами з урахуванням їх

Продовження таблиці 1.3.1

апрями виховання	**Напрями реабілітації**	**Зміст діяльності**
1	**2**	**3**
		– потенційних можливостей; – діяльність, спрямована на оволодіння дитиною необхідними трудовими навичками та усвідомлення важливості праці; – включення учнів з особливими освітніми потребами в систему виробничої практики.
Моральне	Психологічна	– навчання прийомам, методам саморегуляції, самовиховання, самонавчання з метою зниження впливів негативних психічних станів; – розвиток позитивної мотивації, соціальних установок на життя; – забезпечення процесу саморозвитку та самовизначення вихованців; – оптимізація і коригування ставлення дітей з особливими освітніми потребами до своїх вад, соціального статусу в сім'ї та суспільстві; – засвоєння моральних норм і правил, формування моральних почуттів і якостей, розвиток моральних мотивів і навичок поведінки; – вироблення стійких морально-етичних принципів.
Громадянське	Соціальна	– розвиток національної самосвідомості учнів з особливими освітніми потребами; – розвиток патріотизму.
Правове		– розвиток правосвідомості, розвиток політичної культури; – формування навичок захисту власних прав та інтересів.
Соціальне		– розвиток соціальних навичок (спілкування, вирішення конфліктів, налагодження взаємодії тощо); – виховання навичок самообслуговування, адаптації в навколишньому середовищі; – розвиток навичок автономного проживання, стереотипів безпечної поведінки; – формування культури поведінки учнів з особливими освітніми потребами; – набуття навичок цілепокладання та досягнення поставленої мети.
Естетичне		– формування здатності естетично правильно оцінювати факти, явища, процеси, розуміти прекрасне;
		– виховання естетичних почуттів, уміння отримувати насолоду від сприймання прекрасного в мистецтві та навколишній дійсності;

Продовження таблиці 1.3.1

апрями виховання	**Напрями реабілітації**	**Зміст діяльності**
1	**2**	**3**
		– формування здатності й потреби створювати прекрасне в мистецтві та житті, розвиваючи власні творчі здібності, опановуючи знання і практичні уміння в певному виді мистецтва.
Екологічне		– формування дбайливого ставлення до природи; – розвиток екологічного мислення учнів з особливими освітніми потребами; – формування в учня усвідомлення себе як частини цілісного світу.
Розумове	Педагогічна	– озброєння учнів знаннями основ наук та формування на їх основі наукового світогляду; – розвиток основних мисленнєвих операцій (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та ін.); – формування навичок культури розумової праці.

Варто зазначити, що у таблиці відображено досить умовний розподіл між основними напрямками виховання і реабілітації та змістом діяльності щодо їх забезпечення. Специфіка конкретних виховних заходів буде обумовлена багатьма факторами, серед яких виділяють особливості контингенту учнів, якість підготовки кадрів, забезпеченість необхідними ресурсами тощо.

Особливого значення у функціонуванні виховної системи навчально-реабілітаційного закладу набуває діяльність соціально-психологічної служби, метою діяльності якої є соціально-психологічне забезпечення та підвищення якості педагогічного процесу, захист психічного здоров’я та соціального благополуччя всіх учасників навчально-реабілітаційного процесу, здійснення соціально-педагогічного патронажу, спрямованого на надання соціально-педагогічної допомоги з метою підвищення їхнього соціального статусу та подолання ними життєвих труднощів.

Відповідно до Положення про психологічну службу системи освіти України № 922/4215 від 30 грудня 1999 р. основним призначенням психологічної служби визначено своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку вихованців, мотивів їхньої діяльності й поведінки з

урахуванням фізичних, інтелектуальних, вікових, статевих та інших індивідуальних особливостей, створення умов для їх самовиховання, сприяння виконанню виховних і навчальних завдань освітніх закладів.

В умовах навчально-реабілітаційного закладу функціонування соціально-психологічної служби відбувається в напрямках надання консультативно-методичної допомоги, здійснення просвітницько-пропагандистської роботи та превентивного виховання.

Основними видами діяльності соціально-психологічної служби визначені:

– «діагностика – психологічне обстеження вихованців та колективів, моніторинг змісту і умов індивідуального розвитку вихованців, визначення причин, що ускладнюють їх розвиток та навчання;

– корекція – здійснення психолого-медико-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та інтелектуальному розвитку і поведінці, схильності до залежностей та правопорушень, подолання різних форм девіантної поведінки, формування життєвої перспективи;

– реабілітація – надання психолого-педагогічної допомоги вихованцям з метою адаптації до умов навчання і життєдіяльності, соціалізації;

– профілактика – своєчасне попередження відхилень у психофізичному розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям у навчально-виховному процесі;

– прогностика – розробка і застосування моделей поведінки групи та особистості в різних умовах, проєктування змісту і напрямів індивідуального розвитку вихованців і складання на цій основі життєвих планів, визначення тенденцій розвитку груп та міжгрупових відносин» [292].

Фахівці соціально-психологічної служби – психологи та соціальні педагоги разом з іншими вузькими медичними та педагогічними працівниками беруть безпосередню участь у реалізації реабілітаційних та корекційно-розвиткових індивідуальних програм розвитку дитини з особливими освітніми потребами (індивідуальних програм реабілітації) щодо реалізації їх індивідуальної освітньої траєкторії, яка в законі «Про освіту» визначається як

«персональний шлях реалізації особистісного потенціалу здобувача освіти, що формується з урахуванням його здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей і досвіду, ґрунтується на виборі здобувачем освіти видів, форм і темпу здобуття освіти, суб'єктів освітньої діяльності та запропонованих ними освітніх програм, навчальних дисциплін і рівня їх складності, методів і засобів навчання» [303]. На думку І. Дмитрієвої, у процесі вибору індивідуальної освітньої траєкторії кожного учня з особливими освітніми потребами та її практичного впровадження необхідно враховувати рівневі особливості, основні функції кожного суб'єкта командної взаємодії та взаємозв'язки між командами на кожному рівні [86, с. 95].

Індивідуальна освітня траєкторія в закладі освіти може бути реалізована через індивідуальний навчальний план та/або індивідуальну програму розвитку дитини. Індивідуальна програма розвитку – документ, що забезпечує індивідуалізацію навчання особи з особливими освітніми потребами, закріплює перелік необхідних психолого-педагогічних, корекційних потреб / послуг для розвитку дитини та розробляється групою фахівців з обов'язковим залученням батьків дитини з метою визначення конкретних навчальних стратегій і підходів до навчання. Індивідуальний навчальний план – документ, що визначає послідовність, форму і темп засвоєння здобувачем освіти освітніх компонентів освітньої програми з метою реалізації його індивідуальної освітньої траєкторії та розробляється закладом освіти у взаємодії із здобувачем освіти за наявності необхідних для цього ресурсів [303].

В умовах функціонування навчально-реабілітаційного закладу особливого значення в процесі планування та здійснення виховної роботи з учнями з особливими освітніми потребами набуває індивідуальна програма реабілітації, яка, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про індивідуальну програму реабілітації інваліда» від 23 травня 2007 р. № 757, розробляється на підставі Державної типової програми реабілітації інвалідів, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2006 р. № 1686 (1686-2006-п). Нормативно визначено, що

індивідуальна програма для дітей-інвалідів розробляється лікарсько-консультативною комісією лікувально-профілактичних закладів за зареєстрованим місцем проживання або лікування інвалідів. У розробленій програмі комісія з урахуванням виду захворювання, фактичних потреб, статі, віку визначає оптимальні форми, види, обсяги, місце і терміни проведення медичної, фізичної, психолого-педагогічної, трудової, професійної, фізкультурно-спортивної, соціальної і побутової реабілітації. У разі потреби лікарсько-консультативна комісія надсилає засвідчені в установленому порядку копії індивідуальної програми реабілітаційній установі, учасникам реабілітаційного процесу та навчальним закладам [303].

Розробка індивідуальної програми розвитку в умовах навчально-реабілітаційного закладу забезпечуватиме ефективний процес навчання та виховання учнів з особливими освітніми потребами відповідно до їхніх можливостей та з урахуванням додаткових потреб. Процес розроблення індивідуальної програми розвитку дитини з особливими освітніми потребами має диференційований характер і здійснюється з урахуванням освітніх потреб учня та аналізу проблеми його розвитку. Розробляється індивідуальна програма розвитку терміном на один рік, але двічі на рік (за потреби частіше) вона переглядається та корегується командою фахівців, які безпосередньо працюють з дитиною: освітянами, корекційними фахівцями, медиками та батьками. До цього процесу обов’язково залучаються батьки дитини (або особи, які їх замінюють). Така співпраця забезпечує системне інформування батьків про потенційні можливості учня, динаміку його розвитку та регулює комплекс різних суперечливих питань, які можуть виникати між педагогами та батьками в процесі організації навчально-виховної роботи. У процесі розробки індивідуальної програми розвитку учня з особливими освітніми потребами особлива увага звертається на загальні підходи до здійснення комплексної реабілітації, враховуються особливості та порядок її здійснення в конкретних умовах виховної системи закладу.

Під час складання індивідуальної програми розвитку учнів з особливими освітніми потребами необхідно дотримуватися таеих вимог: індивідуальна програма розвитку повинна містити всі необхідні складові, які допоможуть адаптувати виховне середовище до потреб дитини; довгострокові цілі й короткотермінові завдання повинні бути чітко пов'язані між собою та враховувати індивідуальну траєкторію особистісного розвитку; під час розробки індивідуальної програми розвитку враховуються рекомендації психолого-медико-педагогічної консультації та всіх вузьких спеціалістів, які беруть участь у здійсненні комплексної реабілітації [359]. Обов'язковим змістовим компонентом індивідуальної програми розвитку виступають спеціальні корекційно-розвиткові заняття з відповідними фахівцями (логопедом, психологом, дефектологом та іншими).

Невід'ємною складовою процесу розробки індивідуальної програми розвитку дитини з особливими освітніми потребами виступає оцінка динаміки її розвитку та збирання відомостей про її успіхи (результати спостережень фахівців, учнівські роботи, контрольні аркуші, результати тестів тощо). З цією метою постійно здійснюються моніторингові дослідження, спрямовані на визначення ефективності функціонування виховної системи.

Специфічною ознакою, яка впливає на успішність інтеграції дітей з особливими освітніми потребами, виступає налагоджена система співпраці освітніх закладів із представниками інших соціальних інститутів: волонтерських та громадських організацій, благодійних фондів, які допоможуть вихованцям набути соціального досвіду взаємодії та підвищити соціальну активність. Визначений напрямок діяльності забезпечуватиме ефективний процес соціальної реабілітації учнів з особливими освітніми потребами.

Отже, навчально-реабілітаційні заклади виступають осередками всебічного комплексного розвитку дитини з особливими освітніми потребами, в яких вони, поряд з якісними освітніми послугами, отримують сприятливі умови для самореалізації, підвищення самооцінки, самостійності та подальшої конструктивної інтеграції в сучасне суспільство.

Забезпечити всебічний розвиток дитини з особливими освітніми потребами можливо через функціонування спеціальної виховної системи, яку будемо розглядати як складну організаційно-функціональну структуру, що складається з упорядкованої сукупності компонентів, які активно взаємодіють між собою, забезпечуючи соціалізацію й різнобічний особистісний розвиток дітей з особливими освітніми потребами. Серед специфічних ознак ефективного функціонування та розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу можна визначити такі:

– інтегративна діяльність педагогів, психологів, корекційних педагогів, вузьких медичних спеціалістів та батьків на різних етапах функціонування виховної системи;

– включення реабілітаційного компонента в навчально-виховну діяльність;

– реалізація комплексної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами;

– розвиток особистісного потенціалу кожного учня навчально-реабілітаційного закладу;

– впровадження системостворювальної діяльності;

– забезпечення реалізації ключових напрямків виховання;

– індивідуалізація виховного середовища навчально-реабілітаційного закладу;

– розвиток системи співпраці освітніх закладів із представниками інших соціальних інститутів.

Виховна система навчально-реабілітаційного закладу має спонукати дитину з особливими освітніми потребами до самовиховання, самовдосконалення, оскільки успішне вирішення конкретних життєвих завдань буде вимагати від неї досвіду діяльності та спілкування, життєстійкості та самовладання.

Висновки до першого розділу

За результатами обґрунтування теоретико-методологічних засад дослідження проблеми функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами можна сформулювати такі висновки:

1. На підставі дедуктивно-аналітичного підходу до вивчення сучасної наукової літератури встановлено контекстуальні рамки трактування вченими понять «система», «виховна система» і «виховна система навчально-реабілітаційного закладу», які в теоретичній площині репрезентують логіко-концентричний ряд педагогічних концептів. Семантичними інваріантами концепту «виховна система» є її наукове розуміння як не лише стану, але й управлінського процесу, що включає в себе педагогічне керівництво, самоврядування і саморегуляцію (В. Караковський); як сукупності зв'язків суб'єктів і об'єктів із середовищем, що забезпечують позитивний розвиток особистості (Ю. Мануйлов); як комплексу взаємозумовлених та взаємопов'язаних компонентів (виховна мета, цілі, завдання, суб'єкти, спілкування і діяльність, життєвий простір, відносини), що становить цілісну соціально-педагогічну структуру та забезпечує самореалізацію, життєздійснення особистості (І. Погоріла); як способу організації життєдіяльності та виховання членів класного співтовариства, цілісної й упорядкованої сукупності компонентів, які взаємодіють та сприяють розвитку особистості та колективу (С. Пальчевський); як сукупності підсистем (освітньо-виховний простір, організаційно-методична система з виховної роботи тощо), діяльність яких спрямована на створення умов для формування, розвитку, самореалізації її суб'єктів за допомогою певних форм, методів і виховних технологій (О. Лучанінова). Концепт «виховна система навчально-реабілітаційного закладу» визначається як організаційно впорядкована сукупність компонентів, взаємодія й інтеграція яких

обумовлює здатність закладу цілеспрямовано й ефективно сприяти розвитку особистості дитини з особливими освітніми потребами (В. Нечипоренко).

2. Враховуючи репрезентовані у фаховій літературі альтернативні концепції та моделі (Б. Андерсон, О. Бершадський, Т. Волкова, О. Гречаник, М. Дєєв, І. Єрмаков, В. Ковальчук, А. Кравець, О. Макарова, В. Мелешко, В. Нечипоренко, Л. Новікова, І. Погоріла, Б. Татум, Т. Шамова та ін.), обґрунтовано закономірну наступність етапів становлення та розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. Експліковано авторський концептуальний підхід до характеристики основних етапів розбудови та забезпечення стабільного функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. Перший етап – проєктування, що спрямоване на визначення ціннісних орієнтацій і цільових установок, їх осмислення і прийняття педагогічним колективом, вироблення нового педагогічного мислення, проєктування системоутворюючих видів діяльності. Другий етап – становлення, що передбачає визначення основних компонентів системи, встановлення внутрішньосистемних зв’язків, налагодження взаємодії із зовнішнім середовищем. Третій етап – стабільного розвитку, який спрямований на інтенсивне відпрацювання змісту і структури системи, визначення пріоритетних напрямків її функціонування. Четвертий етап – модернізація, що покликана удосконалити вже існуючу виховну систему, впровадити раціональні зміни в процес функціонування та сталого розвитку.

3. Доведено, що ефективність виховної системи залежить від соціальних, педагогічних та психологічних чинників, які покладені в основу її створення. Особливості кожної виховної системи визначаються типом закладу освіти, концептуальною ідеєю, навколо якої вона створюється, виховним потенціалом педагогів, творчою особистістю керівника, складом учнівського колективу, соціальним замовленням з боку батьків, матеріально-технічною базою закладу й особливостями соціального середовища.

Виходячи з нормативно-правової бази діяльності навчально-реабілітаційних закладів у системі освіти України, спираючись на

фундаментальні праці провідних українських учених у галузі спеціальної педагогіки (В. Бондар, І. Дмитрієва, В. Засенко, І. Кузава, С. Миронова, В. Нечипоренко, Н. Пахомова, В. Синьов, Є. Синьова, М. Супрун, В. Тарасун, С. Федоренко, Л. Фомічова, А. Шевцов, М. Шеремет, Д. Шульженко та ін.), охарактеризовано цільову й організаційну специфіку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. Констатовано, що функціонування в системі освіти України різних типів навчально-реабілітаційних закладів (навчально-реабілітаційні центри, спеціальні та санаторні школи, у яких реабілітаційний компонент визначається статутними завданнями) зумовлено потребою сьогодення щодо реалізації права на освіту дітей з особливими освітніми потребами, їх інтеграції в суспільство через здійснення комплексних реабілітаційних заходів, які спрямовані на відновлення здоров’я, здобуття освіти, розвиток і корекцію порушень.

Теоретико-методологічні положення, викладені в першому розділі дисертації, висвітлені в публікаціях авторки [235; 244; 245; 246; 257; 264; 265; 269; 270; 275; 276; 279; 280; 281; 284; 285; 286; 287; 288; 494; 497; 498; 499; 445].

РОЗДІЛ 2. КОРЕКЦІЙНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ЗАКЛАДУ

2.1. Теоретико-методологічні основи корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами

Гуманізація ставлення нашої держави до людини з інвалідністю пронизує сутнісний зміст багатьох чинних нормативно-правових документів, зокрема Національної доктрини розвитку освіти України у XXI ст., Закону України «Про освіту» № 2145-19 від 05.09.2017, Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року [208]. Така законодавча підстава робить можливими процеси реалізації конституційних прав дітей на освіту «з урахуванням їх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів» [311], а також урівнює в можливостях дітей з нормальним розвитком та дітей з особливими освітніми потребами в процесі здобуття ними освіти, створює умови для їхньої самореалізації як особистостей та громадян. E. Hebib, V. Spasenović відмічають, що в усіх країнах світу розбудова системи освіти для дітей з особливими потребами базується на чіткому уявленні людства про необхідність рівності в освіті та грунтується на одному з основних людських прав – права на освіту, яке мають усі особи, незалежно від психофізичних відмінностей [464].

У системі освіти України поступово укріплюються цінності інклюзивної освіти, спрямованої не тільки на високі навчальні досягнення, але й на забезпечення повноцінного соціального життя, активізації участі в колективі всіх його членів, незалежно від їхніх психофізичних особливостей. Дослідники сьогодні інтенсивно розробляють та апробовують різноманітні моделі, форми, засоби поєднання спеціальної та масової освіти, здійснюють пошук найбільш адекватних шляхів створення сприятливих умов для повної соціальної адаптації й розвитку особистості з особливими освітніми потребами (O. Lytvynenko,

L. Zlatova, V. Zasenko, L. Prokhorenko, V. Lunov [479] та інші). Вирішується важлива проблема щодо забезпечення права дитини на якісну освіту одночасно з наданням корекційно-реабілітаційних послуг (Л. Журавльова, В. Маланчій та інші) [95, с. 108; 171]. При чому труднощі в досягненні загальної освітньо-виховної мети та суперечності між прагненнями дітей та їхніми можливостями, що зумовлені порушеннями психофізичного розвитку, роблять аргументацію щодо корекційної спрямованості навчального та виховного процесів об'єктивними та науково обгрунтованими (Н. Максименко) [170]. Таким чином, корекційна спрямованість навчально-виховного процесу щодо дітей з особливими освітніми потребами має стати його ключовою особливістю.

Аналізуючи зміст корекційного освітнього середовища в цілому, О. Рассказова визначає його як «сукупність об'єктивних зовнішніх умов, факторів, соціальних об'єктів, необхідних для успішного функціонування освітнього процесу, як системи умов розвитку особистості, а також можливостей для її розвитку, які містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні» [322]. К. Скрипка зазначає, що під освітнім середовищем навчально-реабілітаційного або інклюзивного закладу має розумітися система умов, що створюються для особистісного розвитку всіх учасників освітнього процесу [346]. Соціальне включення дитини з особливими потребами в середовище освітнього закладу такого типу представляє собою синергетичну цілісність, яка за визначенням N. Suzić запускає механізми стихійного та цілеспрямованого розвитку [516]. Набуті в цьому процесі особистісно значимі результати екстраполюються на більш широкий соціальний простір та стають основою успішної соціалізації (K. Allen, I. S. Schwartz) [434]. Проте в досліджуваному контексті C. M. Rubie-Davis [505] наголошує, що неякісно розбудована система освіти для дітей з особливими потребами може принести більше шкоди, ніж користі дитині, і тому процес її створення вимагає від усіх суб'єктів виключно нового способу мислення, нових способів організації навчання, виховання та розвитку. Тотожну думку висловлює відомий український вчений В. Синьов, який визначає, що

головною, центральною функцією сучасної корекційної педагогіки виступає розробка і застосування принципово нових умов (організаційних, змістовних, технологічних) освіти і виховання, які б враховували специфічні особливості внутрішнього реагування індивіда на педагогічні впливи. І там, де ці впливи у їх звичайному використанні не спрацьовують, потрібно усвідомлено модифікувати їх, вирішуючи два взаємопов'язаних завдання – адаптацію педагогічних засобів до своєрідності розвитку об'єктів освітньо-виховного процесу, і водночас – корекцію їхнього розвитку для забезпечення сприйняття зовнішніх впливів у максимально можливому спеціально неадаптованому вигляді. За його словами «тільки таким чином можна подолати дивергенцію між біологічною і соціальною площинами розвитку особи і забезпечити конвергенцію цих площин не лише ситуативно в тих чи інших педагогічних умовах, а в процесі прижиттєвого соціально-психологічного саморозвитку особистості» [342, с. 7]. Водночас автор зазначає, що стійкі відхилення розвитку і поведінки можуть бути зумовлені не лише ушкодженнями матеріальної основи психофізичного розвитку, а й викликані суто соціальними причинами (відсталість внаслідок соціокультурних факторів, сімейна відсталість, відсталість внаслідок розриву з оточенням, неорганічна відсталість, культурно-сімейна відсталість [342, с. 10–11]. Крім цього, як свідчить досвід, психофізичні порушення призводять до виникнення низки вторинних відхилень (Л. Виготський), але при існуючій різноманітності фізичних, психічних або функціональних недоліків, загальними для всіх цих дітей є такі особливості: 1) низький рівень психічних процесів (увага, пам'ять, мислення, уява, мовлення); 2) несформованість емоційно-вольової і пізнавальної сфери; 3) соціальна дезадаптація [52]. Це вимагає комплексного корекційного впливу, який поєднує педагогічні, соціальні, медичні та психологічні заходи в єдиний навчально-виховний процес, який передбачає корекцію, компенсацію, реабілітацію й адаптацію, причому переважно в індивідуальній навчальній діяльності (С. Яковлева) [426, с. 358]. Авторка вважає, що основним шляхом розбудови сучасної системи освіти для дітей з особливими потребами є

комплексна науково обґрунтована реалізація корекційного навчання та виховання, що створює умови для максимально можливого врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, здійснення опори на їхні збережені, позитивні якості. Саме в множині взаємодіючих та взаємозалежних компонентів, як стверджує Т. Дегтяренко, і полягає цінність корекційно-освітньої системи для дітей, адже вони зумовлюють не тільки якісні внутрішньосистемні зміни, а і стають ресурсом для розбудови дітьми успішних зовнішніх відносин, набуття особистісно та соціально значимих властивостей [76].

Розгляд освітньої роботи в навчально-реабілітаційному закладі як єдності корекційно-виховної та корекційно-навчальної діяльностей зумовив наш інтерес до об’єктивізації цих феноменів. Так, корекційно-навчальна діяльність представляє собою систему заходів, спрямованих на надання допомоги дітям, які відчувають труднощі в навчанні. Ця діяльність забезпечує підвищення загального рівня розвитку дитини, ліквідації прогалин у знаннях, формування необхідних умінь і навичок, корекцію відхилень у пізнавальній сфері [200]. Натомість, як зазначає Т. Нікуленко, корекційно-виховна діяльність спрямовується на забезпечення максимально повної адаптації дітей з особливими потребами в суспільстві, формування позитивних рис особистості, варіативну адаптацію до змінених умов, формування адекватної самооцінки та рівня домагань; корекцію пізнавальної та емоційно-вольової сфер особистості [206, с. 4]. На думку Л. Виготського, ключовим завданням виховання дитини з особливими освітніми потребами є її повноцінне включення в життя шляхом активізації діяльності збережених аналізаторів, адже «дефективність» дітей пов’язана у більшій мірі із соціальними наслідками, ніж з біологічними факторами [54, с. 21].

Системоутворюючим терміном словосполучення «корекційне виховання» є поняття «корекція», яке фіксує зміст корекційного виховання навколо виправлення, усунення, подолання недоліків чи послаблення порушень, вад психічного або фізичного розвитку [358, с. 238]. Цим воно значно розширює та

доповнює значення терміну «виховання» як процесу формування, розвитку особистості, який включає в себе як цілеспрямований вплив ззовні, так і самовиховання [181]. Під корекцією в умовах навчально-реабілітаційного центру, за твердженням І. Середи, слід розуміти не стільки процес виправлення окремих дефектів, а в більшій мірі цілісний вплив на особистість дитини з особливими потребами. На думку авторки, корекційно-виховним завданням підпорядковані всі форми класної та позакласної роботи, адже «спочатку здійснюється засвоєння дітьми знань про навколишню дійсність, формування в них навичок самообслуговування. Потім вони отримують загальноосвітні знання і професійні вміння. Важливого значення набуває корекція порушень в емоційній сфері та усунення особистісних недоліків» [338]. М. Ярмаченко висловив переконання, що лише за умов спеціально-організованого виховання можливий розвиток усебічно розвиненої особистості дитини з обмеженнями розвитку [123].

За визначенням А. Мудрика, корекційне виховання – це вид виховання, який реалізується по відношенню до ряду категорій жертв несприятливих умов соціалізації, зокрема дітей з інвалідністю (дітей, позбавлених мови, зору, слуху або тих, хто має важкі вади в їхньому розвитку, а також дітей, які мають тяжкі форми недорозвиненості мозку і суттєві затримки або дефекти психічного розвитку) [198]. Дослідник наголошує на тому, що корекційне виховання зорієнтоване на створення умов для пристосування до життя в соціумі, подолання (або послаблення) порушень розвитку дітей у спеціально створених для цього закладах, зокрема, навчально-реабілітаційних центрах.

З позиції створення сприятливих умов для формування психічних функцій дитини з особливими освітніми потребами розглядає корекційне виховання О. Мастюкова [180, с. 78]. Дослідниця зазначає, що корекційне виховання спрямоване на попередження та корекцію порушень психічного розвитку, підготовку дитини до навчання і життя в суспільстві та передбачає поєднання педагогічних і лікувальних заходів з урахуванням специфіки порушеного розвитку, а також вікових особливостей дитини. Особливого

значення дослідниця приділяє тому, щоб відставання в розвитку в порівнянні з віковими нормами не тільки було оцінено фахівцями, але і враховувало якісні особливості цього відставання, клінічний діагноз, а також потенційні можливості розвитку.

Соціально-педагогічний контекст вкладає в розгляд змісту корекційного виховання Д. Альжев, який цей термін тлумачить як процес створення особливих умов у спеціальних організаціях для окремої категорії людей з метою їхнього пристосування до соціального життя, подолання різних недоліків або дефектів у розвитку [8, с. 113]. Дослідник пов'язує цей феномен з цілеспрямованою роботою, спрямованою на подолання несприятливих умов соціалізації. Він зазначає, що протистояння несприятливим умовам соціалізації залежить від особистісних характеристик самої особистості, її ступеня стійкості і гнучкості, розвитку саморегуляції та рефлексії, здатності до подолання труднощів, ціннісних орієнтацій, рівня домагань тощо. У своїх наукових доробках Д. Альжев наголошує, що дітей із затримкою розвитку, а також з певними порушеннями здоров'я, які не мають органічного ураження мозку, необхідно виховувати в спеціальних умовах, що будуть сприяти їхньому розвитку на рівні зі здоровими однолітками [8, с. 115]. Важливого значення в цьому процесі набуває використання компенсаторних механізмів дитини, які нададуть їй можливість сформувати правильні соціальні установки щодо своєї особистості, свого теперішнього та майбутнього щодо оточуючих та відносин з ними у різних сферах життєдіяльності [8, с. 115].

О. Мартинчук, І. Маруненко, К. Луцько розглядають корекційне виховання як цілеспрямоване виховання, яке послідовно поліпшує розвиток і соціалізацію особистості в єдиному процесі її абілітації шляхом виправлення недоліків розвитку психолого-педагогічними засобами, попередження розвитку негативних особистісних властивостей дитини [177, с. 21]. У досліджуваному контексті автори вживають поняття «абілітація» як система лікувальних і психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, розвиток і корекцію патологічних станів і психологічних порушень, що призводять до

стійкої втрати можливостей навчатися в дітей, які ще не адаптовані до соціального середовища (на відміну від реабілітації – відновлення життєвого і трудового досвіду) [177, с. 21].

Під корекційно-виховною роботою І. Войтюк розуміє систему комплексної цілеспрямованої особистісно-орієнтованої міжсуб'єктної взаємодії дитини, дорослого та однолітків у корекційно-виховному середовищі, завдяки якому створюються унікальні сприятливі умови для інтелектуального становлення, пізнання культури в емоційно-практичній формі, засвоєння загальнокультурних цінностей, формування індивідуальної неповторності дитини та корекції її психічного здоров'я [47].

У процесі дослідження проблем інтеграції (інклюзії) дітей із порушеним психофізичним розвитком, Д. Шульженко, В. Синьов дійшли висновків про різноманітність детермінантів порушень процесу соціалізації та їх зв'язок з біологічними або соціальними факторами, що призводить до відчуження особистості від соціуму та сприяє розвитку асоціальної поведінки [418, с. 94]. Саме тому вчені у своїх розвідках визначають проблему організації й здійснення корекційного виховання з точки зору управління соціалізацією осіб з особливими освітніми потребами, яка потребує особливих зусиль для корекції цього процесу. В. Синьов стверджує, що в певних соціалізаційно значимих випадках корекційне виховання є необхідним. Виокремимо такі випадки:

– соціалізація як процес набуття дитиною якостей, необхідних для життя і діяльності в суспільстві. Продовжуючись на всіх вікових етапах, соціалізація відбувається все життя, у т. ч: залучення дитини до суспільних відносин, засвоєння елементів культури, соціальних ролей тощо;

– соціалізація як базальна умова психофізичного та особистісного розвитку дитини, її становлення як «людини серед людей»;

– соціалізація як активізатор діяльності, спілкування та самосвідомості дитини, які інтегровано реалізуються в її соціальній поведінці. Підкреслимо необхідність оволодіння дитиною соціальними нормами, адже

свобода бути особистістю невід'ємна від сформованості в дитини самокерованої соціально правильної поведінки;

– соціалізація як середовище різноманітних стихійних (наприклад, засоби масової інформації, вільне спілкування, наслідування випадковим прикладам тощо) та цілеспрямованих (різні організовані педагогічні освітні системи) впливів на особистість дитини;

– викривлення проміжних результатів соціалізаційного процесу, що проявляється, зокрема, в асоціальній поведінці особистості, що відбувається внаслідок суперечностей соціалізації [339].

За результатами наукових рефлексій І. Татьянчикової зазначимо, що в умовах нівілювання педагогами значення проблеми соціалізації своїх вихованців, недостатнього усвідомлення сутності та особливостей її протікання, суттєво обмежується перелік і зміст їхніх корекційно-виховних заходів, що призводить до значного зниження загальної ефективності освітньо-реабілітаційного процесу [373].

За твердженням М. Супрун, досягнення кінцевої мети спеціальної освіти – включення випускників у самостійне життя – можливе лише за умови цілеспрямованої корекційно-виховної роботи, спрямованої на подолання відхилень у психічному, розумовому й емоційно-вольовому розвитку. Саме тому вчений наголошує на тому, що кожний виховний захід для дитини з особливими освітніми потребами повинен мати корекційну складову і здійснювати корекційний вплив на особистість учня [362, с. 26].

А. Капська наголошує, що батьки можуть допомогти своїм дітям, якщо почнуть застосовувати систему корекційного виховання якомога раніше, вже з перших місяців життя дитини, оскільки саме перші 2–3 роки життя є критичними в її розвитку [374]. О. Колишкін зазначає, що в корекційно-виховному процесі необхідно прагнути виховати в дитини самостійність, упевненість, мобільність. Для цього необхідно сформувати вміння і навички, необхідні для самостійного життя; учити спілкуватися; досягти формування в дитини такого психологічного стану, коли вона сприймає свій дефект (ваду) як

одну зі своїх якостей, що відокремлюють її індивідуальність від інших, і не більше того [134].

Складовими освітньо-корекційної роботи в навчально-реабілітаційному закладі С. Миронова, О. Гаврилов, М. Матвєєва визначають такі: єдність педагогічних і медичних впливів на учня; взаємодія вчителів, вихователів, психолога, лікарів, батьків учнів; дотримання послідовності й наступності в корекційно-виховній роботі; дотримання єдиного охоронно-педагогічного режиму в навчальному закладі та сім'ї [190, с. 57]. На думку цих авторів критеріями ефективності здійснення організації навчально-виховної діяльності, яка має корекційну спрямованість, можуть бути визначені наступні: якісне і кількісне полегшення структури дефекту; виправлення недоліків і перехід скоригованої вади до позитивних можливостей дитини; підвищення рівня актуального розвитку і, як наслідок, розширення зони найближчого розвитку; свідоме користування дітьми набутим досвідом; накопичення і позитивна зміна властивостей особистості.

Отже, огляд наукових досліджень щодо змісту та сутності корекційного виховання дозволяє стверджувати, що категорія «корекційне виховання» належить до ключових категорій корекційної педагогіки як науки про психофізіологічні особливості розвитку дітей із фізичними та психічними вадами, закономірності їхнього виховання, освіти та навчання [81], а розробка методологічних, теоретичних і методичних основ системи корекційного виховання є одним із головних її завдань [190].

Термін «корекційне виховання» може вживатися в декількох значеннях: соціальному (як спонтанний процес, що реалізується шляхом включення дитини в різні життєві ситуації), широкому педагогічному (як усвідомлене керування розвитком дітей, що знаходяться в несприятливих соціальних умовах), вузькому педагогічному (цілеспрямована корекційно-виховна діяльність педагога).

Корекційне виховання як наукова категорія нами розглядається як процес створення умов для розвитку соціально значимих властивостей дитини з

особливими освітніми потребами, які відповідають її психофізичним можливостям та репрезентують виховний ідеал різнобічно і гармонійно розвиненої особистості на певному історичному етапі.

Методологічною основою розбудови корекційного виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах навчально-реабілітаційних закладів виступають вчення про онтологію освіти (місце спеціальної освіти в структурі буття), гносеологічний (зв'язок навчання і пізнання), аксіологію освіти (пріоритети і цінності навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами), філософську антропологію (узагальнення наукових даних про дитину або людину з особливими освітніми потребами), історико-філософське вчення (реконструкція поглядів філософів минулого на спеціально-педагогічну проблематику), соціально-філософське вчення (розгляд явища навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами в соціокультурному аспекті).

У якості основних методологічних підходів до навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами можна назвати:

1) антропологічний підхід, основою якого виступає положення про те, що особистість дитини, її здоров'я і самопочуття є центральною фігурою педагогічного процесу. Відповідно з позиції психолого-педагогічної антропології метою освіти є утвердження особистості дитини як інтегральної індивідуальності. За твердженням Б. Мещерякова антропологізація освіти означає відтворення в змісті освіти повноцінного досвіду людини, який може стати важливим засобом розвитку особистості [186].

2) гуманістичний підхід, фундаментами якого є філософія гуманізму, досягнення гуманістичної психології (положення «Я»-концепції К. Роджерса, когнітивний конструктивізм Піаже, вчення про зону найближчого розвитку Л. Виготського тощо). Гуманізація освіти передбачає орієнтування всього процесу на індивідуальні й особистісні особливості кожної дитини. Наприклад, гуманістична позиція педагога полягає в його вірі в дитину та її уміння, прийнятті дитини, прагненні стати співучасником її життя;

3) синергетичний підхід (синергетика полягає в узгодженості і взаємодії складових єдиної цілісної національної освітньої структури, що дозволяє визначити і обґрунтовувати місце спеціальної освіти в загальній системі, а також осмислити роль і значення корекційного виховання в інклюзивному процесі. За твердженням С. Яковлевої [425, с. 358], С. Миронової [189, с. 57] та ін. концептуальні положення системно-синергетичного підходу до корекційного виховання дітей з вадами психофізичного розвитку різних нозологічних груп комплексно пов'язані між собою та включають взаємовизначаючі впливи на психофізіологічні функції, на когнітивну та емоційно-мотиваційну сфери, усвідомленість поведінки;

4) соціально орієнтований підхід полягає в спрямованості корекційно-виховного процесу на максимально можливу адаптацію дітей з особливими освітніми потребами до умов сучасного суспільства, їхній соціальний розвиток, соціальну орієнтацію щодо цінностей громадянського суспільства, пріоритетів міжособистісного спілкування, розвитку здатностей гнучко реагувати на глобалізовані швидкі зміни і потреби суспільства;

5) особистісно орієнтований підхід полягає у формуванні специфічних завдань та змісту корекційного виховання, які є максимально ідивідуалізованими та залежать від характеру і ступеня проблем у розвитку конкретної дитини. Наприклад, в окремих випадках завданнями корекційного виховання можуть бути базова (побутова) адаптація дитини до життя (набуття навичок гігієни, вмінь самостійно приймати їжу тощо). В інших випадках це може бути максимально можливий для конкретної дитини розвиток порушених психічних функцій і її адаптація до життя в соціумі шляхом активізації власного потенціалу дитини, задіяння компенсаторних та адаптаційних механізмів, розвитку соціально значущих якостей, включення в соціально активну діяльність [198, с. 94].

5) культурологічний підхід полягає у відображенні в змісті і формах організації корекційного виховання досягнень і норм цивілізаційної та

національної культури, що дає можливість в освітньому процесі усвідомлено формувати соціокультурний досвід дітей;

6) потребнісний підхід до визначення змісту корекційного виховання передбачає врахування різних можливостей і потреб кожного учня;

7) екологічний підхід полягає у врахуванні життєвого світу дитини, розширенні для неї можливостей встановлення зв'язків, засвоєння і передачі досвіду;

8) компетентнісний підхід до організаційї корекційного виховання спрямовує освітню діяльність на посилення практичної (прикладної) спрямованості. На думку Ю. Хитрюк, О. Пономарьової та інших дослідників, в процесі корекційно-виховної роботи в дітей має поступово розвиватися сукупність життєво важливих компетенцій: соціальна компетенція (здатності дитини до пізнання навколишнього світу та конструктивно взаємодіяти з оточуючими); комунікативна компетенція (знання мови і вміння нею користуватися); пізнавально-інформаційна компетенція (здатності до планування, рефлексії навчально-пізнавальної діяльності, використання технічних засобів); особистісна компетенція (опанування способами діяльності, що розвивають особистісні якості; сформованість ціннісних орієнтирів дитини, її здатності бачити і розуміти навколишній світ, вміння приймати рішення) [392].

Предметом корекційного виховання, за твердженням Д. Шульженко, виступають усі ті випадки суттєво викривленого, ушкодженого з різних причин процесу становлення особистості, які потребують спеціальних цілеспрямованих педагогічних впливів (при цьому не виключене поєднання таких впливів з психологічними та медичними) для поліпшення перебігу і результатів процесів соціалізації та розвитку індивіда, виправлення недоліків цих процесів [419, с. 94].

У процесі корекційного виховання задіюються механізми компенсації порушення, завдяки чому поступово перебудовуються необхідні для повноцінної соціалізації психофізичні функції дитини. Шляхом поступового

розширення соціальної практики відбуваються зміни в станах і властивостях особистості дитини, розвивається пізнавальна, фізична, ціннісно-моральна саморегуляція. Процес корекційного виховання дитини з особливими потребами розгортається не тільки на завершених циклах розвитку особистості, а перш за все на тих психічних і фізичних функціях, які ще не дозріли.

Сучасні суспільні виклики та висока динамічність глобалізованого світового простору зумовлюють такі специфічні системоутворюючі характеристики корекційного виховання, як: висока ступінь відкритості, інтенсивність впливів, гнучкість та універсальність засобів, динамічність змін [13], потреба в постійній модернізації відповідно до запитів користувачів освітньо-корекційних послуг та пріоритетів освітньої політики держави. За результатами наукових рефлексій провідного діяча ЮНЕСКО Ж. Делора [78, с. 2], вчених C. North [487], Д. Шульженко [419, с. 123], М. Кляпа [126], С. Миронової [188], А. Колупаєвої [136], О. Царькової, О. Шульги [396], О. Коваленко, Ю. Бондаренко [128], В. Засенко, Л. Прохоренко [102], І. Кузави, Е. Дехтяренко та ін. [449] сьогодні рушійними силами розбудови корекційно-виховного процесу виступають протиріччя між:

– жорсткою конкуренцією, що є типовою для глобальної економіки та ідеєю рівних можливостей;

– потребою суспільства в ефективно діючій системі корекційно-виховної роботи та недостатньо розробленою цілісною теорією її організації, відповідного технологічного та нормативно-правового забезпечення;

– забезпеченням якості корекційно-виховних послуг та використанням корекційних систем, передбачених для конкретних нозологій. Проблема використання ресурсів спеціальної освіти при наданні корекційно-виховних послуг дітям з особливими потребами;

– важливістю інституалізації та відсутністю розроблених форм і методів для різних навчально-виховних закладів;

– створенням і функціонуванням навчально-реабілітаційних закладів, недостатньою розробленістю методичних та організаційних основ

корекційного виховання, відсутністю нових підходів та інструментарію до оцінювання результатів корекційно-виховної діяльності;

– важливістю належної корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами та незадовільністю забезпечення закладів навчальною, методичною літературою, спеціальним обладнанням, повільністю впровадження нових освітніх інформаційних технологій;

– потребою в наданні дітям вчасної висококваліфікованої допомоги та відсутністю усталеної системи підготовки та перепідготовки кадрів для роботи в навчально-реаблітаційних та інклюзивних закладах.

Метою корекційного виховання є підготовка дитини з особливими освітніми потребами до самостійного повноцінного життя в сучасних соціально-економічних умовах шляхом попередження, подолання та компенсування порушень її психосоціального розвитку.

Завданнями корекційного виховання виступають:

1. Зменшення або подолання несприятливих умов соціалізації. Налагодження тісної співпраці з батьками та найближчим оточенням дітей.

2. Створення умов для пристосування дітей до самостійного життя в соціумі.

3. Розбудова позитивного психозбережувального простору, позитивних міжособистісних стосунків, що сприяють підвищенню в дітей задоволеності процесом життєдіяльності.

4. Створення ситуацій успішної соціальної дії дітей, підвищення до них соціальних очікувань. R. García-Carrión, S. Molina Roldán, E. Roca Campos у своєму дослідженні ефективності інклюзивних освітніх процесів виявили, що підвищення соціальних очікувань сприяє максимізації освітніх можливостей та соціальної згуртованості різних груп учнів [463].

5. Активізація пізнавальної діяльності, розвиток мотивації та самомотивації. Під час експериментальної роботи групи дослідників (S. Taneja-Johansson, N. Singal, M. Samson) було з’ясовано, що значною перешкодою на шляху успішного корекційного виховання може стати слабка мотивація дітей з

особливими потребами [455]. Змістом особистісного компоненту розвитку дітей з особливиим потребами С. Яковлева визначає мотивацію до навчання, усвідомлену пізнавально спрямовану поведінку як самомотивацію [425, с. 355].

6. Підготовка дітей до інструментального навчання. За результатами наукового порівняння A. Kocaj, P. Kuhl, A. J. Kroth, H. A. Pant, P. Stanat ефективності навчального процесу в інклюзивних загальноосвітніх школах та спеціальних (реабілітаційних) закладах було виявлено зниження в дітей максимального рівня інструментального навчання (мови (наприклад, розширення словникового запасу, читання, письмо) та математики (прикладні математичні обчислення)), що системно впливає на успішність їхнього особистіного та соціопсихічного розвитку [472].

7. Формування позитивних соціальних установок.

8. Комунікативна (мовленнєва), рухово-кінестетична активізація.

9. Активізація діяльності збережених аналізаторів.

10. Розвиток адекватної самооцінки та лідерсько-організаторських навичок, моральної зрілості, цілісності світогляду.

11. Розширення валеологічної обізнаності.

12. Розвиток навичок самореабілітації.

13. Розвиток життєтворчих компентенцій, вміння визначати життєві цілі та ресурси, необхідні для їх реалізації.

Видами корекційного виховання є: особистісно-поведінкове виховання, пізнавально-компетентнісне виховання, ціннісно-позиційне виховання, фізично-самореабілітаційне виховання, просторово-адаптаційне виховання.

Процес корекційного виховання характеризується трьохсторонністю, яка передбачає обов’язковість тісної конструктивної взаємодії між трьома суб’єктами процесу: фахівцем навчально-реабілітаційного закладу (це може бути вчитель, вихователь, вузький спеціаліст з лікування або реабілітації), вихованцем та його батьками. Адже важливою умовою забезпечення ефективності корекційного виховання виступає налагодження тісної співпраці з батьками та найближчим оточенням дітей з особливими освітніми потребами

(M. Sawyer) [506], адже, як зазначають J. M. Kramer, S. Olsen, M. Mermelstein, A. Balcells, K. Liljenquist, спільні з педагогами та сім'ями шкільні заходи прямо корелюють із ступенем навчальної та виховної активності дітей у закладі освіти [473].

А. Шевцов наголошує, що батьки виступають головними партнерами фахівців у процесі освітньо-виховної діяльності, оскільки вони є першими вихователями дітей, від підтримки яких залежить позитивна динаміка психомоторного розвитку, адекватність умов виховання в сім'ї й ранній початок комплексних лікувально-корекційних і корекційно-педагогічних заходів [52, с. 17]. Однією з ключових ролей батьків у розбудові результативного процесу реабілітації дитини вчений визначає вчасне реагування батьків або осіб, які їх замінюють на нетипові особливості розвитку дитини та їхній моніторинг [412].

За результатами емпіричного дослідження Т. Власової, у системі соціокультуних відносин сім'ї зароджуються і формуються найважливіші характеристики інтелектуального ресурсу їхньої дитини – творче мислення, здатність до неперервного навчання, ефективної адаптації до швидко змінюваних умов зовнішнього соціального середовища [47].

Крім цього, для самих батьків дуже важливо стати повноправним членом команди фахівців, причетних до всебічного розвитку дитини та її соціалізації. З одного боку дослідники наголошують на психотерапевтичних потребах самих батьків, адже вони інколи настільки зосереджуються на проблемах дитини, що виявляються неспроможними оцінити власний психоемоційний стан, і це призводить до втрати соціальних ролей, неадекватного сприймання власної дитини та наростання виснаження [181]. З іншого боку тісна співпраця з фахівцями стає для батьків ресурсом для їхнього компетентнісного зростання, накопичення професійного досвіду взаємодії з дітьми, які відчувають психофізичні обмеження [105, с. 75–79].

Основними принципами реалізації корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами є:

– пріоритетність потреб і інтересів дітей, врахування їхніх психофізичних можливостей;

– єдність педагогічних, соціальних і психологічних впливів (О. Нагорна) [200, с. 18];

– безперервність супроводу корекційного виховання;

– мультидисциплінарність команди фахівців;

– конструктивна змістовна взаємодія вчителів, вихователів, вузьких фахівців та батьків дітей з особливими освітніми потребами;

– дотримання послідовності і наступності в корекційно-виховній роботі (С. Миронова, О. Гаврилова, М. Матвєєва) [190, с. 51];

– дотримання єдиного охоронно-педагогічного режиму в навчально-реаблітаційному центрі та сім'ї, адже комфортне природне середовище активізує сутнісні сили дитини, а використання життєвих, побутових обставин стає основою (базою) для подальшої реабілітаційної роботи (de Moor, van Waesberghe, J. B. L. Hosman, D. Jaeken and S. Miedema) [451];

– діяльнісний характер виховання, що передбачає формування позитивного соціального досвіду під час емоційно привабливої активної практичної діяльності;

– забезпечення емоційної причетності до виховного процесу;

– індивідуалізація характеру виховання, що дозволяє надавати індивідуальну підтримку дитині в процесі освітньої взаємодії (А. Змушко) [109];

– предметно-середовищне пристосування умов закладу освіти до корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами. Так, J. Maksimović наголошує, що вагомим ресурсом для подальшого соціального становлення дітей з особливими потребами є розбудова в навчально-реаблітаційному центрі безперешкодного середовища [481];

– вимірюваність результатів корекційного виховання. Розуміння та вимірювання різних значень континууму корекційного виховання, а саме: яких

освітніх послуг потребують діти з особливими потребами, які вони отримують реально та яких конкретних особистісних, навчальних або реаблітаційних результатів вони досягають. Без вагомих доказів, що пов'язують ці аспекти корекційно-виховної роботи, A. Laudan та L. Pamela доводять, що всі твердження щодо успішності корекційного виховання є безпідставними [474].

Корекційне виховання як цілеспрямований процес здійснюється шляхом реалізації різних форм, засобів, методів та прийомів.

За твердженням І. Гладченко, М. Супрун, А. Висоцької та ін. засоби виховання дітей з особливими освітніми потребами ґрунтуються на основних закономірностях виховання дітей із типовим розвитком [64], застосовуються в межах єдиного педагогічного процесу та спрямовані на формування в дітей гуманістичних, загальнолюдських цінностей, активної громадської позиції, морально-позитивних рис та якостей. Залежно від ступеня, структури, сутності й характеру відхилення, а також індивідуальних і вікових особливостей дитини з порушеннями розвитку, у процесі корекційного виховання використовуються як загальнопедагогічні методи та прийоми, так і спеціальні заходи виховного впливу.

В. Нечипоренко емпірично доводить, що одним із дієвих засобів корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами виступають соціальна практика, активна соціально значуща діяльність, соціальне проектування, які спрямовуються на засвоєння дітьми соціальних норм співжиття, спілкування, взаємодії, взаємоповаги і самоповаги, а також набуття досвіду спільної діяльності [205; 203].

А. Мудрик відмічає, що залучення дітей з особливими потребами до спортивних змагань, творчих конкурсів, фестивалів, виставок, майстер-класів сприяє формуванню в них позитивних соціальних установок та соціально важливих особистісних характеристик [198, с. 94].

К. Щербакова, Ж. Петрочко наголошують, що в контексті реалізації завдань корекційного виховання особливого значення набуває включення дітей з особливими освітніми потребами в різні творчі заходи, які надають їм

необмежені можливості для самовираження і самореалізації в творчій діяльності, утвердженні та пізнанні свого «Я» [323]. Адже інтерес до результатів творчості з боку оточуючих, прийняття дітьми продуктів творчості підвищують їхню самооцінку, ступінь самоприйняття і самоцінності.

М. Супрун розглядає самоврядування як один із ефективних засобів здійснення корекційного виховання, де б особистість з особливими освітніми потребами формувалася з врахуванням особливостей свого розвитку. Автор зазначає, що самоврядування вирішує ряд завдань, які умовно можна розділити на дві групи: виховання моральних рис особистості (самостійність, активність, організаторські здібності та ін.) і організацію побуту за допомогою самих учнів, а також ряд важливих функцій соціального порядку – сприяє підготовці їх до самостійного життя і праці не в умовах ізоляції, а в умовах звичайних суспільних відносин [362, с. 127]. М. Супрун експериментально довів, що спеціально організоване корекційне виховання дітей з особливими освітніми потребами сприятиме засвоєнню ними соціального досвіду та включенню їх в існуючу систему суспільних відносин.

Високу ефективнісь використання в корекційно-виховній роботі інтерактивних груп дітей з особливими освітніми потребами експериментально довели B. Hand, W. Therrien, M. Shelley [465] (перевірили ефективність цих груп для набуття інструментальних результатів навчання дітей з особливими освітніми потребами), L. Villardón-Gallego, R. García-Carrión, L. Yáñez-Marquina, A. Estévez [519] (довели ефективність інтерактивних груп для покращення просоціальної поведінки дітей з особливими потребами), J. Jenkins, L. Antil, S. Wayne, P. Vadasy), [469] (довели ефективність залучення дітей з особливими освітніми потребами до інтерактивних груп для покращення їхньої самооцінки, розвитку відчуття безпечності навчального середовища). A. Aubert, S. Molina, T. Shubert, A. Vidu та інші [439] (довели ефективність інтерактивної роботи для покращення освітніх результатів у різних контекстах).

Успішною соціокультурною формою превенції формування асоціальних проявів у дитини з особливими потребами та середовищем її соціального захисту Н. Коляда визначає дитячий рух [137].

Е. Позднякова-Кирбят'єва науково осмислює корекційно-виховний ефект заходів реабілітаційного парку [289]. Н. Коляда, В. Лепський, О. Безлюдний, О. Кравченко обгрунтовують переваги інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму [138, с. 110, 151].

Ефективним організаційним рішенням є функціонування в інклюзивних та навчально-реабілітаційних закладах учнівсько-викладацької кар'єрної ради, яка не лише допомагає дітям з особливими потребами в профільному визначенні з навчальними предметами, але й консультує, коли в них постає питання вибору професії. Ця рада активно співпрацює з агенціями з працевлаштування, які пропонують послуги кар'єрних інформаційних центрів [525].

Використання засобів позанавчальних активностей підвищує ефективність корекційного виховання. Наприклад, кожен клас наприкінці навчального року їде в подорож. Тривалість мандрівки залежить від віку дітей – від одного дня до двох тижнів [522]. Неформальне спілкування та вирішення побутових проблем згуртовує дітей краще, ніж під час взаємодії в школі [436].

E. Islomov, A. Kolyshkina доводять, що раціональна організація роботи позакласного гуртка за інтересами дітей з різними нозологіями сприяє їхньому всебічному розвитку, допомагає позитивно вирішити завдання корекції й компенсації існуючих психофізичних розладів [468].

Прийомами реалізації корекційно-виховної діяльності є:

– зниження темпу освітнього процесу навчання з урахуванням особливостей кожної дитини;

– багаторазове повторення з метою ліквідації фрагментарності сприймання, недосконалості запам'ятовування. Повторення має бути систематичним, варіативним, з різним ступенем залучення дитини;

– включення дитини в діяльність, спрямовану на подолання труднощів і перешкод – усі теоретичні відомості, правила мають бути засвоєні через використання їх у реальному житті, створення життєвих проблемних ситуацій, спрямованих на активізацію теоретичних знань;

– застосування наочності в освітньому процесі: використання різних видів наочності, її відповідність рівню розвитку сприймання й мислення дитини, поступове ускладнення, задіяння якомога більшої кількості аналізаторів, поєднання наочних методів із словесними, практичними [190, с. 164];

– зорієнтованість освітнього процесу на прогностичність (слід вчити дитину планувати свою діяльність, міркувати про послідовність та способи виконання, описувати результати і порівнювати їх зі зразком, прогнозувати результати);

– використання гри в корекційно-виховній роботі; задля підвищення інтересу дитини до навчальної діяльності, подолання її пасивності слід використовувати як дидактичну, так і сюжетно-рольову гру;

– світоглядно-позиційна готовність фахівців до роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби, їхня налаштованість на позитивну комфортну взаємодію, позитивна емоційність педагогів, які слугують засобами стимулювання дитини до діяльності й спілкування, формують її віру у свої можливості (O. Stashuk) [515];

– бажання педагогів брати на себе відповідальність за корекційно-виховні впливи (S. Taneja-Johansson, N. Singal, M. Samson) [509];

– зацікавлення дітей справами, які їх хвилюють, емоційно заряджають та включають у діяльність. Емпіричні розвідки Д. Альджева довели важливість підбору видів діяльностей для дітей, що відповідають повною мірою їхнім потребам, ідеалам та інтересам. Учений наводить результати експериментального дослідження щодо вивчення включеності дітей та підлітків з фізичними опорно-руховими дефектами в спільну справу. Дослідження показали, що будь-яке цікаве для дітей заняття їх настільки захоплює, що вони

навіть не згадують про свої фізичні труднощі. І навпаки, у разі включення дітей до нецікавої для них справи наявність фізичного дефекту стає приводом для відмови в участі [8];

– підготовка та застосування в корекційно-виховному процесі для дітей із порушеннями адаптаційних та соціалізаційних процесів «Персональних абеток», у яких засоби сенсорного стимулювання поєднуються із набуттям рутинних навичок дитиною. За даними експериментальної перевірки І. Дмітрієвої та А. Бурлаченко, використання таких виробів стимулює компенсаторні ресурси дітей з особливими потребами [85].

– демонстрація способів просоціальної поведінки (О. Замашкіна) [99].

Труднощі фізичного та розумового розвитку дітей з особливими освітніми потребами зумовлюють суперечності між потребами дітей і їхніми психофізичними можливостями та сприяють переорієнтації корекційно-виховного процесу на активізацію компенсаторних механізмів їхнього розвитку. Цій проблемі буде присвячений підрозділ 2.2.

2.2. Корекційне виховання як чинник компенсації обмежень життєдіяльності дитини і забезпечення її особистісного розвитку

У зв’язку з розвитком спеціальної, корекційної та соціальної педагогіки, як практико-орієнтованих галузей педагогічних знань та відповідних сфер професійної практичної діяльності, виокремився такий вид виховання як корекційне виховання. Корекційне виховання дітей з особливими освітніми потребами в умовах навчально-реабілітаційних закладів ми розуміємо як цілеспрямований, спеціально організований процес комплексного використання механізмів корекції, реабілітації, адаптації та компенсації для розвитку соціально значущих якостей дитини з особливими освітніми потребами, її залучення до системи суспільних відносин, засвоєння нею системи ціннісних орієнтацій, моральних норм і переконань, що в сукупності репрезентують

виховний ідеал різнобічно і гармонійно розвиненої особистості на певному історичному етапі.

Труднощі фізичного та розумового розвитку дітей з особливими освітніми потребами зумовлюють суперечності між потребами дітей і їхніми психофізичними можливостями та сприяють переорієнтації корекційно-виховного процесу на активізацію компенсаторних механізмів їхнього розвитку. В. Нечипоренко зазначає, що удосконалення вітчизняної системи освіти повинне бути спрямоване на розбудову інноваційних реабілітаційно зорієнтованих педагогічних систем, забезпечених гнучкими особистісно орієнтованими технологіями, організацію умов для становлення особистості як суб'єкта власного життя, створення навколо кожної дитини оптимістичної, позитивно насиченої атмосфери. Мають бути запущені в дію реабілітаційні механізми, спрямовані на корекцію, компенсацію, розвиток порушених психофізичних функцій, станів, відновлення особистісного і соціального статусу дітей з особливостями психофізичного розвитку [204]. На це ж вказує і відомий український науковець М. Ярмаченко, який рефлексує спеціально організований, диференційований навчально-виховний процес в навчально-реабілітаційному закладі як найважливіший фактор реалізації компенсаторних можливостей у дітей з порушеннями психофізичного розвитку [123]. Elise H. de Bree, Peter F. de Jong зазначають, що крім основного дефіциту, який певною мірою усувається корекційними заходами в межах навчально-виховного процесу, проте саме компенсація є науково обґрунтованим поясненням усунення труднощів, що відчувають в освітньому процесі діти з особливими потребами [456].

Отже, компенсаторна перебудова функцій життєдіяльності дитини з особливими освітніми потребами не відбувається автоматично, більшість дослідників погоджуються з тим, що для цього необхідна цілеспрямована педагогічна робота, зорієнтована на управління внутрішніми процесами компенсації. Окрім цього, робота з корекційного виховання має ґрунтуватися на глибинному розумінні складності цих процесів, а також небезпеки виникнення

псевдокомпенсації, яка більшою мірою ускладнює повноцінну соціальну адаптацію особистості. F. Peck, A. Leong, L. Zekelman, F. Hoeft зазначають, що питання шляхів та механізмів компенсації в багатьох дослідженнях не є у повній мірі доведеним, адже «деякі з представлених гіперактивацій можуть відображати дезадаптивні механізми, а не успішну компенсацію. Або це може бути просто… через підвищену увагу та зусилля» [492].

Проблему компенсації дефекту В. Синьов називає однією з центральних для корекційної педагогіки та спеціальної психології та за результатами ґрунтовного історико-феноменологічного аналізу наголошує, що її вирішення було розпочато десятиліття тому, починаючи з теоретичних досліджень Л. Виготського, і сьогодні знайшла поглиблений розвиток перш за все в таких галузях дефектології, як сурдо- і тифло- педагогіка, психологія та олігофренопедагогіка [340].

Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «компенсація» має декілька значень, одне із яких – вирівнювання порушених функцій в організмі, заміна пошкоджених або загиблих клітин тощо [44].

Поняття «компенсація» А. Адлер називає полісемічним з широким використанням, навіть на рівні повсякденності, яке має стандартне та широковживане значення: «компенсація» (compensation – від лат. compensation – врівноважувати) розглядається як основний механізм, за допомогою якого людина може подолати почуття неповноцінності [цит за 213].

П. Анохін поняття «компенсація» тлумачить як відшкодування в тій чи іншій мірі порушених функцій і станів [12].

Д. Гошовська розглядає компенсацію як заміщення або перебудову порушених чи недорозвинених функцій організму [70].

Л. Кузнецова вважає, що компенсація (от лат compensare – відшкодування, врівноважування) – відшкодування недорозвинутих або порушених функцій шляхом використання збережених або перебудови частково порушених функцій [150].

О. Мартинчук, І. Маруненко, К. Луцько визначають компенсацію (від

латин. compensatio – урівноваження, зрівнювання) як відновлення недорозвинених чи порушених психічних функцій шляхом використання збережених чи перебудови частково порушених функцій [177].

Згідно з даними Л. Осипової, у психолого-педагогічній літературі компенсація психічних функцій розглядається як відшкодування втрачених або порушених функцій за рахунок посиленого використання збережених у ході компенсаторної перебудови [218].

Як зазначає С. Покутнєва, компенсація – це тривалий процес розвитку, прогресивна форма, яка припускає удосконалення його структури й функції психічних знарядь дитини, які не мають межі в своїй тривалості, тобто напрям розвитку є необмеженим прогресом [290].

Поняття «компенсація» Л. Прядко та О. Фурман трактують як складний процес перебудови функцій організму при порушеннях або втраті яких-небудь функцій унаслідок перенесених захворювань або травматичних ушкоджень. Компенсаторна перебудова включає відновлення і заміщення втрачених або порушених функцій, а також зміну останніх. У результаті розвитку процесів компенсації функціональний дефект, спричинений ушкодженнями, у тій чи іншій мірі відшкодовується [83].

В. Синьов вказує, що компенсація (від лат. compensation – відшкодування, врівноваження) в загальнобіологічному розумінні означає одну з форм пристосування організму до умов існування при випадінні або порушенні якоїсь його матеріальної структури або функції внаслідок перенесеного захворювання, травми, ушкодження. При цьому відбувається складний процес перебудови функцій [340].

З. Шевців визначає компенсацію (лат. compensatio – відшкодування, урівноваження) як складний, багатоаспектний процес перебудови або заміщення порушених або недорозвинених психофізіологічних функцій організму [408].

F. Peck, A. Leong, L. Zekelman, F. Hoeft зазначають, що компенсація відмінна від того, що зазвичай вважається процесом відновлення та стосується

використання альтернативних стратегій або мозкових механізмів, що призводять до поліпшення стану порушення [492].

Таким чином, більшість авторів (П. Анохін, В. Бондар, В. Бусел, Д. Гошовська, Л. Кузнецова, К. Луцько, О. Мартинчук, І. Маруненко, Л. Осипова, С. Покутнєва, Л. Прядко, В. Синьов, О. Фурман, З. Шевців) визначають зміст і сутність терміну «компенсація» через поняття «вирівнювання», «відшкодування», «заміщення», «перебудова», які не є тотожними, а демонструють певні особливості дефініцій. Спільним для визначень є розуміння, що компенсаторні механізми реалізуються щодо порушених функцій та позитивно вливають на цілісний розвиток дитини з особливими освітніми потребами.

За даними О. Мартинчук, І. Маруненко, К. Луцько, існує два типи компенсації психічних функцій: внутрішньосистемна – що здійснюється за рахунок залучення збережених нервових елементів уражених структур, і міжсистемна – пов’язана з перебудовою функціональної системи і включенням у роботу нових нервових елементів зовнішніх нервових структур. У людини спостерігається обидва типи компенсації психічних функцій. Вони мають велике значення у випадку подолання вроджених чи ранніх порушень розвитку. Наприклад, компенсація психічних функцій зорового аналізатора в сліпонародженої дитини відбувається, головним чином, шляхом тактильного розвитку [177].

О. Попович вказує, що дослідники розрізняють різні типи компенсації, з яких найбільш прийнятими є три: надкомпенсація, декомпенсація (згасаюча компенсація) та пряма компенсація. Перший тип компенсації – надкомпенсація частіше розглядається з позиції внутрішньоособистісної активності, яка врівноважує зміни та призводить до принципово нового стану динамічної рівноваги системи. Утворений стан соціокультурного розвитку особистості спричиняє підвищення рівня впорядкованості та складності організації синергетичної системи, яка активізувала механізми культуротворення. Надкомпенсацію вчені пов’язують з неадаптивними формами активності, які

здійснюються, переважно, за рахунок творчих форм вторинної (додаткової) компенсації. Наслідком прямої компенсації, спрямованої на врівноваження динамічних змін, є новий стан динамічної рівноваги, збереження цілісності, організованості та впорядкованості системи на попередньому рівні. Оскільки саме пряма компенсація сприяє особистісному зростанню індивіда, її розглядають з позиції реальної компенсації, адаптивної за ознаками. Декомпенсація є також внутрішньою активністю динамічної системи, проте вона спрямована на врівноваження змін у системі, що розбалансовують її та призводять до нового, але більш елементарного стану впорядкованості, складності та організації системи [297].

Усі компенсаторні процеси, як зазначає Д. Гошовська, протікають одночасно на декількох рівнях. Перший – біологічний, або тілесний рівень протікання компенсаторних процесів. Другий – психологічний рівень компенсації , є надзвичайно складним за своїм змістом. Він включає в себе роботу захисних механізмів, неусвідомлюваних процесів, які забезпечують зниження рівня тривоги і внутрішньої напруги в стресових ситуаціях. Крім того, на цьому рівні розгортається дія так званих копінгстратегій, тобто свідомих зусиль особистості, які спрямовані на підтримку позитивної самооцінки в загрозливих для неї ситуаціях. Третій рівень компенсаторних процесів – соціально-психологічний, пов’язаний із суспільним характером людського життя, адже процес відновлення тих чи інших порушень залежить від характеру зовнішньої допомоги, зокрема, від позиції оточуючих стосовно дитини з особливими освітніми потребами. Вищий рівень (четвертий) організації компенсаторних процесів – соціальний. Його реалізація пов’язана зі ставленням у цілому суспільства до дітей з особливими освітніми потребами. Ці відносини визначаються національними і релігійними традиціями суспільства, сприяючи або перешкоджаючи соціальній адаптації осіб з обмеженими можливостями. Людина – істота біосоціальна, але провідна роль у процесі становлення і розкриття людської сутності, безперечно, належить соціальним факторам. Те ж саме можна сказати і про компенсаторні процеси. У їх реалізації

беруть участь як біологічні, так і соціальні чинники, при цьому вони присутні на кожному рівні, однак в різних пропорційних відносинах [70].

Л. Солнцева показала, що процес компенсації розвивається поступово, має певні стадії розвитку, які характеризуються особливим складом, структурою та виокремленням на кожній стадії тих психічних утворень, які забезпечують дитині інтенсивний розвиток [354]. На першій стадії компенсаторними компонентами є рухово-кінестетичні сприйняття, дотик, слух. Важливою умовою розбудови системи компенсації на цій стадії є активізація моторної діяльності дитини. Накопичення сенсорного досвіду залишається найважливішою умовою розвитку компенсації сліпоти і на другий її стадії. У цей період відбувається утворення зв'язків мовної діяльності з усіма збереженими аналізаторами, поява і розвиток образів уявлень про предмети, що дає можливість переходити до предметної діяльності. На третій стадії розвиток сенсомоторного сприйняття дитини, формування уявлень здійснюється в процесі маніпуляцій і практичних дій з предметами. Подальший розвиток компенсаторних можливостей здійснюється на четвертій стадії шляхом вдосконалення системи уявлень. Найбільш інтенсивний розвиток процесів сприйняття і формування диференційованих уявлень про предмети, компенсаторних способів дій з ними відбувається в практичній діяльності [218].

L.-A. Livingston, F. Happé висловили гіпотезу щодо низки додаткових характеристик компенсації, які можуть стати основою для подальших досліджень явища: 1) компенсація може бути неглибокою або глибокою, 2) компенсація модулюється навколишнім середовищем, 3) компенсація може мати певні наслідки. Також автори припускають, що існують потенційні когнітивні здібності (наприклад, інтелектуальні здібності, виконавча функція) та нервові закономірності, які можуть рухати або відображати компенсаторні механізми протягом розвитку [477].

В Україні проблему компенсації та методологічні підходи до її вирішення дослідив і описав видатний український учений-дефектолог, М. Ярмаченко, наукові розвідки якого втілились у монографії «Проблема компенсації

глухоти», де вперше в узагальненому вигляді представлено історію становлення і розвитку теорії компенсації психофізичних порушень особистості в психології та дефектології [427]. Науковець класифікував підходи компенсації за трьома характеристиками, які існують і дотепер, але виникли в ході історичного розвитку суспільства, освіти і культури: ідеалістично-релігійно-містичне; вульгарно-матеріалістичне; діалектико-матеріалістичне. Даючи структурну характеристику кожному із виділених підходів, автор підкреслив характерні ознаки кожного із них. Так, головною ознакою ідеалістично-релігійно-містичного підходу М. Ярмаченко називає впевненість суспільства щодо залежності всього життя і діяльності людини від «волі Божої». Науковець вважав примітивним такий стан суспільства як і продуковані цим суспільством підходи і ставлення до освіти, що входили на той час у структури інститутів релігійного впливу і допомоги нечуючим. Аналізуючи вульгарно-матеріалістичний підхід, М. Ярмаченко підкреслює той факт, що головною ідеєю такого підходу, який об'єднує біологічну теорію, теорію «вікаріата» та надкомпенсації, є примітивна, пряма заміна ушкодженого аналізатора збереженим аналізатором, вважаючи останній ідентичним першому. Щодо визначення головної ознаки третього підходу – діалектико-матеріалістичного, то автор виходить з діалектичної єдності анатомо-фізіологічних та соціальних факторів, при цьому наголошуючи на провідній ролі останнього, стверджуючи методологічну цілісність та системність аналізу та впливу [123].

На думку В. Синьова, науковий підхід до проблеми компенсації, насамперед, пов'язаний з діалектико-матеріалістичним розумінням компенсації дефекту у дітей з порушеннями психофізичного розвитку як своєрідних якісних змін, зумовлених синтезом біологічних та соціальних факторів при провідній ролі останніх [340.]. Схожих висновків доходять L.-A. Livingston, F. Happé, які доводять, що незважаючи на постійний дефіцит основного зв'язку на когнітивному та/або нейробіологічному рівнях, компенсаторні процеси сприяють поліпшенню поведінкової презентації дитини в соціумі [477].

Таким чином, враховуючи особливості навчально-реабілітаційного

закладу як особливого типу установи, зміст поняття «компенсація» має розглядатися як процес відшкодування порушених функцій і станів; упорядкована сукупність напрямків, взаємодія й інтеграція яких обумовлює наявність у навчально-реабілітаційному закладі можливості цілеспрямовано та ефективно забезпечувати психосоціальний та особистісний розвиток дітей з особливими освітніми потребами.

Напрямками компенсації є: фізична компенсація; психологічна компенсація; соціальна компенсація. Розглянемо детально кожний із цих напрямів.

1. Фізична компенсація.

Аналізуючи механізм реалізації фізичної компенсації, В. Синьов пояснює, що на основі тісної взаємодії органів і систем організму в процесі компенсації перебудовуються та заміщуються порушені функції, орієнтуючись, насамперед, на відновлення оптимальної взаємодії організму із оточуючим середовищем. Цей процес відбувається різними шляхами: по-перше, функції дефектних органів можуть заміщуватися іншими, які дозволяють організму підтримувати адекватні зв’язки з оточуючим середовищем. По-друге, функції, що є недорозвиненими, послабленими чи порушеними повністю або частково відновлюються, відносини між ними структуруються іншим чином. За цих умов утворюються нові системи тимчасових зв’язків, які зумовлюють виникнення нових способів поведінки, дій, отримання інформації в умовах порушеного функціонування або повного випадіння того чи іншого аналізатора (органу) [340]. Процеси компенсації на фізіологічному рівні, за твердженням В. Синьова, притаманні і тваринам, адже на основі інстинктивно-біологічного пристосування організм тварини при порушенні чи випадінні (повному або частковому) якоїсь функції прагне до врівноваження з середовищем. Тут спрацьовують закони біологічного пристосування, що розвинулися в процесі еволюції живої матерії [340].

Центральна нервова система відіграє вирішальну роль у процесах компенсації. За допомогою процесів компенсації функціональний дефект

певною мірою виправляється. Проте при органічному пошкодженні самої центральної системи, наприклад, при розумовій відсталості, компенсаторні можливості організму самі по собі не мобілізуються достатньою мірою. У таких випадках виникає необхідність у створенні спеціальних зовнішніх умов, які викликають і стимулюють процеси компенсації. Саме сукупність таких педагогічних та медичних умов і являє собою зміст корекційно-виховної роботи допоміжної школи [341].

Сучасна теорія фізичної компенсації розглядає компенсаторні явища на основі вчень І. Павлова [221], П. Анохіна [12], А. Лурії [164], Ф. Березіна [20] тощо. Згідно з ученням І. Павлова, в основі розвитку процесів компенсації покладено три основних принципи: причинність (детермінізм), єдність аналізу і синтезу, динамічна системність нервової діяльності [221]. Рефлекторний принцип, який базується на залежності функціональних перебудов порушених нервових процесів в організмі від умов і обставин зовнішнього середовища, розкриває обумовленість компенсаторних процесів не тільки біологічно вродженими властивостями центральної нервової системи, а, головним чином, тими впливами, які діють на організм під час його індивідуального існування. Принцип єдності аналізу і синтезу розкриває компенсацію як єдність процесів периферичних органів і коркових механізмів. У процесі практичної діяльності залежно від її змісту і умов та від складу і структури порушених функцій процеси компенсації можуть здійснюватися завдяки взаємозамінності й переключення аналізаторів, це може відбуватися різними шляхами і засобами. Відповідно до принципу динамічної системності нервової діяльності, в організмі не існує органів і систем, які ізольовано функціонують, усе здійснюється на основі взаємозв’язку і взаємодії, чим і пояснюється компенсація дефекту. Саме завдяки динамічній синергетичності вищої нервової діяльності повне або часткове порушення функцій того чи іншого органу не викликає втрат, які не можна відшкодувати. Замість втраченого способу утворення тимчасових нервових зв’язків у нервовій системі з’являються нові, «обхідні шляхи», утворюються нові умовно рефлекторні нервові зв’язки, які

відновлюють порушену рівновагу у взаєминах організму та середовища [218].

Згідно з ученням П. Анохіна, фізіологічний механізм компенсації ґрунтується на нормальному функціонуванні збережених систем. Дослідником сформульовані, фізіологічно і клінічно апробовані основні принципи компенсації: сигналізації дефекту; прогресивної мобілізації компенсаторних механізмів; санкціонуючої афферентації; відносної стійкості компенсаторних пристосувань. При цьому автор вказує, що завдяки прогресивній мобілізації компенсаторних механізмів організм має значні потенційні можливості подолання різних відхилень від норми. Завдяки безперервній зворотній аферентації компенсаторних пристосувань компенсація являє процес, постійно регульований центральною нервовою системою. Принцип санкціонуючої афферентації свідчить, що компенсація – процес, який завжди завершується пристосувальним ефектом та за допомогою аферентних систем робить вирішальний вплив на розвиток шляхів і засобів функціональних перебудов [12; 13; 218].

Вивчення процесів компенсації при різних порушеннях мозкових функцій було проведено А. Лурія. У своїй роботі він показав системний характер перебудов. При органічній, або внутрішньосистемній компенсації, перебудова збережених або заміщення втрачених функцій здійснюється за рахунок використання захисних механізмів даної функціональної системи [164; 218].

Механізм компенсації, на думку Ф. Березіна, є спробою замінити реальне або уявне порушення іншою якістю, насамперед за допомогою присвоєння собі якостей, цінностей, поведінкових характеристик іншої особи. Проте за цих умов цінності, думки або характеристики не стають характеристиками самої особистості, адже вони беруться без потрібного аналізу та асиміліції [20]. О. Попович зазначає, що таке розуміння компенсації є наближеним до біології. Тому під компенсацією (у цьому випадку) слід розуміти спроможність організму відшкодовувати порушені чи відсутні функції шляхом використання збережених або перебудови частково порушених функцій [297].

2. Психологічна компенсація.

Теоретичним підґрунтям проблеми психологічної компенсації є дослідження З. Фрейда, А. Адлера тощо. Під впливом психоаналітичної філософії Зиґмунда Фрейда тривалий час існувала думка про необхідність «пристосування» умов школи, середовища і родини до прояву внутрішніх імпульсів пізнавального «Я». Згідно з цим, педагог повинен був уміти сприймати внутрішні імпульси, не вважаючи їх поганими звичками. На підставі таких теоретичних передумов робився висновок про те, що дитина з психофізичними порушеннями, яка знаходиться в навчальному закладі, постійно вступає в конфлікт із мікросередовищем, тому всі педагогічні заходи мають бути спрямовані на стримання внутрішніх імпульсів психічної діяльності дитини. Фрейдисти підкреслювали, що педагогічні засоби не спроможні нічого змінити, тому індивіду з психофізичними порушеннями важливо «пристосуватися» до життя, відкривши у собі внутрішні сили розвитку [цит. за 398; 76].

А. Адлер і його школа в основу психологічної системи компенсації ставлять учіння про малоцінні органи й функції, недостатність яких тривало стимулює розвиток, адже відчуття стану порушення правильного функціонування органів, за словами А. Адлера, є для індивіда постійним стимулом розвитку психіки. Якщо якийсь орган завдяки морфологічній чи функціональній неповноцінності не справляється зі своїми завданнями повною мірою, тоді центральна нервова система й психічний апарат людини приймає на себе завдання компенсувати функціонування пошкодженого органа. Вони створюють над малоцінним органом чи функцією психологічну надбудову, яка намагається забезпечити організм у слабкому, загрозливому пункті. Таким чином, дефект є початковою точкою й головною рухомою силою психічного розвитку особистості, що встановлює бажану кінцеву точку, до якої прагне розвиток всіх психічних сил, і спрямовує процес зростання і розвитку особистості. Затребувана тенденція до змін створюється порушенням, яке розвиває психічні явища передчуття та передбачення, а також їхні діючі

чинники (пам’ять, увагу, інтуїцію, чутливість, інтерес – словом, усі забезпечувальні психологічні моменти) в підсиленому рівні [цит. за 53; 290].

Так само як і З. Фрейд, А. Адлер вважав, що інтенсивний розвиток особистості відбувається в основному в перші п’ять років життя дитини. У цей період у неї формується власний стиль поведінки, який визначає образ її думок і дій в усі наступні періоди. З точки зору А. Адлера, людина – найбіологічно непристосована істота, тому у неї спочатку виникає відчуття неповноцінності, яка посилюється при наявності у дитини будь-якого фізичного або сенсорного порушення. Саме відчуття неповноцінності є для людини постійним стимулом до розвитку її психіки. Тому можна сказати, що порушення, непристосованість, малоцінність для людини виступає не тільки мінусом, але і плюсом, джерелом сили, стимулом до надкомпенсації. Саме прагнення до подолання почуття неповноцінності та бажання самоствердитися серед важливих інших актуалізує в людині творчі можливості. На думку Л. Виготського, А. Адлер виводить важливий психологічний закон перетворення органічної неповноцінності: почуття малоцінності, яке виступає суб’єктивною оцінкою своєї соціальної позиції, стимулює прагнення до компенсації і надкомпенсації [6].

3. Соціальна компенсація.

Л. Виготський обстоював у своїх працях думку про те, що «…імовірно, людство переможе раніше чи пізніше і сліпоту, і глухоту, і слабоумство. Але набагато раніше воно переможе їх у соціальному та педагогічному плані, ніж у плані медичному та біологічному» [53]. Доля компенсаторних процесів і процесів розвитку в цілому, як зазначає вчений, залежить не тільки від важкості дефекту, але і від соціальної реальності дефекту, тобто тих труднощів, які зумовлює дефект з точки зору соціальної позиції дитини [53]. Науковець підкреслював, зокрема, що достатній розвиток функцій збережених органів, які компенсують дитині з психофізичними порушеннями втрачену можливість діяльності ураженого органа (слух, дотик у сліпих, зір у глухих), пояснюється тим, що ці органи посилено функціонують у досвіді дитини для успішного забезпечення її зв’язків з навколишньою дійсністю. Доводячи думку про те, що

особливості психічного розвитку дитини з порушенням аналізатора визначаються не первинно – власне дефектом, а вторинно – соціальними наслідками, викликаними цим дефектом, – Л. Виготський вбачав головний шлях подолання відхилень у розвитку цих дітей у залученні їх до широкого кола соціальних відносин, спілкування з навколишнім світом, активізації їхньої участі в суспільно значимій різноманітній діяльності при принциповій орієнтації на збережені можливості дитячої особистості [341]. Вторинними соціальними симптомами психофізичних порушень у дітей, зокрема, виступають відчуття фрустрації в пізнавальних ситуаціях (D. Logan, C. Sieberg, C. Conroy та ін.) [478], швидка втомлюваність, відчуття зниження енергії для виконання різних видів завдань, порушення сну (R. Parslow, A. Shaw, K. Haywood, S. Carroll, T. Chalder та ін.) [491; 448], тривожність, відчуття розчарування та гніву (S. Williams та ін.) [524], емоційна лабільність та часто виникаючі депресивні стани (M. Matsuoka, S. Nagamitsu та ін.) [482]. Ідея Л. Виготського щодо вторинного дефекту стала методологічною основою багатьох сучасних наукових досліджень, зокрема, проблеми соціальної компенсації обмежень життєдіяльності дітей.

На основі результатів наукових рефлексій теорії компенсації психічних функцій Л. Виготського, моделі екологічних систем U. Bronfenbrenner [446], змісту Міжнародної класифікації функціонування, інвалідності та здоров’я (ICF) Всесвітньої організації охорони здоров’я [525] та практичних моделей реалізації завдань корекційного виховання [470] ми сформулювали п’ять вихідних положень щодо розбудови корекційно-виховної системи з реалізації механізму соціальної компенсації в умовах навчально-реабілітаційних закладів.

1. Включення дітей з особливими освітніми потребами в різноманітну соціально значущу діяльність, створення активних і дієвих форм дитячого досвіду. Як зазначав Л. Виготський, при випаданні (неналежному функціонуванні чи відсутності функціонування) будь-якого органу інші органи починають виконувати такі функції, які не виконуються ними зазвичай. Наприклад, зір глухої людини, дотик сліпої грають не ту ж роль, що у людини із

збереженими органами чуття, оскільки повинні сприйняти і переробити величезну кількість інформації, яка в людей зі звичайним функціонуванням органів чуття відбувається іншим шляхом. Тому зміст роботи з дітьми, які мають будь-які порушення розвитку, має полягати, насамперед, в активізації різних форм набуття ними соціального досвіду, а не лише в розвитку в них певних порушених функцій. Участь «у життєвих ситуаціях» [525] є важливим механізмом і результатом корекційно-виховного процесу. J. Simeonsson, D. Carlson, G. S. Huntington, J. S. McMillen, J. L. Brent емпірично довели, що участь дітей з особливими потребами в заходах на базі навчально-реабілітаційного закладу включає неструктуровану діяльність (наприклад, дружбу, гру), організовану діяльність (наприклад, спорт, клуби, мистецтво), заходи в класі (наприклад, групова робота, навчання) та організована участь у реалізації різноманітних соціальних ролей [510]. Проте, за спостереженнями S. T. Egilson та R. Traustadottir, у житті діти з особливими потребами беруть меншу участь у структурованих та неструктурованих заходах, тому відчувають обмежену взаємодію з оточуючими [456]. Також вони виявляють меншу залученість до загального шкільного світу, включаючи клуби, гуртки та різноманітні організації [458]. Ці факти стимулюють пошук ефективних корекційно-виховних засобів та розширення усвідомлення механізмів, за допомогою яких можливо розширити ресурси дітей та створити умови для позитивної соціальної компенсації порушень розвитку [523].

2. Оцінка порушення розвитку кожної дитини з позиції «структури дефекту» (Л. Виготський). Первинне порушення, наприклад, зниження слуху, зору тощо, тягне за собою вторинні відхилення в розвитку, відхилення третього порядку. Вторинні відхилення носять, як правило, системний характер, змінюють всю структуру психічного розвитку дитини. Зокрема, порушення мовленнєвого розвитку спостерігаються в більшості дітей з особливими освітніми потребами, адже мовлення може бути відсутнім (порушеним) у разі глухоти, розумової відсталості, дитячого церебрального паралічу тощо. Разом із тим, розвиток дитини має ті ж тенденції, підпорядковується тим самим

закономірностям, що і розвиток дитини в нормі. Це є підставою для оптимістичного підходу до можливостей корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами. Але для цього потрібний спеціальний педагогічний вплив, що має корекційну спрямованість і враховує специфіку певного порушення. Педагогічний вплив спрямовано, в першу чергу, на попередження, корекцію та подолання вторинних дефектів. Шляхом систематичного застосування педагогічних засобів може бути досягнута компенсація порушених функцій. Специфічність структури порушеного психічного розвитку, наприклад глухої дитини, можна представити в такому вигляді: первинний дефект – порушення слуху, вторинне відхилення – порушення розвитку мовлення, третинне відхилення – специфічний розвиток всіх пізнавальних процесів. Для подолання первинних дефектів необхідний медичний вплив, вторинні відхилення піддаються коригуючим педагогічним впливам. Причому чим більш тісно пов’язане вторинне відхилення з первинним дефектом, тим більш складнішою є його корекція. Наприклад, відхилення вимови глухих дітей знаходяться в найбільш тісній залежності від порушень слуху, тому їхня корекція відбувається більш складно, порівняно із розвитком інших складових мовлення. Так, словниковий запас розширюється не тільки за рахунок усного спілкування, а й завдяки читанню та письму.

3. Зв’язок загальних завдань виховання та спеціальних (корекційних) засобів, підпорядкування змісту корекційного виховання соціально значимим цілям. Виховання дітей з будь-якими порушеннями розвитку вимагає спеціальної педагогічної техніки, особливих прийомів і методів. Наприклад, при порушенні слуху питання навчання глухонімих дітей усному мовленню стає не тільки спеціальним питанням методики навчання його артикуляції, але і центральним питанням корекційного виховання. Необхідно якомога раніше так організувати життя дитини з порушеним слухом, щоб мовлення було їй потрібне і цікаве.

D. Maciver, M. Rutherford, S. Arakelyan, J. Kramer, J. Richmond, L. Todorova зазначають, що для прийняття фахових обґрунтованих рішень про

те, як найкраще супроводжувати дітей з особливими освітніми потребами, необхідні ефективні педагогічні стратегії, що сприяють їхній активній та значущій участі в корекційно-виховних заходах. Клінічні фактори, діагностика або характеристики порушення можуть дещо допомогти фахівцям визначити, які корекційні стратегії застосовувати. Проте лише клінічні фактори не дають чіткого уявлення про те, як максимально якісно допомогти дитині. Для цього потрібно розглядати ширші психосоціальні (ідентичність, компетентність, досвід) та екологічні (організованість оточуючого простору, взаємовідносини із однолітками та дорослими, інші об'єкти предметно-духовного світу) фактори [480]. Врахована таким чином сукупність факторів має відображатись в особливих фасілітаційних умовах, що найбільш відповідають потребам дітей (S. Foster-Cohen та ін.) [460], є адаптивними та гнучкими (D. Anaby, W. Campbell та ін.) [434], а також добре спланованими (J. Nespor, D. Hicks та ін.) [486].

4. Включення дітей з особливими освітніми потребами в активну фізичну (трудову) діяльність, яка забезпечує можливість подальшого розвитку вищих форм співпраці, Л. Виготський визначив основним шляхом компенсації порушень. При правильній науково обґрунтованій організації діяльності дітей засобами корекційно-виховної роботи створюються найбільш сприятливі умови для повноцінної інтеграції дітей в суспільство. C. Imms, B. Adair, D. Keen, A. Ullenhag, P. Rosenbaum, M. Granlund звертають увагу на необхідність врахування дихотомії сутності терміну «участь»: з одного боку, участь вимагає від дітей «відвідувати» (бути присутніми, безпосередньо взаємодіяти), а також бути «залученими» (залучати, переживати, емоційно підтримувати, бажати продовжувати активність тощо) [467].

5. Соціальна компенсація порушення дитини з особливими освітніми потребами є визначальною для її особистісного становлення та самореалізації. Л. Виготський стверджував, що компенсаторні можливості дитини повністю розкриваються тільки за умови усвідомлення нею глибини, складності та характеру порушення. При цьому рівень компенсації визначається, з одного

боку, характером і ступенем порушення та ресурсами організму, а з іншого боку – зовнішніми соціальними умовами. На сьогоднішній день, як зазначають B. Adair, A. Ullenhag, D. Keen, M. Granlund, C. Imms, більшість наукових емпіричних досліджень визнали важливість психосоціальних факторів становлення та розвитку дітей з особливими освітніми потребами [430]. У той же час, як зазначає M. Oliver, значимість «медичної» та «соціальної» моделей знижується, адже при окремому їх науковому розгляді вони демонструють низку обмежень [489].

Механізмами соціальної компенсації, які реалізуються в корекційно-виховній системі навчально-реабілітаційного закладу (за результатами наукових рефлексій C. Imms, B. Adair, D. Keen, A. Ullenhag, P. Rosenbaum та інших) є:

- власні інтереси та уподобання дітей, включаючи вибір певних видів діяльності на основі інтересів / уподобань та уявлень про потенційне задоволення (чи ні) діяльністю, яка мотивувала вибір, за даними C. Imms, B. Adair, D. Keen, A. Ullenhag, P. Rosenbaum, M. Granlund та ін. є ключовими механізмами компенсації [459; 490; 467];
- самосвідомість дітей, включаючи самооцінку, самоефективність, упевненість та усвідомлену компетентність. За емпіричними даними B. Soref, N. Ratzon, L. Rosenberg, Y. Leitner, T. Jarus, O. Bart та ін., усе це впливає на активність дітей у даний момент і впливає на подальшу майбутню активність у корекційно-виховних заходах [441; 450; 483; 512; 518];
- ступінь особистісної значимості діяльності для дитини, включаючи ціннісне сприйняття нею діяльності, а також відчуття задоволення, пов’язаного із діяльністю (P. Earde, A. Praipruk, P. Rodpradit, P. Seanjumla та ін.) [454; 464];
- включеність дітей, набуття ними соціально значимих звичок та умінь, автоматичність звичок, опанування щоденними рутинами, що за даними A. Dolva, A. Gustavsson, L. Borell, H. Hemmingsson впливає на якість шкільної взаємодії та освітню активність дітей з особливими освітніми потребами [453];

– здатність дітей до прогнозування діяльності, передбачення шляхів вирішення труднощів, усвідомлення кроків, пов’язаних із реалізацією певної конкретної діяльності чи процедури (G. Bedell, M. Khetani, M. Cousins, W. Coster, M. Law) [443];

– знання, розуміння та суб’єктивне переживання ролей дітей. За результатами дослідження J. Specht, G. King, M. Servais, M. Kertoy діти з особливими освітніми потребами, як правило, займають менш «бажані» ролі в школі. Дослідники виявили, що ці діти рідко виконують ролі, які діти вважають бажаними, наприклад, найкраще малює в класі, найкраще знає англійську або роль «найкращого друга» [513]. Саме тому опанування моделями поведінки «бажаних» соціальних ролей стимулюють активність дітей та їхнє бажання брати участь у житті навчально-реабілітаційного закладу.

Таким чином, для подальшого розгортання нашого дослідження важливими є такі аспекти:

1. Психофізичне порушення ускладнює розвиток дитини та сприяє активізації механізмів компенсації, які реалізуються в умовах навчально-реабілітаційних закладів шляхом застосування засобів корекційного виховання.

2. Підґрунтям корекційного виховання дітей з особливими потребами є не тільки розвиток тих органів сприйняття, які в них збережені, а й є системне включення в активну життєдіяльність, що забезпечить їхній психосоціальний та особистісний розвиток.

3. Сутністю процесу компенсації є відшкодування порушених функцій і станів за трьома напрямами компенсації (фізична, психологічна, соціальна), взаємодія й взаємообумовленість яких створюють можливості ефективно забезпечувати психосоціальний та особистісний розвиток дітей з особливими освітніми потребами.

4. Рефлексуючи сутність фізичної компенсації, нам видається доцільним сформулювати окремі позиції щодо практичних засобів корекційно-виховної системи навчально-реабілітаційного центру зі стимулювання досліджуваного феномену в дітей з особливими освітніми потребами. Зокрема,

до таких засобів відносимо: різнобічну, поглиблену та систематичну діагностику стану здоров'я дітей; проведення лікувально-оздоровчих і профілактичних заходів; варіативні способи організації реабілітаційно-доцільного розпорядку дня (наприклад, оздоровчі прогулянки, теренкури, організація фізкультурних пауз під час проведення уроків та самопідготовок, лікувальна та оздоровча гімнастики, дні здоров'я, навчання методам і прийомам самодопомоги; пропаганда та привчання до здорового способу життя; організація здоров'язбережувального фізичного та трудового виховання.

Прикладними характеристиками процесу психічної компенсації в умовах корекційно-виховної системи навчально-реабілітаційного центру можуть виступати: проведення системної психодіагностики; організація індивідуальних психологічних занять з дітьми, які мають особливі освітні потреби; проведення тренінгів спілкування, тренінгів особистісного зростання, рольових ігор, спрямованих на оптимізацію психологічного мікроклімату в дитячих колективах; оптимізація навчальних навантажень; систематичне застосування засобів зняття психоемоційного перенавантаження учнів; забезпечення психологізації навчального процесу, розвиток психологічної культури суб'єктів навчально-реабілітаційного процесу тощо.

Прикладними характеристиками забезпечення механізмів соціальної компенсації в умовах корекційно-виховної системи навчально-реабілітаційного закладу є: діагностика навчальних і соціальних труднощів вихованців; коректне визначення зони найближчого розвитку і потенційних можливостей дитини; подолання труднощів соціально-педагогічної адаптації вихованців; усунення прогалин пізнавального розвитку дитини з особливими освітніми потребами; профілактична робота з дітьми групи ризику та корекція їхньої поведінки; соціально-трудова адаптація; індивідуалізація навчально-виховного процесу відповідно до особливих освітніх потреб дітей; розвиток життєвої компетентності вихованців шляхом реалізації специфічних освітніх технологій; педагогічний супровід самоосвіти, самовиховання, професійного та життєвого самовизначення дітей; отримання спеціальності в класах профільного навчання.

2.3. Особливості супроводу корекційного виховання учнів навчально-реабілітаційного закладу

Серед пріоритетних завдань діяльності навчально-реабілітаційних закладів недостатньо вирішеними залишаються завдання з організації комплексного супроводу корекційно-виховного процесу, а також підготовки команди фахівців, які будуть його реалізовувати: вчителів, вихователів, психологів, соціальних педагогів, фахівців з різних напрямків корекційної педагогіки, логопедів, помічників, асистентів педагога тощо. Зокрема, питання про сутність, функціональне значення і організаційну специфіку супроводу навчально-реабілітаційної практики досить широко обговорюються в сучасному науковому дискурсі.

Етимологічно поняття «супровід» близьке до таких понять як «спільне пересування», «допомога однієї людини іншій в подоланні труднощів», «сприяння». В узагальненому значенні «супровід» – це зустріч двох людей і спільне проходження загального відрізку шляху [438; 442; 447]. Поняття виникло у контексті різних культурно-історичних та навчально-реабілітаційних парадигм як результат осмислення механізмів прояву турботи і захисту щодо тих, хто їх потребує. Тлумачний словник української мови розглядає поняття «супровід» як те, що супроводить яку-небудь дію, явище», а дієслово «супроводжувати» тлумачиться як «постійно бути разом із ким-небудь, чим-небудь, тісно пов’язуватися з чимсь» [115, с. 461].

Поняття «супровід» у словнику В. Даля тлумачиться як дія, що походить від дієслова «супроводжувати», тобто, «проводжати, іти разом для проводження, слідувати» [75].

У Великому тлумачному словнику української мови поняття «супровід» розглядається як дія за значенням супроводжувати, тобто (в) супроводі когось, чиємусь товаристві, під охороною, а ще вказується, що супровід – це те, що супроводить якусь дію, явище, охороняє когось [44., с. 849].

В Українському педагогічному словнику наголошено на багатоаспектності поняття «супровід», адже його визначено і як дію зі значенням супроводжувати, супроводити; те, що супроводить якусь дію (явище), і як поєднання дії з іншою, побічною дією, а також як додавання чогось до чогось, доповнення до чогось [67, с. 322].

У науковій літературі поняття «супровід» розглядається з різних позицій: як процес, як метод, як система цілеспрямованої діяльності. У контексті корекційно-виховної діяльності супровід може розумітися як діяльність фахівців, спрямована на створення системи медичних, психологічних та соціально-педагогічних умов, які б сприяли адаптації, компенсації, корекції та реабілітації дітей з особливими освітніми потребами.

О. Казакова розглядає супровід як освітньо-реабілітаційну технологію, спрямовану на вирішення проблем розвитку дитини. Механізмами цієї технології є заохочення самостійної активності дитини, допомога в прийнятті нею оптимального рішення в проблемних ситуаціях та складних обставинах життєвого вибору [119, с. 9–14].

О. Іванова розглядає супровід з позиції соціальної послуги, яка надається відповідною службою дитині з особливими освітніми потребами та її батькам [110, с. 13].

З позиції реалізації завдань корекційного виховання в умовах навчально-реабілітаційного закладу поняття «супровід» може інтерпретуватися як комплексна система, спрямована на підтримку всебічного розвитку дітей з особливими освітніми потребами. Вихідним положенням його реалізації виступає особистісно-орієнтований підхід, адже в основі саме цього підходу лежить пріоритет опори на внутрішній потенціал розвитку дитини, її право самостійно здійснювати вибір та нести за нього відповідальність.

О. Казакова визначає супровід як «допомогу суб’єкту в ухваленні рішення в ситуаціях життєвого вибору, як процес спілкування і спільної діяльності суб’єктів супроводу, результатом якого стануть зміни в розвитку того, кого супроводжують» [118].

Комплексний підхід до організації супроводу дітей з особливими освітніми потребами вимагає реалізації в процесі здійснення корекційного виховання системи психологічного та соціально-педагогічного супроводу.

Розглянемо трактування дефініції «соціальний супровід» у нормативно-правових документах та науковій літературі.

У Законі України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» соціальний супровід визначено як вид соціальної роботи, спрямованої на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу [319].

В енциклопедії для фахівців соціальної сфери поняття «соціальний супровід» визначено, по-перше, як вид соціальної діяльності та, по-друге, як форма соціальної підтримки, що передбачає надання конкретній особі чи сім'ї комплексу послуг (соціально-педагогічних, правових, психологічних, соціально-економічних, соціально-медичних, інформаційних) упродовж певного часу соціальним працівником, або, за потреби, спільно з іншими фахівцями (психологами, педагогами, юристами, медичними працівниками тощо) [376, с. 185].

А. Капська трактує сутність поняття «соціальний супровід» як технологію, спрямовану на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій людей з метою подолання життєвих труднощів, збереження та підвищення їх соціального статусу [357, с. 411].

У роботі Г. Лактіонової та ін. поняття «соціальний супровід» розглядається як форма підтримки, спрямована на надання конкретній особі, групі осіб, сім'ї комплексу послуг. Метою соціального супроводу дослідниця визначила – поліпшення життєвої ситуації, мінімізацію негативних наслідків чи повне розв'язання проблем одержувача послуг [155, с. 184–185].

А. Тадаєва вбачає суть соціального супроводу в поліпшенні складних життєвих обставин шляхом надання правових, соціально-педагогічних або

психологічних послуг [368, с. 73]. Метою соціального супроводу визначено, зокрема, підвищення соціального статусу одержувача послуг [376, с. 160].

В основі розбудови системи соціального супроводження покладено індивідуальний підхід та адекватна оцінка особливих потреб дитини. Ключовими характеристиками цього процесує є комплексний характер діяльності, тривалість впливу, залучення інших фахівців, використання волонтерської допомоги, зацікавленість та вмотивованість дитини щодо вирішення її проблем.

Соціальний супровід здійснюється в індивідуальній або груповій формах, проте цей процес завжди персоніфікований і спрямований на конкретну особистість, навіть якщо фахівець працює з групою. Завданнями соціального супроводу є такі: ефективне використання ресурсів дитини для її оптимальної та швидкої адаптації; надання допомоги дітям щодо розвитку в них здатності самостійно вирішувати проблеми; забезпечення партнерських стосунків між дитиною та державними і громадськими установами [357, с. 411]. Результатами супроводу можуть стати: вирішення проблеми, відмова одержувача від послуги; зміна місця проживання; порушення чи невиконання умов угоди з боку одержувача послуг. Головним результатом соціального супроводу має стати ефективна підготовка особи або групи осіб до самостійного вирішення проблем [90, с. 185].

У науковій літературі, окрім поняття «соціальний супровід», трапляється термін «соціально-педагогічний супровід», який тлумачиться як вид соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на захист, допомогу та підтримку успішного поступового розвитку соціальності суб’єктів соціуму в нетрадиційних умовах соціалізації» (А. Рижанова) [324, с. 101].

Н. Захарова тлумачить термін «соціально-педагогічний супровід» як специфічний вид роботи соціального педагога, який здійснюється в межах компетенції навчального закладу. Цей вид роботи, на думку авторки, може бути розглянутий з позиції складових освітнього процесу (як процес залучення всіх

його учасників до супроводу та як комплекс окремих послуг, які надаються дітям та їхнім сім'ям) [104].

І. Рогальська виділяє чотири позиції щодо особливостей реалізації соціально-педагогічного супроводу: по-перше, супровід забезпечує умови для поетапного соціального зростання дітей; по-друге, його сутність полягає в створенні умов для засвоєння дітьми статусу суб'єктів соціалізації та власної життєтворчості; по-третє, успішність соціалізації дитини досягається за рахунок створення ефективного соціального середовища; по-четверте, соціально-педагогічний супровід передбачає спільний рух разом з дитиною, створення соціального простору дитинства [326., с. 232].

А. Тадаєва визначає соціально-педагогічний супровід як вид соціально-педагогічної діяльності. Ця діяльність, на думку авторки, має бути спрямована на захист, підтримку розвитку соціальної компетентності дітей та відбуватися засобом організації та координації соціального виховання в різних соціальних середовищах [368, с. 74–75].

Важливого значення в процесі здійснення корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами набуває процес цілеспрямованого педагогічного супроводу, який найчастіше дослідниками трактується як процес послідовних педагогічних дій, результатом яких виступає допомога людині в розумінні життєвої ситуації, забезпечення її саморозвитку на основі самопізнання та самовдосконалення.

Основою формування теоретичних положень педагогічного супроводу виступає особистісно орієнтований, антропологічний і гуманістичний підходи, де дитина виступає основною цінністю в системі освіти.

На думку В. Синьова, особливого значення для надання якісних освітніх послуг в навчально-реабілітаційних закладах України відіграє вчасне визначення особливих освітніх потреб дітей, розробка прогнозу щодо можливостей їхньої соціальної реабілітації, пристосування освітнього матеріалу та способів його викладу. Саме це надає педагогічному процесу корекційної спрямованості [343., с. 752–767].

В основу більшості визначень педагогічного супроводу покладена ідея про діяльність педагога стосовно вихованців. Наприклад, Н. Крилова під педагогічним супроводом розуміє вміння бути поруч, йти за учнем, супроводжуючи його в індивідуальному освітньому маршруті, індивідуальному просуванні в навчанні [147, с. 441].

На думку В. Айрапетової, педагогічний супровід – це форма партнерської взаємодії, у процесі якої узгоджуються сенс діяльності та створюються умови для індивідуального прийняття рішень [3, с. 67]. У визначенні педагогічного супроводу І. Колесникової і В. Сластьоніна, навпаки, визначені методи педагогічної діяльності педагога, який здійснює супровід, стосовно учня. Педагогічний супровід, за визначенням учених, це процес зацікавленого спостереження, консультування, особистісної участі, заохочення максимальної самостійності учня в проблемній ситуації при мінімальній, порівняно з підтримкою, участі педагога [225, с. 129].

У дослідженні Я. Горшеніної описані форми педагогічного супроводу, серед яких авторка виокремлює консультування та «педагогічну майстерню» [69, с. 11].

У дослідженнях Т. Сапожнікової [335], В. Бондарева [34] та інших особлива увага приділяється формам педагогічного супроводу, які розуміються як зовнішня організація розглянутого процесу, що забезпечує реалізацію необхідних цілей, змісту і методів.

Педагогічний супровід, на думку О. Єрьоменко, реалізовується в декількох видах педагогічного впливу. По-перше, це супровід-співробітництво педагога й дитини. По-друге, це супровід-ініціювання, сутність якого полягає в створенні умов для вільного самостійного вибору шляхів і засобів життєвого розвитку. По-третє, супровід-попередження [92].

Для деяких історичних періодів розвитку суспільства були характерні похідні форми педагогічного супроводу, як-от: наставництво або менторство (М. Зембицька [1066], З. Бондаренко [36], В. Ватрас [42], В. Леонова [160], Т. Осипова [219]); шефська допомога (Н. Корчакова [142], І. Фокіна [390]);

тьюторство (Н. Дем'яненко [79], А. Сучану [365], І. Зарішняк [100], В. Кухаренко [154, с. 12], Т. Литвиненко [162]).

Психологічний супровід виступає ще одним напрямком супроводу корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами.

У практичній психології термін «супровід» почали використовувати майже від започаткування діяльності психологічної служби в системі освіти [475]. У галузі психологічного знання термін «супровід» трактується як система професійної діяльності психолога або як загальний метод роботи психолога, один з напрямів та технологій його професійної діяльності [212, с. 177].

У психолого-педагогічному словнику поняття «психологічний супровід» розуміється як створення психологічних умов для емоційного благополуччя, успішного розвитку, виховання і навчання дітей у ситуаціях соціально-педагогічної взаємодії [187].

В. Зінченко визначає психологічний супровід як «систему професійної діяльності психолога, що забезпечує створення соціально-психологічних умов для успішного навчання і психологічного розвитку дитини в ситуаціях взаємодії» [107, с. 15–17]. Л. Міщик та О. Вєтрова психологічний супровід навчально-реабілітаційного процесу розглядають як діяльність психолога, що спрямовується на створення комплексної системи психолого-педагогічних, клініко-психологічних та психотерапевтичних умов, які забезпечують особистісне зростання дитини з особливими освітніми потребами і її успішну реабілітацію [195, с. 45–52].

Центральним ядром психологічного супроводу є гуманістично спрямована і конструктивна взаємодія, а центральним механізмом взаємодії виступає «особистісне спілкування педагога з вихованцем», спрямоване на «зближення ціннісно-смислових орієнтацій учасників діалогу» (І. Бех [25, с. 4]).

На думку В. Соколова [352] створення умов, які сприяють оптимальному розвитку особистості дитини, є основною метою психологічного супроводу. Іншими словами, метою психологічного супроводу дітей з особливими

освітніми потребами є досягнення ними функціональної норми (особистість без тривалих внутрішніх і зовнішніх конфліктів задовольняє свої основні потреби, продуктивно виконує діяльність і при цьому повною мірою відповідає тим вимогам, які ставить перед нею соціум).

Психологічний супровід, який здійснюється в умовах конкретних навчальних закладів, найчастіше розглядається як психолого-педагогічний, оскільки пов'язаний з оптимізацією та нормалізацією психологічного клімату в процесі здійснення педагогічного процесу.

На думку М. Бардієр, І. Ромазан і Т. Череднікова, завдання педагогів полягає в тому, щоб сформувати здатність і готовність дитини з особливими освітніми потребами до усвідомлення своїх потреб і можливостей, а також здійснення нею самостійного вибору [143, с. 2].

Психолого-педагогічний супровід розвитку особистості в умовах навчально-реабілітаційного закладу розглядається нами як така діяльність педагога, що спрямовується на створення умов для успішного навчання і розвитку дитини з особливими освітніми потребами, та як основа взаємодії суб'єктів виховання і навчання під час вирішення освітніх проблем.

Завдання психолого-педагогічного супроводу: попередження виникнення проблем психофізичного розвитку дитини; допомога дитині з особливими освітніми потребами у вирішенні завдань її розвитку, навчання та соціалізації; психологічне забезпечення освітніх програм; психолого-педагогічна компетентність учнів, батьків, педагогів [143, с. 44].

М. Бітянова [27], аналізуючи специфіку здійснення психологічного супроводу в школі, виділяє такі характеристики: спрямованість на створення соціально-психологічних умов для успішного навчання дитини, вплив на соціальні умови, у яких живе учень, певна внутрішня «ідеологія» роботи психолога закладу освіти. Авторка також виокремлює напрями психологічного супроводу: діагностична робота, психокорекційна і розвивальна робота, консультування і просвіта. До зазначених напрямів Ю. Поліщук додає напрям формування у дітей з психофізичними особливостями потреби у психологічних

знаннях та здатностей використання їх у власному житті для саморозвитку [291, с. 112–113].

Серед особливостей психологічного супроводу дітей в умовах інклюзивного (спеціального) освітнього процесу Л. Гречко [71] виділяє:

– постановка психологічного діагнозу шляхом диференційної діагностики співробітниками психолого-медико-педагогічної комісії;

– виокремлення індивідуальних психологічних особливостей дитини з особливими освітніми потребами;

– реалізація індивідуальної програми соціально-психологічного розвитку дитини з особливими освітніми потребами.

Складниками психологічного супроводу інклюзивного процесу А. Шевцов [409] називає такі: психічна діагностика, психологічне консультування, психологічний тренінг, психокорекція та психотерапія.

Л. Акатов [4] зауважує, що ключовими напрямками психологічного впливу мають бути такі: розвивальна діяльність (у т.ч. створення особистісно-розвиткових умов); корекційна діяльність (виправлення порушень, пов’язаних із вадами розвитку психіки і властивостей особистості).

Комплексний підхід до здійснення психолого-педагогічного супроводу демонструє у своїх наукових доробках С. Миронова [189], яка визначає його як діяльність команди фахівців (вчителів, психологів та корекційних педагогів), а також батьків дитини в умовах інклюзивного (або спеціального) освітнього процесу, спрямовану на комфортне перебування дитини в закладі, її навчання, розвиток і соціалізацію. О. Хохліна наголошує, що психолого-педагогічна корекція є основою, стрижнем усієї навчально-виховної роботи в інклюзивному (або спеціальному) освітньому закладі [393, с. 152–153]. Є. Синьова зазначає, що від багатьох педагогічних умов, що враховують специфіку психічної діяльності дитини з особливостями психофізичного розвитку та забезпечуюють профілактику негативних вторинних новоутворень залежить ефективність та інтенсивність розвитку особистості дитини [345].

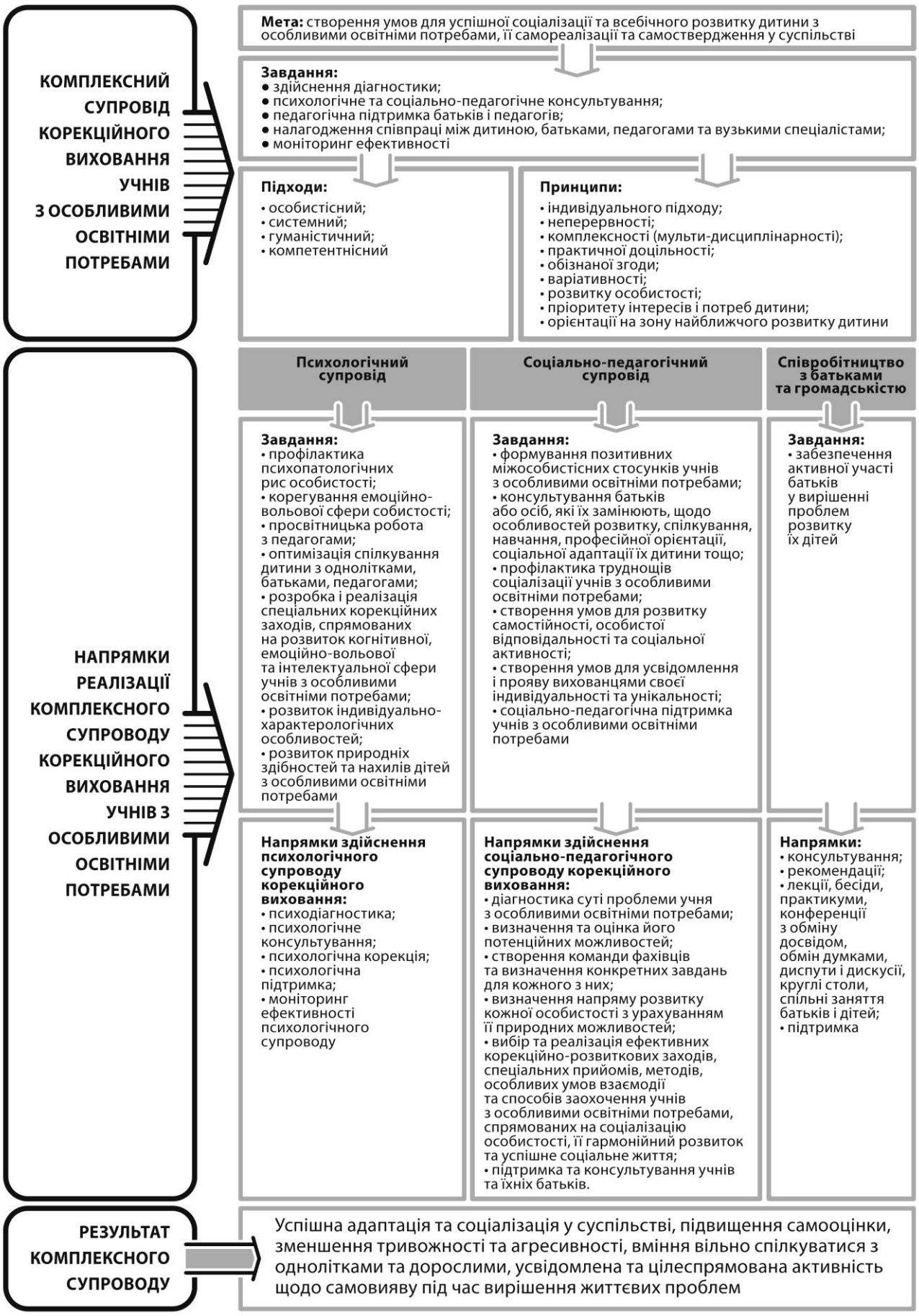

Рис. 2.3.1. Структурно-функціональна модель комплексного супроводу корекційного виховання учнів з особливими освітніми потребами

Д. Шульженко зауважує, що психологічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в соціальному житті становить спеціальну організаційну структуру, що ґрунтується на корекційних засадах послідовності та системності [418].

Отже, супровід виступає важливим і невід'ємним складником навчально-виховного процесу в сучасних навчально-реабілітаційних закладах. Системне вивчення сутності комплексного супроводу корекційного виховання учнів з особливими освітніми потребами дало можливість розробити його структурно-функціональну модель (рис. 2.3.1), яка створює загальне уявлення щодо кількісних та якісних характеристик основних напрямків реалізації комплексного супроводу, визначення взаємозв'язків та особливостей функціонування в умовах навчально-реабілітаційних закладів.

Під комплексним супроводом корекційного виховання ми будемо розглядати систему професійної діяльності команди фахівців, що забезпечує створення сприятливих соціально-педагогічних та психологічних умов для всебічного розвитку дитини з особливими освітніми потребами, її успішної самореалізації та самоствердження в суспільстві.

Здійснення комплексного супроводу в умовах навчально-реабілітаційних закладів має свою специфіку:

– вивчення індивідуальних особливостей дітей з особливими освітніми потребами, їхніх можливостей і потреб та розробка на цій підставі індивідуальних програм розвитку;

– виявлення індивідуально значимих факторів, які зумовлюють виникнення труднощів ув пізнавальній діяльності дитини, її спілкуванні та соціальній адаптації;

– здійснення соціально-перетворювальної роботи з метою розвитку особистості дитини з врахуванням особливостей її психофізичного та вікового розвитку, розвиток позитивної мотивації до навчання; формування працездатності, цілеспрямованості, вміння зосереджувати увагу, а також компенсування вторинних порушень розвитку;

– створення сприятливих умов для взаємодії дитини із соціальним середовищем з метою попередження виникнення або усунення вже існуючих дестабілізуючих факторів та формування резистентності до ситуацій дезадаптації;

– моніторинг ступеня сприятливості соціально-психологічного клімату в колективі, а також статусу дитини в групі, класі;

– залучення дитини до позакласної та позашкільної активностей;

– розвиток психологічної та соціальної готовності педагогів, батьків та дітей до взаємодії з тими дітьми, які мають особливі освітні потреби, формування в них толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами.

Відповідно до розробленої концепції основними завданнями комплексного супроводу корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами в умовах навчально-реабілітаційних закладів є:

– здійснення комплексної діагностики та визначення на її основі можливих варіантів корекційно-розвиткової роботи з дитиною;

– соціально-педагогічне та психологічне консультування та педагогічна підтримка батьків і педагогів у процесі супроводу;

– налагодження співпраці між дитиною, батьками, педагогами та вузькими спеціалістами, розвиток здатностей до співпраці та спільного пошуку шляхів вирішення труднощів, що виникають;

– моніторинг результативності комплексного супроводу через урахування окремих показників розвитку дитини з особливими освітніми потребами та оцінку батьками результативності наданої корекційної допомоги;

– оцінка ефективності супроводу в рамках здійснення корекційного виховання.

До функціональних домінант комплексного супроводу корекційного виховання учнів з особливими освітніми потребами відносимо:

– на етапі діагностики та диференціювання проблем дитини домінанта щирих ретельних зусиль спеціалістів. Залучення висококваліфікованих спеціалістів у рамках проведення специфічних діагностичних досліджень;

– на всіх етапах комплексного супроводу пріоритет взаємодії всіх фахівців навчального закладу, а також батьків дітей;

– синергетичного поєднання та взаємодоповнення освітньої, корекційної, компенсаторної та реабілітаційної діяльності;

– забезпечення адаптації дітей у нових та невизначених ситуаціях.

Основними принципами здійснення комплексного супроводу корекційного виховання учнів з особливими освітніми потребами визначено:

– індивідуальний підхід у здійсненні супроводу;

– безперервність супроводу;

– мультидисциплінарність супроводу;

– практична доцільність (визначає відповідність дій поставленій меті, ефективність застосування обраних методів);

– принцип обізнаної згоди (діти та їхні батьки повною мірою розуміють, яку саме допомогу їм надають та якими засобами);

– варіативність методів та технологій;

– принцип розвитку;

– пріоритет інтересів і потреб дитини з особливими освітніми потребами;

– пошук внутрішніх ресурсів дитини та орієнтація на її зону найближчого розвитку.

Основними напрямками реалізації комплексного супроводу корекційного виховання учнів з особливими освітніми потребами було визначено психологічний та соціально-педагогічний супровід, які мають впроваджуватися одночасно та паралельно.

Психологічний супровід має бути спрямований на:

– профілактику психопатологічних рис особистості, які можуть розвинутися під впливом особливих умов її розвитку;

– організацію просвітницької роботи з педагогами навчально-реабілітаційного закладу, спрямовану на налагодження взаємодії з учнями, які мають проблеми зі здоров'ям;

– корегування емоційно-вольової сфери особистості з особливими освітніми потребами;

– оптимізацію спілкування дитини з однолітками, батьками, педагогами;

– допомогу дітям в опануванні системою відносин із оточуючим світом та собою;

– розробку і реалізацію спеціальних корекційних заходів, спрямованих на розвиток когнітивної, емоційно-вольової та інтелектуальної сфери учнів з особливими освітніми потребами;

– розвиток індивідуально-характерологічних особливостей кожної особистості;

– розвиток природних нахилів та здібностей дітей з особливими освітніми потребами.

Психологічний супровід корекційного виховання змістовно передбачає реалізацію таких напрямків: моніторинг ефективності психологічного супроводу (відстеження динаміки психічного розвитку дитини), психодіагностику (виявлення різноманітних якостей, психічних і психофізіологічних особливостей та властивостей особистості), психологічну корекцією (подолання чи послаблення відхилень у розвитку дитини), психологічну підтримку (спрямована, здебільшого, на допомогу батькам) та психологічне консультування (має рекомендаційну спрямованість і здійснюється впродовж усього процесу психологічного супроводу).

Соціально-педагогічний супровід корекційного виховання, як другий важливий напрямок системи комплексного супроводу, ми будемо розглядати як систему превентивних, просвітницьких, діагностичних та корекційно-

виховних заходів, спрямованих на успішну соціалізацію, адаптацію, особистісне зростання та самореалізацію учнів з особливими освітніми потребами в умовах навчально-реабілітаційного закладу.

Соціально-педагогічний супровід корекційного виховання спрямований на:

– адаптацію учня з особливими освітніми потребами до реальних умов його життєдіяльності;

– формування позитивних міжособистісних стосунків учнів з особливими освітніми потребами та їх ровесників у навчально-виховному процесі;

– консультування батьків (осіб, які їх замінюють) щодо особливостей розвитку, навчання, професійної орієнтації, соціальної адаптації дитини з особливими освітніми потребами;

– успішне вирішення учнями з особливими освітніми потребами власних проблем;

– профілактику можливих труднощів у соціалізації учнів з особливими освітніми потребами;

– підвищення соціального статусу учня з особливими освітніми потребами;

– формування в учнів з особливими освітніми потребами прагнення до саморозвитку: створення умов для розвитку самостійності, особистої відповідальності та соціальної активності;

– створення умов для усвідомлення і прояву вихованцями своєї індивідуальності та унікальності;

– здійснення соціально-педагогічної підтримки учнів з особливими освітніми потребами.

Соціально-педагогічний супровід завжди персоніфікований і спрямований на конкретну особистість, навіть якщо педагог працює з групою.

Соціально-педагогічний супровід змістовно передбачає реалізацію таких напрямків:

1) здійснення кваліфікованої діагностики суті проблеми учня з особливими освітніми потребами, визначення та оцінку його потенційних можливостей, які, у подальшому, можна задіяти в роботі компенсаторних механізмів;

2) створення команди фахівців, які будуть безпосередньо брати участь у здійсненні соціально-педагогічного супроводу та конкретних завдань для кожного з них;

3) визначення напряму розвитку кожної особистості з урахуванням її природних можливостей;

4) складання плану дій, який передбачає постановку цілей, обговорення та вибір ефективних корекційно-розвиткових заходів, спеціальних прийомів, методів, особливих умов взаємодії та способів заохочення учнів з особливими освітніми потребами, спрямованих на соціалізацію особистості, її гармонійний розвиток та успішне соціальне життя;

5) реалізація заходів та визначення їх ефективності відповідно до плану з урахуванням доповнень та змін;

6) підтримка та консультування учнів та їхніх батьків протягом усього періоду здійснення соціально-педагогічного супроводу.

Соціально-педагогічний супровід корекційного виховання виступає одним з важливих механізмів стимулювання процесу соціалізації, соціального розвитку і соціального виховання учнів з особливими освітніми потребами.

Неодмінним елементом здійснення комплексного супроводу корекційного виховання виступає налагодження тісної співпраці з батьками щодо створення не тільки в спеціальному закладі, але й удома сприятливих умов для розвитку позитивної «Я-концепції» дитини, підтримки її віри у свої сили, надання їй необхідної емоційної підтримки в подоланні життєвих

труднощів, попередження виникнення комплексу неповноцінності і в цілому – для її виховання як суб'єкта індивідуальної та колективної життєтворчості. Батьки мають виступати активними та повноправними учасниками всього процесу корекційного виховання. Без їхньої активної допомоги соціалізація дитини значно ускладнюється, тому перед фахівцями, залученими до здійсненнякомплексного супроводу, поставлене актуальне завдання – забезпечення цілеспрямованої виховної дії закладу і сім'ї.

Пріоритетом співпраці педагогів і батьків дітей з особливими освітніми потребами науковці вважають, передусім, розв'язання специфічних проблем та труднощів, з якими стикаються сім'ї цієї категорії. Серед основних напрямків роботи педагогів з батьками можна визначити наступні: усвідомлення того, що тотожну проблему мають й інші сім'ї; пропагування послуг соціальних служб та медичних закладів; ознайомлення з правовим становищем дитини з особливими потребами; залучення батьків до лекцій, бесід, практикумів, конференцій з обміну досвідом, обміну думками, диспутів і дискусій, круглих столів, спільних занять батьків і дітей. Паралельно з діяльністю щодо забезпечення комплексного супроводу учнів з особливими освітніми потребами в сім'ї має бути організована діяльність з представниками соціальних інститутів територіальної громади щодо стимулювання її позитивних соціально-виховних впливів.

Підбиваючи підсумки дослідження проблеми супроводу корекційного виховання в умовах навчально-реабілітаційного центру, зазначимо, що під супроводом корекційного виховання учнів з особливими освітніми потребами ми будемо розглядати систему професійної діяльності команди фахівців, що забезпечує створення сприятливих соціально-педагогічних та психологічних умов для успішної соціалізації та всебічного розвитку дитини, її самореалізації та самоствердження в суспільстві. Ключовими складовими процесу супроводження освітнього процесу в навчально-реабілітаційному закладі є психологічний та соціально-педагогічний супровід за умови активного співробітництва з батьками і громадою.

Висновки до другого розділу

За результатами вивчення специфіки корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами як змістового компонента виховної системи навчально-реабілітаційних закладів сформульовано такі висновки:

1. Цілісна концептуалізація цільових, змістових і організаційно-методичних аспектів корекційного виховання включає низку обґрунтованих у науково-фаховій літературі теоретико-методологічних положень: про пріоритетність корекційного виховання для цілеспрямованого, педагогічно доцільного управління процесом соціалізації осіб з особливими освітніми потребами, оскільки у випадку стихійного перебігу цей процес не завжди відповідає в індивідуально-особистісних варіантах бажаним соціальним ідеалам і стандартам (В. Синьов); нормативність раннього початку корекційного виховання з перших років життя дитини за рахунок системної взаємодії батьків з фахівцями центрів раннього реабілітаційного супроводу (А. Капська); необхідність забезпечення корекційної складової кожного виховного закладу, до якого залучається дитина з особливими освітніми потребами, для досягнення кінцевої мети спеціальної освіти – інтеграції випускників навчально-реабілітаційних закладів у соціальний простір (М. Супрун); забезпечення суспільної детермінації корекційного виховання за рахунок його організації в системних взаємозв’язках із соціальною практикою, соціокультурним проєктуванням, активною і суспільно значущою діяльністю дітей з особливими освітніми потребами (В. Нечипоренко); системне забезпечення всіх основних складових освітньо-корекційної роботи в навчально-реабілітаційному закладі: єдності педагогічних і медичних впливів на учня; взаємодії вчителів, вихователів, психолога, лікарів, батьків учнів; дотримання послідовності й наступності в корекційно-виховній роботі; дотримання єдиного охоронно-педагогічного режиму в навчальному закладі та сім’ї (О. Гаврилов, М. Матвєєва, С. Миронова, В. Синьов, А. Шевцов).

2. Враховуючи необхідність системної організації корекційного виховання в навчально-реабілітаційних закладах, важливість об’єднання зусиль адміністрації й педагогічного колективу за цим напрямом роботи, розроблено й обґрунтовано організаційну модель, спрямовану на забезпечення комплексного супроводу корекційного виховання учнів з особливими освітніми потребами. Модель передбачає комплементарність ключових напрямів організації комплексного супроводу корекційного виховання: психологічного супроводу (забезпечує профілактику психопатологічних рис особистості, коригування її емоційно-вольової сфери, оптимізацію спілкування дитини з однолітками, батьками, педагогами, розвиток індивідуальних здібностей та потенціалів дітей з особливими освітніми потребами, здійснення просвітницької роботи з педагогами, комплексне проведення психодіагностики, психологічного консультування, психокорекції, психологічної підтримки та моніторингу ефективності психологічного супроводу); соціально-педагогічного супроводу (забезпечує формування позитивних міжособистісних стосунків учнів з особливими освітніми потребами, профілактику труднощів їх соціалізації, створення умов для розвитку самостійності, особистої відповідальності та соціальної активності, для усвідомлення і прояву вихованцями своєї індивідуальності, консультування батьків щодо особливостей розвитку, спілкування, навчання, професійної орієнтації, соціальної адаптації дитини з особливими освітніми потребами); співробітництва фахівців навчально-реабілітаційного закладу з батьками та громадськістю (забезпечує активну участь батьків у вирішенні проблем розвитку дитини, своєчасне надання сім’ї фахової підтримки у формах консультування, практичних рекомендацій, лекцій, бесід, практикумів, диспутів і дискусій, спільних занять батьків і дітей тощо).

Основний зміст другого розділу дисертації розкрито в наукових публікаціях авторки [247; 251; 255; 259; 260; 262; 263; 265; 266; 500; 501].

РОЗДІЛ ІІІ. МОДЕЛЮВАННЯ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ЗАКЛАДУ

3.1. Модель виховної системи навчально-реабілітаційного закладу

Ефективність та результативність виховної діяльності, спрямованої на здійснення корекційного виховання, забезпечується створенням в освітньо-реабілітаційних закладах єдиного корекційно-виховного процесу, що активно може функціонувати в межах спроектованої виховної системи, покликаної інтегрувати, спрямовувати та реалізовувати всі можливі виховні впливи на дитину з особливими освітніми потребами. Водночас запропоновані виховні впливи мають забезпечувати реалізацію відповідних умов для повноцінного розвитку та саморозвитку особистості, що, у свою чергу, спричинює необхідність моделювання виховної системи освітньо-реабілітаційного закладу та створення її моделі.

Окремі аспекти моделювання розглядаються в працях вітчизняних та зарубіжних науковців: С. Архангельського, В. Беспалько, О. Дахіна, Т. Дмитренко, В. Загвязинського, І. Зязюна, В. Штоффа та ін., де визначений феномен досліджується з позицій його сутнісних характеристик, гносеологічних аспектів та методологічних підходів.

У філософському словнику моделювання визначається як опосередкований метод пізнання об’єктів чи явищ, безпосереднє вивчення яких є складним чи неможливим [386].

У науковій літературі моделювання розглядається як метод дослідження об’єктів пізнання на їх моделях [397]; як один з методів пізнання і перетворення світу, який обумовлює створення нових моделей [361, с. 9]; метод, який передбачає управлінську та пізнавальну діяльність, завдяки йому в цілісному вигляді можна уявити зміст та окремі компоненти системи, отримати інформацію про теперішнє, минуле та майбутнє самої системи, тобто умови її

створення, розвитку та функціонування [361, с. 11]; відтворення характеристик деякого об’єкта на іншому об’єкті (моделі), який спеціально створюється для вивчення [21, с. 169]; найбільш ефективний спосіб спостереження за педагогічними процесами, які розвиваються системно, передбачають зовнішні та внутрішні чинники та включає перенесення ознак, характеристик явищ з педагогіки на іншу сферу [185, с. 14]; процес розбудови ієрархії моделей, у якій система, що фактично існує, моделюється в різних аспектах і різноманітними засобами [370, с. 120]; метод науково-педагогічного дослідження, що полягає у відображенні основних характеристик системи-оригіналу в унікально сконструйованій моделі [113, с. 7], у побудові схеми, що відображає реальне педагогічне явище або процес [73, с. 8].

Поряд з дефініцією «моделювання» часто зустрічається «педагогічне моделювання», що досліджує різноманітні педагогічні явища та процеси в освітньому середовищі, дозволяє виявити можливості удосконалення освітнього процесу та спрогнозувати потребу в необхідних ресурсах, спрямованих на підвищення його якості, використовуючи при цьому спеціально створений об’єкт – педагогічну модель.

Як стверджують О. Столяренко та О. Столяренко, створити доцільну й ефективну педагогічну систему неможливо без спеціальної діяльності, спрямованої на її моделювання, що передбачає участь усіх учасників освітнього процесу, а особливо батьків, які виступають активними співучасниками виховного процесу. Дослідниці зауважують, що результативність спільної роботи залежить від вибору методологічних підходів і принципів взаємодії всіх учасників, які мають бути покладені в основу функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу [361, с. 10].

Б. Глинський серед основних переваг моделювання визначає можливість пізнавати в умовах відсутності безпосереднього вивчення досліджуваного об’єкта або явища [65].

У словнику іншомовних слів наголошується на тому, що «моделювання виступає одним із важливих методів наукового дослідження як теоретичного,

при якому використовуються різноманітні абстрактні, знакові моделі, так і експериментального, де використовуються предметні моделі» [348, с. 323].

В. Ягупов доводить інтегративну сутність моделювання, яка дозволяє об’єднати теоретичні та емпіричні дані дослідження в процесі взаємозв’язку і проектування логічних конструкцій, які відображають педагогічне явище в розвитку [422, с. 48–55].

І. Осадчий визначає алгоритм педагогічного моделювання. Науковець визначає такі етапи:

1. Постановка мети моделювання.
2. Виділення об’єкта моделювання.
3. Формулювання предмета моделювання.
4. З’ясування законодавчо-нормативного забезпечення функціонування об’єкта моделювання.
5. Обрання теорії, яка описує (пояснює) зміст предмета моделювання.
6. Обґрунтування основних допущень, що спрощують реальний об’єкт.
7. Формування понятійного апарата моделювання.
8. Конструювання моделі об’єкта з використанням категорій, понять, тверджень і суджень.
9. Експертиза моделі об’єкта, що передбачає дотримання принципів та законів наукового пізнання.
10. Дослідження властивостей моделі за допомогою здійснення мисленнєвого або натурального експерименту під час розв’язання педагогічних проблем із використанням створеної моделі.
11. Доопрацювання, корегування та остаточне конструювання моделі [217].

Серед основних функцій моделювання виділяють описову, яка допомагає виокремити в досліджуваному об’єкті найсуттєвіші складові; конструктивну, яка дозволяє використовувати отримані результати в нових умовах; евристичну, що сприяє прогнозуванню результатів дослідження.

У процесі моделювання виховної системи навчально-реабілітаційного закладу важливо враховувати певні закономірності, які дозволять уникнути негативних наслідків та сприятимуть її успішному управлінню та розвитку: перевага внутрішньої детермінації процесу над зовнішньою; наявність і розв'язання суперечностей між хаосом і впорядкованістю, новаціями та традиціями у виховній системі; випередження розвитку структури порівнянно із функціями; виникнення криз, обумовлених неузгодженістю будови і функцій, що виражене в підвищенні дезінтегруючих тенденцій; модифікація основної системостворювальної діяльності або зміна її змісту в процесі подолання кризи; збереження в життєдіяльності закладу «зон невпорядкованості» [46, с. 15].

В. Мелешко наголошує, що в процесі моделювання розвитку педагогічної системи навчального закладу обов'язково необхідно акцентувати увагу на сукупності властивостей та ознак прогнозованої моделі, а саме:

– варіативності форм, прийомів і способів створення освітнього процесу та його змісту на основі нових підходів;

– оновленні зв'язків системи з навколишнім середовищем;

– системності;

– суб'єктності й соціальному партнерстві всіх учасників освітньої діяльності в життєдіяльності закладу;

– індивідуальності, цілісності й неповторності;

– конкретності, адекватності та перспективності;

– задоволеності результатами перетворювальної діяльності [183, с. 54].

Моделювання виховної системи навчально-реабілітаційного закладу передбачає створення її моделі як умовного образу досліджуваної системи, який відтворює її властивості, функції та структуру та відповідає таким умовам: є системним феноменом; подібний до оригіналу; може заміщувати оригінал в процесі його дослідження; надає нові знання про оригінал.

Поняття «модель» є багатозначним і трактується як штучно розбудований об'єкт у вигляді схеми, фізичних конструкцій, формул або знакових форм, який

є подібним до досліджуваного об’єкта (або явища), відображає та відтворює в більш простому вигляді властивості, структуру, взаємозв’язки та відносини між елементами цього об’єкта» [93, с. 128]; система елементів, які відтворюють певні сторони чи функції предмета вивчення [151]; образ, аналог якого-небудь об’єкта, явища або процесу, що використовується в якості його «замінювача» і відображає його структуру, властивості, взаємозв’язки між елементами об’єкта, який досліджується, а також дозволяє отримати потрібну інформацію [39, с. 174]; система, яка відображає предмет дослідження, вивчення якої дає змогу здобути нову інформацію про цей предмет [233, с. 66].

У процесі розробки педагогічних моделей важливо спиратися на базові принципи: наочності; визначеності; об’єктивності [30]. Відповідно до цих принципів дослідники виділяють функції педагогічних моделей: евристичну, яка полягає в конституюванні певної схожості до оригіналу, здатності моделі заміщати оригінал у процесі його вивчення, давати можливості відкривати невідомі раніше властивості оригіналу й шляхи його вдосконалення, тобто бути інструментом його пізнання; прогностичну, яка проявляється в можливості передбачати результати функціонування системи [18, с. 10; 113, с. 7–8].

Модель виховної системи навчально-реабілітаційного закладу дозволить наочно уявити результат та відобразити його концептуальні та змістово-процесуальні характеристики.

У процесі розробки моделі виховної системи будемо використовувати загальновизнані етапи її створення: окреслення концепції, мети та завдань; виокремлення основних компонентів виховної системи, які становлять її сутність; виявлення об’єктивно існуючих взаємозв’язків між компонентами системи; зображення компонентів системи та вибір способів графічного відображення моделі та її оформлення [333]. Варто відмітити, що одним із важливих етапів моделювання виступає оптимальне визначення його компонентного складу, що буде забезпечувати системне бачення змодельованого об’єкта.

Моделювання виховної системи важливо здійснювати на основі результатів вивчення вимог сучасного суспільства, особливостей психофізичного розвитку вихованців, системи цінностей закладу, структури та організації його життєдіяльності, можливостей організації соціально-педагогічного, соціально-психологічного супроводу та налагодження співробітництва з батьками, кадрового потенціалу, ресурсного забезпечення.

Ефективне моделювання виховної системи навчально-реабілітаційного закладу має ґрунтуватися на визначених концептуальних засадах, що одночасно виступатимуть методологічним підґрунтям її ефективного функціонування та розвитку. Концепція, за визначенням О. Лучанінової, ґрунтується на структурних дефініціях концептуалізації, визначення її педагогічної специфікації і сутнісного змісту виховної системи [165, с. 173].

Стрижнем виховної системи навчально-реабілітаційного закладу виступає її корекційно-компетентнісна спрямованість, яка дозволить підвищити ефективність навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами через організацію комплексного соціально-психолого-педагогічного супроводу. Корекційно-компетентнісна спрямованість виховної системи забезпечується обов’язковою корекційною складовою навчальної та виховної роботи та її скерованістю на формування життєвої компетентності та соціального досвіду вихованців з урахуванням особливостей їхнього розвитку.

Корекційно-компетентнісна спрямованість виховання передбачає не лише подолання та корекцію наявних відхилень у розвитку дитини, а розвиток її компенсаторних можливостей та попередження можливих порушень у процесі подальшої життєдіяльності через створення відповідних умов для адаптації та соціалізації в умовах навчально-реабілітаційного закладу.

Виховна система навчально-реабілітаційного закладу – це цілісна складно організована структура взаємопов’язаних компонентів, функціонування та взаємодія яких забезпечує організацію і здійснення цілеспрямованого виховання і всебічного розвитку дітей з особливими освітніми потребами.

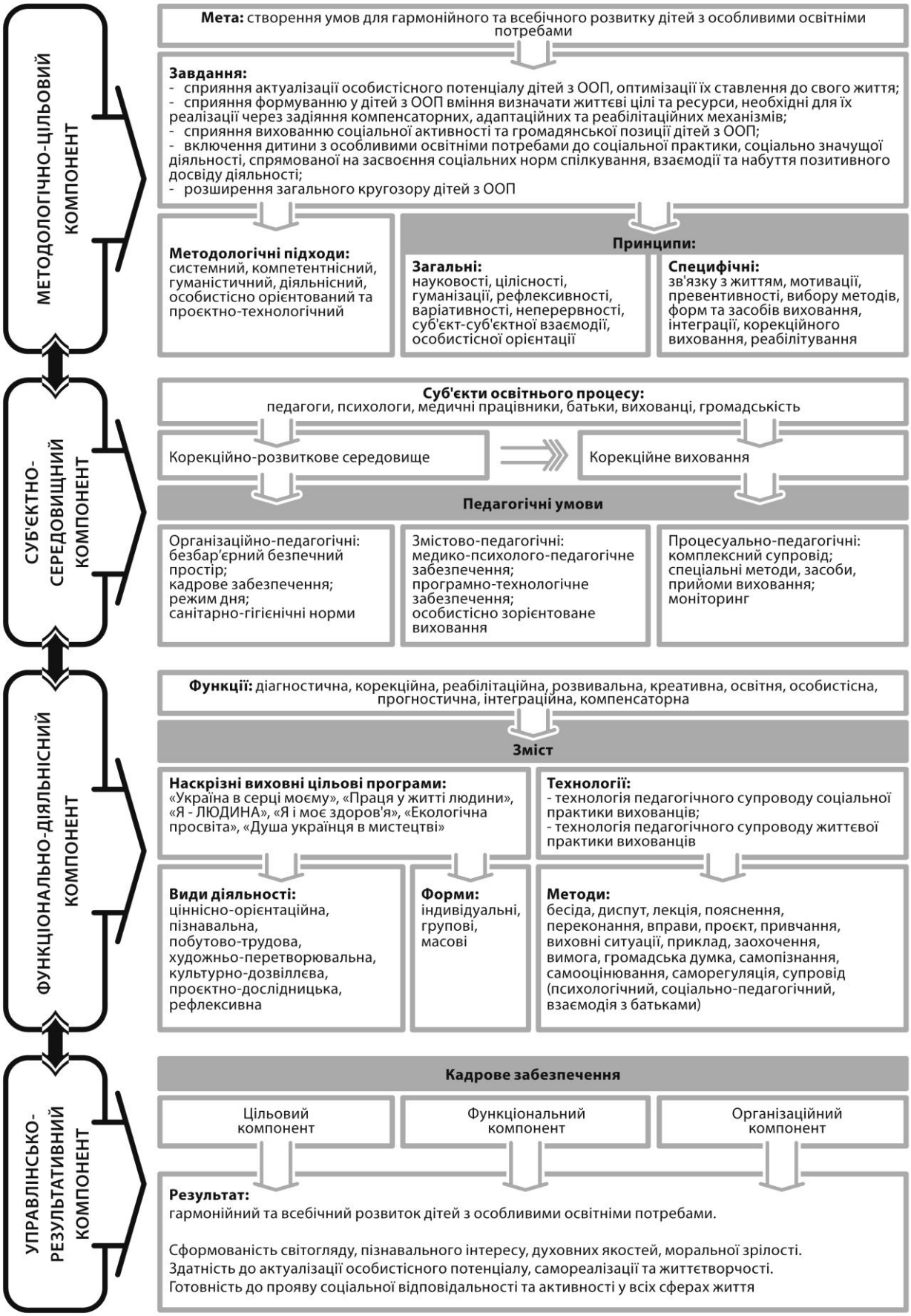

Рис. 3.1.1. Структурно-функціональна модель виховної системи навчально-реабілітаційного закладу

Важливою передумовою функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу виступають її відкритість, системність та впорядкованість її компонентів.

Моделювання виховної системи навчально-реабілітаційного закладу передбачає оновлення змісту та структури виховання на основі сучасних психолого-педагогічних досліджень теорії корекційного виховання.

З метою наочного представлення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу та відображення системних взаємозв'язків між її структурними компонентами вважаємо за доцільне представити структурно-функціональну модель виховної системи навчально-реабілітаційного закладу (рис. 3.1.1).

Структурно-функціональна модель виховної системи навчально-реабілітаційного закладу представлена методологічно-цільовим, суб'єктно-середовищним, функціонально-діяльнісним та управлінсько-результативним компонентами, що активно взаємодіють між собою.

Розглянемо докладно зміст кожного з представлених компонентів.

Методологічно-цільовий компонент виховної системи представлений метою, завданнями, методологічними підходами та принципами.

Мета виховної системи полягає у створенні умов для гармонійного та всебічного розвитку дітей з особливими освітніми потребами.

Основними завданнями виховної системи навчально-реабілітаційного закладу визначено:

1) сприяння актуалізації особистісного потенціалу дітей з особливими освітніми потребами, оптимізації їх ставлення до свого життя;

2) сприяння формуванню в дітей з особливими освітніми потребами вміння визначати життєві цілі та ресурси, необхідні для їх реалізації через задіяння компенсаторних, адаптаційних та реабілітаційних механізмів;

3) сприяння вихованню соціальної активності та громадянської позиції дітей з особливими освітніми потребами;

4) включення дитини з особливими освітніми потребами до соціальної практики, соціально значущої діяльності, спрямованої на засвоєння соціальних норм спілкування, взаємодії та набуття позитивного досвіду діяльності;

5) розширення загального кругозору дітей з особливими освітніми потребами.

Виокремленні мета та завдання виховної системи зумовлюють вибір методологічних підходів до організації цілеспрямованого виховання і всебічного розвитку дітей з особливими освітніми потребами в умовах навчально-реабілітаційного закладу.

Методологічний підхід розуміють як комплекс понять, ідей і способів, що використовуються в пізнанні чи перетворенні конкретного об’єкта природної чи соціальної дійсності. Функціонування окремої людини чи групи людей будується на основі декількох підходів, які визначають стратегію, детермінують практику дій у конкретній ситуації й у визначеному проміжку часу [361, с. 10].

Базовими методологічними орієнтирами ефективного функціонування виховної системи визначено: системний, компетентнісний, гуманістичний, діяльнісний, особистісно орієнтований та проектно-технологічний підходи.

Пріоритетна роль у процесі ефективного функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу належить системному підходу, який виступає методологічним орієнтиром, провідні концептуальні ідеї та принципи якого спрямовані на пізнання і перетворення педагогічної дійсності досліджуваного об’єкту. Основні положення системного підходу представлені в працях А. Алексюк, О. Глузман, В. Дашковського, В. Каган, В. Нечипоренко, В. Лугового, В. Семиченко, І. Сиченікова та інших.

Застосування системного підходу забезпечує єдність дій у реалізації головної мети виховної системи на всіх етапах її функціонування та розвитку.

Доцільність застосування системного підходу визначається такими факторами:

– особистість дитини має розвиватися в цілісному інтегрованому педагогічному процесі, де всі компоненти взаємопов’язані між собою;

– процес корекційного виховання має об’єднувати зусилля всіх суб’єктів виховання для підвищення ефективності педагогічного впливу;

– з метою особистісного зростання дітей з особливими освітніми потребами моделюються умови для їхньої самореалізації та самоствердження;

– системний підхід дозволяє оптимально використовувати у виховній діяльності додаткові ресурси соціального середовища;

– системний підхід демонструє інтегративні якості, не властиві її окремим компонентам.

Поряд із системним підходом ефективність функціонування виховної системи забезпечується положеннями компетентнісного підходу, застосування якого в освітньому процесі передбачає виховання креативних, діяльнісних, впевнених у собі та здатних до самореалізації, самовизначення та самоствердження майбутніх громадян.

Теоретичні та практичні дослідження компетентнісного підходу представлені в роботах І. Беха, Н. Бібік, Л. Ващенко, І. Єрмакова, О. Локшиної, В. Нечипоренко, О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Пометун, О. Савченко, С. Трубачевої та інших.

Компетентнісний підхід передбачає спрямованість освітнього процесу не на накопичення нормативно визначених знань, умінь та навичок вихованцями, а на формування та розвиток у них ключових компетентностей, спрямованих на досягнення успіхів у житті, підвищення якості функціонування суспільних інститутів та їх відповідності багатьом сферам життя, що дозволять у майбутньому ефективно діяти і творчо застосовувати набуті знання і досвід у різних життєвих ситуаціях.

Створення умов в освітньому закладі для набуття необхідних компетентностей вихованцями протягом всього життя сприятиме продуктивності та конкурентності на ринку праці, скороченню безробіття завдяки розвитку гнучкої (адаптивної) та кваліфікованої робочої сили, розвитку середовища для інноваційних перетворень в умовах глобальної конкуренції [139, с. 7].

Компетентнісний підхід у виховній системі освітньо-реаблітаційного закладу дозволить визначити перелік ключових життєвих компетентностей вихованців з особливими освітніми потребами та спрямувати виховну роботу на їх формування та розвиток, що дозволить вдосконалити та модернізувати освітній процес та підготувати дітей до застосування набутих знань та вмінь у реальному житті.

Гуманістичний підхід у виховній системі навчально-реабілітаційного закладу будемо розглядати з точки зору вільного виховання, яке ґрунтується на положенні, що кожна дитина – унікальна особистість зі своєю неповторною особливою цінністю, яку необхідно поважати та розвивати. Виховний процес навчально-реабілітаційного закладу має забезпечувати індивідуальний розвиток кожної дитини, сприяти ефективному розвитку її природних здібностей та властивостей, формуванню гуманістичних цінностей. Забезпечувати реалізацію гуманістичного підходу у виховній роботі мають гуманістично спрямовані виховні заходи, де кожен вихованець виступає суб’єктом та вільною особистістю з потребою в саморозвитку та особистісному зростанні. Як стверджував В. Сухомлинський, «…мистецтво виховання полягає у тому, щоб відкрити в кожній людині її неповторну грань» [363].

Виховна система навчально-реабілітаційного закладу має плекати неповторність та унікальність особистості кожної дитини з урахуванням її індивідуальності та автентичності.

Головною ідеєю діяльнісного підходу у виховній системі навчально-реабілітаційного закладу виступає положення про те, що діяльність є засобом становлення та розвитку суб’єктності дитини з особливими освітніми потребами внаслідок активної цілеспрямованої діяльності. Дослідженням діяльнісного підходу активно займалися Г. Балл, Л. Виготський, О. Леонтьєв, В. Сластьонін, С. Рубінштейн, Е. Юдін та інші. Реалізація діяльнісного підходу передбачає активну, різноманітну, продуктивну, максимально самостійну та творчу діяльність вихованців, спрямовану на розвиток ключових компетентностей, формування здатності до успішної інтеграції в соціум та

особистісної самореалізації. Важливо зазначити, що рушійною силою в реалізації діяльнісного підходу виступають сформовані потреби та мотиви особистості здійснювати відповідну діяльність, спрямовану на самовдосконалення, набуття нового досвіду та особистісного розвитку.

Реалізація діяльнісного підходу у виховному процесі передбачає врахування психологічної структури діяльності, що складається з мети, мотивів, безпосередніх дій, сприятливих умов, засобів реалізації та результату діяльності. Визначені структурні елементи є взаємопов'язаними та передбачають необхідність обирати, оцінювати, моделювати, прогнозувати та проектувати, спираючись на власний досвід дитини, враховуючи її особистісний потенціал. У реалізації даного підходу важливо враховувати провідні види діяльності відповідно до вікових та психологічних характеристик дитини. Діяльність активізує потребу переведення набутих знань та умінь у площину здатностей та готовностей до активного функціонування та самореалізації особистості в суспільстві.

Особистісно орієнтований підхід у функціонуванні виховної системи передбачає створення необхідних умов для розкриття та цілеспрямованого розвитку індивідуально особистісних рис дитини з особливими освітніми потребами, забезпечення та підтримки процесів її самопізнання, самореалізації та саморозвитку.

Дослідженням особистісно орієнтованого підходу у виховній діяльності займалися І. Бех, Є. Бондаревська, Я. Гальперін, О. Дубасенюк, О. Коберник, О. Савченко, Л. Петерсон, А. Хуторський, Г. Щедровицький та інші.

Так, І. Бех зазначає, що «особистісно орієнтоване виховання, що ставить за мету розвиток вищих моральних (або духовних) цінностей особистості, має враховувати, з одного боку, диференційований аспект розвитку дитини, її специфіку, а з другого – культурно-нормативні характеристики розвитку дитини в кожному віковому періоді… Переживаючи смисли життєвих явищ, дитина освоює соціокультурний світ. У просторі переживань і відбувається саморозвиток і самовизначення людини як особистості» [23, с. 4].

Реалізація особистісно орієнтованого підходу в навчально-виховній роботі потребує: оволодіння системою прийомів пізнання особистості учня; визначення власної позиції до іншої точки зору; знання та врахування позиції до себе іншої сторони; контролю зовнішнього вияву власного ставлення до дитини відповідно до поставленої мети; передбачення ефекту й результату впливу власної поведінки на особистість учня; коригування внутрішньої позиції та зовнішньої форми ставлення з урахуванням реакції вихованця [393, с. 25]. Виховні впливи мають забезпечувати адекватне розуміння природи особистості дитини з особливими освітніми потребами, пізнання її окремих властивостей, механізмів самоствердження, актуалізації особистісного потенціалу та життєвого досвіду.

Важливим для розбудови та функціонування виховної системи виступає проектно-технологічний підхід, суть якого полягає в тому, що реалізація сучасних технологій виховної роботи, у тому числі в умовах навчально-реабілітаційного закладу, має здійснюватися через проектування розвитку особистості вихованця, що дозволить практично здійснити індивідуальний підхід, спланувати та спрогнозувати результати виховних впливів, обрати найефективніші форми і методи роботи та об’єктивно оцінити її ефективність та результативність. Застосування проектно-технологічного підходу дозволить оцінити ефективність виховної роботи на кожному віковому етапі розвитку вихованців, порівняти прогнозовані та реальні результати виховної роботи та оцінити її ефективність. Як зазначено в основних орієнтирах виховання учнів 1–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України (Наказ МОН України від 31.10.2011 р. № 1243), «відбувається перехід від «педагогіки заходів» до педагогіки цілеспрямованого і свідомого формування особистісних рис і якостей молодої людини». Варто зазначити, що реалізація визначеного підходу вимагає чіткої технологізації процесу виховної діяльності та високого рівня професіоналізму педагогів щодо його впровадження.

Ґрунтуючись на вищеподаних методологічних підходах та враховуючи специфіку навчально-реабілітаційного закладу, важливого значення набувають принципи реалізації виховної системи.

Фундаментальними принципами ефективного функціонування виховної системи традиційно виступають об’єктивність, оптимальність, ефективність, принцип чітко визначених цілей, інформаційна доступність, принцип зворотного зв’язку, принцип ведучої ланки, принцип здорового глузду, дисципліна, порядок, стимулювання, винагорода та заохочення ініціативи [422, с. 45].

У структурі методологічно-цільового компонента моделі виховної системи навчально-реабілітаційного закладу ми виділили загальні та специфічні принципи. Загальні представлені принципами науковості, цілісності, гуманізації, рефлективності, варіативності, неперервності, суб’єкт-суб’єктної взаємодії та особистісної орієнтації. Специфічні представлені принципами зв’язку виховання з життям та соціокультурним середовищем, мотивації, превентивності, вибору оптимальних методів, форм та засобів виховання, інтеграції, корекційного виховання та реабілітування.

Розглянемо їх докладніше.

Принцип науковості передбачає врахування в процесі організації виховного процесу новітніх розробок у галузі педагогіки, психології, дефектології, реабілітації, що дозволить організувати його на наукових засадах, акцентуючи увагу учнів на об’єктивних картинах світу, його закономірностях розвитку, що сприяє формуванню наукового світогляду і навичок наукового пошуку всіх суб’єктів освітнього процесу. Змістовий аспект виховної діяльності має спиратися на результати наукових досліджень та забезпечувати реалізацію Державних стандартів відповідних напрямів дослідження.

Принцип цілісності забезпечує гармонійний та всебічний розвиток особистості та формування в неї цілісної картини світу. Виховні впливи мають забезпечувати реалізацію всіх напрямків виховання та передбачати послідовність їхньої реалізації у всіх сферах життєдіяльності дітей.

Принцип гуманізації передбачає визнання цінності дитини як особистості, яка має право на повагу, розвиток, свободу, захист, охорону життя та здоров'я, розвиток творчого потенціалу, особистісних якостей, здібностей тощо. Реалізація цього принципу передбачає гуманізацію всього навчально-реабілітаційного процесу (мети, форм, методів, засобів виховної діяльності) та створення оптимальних умов для розкриття й розвитку особистості дитини.

Принцип рефлексивності забезпечує формування потреби вихованців з особливими освітніми потребами використовувати свій актуальний досвід та компенсаторні можливості в процесі життєдіяльності, що сприяє формуванню механізмів самоорганізації та саморозвитку через усвідомлення власної особистості та діяльності.

Принцип варіативності передбачає створення відповідних умов у середовищі для можливості вибору форм та методів виховної роботи з урахуванням можливостей та інтересів вихованців.

Принцип неперервності реалізується постійним характером здійснення виховних впливів, що тривають від народження протягом усього життя, забезпечуючи повноцінний розвиток особистості.

Принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії передбачає включення у виховний процес на рівноправній основі всіх його учасників: вихованців, батьків, педагогів, психологів, лікарів та ін.

Принцип особистісної орієнтації передбачає розуміння та врахування особливого неповторного індивідуального перебігу психічного розвитку кожної дитини з особливими освітніми потребами. Упровадження визначеного принципу дозволить забезпечити найсприятливіші умови для реалізації особистого потенціалу кожної дитини, враховуючи її індивідуальні особливості, визнаючи її право на вільний саморозвиток та самовдосконалення, формування системи особистісних смислів, що сприятимуть ефективній та продуктивній життєдіяльності в сучасному соціумі.

Принцип зв'язку виховання з життям та соціокультурним середовищем передбачає організацію виховних впливів з урахуванням вимог суспільства,

його основних запитів щодо виховання сучасних компетентних конкурентоздатних громадян, здатних до активної соціальної життєдіяльності.

Принцип мотивації передбачає добровільне залучення вихованців до різних видів діяльності через формування активної особистісної суб'єктної позиції, спрямованої на повне розкриття вихованця, його внутрішніх та зовнішніх детермінант. Дитина має глибоко осмислювати мотиви своєї діяльності та усвідомлювати її важливість для повноцінної реалізації своїх стратегічних життєвих цілей та способів їх досягнення.

Принцип превентивності забезпечується спеціальною організацією виховного простору, спрямованого на попередження виникнення негативних проявів поведінки дітей з особливими освітніми потребами, посилюючи позитивний потенціал суб'єктів взаємодії. Реалізація цього принципу скеровує виховний процес на формування відповідальної поведінки, особистісної позиції, стійкості до різноманітних негативних впливів.

Принцип вибору оптимальних методів, форм та засобів виховання ґрунтується на усвідомленні неможливості універсальних підходів до виховання, які традиційно використовуються. Виховання дітей з особливими освітніми потребами вимагає ексклюзивного поєднання форм та методів в кожній конкретній ситуації з урахуванням зон актуального та найближчого розвитку та права вибору оптимальних умов реалізації.

Принцип інтеграції у функціонуванні виховної системи навчально-реабілітаційного закладу дозволяє залучити дітей з різними можливостями у виховний процес, спрямований на реалізацію необхідних корекційних впливів, які передбачають надання необхідної медичної, соціально-психологічної та педагогічної допомоги у формі цілеспрямованого індивідуалізованого супроводу. Реалізація цього принципу у функціонуванні виховної системи дозволить дитині з особливими освітніми потребами успішно виконувати різні соціальні ролі в суспільстві, засвоювати соціальний досвід, адаптуватися до існуючих соціальних умов та сформувати вміння вирішувати складні життєві ситуації.

Принцип корекційного виховання передбачає спрямованість виховної системи навчально-реабілітаційного закладу на подолання недоліків розвитку дитини з особливими освітніми потребами, їх наслідків та формування в неї здатності до самоствердження та самореалізації у сучасних соціокультурних умовах.

Принцип реабілітування забезпечується спеціальними реабілітаційними, медичними, соціально-педагогічними та психологічними заходами, спрямованими на відновлення втрачених функцій, зв'язків, якостей, властивостей, здатностей дитини з особливими освітніми потребами та активізацію її внутрішніх потенційних можливостей, досягнення нею певної соціальної незалежності.

Визначені принципи взаємопов'язані між собою та складають певну систему, що дозволяє відобразити найголовніші уявлення щодо основних концептуальних засад функціонування виховної системи.

Наступний елемент моделі виховної системи навчально-реабілітаційного закладу представлений суб'єктно-середовищним компонентом, який акцентує увагу на взаємодії та взаємовпливі всіх суб'єктів освітнього процесу. Ефективне функціонування виховної системи передбачає складний процес комплексної взаємодії всіх учасників освітнього процесу (педагогів, психологів, медичних працівників, батьків, учнів, громадськості) у спеціально створеному виховному середовищі, яке в умовах навчально-реабілітаційного закладу має корекційно-розвиткове спрямування.

Інтеграція дитини з особливими освітніми потребами в соціальне середовище здійснюється поступово під час її перебування в закладі освіти, де і має бути створене ефективне корекційне середовище, спрямоване на підвищення рівня соціальної та комунікативної компетентності дітей, їх підготовку до активної життєдіяльності у соціумі. Корекційна спрямованість виховного процесу передбачає застосування форм та методів, спрямованих на індивідуальний розвиток кожної дитини з максимальним урахуванням її

особистісних якостей, можливостей та властивостей, а також застосування компенсаторних механізмів.

Традиційно в науковій літературі корекційно-розвиткове середовище розуміється як цілісна сукупність організаційних, психолого-педагогічних умов, які забезпечують успішність процесу соціалізації вихованців відповідно до специфіки, вікових та індивідуальних особливостей розвитку, спрямованих на вирішення можливих труднощів через цілеспрямоване формування їх ставлень до світу, людей та самих себе [29].

Виходячи з вищезазначеного визначення, можна стверджувати, що в корекційно-розвитковому середовищі активно здійснюється не лише корекція та компенсація порушених функцій організму дитини з особливими освітніми потребами, її адаптація та соціалізація, а й безпосередньо всебічний гармонійний розвиток особистості дитини. Метою створення такого середовища є забезпечення умов для реалізації профілактичних, корекційно-розвиткових та компенсаторних заходів. Основними завданнями виступають індивідуалізація та диференціація методів, прийомів та засобів корекційного виховання, його орієнтація на зону актуального та найближчого розвитку, задіяння компенсаторних механізмів, забезпечення цілеспрямованого психологічного та соціально-педагогічного супроводу.

Корекційне виховання має бути спрямоване на послідовне поліпшення розвитку і соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в єдиному виховному просторі через виправлення недоліків, попередження виникнення негативних властивостей дитини; сприяє засвоєнню соціального досвіду, включенню дітей з особливими освітніми потребами в існуючу систему суспільних відносин, дій, спрямовану на соціальну реабілітацію та активне залучення до участі в різних сферах соціальної практики.

Корекційно-розвиткове середовище виступає важливим реабілітаційним та соціалізуючим засобом виховання та розвитку дітей з особливими освітніми потребами, де мають бути створені умови для розвитку пізнавальної активності та творчого потенціалу кожної дитини, її психологічного захисту та комфорту,

формування досвіду спілкування та взаємодії з дорослими та однолітками у всіх сферах.

Важливою складовою суб'єктно-середовищного компоненту, яка забезпечує ефективне функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу, виступають педагогічні умови, представлені сукупністю таких груп, як організаційно-педагогічні, змістовно-педагогічні й процесуально-педагогічні.

Група організаційно-педагогічних умов представлена безбар'єрним безпечним простором для дітей з особливими освітніми потребами, відповідним кадровим забезпеченням, режимом дня та санітарно-гігієнічними нормами. Група змістовно-педагогічних умов представлена медико-психолого-педагогічним та програмно-технологічним забезпеченням, особистісно зорієнтованим вихованням дітей з особливими освітніми потребами. Процесуально-педагогічні умови представлені комплексним супроводом корекційного виховання, спеціальними методами, засобами, прийомами виховання, моніторингом якості функціонування виховної системи. Докладний аналіз і змістове наповнення кожної з груп представлено у наступному підрозділі.

Центральним змістовим системостворюючим елементом моделі виховної системи навчально-реабілітаційного закладу, зорієнтованим на досягнення мети, виступає функціонально-діяльнісний компонент, який відображає функції, зміст, види діяльності, форми, методи роботи тощо.

Одним із важливих елементів функціонально-діяльнісного компоненту моделі виховної системи виступають такі функції: діагностична, корекційна, реабілітаційна, розвивальна, креативна, освітня, особистісна, прогностична, інтеграційна та компенсаторна [273, с. 56–57]. Розглянемо більш докладно кожну з визначених функцій.

Діагностична функція передбачає виявлення актуального стану розвитку дитини з особливими освітніми потребами та реалізується через аналітичний (медичний та психокорекцій напрямок, особливості лікування), родинний

(сімейне виховання, батьківський потенціал), середовищний (поведінка в різних життєвих ситуаціях) та креативний (творчі здібності) компоненти.

Корекційна функція передбачає здійснення психолого-педагогічної корекції поведінки, діяльності та особливостей спілкування дитини з особливими освітніми потребами найрізноманітнішими засобами.

Реабілітаційна функція виховної системи спрямована на відновлення порушених функцій організму дитини з особливими освітніми потребами, втрачених соціальних зв'язків та здатностей особистості до адаптації та гармонійного існування в сучасному соціумі, реалізується через насичення виховного процесу заходами медичної, педагогічної та соціально-психологічної реабілітації.

Розвивальна функція виховної системи передбачає постійне стимулювання та підтримку позитивного розвитку особистості дитини, забезпечення формування та вдосконалення її найкращих особистісних рис, спрямованих на гармонійне функціонування та розвиток у суспільстві.

Креативна функція виховної системи дозволяє реалізувати свій творчий потенціал кожній дитині. Реалізація означеної функції передбачає визначення творчих нахилів дитини з особливими освітніми потребами, її здібностей та талантів з метою їх активного задіяння в подальшому виховному процесі. Також важливим виступає креативний характер професійної діяльності фахівців, задіяних у цьому процесі, що дозволить кожному з них створити власний креативний стиль професійної діяльності.

Освітня функція виховної системи спрямована на розширення загального кругозору дітей з особливими освітніми потребами. Це забезпечується, передусім, активним та цілеспрямованим впровадженням наскрізних цільових виховних програм за відповідними напрямками, спрямованими на формування ціннісного ставлення в дітей.

Особистісна функція виховної системи передбачає реалізацію особистісної спрямованості всього освітнього процесу, який забезпечує врахування індивідуальних психофізіологічних особливостей кожної дитини, її

батьків, педагогів та вузьких спеціалістів, які з ними працюють, та сприяють їх самореалізації та самовдосконаленню.

Прогностична функція виховної системи передбачає задіяння спеціальних механізмів, спрямованих на конкретизацію та прогнозування процесів та результатів її функціонування, визначення особливостей змін в дитини з особливими освітніми потребами, залученої до цього процесу з метою вчасного коректування з врахуванням конкретної ситуації її розвитку. Прогностична функція передбачає визначення перспективних напрямків освітньої діяльності для дітей з особливими потребами, а також планування певних стратегій та способів їх досягнення.

Інтеграційна функція виховної системи передбачає злагоджене функціонування всіх суб'єктів виховного впливу, їхнє гармонійне поєднання в процесі цілеспрямованого процесу виховання. Ефективна реалізація визначеної функції забезпечується освітньою, корекційно-розвивальною, інклюзивною та соціально-психологічною складовою.

Компенсаторна функція забезпечується створенням сприятливих умов для компенсації психофізичних порушень дитини, недостатньої уваги з боку батьків та громадськості щодо гармонізації та оптимізації розвитку дитини з особливими освітніми потребами, її самореалізації.

Важливою складовою виховної системи виступає зміст виховання, зумовлений метою та спрямованістю виховної діяльності. Ми погоджуємося з думкою В. Ягупова, що зміст виховання має:

– забезпечувати формування особистості, яка ідентифікує себе як громадянина України;

– враховувати реальні можливості виховної системи;

– сприяти всебічному гармонійному розвитку особистості вихованців;

– створювати зв'язки між навчанням, вихованням, розвитком і самовдосконаленням вихованців;

– формувати активну життєву позицію майбутніх громадян [422].

Прогнозуючи зміст виховної роботи в навчально-реабілітаційному закладі, ми врахували цільову та організаційну специфіку виховної системи в закладі цього типу, докладно розглянуту в підрозділі 1.3, провідною ідеєю якої виступає думка про те, що виховні заходи, зберігаючи свою педагогічну мету, виступають невід'ємною частиною реабілітаційної та корекційно-розвиткової діяльності. Важливо наголосити, що розробка ефективного змістового забезпечення виховної системи передбачає обов'язкове врахування державних стандартів здійснення такої діяльності, адаптації програми виховної роботи, враховуючи інтереси і потреби дітей, їх індивідуальні психофізичні особливості та ціннісні орієнтації.

Як було зазначено, орієнтиром для розробки та реалізації змісту виховної системи навчально-реабілітаційного закладу виступають основні орієнтири виховання учнів 1–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України (Наказ МОН України від 31.10.2011 № 1243), якими визначено обов'язкове впровадження громадянського, розумового, морального, екологічного, статевого, правового, трудового, естетичного та фізичного напрямів виховання, спрямованих на всебічний розвиток особистості дитини з особливими освітніми потребами через створення оптимальних умов для їхньої соціальної реабілітації та інтеграції, розвитку самостійності та життєво важливих компетентностей.

Зміст виховної роботи в корекційно-розвитковому середовищі має враховувати індивідуальні й вікові особливості дітей, спиратися на їхні збережені позитивні якості, що дозволять виховати самостійність, навички культурної поведінки, сформувати вміння здійснювати групову та колективну життєдіяльність, не втрачаючи своєї автентичності.

Керуючись основними орієнтирами виховання учнів 1–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України, зміст виховної системи навчально-реабілітаційного закладу представлений програмно-технологічним забезпеченням: наскрізними виховними цільовими програмами («Україна в серці моєму», «Я – людина», «Праця у житті людини», «Я і моє здоров'я», «Екологічна просвіта», «Душа українця в мистецтві») та технологіями

(технологія педагогічного супроводу соціальної практики, технологія педагогічного супроводу життєвої практики вихованців).

В основу визначеного змісту покладені наступні ціннісні орієнтири:

– розвиток системи культурних цінностей, що відображають багатство загальнолюдської та національної культури;

– формування громадянськості, патріотизму, законослухняності, активної життєвої та соціальної позиції;

– формування ціннісного ставлення сім'ї;

– формування потреби вести здоровий спосіб життя;

– формування гуманності, доброти, милосердя, толерантності;

– виховання ціннісного ставлення до прац, як умови успішного самовизначення в майбутньому тощо.

Важливим елементом програмно-технологічного забезпечення виховної системи виступають технологія педагогічного супроводу соціальної практики та технологія педагогічного супроводу життєвої практики вихованців.

Метою технології педагогічного супроводу соціальної практики вихованців є розвиток життєвої компетентності вихованців шляхом створення умов для їх активної соціальної дії. Основними етапами реалізації зазначеної технології визначено: підготовчий етап, етап планування, етап реалізації соціальної практики, етап аналізу та оцінки та етап підбиття підсумків.

Специфіка технології педагогічного супроводу соціальної практики вихованців відображається в її завданнях: розвиток ключових життєвих компетентностей; створення умов для формування життєвого та соціального досвіду життєдіяльності в сучасних умовах; залучення вихованців до вирішення важливих соціальних проблем; формування здатності до самоактуалізації тощо.

Технологія педагогічного супроводу життєвої практики спрямована на формування у вихованців досвіду власної життєтворчості (самостійного та творчого визначення та здійснення особистістю власного життя) та життєпобудови (формування особистістю власної життєвої стратегії та стилю життя, досягнення соціального статусу, оволодіння потрібними соціальними

ролями). Основними завданнями технології визначено: розвиток життєвого потенціалу вихованців, їх життєстійкості, життєздатності, життєтворчості; розвиток здатності до розбудови індивідуально-особистісного життєвого проекту та оптимальної моделі життя; пізнання дитиною власного життя, його унікальності; формування адекватних уявлень про власну життєву перспективу; впровадження продуктивних життєвих інновацій.

Особливістю розробленого програмного забезпечення виступає орієнтація на забезпечення реалізації наступних умов здійснення корекційного виховання:

– по-перше, мобілізація внутрішніх ресурсів дитини з особливими освітніми потребами;

– по-друге, задіяння всіх наявних середовищних виховних впливів, спрямованих на активізацію прагнення дитини до вирішення життєвих труднощів та активної життєтворчої діяльності в соціумі як повноцінного громадянина, патріота, сім’янина та особистості.

Запропонований зміст виховної роботи передбачає реалізацію певних видів діяльності: ціннісно-орієнтаційної, пізнавальної, побутово-трудової, художньо-перетворювальної, культурно-дозвіллєвої, проєктно-дослідницької та рефлексивної.

Ціннісно-орієнтаційна діяльність вихованців з особливими освітніми потребами спрямована на успішне формування ціннісного ставлення та самоусвідомлення особистості, що сприяє адекватному осмисленню нею загальнолюдських та суспільних цінностей, особистої причетності до змін у світі. Ціннісно-орієнтаційна діяльність вихованців передбачає цілеспрямоване осмислення та оцінювання соціального значення явищ, процесів та об’єктів дійсності, якими можуть виступати суспільство, група людей, особистість, природа, мистецтво, наука, майбутня професія тощо. У процесі організації ціннісно-орієнтаційної діяльності важливо враховувати механізм інтеріоризації цінностей людиною, запропонований Н. Щурковою [420], який передбачає три складові: освоєння, засвоєння і привласнення. Освоєння дозволяє людині

сприймати навколишній світ з усіма зв'язками в ньому. Засвоєння цінностей оточуючого світу сприяє гармонізації відносин з ним. Привласнення цінностей передбачає їх введення у власну структуру особистості, що сприятиме формуванню нової ціннісної свідомості, що проявляється в процесі діяльності.

Пізнавальна діяльність вихованців спрямована на отримання інформації про навколишній світ за допомогою всіх органів чуття та інтелекту людини. Виховний процес має розширювати загальний кругозір дитини, сприяти засвоєнню інформації щодо об'єктів та явищ реальної дійсності, а також надати нові знання, тим самим доповнюючи отримані з конкретної навчальної дисципліни. Важливим фактором організації пізнавальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами виступає єдність емоційного та інтелектуального компонентів, що дозволить сформувати та розвинути творчі вміння та навички дитини, які дозволять не лише пізнавати навколишній світ, а й активно його перетворювати та гармонізувати.

Побутово-трудова діяльність головним чином спрямована на виховання в дітей з особливими освітніми працьовитості позитивного ставлення до праці, культури праці, бажання до постійного вдосконалення трудових навичок та підвищення якості виконаної роботи, соціальної активності, шанобливого ставлення до результатів власної діяльності та діяльності інших, стійких професійних інтересів тощо.

Одним із напрямків побутово-трудової діяльності виступає самообслуговування та турбота про власне психічне та фізичне здоров'я. Важливого значення цей вид виховної діяльності має для майбутнього професійного визначення дітей, оскільки вони, внаслідок особливостей здоров'я, можуть мати певні обмеження у виборі майбутньої професії, підготовку до набуття якої необхідно розпочинати ще в закладах середньої освіти. Організація побутово-трудової діяльності має сприяти формуванню в дітей звички щоденно виконувати важливі трудові доручення, а також надавати можливість реалізувати свої здібності, таланти та бути соціально активною та суспільно корисною особистістю.

Художньо-перетворювальна діяльність спрямована на перетворення предметів мистецтва на елементи пізнання світу, їх усвідомлення та моделювання з урахуванням специфічних особливостей сприйняття. Ця діяльність виступає основою художньо естетичного виховання, спрямованого на розвиток національної самосвідомості вихованців, де вони мають можливість розкрити і розвинути свої сутнісні сили, засвоїти і закріпити найважливіші соціально-моральні цінності, синтезуючи мистецтво йособистісні прагнення.

Культурно-дозвіллєва діяльність дозволяє вихованцям займатися особистісно значущими справами, які є цікавими та важливим для них, що сприяє розкриттю їхнього особистісного потенціалу та власних прагнень. Важливо відмітити, що культурно-дозвіллєва діяльність спрямована на виконання не лише психофізіологічної функції (реалізації потреби дитячого організму у відпочинку), а й соціокультурної, оскільки вона:

– цілеспрямована та спланована;
– здійснюється колективно або індивідуально;
– обумовлена національними традиціями;
– дозволяє вільно обирати заходи, коло спілкування;
– сприяє пізнанню вихованцями культури та мистецтва, розвитку творчих нахилів дитини;
– формує в дитини культуру поведінки, зацікавленість, гуманність, захопленість тощо.

Культурно-дозвіллєва діяльність виступає важливим засобом соціалізації вихованців з особливими освітніми потребами, сприяє розширенню комунікативних зв’язків, розвитку самоусвідомлення власних можливостей та здібностей, підвищенню впевненості в собі, зміні ставлення до себе та інших, розвитку здатності до саморегуляції.

Проєктно-дослідницька діяльність сприяє формуванню пізнавального інтересу вихованців, розкриттю їхніх інтелектуальних та творчих здібностей, самореалізації та самоствердженню. У процесі організації такої діяльності

вихованці, вирішуючи актуальну проблему, активно прогнозують, передбачають, моделюють та постійно аналізують, залучаючи для цього всі необхідні ресурси. Основними перевагами проєктно-дослідницької діяльності виступає активність самих вихованців, що сприяє розвитку їхнього критичного та аналітичного мислення, вільному вибору способів та видів діяльності в досягненні поставленої мети. Ситуація невизначеності, яка виникає під час вирішення актуальної проблеми, сприяє активізації пізнавальної та творчої діяльності вихованців, стимулюванню потреби в здійсненні самостійної дослідницької діяльності та залученні до неї батьків, які відіграють важливу роль, стаючи активними учасниками корекційно-розвиткового процесу.

Рефлексивна діяльність виступає важливим компонентом соціалізації особистості, оскільки без здатності аналізувати неможливим є розвиток суб'єктності, неповторності та унікальності особистості кожного вихованця. Рефлексивна діяльність сприяє проєктуванню та моделюванню активності вихованців, дозволяє визначити ефективні способи спілкування, формує мотиви та сприяє оптимізації процесу взаємодії та власної діяльності. У виховному процесі важливо рефлексивну діяльність вихованців з особливими освітніми потребами спрямовувати на рефлексію емоційного стану, пізнавальних можливостей та власної діяльності, що дозволить кожній дитині осмислити отримані результати та спланувати майбутню діяльність з урахуванням власних бажань та можливостей.

Реалізація визначеного змісту та видів діяльності буде ефективно здійснюватися через відповідні організаційні форми та методи виховної діяльності.

Форма виховної діяльності являє собою спосіб організації виховного процесу, вибір якого залежить від мети, змісту роботи, вікових та особистісних особливостей учасників, рівня їх розвитку, інтересів, досвіду, призначення заходу, умов його реалізації і професіоналізму педагога.

Найпоширенішими формами організації виховної діяльності визначені індивідуальні, групові та масові. Кожна з форм виховної діяльності з дітьми з

особливими освітніми потребами має бути пов'язаною з іншими та сприяти реалізації однієї мети.

Індивідуальні форми роботи з дітьми з особливими освітніми потребами активно застосовуються у процесі навчальної діяльності. Проте у виховному процесі індивідуальний підхід дозволяє позитивно впливати на особистість, формувати її самостійність та індивідуальність, встановити з нею довірливі та доброзичливі стосунки, під час організації психологічного та соціально-педагогічного супроводу її розвитку. Здійснюючи індивідуальний виховний вплив під час створення педагогічних ситуацій успіху, необхідно враховувати психологічний стан, характер, особистісні якості та властивості кожної дитини.

Групові форми виховної роботи створюють необхідні умови для ефективної соціалізації дитини, формують у неї почуття відповідальності за спільну справу. Група однолітків сприяє гармонійному та різнобічному розвитку її членів, бере участь у підготовці до майбутньої життєтворчої активності. Групова робота сприяє ефективному спілкуванню, конструктивній взаємодії, створює умови для набуття соціального досвіду та самореалізації кожної особистості.

Використання масових форм є доречним у процесі задіяння в одному заході великої кількості дітей.

Нестандартною класифікацією форм виховної діяльності виступають запропоновані О. Титовою [375] типи: заходи, справи та ігри. Розкриємо їх детальніше.

Заходи здійснюють безпосередній виховний вплив на дітей, де вони займають споглядально-виконавську позицію, яка передбачає їхнє сприйняття, участь та виконання. Справи розглядаються авторкою як спільна діяльність, що здійснюється всіма членами колективу з корисною метою. Іграми виступають уявна або реальна організована діяльність, спрямована на відпочинок, розваги або навчання. Вибір форми виховної діяльності буде залежати від кількості учасників, часу їх підготовки та результатів здійснення.

Важливими в процесі організації виховного процесу в умовах навчально-реабілітаційного простору виступають методи виховання, які спрямовують поведінку та розвиток дитини з особливими освітніми потребами, сприяють формуванню в неї важливих особистісних характеристик (якостей та властивостей), ціннісних орієнтацій, формують життєвий досвід взаємодії та спілкування з оточуючими.

І. Зайченко наголошує, що в практиці навчальних закладів методами виховання виступають конкретні шляхи впливу на свідомість, почуття, волю, поведінку школярів з метою вирішення педагогічних завдань у процесі спільної діяльності вихованців і вихователів [98, с. 293].

Водночас М. Фіцула розглядає методи виховання як «способи взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на формування у вихованців поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки» [389, с. 307].

На сьогодні в теорії виховання виділяють декілька класифікацій методів виховання, в основі яких знаходяться виділені авторами загальні та специфічні ознаки.

Так, І. Мар'єнко [178] виділяє такі групи методів виховання: пояснювально-репродуктивні, проблемно-ситуаційні, методи привчання і вправ, стимулювання, гальмування, керівництва, самовиховання.

Загальновідомою є класифікація Ю. Бабанського [15], яким виділено:

– методи формування свідомості особистості;

– методи організації діяльності й формування досвіду суспільної поведінки;

– методи стимулювання поведінки і діяльності;

– методи контролю та самоконтролю, самооцінки діяльності та поведінки.

Л. Спірина та Н. Щуркова [420] так класифікують методи виховання:

– методи формування поглядів (уявлень, понять) вихованців, що сприяють обміну інформацією в педагогічній системі між її членами;

– методи організації діяльності вихованців і стимулювання їх позитивних мотивів;

– методи стимулювання самооцінки, саморегуляції, саморефлексії, самовиховання учнів.

М. Фіцула поділяє методи виховання на:

– методи формування свідомості (роз'яснення, бесіда, лекція, диспут, приклад);

– методи формування суспільної поведінки (педагогічна вимога, громадська думка, вправляння, привчання, доручення, створення виховуючих ситуацій);

– методи стимулювання діяльності та поведінки (змагання, заохочення, осуд негативних дій);

– методи контролю та аналізу ефективності виховання (педагогічне спостереження, бесіда, опитування (анкетне, усне), аналіз результатів суспільної корисної роботи, виконання доручень, створення ситуацій для вивчення поведінки учнів) [389, с. 309–329].

В. Ягупов вважає, що методи виховання необхідно класифікувати, виділяючи три основні групи:

– методи безпосереднього виховного впливу;

– методи опосередкованого виховного впливу;

– методи самовиховання [422].

У процесі вибору методів виховання важливо враховувати мету, завдання та умови виховання, його зміст, індивідуальні та вікові особливості вихованців, рівень сформованості колективу, наявні ресурси (засоби) та час виховання, рівень професіоналізму педагогів та прогнозований результат виховних впливів.

У цілеспрямованому виховному процесі педагогами активно застосовується цілий комплекс взаємообумовлених методів.

Основні методи корекційного виховання можна класифікувати на загальновідомі та специфічні. До загальновідомих методів корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами можна умовно віднести:

- методи формування свідомості: бесіда, диспут, лекція, пояснення, переконання;
- методи організації діяльності та формування поведінки: вправи, привчання, виховні ситуації, приклад;
- методи мотивації: заохочення, вимога, громадська думка;
- метод самовиховання: самопізнання, самооцінювання, саморегуляція.

До спеціальних методів корекційного виховання умовно можна віднести супровід (психологічний, соціально-педагогічний, взаємодія з батьками).

У процесі виокремлення найефективніших форм і методів виховної діяльності ми виходили з принципу оптимізації самостійної діяльності вихованців, спрямованої на дослідження, моделювання та проектування.

Управлінсько-результативний компонент виховної системи представлений кадровим забезпеченням виховної діяльності та результатом її функціонування.

Кадрове забезпечення виховної системи виступає важливим елементом її функціонування та реалізації управлінських рішень, що структурно складається з трьох взаємозалежних та взаємозумовлених компонентів: цільового, функціонального та організаційного.

Цільовий компонент представлений методологічними підходами, метою та завданнями реалізації кадрового забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу, детермінованими сучасними соціальними вимогами до професійної діяльності кадрів.

Функціональний компонент представлений складовими змісту діяльності кадрів щодо забезпечення реалізації мети, а саме: особистісною складовою (мотиваційна готовність до власної професійної діяльності, наявність особистісно значущих якостей, що визначають ефективність діяльності);

професійною складовою (наявність професійних знань, умінь та навичок; наявність професійно значущих якостей, що визначають ефективність діяльності).

Організаційний компонент передбачає вирішення основних завдань кадрового забезпечення виховної системи: підбір, прийняття на роботу, розстановка кадрів; оцінка трудового потенціалу працівників; оплата праці та мотивація; наставництво і консультування; розвиток людських ресурсів; контроль; виховання й забезпечення трудової дисципліни в діяльності кадрів; професійна підготовка і підвищення рівня кваліфікації кадрів; вдосконалення умов праці; визначення та коригування морально-психологічного клімату в колективі; припинення трудових відносин.

Детальний розгляд кожного з компонентів кадрового забезпечення представлений у підрозділі 3.4.

До основних результатів виховного процесу, як зазначає В. Ягупов [422], відносять:

– сформованість провідних якостей особистості вихованця;

– систему моральних знань, навичок, умінь і звичок та ціннісних орієнтацій вихованця;

– конкретні дії та вчинки вихованця, їхній вплив на результати його діяльності, виконання певних обов'язків;

– психологічну і духовну готовність вихованця до повноцінної творчої життєдіяльності;

– всебічний гармонійний розвиток особистості вихованця, узгодженість його дій зі своїми переконаннями, життєвими настановами та суспільними вимогами;

– активну життєву позицію та орієнтацію на досягнення суспільно значущих успіхів у майбутньому тощо.

Визначені результати водночас виступають показниками вихованості, яку розглядають як комплексну властивість особистості, що виступає показником сформованості в неї соціально значущих якостей [96]; як комплекс якостей

особистості, який характеризується наявністю і рівнем сформованості суспільно значущих якостей, що відображають усебічність її розвитку та готовність до повноцінної життєдіяльності [422].

Вихованість як результат цілеспрямованої та системної виховної діяльності може бути визначена за відповідними рівнями. Наприклад, В. Ягупов ефективність виховання визначає за трьома рівнями вихованості: високим, середнім і низьким відповідно до співвідношення реальних проявів з попередньо визначеними ознаками критеріїв вихованості.

З огляду на вищезазначене, можна зробити висновки, що основним результатом функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу виступає гармонійний та всебічний розвиток дітей з особливими освітніми потребами, який передбачає сформованість світогляду, пізнавального інтересу, духовних якостей, моральної зрілості; здатності до актуалізації особистісного потенціалу, самореалізації та життєтворчості; готовності до прояву соціальної відповідальності та активності у всіх сферах життя.

Отже, розроблена структурно-функціональна модель виховної системи навчально-реабілітаційного закладу являє собою її графічне відображення, яке відтворює цілісну складно організовану структуру взаємопов’язаних компонентів, функціонування та взаємодія яких забезпечує організацію і здійснення цілеспрямованого виховання і всебічного розвитку дітей з особливими освітніми потребами. Практична реалізація розробленої моделі сприятиме підвищенню ефективності виховання дітей з особливими освітніми потребами в умовах навчально-реабілітаційного закладу шляхом оптимального та цілеспрямованого управління впорядкованою сукупністю різноманітних виховних впливів.

3.2. Педагогічні умови розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу

Сучасний стан і тенденції розвитку системи спеціальної освіти України вимагають від фахівців нагального вирішення низки актуальних проблем, у тому числі й проблеми ефективного виховання дітей з особливими освітніми потребами в умовах навчально-реабілітаційного закладу. Одним з основних чинників успішного виховання сучасного громадянина України виступає організація та здійснення виховного процесу на основі системного підходу, який може бути реалізований через розвиток сучасної виховної системи. Як вдало помічає Н. Селіванова, процес розвитку виховної системи має суперечливий та нелінійний характер. У ньому бувають спади, підйоми та тривалі періоди стабільності; характерні й регресивні явища, коли система мовби рухається назад, втрачає власні позитивні здобутки в діяльності, відносинах, творчості. Необхідно знати ці особливості, здійснювати аналіз причин та наслідків явищ, які відбуваються в системі. Розвиток виховної системи закладу, як вважає Н. Селіванова, є природним та закономірним процесом. Однак це не означає, що він жорстко обумовлений наявними умовами. Розвиток системи може мати низку варіантів, але не всі вони мають педагогічну цінність та є сприятливими для особистісного розвитку дітей. Природним є прагнення педагогів, які створюють або перебудовують виховну систему, знати педагогічні умови її розвитку [337].

Вважаємо, що актуальність визначення педагогічних умов обумовлена протиріччям між розробленою виховною системою навчально-реабілітаційного закладу та відсутністю уявлень про педагогічні умови її розвитку.

Сьогодні існує значна кількість наукових праць, пов’язаних із вивченням проблеми розробки педагогічних умов розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. В. Ягоднікова зазначає, що в педагогічній науці досить широко досліджено поняття «педагогічні умови», розкрито його сутність, особливості й зміст (І. Аксаріна, Ю. Бабанський, А. Вач’янц,

Р. Загідуллін, Н. Іпполітова, Н. Кузьміна, Б. Купріянов, З. Курлянд, А. Найн, О. Пєхота та ін.) [421].

Висвітленню організаційно-педагогічних умов розбудови виховної системи навчальних закладів різних рівнів акредитації, як зазначає О. Лучанінова, присвячена низка досліджень (К. Байша, О. Бражнич, Т. Вдовичин, А. Галєєва, Г. Голубова, Л. Грень, О. Лучанінова, І. Погоріла, С. Цимбрило, Б. Чижевський та ін.) [165].

Зважаючи на значну кількість досліджень, проблема визначення педагогічних умов залишається недостатньо вивченою в контексті розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу.

Оскільки окремі, випадково вибрані умови не можуть істотно вплинути на ефективність того чи іншого педагогічного явища, необхідний гнучкий комплекс умов, що динамічно розвивається та враховує розгортання основних педагогічних процесів [424]. Найбільш поширений спосіб їх визначення полягає у виконанні такої послідовності дій: здійснення теоретичного аналізу понять «умова» та «педагогічна умова»; виявлення переліку педагогічних умов, які позитивно впливають на ефективність та здатні підсилити результативність функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу; впорядкування отриманих педагогічних умов (виключення зайвих, об’єднання декількох в одну тощо).

Для вирішення першого завдання необхідно звернутися до визначення сутності поняття «умова». Уточнення цього поняття з методологічної точки зору є важливим, оскільки в майбутньому це дасть можливість більш чіткого змістового наповнення педагогічних умов розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. Розглянемо зміст цього поняття.

Згідно з філософським словником «умова – це обставина, від якої що-небудь залежить; правила, установлені в будь-якій сфері життя й діяльності; оточення, у якому здійснюється той або інший процес; дані, вимоги, із яких слід виходити. Умова є відносно зовнішньою до предмета різноманіття об’єктивного світу» [385, с. 840].

У великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «умова» має декілька значень. Це «взаємна усна чи письмова домовленість про що-небудь: угода, договір; вимога, пропозиція, що висувається однією зі сторін, які домовляються про що-небудь, а також при укладанні угоди, договору; взаємні зобов'язання сторін, що домовляються, запропоновані для укладення, дотримання угоди, договору; пропозиції щодо оплати, пільг та ін., що їх висуває особа або організація, яка надає кому-небудь роботу, приміщення тощо; необхідна обставина, яка уможливлює здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь; обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь; правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь; сукупність даних, положення, що лежать в основі чого-небудь» [44, с. 1506].

В. Бовикін розуміє умову як обставини, що визначають ті чи інші наслідки, які можуть перешкоджати одним процесам та сприяти іншим [29].

Під поняттям «умова» О. Лучанінова розуміє необхідні обставини, що сприяють чомусь; обставини, особливості реальної дійсності, при яких здійснюються зміни [165].

Т. Швець за результатами комплексного аналізу робить висновок, що «умова» є загальнонауковим поняттям, а його сутність у педагогічному аспекті може бути охарактеризована кількома положеннями: умова є сукупністю причин, обставин, будь-яких об’єктів тощо; означена сукупність впливає на розвиток, виховання і навчання людини; вплив умов може прискорювати або сповільнювати процеси розвитку, виховання та навчання, а також впливати на їх динаміку і кінцеві результати [407].

Отже, згідно з оглядом наукової літератури більшість науковців [29; 44; 165; 224; 407] уживають поняття «умова» в такому значенні: причини, обставини, які сприяють чомусь. У процесі аналізу наукової літератури ми дійшли висновку, що поняття «умова» слід розуміти як необхідну обставину,

яка сприяє чомусь; правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь.

Оскільки реалізація процесу розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу вимагає обґрунтування комплексу педагогічних умов, постає необхідність розкрити сутнісні характеристики поняття «педагогічні умови».

А. Алексюк, А. Аюрзанайн, П. Підкасистий педагогічні умови розглядають як певні фактори, які впливають на процес досягнення мети. Ці фактори можуть бути: а) зовнішніми: позитивні відносини суб'єкта і об'єкта навчання; об'єктивність оцінки навчального процесу; місце навчання, приміщення, клімат тощо; б) внутрішніми: індивідуальні властивості тих, хто навчається (стан здоров'я, властивості характеру, досвід, уміння, навички, мотивація тощо) [7, с. 255–258].

Під педагогічними умовами М. Боритко розуміє зовнішні обставини, які мають істотний вплив на перебіг педагогічного процесу, що передбачає досягнення певного результату [38].

О. Бражнич під педагогічними умовами розуміє обставини, що сприяють розвитку чи гальмуванню навчально-виховного процесу. Педагогічні умови вчений визначає як комплекс засобів, наявних у навчальному закладі для ефективного здійснення навчально-виховного процесу [40].

Г. Голубова, досліджуючи педагогічні умови розвитку обдарованості студентів, зазначає, що педагогічні умови – це особливості організації навчально-виховного процесу, що детермінують результати виховання, освіти та розвитку особистості. Це такі особливості організації навчально-виховного процесу, які забезпечують цілісність навчання та виховання майбутніх учителів, сприяють усебічному гармонійному розвитку особистості студентів та створюють сприятливі можливості для виявлення та розвитку їх педагогічної обдарованості [66].

О. Лучанінова, як і Г. Пономарьова, поняття «педагогічні умови» розглядають як сукупність необхідних засобів, що сприяють успішності виховання студентів закладів вищої освіти [165; 294].

За визначенням В. Монастирського педагогічна умова – це така обставина або ситуація, яка впливає (прискорює або сповільнює) на утворення і розвиток педагогічних явищ, процесів, систем, якостей, навичок і вмінь людини, і забезпечується відповідними чинниками [197, с. 86].

Педагогічні умови, як зазначає В. Сластьонін, це цілеспрямовано створене середовище, у якому в тісній взаємодії представлено сукупність психологічних та педагогічних чинників (відносин, засобів тощо), що дозволяють педагогу ефективно здійснювати виховну або навчальну роботу [347].

На думку О. Пєхоти, педагогічні умови потрібно розглядати як «категорію, що визначається як система певних форм, методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, які об’єктивно склалися чи суб’єктивно створені та необхідні для досягнення конкретної педагогічної мети» [227, с. 5].

О. Федорова під педагогічними умовами розуміє «сукупність об’єктивних можливостей змісту навчання, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей її здійснення, що забезпечують успішне вирішення поставленого завдання» [383, с. 96].

Під педагогічними умовами В. Ягоднікова розуміє спеціально організовані обставини, що забезпечують формування інноваційної спрямованості виховного процесу загальноосвітньої школи завдяки впливу на компоненти інноваційної спрямованості означеного процесу [421].

Аналіз наукової літератури показав, що найчастіше термін «педагогічна умова» використовується дослідниками опису обставин, які сприяють розвитку та здійсненню навчально-виховного процесу (О. Бражнич [40], В. Ягоднікова [421]) або як сукупність необхідних засобів (особливостей організації навчально-виховного процесу), що сприяють досягненню мети (А. Алексюк [7], А. Аюрзанайн [7], М. Боритко [38], Г. Голубова [66],

О. Лучанінова [165], О. Пєхота [227], П. Підкасистий [7], Г. Пономарьова [294]), рідше – для опису цілеспрямовано створеного середовища, у якому в тісній взаємодії представлено сукупність психологічних та педагогічних чинників (відносин, засобів тощо), що дозволяють педагогу ефективно здійснювати виховну або навчальну роботу (В. Монастирський [197], В. Сластенін [347]).

У форматі нашого дослідження під педагогічними умовами ми розуміємо сукупність обставин та заходів, що сприяють розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу.

Наступним завданням є виявлення переліку педагогічних умов, які позитивно впливають на ефективність та здатні підсилити результативність функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. Розв'язати поставлене завдання спробуємо за допомогою методу контент-аналізу літературних джерел.

Так, Ю. Бабанський у книзі «Проблеми підвищення ефективності педагогічних досліджень» [16, с. 23] включає умови до складу педагогічної системи та виділяє дві групи: зовнішні (природно-географічні, суспільні, виробничі, культурні, середовища мікрорайону); внутрішні (навчально-матеріальні, шкільно-гігієнічні, морально-психологічні, естетичні).

В. Вербицький, О. Литовченко, Л. Ковбасенко та ін. у монографії «Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу» зазначають, що виховний потенціал позашкільного навчального закладу становлять комплекс чинників і умов, які визначають його педагогічні можливості: суб'єкти виховного процесу (педагоги, вихованці, батьки, адміністрація закладу); виховне середовище закладу (духовне, матеріальне (предметне) та подієве наповнення життєдіяльності вихованців; морально-психологічний клімат тощо); принципи, покладені в основу навчально-виховного процесу; зміст навчально-виховного процесу, форми та методи реалізації змісту; взаємозв'язки з іншими соціальними інститутами тощо. Відповідно до іншого підходу можна говорити про виховні можливості позашкільних навчальних закладів, розглядати їх у межах умовно визначених

груп (компонентів виховного потенціалу позашкільного навчального закладу): ціннісно-цільові (можливості, обумовлені провідними принципами, соціальними функціями, освітніми та виховними завданнями позашкільної освіти); організаційні (можливості, пов'язані з організаційними особливостями діяльності позашкільних навчальних закладів); можливості змісту, форм і методів позашкільної освіти [45].

На думку М. Гагаріна, ефективне створення виховної системи школи як об'єкта проектування можливе за таких умов: проектування здійснюється на засадах системного підходу, педагогічна система розглядається як сукупність трьох компонентів (розвиток, виховання, навчання), які взаємозв'язані між собою і розкривають, насамперед, послідовність і характер взаємодії педагогів і учнів; проектування виховних систем у загальноосвітніх навчальних закладах враховує особливості їх життєдіяльності, природного, предметного та соціокультурного середовища, регіональних, національних, демографічних ознак тощо; розроблено надійні критерії, показники та рівні моніторингу ефективності виховної системи навчального закладу; реалізація технології проектування виховної системи, що ґрунтуються на досвіді та концептуальних підходах проектування виховних систем [55].

У процесі дослідження проблеми теоретичних та методичних основ професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем В. Ковальчук визначає необхідні організаційно-педагогічні умови, дотримання яких забезпечує повноцінне функціонування освітньо-виховної системи: забезпечення структурної єдності освітньо-виховної системи загальноосвітнього закладу; забезпечення реалізації основних функцій і завдань сучасної освітньо-виховної системи загальноосвітнього закладу; забезпечення повного циклу функціонування освітньо-виховної системи; реалізація програми соціально-економічної, інформаційної й психолого-педагогічної підтримки педагогів і школярів; здійснення спеціальної підготовки до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем [131].

У посібнику Т. Лисовської «Педагогічні основи виховання та навчання дітей з тяжкими множинними психофізичними порушеннями» визначені спеціальні освітні умови навчання і виховання людини з вираженими психофізичними порушеннями. Вона зазначає, що метою безперервної освіти людини з вираженими психофізичними порушеннями протягом усього життя є постійний її розвиток за допомогою освіти, яка буде спрямована на підвищення якості її життя, в обов'язкових умовах співпраці та супроводу іншими людьми, які створюють умови позитивного наслідування, сприяють оволодінню соціальним досвідом. Зміст освіти відображається в навчальному плані, навчальній програмі, підручниках та посібниках. Навчання та виховання органічно взаємопов'язані й взаємодоповнюють один одного в освітньому процесі, який організований у спеціальних педагогічних умовах, що включають у себе: наявність спеціальних програм (загальноосвітніх та корекційно-розвивальних); врахування особливостей розвитку кожної дитини, індивідуальний педагогічний підхід, що виявляється в особливій організації корекційно-педагогічного процесу, застосуванні спеціальних методів і засобів (у тому числі й технічних) освіти, компенсації та корекції; наявність адекватної життєдіяльності; організація корекційно-педагогічного процесу спеціальними педагогами та надання психологічного супроводу освітнього процесу спеціальними психологами; надання медичних, психологічних і соціальних послуг [161].

О. Лучаніновою були запропоновані та теоретично обґрунтовані педагогічні умови ефективного функціонування виховної системи вищого технічного навчального закладу, а саме:

1) створення духовно-культурного середовища навчального закладу (навчальне середовище, що будується на принципах кооперації навчальної й виховної діяльності як рівноправної взаємодії студентів з викладачами, що об'єднуються для вирішення виховного завдання і спільними зусиллями досягають взаємної згоди);

2) розвиток виховної компетентності викладачів (процес поглибленого ознайомлення викладачів з науковими основами різноманітних інноваційних виховних технологій, розвиток спеціальних практичних навичок та вмінь використовувати виховні технології, формування духовно-моральних якостей, необхідних для роботи в духовно-культурному середовищі навчального закладу);

3) розвиток культурно-пізнавальної активності студентів, високий рівень якої впливає, на нашу думку, на формування інтересу до навчання, озброює їх прийомами пізнавально-активної діяльності з мобілізації та накопичення знань для вирішення духовно-культурних проблем, розвиває ініціативу студентів у творчому пізнанні світу і себе в ньому;

4) прийняття всіма суб’єктами сукупності цілей створення виховної системи; організація діяльності суб’єктів системи, спрямованої на реалізацію поставленої мети;

5) формування духовно-культурних цінностей та патріотизму через процеси виховної діяльності та спілкування, які посилять переживання студентами внутрішніх суперечностей між наявним і необхідним рівнем духовно-культурного розвитку, моральну активність студентів, їх навчально-пізнавальну діяльність, моральне самовдосконалення; виховання через мистецтво в індивідуальному Інтернет-просторі студента [166].

Як показала дослідно-експериментальна робота О. Макарової за темою «Педагогічна система професійного виховання студентів медичних вузів», підвищення рівня виховної діяльності відбувається тоді, коли виконуються наступні педагогічні умови: формування в суб’єктів виховної системи високої моральної відповідальності за проведення виховної роботи зі студентами; активізація суспільно-значущої діяльності в закладі вищої освіти; наявність диференційованого підходу в аспірантів – кураторів груп до кожного студента; вміння викликати в студентів інтерес за проблематикою проведених занять, активізувати їх пізнавальну діяльність у процесі виховного впливу [174].

У рамках експерименту, як зазначає В. Нечипоренко у праці «Теоретичні і методичні засади навчально-реабілітаційної діяльності спеціального закладу як відкритої соціально-освітньої системи», медико-психолого-педагогічним колективом було розроблено та апробовано модель реабілітаційного простору, в якому на системних засадах забезпечується медична, педагогічна, соціальна та психологічна реабілітація кожної дитини. Його здобутком стали науково обґрунтовані умови створення простору комплексної реабілітації дитини.

По-перше, в основу процесу комплексної реабілітації покладено принцип організаційно-технологічного поєднання програм медичної, психологічної та соціально-педагогічної реабілітації. Кожна з цих програм реалізується методами і засобами діагностики, корекції й профілактики. Другою умовою для створення простору комплексної реабілітації дитини є глибока психологізація навчально-виховного процесу, оволодіння педагогами, вихователями сучасними психолого-педагогічними діагностиками вивчення особистості, надання консультативної допомоги батькам, учням у саморозвитку та самореалізації. Третьою умовою для створення навчально-реабілітаційного простору є комплексність застосування медичних та психолого-педагогічних заходів у створенні єдиного збагаченого педагогічного середовища. Четвертою умовою для здійснення комплексної реабілітації дитини є орієнтація на особистісно зорієнтований підхід у процесі здійснення комплексної реабілітації дитини. П’ятою умовою для здійснення комплексної реабілітації дитини є впровадження принципово нових підходів до відновлення здоров’я, які передбачають глибоку діагностику фізичного стану організму дитини, лікування та реабілітаційні заходи з використанням прогресивних досягнень у галузі медичної науки та практики сучасного медичного обладнання. Шостою умовою для комплексної реабілітації є оновлення навчально-виховного процесу, педагогічних технологій на основі провідних ідей педагогіки життєтворчості. Сьомою умовою для комплексної реабілітації є переосмислення виховання з позицій життєтворчості особистості, плекання базової культури.

Восьмою умовою для здійснення комплексної реабілітації є постійний моніторинг якості освітньо-реабілітаціного процесу, об’єктами якого виступають діти, батьки дітей та педагоги. Діагностика різних аспектів реформування навчально-виховного процесу дозволяє адміністрації, педагогічному колективу вносити корективи до навчальних та виховних технологій, максимально враховувати громадську думку [205].

В. Хитрюк у праці «Основи інклюзивної освіти» зазначає, що успішне впровадження інтегрованого навчання і виховання можливе за дотримання таких загальних умов: демократичний суспільний устрій з гарантованим дотриманням прав особистості; фінансова забезпеченість, створення адекватного асортименту спеціальних освітніх послуг та особливих умов життєдіяльності для дітей з особливостями психофізичного розвитку в структурі масової загальноосвітньої школи; ненасильницький характер протікання інтеграційних процесів, можливість вибору, альтернативи за наявності гарантованого переліку освітніх і корекційних послуг, що надаються системою освіти загального призначення і спеціальної освіти; готовність суспільства до інтеграційних процесів, до співіснування і взаємодії з особами з особливостями психофізичного розвитку [356]. Особливо цікавою для нашого дослідження є ідея В. Хитрюк, яка сформульована в монографії «Інклюзивна готовність педагогів: педагогічна система формування»: основу комплексу педагогічних умов процесу формування інклюзивної готовності майбутніх педагогів створює композиція організаційно-педагогічних, змістовно-педагогічних та процесуально-педагогічних умов, які детермінують один одного [391].

Т. Швець у дисертації «Педагогічні умови формування професійної майстерності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів» визначає такі педагогічні умови формування професійної майстерності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів: цілеспрямоване формування в студентів позитивної мотивації до оволодіння професійною майстерністю та зорієнтованості на саморозвиток та самовдосконалення на постійній

рефлексивній основі; опанування майбутніми вихователями системою знань з професійної майстерності та набуття ними вмінь щодо практичного застосування; упровадження сукупності традиційних та інноваційних форм і методів у цілісну систему професійної підготовки майбутніх вихователів [407].

Таблиця 3.2.1

Погляди науковців на вирішення проблеми визначення педагогічних умов виховної системи

№	Науковець, який визначає педагогічні умови	Види педагогічних умов	Назва педагогічних умов
1	2	3	4
1.	Ю. Бабанський [16]	зовнішні	природно-географічні
			суспільні
			виробничі
			культурні
			середовища мікрорайону
		внутрішні	навчально-матеріальні
			шкільно-гігієнічні
			морально-психологічні
			естетичні
2.	В. Вербицький, О. Литовченко, Л. Ковбасенко [45]	-	суб’єкти виховного процесу
			виховне середовище закладу
			принципи, покладені в основу навчально-виховного процесу
			зміст навчально-виховного процесу, форми та методи реалізації змісту
			взаємозв’язки з іншими соціальними інститутами
3.	М. Гагарін [55]	-	проектування здійснюється на засадах системного підходу, педагогічна система розглядається як сукупність трьох компонентів, які взаємозв’язані між собою і розкривають наперед послідовність і характер взаємодії педагогів і учнів
			проектування виховних систем в загальноосвітніх навчальних закладах враховує особливості їх життєдіяльності, природного, предметного та соціокультурного середовища, регіональних, національних, демографічних ознак тощо
			розроблено надійні критерії, показники та рівні моніторингу ефективності виховної системи навчального закладу
			реалізація технології проектування виховної системи, що ґрунтується на досвіді та концептуальних підходах

№	Науковець, який визначає педагогічні умови	Види педагогічних умов	Назва педагогічних умов
1	2	3	4
1.	Ю. Бабанський [16]	зовнішні	природно-географічні
			суспільні
			виробничі
			культурні
			середовища мікрорайону
		внутрішні	навчально-матеріальні
			шкільно-гігієнічні
			морально-психологічні
			естетичні
			проектування виховних систем
4.	В. Ковальчук [131]	організаційно-педагогічні умови	забезпечення структурної єдності освітньо-виховної системи загальноосвітнього закладу
			забезпечення реалізації основних функцій і завдань сучасної освітньо-виховної системи загальноосвітнього закладу
			забезпечення повного циклу функціонування освітньо-виховної системи
			реалізація програми соціально-економічної, інформаційної й психолого-педагогічної підтримки педагогів і школярів
			здійснення спеціальної підготовки до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем
5.	Т. Лисовська [161]	-	наявність спеціальних програм
			врахування особливостей розвитку кожної дитини, індивідуальний педагогічний підхід, що виявляється в особливій організації корекційно-педагогічного процесу, застосуванні спеціальних методів і засобів (в тому числі і технічних) освіти, компенсації та корекції
			наявність адекватної життєдіяльності
			організація корекційно-педагогічного процесу спеціальними педагогами та надання психологічного супроводу освітнього процесу спеціальними психологами
			надання медичних, психологічних і соціальних послуг
6.	О. Лучанінова [165]	-	створення духовно-культурного середовища навчального закладу (навчальне середовище, що будується на принципах кооперації навчальної і виховної діяльності, як рівноправної взаємодії студентів з викладачами, що

№	Науковець, який визначає педагогічні умови	Види педагогічних умов	Назва педагогічних умов
1	2	3	4
1.	Ю. Бабанський [16]	зовнішні	природно-географічні
			суспільні
			виробничі
			культурні
			середовища мікрорайону
		внутрішні	навчально-матеріальні
			шкільно-гігієнічні
			морально-психологічні
			естетичні
			об’єднуються для вирішення виховного завдання і спільними зусиллями досягають взаємної згоди)
			розвиток виховної компетентності викладачів (процес поглибленого ознайомлення викладачів з науковими засадами різноманітних інноваційних виховних технологій, розвиток спеціальних практичних навичок та вмінь використовувати виховні технології, формування духовно-моральних якостей, необхідних для роботи в духовно-культурному середовищі навчального закладу)
			розвиток культурно-пізнавальної активності студентів, високий рівень якої впливає, на нашу думку, на формування інтересу до навчання, озброює їх прийомами пізнавально-активної діяльності з мобілізації та накопичення знань для вирішення духовно-культурних проблем, розвиває ініціативу студентів у творчому пізнанні світу і себе в ньому
			прийняття всіма суб’єктами сукупності цілей створення виховної системи
			організація діяльності суб’єктів системи, спрямованої на реалізацію поставленої мети
			формування духовно-культурних цінностей та патріотизму через процеси виховної діяльності та спілкування, які посилять переживання студентами внутрішніх суперечностей між наявним і необхідним рівнем духовно-культурного розвитку, моральну активність студентів, їх навчально-пізнавальну діяльність, моральне самовдосконалення; виховання через мистецтво в індивідуальному Інтернет-просторі студента

№	Науковець, який визначає педагогічні умови	Види педагогічних умов	Назва педагогічних умов
1	2	3	4
1.	Ю. Бабанський [16]	зовнішні	природно-географічні
			суспільні
			виробничі
			культурні
			середовища мікрорайону
		внутрішні	навчально-матеріальні
			шкільно-гігієнічні
			морально-психологічні
			естетичні
7.	О. Макарова [169].	-	формування в суб'єктів виховної системи високої моральної відповідальності за проведення виховної роботи зі студентами
			активізація суспільно-значущої діяльності в закладі вищої освіти
			наявність диференційованого підходу у аспірантів - кураторів груп до кожного студента
			вміння викликати в студентів інтерес за проблематикою проведених занять, активізувати їх пізнавальну діяльність в процесі виховного впливу
8.	В. Нечипоренко [204]	-	організаційно-технологічного поєднання програм медичної, психологічної та соціально-педагогічної реабілітації
			глибока психологізація навчально-виховного процесу, оволодіння педагогами, вихователями сучасними психолого-педагогічними діагностиками вивчення особистості, надання
	.		консультативної допомоги батькам, учням у саморозвитку та самореалізації
			комплексність застосування медичних та психолого-педагогічних заходів у створенні єдиного збагаченого педагогічного середовища
			орієнтація на особистісно зорієнтований підхід у процесі здійснення комплексної реабілітації дитини
			впровадження принципово нових підходів до відновлення здоров'я, які передбачають глибоку діагностику фізичного стану організму дитини, лікування та реабілітаційні заходи з використанням прогресивних досягнень у галузі медичної науки та практики сучасного медичного обладнання
			оновлення навчально-виховного процесу,

№	Науковець, який визначає педагогічні умови	Види педагогічних умов	Назва педагогічних умов
1	2	3	4
1.	Ю. Бабанський [16]	зовнішні	природно-географічні
			суспільні
			виробничі
			культурні
			середовища мікрорайону
		внутрішні	навчально-матеріальні
			шкільно-гігієнічні
			морально-психологічні
			естетичні
			педагогічних технологій на основі провідних ідей педагогіки життєтворчості
			переосмислення виховання з позицій життєтворчості особистості, плекання базової культури
			моніторинг якості освітньо-реабілітаціного процесу, об’єктами якого виступають діти, батьки дітей та педагоги
9.	В. Хитрюк [391; 392]	організаційно-педагогічних	демократичний суспільний устрій з гарантованим дотриманням прав особистості
		змістовно-педагогічних	фінансова забезпеченість, створення адекватного асортименту спеціальних освітніх послуг та особливих умов життєдіяльності для дітей з особливостями психофізичного розвитку в структурі масової загальноосвітньої школи
		процесуально-педагогічних умов	ненасильницький характер протікання інтеграційних процесів, можливість вибору, альтернативи при наявності гарантованого переліку освітніх і корекційних послуг, що надаються системою освіти загального призначення і спеціальної освіти; готовність суспільства до інтеграційних процесів, до співіснування і взаємодії з особами з особливостями психофізичного розвитку
	Т. Швець [407]	-	цілеспрямоване формування в студентів позитивної мотивації до оволодіння професійною майстерністю та зорієнтованості на саморозвиток та самовдосконалення на постійній рефлексивній основі
			опанування майбутніми вихователями системою знань з професійної майстерності та набуття ними вмінь їх практичного застосування

№	Науковець, який визначає педагогічні умови	Види педагогічних умов	Назва педагогічних умов
1	**2**	**3**	**4**
1.	Ю. Бабанський [16]	зовнішні	природно-географічні
			суспільні
			виробничі
			культурні
			середовища мікрорайону
		внутрішні	навчально-матеріальні
			шкільно-гігієнічні
			морально-психологічні
			естетичні
			упровадження сукупності традиційних та інноваційних форм і методів у цілісну систему професійної підготовки майбутніх вихователів
10.	В. Ягоднікова [421]	-	актуалізація мотивації педагогів до інноваційної виховної діяльності
			удосконалення знань педагогів та набуття ними досвіду організації інноваційної виховної діяльності з використанням інтерактивних методів у системі методичної роботи школи
			організація творчої взаємодії суб’єктів виховного процесу загальноосвітньої школи на основі його інноваційної спрямованості
			стале управління інноваціями у виховному процесі загальноосвітньої школи
11.	В. Ядов [423]	-	інтеграція виховного впливу навчально-виховного процесу навчального закладу, всіх його ланок і структур
			забезпечення розвитку, динаміки системи, яка повинна постійно оновлюватися завдяки привнесенню в неї суттєвих змін, надання нового, якісного стану за рахунок перегляду цільової настанови, висування нових завдань, освітньо-виховних концепцій, морально-духовного збагачення життєдіяльності колективів педагогів і учнів, але доцільними такі зміни будуть лише тоді, коли сприятимуть піднесенню системи на новий, вищий рівень
			визначення особистісно-діяльнісного підходу до розв’язання завдань як основного принципу реалізації системи

В. Ягоднікова в дослідженні «Теорія і практика формування інноваційної спрямованості виховного процесу загальноосвітньої школи» обґрунтовує педагогічні умови, реалізація яких забезпечить формування інноваційної спрямованості виховного процесу загальноосвітньої школи. Першою педагогічною умовою визначено актуалізацію мотивації педагогів до інноваційної виховної діяльності. Другою педагогічною умовою є удосконалення знань педагогів та набуття ними досвіду організації інноваційної виховної діяльності з використанням інтерактивних методів у системі методичної роботи школи. Третя педагогічна умова – організація творчої взаємодії суб'єктів виховного процесу загальноосвітньої школи на основі його інноваційної спрямованості. Четвертою педагогічною умовою є стале управління інноваціями у виховному процесі загальноосвітньої школи [421].

В. Ядов виділяє умови, які розкривають притаманні кожному навчальному закладу обставини, чинники, впливи та особливості. На його думку, до таких умов можна віднести: інтеграцію виховного впливу навчально-виховного процесу навчального закладу, всіх його ланок і структур; забезпечення розвитку, динаміки системи, яка повинна постійно оновлюватися завдяки привнесенню в неї суттєвих змін, надання нового, якісного стану за рахунок перегляду цільової настанови, висування нових завдань, освітньо-виховних концепцій, морально-духовного збагачення життєдіяльності колективів педагогів і учнів, але доцільними такі зміни будуть лише тоді, коли сприятимуть піднесенню системи на новий, вищий рівень; визначення особистісно-діяльнісного підходу до розв'язання завдань як основного принципу реалізації системи [423, с. 11].

Для полегшення аналізу отримані дані було узагальнено в таблиці 3.2.1.

За результатами контекст-аналізу виокремлення науковцями педагогічних умов нами були здійснені такі висновки:

1) більшість науковців (В. Вербицький, О. Литовченко, Л. Ковбасенко, М. Гагаріна, В. Ковальчук, Т. Лисовська, О. Лучанінова, О. Макарова, В. Нечипоренко, Т. Швець, В. Ягоднікова, В. Ядов)

виокремлюють конкретні педагогічні умови розвитку виховних систем; незначна кількість (Ю. Бабанський та В. Хитрюк) – вказують на те, що педагогічні умови можуть мати такі компоненти: зовнішні та внутрішні; організаційно-педагогічні, змістовно-педагогічні, процесуально-педагогічні;

2) науковці сходяться на думці, що повинні переважати такі умови: структурна єдність виховної системи (М. Гагаріна, В. Ковальчук, В. Ядов); орієнтація на особистісно зорієнтований підхід (Т. Лисовська, В. Нечипоренко, В. Ядов); удосконалення знань педагогів та здійснення їх спеціальної підготовки до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем (В. Ковальчук, О. Лучанінова, В. Ягоднікова); наявність спеціальних програм, форм та методів реалізації змісту виховного процесу, (В. Вербицький та ін., Т. Лисовська); надання соціально-економічної, інформаційної й психолого-педагогічної підтримки педагогів і школярів (В. Ковальчук, Т. Лисовська); комплексність застосування медичних та психолого-педагогічних заходів у створенні єдиного збагаченого педагогічного середовища (Т. Лисовська, В. Нечипоренко); моніторинг якості освітньо-реабілітаціного процесу (М. Гагаріна, В. Нечипоренко);

3) науковці виокремлюють педагогічні умови, які є значущими для того чи іншого типу закладу: дошкільний заклад (Т. Швець), заклад середньої освіти (М. Гагарін, В. Ковальчук, В. Ягоднікова), спеціальний заклад (Т. Лисовська, В. Нечипоренко), заклад вищої освіти (О. Лучанінова, О. Макарова), заклад з інклюзивними групами (В. Хитрюк), позашкільний навчальний заклад (В. Вербицький, О. Литовченко, Л. Ковбасенко).

Отже, зважаючи на те, що в педагогічній науці досить широко досліджено поняття «педагогічні умови», розкрито його сутність, особливості й зміст (Ю. Бабанський [16], В. Вербицький [45], О. Бражнич [40], М. Гагарін [55], Г. Голубова [66], В. Ковальчук [131], Л. Ковбасенко [45], Т. Лисовська [161], О. Литовченко [45], О. Лучанінова [165], О. Макарова [174], В. Нечипоренко [205], В. Хитрюк [391; 392], Т. Швець [407], В Ягоднікова [421]

та ін.), зосередимося на визначенні комплексу педагогічних умов розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу.

Для виявлення педагогічних умов врахуємо такі чинники:

1) зміст та особливості виховної системи навчально-реабілітаційного закладу;

2) специфіку виховання дітей з особливими освітніми потребами в умовах навчально-реабілітаційного закладу;

3) мету, на реалізацію якої спрямована виховна система навчально-реабілітаційного закладу;

4) сутність та зміст понять «умови», «педагогічні умови»; результати контент-аналізу існуючого досвіду науковців щодо визначення педагогічних умов.

Комплекс педагогічних умов забезпечується цілісним сприйняттям об’єднаних у ньому частин і визначається єдністю обставин та заходів, що сприяють розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. Створення такої єдності має динамічний характер. Комплекс педагогічних умов процесу розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу доцільно розглянути з теоретичних позицій, обґрунтованих В. Хитрюк, яка виділяє такі їх компоненти: організаційно-педагогічні, змістовно-педагогічні й процесуально-педагогічні [391].

Зупинимося більш докладно на кожній із цих умов та наповнимо їх власним змістом.

У сучасній педагогічній теорії організаційно-педагогічні умови дослідники розуміють як:

– функціональну впорядкованість суб’єкт-об’єктних відносин учасників педагогічного процесу; обставини, які змінюють (пришвидшують, стимулюють або загальмовують) формування та розвиток освітніх явищ, процесів, систем, рис особистості [97; 401];

– функціональну залежність суттєвих компонентів педагогічного явища від комплексу об’єктів (речей, їх станів, процесів, взаємодій) у різних проявах [166];

– сукупність організаційних та власне педагогічних обставин, які забезпечують досягнення мети діяльності – формування готовності вчителів до використання квест-технології в єдності її компонентів [350];

– сукупність взаємопов’язаних інформаційних комплексів (виходячи з пізнавальної, іменної, нормативної форм педагогічної діяльності та супроводжуючих їх «умов-передумов», «умов-обстановки», «умов-вимог»), які доцільно створювати суб’єкту для забезпечення керування діяльністю щодо досягнення мети [59; 391].

У нашому дослідженні організаційно-педагогічні умови розглядаємо як комплекс взаємопов’язаних заходів, які доцільно створювати суб’єкту для забезпечення керування виховною системою навчально-реабілітаційного закладу щодо досягнення мети.

Зокрема, організаційно-педагогічні умови включають такі компоненти:

1) безбар’єрний безпечний простір для дітей з особливими освітніми потребами. Згідно із А. Нечепорчук, реалізація права дітей з особливими освітніми потребами рівного доступу до якісної освіти вимагає забезпечення безбар’єрного доступу до закладів освіти та організації безпечного інклюзивного освітнього середовища [202]. Безбар’єрне освітнє середовище, зокрема архітектурна доступність закладу освіти, повинна забезпечуватися: фізичною можливістю і зручністю потрапляння до закладу освіти; фізичною безпекою при пересуванні в закладі освіти, прилеглою територією, під час отримання освітніх послуг; можливістю вільного отримання інформації про заклад освіти й освітні послуги, що надаються; вільною навігацією в закладі освіти та прилеглою територією [298];

2) кадрове забезпечення. Кадрове забезпечення навчально-реабілітаційного закладу – діяльність з удосконалення структури системи організації закладу, організаційна робота з персоналом, яка передбачає

наявність виконавців та суб'єктів управлінської діяльності та спрямована на досягнення мети виховної системи;

3) режим дня. Режим дня, який відповідає віковим потребам і стану здоров'я дитини, сприяє її життєрадісному, бадьорому настрою, має чимале виховне значення, оскільки привчає її до порядку та сприяє розвитку організованості. Постійне дотримання режиму дозволяє сформувати звичку до певної діяльності, що впливає на розвиток нервової системи організму дитини та запобігає виникненню негативних емоційних станів та перевтоми [356];

4) санітарно-гігієнічні норми. Державними санітарними нормами та правилами «Гігієнічні вимоги до улаштування, утримання і режиму спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, та навчально-реабілітаційних центрів» визначаються санітарно-епідеміологічні вимоги до умов і організації навчання, виховання, проживання, харчування, корекційно-розвиткової роботи, реабілітації, медичного забезпечення дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, у спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах) та навчально-реабілітаційних центрах [63].

Змістовно-педагогічні умови в цьому дослідженні представлені сукупністю ціннісно-смислових одиниць, які забезпечують досягнення цілей та результатів виховання.

Змістовно-педагогічні умови реалізується через:

1) медико-психолого-педагогічне забезпечення: надання медичних, психологічних і соціальних послуг; комплексність застосування медичних та психолого-педагогічних заходів у виховному процесі;

2) програмно-технологічне забезпечення: спеціальні корекційно-виховні програми, технології для дітей з особливими освітніми потребами. Як зазначає О. Нагорна, загальною метою корекційно-виховної роботи з дітьми з обмеженими можливостями є відновлення й розвиток пізнавальних та емоційно-вольових процесів, забезпечення максимально повної адаптації особистості в суспільство, формування позитивних рис особистості, варіативна

адаптація до змінених умов, корекція пізнавальної та емоційно-вольової сфер особистості; формування адекватної самооцінки та рівня домагань [200];

3) особистісно зорієнтоване виховання дітей з особливими освітніми потребами передбачає врахування особливостей розвитку кожної дитини та виявляється в особливій організації виховного процесу, застосуванні спеціальних методів і засобів (у тому числі й технічних) виховання, компенсації та корекції).

Процесуально-педагогічні умови розкривають сукупність технологічних засобів (виховні технології, методи, засоби, прийоми тощо) організації виховного процесу, які сприяють досягненню поставленої мети.

Складовими процесуально-педагогічних умов є:

1) комплексний супровід корекційного виховання. Комплексний супровід корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами є системою професійної діяльності команди фахівців, що забезпечує створення сприятливих соціально-педагогічних та психологічних умов для успішної соціалізації та всебічного розвитку дитини з особливими освітніми потребами, її самореалізації та самоствердження в суспільстві. Основними напрямками реалізації комплексного супроводу є психологічний, соціально-педагогічний супровід та співробітництво з батьками і громадою, які мають впроваджуватися одночасно та паралельно;

2) спеціальні методи, засоби, прийоми виховання дітей з особливими освітніми потребами спрямовані на підвищення ефективності впровадження програмно-технологічного забезпечення;

3) моніторинг якості функціонування виховної системи. Проведення моніторингу, об’єктами якого є діти з особливими освітніми потребами, батьки дітей та педагоги, дозволить виявити якість функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу.

Отже, у процесі вирішення проблеми визначення педагогічних умов розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу нами були зроблені такі умовиводи:

– поняття «умова» в контексті нашого дослідження слід розуміти як необхідну обставину, яка сприяє чомусь; правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь;

– поняття «педагогічні умови» розуміється як сукупність обставин та заходів, що сприяють розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу;

– комплекс педагогічних умов процесу розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу включає такі компоненти: організаційно-педагогічні (безбар'єрний безпечний простір для дітей з особливими освітніми потребами, кадрове забезпечення, режим дня, санітарно-гігієнічні норми), змістовно-педагогічні (медико-психолого-педагогічне забезпечення, програмно-технологічне забезпечення, особистісно зорієнтоване виховання дітей з особливими освітніми потребами) і процесуально-педагогічні (комплексний супровід корекційного виховання, спеціальні методи, засоби, прийоми виховання дітей з особливими освітніми потребами, моніторинг якості функціонування виховної системи).

Таким чином, розбудова виховної системи навчально-реабілітаційного закладу передбачає синхронізацію сукупності таких груп педагогічних умов, як організаційно-педагогічні, змістовно-педагогічні й процесуально-педагогічні. Комплекс представлених педагогічних умов забезпечить успішність реалізації моделі виховної системи навчально-реабілітаційного закладу.

3.3. Управління процесом функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу

Управління виховною системою не є предметом нашого дослідження, проте виступає важливою складовою її ефективного функціонування як складної організованої системи, тому вважаємо за доцільне розглянути деякі

управлінські аспекти з урахуванням специфічних особливостей розвитку та функціонування навчально-реабілітаційного закладу.

Проблема управління освітніми закладами неодноразово була предметом дослідження багатьох українських і зарубіжних вчених. Вивченням загальних аспектів управлінської діяльності займалися І. Бех, Ю. Бабанський, В. Бондар, Л. Даниленко, Г. Єльнікова, Л. Калініна, Ю. Конаржевський, О. Мармаза, В. Маслов, В. Пикельна, В. Олійник, Т. Шамова та інші. Управління навчальними закладами різного типу, як освітніми системами, досліджували у свої наукових працях Н. Волкова, Є. Коваленко, С. Немченко, О. Лебідь, Л. Мартинець, В. Нечипоренко, А. Орлов, Є. Хриков, А. Черниш та інші.

Поняття «управління» у наукових виданнях має велику кількість визначень, які характеризуються багатоаспектністю залежноі від пріоритетних напрямів цього процесу.

Серед основних підходів до визначення цього поняття виділяються:

– загальний підхід, який відображає основні положення цього процесу і розглядає управління як: організацію діяльності відповідно до вимог об’єктивних законів. науку і практику керівництва, організацію і реалізацію цілеспрямованих впливів, організацію та координацію діяльності з використання ресурсів з метою досягнення бажаного результату тощо;

– функціональний підхід, що відображає функціональний аспект процесу та передбачає планування, організацію, мотивацію праці та контроль, управління персоналом, цілеспрямований вплив на групи людей тощо;

– процесуальний підхід, який охоплює весь цикл управлінської діяльності: процес діяльності, прийняття, реалізацію управлінських рішень, цілеспрямований вплив на об’єкт управління для зміни його стану або поведінки відповідно до змінюваних обставин тощо;

– суб’єктно-об’єктний підхід, який ґрунтується на взаємодії учасників процесу: упорядкування, регулювання будь-якої системи за умов зміни внутрішнього середовища; цілеспрямована взаємодія між суб’єктом і об’єктом у системі управління; усвідомлена діяльність людей, що спрямована

на створення оптимальних умов функціонування об’єкта; діяльність органів і кадрів управління щодо впливу на керований об’єкт за допомогою обраних методів для досягнення поставленої мети [80, с. 7].

Сукупність представлених підходів, враховуючи їхню комплементарність, формує чітке уявлення щодо сутності визначеного поняття. Так, автори Енциклопедії державного управління [89, с. 675] розглядають поняття «управління» як «діяння, яке приводить до змін стану якогось об’єкта».

Найпоширенішим у науковому обігові є визначення поняття «управління» як процесу переведення певної системи у новий якісний стан відповідно до мети.

Будь-яка управлінська система функціонує відповідно до певного типу структури:

– лінійна структура – безпосередній вплив на об’єкт управління, де всі функції управління зосереджені в одних руках;

– функціональна структура – у межах визначених функцій створюються управлінські підрозділи;

– цільова структура – забезпечує всю повноту лінійних повноважень у рамках проєкту;

– проєктна структура – діяльність розподіляється за двома групами: група розвитку та проєктна група;

– матрична структура – поряд із функціональними відділами утворюються тимчасові проєктні групи;

– адаптивна структура – складається із відділення програм та розробок;

– дивізіональна структура – ґрунтується на множинних принципах диференції при створенні відділів [402, с. 11].

У межах нашого дослідження будемо зосереджувати свою увагу на управлінні навчальними закладами, що розглядається як: «діяльність, яка забезпечує планомірний і цілеспрямований вплив на управлінську систему з метою її максимального функціонування» [329, с. 129]; «діяльність керуючої

підсистеми, що спрямована на створення прогностичних, педагогічних, психологічних, кадрових, матеріально-фінансових, організаційних, правових, ергономічних, медичних умов, необхідних для нормального функціонування і розвитку навчально-виховного закладу» [402, с. 8].

Управлінська діяльність освітнього закладу має специфічні особливості, які сформульовані О. Мармазою:

– підвищена відповідальність керівника за свої дії, за діяльність педагогів, за освітній процес загалом, за безпеку, за рішення тощо;
– різні види діяльності та неможливість досконалої їх реалізації;
– активна взаємодія з учасниками освітнього процесу;
– різна мотивація та зацікавленість учасників освітнього процесу;
– різні ступені зрілості учасників освітнього процесу;
– творчий характер управлінської діяльності керівника;
– високий рівень нервово-психічної напруги керівника [175, с. 16].

Управлінська діяльність в освітньому закладі здійснюється відповідно до системного та ситуативного підходу. Перший відображає загальну логіку управлінської діяльності, другий – технологію вирішення поточних завдань [395, с. 21]. Обидва підходи взаємодоповнюють і збагачують систему управлінської діяльності, яка, передусім, спрямована на забезпечення системного цілісного характеру функціонування освітнього закладу.

Системний характер управління освітнім закладом вимагає врахування обов’язкових компонентів у його реалізації:

1. Збір керівником інформації про стан керованого об’єкта.
2. Аналіз зібраної інформації задля визначення причин тих чи інших явищ та прийняття відповідного рішення.
3. Своєчасна реакція керівника на висновки аналізу.
4. Робота на перспективу, технологія якої передбачає виявлення керівником недоліків, формулювання проблеми, визначення мети, моделювання організаційної системи та проєктування діяльності.

5. Уміння визначати мету, спрямовану на: аналіз обставин; врахування відповідних нормативних документів; визначення потреб, інтересів, можливостей.

6. Цикловий вигляд управлінських дій, які передбачають виконання всіх функцій управління.

7. Застосування системного підходу до кожної з функцій управління: аналізу, планування, організації, контролю, регулювання та корекції.

8. Раціоналізація передбачає обов'язкову оптимізацію діяльності.

9. Підвищення культури управління на всіх рівнях (адміністрації, керівників підрозділів, педагогів, учнівського колективу, батьків).

10. Постійне самовдосконалення керівника закладу [175, с. 23].

Структурними компонентами управлінської системи навчального закладу, за твердженням Є. Хрикова, є:

– мета управління, яка відтворює умови реалізації стратегії розвитку навчального закладу або його окремої підсистеми;

– управлінська інформація, що складається з концепцій діяльності, планів роботи, наказів, розпоряджень, положень, інструкцій, розкладів тощо;

– засоби управлінської комунікації (засоби, форми, методи управління);

– керуюча підсистема (адміністрація та керівники структурних підрозділів);

– керована підсистема (педагогічна матеріально-технічна та фінансова системи) [395, с. 10].

Виходячи з вищезазначеного, можна стверджувати, що управління є упорядкованою підсистемою ефективного функціонування освітнього закладу, яке здійснюється відповідно до мети, завдань, принципів, функцій, змісту, методів, функціонування його ключових структурних компонентів.

Мета управління закладом освіти – забезпечення його ефективного функціонування та розвитку кожного члена колективу: адміністрації, педагогів, учнів і батьків [395].

О. Мармаза серед основних завдань управління освітнім закладом називає: по-перше, удосконалення структури й іміджу закладу освіти; по-друге, підвищення якості змісту освіти; по-третє, удосконалення організації навчального процесу; по-четверте, удосконалення організації виховного процесу; по-п'яте, удосконалення управлінської діяльності [175, с. 36].

Управлінська діяльність ґрунтується на дотриманні низки принципів, якими керуються очільники закладу під час виконання управлінських рішень.

Принципами управління закладами освіти, на думку С. Немченко, є «фундаментальні, теоретично обґрунтовані й практично перевірені положення, що мають об'єктивну, реальну природу, відбивають стійкі тенденції та закономірності, притаманні системі управління» [381, с. 63]. Їх порушення або нехтування призводить до неефективного управління або викривлення його мети. Реалізація кожного принципу потребує особливих умов і технологій. Важливо, щоб обрані принципи чітко відтворювали фундаментальні положення ефективності функціонування системи управління.

Варто зазначити, що перелік і зміст принципів управління дослідниками визначається по-різному. Зокрема, А. Черниш виокремлює такі основні принципи управління:

– принцип правової захищеності управлінських рішень (знання законодавства та прийняття управлінських рішень);
– принцип оптимізації управління;
– принцип найменшого впливу;
– принцип норми керованості;
– принцип делегування повноважень;
– принцип відповідностей (відповідність завдань і можливостей виконавців);
– принцип автоматичного заміщення відсутності;
– принцип першого керівника;
– принцип одноразового введення інформації;
– принцип нових завдань (бачення перспектив);

– принцип підвищення кваліфікації [402, с. 10].

На думку Н. Селіванової, до важливих управлінських принципів відносять: окреслення перспективи та найближчої мети діяльності; аналіз проміжних, кінцевих і віддалених результатів діяльності; планування; завершеність управлінських дій; участь усіх членів колективу в управлінні школою; створення сприятливої психологічної атмосфери у колективі [380].

С. Немченко, О. Голік, О. Кривильова та О. Лебідь у своїй систематизації виділяють загальні та специфічні принципи управління навчальним закладом. Так, серед загальних принципів дослідники виокремлюють: принцип спрямовуючої вирішальності державно-громадського впливу; принцип гуманізації та поваги до особистості; принцип демократизації; принцип науковості; принцип психологізації управління; принцип інноваційності; принцип адаптивності; принцип єдності централізму, колегіальності та колективності в управлінні; принцип уваги до кадрів.

До специфічних принципів управління навчальним закладом дослідники віднесли:

– принцип інформаційної достатності та надійності, що визначається вирішальним значенням інформації на всіх етапах управління;

– принцип моделюючого прогнозування;

– принцип функціональної структуризації, який відтворює внутрішню структуру управління навчальним закладом: розробка управлінських рішень, оцінка результатів і корекція;

– принцип оперативної регулятивності передбачає реакцію на інформацію різного рівня та спрямованості задля створення необхідних умов праці та ліквідації перешкод;

– принцип зворотнього зв’язку передбачає отримання інформації про якісні й кількісні зміни та процеси;

– принцип корекції передбачає коригуючі управлінські рішення щодо ефективності завершеного управлінського циклу;

– принцип маркетингу ґрунтується на тезі про те, що «знання та

освітянські послуги є товаром і мають попит у суспільстві»;

– принцип раціонального господарювання та ділової активності потребує від адміністрації створення, забезпечення й розвитку матеріальної бази закладу;

– принцип законоповаги передбачає максимальну узгодженість діяльності керівника із законодавством держави з питань освіти, праці, прав людини, фінансово-господарської діяльності [380, с. 63–70].

Принципи виступають методологічною базою реалізації функцій управління, визначення яких є суперечливим питанням. Це пов'язано з тим, що у процесі їх визначення використовують різні класифікаційні ознаки, наприклад, етапи процесу управління, структуру управління, сфери управління, основні види діяльності з управління тощо. Так, дослідниками представлено різноманітні управлінські функції: аналіз, планування, організація, контроль, регулювання (Ю. Конаржевський) [140]; цільова, соціально-психологічна, операційна (Р. Шакуров) [403]; цільова, процесуально-динамічна, соціально-психологічна (В. Маслов) [179]; інформаційно-аналітична, мотиваційно-цільова, планово-прогностична, організаційно-виконавська, контрольно-оціночна, регулятивно-корекційна (П. Третьяков) [377]; планування, педагогічний аналіз, організація, мотивація, контроль, регулювання (Н. Волкова) [49] тощо.

Функції управління розглядаються як вид управлінської діяльності та її етапи, пов'язані з вирішенням стратегічних завдань у межах конкретного циклу управління [395, с. 12]; відношення між керівною, керованою системою та керованим об'єктом, що потребують від керуючої системи виконання визначеної дії для забезпечення цілеспрямованості та організованості процесів, якими керують [381, с. 71].

Більшість науковців до ключових функцій управління відносять: планування, прогнозування, аналіз, організація, стимулювання та контроль.

Функція планування передбачає визначення мети, постановку конкретних завдань, окреслення змісту, форм і методів діяльності, визначення термінів

реалізації цієї діяльності та відповідальних, координує напрямки та регламентує діяльність. Планування обов'язково передбачає розробку конкретної програми щодо досягнення визначеної мети.

Прогностична функція спрямована на прогнозування результатів управління на кожному з етапів і, переважно, виступає елементом визначення мети під час планування.

Мотиваційна функція стимулює діяльність виконавців завдань, спираючись на особистісні мотиви.

Організаційна функція передбачає ознайомлення зі змістом діяльності, яка пропонується до виконання, а також безпосередні дії щодо реалізації визначених завдань, під час яких забезпечується ефективна взаємодія елементів системи, відбір ефективних форм і методів, визначаються терміни, повноваження, обов'язки та їх співвідношення.

Функція регулювання спрямована на забезпечення корекції діяльності на певному етапі.

Контрольна функція передбачає експертизу діяльності, яка спрямована на порівняння одержаних результатів та мети, визначення переваг та недоліків у змісті управлінської діяльності, ефективності засобів досягнення мети. Контроль дозволяє отримати зворотній зв'язок і вчасно відреагувати на зміни.

Дії, спрямовані на реалізацію основних функцій управління щодо досягнення мети, складають управлінський цикл, який найчастіше об'єднує планування, організацію, керівництво та контроль. Управлінські дії складні за своєю структурою та можуть об'єднувати додаткові дії, що відображають функції управлінської діяльності. Усі зазначені функції взаємопов'язані і цей взаємозв'язок виступає найголовнішою умовою успішного управління навчальним закладом і його внутрішніми системами.

У навчальних закладах, за твердженням Є. Хрикова, цикл управління обумовлюється навчальним роком, при цьому головним управлінським документом є план роботи з чітко визначеними завданнями та відповідальними за їх виконання.

В управлінській діяльності освітнім закладом важливо враховувати, що завдання є поточного та перспективного характеру, які також мають бути підпорядковані управлінському циклу відповідно до стилю керівництва.

Стиль керівництва розкривається через систему методів, прийомів, засобів, які домінують в управлінській діяльності [402, с. 16]. Методи управління є: сукупністю способів впливу керуючої системи на керовану (В. Пікельна) [229]; системою прийомів організації спільної діяльності учасників освітнього процесу щодо реалізації цілей, принципів та змісту управління (Т. Шамова) [404]; способами та шляхами діяльності адміністрації з планування, організації, регулювання та контролю за роботою педагогів й учнів з метою досягнення найкращих результатів навчально-виховного процесу (А. Орлов) [216]; упорядкованими способами пізнання й перетворення керованої підсистеми, спрямованими на створення умов, необхідних для реалізації цілей навчального закладу (Є. Хриков) [395].

Методи управління виступають важливими засобами управлінської діяльності, вибір яких залежить від багатьох чинників, які висувають до них відповідні вимоги.

А. Орлов визначив, що методи управління повинні бути: а) способами організації освітнього процесу (організація режиму роботи навчального закладу, матеріально-технічного забезпечення навчального закладу тощо); б) способами взаємодії керівника з педагогами (організація контролю, інструктажу, методичної допомоги тощо); в) засобами активного співробітництва з учнями та батьками (організація діяльності учнівського самоврядування, формування ціннісних орієнтацій молоді, її інтересів тощо); г) способами заохочення ефективної діяльності педагогів та учнівської молоді (формування мотивів діяльності педагогів і вихованців); д) «сукупністю прийомів управлінського впливу з метою координації та регулювання спільної діяльності освітнього закладу, сім’ї і громадськості» [216, с. 87].

У питаннях класифікації методів управління вчені не дійшли консенсусу, тому у різних наукових джерелах подано різні підходи до їх розподілу.

А. Орловим виокремлено дві групи методів управління: «перша – організаційно-розпорядчі методи (організаційне нормування і регламентування; добір, розстановка і робота з кадрами; розпорядчо-інструктивна робота; узагальнення досвіду); друга – психолого-педагогічні методи (переконання; особистий приклад; бесіди; інструктаж; заохочення; покарання; організація педагогів й учнів; змагання; формування громадської думки; атестація)» [216, с. 89].

Л. Даниленко класифікує методи управління як вербальні, дослідницькі, ілюстративно-показникові та техніко-технологічні [135].

Л. Мартинець зазначає, що система методів управління, які обираються керівником, зумовлює якість системи управління загалом, якість керованої організації та показників її діяльності [176, с. 19]. У класифікації автор виокремлює дві групи методів: управління діяльністю та управління організацією.

Серед методів управління організацією виокремлено: «методи організаційно-стабілізуючого впливу (регламентування, нормування, інструктування, проектування); методи організаційно-технологічного впливу (для встановлення взаємодії, узгодження діяльності, зусиль); методи організаційно-розпорядницького впливу (розпорядження, вказівка, наказ, директива); соціально-психологічні методи управління (заохочення, бесіди, критика, переконання, пропаганда й агітація, навіювання, особисті приклади, метод «мовних трюків»). До методів управління діяльністю вченою віднесено: методи виконання функціональних завдань (планування, математична статистика, контроль, регулювання та корекція, теорія рішень, експертні оцінки, теорія алгоритмів, аналіз, теорія ігор); методи творчої праці (мозкова атака, дискусія, метод сценаріїв, метод ділових ігор); методи самоуправління (планування майбутнього, вибір стратегії, прийняття рішень, самоорганізація, саморегуляція)» [176, с. 20–21].

Є. Хриков у класифікації методів управління виділяє: методи отримання управлінської інформації (спостереження, перевірка документації, бесіда,

анкетування, вивчення педагогічного та управлінського досвіду, експеримент, метод педагогічних ситуацій тощо); методи розробки управлінських рішень (структуризація, характеризація, оптимізація, аналоговий метод тощо); методи доведення управлінських рішень до виконавців (влада, вказівки, розпорядження, накази, переконання, навіювання, прохання, примус); методи організаційно-методичного забезпечення реалізації управлінських рішень (колективні, групові, індивідуальні) [395].

В. Пікельна обґрунтовує три групи методів: економічні (методи централізованого планування, самостійного планування, бюджетного управління, кошторисно-господарського розрахунку, економічного стимулювання); організаційно-педагогічні (жорсткий розподіл функцій між виконавцями; відсутність суворої регламентації в роботі; соціально-психологічні методи управління) [229, с. 152–153].

Отже, ґрунтуючись на вищевказаному, вважаємо, що ефективна діяльність освітнього закладу можлива лише за умови впровадження професійних механізмів управління, які об’єднують управлінські знання, компетентності й особистісні якості керівника.

У контексті дослідження розкриємо специфіку управління виховною системою навчально-реабілітаційного закладу, яку визначили як цілісну складно організовану структуру взаємопов’язаних компонентів, функціонування та взаємодія яких забезпечує організацію і здійснення цілеспрямованого виховання і всебічного розвитку дітей з особливими освітніми потребами.

Управління виховною системою є самостійним складним процесом з відповідними структурними компонентами: метою, засобами та методами управління, керуючою та керованою підсистемами.

Основною метою управління виховною системою є забезпечення її ефективного функціонування, спрямованого на виховання і всебічний розвиток дітей з особливими освітніми потребами.

Управління виховною системою потребує цілеспрямованих, узгоджених та послідовних дій всіх суб'єктів управління на всіх рівнях і передбачає скоординоване планування, організацію, керівництво та контроль діяльності.

В. Нечипоренко описано досвід організації управління виховною системою навчально-реабілітаційного центру [204, с. 112]. Дослідниця визначає стратегічний, тактичний, оперативний рівні та рівень самоврядування, зазначає ключові напрями та завдання для усіх суб'єктів управлінської діяльності.

У дослідженні поділяємо думку науковця щодо управлінських механізмів виховної системи навчально-реабілітаційного центру, де авторка чітко окреслює управлінські дії на кожному з управлінських рівнів. Так, на стратегічному рівні управління виховна система підпорядкована директору, педагогічній раді та Піклувальній раді закладу. На тактичному рівні – заступнику директора з виховного процесу, старшому вихователю та методисту з виховної роботи. Оперативний рівень ґрунтується на управлінських діях педагогів, психологів, організаторів і керівників гуртків. Рівень самоврядування передбачає управлінські дії активних членів учнівського самоврядування [204, с. 124].

Ґрунтуючись на основних аспектах управління виховною системою, представлених у роботі В. Нечипоренко, та враховуючи, що виховна система навчально-реабілітаційного закладу є цілісною складно організованою структурою взаємопов'язаних компонентів, кожен з яких представлений відповідним змістовим та організаційним наповненням, що потребує системних дій щодо їх реалізації, зазначимо, що в управлінській діяльності на всіх її рівнях має забезпечуватися взаємодія та узгодженість всіх її суб'єктів, де одним з найважливіших чинників виступає стиль керівництва. Він визначається різними чинники, серед яких А. Черниш виокремлює психофізичні та особистісні якості керівника навчального закладу; психофізичні та особистісні особливості педагогів – «вікові, статеві, особливості темпераменту, морально-вольові якості, характер, потреби; соціально-психологічні особливості колективу: морально-психологічний клімат, згуртованість, підготовка до праці, ціннісно-орієнтаційна

єдність, дисциплінованість, рівень суспільної думки; компетентність керівника; обізнаність керівника щодо особливостей колективу, яким він керує» [402, с. 16].

Основними параметрами, за якими А. Черниш визначає стиль керівництва в освітніх закладах, є: особливості реалізації керівником функцій управлінського циклу; особливості делегування повноважень підлеглим; ступінь надання підлеглим можливості для творчості та ініціативності; рівень забезпеченості підлеглих інформацією, гласність керівництва; ступінь об'єктивності в оцінюванні праці та внеску кожного з підлеглих; співвідношення адміністративних і соціально-психологічних методів керівництва; співвідношення заохочень і покарань; ставлення до підлеглих, особливості спілкування з ними, а також поведінка з людими, які не є підлеглими [402, с. 18].

Г. Бондисєва, у свою чергу, визначає три основні чинники ефективного управління навчальними закладами: вміння керівника чітко й об'єктивно отримати інформацію щодо основних показників освітнього процесу, оцінка цієї інформації та прийняття рішення, а також професійна компетентність педагогів. Дослідниця зазначає, що значення має не лише управлінська компетентність керівника, а й його вплив на рівень виконання професійних обов'язків педагогами [37]. Керівник має забезпечити необхідні умови для якісного виконання управлінських рішень всіма членами колективу, відповідальними за конкретний напрямок діяльності.

Неодмінною умовою якісного управління керівника є його управлінське мислення, ознаками якого визначено: людську спрямованість та соціальну орієнтацію управлінських рішень, повагу та довіру до членів колективу, послаблення вертикальних зв'язків та зміцнення горизонтальних, створення умов для успішності інших членів педагогічного колективу, їх особистісного та професійного зростання; децентралізацію управління та внесення елементів системності у діяльність керівників підрозділів, удосконалення управління за

рахунок впровадження інновацій; постійний саморозвиток та самоосвіту усіх членів управлінської команди [230].

Ефективне управління виховною системою навчально-реабілітаційного закладу може бути реалізоване через системну та послідовну взаємодію всіх суб'єктів управління: директора, заступника директора з виховної роботи, старшого вихователя, соціальних педагогів, класних керівників тощо, а також узгодження їх діяльності з основною метою функціонування закладу. Незважаючи на активну взаємодію та співробітництво у прийнятті та реалізації управлінських рішень, відповідальною особою за впровадження основних концептуальних рішень залишається керівник закладу, який має володіти відповідними особистісними якостями та властивостями: практичністю, ініціативністю, наполегливістю, працездатністю, організованістю, здатністю до інновацій, здатністю бути лідером, вмінням впливати на людей, самовдосконалюватися та розвиватися.

Оскільки питання особистісних і професійних характеристик керівників освітніх установ завжди залишалося актуальним, на сьогодні у науковій літературі представлено безліч моделей керівників освітніх установ різного типу. Так, Є. Коваленко виділено та охарактеризовано три моделі директора: директор-вчитель, директор-дослідник та директор-господарник.

Директор-вчитель активно займається педагогічною діяльністю, багато уваги приділяє підготовці та проведенню власних уроків, виховних заходів, бере активну участь у методичній роботі школи, консультує, впроваджує інновації, користується авторитетом у дітей і батьків.

Директор-дослідник приділяє увагу експериментально-дослідницькій роботі у школі, пдтримує зв'язки з ЗВО та вченими, займається науковою роботою, закликає педагогічний колектив до участі у різних конкурсах та олімпіадах, бере участь у конференціях, друкує фахові статті, постійно ділиться досвідом.

Директор-господарник дбає про матеріально-технічне забезпечення освітнього процесу, знаходить додаткове фінансування, створює благодійні

фонди, ремонтує будівлі, будує спортивні майданчики, зони відпочинку, альтанки тощо [127, с. 9–10].

Аналізуючи представлені моделі можна стверджувати, що керівник навчально-реабілітаційного закладу, передусім, має бути менеджером, який вдало поєднує найкращі особистісні та професійні характеристики, здатний управляти педагогічним колективом, залучати однодумців, мотивувати та стимулювати.

Засоби та методи стимулювання й активізації діяльності членів педагогічного колективу кожен із керівників обирає самостійно, ґрунтуючись на власних особистісних характеристиках і характеристиках колективу. Є. Хриков, наприклад, пропонує в управлінській діяльності: формувати у співробітників почуття відповідальності; роз'яснювати необхідність виконання майбутньої діяльності; спиратися на позитивні якості та характеристики співробітників; поєднувати контроль і самоконтроль в управлінні; застосовувати до підлеглих вимоги та заохочення; делегувати управлінські функції з урахуванням індивідуальних особливостей співробітників; постійно відслідковувати результати управлінської діяльності; організовувати методичну роботу щодо ефективності управлінської діяльності, вносити в управління інновації; створювати ситуацію успіху в управлінській діяльності; активно залучати співробітників до прийняття управлінських рішень [395, с. 31].

У виборі засобів активізації діяльності колективу щодо виконання управлінських рішень і змісту управлінської діяльності в умовах навчально-реабілітаційного закладу важливо орієнтуватись на створення сприятливих умов для ефективного управління.

З огляду на вищезазначене, можна стверджувати, що специфіка управління освітньо-реабілітаційним закладом може бути відображена через характеристику основних функцій управління виховною системою: планування, організацію, керівництво та контроль.

Процесу планування в управлінському циклі приділяється особлива увага, оскільки цей вид діяльності дозволяє чітко спрогнозувати перспективу

функціонування та розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. У зв'язку з цим виділяють перспективне (на три і більше років) та поточне (на найближчий навчальний рік) планування. Поточне планування обов'язково спрямоване на реалізацію завдань перспективного плану, уточнюючи його, а також враховує сучасні тенденції розвитку освіти. Планування дозволяє відобразити у плані найголовніші завдання щодо реалізації мети функціонування виховної системи, способів і напрямів її досягнення, основних методів, а також розподілити обов'язки та визначити відповідальних за керівництво та виконання, означити конкретні терміни. Розроблений план є результатом колективної злагодженої діяльності усіх суб'єктів управлінської діяльності, де враховані результати попередньої роботи та чітко означені основні напрями діяльності щодо поетапної реалізації завдань перспективного планування. У цьому процесі важливо приділяти увагу перспективному розвитку виховної системи та конкретній діяльності у цьому напрямку, ґрунтуючись на її актуальному стані.

Функція організації в управлінні виховною системою передбачає безпосередню діяльність, спрямовану на реалізацію плану, впровадження усіх запланованих програм і заходів. Важливим моментом реалізації функції організації виступає постійна мотиваційна діяльність керівників кожного рівня та їх активна участь у самому процесі. Злагодженість і системність у впровадженні запланованого – запорука успіху у досягненні мети.

Функція керівництва в управлінні виховною системою спрямована на прийняття відповідальних рішень і здійснення безпосередньо керівних дій на кожному з рівнів управління всіма відповідальними особами.

Контроль за виконанням управлінських рішень є важливою складовою управлінського циклу, без якого функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу може бути неефективним. Реалізація цієї функції дозволяє виявити певні відхилення від плану та вчасно їх скоректувати відповідно до визначеної мети та завдань. Обов'язковою умовою реалізації цієї функції має бути її системність і регулярність, що може бути забезпечено через

спеціально сплановані контрольні заходи керівника закладу: відвідування заходів, перевірка документації, особиста бесіда тощо. Під час здійснення контролю керівник порівнює отриманий результат із очікуваним та, за необхідності, коректує завдання, способи досягнення мети, або ж самі цілі.

Отже, управління виховною системою навчально-реабілітаційного закладу має бути послідовною, системною та узгодженою роботою всіх суб'єктів управлінської діяльності, спрямованою на ефективне функціонування виховної системи. Управління освітньо-реабілітаційним закладом в обов'язковому порядку має бути узгоджене між всіма суб'єктами управлінської діяльності, які повинні вдало поєднувати усі напрями функціонування виховної системи, забезпечуючи її самоорганізацію, постійний розвиток і самовдосконалення.

3.4. Кадрове забезпечення функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу

Перспективою подальшого розвитку в Україні демократичного суспільства є забезпечення всіх громадян, в тому числі й осіб з особливими потребами, можливістю досягти повної самореалізації. Першочергове значення при цьому має підвищення якості процесу виховання дітей цієї категорії, що вимагає розгляду проблеми кадрового забезпечення функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу.

Останні роки відзначалися появою праць, які, за змістовим навантаженням, є близькими до досліджуваної нами проблеми. Заслуговують на увагу наукові розробки Л. Романець [328], І. Романюка [330], Н. Красножон [145] щодо вирішення питання кадрової політики; дослідженню теоретико-методологічних засад розвитку педагогічної компетентності присвячені роботи Г. Аксьонової [5], І. Андрєєвої [9], М. Елькіна [366], Н. Кухарева [153], К. Левітана [157], М. Лук'янової [163], А. Міщенка [193], Л. Сущенко [367], С. Фултона [462], К. Цайхнера [527] та ін.

Зважаючи на те, що в науковій літературі висвітлені окремі аспекти питання кадрового забезпечення функціонування виховної системи освітньо-реабіліаційного закладу, сьогодні залишається значна кількість дискусійних і невирішених теоретичних та прикладних питань, пов'язаних з його методологічним обґрунтуванням. Маловивченість проблеми, з одного боку, та затребуваність теоретичних й практичних розробок щодо кадрового забезпечення функціонування виховної системи освітньо-реабіліаційного закладу, з іншого, обумовлюють її актуальність.

Враховуючи викладене, розглянемо досліджувану проблему через аналіз змісту концепту «кадрове забезпечення», поданого низкою авторів: Д. Барановим, М. Дивак, Н. Гузій, В. Ляхоцьким, Т. Кагановською, А. Клочко, О. Красноборовим, М. Мельничуком, А. Михненко, Н. Садовою, Є. Чернишовою, К. Шкумбатюк та А. Шехлович.

Д. Баранов, Н. Садова розглядають поняття «кадрове забезпечення» як комплекс дій, спрямованих на пошук, оцінювання та встановлення заздалегідь передбачених відносин з робочою силою певної установи для подальшого кар'єрного зростання, та поза нею з метою наймання тимчасових або постійних працівників. Кадрове забезпечення спрямоване на залучення до роботи на усі вільні робочі місця працівників, здатних виконувати посадові обов'язки на рівні, який відповідає очікуванням роботодавців, тобто недопущення тимчасової чи тривалої нестачі кадрів у закладах / підприємствах [17, с. 9].

М. Дивак стверджує, що кадровим забезпеченням органів внутрішніх справ є нормативно врегульована систематична планомірна діяльність спеціально уповноважених підрозділів (посадових осіб) щодо реалізації процесів професійної орієнтації, прогнозування й планування кадрових потреб, а також відбору, навчання, виховання, ротації кадрів; забезпечення дисципліни та законності; оцінювання якості службової діяльності працівників органів внутрішніх справ [82, с. 8].

А. Михненко, К. Шкумбатюк зазначають, що кадрове забезпечення – це діяльність, здійснювана в процесі управління, змістом якої є забезпечення

органів, установ, їх підрозділів необхідним складом осіб, які відповідають певним вимогам, інформацією про них, а також впровадження науково обґрунтованих методів добору, розстановки, професійного навчання, підготовки та перепідготовки кадрів, стимулювання їх роботи, правового регулювання трудової діяльності та надання правового захисту працевлаштованим [192, с. 179–180].

Згідно з думкою Т. Кагановської, кадрове забезпечення є багатогранним, збірним та багаторівневим явищем з власною структурою, цілісною системою пов'язаних між собою процесів, обумовлених напрямами кадрової політики [117, с. 215]. Кадрове забезпечення включає в себе два основних напрями: діяльність із удосконалення структури системи; організаційну роботу з персоналом [117, с. 367]. А. Клочко визначає кадрове забезпечення як функцію адміністративної діяльності, яка спрямована на реалізацію певних завдань щодо управління кадрами [124, с. 43]. Як зазначає О. Красноборов, кадрове забезпечення – це цілеспрямована діяльність спеціально уповноважених посадових осіб державних органів щодо реалізації процесів професійної орієнтації, прогнозування і планування кадрових потреб, відбору, підготовки, розстановки та звільнення персоналу [144].

М. Мельничук у процесі вирішення проблеми адміністративно-правових засад управлінської діяльності керівників органів виконавчої влади дає визначення поняття «кадрове забезпечення». На його думку, кадрове забезпечення – це, по-перше, наявність у керівника об'єктів його управлінської діяльності, тобто, виконавців, що є необхідним для підготовки управлінського рішення та наступного його виконання; по-друге, це суто суб'єкти управлінської діяльності, які організують, аналізують, контролюють, координують та здійснюють інші дії у процесі державно-управлінської діяльності для досягнення необхідного результату. Кадри є тим суб'єктивним фактором, від якого залежить реальне функціонування механізму управлінської діяльності [184, с. 68].

Поняття «кадрове забезпечення організації» інтерпретується Є. Чернишовою, Н. Гузій, В. Ляхоцьким як певна система кадрової роботи, що спрямована на досягнення мети діяльності організації та розробляється й реалізується з урахуванням наявності у ній чинної системи взаємовідносин і відповідного рівня різних видів забезпечення (нормативно-правового, науково-інформаційного, організаційного, навчально-методичного, наукового, технологічного тощо) [372, с. 66].

А. Шехлович стверджує, що кадрове забезпечення підприємства – це певна система складових елементів індивідуальних трудових потенціалів кожного із працівників. Об'єднання суб'єктів трудової діяльності у єдиний і планомірно організований процес зумовлює прояву ефекту колективної праці, що перевершує загальну суму трудових сил окремих працівників [415, с. 17].

Таким чином, відповідно до розглянутих науковцями (Д. Барановим, М. Дивак, Н. Гузій, В. Ляхоцьким, Т. Кагановською, А. Клочко, О. Красноборовим, М. Мельничуком, А. Михненко, Н. Садовою, Є. Чернишовою, К. Шкумбатюк, А. Шехлович) визначень поняття «кадрове забезпечення» було виокремлено такі його сутнісні характеристики:

1) комплекс дій посадових осіб, спрямованих на пошук, оцінювання та встановлення заздалегідь передбачених відносин з робочою силою (Д. Баранов, О. Красноборов, А. Михненко, Н. Садова, К. Шкумбатюк);

2) включає в себе два основні напрями: діяльність із удосконалення структури закладу; робота з персоналом (Т. Кагановська, А. Клочко);

3) нормативно-врегульована система кадрової роботи для досягнення мети діяльності організації (Н. Гузій, М. Дивак, В. Ляхоцький, Є. Чернишова);

4) наявність виконавців і суб'єктів управлінської діяльності, які організують, аналізують, контролюють, координують та здійснюють інші дії для досягнення певного результату (М. Мельничук);

5) система складових елементів індивідуальних трудових потенціалів працівників (А. Шехлович).

Відповідно до вищезазначених характеристик розуміння кадрового забезпечення, на нашу думку, має як широке, так і вузьке значення. Так, у широкому розумінні кадровим забезпеченням є діяльність із удосконалення структури системи організації закладу (Н. Гузій, М. Дивак, Т. Кагановська, А. Клочко, В. Ляхоцький, Є. Чернишова), яка передбачає наявність виконавців і суб'єктів управлінської діяльності (М. Мельничук); у вузькому – система кадрової роботи, яка охоплює комплекс дій, спрямованих на пошук, оцінювання та встановлення заздалегідь передбачених відносин з робочою силою для подальшого просування кар'єрними сходами (Д. Баранов, О. Красноборов, А. Михненко, Н. Садова, А. Шехлович, К. Шкумбатюк). У контексті функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу вважаємо необхідним далі розглядати досліджуване поняття у широкому розумінні з теоретичних позицій Н. Гузій, М. Дивак, Т. Кагановської, А. Клочко, В. Ляхоцького, Є. Чернишова, М. Мельничука. Також слушною є думка Н. Гузій, М. Дивак, В. Ляхоцького, Є. Чернишової про те, що система кадрової роботи спрямована на досягнення мети діяльності організації.

Теоретичний аналіз категорії «кадрове забезпечення» обумовлює необхідність виділення її структурних компонентів та опису їх змісту.

Структуру кадрового забезпечення знаходимо серед небагатьох досліджень науковців (К. Дубич, Т. Кагановської, М. Маланчія, О. Ставицького, К. Туманова, А. Шехлович). Так, К. Дубич вважає, що базовими компонентами функціональної структури кадрового забезпечення системи надання соціальних послуг є розробка та впровадження кадрової політики; підбір і підготовка кадрів (планування, робота з кадровим резервом); прийняття на роботу, розстановка кадрів й використання їх трудового потенціалу; розвиток трудових відносин (адаптація кадрів, їх оцінювання, оплата праці та мотивація, контроль, виховання й забезпечення трудової дисципліни в діяльності кадрів, професійна підготовка і підвищення рівня кваліфікації кадрів); припинення трудових відносин (звільнення, соціальне забезпечення кадрів) [88].

Щодо структури кадрового забезпечення, то, на думку Т. Кагановської, вона має містити такі компоненти: функціональний та організаційний [116, с. 16]. Функціональному компоненту притаманна динаміка, а організаційному – статика. Кожен із елементів структури має свої особливості, що разом забезпечують цілісне функціонування системи. Досліджуючи питання функціональної структури кадрового забезпечення Т. Кагановська вважає, що як її елементи можна використовувати функції, напрямки діяльності, елементи роботи тощо. Це пояснюється тим, що функціональна структура кадрового забезпечення розкриває його саме через призму категорії «діяльність», що й охоплює всі наведені вище поняття [116].

М. Маланчій та О. Ставицький у процесі дослідження питання функціональної структури кадрового забезпечення погоджуються із Т. Кагановською та вважають, що функції, напрямки діяльності, елементи роботи повинні бути елементами досліджуваного феномену. У результаті аналізу функціональної структури системи кадрового забезпечення М. Маланчій визначає такі її складові: визначення організаційних та правових засад кадрової політики в державі; підготовка та підбір кадрів (планування та визначення кількості працівників і ступеня їх підготовки, робота з резервом); прийняття на державну службу (визначення способів зайняття посад; розстановка кадрів); проходження служби (адаптація кадрів; оцінювання оплати праці й мотивації кадрів, соціальне забезпечення кадрів; використання потенціалу людських ресурсів; робота з резервом; забезпечення службового просування кадрів; оцінка (контроль) кадрів; зміцнення законності та службової дисципліни в діяльності кадрів (виховання кадрів); професійна підготовка та підвищення кваліфікації кадрів); припинення служби (соціальне забезпечення кадрів; звільнення кадрів; робота з ветеранами) [172].

У результаті аналізу сучасної наукової літератури К. Туманов визначає завдання, які пов’язані з розвитком кадрового потенціалу тієї чи іншої організації: підбір персоналу: аналіз інформації про ринок робочої сили, розрахунок потреби в кадрах, визначення кваліфікаційних характеристик посад,

конкурсний відбір персоналу; оцінка персоналу: оцінка трудового потенціалу працівників, атестація кадрів; адаптація персоналу: адаптація молодих фахівців, наставництво і консультування, розвиток людських ресурсів; навчання персоналу: планування розвитку персоналу, професійна підготовка, підвищення кваліфікації, перепідготовка; аналіз якості трудового життя, ступеня задоволення найважливіших особистих потреб через діяльність в організації, вдосконалення умов праці, визначення та коригування морально-психологічного клімату в колективі; мотивація і стимулювання діяльності персоналу; забезпечення соціального розвитку організації: вивчення причин соціальної напруженості, розробка і координація соціальних програм, організація медичного обслуговування. Ці завдання, на думку К. Туманова, можуть бути об'єднані у функціональні блоки системи управління персоналом закладу вищої освіти; визначені блоки повинні представляти собою складну ієрархічно організовану систему. В управлінні цією системою, в тому числі розвитком кадрового потенціалу, беруть участь близько десятка різних підрозділів. Значне місце в управлінні закладу вищої освіти належить колегіальним формам вироблення і прийняття рішень [378, с. 66].

А. Шехлович зазначає, що основними складовими кадрового забезпечення є інтелектуальна, кваліфікаційна, професіональна, кадрова, технологічна й організаційна складові. Організаційна складова кадрового забезпечення підприємства містить високий рівень організації та культури праці, знаходить своє вираження у чіткості, ритмічності, погодженості трудових зусиль і високого ступеня задоволеності фахівців власною працею. У багатьох факторах вона визначає ефективність функціонування трудового колективу як системи загалом, так і кожного працівника окремо [415].

К. Дубич, М. Маланчій, К. Туманов досить повно розкривають структуру кадрового забезпечення та вважають, що його ключовими елементами можуть бути: підбір кваліфікованих кадрів; прийняття на роботу; розстановка кадрів; розвиток трудових відносин (адаптація кадрів, оцінка трудового потенціалу працівників, оплата праці та мотивація, наставництво і консультування,

розвиток людських ресурсів, контроль, виховання й забезпечення трудової дисципліни в діяльності кадрів, професійна підготовка і підвищення рівня кваліфікації кадрів тощо, вдосконалення умов праці, визначення та коригування морально-психологічного клімату в колективі); припинення трудових відносин (звільнення, соціальне забезпечення кадрів). Визначені елементи, на нашу думку, далі можуть виступати як завдання кадрового забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу.

У процесі дослідження питання кадрового забезпечення визначено, що в його структурі можуть бути один, два та більше компонентів. Так, умовно виділяють функціональний компонент (К. Дубич, М. Маланчій, О. Ставицький, К. Туманов); функціональний та організаційний компоненти (Т. Кагановська); інтелектуальний, кваліфікаційний, професіональний, кадровий, технологічний та організаційний компоненти (А. Шехлович). Хоча більшість науковців сходяться на думці, що в структурі кадрового забезпечення повинен бути один компонент, вважаємо, що компоненти, виокремленні Т. Кагановською, можуть бути використані у процесі структурування кадрового забезпечення виховного процесу навчально-реабілітаційного закладу. Разом із цим вважаємо за необхідне доповнити структуру третім, цільовим, компонентом. Отже, нами виокремлено такі компоненти кадрового забезпечення виховного процесу навчально-реабілітаційного закладу: цільовий, функціональний, організаційний (рис 3.4.1).

Метою цільового компонента є визначення призначення кадрового забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. Цільовий компонент повинен містити методологічні підходи, мету та завдання щодо реалізації кадрового забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. Так, згідно з концепцією нашого дослідження, виховна система навчально-реабілітаційного закладу спирається на такі методологічні підходи: системний, компетентнісний, гуманістичний, діяльнісний, особистісно орієнтований і проєктно-технологічний.

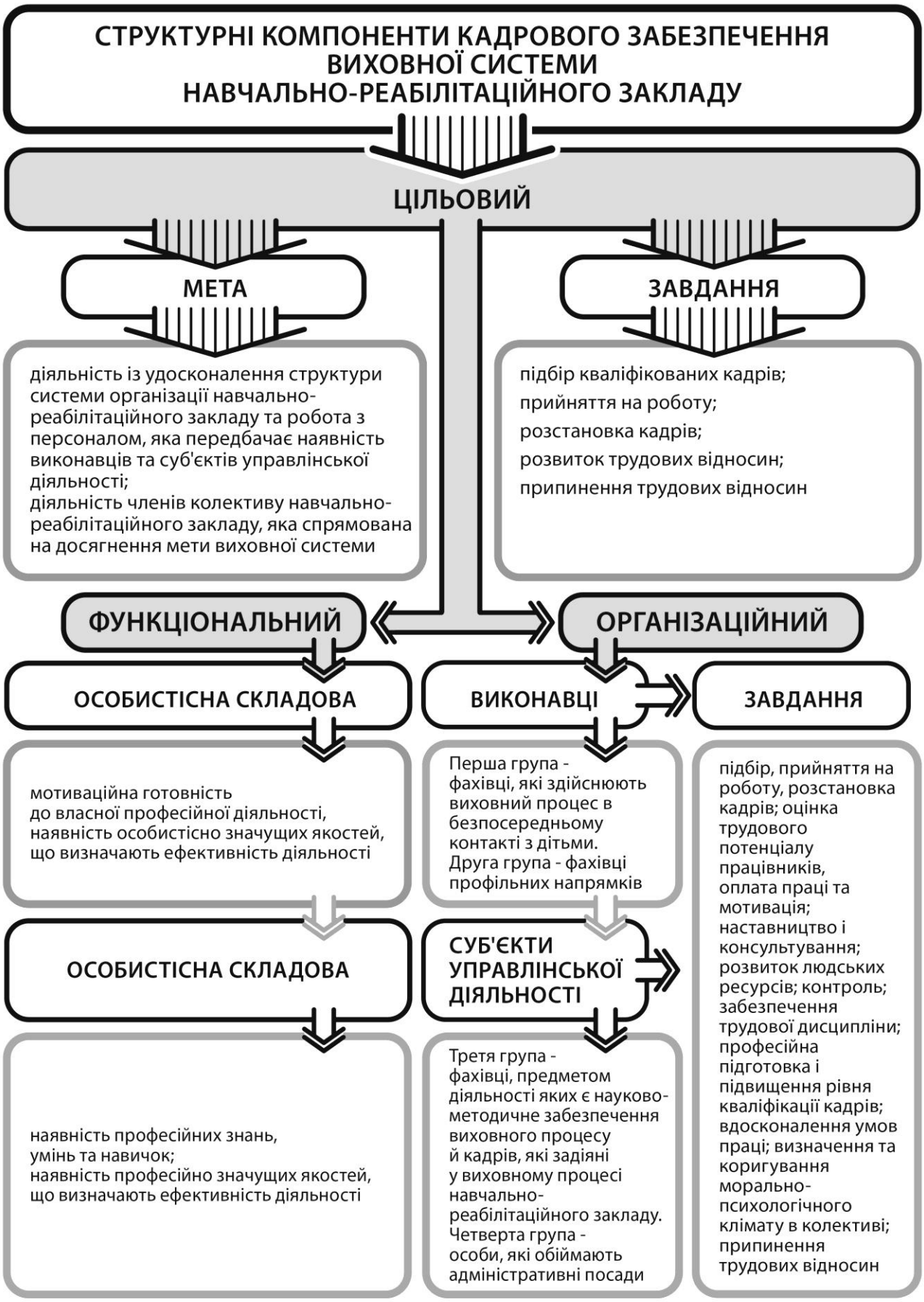

Рис. 3.4.1. Структура кадрового забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу

Метою кадрового забезпечення є діяльність із удосконалення структури системи організації навчально-реабілітаційного закладу та робота з персоналом, яка передбачає наявність виконавців і суб'єктів управлінської діяльності; діяльність членів колективу навчально-реабілітаційного закладу, яка спрямована на досягнення мети виховної системи.

Завданнями кадрового забезпечення є:

1) підбір кваліфікованих кадрів;

2) прийняття на роботу;

3) розстановка кадрів;

4) розвиток трудових відносин (адаптація кадрів, оцінка трудового потенціалу працівників, оплата праці та мотивація, наставництво і консультування, розвиток людських ресурсів, контроль, виховання й забезпечення трудової дисципліни в діяльності кадрів, професійна підготовка і підвищення рівня кваліфікації кадрів, удосконалення умов праці, визначення та коригування морально-психологічного клімату в колективі);

5) припинення трудових відносин (звільнення, соціальне забезпечення кадрів тощо).

Мета і завдання, на нашу думку, повинні бути детерміновані сучасними соціальними вимогами до професійної діяльності педагогічних кадрів навчально-реабілітаційного закладу.

Функціональний компонент включає зміст діяльності кадрів щодо забезпечення реалізації мети виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. Вважаємо, що він повинен містити такі складові: особистісна складова (мотиваційна готовність до власної професійної діяльності, наявність особистісно значущих якостей, що визначають ефективність діяльності); професійна складова (наявність професійних знань, умінь та навичок; наявність професійно значущих якостей, що визначають ефективність діяльності).

Особистісна складова містить мотивацію, спрямованість, характер, темперамент тощо. Наприклад, В. Бодровим була розроблена схема професійних компетенцій, систематизована за певними критеріями –

особистісні якості, які виражають ставлення до себе, оточуючих, світу; моральні якості характеру, а також емоційні й вольові якості. До першої групи компетенцій автор відносить самоконтроль, самокритичність, охайність, відповідальність, активність, працьовитість, чуйність, сумлінність; друга група включає чесність, порядність, відповідальність; третя група передбачає наявність емоційної стійкості, або стійкості до стресів, спокою, сміливості; четверта група – рішучість і наполегливість [32].

Елементами професійної складової є фахові знання, уміння та навички; наявність професійно значущих якостей, що визначають ефективність діяльності кадрів. Функції та професійно значущі якості кадрів, які забезпечують діяльність виховної системи навчально-реабілітаційного закладу, регламентуються такими нормативно-правовими документами: Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [316], Національна рамка кваліфікацій [302], Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типових штатних нормативів спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» [306]. У цих документах, окрім функцій та обов’язків учасників реабілітаційного процесу, які здійснюють реабілітацію осіб з інвалідністю, визначено типові штатні нормативи спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку.

Останній, організаційний компонент, реалізується через вирішення таких основних задач кадрового забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу, як: підбір, прийняття на роботу, розстановка кадрів; оцінка трудового потенціалу працівників; оплата праці та мотивація; наставництво та консультування; розвиток людських ресурсів; контроль; виховання й забезпечення трудової дисципліни в діяльності кадрів; професійна підготовка і підвищення рівня кваліфікації кадрів; вдосконалення умов праці; визначення та коригування морально-психологічного клімату в колективі; припинення трудових відносин. Визначені завдання регламентуються

відповідною нормативно-правовою базою. Так, загальні питання кадрового забезпечення реабілітаційних установ та організації корекційно-виховної діяльності працівників навчально-реабілітаційних закладів регламентують: Конституція України [308], Закон України «Про освіту» [311], Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [316], Національна рамка кваліфікацій [302], Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типових штатних нормативів спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» [306]. Реалізація цих завдань передбачає виконавців і суб'єктів управлінської діяльності.

Щодо вирішення завдання підбору, прийняття на роботу, розстановки кадрів, то, відповідно до статті 30 «Учасники реабілітаційного процесу» Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», учасниками реабілітаційного процесу є: педагогічні, медичні, соціальні, музичні працівники, психологи, психотерапевти, спортивні тренери, майстри виробничого навчання реабілітаційної установи, реабілітологи, перекладачі жестової мови та інші фахівці, пов'язані із реабілітаційним процесом [316]. Упорядкування штатів спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку регламентується Наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типових штатних нормативів спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» [306]. Наказом затверджено Типові штатні нормативи спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку: заступник директора з навчально-виховної (навчальної, виховної) роботи; педагог-організатор; практичний психолог; соціальний педагог; інструктор з фізкультури; керівник гуртка. Залежно від типу навчального закладу, кількості учнів (вихованців), класів, груп, режиму роботи, площі приміщень тощо до штату навчально-реабілітаційних закладів можуть додатково вводитися посади: вихователя (у школах-інтернатах з розрахунку

2 штатні одиниці на кожну групу вихованців); старшого вихователя (у школах-інтернатах з кількістю 6 і більше груп); вчителя-логопеда (у школах-інтернатах для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, для дітей із затримкою психічного розвитку, сліпих дітей, дітей із зниженим зором з розрахунку 1 штатна одиниця на 25–30 учнів з тяжкими порушеннями мовлення); вчителя-дефектолога (для роботи в слуховому кабінеті у школах-інтернатах для глухих дітей з розрахунку 1 штатна одиниця); помічника вихователя (у школах-інтернатах усіх типів з розрахунку 2 штатні одиниці на кожний спальний корпус, а при розміщенні в спальному корпусі більше 100 вихованців – 2 штатні одиниці помічника вихователя на кожний поверх спального корпусу); помічника вихователя (2 штатні одиниці за наявності ізолятора, розташованого за межами спального корпусу) [306].

Таким чином, кадри, які задіяні у процесі функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу, умовно можна об’єднати у чотири групи: 1) фахівці, які здійснюють виховний процес в безпосередньому контакті з дітьми; 2) фахівці профільних напрямків; 3) фахівці, предметом діяльності яких є науково-методичне забезпечення виховного процесу й кадрів, які задіяні у виховному процесі навчально-реабілітаційного закладу; 4) особи, які обіймають адміністративні посади.

Вирішення завдання ефективного функціонування системи розвитку професійних компетенцій кадрів передбачає виявлення потреб щодо підвищення їх рівня. Відповідно до базового рівня володіння тією чи іншою професійною компетенцією приймається рішення про вибір відповідного напряму навчання фахівця: це може бути підготовка, перепідготовка або підвищення кваліфікації. Форма підвищення рівня компетентності кадрів може бути як традиційною (наприклад, відвідування лекцій, практичних занять, профільних класів тощо), так й інноваційною (наприклад, дистанційне навчання). У межах підготовки працівників освоюються певні модулі, які відповідають за розвиток необхідного рівня компетенції. Завершальним етапом процесу підготовки виступає вихідне тестування, спрямоване на виявлення

результатів підвищення (ступінь засвоєння вивченого матеріалу, можливості застосування отриманих навичок щодо вирішення практичних ситуацій) [336].

Сьогодні традиційне поняття кваліфікації персоналу, виражене в розряді або категорії, трансформується. Обов'язковим елементом у діяльності навчально-реабілітаційного закладу стає процес безперервного підвищення професійного рівня фахівців.

Щодо вирішення інших завдань (оцінка трудового потенціалу працівників, мотивація, наставництво і консультування, розвиток людських ресурсів, контроль, виховання й забезпечення трудової дисципліни в діяльності кадрів, вдосконалення умов праці, визначення та коригування морально-психологічного клімату в колективі), вважаємо за доцільне звернутися до дослідження В. Нечипоренко, яка вичерпно розкриває питання системного управління навчально-реабілітаційним закладом нового типу. В монографії «Системний розвиток навчально-реабілітаційного центру як відкритої інноваційної соціально-освітньої інституції» авторка зазначає, що високої ефективності системного управління навчально-реабілітаційним закладом нового типу можна досягти за рахунок реалізації відповідної структурно-функціональної моделі та мета-технології [204].

Модель визначає організаційну структуру закладу та функціональні зв'язки між усіма його підрозділами, радами, службами та суб'єктами діяльності, є незамінним системоутворювальним патерном, який допомагає адміністрації забезпечити освітньо-реабілітаційну специфіку закладу на всіх етапах його життєдіяльності (становлення, стабілізація, функціонування та інноваційний розвиток) [204].

Застосування мета-технології дозволяє скоординувати багатовекторний процес впровадження інноваційних освітньо-реабілітаціних технологій (проєктивно-рефлексивної технології навчання, виховної технології проєктивного життєздійснення, технології планування життєдіяльності дитячих колективів, виховної інтерактивної технології «Океан життєвої компетентності», технології загальнофункціональної реабілітації, технології

реабілітації мистецтвом, технології реабілітації через спілкування з природою, технології студентсько-учнівського самоврядування, технології досягнення вихованцями життєвого успіху, технології роботи медико-психолого-педагогічного консиліуму, технології індивідуалізованого навчання в умовах інклюзивної освіти, технології індивідуалізованої виховної роботи в умовах інклюзивної освіти, технології індивідуалізованого соціально-психологічного супроводу вихованців в умовах інклюзивної освіти, технології моніторингу ефективності навчально-реабілітаційного процесу), попередити їх інтерференцію, забезпечивши, натомість, синергетичний ефект від їх системного впровадження [204].

Реалізація в рамках мета-технології управлінських функцій планування та організації роботи колективу забезпечує необхідну динаміку інноваційного розвитку навчально-реабілітаційного закладу як відкритої соціально-освітньої інституції. Висока якість цього процесу залежить від ефективності виконання таких управлінських функцій: контроль, регулювання та аналіз проміжних показників і кінцевих результатів інноваційної діяльності колективу [204].

Досвід Хортицького центру, як зазначає В. Нечипоренко, свідчить про те, що ці функції доцільно реалізовувати не ізольовано, а системно, в рамках цілісного процесу управлінського моніторингу, який, у свою чергу, виступає підсистемою моніторингу навчально-реабілітаційного процесу. Його системна організація є окремою теоретичною і прикладною проблемою, якій присвячено наступний розділ монографії [204].

Таким чином, проведений у цьому параграфі аналіз дозволяє зробити низку узагальнень:

1. У ході теоретичного аналізу концепту «кадрове забезпечення» встановлено, що він має широке (діяльність із удосконалення структури системи організації закладу й організаційна робота з персоналом, яка передбачає наявність виконавців і суб’єктів управлінської діяльності) та вузьке значення (система кадрової роботи, яка містить комплекс дій, спрямованих на пошук, оцінювання та встановлення заздалегідь передбачених відносин з

робочою силою для подальшого просування кар'єрними сходами). У контексті функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу розглядаємо досліджуване поняття у широкому розумінні з теоретичних позицій Н. Гузій, М. Дивак, Т. Кагановської, А. Клочко, В. Ляхоцького, Є. Чернишова, М. Мельничука. Цінною для нашого дослідження стала думка Н. Гузій, М. Дивак, В. Ляхоцького, Є. Чернишова про те, що система кадрової роботи спрямована на досягнення мети діяльності організації, а в нашому випадку – навчально-реабілітаційного закладу.

2. У процесі дослідження визначено основні компоненти кадрового забезпечення виховного процесу навчально-реабілітаційного закладу: цільовий, функціональний та організаційний. Цільовий компонент репрезентує призначення кадрового забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу; функціональний включає зміст діяльності кадрів щодо забезпечення реалізації мети виховної системи навчально-реабілітаційного закладу; організаційний реалізується через вирішення основних задач кадрового забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу (підбір, прийняття на роботу, розстановка кадрів; оцінка трудового потенціалу працівників; оплата праці та мотивація; наставництво і консультування; розвиток людських ресурсів; контроль; виховання й забезпечення трудової дисципліни в діяльності кадрів; професійна підготовка і підвищення рівня кваліфікації кадрів; вдосконалення умов праці; визначення та коригування морально-психологічного клімату в колективі; припинення трудових відносин) та передбачає виконавців і суб'єктів управлінської діяльності (фахівці, які здійснюють виховний процес у безпосередньому контакті з дітьми; фахівці, предметом діяльності яких є науково-методичне забезпечення виховного процесу й кадрів, які задіяні у виховному процесі навчально-реабілітаційного закладу; особи, які обіймають адміністративні посади; фахівці профільних напрямків).

3. Розглянута проблема є спробою усунути суперечність між недостатньою її вивченістю, з одного боку, та затребуваністю теоретичних і

практичних розробок щодо кадрового забезпечення виховної системи освітньо-реабіліаційного закладу, з іншого. Результатом вирішення цієї суперечності є теоретичний аналіз концепту «кадрове забезпечення» щодо конкретизації його змісту, огляд проблеми визначення структури кадрового забезпечення у науковій літературі, розкриття структури кадрового забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу.

3.5. Програмно-технологічне забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу

Ефективне функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу забезпечується спеціально розробленим програмно-технологічним забезпеченням, яке представлено наскрізними виховними цільовими програмами («Душа українця в мистецтві», «Екологічна просвіта», «Я – людина», «Україна в серці моєму», «Праця у житті людини», «Я і моє здоров'я») та технологіями (технологія педагогічного супроводу соціальної практики, технологія педагогічного супроводу життєвої практики вихованців).

Виховні програми представляють зміст виховання, спрямований на реалізацію мети в конкретних умовах і регламентують завдання, форми та методи роботи з вихованцями з урахуванням їх особливостей, потреб та інтересів.

У процесі розробки виховних програм були враховані основні складові формули Нової української школи, спрямовані на розвиток, виховання і соціалізацію дітей [207], відповідно до яких пріоритетними для впровадження у виховний процес стали положення щодо:

– змісту освіти, який передбачає сукупність навчального та виховного компонентів, спрямованих на формування необхідних для повноцінного життєздійснення компетентностей;

– наскрізного процесу виховання, спрямованого на формування, передусім, цінностей;

– орієнтації виховного процесу на потреби учня в навчальному процесі, дитиноцентризм;

– набуття дитиною компетентностей для ефективної життєдіяльності.

Важливим орієнтиром для організації виховного процесу навчально-реабілітаційного закладу виступає концептуальна ідея педагогіки партнерства Нової української школи, основними принципами якої визначено: повагу до особистості; доброзичливість і позитивне ставлення; довіру у відносинах; діалог – взаємодію – взаємоповагу; розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків); соціальне партнерство (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей) [207].

Визначені принципи покладені в основу організації виховної роботи навчально-реабілітаційного закладу, де важливим аспектом діяльності є конструктивне спілкування та активна взаємодія педагогів, вихованців та батьків.

У нових освітніх стандартах, заснованих на рекомендаціях Європейського парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей освіти впродовж життя, наголошується на тісному зв'язку знань та вмінь з ціннісними орієнтирами учня, що в сукупності формують його життєві компетентності, необхідні для самореалізації у житті, навчанні та праці [313].

Компетентність, відповідно до Закону України «Про освіту», визначається як динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність [311].

Загалом програмне забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу розроблене на засадах компетентнісного й особистісно орієнтованого підходів, впровадження яких дозволить дитині з особливими

освітніми потребами стати повноцінною соціально активною, відповідальною і самодостатньою особистістю.

Виходячи з вищеозначеного, з впевненістю можемо стверджувати, що зміст виховання у навчально-реабілітаційному закладі має бути спрямований на формування життєвої компетентності вихованців з особливими освітніми потребами та їх особистісних ціннісних ставлень у процесі цілеспрямованої системної навчальної діяльності, яка може бути ефективно реалізована через впровадження спеціального програмно-технологічного забезпечення, спрямованого на розкриття та розвиток здібностей, талантів і можливостей кожної дитини незалежно від її особистісних властивостей і характеристик. Ціннісне ставлення формується у процесі зміни світогляду, переконань особистості, її рефлексивного сприйняття навколишньої дійсності.

Розглянемо докладніше програмне забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу, представлене 6 наскрізними цільовими виховними програмами, що складаються з інваріантної (обов’язкової для впровадження) та варіативної (вибір дітей і педагогів) частини. Варіативний компонент кожної програми представлений заходами, справами й іграми для дітей відповідного віку: молодших школярів, підлітків та старшокласників.

Важливо зауважити, що представлене програмне забезпечення розроблено з урахуванням особливостей психофізичного розвитку дітей, їх вікових особливостей, характеру провідної діяльності, особливостей спілкування та соціального оточення. Серед основних методів виховної діяльності використано традиційне поєднання методів формування свідомості та суспільної поведінки й організації діяльності дітей з особливими освітніми потребами.

Першим елементом програмного забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу виступає наскрізна виховна цільова програма «Душа українця в мистецтві».

Актуальність впровадження цієї програми зумовлюється тим, що особистісна система цінностей сучасної учнівської молоді, яка включає

ставлення до навколишнього світу та мистецтва, впливає на розвиток культури суспільства загалом. Ключовим принципом сучасного виховання виступає принцип його ціннісної орієнтації, спрямований на залучення дітей до взаємодії з оточуючим світом і формування ціннісних ставлень до нього з позицій сучасної культури та мистецтва. І. Бех зазначає, що основним шляхом духовного виховання особистості має стати залучення її до світу культури, науки, мистецтва, яке ґрунтується не тільки на раціональній основі, саме тому воно здатне розкрити кожному вихованцю велич пізнавальної і трудової діяльності людини тощо [24].

Мистецтво у системі сучасної освіти розглядається як важливий компонент загальної освіти школяра. Його могутній пізнавальний і виховний потенціал пов'язаний з естетичною природою, завдяки якій осягаються потаємні найскладніші процеси духовного життя людини, її внутрішнього світу, що сприяє художньо-естетичному розвитку дитини з особливими освітніми потребами та стимулює її брати участь у культурному житті суспільства.

Розроблена наскрізна виховна цільова програма «Душа українця в мистецтві» регламентується положеннями Закону України «Про культуру» [307], Закону України «Про позашкільну освіту» [316], Концепцією художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та Комплексною програмою художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах [301] та ін.

Ціннісне ставлення дітей з особливими освітніми потребами до мистецтва сприяє формуванню системи елементарних мистецьких знань, адекватного сприйняття художніх творів і вираження власного ставлення до них, вміння здійснювати творчу діяльність у мистецькій сфері. Важливим аспектом у формуванні ціннісного ставлення до мистецтва виступає сприйняття довкілля як естетичної цінності; знання у галузі мистецтва (володіння певними мистецькими знаннями й поняттями, осмислення художніх творів, творча діяльність у мистецькій сфері), особистий погляд на світ, здатність сприймати – як ознаки духовної зрілості.

У процесі естетичного виховання діти з особливими освітніми потребами починають розуміти й сприймати красу оточуючого світу незважаючи на проблеми власного здоров'я.

Метою наскрізної виховної цільової програми «Душа українця в мистецтві» є формування предметних мистецьких компетентностей і ціннісного ставлення дітей з особливими освітніми потребами до мистецтва на засадах компетентнісно спрямованої педагогіки життєтворчості; створення сприятливих умов для художньо-творчої самореалізації особистості.

Основними завданнями програми є:

– виховання в учнів з особливими освітніми потребами емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва, розвиток художніх інтересів, естетичних ідеалів;

– формування системи мистецьких знань щодо видів і жанрів мистецтва, специфіки й особливостей взаємодії різних видів мистецтв;

– розвиток здатності сприймати, інтерпретувати й оцінювати твори мистецтва та художні явища;

– стимулювання учнів до художньо-творчого самовираження;

– розвиток художніх здібностей, критичного мислення;

– збагачення емоційної сфери;

– формування потреби в естетизації середовища.

Основними принципами реалізації програми визначили:

– принцип комплексності мистецької освіти та естетичного виховання, який відтворюється у процесі впливу на свідомість особистості з врахуванням науково обґрунтованих вимог;

– принцип наступності та безперервності зобов'язує всіх суб'єктів навчальної діяльності у сфері естетичного виховання;

– принцип поєднання загальнолюдського, національного й етнокраєзнавчого аспектів змісту освіти;

– принцип пріоритетності творчої самореалізації кожної особистості з особливими освітніми потребами;

– принцип варіативності змісту, методів, технологій;

– принцип діалогічності та полікультурності.

Ефективними засобами формування ціннісного ставлення дітей з особливими освітніми потребами до мистецтва є: твори образотворчого мистецтва, театр, музика, художня література, естрада, кіно, телебачення, цирк.

Врахування педагогом вікових особливостей дітей у процесі виховної роботи – важлива умова її успішності. Так, необхідно враховувати відкритість до сприймання художніх творів учнями початкової школи, їхню емоційну мобільність і здатність до творчого виконання завдань; зосередженість підлітків на пізнанні свого внутрішнього світу, особливостей його емоційного сприймання; концентрацію уваги старшокласників на нерозривному зв’язку мистецтва з історією та культурним життям народу.

Досягнення мети програми забезпечується через формування ключових мистецьких компетентностей дітей з особливими освітніми потребами, а саме:

– здатність бачити красу навколишнього світу, створювати художні образи різними мистецькими засобами у процесі практичної діяльності на основі опанування новими знаннями з різних видів мистецтва;

– здатність усвідомлювати зв’язок мистецтва з життям;

– здатність розуміти та відображати внутрішній світ, емоції, почуття засобами різних видів мистецтв, збагачуючи індивідуальний естетичний досвід художньо-творчої діяльності;

– здатність оцінювати, пізнавати та інтерпретувати твори мистецтва різних жанрів, обговорювати їх, висловлювати особистісно-ціннісне ставлення;

– здатність усвідомлювати зв’язок творів мистецтва з внутрішнім світом людини та формулювати власні враження та особистий емоційний досвід.

Реалізація виховної цільової програми «Душа українця в мистецтві» здійснюється через впровадження чотирьох модулів:

– «Просвітництво естетичного спрямування»;

– «Мистецтвознавча діяльність»;

– «Практично-мистецька реалізація»;

– «Естетизація середовища».

Запропонована програма реалізується в умовах навчально-реабілітаційного закладу у процесі організації навчальної та виховної діяльності роботи органів учнівського самоврядування, взаємодії з батьками та громадськими організаціями. Наприклад, уроки української мови, української та світової літератури сприяють засвоєнню краси рідної мови, знайомлять із шедеврами рідної та світової літератури. Уроки природничо-математичних дисциплін спрямовані на використання краси природи та бережливого ставлення до неї. Виховне значення мають естетика праці учнів і результатів, компетентності, які сприяють творчому особистісному саморозкриттю.

Другим елементом програмного забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу виступає є цільова виховна програма «Екологічна просвіта», актуальність якої зумовлена освітніми пріоритетами сучасної системи освіти, які моделюють навчально-виховний процес навчального закладу у контексті розвитку екологічної культури дітей та учнівської молоді.

Екологічна культура поступово стає невід’ємною частиною функціональної грамотності населення, складовою сучасної культури, яка передбачає формування системи наукових знань, світоглядних переконань, ціннісного ставлення до природи й ефективної взаємодії з нею.

На важливості розвитку екологічної культури дітей з особливими освітніми потребами та реабілітаційному ефекті природи для їхнього фізичного, психологічного та соціального здоров’я наголошувала В. Нечипоренко, якою було розроблено та впроваджено авторську технологію реабілітації дітей з особливими освітніми потребами через спілкування з природою. За висновками В. Нечипоренко, результатом впровадження розробленої технології стало покращення соматичного та психічного стану дітей з особливими освітніми потребами, яке відбулося завдяки перебуванню в екологічно чистому середовищі, насиченому позитивними природними стимулами [204].

Гуманістична роль екологічної освіти ще у середині XX сторіччя була визначена видатним педагогом В. Сухомлинським, який вважав, що у дитини, яка вихована в умовах дефіциту спілкування з природою, розвивається емоційна глухота, агресивність у ставленні як до людей, так і до об'єктів природи [364].

Важливість виховання екологічної культури підростаючого покоління доводиться у численних міжнародних та державних документах. Так, в Україні розвиток екологічної освіти регламентується низкою нормативно-правових документів: Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» [316] встановлено правові основи системи екологічної освіти та закріплено право громадян на одержання екологічної освіти; Законом України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [312] серед стратегічних цілей екологічної політики важливим завданням визначено формування у суспільстві екологічних цінностей; постановою Верховної Ради України «Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» [314] вказано на необхідність здійснення еколого-правової освіти і науки тощо.

Ціннісне ставлення людини до природи доцільно розглядати з двох позицій: по-перше, як внутрішню готовність до екологічно доцільної взаємодії з природою, що ґрунтується на усвідомленні самоцінності об'єктів природи, їх цінності для кожної особистості та суспільства в цілому; по-друге , як свідомий вибір зв'язків людини з різними природними об'єктами та явищами, який включає ставлення до природоохоронної діяльності та діяльності з природокористування. Ставлення до природи набуває рис цінності тільки за умови всебічного екологічного виховання особистості протягом всього життя.

Метою наскрізної цільової виховної програми «Екологічна просвіта» є формування екологічної культури та ціннісного ставлення дітей з особливими освітніми потребами до природи на засадах компетентнісно спрямованої

педагогіки життєтворчості; створення сприятливих умов для визначення дітьми своїх життєвих цілей і пріоритетів у галузі екологічної освіти.

Основними завданнями програми визначено:

– виховання екологічних норм поведінки та позитивного ціннісного ставлення до природи;

– формування цілісного еколого-природничого уявлення щодо закономірностей у світі;

– формування готовності до збереження навколишнього середовища та природоохоронної діяльності протягом всього життя;

– виховання активної громадянської позиції, почуття причетності до вирішення екологічних проблем;

– екологічне просвітництво;

– розвиток здатності особистості гармонійно співіснувати з природою;

– розвиток здатності критично оцінювати споживацьке ставлення до природи та протистояти таким проявам.

В основу програми покладено такі принципи:

– принцип міждисциплінарності передбачає синтез екологічних знань, які дитина отримує протягом всього періоду навчання;

– принцип цілеспрямованості;

– принцип систематичності та безперервності взаємодії вихованців з особливими освітніми потребами із навколишнім середовищем під час реалізації пізнавальної, ігрової, трудової та інших видів діяльності;

– принцип єдності інтелектуального й емоційно-вольового компонентів у життєдіяльності дітей з особливими освітніми потребами у процесі їх взаємодії з навколишнім середовищем;

– принцип комплексності екологічної освіти та виховання, які становлять єдиний процес впливу на свідомість особистості.

Під час формування ціннісного ставлення вихованців до природи необхідно враховувати, що діти молодшого шкільного віку об’єктивно та

непрагматично ставляться до неї. Діти середнього шкільного віку розуміють важливість здійснення природоохоронної діяльності, а старші вихованці активно її здійснюють, добровільно ініціюють і реалізують, отримуючи задоволення та самореалізовуючись.

Досягнення мети програми забезпечується через формування ключових компетентностей дітей з особливими освітніми потребами, а саме:

– цілісні екологічні знання та вміння природоохоронної діяльності;

– здатність до позитивного екологічного мислення та екологічних переконань;

– готовність гармонійно та безпечно співіснувати з природним середовищем;

– готовність до покращення стану природного середовища у процесі виявлення, вирішення і попередження екологічних проблем;

– готовність долучатися до діяльності державних і недержавних екологічних організацій;

– готовність ініціювати та реалізовувати природоохоронні заходи на різних рівнях;

– здатність нести відповідальність за збереження довкілля;

– здатність усвідомлювати особисту причетність до екологічних проблем і відповідальність за наслідки своєї екологічно безвідповідальної поведінки.

Реалізація виховної цільової програми «Екологічна просвіта» здійснюється через впровадження чотирьох модулів:

– «Людина – частка природи»;

– «Динамічна екологія»;

– «Екологічна творчість»;

– «Дослідницька екологія».

Усі модулі логічно взаємопов’язані між собою та реалізовуються у процесі організованої вихованої діяльності навчально-реабілітаційного закладу.

Впровадження програми сприятиме розвитку екологічної культури дітей з особливими освітніми потребами, вихованню їх ціннісного ставлення до природи та формуванню екологічних компетентностей.

Третім елементом програмного забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу є наскрізна цільова виховна програма «Я – людина», актуальність якої зумовлена завданнями, що стоять перед сучасними освітніми закладами щодо формування людини нового типу, інтелектуальної, творчої, ініціативної, активної, самостійної, гармонійно розвиненої, свідомої особистості з розвинутою громадянською позицією, почуттям національної гідності, здатною до самоствердження та самореалізації в умовах сьогодення.

Реалізація запропонованої програми в навчальному процесі закладу освіти спрямована на виконання нагальних завдань для освіти, що визначені в основних нормативних документах. Так, у Законі України «Про освіту» наголошується на необхідності «формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психологічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками» [311].

Серед основних завдань Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України [300] визначено: «усвідомлення взаємозв’язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю; сприяння набуттю патріотичного досвіду на основі готовності до участі у процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватися з соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватись законів і захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв’язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів; формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій».

Сучасний навчальний заклад має забезпечити дитину з особливими освітніми потребами не лише знаннями, а навчити ними користуватися та самостійно здобувати, спираючись на власні ціннісні орієнтири, формувати її

життєві компетентності, важливі для успішного життя, навчання та праці [207], виховувати якості, необхідні для ефективної взаємодії з оточуючими людьми, ціннісного ставлення до них та успішної соціалізації.

Соціалізація виступає важливою умовою становлення та розвитку особистості дитини з особливими освітніми потребами у процесі набуття особистісного досвіду та засвоєння суспільного, яке поступово відбувається у різних соціальних інститутах: сім'ї, друзів, групі однолітків, дошкільному закладі, закладі середньої освіти тощо. З метою успішної взаємодії з соціальним оточенням дитина з особливими освітніми потребами має володіти загальноприйнятими суспільними нормами, соціально важливими якостями (толерантність, милосердність, добропорядність, справедливість, моральність тощо), вмінням конструктивного спілкування під час вирішення конфліктних ситуацій, які сприятимуть її самореалізації та самоактуалізації у процесі соціальної та життєвої практики.

Забезпечити формування у дитини з особливими освітніми потребами вищезазначених знань, якостей і компетентностей у виховній системі навчально-реабілітаційного закладу покликана наскрізна виховна цільова програма «Я – людина», метою якої є формування в учнів ціннісного ставлення до людей на засадах компетентнісно спрямованої педагогіки життєтворчості.

Основними завданнями програми визначено:

– виховання шанобливого ставлення до родини, батьків, сімейних традицій і цінностей;

– формування культури поведінки та взаємин у сім'ї, духовної єдності поколінь;

– формування моральної культури та самосвідомості;

– формування вміння спілкуватися, висловлювати свою думку, аргументувати та доводити її, толерантно ставитися до протилежної точки зору;

– формування та удосконалення вміння спілкуватися і працювати у колективі;

– виховання критичного ставлення до своїх вчинків і вчинків оточуючих;

– формування позитивного ставлення до активної суспільної та соціальної діяльності;

– виховання поваги до української культурної спадщини й інших народів;

– виховання любові до українського народу, патріотизму, поваги до традицій.

Основними принципами реалізації програми є:

– принцип національної спрямованості, який реалізується через усвідомлення приналежності до українського народу, його історії, традицій та сучасності;

– принцип пріоритету загальнолюдських моральних цінностей;

– принцип гуманізації, що дозволяє зосередити увагу на дитині як найвищій цінності, враховує її вікові й індивідуальні особливості;

– принцип цілісності, яким передбачено цілісну та планомірну діяльність усіх учасників педагогічного процесу, охоплюючи всі сфери життєдіяльності людини;

– принцип особистісної орієнтації, який передбачає обов’язкове врахування особливостей психічного розвитку кожної людини, врахування її індивідуальності, світогляду, самосвідомості тощо.

– принцип превентивності, спрямований на запобігання негативним проявам у поведінці дітей та учнівської молоді.

Керуючись основними орієнтирами виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України [315], ціннісне ставлення до людей будемо визначати як моральну активність особистості, її відповідальність, чесність, справедливість, гідність, милосердя, толерантність, доброзичливість, терпимість по відношенню до іншого, прагнення допомагати іншим, доброзичливо та тактовно поводитися, співпрацювати, протистояти несправедливості та жорстокості щодо оточуючих. Важливим показником

моральної вихованості особистості є її єдність слова і діла, а також активної моральної життєвої позиції.

Ефективна реалізація наскрізної цільової виховної програми вимагає врахування ставлення до соціального довкілля дітей з особливими освітніми потребами відповідно до їх вікових особливостей, що сприяє формуванню відповідних компетентностей:

– здатність аргументовано відстоювати власну думку, проявляючи толерантність, ввічливість і повагу до інших;

– здатність конструктивно вирішувати конфлікти;

– здатність брати активну участь у волонтерській соціально значущій діяльності;

– здатність проявляти соціальну активність і вести здоровий спосіб життя;

– здатність виконувати різні соціальні ролі;

– здатність до особистісної творчої самореалізації;

– здатність подолати негативні емоційні стани та бути стресостійкими;

– здатність планувати індивідуальну життєву траєкторію.

Впровадження наскрізної виховної цільової програми сприятиме формуванню гармонійно розвиненої, соціально адаптованої, комунікабельної, активної, національно свідомої особистості, наділеної кращими моральними рисами, громадянською відповідальністю, розумінням свого місця у суспільстві.

Реалізація виховної цільової програми «Я – людина» здійснюється через впровадження чотирьох модулів:

– «Я і моя сім’я»;

– «Я – учень школи»;

– «Я – житель свого міста»;

– «Я – українець».

Запропонована програма реалізується в умовах навчально-реабілітаційного закладу у процесі організації навчальної та виховної діяльності на засадах педагогіки життєтворчості.

Четвертим елементом програмного забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу визначена наскрізна цільова виховна програма «Україна в серці моєму», актуальність якої зумовлена сьогоденними викликами, які стоять перед державою щодо формування громадянина з почуттям істинного патріотизму як духовно-моральної та соціальної цінності, відданості справі зміцнення української державності, національної гідності й гордості за свою Батьківщину, активною громадянською позицією, розвиненою правосвідомістю та сформованою політичною культурою. Національно-патріотичне виховання виступає пріоритетним завданням у системі освіти України, яка стала на шлях інтеграційних процесів, європоцентричності.

Законом України «Про освіту» серед головних принципів здійснення навчальної діяльності визначено «виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій; формування усвідомленої потреби в дотриманні законів України та нетерпимості до їх порушення; формування громадянської культури та культури демократії» [311].

Суспільна значущість проблеми розвитку патріотизму у молодого покоління у країні підтверджується Концепцією національно-патріотичного виховання в системі освіти України, яка визначає його мету як комплексну системну діяльність, спрямовану на формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов’язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Пріоритетом у реалізації такої діяльності визначено формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави та нації [300]. В основі національно-патріотичного виховання лежить ідея

розвитку української державності як консолідуючого чинника розвитку українського суспільства та української нації.

На важливості національно-патріотичного виховання наголошено у Концепції нової української школи, де серед основних ролей сучасного випускника виділяються «особистість», «патріот» та «інноватор», які будуть забезпечуватися через впровадження розробленої виховної програми, націленої на виховання патріотизму та політичної культури учнівської молоді з особливими освітніми потребами.

У довідниковій літературі поняття «патріотизм» розглядається як: любов до Батьківщини, до вітчизни [27]; одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури, яке виявляється у практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів [67].

Патріотизм складає базову характеристику соціальної спрямованості світогляду людини, виступає її моральним імперативом, що характеризує ціннісне ставлення до Батьківщини, її історичної, культурної та наукової спадщини, спрямовує діяльність щодо її збереження та примноження. Серед основних сутнісних характеристик патріотизму можна визначити: любов до Батьківщини, повагу до її історичної та культурної спадщини, цінностей, традицій тощо, бажання захищати та відстоювати інтереси своєї країни, відчуття гордості за свій народ і його здобутки, прагнення до активної громадської суспільно корисної діяльності, обов’язковість у додержанні та виконанні громадянських обов’язків та інше.

Виховання патріотизму важливо розпочинати з раннього віку через спеціально організовану виховну діяльність, яка б поєднувала в собі завдання пізнавального та виховного змісту.

Послідовна цілеспрямована виховна діяльність має збагачувати світогляд дітей і формувати їх правильні явлення про суспільні явища та події, впливаючи на їхні почуття та виховуючи позитивне ціннісне ставлення до суспільства та держави.

Забезпечити реалізацію визначених завдань у процесі виховної діяльності в умовах навчально-реабілітаційного закладу покликана наскрізна цільова виховна програма «Україна в серці моєму», метою якої визначено формування національно свідомого, компетентного, відповідального, соціально та політично активного громадянина на засадах компетентнісно спрямованої педагогіки життєтворчості.

Основними завданнями програми визначено:

– сприяння отриманню та розширенню знань вихованців щодо України: історичне минуле, культурні звичаї та традиції, нормативно-правове регулювання тощо;

– виховання поваги до Конституції та законів України, державної символіки;

– виховання почуття патріотизму, етнічної та національної самосвідомості та любові до Батьківщини;

– визнання духовної єдності населення усіх регіонів України, толерантного ставлення до представників інших національностей;

– виховання мовної культури та активної життєвої позиції;

– виховання прагнення до дотримання законів, реалізації прав та обов’язків.

Основні принципи реалізації програми ґрунтуються на принципах національно-патріотичного виховання, які докладно розкриті у Концепції [300]:

– принцип національної спрямованості;

– принцип самоактивності та саморегуляції;

– принцип полікультурності та культуровідповідності;

– принцип соціальної відповідності;

– принцип міжпоколінної наступності.

Впровадження програми в умовах навчально-реабілітаційного закладу сприятиме посиленню функції освіти щодо формування громадянськості, працелюбності, моральності, поваги до прав і свобод людини, любові до Батьківщини, сім’ї, довкілля учнів з особливими освітніми потребами через їх

активне залучення до різних видів діяльності – ігрової, пізнавальної, комунікативно-мовленнєвої, предметно-практичної, образотворчої, музичної, рухової, театралізованої тощо, спрямованої на актуалізацію знань про рідний край, народ, минуле і сучасність держави, її традиції та звичаї, впливаючи не лише на розум і свідомість дітей, а й на їхні емоції.

Наскрізність розробленої програми передбачає врахування вікових особливостей дітей з особливими освітніми потребами, що диференціюють спрямованість процесу формування відповідних компетентностей:

– здатність усвідомлювати свою національну приналежність і здійснювати свою життєдіяльність в Україні;

– здатність виявляти високу патріотичну свідомість, національну гідність, готовність до виконання громадянського і конституційного обов’язків щодо захисту національних інтересів, цілісності та незалежності України;

– здатність включатися в активну діяльність з метою розвитку рідної мови, культури, мистецтва, науки, демократії, державотворчих процесів;

– готовність працювати на користь держави, поважати Конституцію України й дотримуватися законів;

– готовність до вшанування традицій, звичаїв та обрядів українського народу та національних меншин;

– здатність шанувати українську культуру та мову.

Впровадження виховної цільової програми сприятиме формуванню національно свідомого патріота з вірою в духовні сили своєї нації, її майбутнє, здатним осмислювати культурні та моральні цінності, історію, звичаї, обряди, символіку тощо.

Реалізація виховної цільової програми «Україна в серці моєму» здійснюється через впровадження чотирьох модулів:

– «Правова абетка»;

– «Історія рідного краю»;

– «Культура і традиції українців»;

– «Мова калинова».

Програма реалізується в умовах навчально-реабілітаційного закладу у процесі організації навчальної та виховної діяльності на засадах педагогіки життєтворчості.

П’ятим елементом програмного забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу є наскрізна цільова виховна програма «Я і моє здоров’я», актуальність якої зумовлена вимогами Нової української школи до випускника, передусім, як цілісної всебічно розвиненої особистості, здатної до критичного мислення та ціннісного ставлення до себе, що виступає основою формування активної життєвої позиції та взаємодії з іншими людьми і зі світом загалом. Сучасна дитина не може бути відданим патріотом своєї країни, позитивно ставитись до інших і бути творцем власного життя не поважаючи себе та не усвідомлюючи своєї унікальності та неповторності.

Життя і здоров’я людини вважаються одними з найвищих загальнолюдських цінностей, про що зазначається у Конституції України, тому освітня діяльність навчальних закладів має бути спрямована, передусім, на збереження та зміцнення здоров’я, особливо дітей з особливими освітніми потребами, виховання здорового покоління майбутніх громадян.

Визначальними факторами збереження та зміцнення здоров’я, попередження захворювань є умови та спосіб життя, питома вага яких у загальному процесі, що формує здоров’я, становить більше 50 відсотків. Серйозне занепокоєння викликає недостатня культура здоров’я підростаючого покоління. Незважаючи на значну санітарно-освітню профілактичну діяльність різних соціальних інститутів щодо надання знань з основ здоров’я, частина дітей не веде здоровий спосіб життя у своїй повсякденній життєдіяльності, що підвищує актуальність діяльності закладів освіти у цьому напрямку.

У Статуті Всесвітньої організації охорони здоров’я визначається, що здоров’я – це стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, загального добробуту людини, а не лише відсутність хвороб і фізичних вад; життєва енергія, натхнення і задоволення від насиченого подіями життя;

здатність визначати цілі та досягати їх, максимально реалізовувати свій особистісний потенціал тощо.

Зміст діяльності закладів освіти щодо формування ціннісного ставлення вихованців до свого здоров'я важливо здійснювати відповідно до таких напрямів: фізичне, психічне, соціальне здоров'я та здоровий спосіб життя як інтегральний компонент життєдіяльності особистості.

Ґрунтуючись на основних положеннях Національної програми виховання дітей та учнівської молоді України [309], ціннісне ставлення до свого фізичного здоров'я будемо розглядати як адекватно-позитивне ставлення особистості дитини з особливими освітніми потребами до своєї зовнішності, рухової активності, витривалості, працездатності, спроможності до виконання певної фізичної діяльності, здорового харчування, змістового дозвілля, гігієни тощо. Відповідно, завданнями навчального закладу щодо формування ціннісного ставлення вихованців з особливими освітніми потребами до свого фізичного здоров'я вважаємо такі: формування адекватних уявлень дітей про здоров'я, здоровий спосіб життя, корисні звички, особисту гігієну, загартування тощо; формування потреби у постійній руховій активності; формування здатності зміцнювати власне здоров'я, вести здоровий спосіб життя, запобігати шкідливим звичкам, повноцінно відпочивати, займатися спортом тощо.

Ціннісне ставлення до свого психічного здоров'я передбачає позитивну самооцінку, цілеспрямованість і послідовність у діях, психологічну рівновагу, готовність пізнавати власний внутрішній світ, здатність до самовдосконалення, конструктивної самокритичності тощо. Відповідно, завданнями навчального закладу щодо формування ціннісного ставлення вихованців з особливими освітніми потребами до свого психічного здоров'я є: формування інтересу до своєї особистості, здатності спостерігати за собою, своїми думками та вчинками, аналізувати та оцінювати їх тощо.

Ціннісне ставлення до свого соціального здоров'я передбачає спроможність дитини з особливими освітніми потребами орієнтуватися та адаптуватися у нових умовах; розвинені комунікативні навички, вміння слухати

та говорити, демонструвати толерантність і повагу до співрозмовника, налагоджувати співробітництво та дружні відносини з оточуючими тощо. Завданнями навчального закладу щодо формування ціннісного ставлення вихованців з особливими освітніми потребами до свого соціального здоров'я є: формування у дітей з особливими освітніми потребами свідомого ставлення до свого життя, готовності до конструктивної взаємодії з оточуючими; формування здатності до адаптації та соціалізації у сучасних умовах; формування здатності до самоствердження, самореалізації та самовизначення.

Забезпечити реалізацію визначених завдань у процесі виховної діяльності в умовах навчально-реабілітаційного закладу покликана наскрізна цільова виховна програма «Я і моє здоров'я», метою якої визначено формування в учнів свідомого ставлення до свого життя і здоров'я на засадах компетентнісно спрямованої педагогіки життєтворчості.

Основними завданнями програми визначено:

– формування обізнаності щодо здоров'я, здорового способу життя, безпечної поведінки, взаємозв'язку людини з природним, техногенним і соціальним оточенням;

– формування стійких переконань щодо пріоритету здоров'я як основної життєвої цінності;

– формування обізнаності щодо основних принципів і закономірностей життєдіяльності людини в природному та соціальному середовищах, спрямованих на збереження життя та зміцнення здоров'я;

– формування здоров'язбережувального досвіду дітей з особливими освітніми потребами з урахуванням стану здоров'я;

– формування в учнів сталої мотиваційної установки на здоровий спосіб життя як провідної умови збереження та зміцнення здоров'я.

Основними принципами реалізації програми є:

– принцип систематичності, послідовності та безперервності діяльності усіх учасників навчального процесу;

– принцип узгодження методів і форм роботи з прогнозованим результатом;

– принцип комплексності (уявлення про здоров’я як про сукупність фізичного, психічного, соціального та духовного здоров’я);

– принцип проблемності (створення проблемних навчальних ситуацій);

– принцип аксіологічності (осмислення змісту програми з позицій цінності здоров’я);

– принцип практичної спрямованості отриманих знань.

У процесі реалізації програми важливо враховувати її наскрізність, обумовлену віковими особливостями дітей з особливими освітніми потребами, що диференціюють спрямованість процесу формування відповідних компетентностей:

– здатність свідомо ставитися до власного здоров’я та усвідомлювати його цінність, вести здоровий спосіб життя;

– здатність до самоконтролю та саморегуляції власної життєдіяльності.

– здатність усвідомлювати власну індивідуальність та унікальність;

– здатність конструктивно вирішувати життєві проблеми;

– готовність до саморозвитку та самовдосконалення;

– здатність усвідомлювати цінність людського життя;

– здатність запобігати поширенню шкідливих звичок у молодіжному середовищі;

– здатність до здоров’язберігаючого змістового дозвілля.

Впровадження цільової виховної програми буде сприяти розвитку в учнів мотивації до здоров’язбережувальної діяльності; засвоєнню та використанню знань про переваги здорового способу життя; готовності до пошуку та вирішення проблем, пов’язаних з власним здоров’ям.

Реалізація виховної цільової програми «Я і моє здоров'я» здійснюється через впровадження чотирьох модулів:

– «Моє фізичне здоров'я»;
– «Моє психічне здоров'я»;
– «Моє соціальне здоров'я»;
– «Здоровий спосіб життя – запорука успішного майбутнього».

Програма реалізується в умовах навчально-реабілітаційного закладу у процесі організації навчальної та виховної діяльності на засадах педагогіки життєтворчості.

Шостим елементом програмного забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу визначена наскрізна цільова виховна програма «Праця у житті людини», спрямована на вирішення проблем трудового виховання сучасної учнівської молоді, яке виступає однією з найважливіших складових у формуванні особистості сучасного випускника Нової української школи, спрямованої не тільки на набуття конкретних практичних умінь, а й на формування здатності творчо вирішувати нові завдання, організовувати пошукову дослідницьку діяльність та раціонально підходити до використання існуючих ресурсів. Активне залучення учнів до трудової діяльності у нових економічних умовах є не лише чинниками економічного добробуту держави, але й передумовою духовного, фізичного та творчого розвитку людини, її самореалізації та конкурентоспроможності.

В основних орієнтирах виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України трудове виховання визначається як процес цілеспрямованого й усвідомленого прилучення зростаючої особистості до суспільних цінностей праці, які формуються у неї за допомогою пізнавальних і конкретно перетворювальних видів діяльності перманентно зростаючої складності [315].

Трудове виховання спрямоване на виховання свідомого ставлення дітей до праці як цінності та важливої життєвої потреби, спрямованої на формування працелюбності та старанності. Трудове виховання у житті дітей з особливими

освітніми потребами займає важливе місце, оскільки виступає потужним засобом корекційного впливу, адаптації до майбутнього самостійного життя, професійного самовизначення з урахуванням перспектив розвитку кожної дитини, її індивідуальних і вікових особливостей, готовності до трудового життя. Трудове виховання дітей з особливими освітніми потребами передбачає ознайомлення з різними видами праці, виховання інтересу, працелюбності, формування вміння працювати у колективі, навичок соціально-побутової орієнтації та самообслуговування, організаційних умінь, найпростішим трудовим вмінням тощо.

Праця виступає основним джерелом матеріального та духовного багатства суспільства, фундаментом особистісного та професійного розвитку кожного громадянина, його морального, інтелектуального та фізичного розвитку. Трудова діяльність сприяє формуванню нового креативного мислення, досвіду взаємодії у процесі практичної діяльності та самообслуговування дітей з особливими освітніми потребами.

Традиційно систему трудового виховання учнів нерозривно пов’язують з організацією суспільно-корисної діяльності, яка реалізовується через суспільну, побутову, виробничу працю та профорієнтаційну діяльність.

Організація суспільної праці може бути представлена у формі організованої волонтерської діяльності учнівської молоді у найрізноматніших напрямах її реалізації. Такими напрямами можуть бути соціальне, спортивне, культурне та екологічне волонтерство, визначені у дослідженні К. Червоненко [400, с. 179], яка зазначає, що участь учнівської молоді у волонтерській діяльності сприятиме формуванню у них соціальної активності та відповідальності, сприятиме їх саморозвитку та самореалізації у діяльності, створить умови для здійснення правильного професійного вибору. Така діяльність спонукає дітей до здійснення добрих справ не заради винагороди, а через усвідомлення необхідності робити людям добро. Прикладами організованої суспільно корисної діяльності можуть виступати: виготовлення іграшок для дошкільнят, створення і ремонт посібників і підручників, робота у

шкільній бібліотеці, збір макулатури, лікарських рослин, відвідування та надання допомоги людям похилого віку, ветеранам, хворим та ін.

Побутова праця спрямована на відпрацювання навичок самообслуговування, що дуже важливо для дітей з особливими освітніми потребами, а виробнича – найчастіше пов'язана зі створенням матеріальних цінностей суспільного використання, виготовлення яких сприяє розвитку особистісних здібностей і талантів дитини, навчанню її цілеспрямованої технологічної діяльності, що виступає підґрунтям у виборі майбутньої професії.

Важливого значення трудове виховання дітей з особливими освітніми потребами набуває у процесі профорієнтаційної роботи, яка передбачає ознайомлення зі світом професій, механізмом вибору та орієнтування щодо набуття однієї з них, з урахуванням індивідуальних бажань і можливостей кожної дитини.

Трудове виховання в умовах навчально-реабілітаційного закладу може бути ефективно реалізоване через впровадження наскрізної цільової виховної програми «Праця у житті людини», метою якої є формування ціннісного ставлення учнів до праці на засадах компетентнісно спрямованої педагогіки життєтворчості.

Основними завданнями програми визначено:

– виховання у дітей любові до праці та бережливості до її результатів;
– залучення вихованців до суспільно-корисної діяльності;
– формування навичок самообслуговування;
– залучення до пошуково-дослідницької діяльності;
– розвиток загальнотрудових і професійно важливих якостей особистості;
– підготовка дітей до праці (формування технологічних умінь і навичок учнів; вмінь оцінювати власні результати предметно-перетворювальної діяльності);
– підготовка до свідомого вибору професії.

В основу реалізації програми покладені принципи трудового виховання, сформульовані В. Сухомлинським:

– принцип єдності трудового виховання і загального розвитку особистості (морального, інтелектуального, естетичного, фізичного);

– принцип зв’язку теорії з практикою;

– принцип раннього залучення школярів до реальних життєвих відносин, різних видів суспільно-корисної діяльності;

– принцип включення особистості в різні види трудової діяльності;

– принцип активності особистості в діяльності;

– принцип взаємодії та оптимального поєднання колективних, групових, індивідуальних форм організації праці;

– принцип відповідності трудової діяльності віковим та індивідуальним особливостям особистості;

– принцип творчого характеру праці.

Впровадження наскрізної цільової виховної програми сприятиме формуванню у вихованців ціннісного ставлення до праці: навичок колективної трудової діяльності; знання засад ділової етики та механізмів розвитку суспільства; вміння будувати професійну кар’єру в умовах кардинальних системних змін, позитивно-емоційного ставлення до трудової діяльності як до способу самореалізації особистості; здатності до усвідомленого професійного вибору; соціальної значимості праці в житті людини, розвиток креативності, ініціативності, ерудованості, правосвідомості, працездатності.

У запропонованій програмі враховуються вікові особливості дітей з особливими освітніми потребами через диференціацію завдань програми та її спрямованість на формування відповідних компетентностей:

– здатність до активної життєдіяльності та життєздійснення;

– здатність відповідально ставитися до власної діяльності, шанувати працю інших людей і бережливо ставитися до її результатів;

– здатність до самообслуговування та самостійного здійснення певних видів продуктивної праці;

– здатність до самостійного активного суспільного життя, волонтерства;

– здатність до усвідомленого професійного самовизначення.

Реалізація виховної цільової програми «Праця у житті людини» здійснюється через впровадження чотирьох модулів:

– «Господарсько-побутова праця»;

– «Навчально-дослідницька та творча праця»;

– «Вибір професії»;

– «Суспільно-корисна праця».

Зміст програми є основою для організації виховного процесу з учнями різних вікових груп на засадах педагогіки життєтворчості.

Технологічне забезпечення виховної системи навчально-реабітаційного закладу включає: технологію педагогічного супроводу соціальної практики вихованців і технологію педагогічного супроводу життєвої практики вихованців.

Розкриємо детально зміст першої технології – педагогічного супроводу соціальної практики вихованців. З цією метою сформулюємо мету та завдання технології, охарактеризуємо суб’єктів реалізації технології та осіб, що здійснюють педагогічний супровід процесу реалізації соціальної практики вихованців, розкриємо структуру педагогічного супроводу процесу соціальної практики вихованців.

Технологія педагогічного супроводу соціальної практики вихованців – це комплексна педагогічна діяльність, спрямована на розвиток життєвої компетентності вихованців шляхом створення умов для їх активної соціальної дії та яка здійснюється через сукупність послідовних етапів: підготовчий, планування, реалізація соціальної практики, аналіз та оцінка, підбиття підсумків. Тому, метою технології педагогічного супроводу соціальної практики є розвиток життєвої компетентності вихованців шляхом створення умов для їх активної соціальної дії.

Завданнями технології педагогічного супроводу соціальної практики вихованців є:

1. Розвиток життєвої компетентності вихованців: життєтворчі компетенції; компетенції життєздатності та життєстійкості; комунікативні компетенції; компетенції навчатися впродовж життя; інформаційні компетенції; соціальні компенетції; культурно-дозвільневі компетенції; полікультурні компетенції; професійно-трудові компетенції; екологічні компетенції; сімейно-побутові компетенції; політико-правові компетенції.

2. Отримання практичного результату – матеріального або нематеріального продукту соціальної практики.

3. Сприяння у вирішенні соціальних проблем громади, закладу освіти, конкретних вихованців та їхніх сімей.

4. Оволодіння вихованцями практико зорієнтованими вміннями.

5. Інтеграція вихованців у реальні соціальні відносини, здобуття ними соціального досвіду.

6. Засвоєння вихованцями засобів групової та індивідуальної діяльності.

7. Розвиток у вихованців здатності до соціальної творчості.

8. Розвиток у вихованців здатності до самоорганізації, самоуправління та саморегуляції.

9. Сприяння професійному самовизначенню вихованців.

Суб’єктами реалізації технології педагогічного супроводу соціальної практики є адміністрація та педагогічні працівники навчально-реабілітаційних закладів, вихованці, батьки вихованців, керівництво та колективи підприємств та організацій (баз практики), громадські організації, представники громади тощо.

Особи, що здійснюють педагогічний супровід процесу реалізації соціальної практики вихованців, – педагогічні працівники (вчителі, вихователі), психологи, студенти тощо.

Структура педагогічного супроводу процесу соціальної практики вихованців включає п’ять етапів: підготовчий, планування, реалізація соціальної практики, аналіз та оцінка, підбиття підсумків практики. Процес педагогічного супроводу є циклічним та передбачає послідовну реалізацію зазначених етапів.

І. Підготовчий етап. Цей етап розпочинається з організаційно-методичної роботи педагогічних працівників і керівництва закладу, спрямованої на створення умов, необхідних для проведення соціальної практики.

Серед умов організації педагогічного супроводу соціальної практики вихованців можна виділити:

1. Методичні умови:

– забезпечення методичною літературою, яка висвітлює організацію та здійснення соціальної практики;

– визначеність навчальних та виховних цілей і завдань практики у структурі навчально-виховного процесу;

– уявлення про зв’язок соціальної практики з іншими засобами розвитку життєвої компетентності вихованців;

– методична робота із представниками підприємств, організацій і громад, які є базами соціальної практики.

2. Організаційні умови:

– визначення основних параметрів проведення соціальної практики (пріоритетні види та форми (визначаються за допомогою опитування вихованців), місце практики у виховному процесі (взаємодія з іншими формами та методами виховання), шляхи залучення до участі у проведенні соціальної практики підприємств та організацій;

– визначення педагогічних працівників, відповідальних за організацію, керівництво, педагогічний супровід соціальної практики вихованців;

– окреслення прав та обов’язків педагогічних працівників і вихованців, залучених до процесу соціальної практики.

Метою підготовчого етапу є організаційно-методична робота педагогічних працівників та адміністрації; створення умов, необхідних для проведення соціальної практики.

Цей етап передбачає послідовну реалізацію трьох процедур:

1. Навчально-методичне забезпечення.

Процедура передбачає реалізацію таких дій педагогічного працівника (керівника соціальної практики), який здійснює педагогічний супровід соціальної практики вихованців: вивчення літературних джерел інформації із проблематики організації та здійснення соціальної практики вихованців; підготовка необхідного інструментарію відповідно до теми подальшої соціальної практики вихованців (необхідна література, малюнки, технічні засоби тощо).

2. Визначення потреб та інтересів вихованців.

Процедура передбачає реалізацію таких дій керівника соціальної практики: вивчення індивідуальних особливостей вихованця (вік, стать, стан здоров'я, успішність у навчанні, інтереси); опитування вихованців (визначається бажання брати участь у соціальній практиці, конкретні побажання щодо місця та форми її проведення за допомогою бесіди, тестування, анкетування тощо (відповідно до віку дитини); узагальнення отриманої інформації.

Можливим варіантом заняття, яке можна провести під час цієї процедури, є «Діалог довіри». Метою заняття є визначення індивідуальних особливостей вихованців; визначення теми проведення індивідуальної або групової соціальної практики відповідно до інтересів вихованця. Можливими методами та формами роботи під час заняття можуть бути: тренінг, бесіда, анкетування, тестування, пізнавальна гра.

3. Організаційне забезпечення.

Процедура передбачає реалізацію таких дій керівника соціальної практики: визначення тьюторів, відповідальних за проведення соціальної практики; визначення підприємств та організацій, які можуть (відповідно до

побажань вихованців) стати базами соціальної практики; встановлення соціальних контактів із представниками підприємств та організацій, підготовка угод про проведення соціальної практики; організація співробітництва з необхідними фахівцями відповідно до тематики соціальної практики щодо менторської підтримки вихованців; оформлення належної узгоджувальної документації (для виїзної соціальної практики).

Педагогічний супровід соціальної практики – це багаторівнева взаємодія суб'єктів освітнього процесу. Згідно з моделлю організаційної структури Загальноосвітньої санаторної школи-інтернату I-III ступенів комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради [94] такими рівнями можуть бути: науково-методичний відділ, викладацький підрозділ, проблемно-пошукові лабораторії, соціально-психологічна служба, методичні об'єднання педагогів, художньо-естетичний підрозділ, соціально-педагогічний підрозділ, студентсько-учнівське самоврядування, клубно-студійний підрозділ, бібліотека, медична служба тощо. На практиці цей підхід реалізується через спільну діяльність фахівців, які виконують певну частину роботи, як з боку навчально-реабілітаційного закладу (методист, викладач, керівник або член проблемно-пошукової лабораторії, психолог, педагог, керівник гуртка, бібліотекар, студент, медичний працівник тощо), так і з боку певних підприємств та організацій.

II. Етап планування. Планування дозволяє окреслити основні завдання, визначити етапи та результат проведення соціальної практики для кожного вихованця. Важливим аспектом цього етапу є осмислення вихованцем власної ролі у процесі реалізації соціальної практики, усвідомлення відповідальності за власні дії. Метою цього етапу є здійснення процесу планування реалізації соціальної практики відповідно до обраної проблеми. Вважаємо за необхідне уточнити мету через реалізацію певних завдань: визначення теми, мети та завдань соціальної практики; осмислення вихованцем власної ролі у процесі реалізації соціальної практики; усвідомлення відповідальності за власні дії;

мотивація вихованців щодо проходження соціальної практики; розробка програми соціальної практики; визначення продукту соціальної практики.

Цей етап передбачає послідовну реалізацію таких процедур:

1. Визначення та корекція уявлень вихованця про майбутню соціальну практику.

Процедура передбачає реалізацію таких дій керівника соціальної практики: визначення уявлень вихованця про майбутню соціальну практику (місце, умови роботи, функціональні обов'язки тощо); окреслення хибних уявлень вихованця про професію, сферу діяльності тощо; корекція неадекватних уявлень вихованця відповідно до реального стану справ, можливостей проходження соціальної практики; визначення та ухвалення теми соціальної практики відповідно до діагностики; визначення потреб і сфери інтересів вихованців.

2. Визначення цілей, завдань практики та написання плану її реалізації.

Процедура передбачає реалізацію таких дій керівника соціальної практики: визначення цілей і завдань процесу реалізації соціальної практики; визначення особистісної мети та завдань соціальної практики (розвиток конкретних компетенцій, набуття життєвого досвіду тощо); визначення місця (умов) проходження практики; визначення функціональних обов'язків, «робочого місця»; визначення термінів проведення соціальної практики; визначення видів діяльності, з якими вихованець стикатиметься у процесі роботи; визначення засобів, компетенцій, знань, вмінь та навичок, необхідних для успішного виконання функціональних обов'язків; окреслення очікуваних особистісних і соціальних результатів практики, критеріїв їх оцінювання; розробка, разом зі вихованцем, індивідуальної програми соціальної практики, де будуть вказані основні відомості про проходження соціальної практики: тематика соціальної практики, керівник соціальної практики, дата початку практики, дата закінчення практики; щоденника соціальної практики, який буде містити дату, короткий зміст виконаної роботи, кількість витраченого часу

(годин або днів), підпис керівника практики; індивідуального банку «Скарбничка власних досягнень», де будуть вказуватись досягнення вихованця у процесі реалізації соціальної практики. За потреби організовується залучення необхідних спеціалістів до корекції плану соціальної практики.

Можливим варіантом заняття, яке можна провести у процесі реалізації цих процедур, є друге заняття – «Порада-інструкція». Його метою є визначення мети та завдань соціальної практики; складання індивідуальної програми соціальної практики; ознайомлення вихованців з веденням індивідуального банку «Скарбничка власних досягнень»; ознайомлення вихованців з процесом складання індивідуального плану соціальної практики; ознайомлення вихованця із щоденником соціальної практики та надання інструкцій щодо його заповнення. Можливі методи та форми роботи під час заняття: бесіда, розповідь, інструктаж, лекція тощо.

III. Етап реалізації соціальної практики.

Мета етапу: реалізація вихованцями цілей і завдань, передбачених планом соціальної практики; надання консультацій вихованцям під час вирішення завдань соціальної практики; організація консультацій необхідних спеціалістів для вирішення проблем під час соціальної практики; організація діяльності менторів з боку організацій та підприємств (у разі необхідності).

Даний етап передбачає послідовну реалізацію таких процедур:

1. Ознайомлення вихованців з місцем (умовами) проведення практики.

Процедура передбачає реалізацію таких дій керівника соціальної практики: організація ознайомлення вихованців з місцем та умовами проведення практики; інструктаж з техніки безпеки.

2. Узгодження з вихованцями їх функціональних обов’язків, прав та відповідальностей.

Процедура передбачає реалізацію таких дій керівника соціальної практики: ознайомлення вихованців з їх функціональними обов’язками, правами та відповідальностями.

3. Реалізація вихованцями плану практики.

Процедура передбачає реалізацію таких дій керівника соціальної практики: навчання, тренування у виконанні передбачених завдань; пробне виконання завдань; консультування необхідних спеціалістів; вирішення поточних проблем під час проходження вихованцями соціальної практики.

Під час надання консультацій вихованцям педагог повинен пам'ятати про те, що вони спрямовані на вирішення конкретної проблеми. Консультування може проходити в різноманітних варіантах: варіант «експерт» (допомога), варіант «лікар» (діагноз та допомога), варіант «менеджер» (допомога та безпосередня участь у вирішення проблеми). У процесі соціальної практики можливо використовувати такі види консультування: індивідуальне консультування у діалоговому режимі та консультування у режимі групового обговорення.

Можливим варіантом заняття, яке можна провести у процесі реалізації зазначених процедур, є «Порада фахівця». Метою заняття є ознайомлення вихованців з інструкцією проходження соціальної практики (правами та обов'язками, графіком роботи під час проходження соціальної практики). Можливі методи та форми роботи на занятті: бесіда, розповідь, інструктаж, лекція тощо.

IV. Етап аналізу та оцінки. Мета етапу: осмислення вихованцями особистісно значущих результатів соціальної практики, власних успіхів і прорахунків; організація саморефлексії; надання консультацій щодо написання звіту про соціальну практику. Цей етап передбачає реалізацію процедури: написання звіту про участь у соціальній практиці та аналіз вихованцями результатів власної діяльності у ході проведеної соціальної практики.

Процедура передбачає реалізацію таких дій керівника соціальної практики: організація написання вихованцями звіту про проходження соціальної практики; консультація вихованців щодо написання звіту про участь у соціальній практиці, організація проведення вихованцями рефлексії результату проходження соціальної практики; заохочення досягнень;

окреслення основних результатів практики (особистісних і суспільно значущих).

Можливим варіантом заняття, яке можна провести у процесі реалізації процедури, є «Розмова із самим собою». Його метою є рефлексія результату проходження соціальної практики. Можливі методи та форми роботи під час заняття: опитування, самоаналіз, бесіда, заняття-тренінг, діалог, заохочення тощо.

V. Етап підбиття підсумків практики.

Мета етапу: осмислення та узагальнення вихованцями життєвих та соціальних результатів власної соціальної практики; організація захисту звіту соціальної практики перед колективом.

Цей етап передбачає реалізацію такої процедури: організація захисту звітів вихованців про результати проведення соціальної практики; обговорення загальних результатів соціальної практики; формування пропозицій щодо проведення майбутньої соціальної практики.

Процедура передбачає реалізацію таких дій керівника соціальної практики: підготовка до захисту звітів; організація захисту звітів вихованцями; почергове обговорення звітів; обговорення результатів практики; окреслення здобутків і недоліків пройденої практики; формулювання пропозицій щодо організації наступної соціальної практики.

Можливим варіантом заняття, яке можна провести у процесі реалізації процедури, є «Творчий звіт». Заняття проводиться з метою підбиття підсумків соціальної практики. Можливі методи та форми роботи на занятті: розповідь, дискусія тощо.

При реалізації технологічної карти механізму педагогічного супроводу соціальної практики вихованців альтернативою використання друкованих матеріалів, з якими працює вихованець (індивідуальна програма соціальної практики, індивідуальний банк «Скарбничка власних досягнень», щоденник соціальної практики, звіт про проходження соціальної практики), пропонуємо використовувати програму для комп’ютерної презентації Microsoft PowerPoint.

Процедура ведення документації та ж сама, передбачає вільний доступ вихованця до комп'ютера або ноутбука.

Графічно реалізація кожного із етапів технології педагогічного супроводу соціальної практики вихованців відображена у таблиці 3.5.1.

Таким чином, особлива культура підтримки шляхом педагогічного супроводу у виховній системі набуває розповсюдження та розглядається як особливий вид допомоги супроводжуваному, що забезпечує особистісний розвиток і виховання в умовах навчально-реабілітаційного закладу, сприяє цілеспрямованому розкриттю здібностей дітей з особливими освітніми потребами. Результатом комплексної діяльності, організованої у вигляді технології педагогічного супроводу соціальної практики, що здійснюється через сукупність послідовних етапів, є розвиток життєвої компетентності вихованців шляхом створення умов для їх активної соціальної дії.

Таблиця 3.5.1

Технологічна карта педагогічного супроводу соціальної практики вихованців

Алгоритм соціальної практики вихованців		**Алгоритм педагогічного супроводу соціальної практики вихованців**	
		↓	↓
		Суть діяльності	**Послідовність занять**
1		**2**	**3**
I. Підготовчий етап.			
Навчально-методичне забезпечення	→	Вивчення літературних джерел інформації із проблематики організації та здійснення соціальної практики вихованців; підготовка необхідного інструментарію відповідно до теми подальшої соціальної практики вихованців.	
Визначення потреб та інтересів вихованців	→	Вивчення індивідуальних особливостей вихованця; опитування вихованців; узагальнення отриманої інформації.	Заняття 1. «Діалог довіри». Мета: визначення індивідуальних особливостей вихованців; визначення теми проведення індивідуальної або групової соціальної практики.

Алгоритм соціальної практики вихованців		**Алгоритм педагогічного супроводу соціальної практики вихованців**	
		↓	↓
		Суть діяльності	**Послідовність занять**
1		**2**	**3**
			Можливі методи та форми роботи під час заняття: бесіда, анкетування, тестування, пізнавальна гра.
Організаційне забезпечення	→	Визначення тьюторів, відповідальних за проведення соціальної практики; визначення підприємств та організацій, які можуть стати базами соціальної практики; встановлення соціальних контактів з представниками підприємств та організацій, підготовка угод про проведення соціальної практики; організація співробітництва з необхідними фахівцями відповідно до тематики соціальної практики щодо менторської підтримки вихованців; оформлення належної узгоджувальної документації (для виїзної соціальної практики).	
II. Етап планування.			
Визначення та корекція уявлень вихованця про його майбутню соціальну практику	→	Визначення уявлень вихованця про майбутню соціальну практику; окреслення хибних уявлень вихованця про професію, сферу діяльності тощо; корекція неадекватних уявлень вихованця відповідно до реального стану справ, можливостей проходження соціальної практики; визначення та ухвалення теми соціальної практики відповідно до діагностики; визначення потреб та сфери інтересів вихованців.	Заняття 2. «Порада-інструкція». Його метою є визначення мети та завдань соціальної практики; складання індивідуальної програми соціальної практики; ознайомлення вихованців з веденням індивідуального банку «Скарбничка власних досягнень»; ознайомлення вихованців з процесом складання індивідуального плану соціальної практики; ознайомлення вихованця із щоденником соціальної практики та надання інструкцій щодо його заповнення. Можливі методи та форми роботи під час заняття: бесіда, розповідь,
Визначення цілей, завдань практики та написання плану її реалізації	→	Визначення цілей та завдань процесу реалізації соціальної практики; визначення місця (умов) проходження практики; визначення функціональних обов’язків, «робочого місця»;	

Алгоритм соціальної практики вихованців		Алгоритм педагогічного супроводу соціальної практики вихованців	
		↓	↓
		Суть діяльності	Послідовність занять
1		2	3
		визначення термінів проведення соціальної практики; визначення видів діяльності, з якими вихованець стикатиметься у процесі роботи; визначення засобів, компетенцій, знань, вмінь та навичок, необхідних для успішного виконання функціональних обов'язків; окреслення очікуваних особистісних і соціальних результатів практики; розробка, разом зі вихованцем, індивідуальної програми соціальної практики, щоденника соціальної практики, індивідуального банку «Скарбничка власних досягнень».	інструктаж, лекція тощо.
III. Етап реалізації соціальної практики.			
Ознайомлення вихованців з місцем (умовами) проведення соціальної практики	→	Організація ознайомлення вихованців з місцем та умовами проведення соціальної практики; інструктаж з техніки безпеки.	Заняття 3. «Порада фахівця». Мета: ознайомлення вихованців з інструкцією проходження соціальної практики (правами та обов'язками, графіком роботи під час проходження соціальної практики). Можливі методи та форми роботи на занятті: бесіда, розповідь, інструктаж, лекція тощо.
Узгодження з вихованців його функціональних обов'язків, прав та відповідальностей	→	Ознайомлення вихованців з його функціональними обов'язками, правами та відповідальностями.	
Реалізація вихованцями плану практики	→	Навчання, тренування у виконанні передбачених завдань; пробне виконання завдань; консультування необхідних спеціалістів; вирішення поточних проблем під час проходження вихованцями соціальної практики.	
IV. Етап аналізу та оцінки.			
Написання звіту про участь у соціальній практиці та аналіз вихованцями результатів власної діяльності у ході	→	Організація написання вихованцями звіту про проходження соціальної практики; консультація вихованців щодо написання звіту про участь у соціальній	Заняття 4. «Розмова із самим собою». Мета: рефлексія проведення соціальної практики. Можливі методи та форми роботи на занятті:

Алгоритм соціальної практики вихованців		**Алгоритм педагогічного супроводу соціальної практики вихованців**	
		↓	↓
		Суть діяльності	**Послідовність занять**
1		**2**	**3**
проведеної соціальної практики		практиці, організація проведення вихованцями рефлексії результату проходження соціальної практики; заохочення досягнень; окреслення основних результатів практики (особистісних і суспільно значущих).	опитування, самоаналіз, бесіда, заняття-тренінг, діалог, заохочення.
V. Етап підведення підсумків практики.			
Організація захисту звітів вихованців про результати проведення соціальної практики; обговорення загальних результатів соціальної практики; формування пропозицій щодо проведення майбутньої соціальної практики.	→	Підготовка до захисту звітів; організація захисту звітів вихованцями; почергове обговорення звітів; обговорення результатів практики; окреслення здобутків та недоліків пройденої практики; формулювання пропозицій щодо організації наступної соціальної практики.	Заняття 5. «Творчий звіт». Мета: підведення підсумків соціальної практики. Можливі методи та форми роботи на занятті: розповідь, дискусія тощо.

Розкриємо процес реалізації наступної технології – технології педагогічного супроводу життєвої практики вихованців. Для цього попередньо охарактеризуємо мету та завдання, визначимо суб’єктів реалізації життєвої технології та осіб, які здійснюють педагогічний супровід процесу реалізації життєвої практики вихованців.

Технологія педагогічного супроводу життєвої практики – це комплексна педагогічна діяльність, підпорядкована певній меті та завданням і здійснюється через сукупність послідовних етапів: організаційного, практичного та підсумкового. Її метою є здобуття вихованцями життєвого досвіду, необхідного для життєтворчості (самостійного та творчого визначення та здійснення особистістю власного життя) та життєпобудови (формування особистістю власної життєвої стратегії та стилю життя,

досягнення соціального статусу, оволодіння потрібними соціальними ролями).

До завдань життєвої практики можна віднести:

– розвиток життєвого потенціалу вихованців, їх життєвої компетентності (життєстійкості, життєздатності, життєтворчості);

– створення передумов для розбудови індивідуально-особистісного життєвого проєкту;

– створення передумов для розбудови оптимальної моделі життя;

– пізнання вихованцями власного життя, його схожості та відмінностей від життя інших людей;

– узагальнення досвіду успішної та усунення неуспішної поведінки;

– розширення світогляду, формування адекватних уявлень про власну життєву перспективу;

– впровадження продуктивних життєвих інновацій.

Суб’єктами технології життєвої практики є педагогічний (вчителі, вихователі) колектив, психологічна служба, студенти, вихованці підліткового та юнацького віку.

Особи, які здійснюють педагогічний супровід процесу реалізації життєвої практики вихованців, – це вчителі, вихователі, психологи та студенти.

Сформульовані мета та завдання, визначені суб’єкти реалізації зазначеної технології та особи, які здійснюють педагогічний супровід процесу реалізації життєвої практики вихованців, стають підставою для опису її процесуального компонента відповідно до певних етапів. Так, педагогічний супровід процесу життєвої практики вихованців складається з реалізації послідовності чотирьох етапів: організаційного, освітнього, практичного та підсумкового.

І. Організаційний етап.

Метою організаційного етапу є надання інформації вихованцям щодо особливостей реалізації технології життєвої практики; створення умов, необхідних для проведення життєвої практики.

Цей етап передбачає реалізацію таких процедур:

1. Надання інформації про технологію життєвої практики.

Процедура відбувається завдяки реалізації цілеспрямованих дій педагога (керівника життєвої практики), який здійснює педагогічний супровід життєвої практики вихованців: забезпечення методичною літературою, яка висвітлює питання щодо організації та здійснення життєвої практики; визначеність навчальних, виховних цілей і завдань практики у структурі виховного процесу; розвиток уявлення про зв'язок життєвої практики з іншими засобами розвитку життєвої компетентності вихованців; створення робочої групи та визначення відповідальних за реалізацію технології: визначення педагогів (тьюторів), відповідальних за організацію та здійснення життєвої практики; окреслення прав та обов'язків педагогів і вихованців, залучених до процесу життєвої практики; інформування вихованців про особливості впровадження технології життєвої практики.

2. Залучення зацікавлених вихованців.

Процедура передбачає реалізацію таких дій керівника життєвої практики: виокремлення вихованців, які виявили інтерес до теорії життєвої практики; залучення вихованців до процесу реалізації життєвої практики.

Прикладом заняття, яке можна провести на цьому етапі, є «Діалог довіри». Метою заняття є надання інформації про технологію життєвої практики; виокремлення вихованців, які виявили інтерес до процесу реалізації життєвої практики. Можливі методи та форми роботи під час заняття: бесіда, анкетування, тестування, пізнавальна гра; методики проєктування тощо.

II. Освітній етап.

Метою цього етапу є мотивація вихованців щодо підготовки до проходження життєвої практики; усвідомлення вихованцями ролі у процесі

реалізації життєвої практики; надання інформації вихованцям щодо інструментарію життєвої практики.

Даний етап передбачає послідовну реалізацію таких процедур:

1. Розвиток мотивації здійснення життєвої практики.

Процедура передбачає реалізацію таких дій керівника життєвої практики: надання вихованцю інформації про актуальність реалізації процесу життєвої практики саме для нього; визначення уявлень вихованця про його майбутню життєву практику; корекція неадекватних уявлень вихованця про його майбутню життєву практику відповідно до реального стану справ і можливостей її проходження; визначення та ухвалення теми життєвої практики відповідно до інтересів вихованця (за результатами діагностики, яка була проведена на першому занятті).

2. Оволодіння інструментарієм життєвої практики.

Процедура передбачає реалізацію таких дій керівника життєвої практики: надання інформації щодо видів життєвої практики та методів їх реалізації.

Зазначимо, що за І. Єрмаковим, Г. Несен, В. Нечипоренко [214, с. 31], методами (методиками) життєвих досліджень, які проводяться у контексті життєвої практики вихованців, є методи біографічних досліджень: біографічний метод (аналіз біографій, листів, щоденників), метод усної розповіді (нарації) та спостереження.

Можливим варіантом заняття, яке можна провести у процесі реалізації цих процедур, є «Бесіда-орієнтир», метою якої є визначення теми життєвої практики; надання інформації вихованцям щодо видів і методів реалізації життєвої практики. Можливі методи та форми роботи під час заняття: бесіда, розповідь, інструктаж, лекція тощо.

ІІІ. Практичний етап. Цей етап передбачає визначення мети та завдань життєвої практики відповідно до обраної теми, розробку програми соціальної практики; реалізацію вихованцями цілей та завдань, передбачених планом життєвої практики; надання (за потребою вихованця) консультацій щодо

вирішення завдань життєвої практики; організацію консультацій фахівців для вирішення поточних проблем під час процесу реалізації життєвої практики.

Даний етап передбачає реалізацію таких процедур:

1. Складання плану життєвої практики.

Процедура включає реалізацію таких дій керівника життєвої практики: допомога вихованцям у формулюванні цілей і завдань життєвої практики; визначення термінів реалізації процесу життєвої практики; визначення засобів і компетенцій, необхідних для успішної реалізації життєвої практики; окреслення очікуваних особистісних результатів практики; розробка, разом із вихованцями, індивідуальної програми життєвої практики, де будуть вказані основні відомості про проходження життєвої практики: тематика життєвої практики, керівник життєвої практики, дата початку практики, дата закінчення практики, короткий зміст виконаної роботи, кількість витраченого часу (годин або днів), підпис керівника практики; організація ведення індивідуального банку «Скарбничка власних досягнень»; організація ведення щоденника життєвої практики.

2. Життєві дослідження вихованців.

Процедура передбачає реалізацію таких дій керівника життєвої практики: допомога вихованцям у процесі вибору методів життєвих досліджень: біографічний метод (аналіз автобіографій, листів, щоденників), метод усної розповіді (нарація), спостереження.

Можливий варіант заняття, яке можна провести у процесі реалізації цих процедур, – «Порада-інструкція». Метою заняття є ознайомлення та надання рекомендацій щодо складання індивідуального плану життєвої практики, індивідуального банку «Скарбничка власних досягнень», щоденника життєвої практики; вибір вдалого методу реалізації життєвих досліджень. Можливі методи та форми роботи під час заняття: бесіда, розповідь, інструктаж, лекція, моделювання життєвих ситуацій тощо.

3. Життєві інновації вихованців.

Процедура передбачає реалізацію таких дій керівника життєвої практики: педагогічний супровід практичного впровадження вихованцями власного творчого задуму у життєдіяльність.

IV. Підсумковий етап.

Мета етапу: усвідомлення вихованцями особистісно значущих результатів пройденої життєвої практики, власних успіхів і помилок; організація процесу рефлексії; надання консультацій щодо написання звіту про життєву практику.

Цей етап передбачає реалізацію певних процедур:

1. Написання вихованцями звіту про проведену життєву практику (рефлексія).

Процедура включає реалізацію таких дій керівника життєвої практики: організація проведення вихованцями рефлексії результату проходження життєвої практики; заохочення досягнень; організація написання звіту про життєву практику; консультація вихованців щодо написання звіту про участь у життєвій практиці.

Можливим варіантом заняття, яке можна провести в процесі реалізації цих процедур, є «Розмова із самим собою», мета якого передбачає рефлексію результату проходження життєвої практики. Можливі методи та форми роботи на занятті: опитування, самоаналіз, бесіда, заняття-тренінг, діалог, заохочення тощо.

2. Обговорення звітів. Формулювання висновків і пропозицій.

Процедура передбачає реалізацію наступних дій керівника життєвої практики: організація захисту звіту життєвої практики перед шкільним колективом; обговорення результатів життєвої практики.

Прикладом заняття, яке можна провести у процесі реалізації цих процедур, є «Творчий звіт», метою якого є підбиття підсумків життєвої практики. Можливі методи та форми роботи на занятті: розповідь, колективне обговорення, відео презентація тощо.

Графічно реалізація кожного із етапів технології педагогічного супроводу життєвої практики вихованців відображена у таблиці 3.5.2.

Результатом впровадження технології педагогічного супроводу життєвої практики є здобуття вихованцями життєвого досвіду, необхідного для життєтворчості (самостійного, творчого визначення та здійснення особистістю власного життя) та життєпобудови (формування особистістю власної життєвої стратегії та стилю життя, досягнення соціального статусу, оволодіння необхідними соціальними ролями).

Таблиця 3.5.2

Технологічна карта механізму педагогічного супроводу життєвої практики вихованців

Алгоритм життєвої практики вихованців		**Алгоритм педагогічного супроводу життєвої практики вихованців**	
		↓ види діяльності	**↓ послідовність можливих занять**
1		**2**	**3**
I. Організаційний етап.			
Надання інформації про технологію життєвої практики	⇔	Забезпечення методичною літературою, яка висвітлює питання щодо організації та здійснення життєвої практики; визначеність навчальних, виховних цілей та завдань практики у структурі виховного процесу; розвиток уявлення про зв’язок життєвої практики з іншими засобами розвитку життєвої компетентності; створення робочої групи та визначення відповідальних за реалізацію технології: визначення педагогів (тьюторів); окреслення прав та обов’язків педагогів та вихованців.	

Продовження таблиці 3.5.2

Алгоритм життєвої практики вихованців		**Алгоритм педагогічного супроводу життєвої практики вихованців** ↓ **види діяльності**	↓ **послідовність можливих занять**
1		**2**	**3**
Залучення зацікавлених вихованців.	⇔	Виокремлення вихованців, які виявили інтерес до теорії життєвої практики; залучення вихованців до процесу реалізації життєвої практики.	Заняття 1. «Діалог довіри». Метою заняття є надання інформації про технологію життєвої практики; виокремлення вихованців, які виявили інтерес до процесу реалізації життєвої практики. Можливі методи та форми роботи під час заняття: бесіда, анкетування, тестування, пізнавальна гра; методики проєктування тощо.
II. Освітній етап.			
Розвиток мотивації здійснення життєвої практики.	⇔	Надання вихованцю інформації про актуальність реалізації процесу життєвої практики саме для нього; визначення уявлень вихованця про його майбутню життєву практику; корекція неадекватних уявлень вихованця про його майбутню життєву практику відповідноі до реального стану справ та можливостей її проходження; визначення та ухвалення теми життєвої практики відповідно до інтересів вихованця.	Заняття 2. «Бесіда-орієнтир». Мета: визначення теми життєвої практики; надання інформації вихованцям щодо видів та методів реалізації життєвої практики. Можливі методи та форми роботи під час заняття: бесіда, розповідь, інструктаж, лекція тощо.
Оволодіння інструментарієм життєвої практики.	⇔	Надання інформації щодо видів життєвої практики та методів їх реалізації.	
III. Практичний етап.			
Складання плану життєвої практики.	⇔	Допомога вихованцям у формулюванні цілей та завдань життєвої практики; визначення термінів реалізації процесу життєвої практики; визначення засобів та компетенцій, необхідних для успішної реалізації життєвої практики; окреслення очікуваних особистісних результатів практики; розробка, разом із вихованцями, індивідуальної програми життєвої практики,	Заняття 3. «Порада-інструкція». Метою заняття є ознайомлення та надання рекомендацій щодо складання індивідуального плану життєвої практики, індивідуального банку «Скарбничка власних досягнень», щоденника життєвої практики; вибір вдалого методу реалізації життєвих досліджень.

Продовження таблиці 3.5.2

Алгоритм життєвої практики вихованців		**Алгоритм педагогічного супроводу життєвої практики вихованців** ↓ **види діяльності**	↓ **послідовність можливих занять**
1		**2**	**3**
		організація ведення індивідуального банку «Скарбничка власних досягнень»; організація ведення щоденника життєвої практики.	Можливі методи та форми роботи під час заняття: бесіда, розповідь, інструктаж, лекція, моделювання життєвих ситуацій тощо.
Життєві дослідження вихованців.	⇔	Допомога вихованцям у процесі вибору методів життєвих досліджень.	
Життєві інновації вихованців.	⇔	Педагогічний супровід практичного впровадження вихованцями власного творчого задуму у життєдіяльність.	
IV. Підсумковий етап.			
Написання вихованцями звіту про проведену життєву практику (рефлексія).	⇔	Організація проведення вихованцями рефлексії результату проходження життєвої практики; заохочення досягнень; організація написання звіту про життєву практику; консультація вихованців щодо написання звіту про участь у життєвій практиці.	Заняття 4. «Розмова із самим собою». Мета: рефлексія проходження життєвої практики. Можливі методи та форми роботи на занятті: опитування, самоаналіз, бесіда, заняття-тренінг, діалог, заохочення тощо.
Обговорення звітів. Формулювання висновків та пропозицій.	⇔	Організація захисту звіту життєвої практики перед шкільним колективом; обговорення результатів життєвої практики.	Заняття 5. «Творчий звіт». Мета: підведення підсумків життєвої практики. Можливі методи та форми роботи на занятті: розповідь, колективне обговорення, відео презентація тощо.

Отже, програмно-технологічне забезпечення функціонування виховної системи навчально-реабітаційного закладу представлено наскрізними цільовими виховними програмами, різними заходами, справами та іграми для дітей з особливими потребами молодшого, середнього та старшого шкільного віку, а також педагогічними технологіями: технологією педагогічного супроводу соціальної практики вихованців; технологією педагогічного супроводу життєвої практики вихованців. Їх комплексне впровадження забезпечуватиме цілісність змісту виховання, його соціальну і життєву значущість для інтеріоризації дитиною з особливими освітніми потребами ключових аксіоцентрів – системи культурних цінностей, що відображають багатство загальнолюдської та національної культури, розвиток ціннісного ставлення до держави, суспільства, природи, сім'ї та праці, культивування свідомої потреби й особистісної готовності вести здоровий спосіб життя.

Висновки до третього розділу

За результатами розробки й обґрунтування на єдиних теоретичних диспозиціях авторської структурно-функціональної моделі виховної системи навчально-реабілітаційного закладу сформульовано такі висновки:

1. Розроблена й обґрунтована авторська структурно-функціональна модель виховної системи навчально-реабілітаційного закладу (рис. 3.1.1) на єдиних теоретичних диспозиціях об'єднує системоутворюючі компоненти: методологічно-цільовий, суб'єктно-середовищний, функціонально-діяльнісний і управлінсько-результативний, кожен із яких специфікується для експлікації їх кумулятивного функціонального потенціалу.

2. Педагогічні умови функціонування та розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу структуровано за функціональними кластерами (організаційний, змістовий і процесуальний), які характеризуються в дисертації у взаємозв'язках і взаємодетермінаціях. Кластер організаційно-педагогічних умов представлений безбар'єрним безпечним простором для дітей з особливими освітніми потребами, відповідним кадровим забезпеченням, режимом дня та санітарно-гігієнічними нормами. Кластер змістовно-педагогічних умов охоплює медико-психолого-педагогічне, програмно-технологічне забезпечення та особистісно-зорієнтоване виховання дітей з особливими освітніми потребами. Процесуально-педагогічні умови включають комплексний корекційно-виховний супровід, спеціальні методи, засоби, прийоми виховання, моніторинг якості функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу.

3. Виходячи з нормативності організації громадянського, розумового, морального, екологічного, статевого, правового, трудового, естетичного та фізичного виховання в закладах освіти України, розроблено цільові виховні програми («Україна в серці моєму», «Я – людина», «Праця у

житті людини», «Я і моє здоров'я», «Екологічна просвіта», «Душа українця в мистецтві») і виховні технології (технологію педагогічного супроводу соціальної практики, технологію педагогічного супроводу життєвої практики вихованців), комплексне впровадження яких забезпечуватиме цілісність змісту виховання, його соціальну та життєву значущість для інтеріоризації дитиною з особливими освітніми потребами ключових аксіоцентрів – системи культурних цінностей, що відображають багатство загальнолюдської та національної культури, розвиток ціннісного ставлення до держави, суспільства, природи, сім'ї та праці, культивування свідомої потреби й особистісної готовності вести здоровий спосіб життя.

4. Управлінсько-результативний компонент виховної системи представлено в єдності цільового, функціонального й організаційного компонентів кадрового забезпечення виховного процесу, а також у соціокультурному контексті значущості результатів виховання, спроєктованих менеджментом і педагогічним колективом. Аналітично експліковано суспільний запит щодо основних результатів функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів (забезпечення всебічного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, основними функціональними паттернами якого є сформованість світогляду, пізнавальних інтересів, духовно-моральних якостей, здатність до актуалізації особистісного потенціалу, самореалізації та життєтворчості, готовність до прояву громадянської позиції, соціальної відповідальності та активності у всіх сферах життя) на сучасному етапі державотворення та євроінтеграції України.

Висвітленню основного змісту третього розділу дисертаційної роботи присвячені наукові публікації авторки [234; 236; 237; 238; 239; 248; 249; 250; 256; 258; 261; 265; 268; 273; 277; 495; 496].

РОЗДІЛ 4. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ НАВЧАЛЬНО–РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЗАКЛАДІВ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

4.1. Стратегія та програма експериментального дослідження ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами

Одним із ключових етапів вирішення проблеми ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами є проведення експериментального дослідження.

Результати дослідження, які були отримані у попередніх розділах, щодо теоретичного аналізу наукової літератури з проблем: гуманізації та демократизації виховання на засадах компетентнісного та особистісно зорієнтованого підходів (І. Бех [23], Н. Бібік [209], Т. Галич [58], І. Єрмаков [93], В. Нечипоренко [214], О. Овчарук [139], Л. Сохань [93] та ін.); розбудови виховної системи закладу освіти в єдності управлінських, організаційно-методичних і психолого-педагогічних аспектів (Л. Бєлова [26], В. Вербицький [45], Т. Волкова [50], М. Гагаріна [55], О. Гречаник [46], І. Єрмаков [91], Н. Зеленкова [141], Л. Ковбасенко [45], Л. Кондрашова [141], Ю. Кудрявцев [148], О. Лаврентьєва [141], О. Литовченко [45], О. Лучанінова [165], О. Макарова [148], В. Нечипоренко [205], І. Погоріла [231], С. Прищепа [299], Н. Сєліванова [337], Г. Сорока [353] та ін.); соціалізаційного потенціалу та психологічних особливостей виховної роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби (А. Висоцька [64], І. Гладченко [64], Л. Гречко [71], В. Нечипоренко [204], В. Синьов [341], Є. Синьова [345], В. Соколов [352], Н. Софій [360], М. Супрун [64; 362], А. Шевцов [409], В. Шмаргун [416], Д. Шульженко [418; 419] та ін.); специфіки виховного компонента у структурі корекційно-реабілітаційного

супроводу дітей з особливими освітніми потребами (О. Гаврилов [190], О. Глоба [394], Т. Дегтяренко [76], Д. Ендрюс [438], Т. Лісовська [161], Д. Лупарт [438], М. Матвєєва [190], С. Миронова [189; 190], О. Нагорна [200; 201], В. Нечипоренко [205], Т. Сидорко [161], В. Синьов [339.; 340], М. Скивицька [161], О. Хохліна [394], А. Шевцов [410] та ін.) та розкриття теоретико-методологічного значення системного, синергетичного, діалектичного, особистісно-зорієнтованого, компетентнісного, культурологічного, аксіологічного та акмеологічного підходів дозволили сформулювати мету, завдання, а також сприяли розробці стратегії та програми експериментального дослідження ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами. Так, метою експериментального дослідження є розробка та перевірка ефективності впровадження моделі виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами.

Мета експериментального дослідження конкретизована у таких завданнях:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз проблем розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу; корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами в умовах навчально-реабілітаційного закладу.

2. Здійснити моделювання виховної системи навчально-реабілітаційного закладу для дітей з особливими освітніми потребами; розробку практичного забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу.

3. Розробити стратегію та програму експериментального дослідження, яке спрямоване на перевірку ефективності впровадження моделі виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами; визначити методику статистичної обробки отриманих даних.

4. Провести констатувальний експеримент, який спрямований на первинний збір діагностичних даних щодо стану функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу для дітей з особливими освітніми потребами.

5. Провести формувальний експеримент, який спрямований на апробацію моделі виховної системи у навчально-реабілітаційних закладах для дітей з особливими освітніми потребами.

6. Провести контрольний експеримент, який спрямований на емпіричну верифікацію моделі виховної системи навчально-реабілітаційного закладу для дітей з особливими освітніми потребами.

Стратегію було обрано відповідно до мети та завдань дослідження. Зазначимо, що науковці О. Галян, І. Галян характеризують категорію «стратегія», у контексті проведення експериментального дослідження, як «загальний, недеталізований план будь-якої діяльності, що охоплює тривалий період часу та передбачає спосіб досягнення складної мети. Вона визначає характер дослідження, вказуючи на можливий спосіб дій, що будуть необхідними для досягнення основної мети. Реалізується стратегія у тактичних діях через розв’язування проміжних завдань на осі «ресурси – мета» [61, с. 146]. Зважаючи на цю тезу, експериментальне дослідження щодо перевірки ефективності впровадження моделі виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами було проведено за формувальною стратегією. Нагадаємо, що «експеримент за формувальною стратегією проводять, якщо здійснюється не тільки вивчення, а й розвиток одного явища унаслідок впливу іншого» [61, с. 147].

Згідно із обраною стратегією була сформульована та здійснена подальша верифікація висунутої експериментальної гіпотези, з’ясовані експериментальні змінні та розроблена програма дослідження. Всі ці складові стали передумовами розробки програми експериментального дослідження щодо визначення ефективності функціонування виховної

системи навчально-реабілітаційного закладу. Експериментальна гіпотеза, як одна із передумов, була сформульована нами у такій редакції: функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу формує корекційну вихованість у дітей з особливими освітніми потребами на високому рівні.

Наступною передумовою розробки плану експериментального дослідження стало визначення незалежної та залежної змінних. Загальновідомо, що змінні «відображаються в експериментальній гіпотезі про причинно-наслідковий зв'язок, постаючи в одному випадку причиною (незалежна змінна), в іншому – наслідком (залежна змінна)» [61, с. 156]. У нашому випадку, згідно із поставленою експериментальною гіпотезою, незалежною змінною є виховна система навчально-реабілітаційного закладу для дітей із особливими освітніми потребами, залежною – корекційна вихованість дітей з особливими освітніми потребами.

Формулювання стратегії, гіпотези й експериментальних змінних обумовили розробку програми експериментального дослідження. Розкриємо особливості розробки програми експериментального дослідження, спрямованого на визначення ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами. Зазначимо, що планування експериментального дослідження підпорядковувалось загальнонауковим принципам. Починаючи з 2011 р., воно було реалізовано нами за п'ятьма послідовними етапами: пошуково-теоретичним, підготовчим, констатувальним, формувальним, контрольно-узагальнюючим.

На пошуково-теоретичному етапі (2011–2012 рр.) було визначено основний категоріальний апарат дослідження: об'єкт, предмет, мету, завдання дослідження; здійснено теоретико-методологічний аналіз проблеми розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу та проблеми корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами в умовах навчально-реабілітаційного закладу; здійснено моделювання виховної

системи навчально-реабілітаційного закладу дітей з особливими освітніми потребами; розроблено практичне забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу, а саме: дві авторські технології педагогічного супроводу життєвої практики і педагогічного супроводу соціальної практики вихованців та шість цільових виховних програм: «Україна в серці моєму», «Я – Людина», «Праця в житті людини», «Я і моє здоров'я», «Екологічна просвіта», «Душа українця в мистецтві»; розроблено критерії та показники визначення ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами.

Підготовчий етап (2012–2013 рр.) – визначено стратегію та програму експериментального дослідження ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами: розроблено критерії, показники та рівні визначення ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами; підібрано комплекс діагностичних методик релевантний критеріям, показникам, об'єкту, предмету та меті експериментального дослідження щодо визначення ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами; встановлено кількісний і якісний склад учасників експерименту.

Констатувальний етап (2013-2014 рр.) – організовано та проведено констатувальний експеримент, у процесі якого було здійснено підготовку та проведення первинного діагностичного дослідження,якісний і кількісний аналіз результатів, складання зведених таблиць, встановлення зв'язків між функціонуванням виховної системи навчально-реабілітаційного закладу та розвитком корекційної вихованості дітей з особливими освітніми потребами.

На формувальному етапі (2014–2018 рр.) апробовано моделі виховної системи навчально-реабілітаційного закладу для дітей з особливими освітніми потребами, технології педагогічного супроводу життєвої практики і педагогічного супроводу соціальної практики вихованців та цільових

виховних програм: «Україна в серці моєму», «Я – Людина», «Праця в житті людини», «Я і моє здоров'я», «Екологічна просвіта», «Душа українця в мистецтві»; теоретичні напрацювання, отримані протягом проведення наукового дослідження, впроваджено у процес фахової підготовки майбутніх фахівців із спеціальної педагогіки та спеціальної психології.

На контрольно-узагальнюючому етапі (2019–2020 рр.) здійснено емпіричну верифікацію моделі виховної системи навчально-реабілітаційного закладу для дітей з особливими освітніми потребами: підготовлено та проведено вторинне діагностичне дослідження; здійснено якісний і кількісний аналіз результатів; систематизовано та узагальнено експериментальні статистичні дані; здійснено порівняння результатів до і після експерименту та статистичної значущості даних.

Вважаємо за необхідне у цьому параграфі більш детально розкрити завдання підготовчого етапу експерименту:

1) розробка критеріїв, показників і рівнів визначення ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами;

2) підбір діагностичних методик релевантних критеріям, показникам, об'єкту, предмету та меті експериментального дослідження щодо визначення ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами;

3) встановлення кількісного та якісного складу учасників експерименту.

З метою вирішення першого завдання було визначено критерії, показники та рівні ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами. Логіка вирішення цього питання вимагала здійснити аналіз наукової літератури щодо визначення поняття «критерій».

У довідниковій літературі поняття «критерій» розглядається як «підстава для оцінки, визначення та класифікації чогось; певне

мірило…» [44, с. 307]; засіб для судження, ознака, на основі якої відбувається оцінка; визначення, класифікація чого-небудь, мірило оцінки [348, с. 789].

Науковці часто звертаються у своїх наукових дослідженнях до цієї категорії, визначаючи її як: ознаку, на підставі якої здійснюється оцінка [112]; характеристику властивості (якості) об'єкта, оцінювання якого можливе за одним із способів вимірювання [84, с. 344]; набір якісних характеристик для формулювання судження щодо виконання, результату виконання або інструменту оцінювання [359, с. 217]; ознаку, на підставі якої оцінюється досліджуване явище, що конкретизується в показниках – сукупності характеристик, що дозволяють визначити рівень сформованості критерію [11].

Узагальнюючи вищевикладене, у нашому дослідженні під критеріями ефективності виховної системи навчально-реабілітаційного закладу будемо розуміти певні характеристики, які дозволять якісно та кількісно оцінити результативність функціонування виховної системи. Отже, ставлячи задачу якісно та кількісно оцінити результативність функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами, з'ясуємо два питання: «Які критерії ефективності виховної системи закладів освіти визначають науковці у власних дослідженнях?»; «Які вимоги існують до розробки критеріального комплексу?».

Вирішення проблеми визначення критеріїв ефективності виховної системи закладів освіти знаходимо у сучасних наукових дослідженнях Л. Байбородової [327], М. Гагаріна [56], І. Зимньої [107], Т. Ільїної [111], В. Караковського [121], С. Кульневича [152], О. Лучанінової [166], М. Рожкова [327], П. Підкасистого [228], М. Таланчука [369], Т. Шамової [405], В. Ягоднікова [421].

М. Гагарін у процесі виокремлення критеріїв ефективності виховної системи орієнтується на гуманізм як змінну систему поглядів, що визначає цінність людини як особистості, її прав на свободу, щастя, розвиток і вияв

своїх здібностей. Ним визначено такі критерії ефективності виховної системи закладу загальної середньої освіти: самодостатність – здатність системи до визнання пріоритету визначеної мети, що закладена в концепцію виховної системи, самостійного функціонування, спрямованого на досягнення результатів, адекватної самооцінки та виваженого сприйняття критики; цілісність – здатність системи функціонувати як єдине ціле, сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених основних компонентів (виховна мета, концепція, завдання, суб'єкти (учні, педагоги, батьки), життєвий простір (системоутворююча діяльність, спілкування, відносини, управління, самоуправління, взаємодія), що становить цілісну соціально-педагогічну структуру; універсальність – здатність системи охоплювати всі сторони життєдіяльності учасників виховної системи (насамперед, учнівський і педагогічний колективи); стійкість – здатність системи гнучко реагувати на негативні впливи (зовнішні та внутрішні), швидко поновлюватись до стану оптимального функціонування; результативність – здатність системи досягати визначеної мети та вирішення завдань, що відображені в концепції виховної системи. Автор наголошує, що схарактеризовані критерії можуть бути використані з метою оцінювання різноманітних типів виховних систем [57, с. 154].

Оцінювання виховної діяльності освітньої установи, на думку І. Зимньої, має відповідати ієрархічно-компонентній структурі виховної діяльності: нормативно цільовій основі виховної діяльності освітньої установи; позасуб'єктним умовам виховної діяльності; процесу виховної діяльності, результату виховної діяльності, які включають мету виховної діяльності освітньої установи; ціннісно-нормативне регулювання; педагогічні кадри; тих, хто навчається; виховну взаємодію; виховний потенціал змісту освітньої установі; суб'єкти виховної взаємодії і виховної діяльності; управління і організацію виховної діяльності; матеріально-технічне й організаційне забезпечення умов позитивної соціалізації тих, хто навчається; санітарно-гігієнічне забезпечення виховної діяльності; соціально-

психологічне забезпечення виховної діяльності; безперервність виховної діяльності; зв'язок освітньої установи з соціумом; вихованість, соціальну компетентність, загальну культуру, соціально-психологічну захищеність тих, хто навчається [107].

Т. Ільїна зазначає, що більшість дослідників у питаннях визначення критеріїв для визначення ефективності виховного процесу вдаються до оцінки в числових показниках (оцінках) ставлення вихованців до навчальної діяльності, праці, суспільних доручень, колективу, батьків, учителів тощо, визначаючи три рівні позитивної і три рівні негативної моральної спрямованості особистості:

1) готовність до позитивних проявів;

2) спрямованість до позитивних проявів;

3) стійкість, активність у здійсненні позитивних дій; і відповідні рівні негативної спрямованості.

При цьому наявність першого рівня реєструється при виявленні прояву позитивної якості у нескладних ситуаціях етичного вибору (поступитися місцем, надати послугу). Другий рівень характеризується проявом позитивної якості у складніших ситуаціях (відкрито виступити проти несправедливості, поступитися чим-небудь на користь іншої особи тощо). Третій рівень позитивної спрямованості виявляється у здібності до самопожертвування, тривалої відмови від особистої зручності на користь іншого або одночасного позитивного вибору в екстремальній ситуації. Проте, вчена застерігає, що до таких оцінок необхідно ставитись з великою обережністю, пам'ятаючи, що таке складне явище як виховання дуже важко оцінити в декількох показниках [111].

В. Караковським запропоновано використовувати для визначення ефективності виховної системи освітнього закладу дві групи критеріїв: критерії фактів і критерії якості. Критерії фактів дозволяють визначити наявність (або відсутність) виховної системи у навчальному закладі. Основними показниками цього критерію дослідник визначив: по-перше,

упорядкованість життєдіяльності освітнього закладу (відповідність змісту, об’єму та характеру освітньої діяльності можливостям та умовам відповідного закладу); по-друге, наявність сталого шкільного колективу; по-третє, злагодженість у виховних діях та педагогічних зусиллях. Критерії якості виховної системи дозволяють визначити рівень її сформованості та ефективності через такі показники: по-перше, ступінь досягнення визначеної мети та завдань, реалізації концепції функціонування виховної системи; по-друге, загальний психологічний клімат закладу освіти, характер відносин, самопочуття дитини, її соціальна захищеність, задоволення потреб; по-третє, рівень вихованості учнів [121, с. 39].

Інший підхід до визначення критеріїв демонструє П. Підкасистий та ін., які виділяють критерії оцінювання якості професійної діяльності педагогічного колективу та критерії для оцінювання результату виховного процесу навчального закладу [228, с. 584].

Т. Крикунова наголошує на тісному взаємозв’язку між обраними критеріями ефективності функціонування виховної системи, які повинні включати об’єм і зміст виховної роботи; необхідність і достатність, педагогічну доцільність заходів, рівномірний розподіл за часом; суспільну активність [146].

С. Кульневич досліджував критерії оцінювання та відбору особистісно-розвивального змісту виховання, поділяючи ці критерії на дві групи: інтегральні та функціональні. До першої групи дослідник відніс критерії методологічності, що включають знання про виховання, а саме: гуманність; феноменальність змісту знань про виховання, представлені в джерелах виховних концепцій, теорій, систем і їх подальшими трактуваннями; необхідність поєднання кінцевого і нескінченного знання про виховання; необхідність розробки не тільки навчальних компонентів змісту виховання, а й компонентів, що спрямовані власне на виховання. Друга група критеріїв – функціональні, деталізують інтегральні критерії конкретними напрямами розробки змісту та його оцінки [152].

У дослідженні О. Лучанінової, присвяченому особливостям функціонування виховної системи вищого технічного навчального закладу, до проблеми визначення критеріїв ефективності застосували інтегрований підхід, спрямований на дослідження реального рівня, а також визначили конкретні напрями, шляхи, умови розвитку виховної системи. Автором було запропоновано 3 групи критеріїв: для оцінки структури, компонентів, основних функцій і зв'язків між підсистемами нижчого рівня всередині виховної системи: системно-структурний, діяльнісний, організаційний; для оцінки рівня вихованості суб'єктів виховної системи: світоглядно-культурно-пізнавальний, мотиваційно-ціннісний, особистісний; для оцінки ступеня впливу на суб'єктів виховної системи: мотиваційно-ціннісний, особистісно-орієнтований, особистісно-діяльнісний [166, с. 96].

М. Рожков і Л. Байбородова пропонують оцінювати ефективність виховної діяльності за результативними (рівень соціального розвитку вихованців) і процесуальними (спосіб діяльності педагога, особливості його спілкування з вихованцями) критеріями [327].

На думку М. Таланчука, критеріями ефективності виховного процесу є готовність і здатність особистості виконувати об'єктивно наявну систему соціальних ролей. Зазначимо, що автор системно-ролевої теорії виховання дитини базується на розумінні виховання як формування гармонійної розвиненої особистості, яка готова і здатна повноцінно виконувати систему соціальних ролей [369].

Т. Шамова для оцінювання ефективності виховної системи пропонує систему таких критеріїв:

– залучення до виховного процесу всіх учасників педагогічного колективу закладу, а також батьків вихованців;

– створення виховуючого середовища та позитивної психолого-педагогічної атмосфери;

– демократичний характер спільного з дітьми планування;

– обов'язкове стимулювання учасників виховного процесу;

– узгодження змісту діяльності інтересам та потребам вихованців; наявність природного зв’язку: виховання на уроці та у позанавчальній діяльності;

– професійне підвищення кваліфікації педагогів; діяльність учнівського самоврядування;

– задоволення учнів і батьків виховним процесом та наявність позитивних результатів виховання;

– позитивна динаміка в оцінюванні вихованцями навчального закладу, класу, педагогів, друзів, дозвілля, ставленням батьків [405, с. 172].

В. Ягоднікова наголошує, що у виборі критеріїв ефективності виховної системи важливо враховувати результати змін, які відбулись в особистості учня, професійної компетентності педагога та самому виховному процесі [421].

Таким чином, теоретичний аналіз досліджень науковців щодо визначення критеріїв ефективності виховної системи закладів освіти дозволив згрупувати погляди авторів та розподілити їх на три групи: організаційно-діяльнісний, особистісно-поведінковий та професійно-компетентнісний критерій. Організаційно-діяльнісний включає якість, інноваційну спрямованість та цілеспрямованість виховної системи тощо; особистісно-поведінковий – вихованість, змини в особистості дитини, задоволеність вихованців і батьків виховним процесом тощо; професійно-компетентнісний – якість професійної діяльності педагогічного колективу, підвищення кваліфікації педагогів, стиль спілкування педагога тощо. Окрім того, одні науковці зазначають, що виховна система має підпорядковуватись меті й особливостям закладу освіти (І. Зимня), інші – зміст виховної системи повинен відповідати інтересам та потребам вихованців (Т. Шамова) та бути універсальним (М. Гагарін). Загалом потрібно звернути особливу увагу на те, що жодний із авторів не розглядає критерії ефективності функціонування виховної системи саме у навчально-реабілітаційному закладі. Остання теза дозволяє вирішити назрілу проблему щодо розробки критеріїв ефективності

функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу, проте для цього необхідно вирішити інше питання – визначити основні вимоги (особливості, фактори) до розробки такого критеріального комплексу.

У процесі визначення критеріїв і показників ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу важливо враховувати основні положення: особистість дитини виступає основною метою, суб'єктом і результатом навчально-виховного процесу; під час визначення критеріїв, показників і методик вивчення ефективності навчально-виховної діяльності важливо застосовувати системний підхід; діагностика результатів розвитку особистості учня є головним змістом діяльності щодо визначення ефективності навчально-виховного процесу, що має здійснюватись впродовж декількох років; діагностика має бути спрямована на найбільш ефективні педагогічні засоби і ті форми і способи організації навчально-виховного процесу, які в найменшій мірі вплинули на розвиток особистості учня; діагностичний інструментарій повинен бути чітким, зручним, негроміздким, займати мінімальну кількість часу та сил для підготовки, проведення дослідження, а також обробки отриманих результатів; при підборі необхідного діагностичного матеріалу перевага віддається кількісним методам оцінки; важливо до діагностичного процесу залучити всіх учасників освітнього процесу (учнів, батьків, педагогів); результатом дослідження виступає прийняття управлінських рішень щодо покращення результатів дослідження [33, с. 5–6].

О. Лучанінова зазначає, що при обґрунтуванні системи критеріїв і показників ефективності виховної системи закладу вищої освіти доцільно виходити з обліку таких положень: сутність виховної системи, її якісна специфіка; системні, інтегративні якості, властиві виховній системі, її специфіка; склад, кількісна та якісна характеристика окремих частин; структура, тобто внутрішня організація, взаємозв'язок компонентів, їх поєднання і взаємодія; активність, життєдіяльність, а також функції її окремих частин; механізми, що забезпечують її цілісність, взаємодія,

досконалість і розвиток; здійснення зв'язку з зовнішнім середовищем [165, с. 274–275].

Кожен критерій має бути придатним для здійснення діагностування, надаючи можливість дослідити особистість респондента на всіх рівнях сформованості у нього певного утворення або якості, а також проаналізувати взаємозв'язок і взаємодію всіх структурних його компонентів [цит. за 406]. Саме на цьому наголошують В. Сластьонін та Л. Подимова: за допомогою критеріїв мають встановлюватись зв'язки між складними компонентами досліджуваного утворення, а критерії мають визначатися через сукупність специфічних ознак, що відображують усі структурні компоненти, засвідчуючи динаміку якості, що вимірюється у часі [цит. за 406].

За твердженням І. Шеремет, до критеріїв, які найчастіше відображають динаміку досліджуваної якості, поєднуючи кількісні та якісні складові структури досліджуваного феномена, висуваються певні вимоги:

1) адекватність тому явищу, який вони вимірюють;

2) відповідність дидактичним цілям і чітке відображення результату навчання;

3) доступність і зручність у використанні;

4) можливість здійснити перевірку кількісних та якісних результатів дослідження [413, с. 79].

Таким чином, аналіз поглядів вчених щодо вимог до розробки критеріїв, незважаючи на відмінності у підходах науковців, дозволяють нам сформувати власне бачення цієї проблеми. До системи критеріїв та показників оцінки ефективності моделі виховної системи навчально-реабілітаційного закладу для дітей з особливими освітніми потребами ми поставили кілька вимог:

1. Відповідність критеріїв і показників меті виховної системи навчально-реабілітаційного закладу для дітей з особливими освітніми потребами.

2. Відповідність критеріїв та показників структурним компонентам моделі виховної системи навчально-реабілітаційного закладу для дітей з особливими освітніми потребами.

3. Відповідність розробки критеріїв і показників ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу для дітей з особливими освітніми потребами до теоретико-методологічних підходів.

4. Придатність до діагностування показників кожного критерію.

З огляду на першу-третю вимоги, у нашому дослідженні виховання є основним механізмом управління процесом формування і розвитку особистості через створення сприятливих умов. Відповідно, основним предметом дослідження ефективності виховної системи виступає розвиток особистості вихованця та умови, які цьому сприяють. У нашому дослідженні це системний вплив компонентів виховної системи навчально-реабілітаційного закладу (методологічно-цільового, суб'єктно-середовищного, функціонально-діяльнісного, управлінсько-результативного), спрямованих, передусім, на забезпечення реалізації мети й основних завдань її функціонування та розвитку: створення умов для гармонійного та всебічного розвитку дітей з особливими освітніми потребами. Четверта вимога реалізується через розробку відповідних показників кожного критерію та пошук релевантного діагностичного інструментарію.

Зважаючи на погляди науковців та визначені вимоги сформулюємо критерії ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу (табл. 4.1.1):

– ціннісно-позиційний;
– освітньо-соціалізаційний;
– особистісно-поведінковий;
– просторово-адаптаційний;
– фізично-компенсаторний;
– фахово-компетентнісний, управлінсько-прогностичний.

Важливими характеристиками критеріїв є відповідні показники, що дозволяють відстежити сформованість окремих властивостей та ознак досліджуваного явища, надати інформацію щодо кількісних та якісних даних. Основною вимогою до визначення показників у педагогічних дослідженнях виступає їх мінімальна кількість, зрозумілість, доступність та конкретність для дослідження. Наповнимо зазначені критерії ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу конкретним змістом.

Ціннісно-позиційний критерій спрямований на визначення змін у відношенні особистості до основних життєвих цінностей, які дозволяють їй успішно функціонувати та розвиватись у соціумі; позитивний морально-психологічний клімат. Зміст цього критерію також складають доброзичливі, довірливі, дружні відносини між педагогами та вихованцями, наявність взаємодопомоги. Ціннісно-позиційний критерій деталізується через такі показники: загальна вихованість і сформованість морально-ціннісних орієнтирів дітей, цілісність і ціннісна спрямованість світогляду.

Освітньо-соціалізаційний критерій спрямований на визначення рівня соціалізованості та рівня мотивації до навчання. Навчально-соціалізаційний критерій представлений показниками: соціалізованість вихованців, пізнавальна мотивація вихованців.

Особистісно-поведінковий критерій спрямований на відстеження особистісних і поведінкових змін вихованців: самооцінка вихованців, задоволеність від участі у спільній діяльності. В особистісно-поведінковий критерій включені такі показники: комунікативна активність вихованців, лідерсько-організаторські та ділові якості вихованців, адекватна самооцінка вихованців.

Просторово-адаптаційний критерій спрямований на відстеження рівня задоволеності всіх суб’єктів освітньої діяльності (вихованців, педагогів, батьків). Він реалізується через такі показники: особистісна адаптованість вихованців, рівень задоволеності учасників виховного процесу.

Фізично-компенсаторний критерій спрямований на відстеження змін у фізичному розвитку вихованців. Цей критерій має такі показники: фізкультурно-спортивна активність вихованців, готовність вихованців до самореабілітації (за концепцією реабілітації через все життя, розробленої А. Шевцовим).

Фахово-компетентнісний критерій спрямований на відстеження змін у сформованості професійно-особистісних якостей, готовності до саморозвитку, сформованості тимчасових об'єднань у колективі, ініціативних творчих груп, які мають загальну мету; посилення контактності педагогів та їх бажання більше проводити часу один із одним. Фахово-компетентнісний критерій конкретизований такими показниками: сприятливий соціально-психологічний клімат у педагогічному колективі, конструктивна міжособистісна взаємодія у колективі, готовність педагогів до професійного саморозвитку, ефективність забезпечення педагогами функціонування виховної системи закладу.

Управлінсько-прогностичний критерій спрямований на відстеження змін в управлінському аспекті. Він містить такі показники: стиль керівництва колективом, прогностичність моделювання корекційно-виховного середовища, функціонально-рольові позиції в педагогічному колективі.

Таблиця 4.1.1

Критерії та показники визначення ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу

Критерії	**Показники**
1	**2**
Ціннісно-позиційний	Загальна вихованість і сформованість морально-ціннісних орієнтирів дітей
	Цілісність і ціннісна спрямованість світогляду
Освітньо-соціалізаційний	Соціалізованість вихованців
	Пізнавальна мотивація вихованців
Особистісно-поведінковий	Комунікативна активність вихованців
	Лідерсько-організаторські і ділові якості вихованців
	Адекватна самооцінка вихованців
Просторово-адаптаційний	Особистісна адаптованість вихованців
	Рівень задоволеності учасників виховного процесу

Продовження таблиці 4.1.1

Критерії	Показники
1	2
Фізично-компенсаторний	Фізкультурно-спортивна активність вихованців
	Готовність вихованців до самореабілітації (за концепцією реабілітації через все життя, розробленої А. Шевцовим)
Фахово-компетентнісний	Сприятливий соціально-психологічний клімат у педагогічному колективі
	Конструктивна міжособистісна взаємодія у колективі
	Готовність педагогів до професійного саморозвитку
	Ефективність забезпечення педагогами функціонування виховної системи закладу
Управлінсько-прогностичний	Стиль керівництва колективом
	Прогностичність моделювання корекційно-виховного простору
	Функціонально-рольові позиції в педагогічному колективі

Наступним завданням стала розробка та підбір діагностичного інструментарію щодо визначення ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. Це завдання вирішувалось з урахуванням змістових структурних компонентів моделі, а також наукових висновків провідних вчених і практиків щодо досліджуваного феномену.

На цих підставах, після серії емпіричних досліджень релевантності методик зазначеним критеріям, було створено діагностико-методичну карту дослідження ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. Важливо зазначити, що у педагогічних дослідженнях така карта часто складається з педагогічних, психологічних і соціологічних методик, які дозволяють ретельніше дослідити ефективність функціонування та розвитку виховної системи. Відповідно до цього розроблена діагностико-методична карта, що передбачала використання 22-х релевантних методик для отримання достовірних і вичерпних емпіричних даних за обґрунтованими діагностичними критеріями (ціннісно-позиційним, освітньо-соціалізаційним, особистісно-поведінковим, просторово-адаптаційним, фізично-компенсаторним, фахово-компетентнісним і управлінсько-прогностичним), специфікованими у відповідних показниках, та включає методи: анкетування, опитування, тестування, метод експертних оцінок, самооцінка (таблиця 4.1.2).

Таблиця 4.1.2

Діагностико-методична карта дослідження ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу

Критерії	Показники	Діагностичний інструментарій
1	**2**	**3**
Ціннісно-позиційний	Загальна вихованість і сформованість морально-ціннісних орієнтирів дітей.	1. Методика вивчення рівня моральної вихованості учнів (методика «Прислів'я») [60, с. 16; 226, с. 16–18; 226, с. 238–242]. 2. Анкета «Індекс вихованості школярів» (за В. Галузяк) [60, с. 10–15].
	Цілісність і ціннісна спрямованість світогляду.	1. Анкета «Ціннісне ставлення» (для дітей молодшого шкільного віку) (Додаток 1). 2. Анкета «Ціннісне ставлення» (для дітей середнього та старшого шкільного віку) (Додаток 1).
Освітньо-соціалізаційний	Соціалізованість вихованців.	Методика вивчення соціалізованості особи учня (за М. Рожковим) [74, с. 147; 429].
	Пізнавальна мотивація вихованців.	Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації (за Н. Лускановою) [158, с. 597].
Особистісно-поведінковий	Комунікативна активність вихованців.	Тест на визначення рівня комунікабельності (за В. Ряховським) [132, с. 391].
	Лідерсько-організаторські і ділові якості вихованців.	Методика визначення рівня самоврядування в учнівському колективі (за М. Рожковим) [429, с. 10].
	Адекватна самооцінка вихованців.	1. Методика «Сходинки» (за В. Щур) [320, с. 113–117]. 2. Тест «Визначення самооцінки» (за В. Тернопільською) [373, с. 34].
Просторово-адаптаційний	Особистісна адаптованість вихованців.	1. Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації (за Н. Лускановою) [158, с. 597]. 2. Тест «Визначення особистісної адаптованості школярів» [158, с. 74–75].
	Рівень задоволеності учасників виховного процесу.	1. Методика вивчення задоволеності учнів шкільним життям (за А. Андрєєвою) [74, с. 72]. 2. Методика вивчення задоволеності педагогів життєдіяльністю в навчальному закладі (за Є. Степановим) [195]. 3. Методика вивчення задоволеності батьків роботою освітньої установи (за Є. Степановим) [429, с. 12].

Продовження таблиці 4.1.2

Критерії	Показники	Діагностичний інструментарій
1	2	3
Фізично-компенсаторний.	Фізкультурно-спортивна активність вихованців.	Експертне оцінювання педагогами динаміки оптимізації фізкультурно-спортивної практики вихованців (з урахуванням реабілітаційного компонента).
	Готовність вихованців до самореабілітації (за концепцією реабілітації через все життя, розробленої А. Шевцовим).	Анкета «Моє здоров'я – в моїх руках» (В. Нечипоренко) [205].
Фахово-компетентнісний	Сприятливий соціально-психологічний клімат у трудовому колективі.	Модифікована експрес-методика з вивчення соціально-психологічного клімату у трудовому колективі (за О. Міхалюк, А. Шаліто) [191].
	Конструктивна міжособистісна взаємодія у колективі.	Визначення стилю міжособистісної взаємодії (за С. Максимовим, Ю. Лобейко) [384].
	Готовність педагогів до професійного саморозвитку.	Діагностика рівня парціальної готовності до професійно–педагогічного саморозвитку (за М. Фєтіскіним, В. Козловим, Г. Мануйловим) [384, с. 294–237].
	Ефективність забезпечення педагогами функціонування виховної системи закладу.	Результати педагогічної атестації.
Управлінсько-прогностичний.	Стиль керівництва колективом.	Методика визначення стилю керівництва трудовим колективом (за В. Захаровим, А. Журавльовим) [384].
	Прогностичність моделювання корекційно-виховного простору.	Методика векторного моделювання освітнього середовища (за В. Ясвін) [428].
	Функціонально-рольові позиції в педагогічному колективі.	Діагностика функціонально-рольових позицій в управлінській команді (за М. Фєтіскіним, В. Козловим, Г. Мануйловим) [384].

Розглянемо детальніше запропонований комплекс діагностичних методик для визначення ефективності виховної системи навчально-реабілітаційного закладу відповідно до обраних критеріїв і показників.

Визначення рівнів загальної вихованості та сформованості морально-ціннісних орієнтирів, цілісності та ціннісної спрямованості світогляду (ціннісно-позиційний критерій) реалізується через використання таких діагностичних методик:

1. Методика вивчення рівня моральної вихованості учнів (методика «Прислів'я») [60, с. 16–18; 226, с. 238–242]. Діагностична методика спрямована на визначення рівня моральної вихованості, ціннісного ставлення вихованців до життя, людей, самих себе. Текст методики містить тридцять пар ціннісних суджень про життя, людей, саму людину, зафіксованих у змісті прислів'їв, які суперечать один одному за змістом. Ціннісні ставлення людини до життя, до людей, до самого себе конкретизуються в окремих прислів'ях і в тексті [226, с. 240]. Автор методики пропонує працювати з методикою за двома варіантами. У першому випадку досліджуваним потрібно уважно прочитати кожне прислів'я і оцінити ступінь згоди з його змістом за такою шкалою: 1 бал – згоден незначною мірою; 2 бали – частково згоден; 3 бали – загалом згоден; 4 бали – майже повністю згоден; 5 балів – абсолютно згоден. У другому випадку досліджуваному необхідно, уважно прочитавши кожну пару прислів'їв («а», «б», «в», «г»), вибрати таке, зі змістом якого він погоджується більше [226]. Підраховується сума балів (за першим варіантом) або кількість виборів (за другим варіантом) окремо за відповідями «а», «в» та окремо за відповідями «б», «г» [226, с. 240].

2. Анкета «Індекс вихованості школярів» (за В. Галузяк) [60, с. 10–15]. Метою анкетування є визначення індексу вихованості як інтегрованого показника сформованості морального, естетичного, екологічного, трудового та економічного виховання.

Респондентами є учні 7–11 класів (середній та старший шкільний вік). Анкета містить п'ятдесят закритих запитань, на які необхідно обрати один з

трьох варіантів відповіді. Результати анкетування обчислюються відповідно до таблиці, дозволяючи визначити рівень вихованості за моральним, естетичним, екологічним, трудовим та економічним аспектами [60, с. 10–15].

3. Анкета «Ціннісне ставлення» (для дітей молодшого шкільного віку) (Додаток 1).

З метою визначення рівня ціннісного ставлення вихованців молодшого шкільного віку до мистецтва, природи, праці, держави, людей та до себе було розроблено анкету «Ціннісне ставлення».

Респондентами є діти молодшого шкільного віку, які здійснюють самооцінку наявності вмінь, навичок, здатностей тощо; педагогічні працівники, які оцінюють наявність у дитини наявності вмінь, навичок, здатностей тощо. Респонденти мають оцінити ступінь прояву показників за п’ятибальною шкалою, де: 5 – завжди, 4 – часто, 3 – рідко, 2 – ніколи, 1 – маю іншу позицію. Відповідно до отриманого середнього показника визначається рівень сформованості ціннісного ставлення дітей молодшого шкільного віку до мистецтва, природи, праці, держави, людей та до себе: високий, достатній, середній і низький рівень (Додаток 1).

4. Анкета «Ціннісне ставлення» (для дітей середнього та старшого шкільного віку) (Додаток 1).

З метою визначення рівня ціннісного ставлення дітей середнього та старшого шкільного віку до мистецтва, природи, праці, держави, людей і до себе була використана авторська анкета «Ціннісне ставлення».

Респондентами є діти середнього та старшого шкільного віку, які здійснюють самооцінку наявності вмінь, навичок, здатностей тощо; педагогічні працівники, які оцінюють наявність у дитини наявності вмінь, навичок, здатностей тощо. Респонденти мають оцінити ступінь прояву показників за п’ятибальною шкалою, де: 5 – завжди, 4 – часто, 3 – рідко, 2 – ніколи, 1 – маю іншу позицію. Відповідно до отриманого середнього показника визначається рівень сформованості ціннісного ставлення дітей середнього та старшого шкільного віку до мистецтва, природи, праці,

держави, людей та до себе: високий, достатній, середній і низький рівень (Додаток 1).

Освітньо-соціалізаційний критерій спрямований на визначення рівнів соціалізованості та пізнавальної мотивації вихованців. З цією метою ми використовували такий діагностичний інструментарій:

1. Методика вивчення соціалізованості особи учня (за М. Рожковим) [74, с. 147].

Методика дає змогу визначити рівень соціальної адаптованості, автономності, соціальної активності, прийняття гуманістичних норм життєдіяльності (моральності) [429]. Респондентам пропонується прочитати двадцять суджень і оцінити ступінь своєї згоди або незгоди за шкалою від 4 до 0, де: 4 – завжди; 3 – майже завжди; 2 – іноді; 1 – дуже рідко; 0 – ніколи. Відповідно до інструкції обробки даних за кожним із п’яти показників вираховують середню оцінку. Отримані результати свідчать про високий, середній або низький рівень соціальної адаптованості [74, с. 147].

2. Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації (за Н. Лускановою) [158, с. 597]. Анкетування спрямоване на визначення рівня шкільної мотивації й адаптації. Необхідно зазначити, що за показником «пізнавальна мотивація» враховувались відповіді на питання, які стосувались визначення рівня шкільної мотивації.

Респондентами є діти від 10 років (середній та старший шкільний вік). Анкета містить п’ятдесят закритих запитань, на які необхідно обрати одну із відповідей: «так», «ні». Згідно із процедурою обробки результатів визначається високий, середній, низький рівень шкільної адаптації [158, с. 597].

Визначення рівня сформованості комунікативної активності, лідерсько-організаторських і ділових якостей, адекватної самооцінки вихованців передбачало використання таких діагностичних методик:

1. Тест на визначення рівня комунікабельності (за В. Ряховським) [132, с. 391] дозволить виявити рівень розвитку

комунікабельності. Тест складається із шістнадцяти запитань, на які респонденти повинні дати одну із трьох варіантів відповіді: «так» (2 бали); «іноді» (1 бал); «ні» (0 балів). За результатами підрахунку суми балів визначається рівень комунікабельності [132, с. 391].

2. Методика визначення рівня самоврядування в учнівському колективі (за М. Рожковим) [429, с. 10].

Метою діагностичної методики є визначення рівня розвитку учнівського самоврядування: включеність вихованців у самоуправлінську діяльність; організованість колективу; відповідальність членів колективу за справи. Методика містить дванадцять запитань, на які респондентам пропонується обрати одну із чотирьох відповідей: так; швидше так, ніж ні; важко сказати; швидше ні, ніж так; ні. Обчислення результатів здійснюється шляхом підрахунку загальної кількості балів, поділу на кількість учасників опитування та на загальну кількість запитань. Середній арифметичний показник трьох коефіцієнтів дозволить визначити високий, середній та низький рівень самоврядування в учнівському колективі [429, с. 10].

3. Методика «Сходинки» (за В. Щур) [320]. Метою методики «Сходинки» є виявлення рівня самооцінки, особистісних домагань, ставлення дитини молодшого шкільного віку до соціуму, уміння об’єктивно оцінювати себе та інших. Згідно із інструкцією до проведення методики важливо створити атмосферу довіри, відкритості, доброзичливості. Завдання необхідно давати спокійно, привітно, у разі необхідності повторити. Завдання: дитині показують намальований підйом із сьома сходинками та просять поставити себе на одну із них; поставити себе на ту сходинку, на яку б її поставила мати. Аналіз результатів дозволяє визначити тип самооцінки: неадекватно завищена, завищена, адекватна, занижена [320, с. 113–117].

4. Тест «Визначення самооцінки» (за В. Тернопільською) [373, с. 34]. Тест спрямований на визначення рівня самооцінки вихованців середнього та старшого шкільного віку. Діагностична методика складається із тридцяти двох суджень, на які необхідно обрати один із п’яти варіантів

відповідей: дуже часто, часто, інколи, рідко, ніколи. Кожний варіант відповіді оцінюється у певну кількість балів: дуже часто – 4 бали; часто – 3 бали; інколи – 2 бали; рідко – 1 бал; ніколи – 0 балів. Отримані бали підсумовуються та інтерпретуються відповідно до поданих у тесті результатів. Таким чином, результатом проведення тестування є виявлення високого, середнього та низького рівня самооцінки [359, с. 34].

Дослідження рівнів особистісної адаптованості, задоволеності учасників виховного процесу за просторово-адаптаційним критерієм здійснювалось за діагностичними методиками:

1. Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації (за Н. Лускановою) [158, с. 597].

Метою анкетування є визначення рівня шкільної мотивації й адаптації. Проте, за показником «адаптованість» враховувались відповіді на запитання, які стосувались визначення рівня адаптації дітей від 10 років (середній та старший шкільний вік).

Анкета містить п’ятдесят закритих запитань, на які необхідно обрати одну із полярних відповідей: «так», «ні». Згідно із процедурою обробки результатів визначається зовнішня мотивація та шкільна дезадаптація [158, с. 597].

2. Тест «Визначення особистісної адаптованості школярів» [158, С. 74–75]. Тест «Визначення особистісної адаптованості школярів» спрямований на визначення трьох ступенів соціально-психологічної адаптованості учнів. Респондентами є діти середнього та старшого шкільного віку. Респондентам надається бланк для заповнення, в якому пропонується оцінити за п’ятибальною шкалою власне ставлення до навколишнього світу, оточуючих та до самого себе: «дуже позитивне» – +5 балів, «позитивне» – +4 бали, «негативне» – –4 (мінус чотири) бали, «вкрай негативне» – –5 (мінус п’ять) балів. Рівень особистісної адаптованості визначається шляхом підрахунку позитивних і негативних оцінок [158, с. 74–75].

3. Методика вивчення задоволеності учнів шкільним життям (за А. Андрєєвою) [74, с. 72].

Методика містить десять запитань, які спрямовані на виявлення ступня задоволеності учнів шкільним життям. Згідно із умовами проведення діагностування досліджуваним пропонується прочитати запитання й оцінити міру згоди з їх змістом за шкалою від 4 до 0: від абсолютної згоди до абсолютної незгоди. Показником задоволеності респондентами шкільним життям є частка від розподілу суми балів, отриманої шляхом додавання оцінок з усіх відповідей, на загальну кількість відповідей. Результатом проведеної діагностики є високий, середній або низький ступінь задоволеності респондентами шкільним життям.

4. Методика вивчення задоволеності педагогів життєдіяльністю в навчальному закладі (за Є. Степановим) [195]. Метою діагностики є визначення ступеня задоволеності педагогів життєдіяльністю у школі та своїм статусом у ній [195]. Діагностична методика містить двадцять запитань, на які респонденту необхідно надати одну із п’яти варіантів відповіді: цілком згодний, скоріше згодний, важко сказати, скоріше не згодний, цілком не згодний. Показник задоволеності педагога життєдіяльністю в освітньому закладі вираховується шляхом отримання частки від розподілу суми балів, отриманої додаванням оцінок усіх відповідей. Результатом проведеної методики діагностики є певний ступінь задоволеності педагогами різними аспектами життєдіяльності закладу освіти: організація праці; можливість прояву та реалізації професійних й інших особистісних якостей педагога; відносини з учителями, адміністрацією навчального закладу; відносини з учнями та їхніми батьками; забезпечення діяльності педагога [195].

5. Методика вивчення задоволеності батьків роботою освітньої установи (за Є. Степановим) [429, с. 12]. Методика спрямована на виявлення рівня задоволеності батьків роботою закладу освіти. Діагностична методика містить п’ятнадцять питань. Респондентам пропонується прочитати

твердження і оцінити ступінь згоди з ними: абсолютно згоден; згоден; важко сказати; не згоден; абсолютно не згоден. Задоволеність респондентами діяльністю закладу освіти визначається як частка загальної кількості балів від загальної кількості відповідей. Якщо коефіцієнт більше 3, то це свідчить про високий рівень задоволеності; від 2 до 3 – про середній рівень; менше 2 – низький рівень [429, с. 12].

З метою визначення рівнів сформованості фізкультурно-спортивної активності, готовності вихованців до самореабілітації (за концепцією реабілітації через все життя, розробленої А. Шевцовим), які є змістом фізично-компенсаторного критерію, було використано наступні діагностичні методики:

1. Експертне оцінювання педагогами динаміки оптимізації фізкультурно-спортивної практики вихованців (з урахуванням реабілітаційного компонента). Успішність і ефективність виховного процесу переважно визначається правильною оцінкою психомоторних можливостей, заздалегідь набутого рухового досвіду, розумінням мотивацій до навчання і життєвих інтересів вихованців. Оцінка проводиться по формалізованих тестах, які є достатньо об’єктивними і дають реальне уявлення про стан здоров’я. Мета тестування – виявити сильні і слабкі якості вихованця при виборі для нього засобів фізичного виховання. За допомогою тестування оцінюють головні фізіологічні компоненти працездатності, одержують інформацію про зміни в організмі, які відбуваються в результаті занять. Все це дозволяє вдосконалювати і розвивати процес фізичного виховання. Від правильно проведеної діагностики значною мірою залежить результат фізичної і соціальної реабілітації [77, с. 36].

2. Анкета «Моє здоров’я – в моїх руках» (В. Нечипоренко) [205]. Методика діагностики спрямована на визначення рівня розвитку життєвої компетентності учнів через виділення її компонентів – ключових компетенцій. В. Нечипоренко розроблено репертуар ключових компетенцій випускника спеціального навчально-реабілітаційного закладу: компетенції

навчатися впродовж життя, соціальні, сімейно-побутові, комунікативні, інформаційні, політико-правові, професійно-трудові, полікультурні, культурно-дозвіллєві та екологічні компетенції. Науковцем було виділено чотири напрями діагностики рівня розвитку життєвої компетентності учнів навчально-реабілітаційного закладу освіти: соціологічний, психологічний, педагогічний та самооцінювальний. Кожен напрям діагностики передбачає використання певного методичного арсеналу. Для соціологічного напряму діагностики це анкетування, для психологічного – тестування та анкетування, для педагогічного – метод експертного оцінювання, для самооцінювального – самооцінювання учнями рівня сформованості компетенцій. З метою інструментального забезпечення діагностики за соціологічним, педагогічним і самооцінювальним напрямами було розроблено сукупність анкет і діагностичних карт. Отримані за кожним напрямом діагностики показники обробляються за допомогою розроблених математичних формул, в результаті чого визначається коефіцієнт розвитку певних ключових компетенцій. Знаходження середнього арифметичного показників за всіма ключовими компетенціями дозволяє визначити рівень розвитку життєвої компетентності учня [205].

Показниками фахово-компетентнісного критерію є сприятливий соціально-психологічний клімат у педагогічному колективі, конструктивна міжособистісна взаємодія у колективі, готовність фахівців до професійного саморозвитку, ефективність забезпечення педагогами функціонування виховної системи закладу. Рівень їх розвитку відслідковується за допомогою таких діагностичних методик:

1. Модифікована експрес-методика з вивчення соціально-психологічного клімату у трудовому колективі (за О. Міхалюк, А. Шалито) [191]. Експрес-методика з вивчення психологічного клімату в колективі вирішує висунуті задачі дослідження і дозволяє виявити три компоненти психологічного клімату: емоційний, когнітивний, поведінковий. Емоційний компонент – симпатії на рівні «подобається – не подобається»,

«приємний – неприємний». Поведінковий компонент – «бажання чи небажання працювати в даному колективі», «бажання – небажання спілкуватися з членами колективу у сфері відпочинку». Когнітивний компонент – знання чи незнання особливостей членів колективу [60]. Експрес-методика складається з декількох запитань. Питання 1, 4, 7 в опитувальному листі належать до емоційного компоненту; 2, 5, 8 – до поведінкового; 3, 6 – до когнітивного. Аналіз результатів дає змогу оцінити соціально-психологічну атмосферу у колективі: сприятливий клімат; в цілому сприятливий клімат; абсолютно незадовільний клімат.

2. Визначення стилю міжособистісної взаємодії (за С. Максимовим, Ю. Лобейко) [384]. Методика для визначення стилів міжособистісної взаємодії С. Максимова, Ю. Лобейко визначає орієнтацію особистості на певні стилі спілкування (директивний, колегіальний, невтручання, діловий), спрямованість на активну або пасивну позицію у процесі роботи в групі. Респондентам пропонується відповісти на двадцять запитань, які оцінюються від 1 до 5 балів. Інтерпретація результатів дослідження дозволяє визначити стиль взаємодії педагогів і адміністрації закладу: директивний, колегіальний, діловий та стиль «невтручання», а також пасивність та активність у груповій діяльності. Загальний показник (за всім опитувальником) в 70–80 балів вказує на спрямованість педагогів до взаємодії, співробітництво. Показник у 30–49 балів характеризує пасивність досліджуваного в груповій діяльності, небажання співпрацювати з іншими [293].

3. Діагностика рівня парціальної готовності до професійно-педагогічного саморозвитку (за М. Фєтіскіним, В. Козловим, Г. Мануйловим) [384, с. 294–237]. Діагностика рівня парціальної готовності до професійно-педагогічного саморозвитку спрямована на виявлення рівня сформованості у педагогів навичок і вмінь саморозвитку. Методика діагностики містить питання на які, згідно із інструкцією, необхідно оцінити своє відношення за дев’ятибальною шкалою. Відповідно до процедури обробки та інтерпретації результатів можна виявити компоненти професійно-

педагогічного саморозвитку: мотиваційний, когнітивний, морально-вольовий, гностичний, організаційний, здатність до самоуправління, комунікативний. Результати діагностики можна підраховувати окремо з кожного компонента, а також узагальнити для визначення рівня готовності до професійно-педагогічного саморозвитку (високого, середнього та низького) [384, с. 294–237].

4. Результати педагогічної атестації. Передбачається проведення атестації, за підсумками якої враховується виконання педагогами планів виховної роботи, дотримання вимог державних освітніх стандартів, активна участь у реалізації програми розвитку навчально-реабілітаційного закладу.

Останній, управлінсько-прогностичний критерій, спрямований на відстеження рівня сформованості стилю керівництва колективом, прогностичності моделювання корекційно-виховного простору, функціонально-рольових позицій у педагогічному колективі за допомогою таких діагностичних методик:

1. Методика визначення стилю керівництва трудовим колективом (за В. Захаровим, А. Журавльовим) [384].

Методика спрямована на визначення стилю керівництва трудовим колективом. Основу методики становлять двадцять сім тверджень, що відображають різні аспекти взаємодії керівництва та колективу. Згідно із процедурою обробки даних за результатами діагностики можна визначити переважаючий стиль керівництва: директивний (авторитарний); колегіальний (демократичний); ліберальний.

Методика векторного моделювання освітнього середовища (за В. Ясвін) [428]. Методика призначена для дослідження якості освітнього середовища закладу освіти педагогами; визначення стилю керівництва колективом. Складається із шістьох запитань з відповідними варіантами відповідей і передбачає побудову системи координат з вісями «свобода – залежність», «активність – пасивність». На основі аналізу відповідей на запитання анкети у системі координат будується вектор, який дає можливість

визначити тип і охарактеризувати виховне середовище [156, с. 276–277]. На основі такого моделювання досліджуване виховне середовище може бути віднесене до одного з чотирьох базових типів: «догматичне середовище»; «кар'єрне середовище»; «безтурботне середовище»; «творче середовище» [350, с. 50].

2. Діагностика функціонально-рольових позицій в управлінській команді (за М. Фєтіскіним, В. Козловим, Г. Мануйловим) [384]. Діагностична методика спрямована на визначення рольових позицій досліджуваних у колективній роботі. Респондентам пропонується розподілити десять балів між кількома твердженнями, які найбільше характеризують власну поведінку. Результати діагностування дозволять визначити рольові позиції досліджуваних у колективній роботі: голова, формувач, генератор ідей, критик, дослідник ресурсів, організатор групи, організатор роботи, завершувач. Ідеальним варіантом виступає поєднання всіх цих ролей у педагогічному колективі, що буде визначати злагодженість у спільній роботі та загальну ефективність управлінської команди.

Отже, критеріями ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу є ціннісно-позиційний, освітньо-соціалізаційний, особистісно-поведінковий, просторово-адаптаційний, фізично-компенсаторний, фахово-компетентнісний, управлінсько-прогностичний. Вони стали підставою розробки показників, які дозволять відстежити сформованість окремих властивостей та ознак досліджуваного явища. Виділені критерії та показники дозволяють встановити рівні ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. Дефініцію «рівень» у контексті нашого дослідження будемо тлумачити як ступінь сформованості або розвитку певної якості, характеристики, структури чи процесу. Узагальнена характеристика рівнів, яка ґрунтується на авторських інтерпретаціях діагностичних методик, представлена у таблиці 4.1.3

Таблиця 4.1.3

Характеристика рівнів ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу

Критерії	Показники	Рівні		
		Низький	Середній	Високий
1	2	3	4	5
Ціннісно-позиційний	Загальна вихованість і сформованість морально-ціннісних орієнтирів дітей	Вихованець характеризується негативним досвідом поведінки, не піддається педагогічному впливу, саморегуляція та самоорганізація інтуїтивні. Поведінка регулюється переважно вимогами старших та іншими зовнішніми стимулами. Нестриманий, конфліктний, нечемний, не може контролювати свої дії, не виконує надані обіцянки та обов'язки. Проявляє адиктивну поведінку, вживає ненормативну лексику. До домашніх та шкільних обов'язків ставиться негативно. Прохання інших ігнорує. Не турбується за довкілля.	Вихованець намагається виконувати правила для учнів, не завжди планує свою діяльність. Йому властива позитивна поведінка, проте вона не завжди стійка. Доброзичливий, чесний, неконфліктний, чемний, охайний за вимогою дорослих. Допомогу іншим надає за проханням. У ставленні до паління, вживання алкоголю та наркотиків керується думкою оточуючих. Участь у життєдіяльності класу (групи) та школи бере неохоче. Обов'язки, покладені на нього виконує без особливого захвату та частково. У заходах, присвячених збереженню дозвілля бере участь без особливої ініціативи.	Вихованець завжди виконує правила для учнів, володіє навичками самоорганізації. Проявляє стійкий позитивний досвід власної поведінки та регулює поведінку інших. Доброзичливий, чесний, неконфліктний, чемний, охайний, надає допомогу іншим, виконує обіцянки, негативно ставиться до паління, вживання алкоголю та наркотиків, не вживає ненормативну лексику. Бере активну участь у життєдіяльності класу (групи) та школи. Відповідально ставиться до обов'язків дома та у школі, намагається залучити інших до спільної діяльності, допомагає їм. Турбується про довкілля.

Продовження таблиці 4.1.3

Критерії	Показники	Рівні		
		Низький	Середній	Високий
1	2	3	4	5
	Цілісність і ціннісна спрямованість світогляду	Ціннісне ставлення до себе. Вихованець неадекватно оцінює себе, свою зовнішність, особливості характеру. Швидко втомлюється. Не вміє управляти своєю поведінкою та емоціями. Нераціонально організовує свою діяльність, внаслідок чого не встигає вчасно виконувати обов'язки. Проявляє позитивне ставлення до шкідливих звичок. Не займається самовдосконаленням та саморозвитком. Ціннісне ставлення до людей. Вихованець безвідповідальний, ледачий, нетактовний. Не підтримує систему цінностей своєї сім'ї, класу, громади. На прохання про допомогу рідко відкликається. Неготовий до виконання обіцянок. У спілкуванні з	Ціннісне ставлення до себе. Вихованець, в цілому, адекватно оцінює себе, свою зовнішність, особливості характеру, проте іноді здатен некритично ставитися до себе. Управління власною поведінкою дається важко, потребує контролю дорослих. Розуміє важливість здорового способу життя, проте не завжди дотримується правильної моделі поведінки. Самовдосконалення розглядає як зовнішню потребу, вимогу оточуючих. Ціннісне ставлення до людей. Вихованець в цілому, відповідальний, чесний, працелюбний, справедливий, толерантний, доброзичливий, ввічливий, тактовний, проте іноді не	Ціннісне ставлення до себе. Вихованець адекватно оцінює себе, свою зовнішність, особливості характеру. Здатен швидко відновлювати свої сили після навантажень. Чітко управляє своєю поведінкою та емоціями. Раціонально організовує свою діяльність. Бережливо ставиться до власного здоров'я. Не має шкідливих звичок і негативно до них ставиться. Проявляє готовність до самовдосконалення. Ціннісне ставлення до людей. Вихованець відповідальний, чесний, працелюбний, справедливий, толерантний, доброзичливий, ввічливий, тактовний, готовий допомагати іншим, та протистояти проявам

Продовження таблиці 4.1.3

Критерії	Показники	Рівні		
		Низький	Середній	Високий
1	2	3	4	5
		іншими часто конфліктує. Не має багато друзів. Несамостійний у діяльності, завжди потребує допомоги та контролю оточуючих. Не бере участі у соціально-значущій волонтерській діяльності. Ціннісне ставлення до мистецтва. Вихованець не розуміє і не сприймає красу навколишнього світу. Недостатньо володіє системою елементарних мистецьких знань, не вміє адекватно оцінювати твори мистецтва та висловлювати особистісно-ціннісне ставлення до них. Не бере участі у колективних творчих справах, пов'язаних з потребою у реалізації мистецьких знань або вмінь. Не вбачає зв'язку мистецтва з життям. Ціннісне ставлення до природи.	проявляє щирість у ставленні до інших, лукавить. Обіцянки виконує з нагадуванням. Конфліктів намагається уникати, проте іноді проявляє неконструктивній підхід до їх вирішення. У соціально-значущій волонтерській діяльності бере участь проте без власної зацікавленості. Ціннісне ставлення до мистецтва. Вихованець у розумінні і сприйнятті краси потребує сторонньої допомоги. Недостатньо володіє системою елементарних мистецьких знань, сприймає твори мистецтва та висловлює особистісно-ціннісне ставлення до них переважно за допомогою старших. У ході виконання творчих завдань не проявляє особливої зацікавленості.	несправедливості та жорстокості на рівні сім'ї, дитячого колективу, громади, підтримує їх систему цінностей. Завжди дотримується наданої обіцянки. Вміє мирно розв'язувати конфлікти. Поважає старших. З успіхом виконує різні соціальні ролі, із задоволенням бере участь у соціально-значущій волонтерській діяльності. Ціннісне ставлення до мистецтва. Вихованець розуміє і сприймає красу. Володіє системою елементарних мистецьких знань, адекватно сприймає твори мистецтва та висловлює особистісно-ціннісне ставлення до них. Із задоволенням виконує творчі завдання, пов'язані із зануренням у різні види мистецтва. Цілком

Продовження таблиці 4.1.3

Критерії	Показники	Рівні		
		Низький	Середній	Високий
1	2	3	4	5
		Вихованець характеризується негативним екологічним мисленням та екологічними переконаннями, не усвідомлює значення природи у житті людини. Не має сформованої системи екологічних знань і уявлень щодо природоохоронної діяльності. Не готовий гармонійно та безпечно співіснувати з природним середовищем. Не бере участі у природоохоронних заходах. Не готовий нести відповідальність за наслідки своєї екологічно безвідповідальної поведінки. Ціннісне ставлення до праці. Вихованець проявляє ледарство, безвідповідальний, не розуміє значущість праці для саморозвитку і самовдосконалення. Не цінує працю інших. Не бере участь у різних формах	Використовує мистецькі знання у повсякденному житті. Ціннісне ставлення до природи. Вихованець в цілому, характеризується позитивним екологічним мисленням та екологічними переконаннями, проте не завжди усвідомлює значення природи у житті людини. Демонструє поверхові екологічні знання щодо природоохоронної діяльності. Не готовий самостійно покращувати стан природного середовища, потребує координації дій та контролю з боку дорослих. Бере участь у природоохоронних заходах, але без особистої зацікавленості. Ціннісне ставлення до праці. Вихованець в цілому	усвідомлює зв’язок мистецтва з життям. Прагне перетворювати дійсність на основі мистецьких знань. Ціннісне ставлення до природи. Вихованець характеризується позитивним екологічним мисленням та екологічними переконаннями, усвідомлює значення природи у житті людини. У нього сформована система екологічних знань і уявлень щодо природоохоронної діяльності. Проявляє здатність гармонійно та безпечно співіснувати з природним середовищем, покращувати його. Із задоволенням долучається до реалізації природоохоронних заходів місцевого та державного рівнів. Ціннісне ставлення до праці.

Продовження таблиці 4.1.3

Критерії	Показники	Рівні		
		Низький	Середній	Високий
1	2	3	4	5
		трудової діяльності, допомозі ближнім, соціально-значущій діяльності. Не здатний до раціонального розподілу робочого часу та продуктивної діяльності. Безвідповідально ставиться до професійного вибору. Ціннісне ставлення до держави. Вихованець демонструє незацікавленість історією рідного краю, України в цілому; знецінення патріотичних переконань. Не усвідомлює свою національну приналежність, не здатний до активної діяльності щодо захисту прав та свобод людини, розвитку рідної мови, культури, мистецтва, науки тощо. Не цікавиться українськими традиціями, звичаями та обрядами. Не ідентифікуються себе з українським народом та не	працьовитий, відповідальний, бережливий, не завжди розуміє значущість праці для саморозвитку і самовдосконалення, до власної праці ставиться відповідально, проте не шанує працю інших. У соціально-значущій діяльності бере участь не охоче та за запрошенням. Цікавиться вибором майбутньої професії. Ціннісне ставлення до держави. Вихованець демонструє любов до рідного краю, держави в цілому, усвідомлює свою національну приналежність, проявляє високу патріотичну свідомість, національну гідність, проте не завжди готовий до виконання громадянського і конституційного	Вихованець працьовитий, відповідальний, бережливий, розуміє значущість праці для саморозвитку і самовдосконалення, відповідально ставиться до власної праці, шанує працю інших та бережливо ставиться до її результатів. Проявляє активність у соціально-значущій діяльності. Усвідомлено підходить до професійного вибору. Ціннісне ставлення до держави. Вихованець демонструє любов до рідного краю, держави в цілому, усвідомлює свою національну приналежність, проявляє високу патріотичну свідомість, національну гідність, готовність до виконання громадянського і конституційного

Продовження таблиці 4.1.3

Критерії	Показники	Рівні		
		Низький	Середній	Високий
1	2	3	4	5
		прагнуть жити в Україні.	обов'язків, активної діяльності щодо захисту прав та свобод людини, розвитку рідної мови, культури, мистецтва, науки тощо. Знає українські традиції, звичаї та обряди, проте у своєму житті їх не дотримується.	обов'язків, здатність до активної діяльності щодо захисту прав та свобод людини, розвитку рідної мови, культури, мистецтва, науки тощо. Шанує та бере участь у реалізації українських традицій, звичаїв та обрядів.
Освітньо-соціалізаційний	Соціалізованість вихованців	У вихованця недостатньо розвинуті соціальні якості та соціальна адаптованість. Уникає спільної діяльності, не вміє адекватно поводитися з оточуючими, не аналізує власну діяльність та діяльність інших.	У вихованця достатньо розвинуті соціальні якості та соціальна адаптованість, проте він не завжди демонструє навички щодо правильного розподілу й організації власної діяльності або діяльності інших. У спільній діяльності бере участь тільки по запрошенню.	Вихованець демонструє високий рівень розвитку соціальних якостей та соціальної адаптованості у спільній діяльності, сформований досвід аналізу власної діяльності та діяльності оточуючих.
	Пізнавальна мотивація вихованців	Вихованець неохоче відвідує школу, часто пропускає заняття, має труднощі у навчальній діяльності, відмовляється виконувати завдання, спілкуватися.	Позитивно ставиться до школи, проте відвідує її заради спілкування з однолітками та педагогами. Недостатньо сформовані пізнавальні мотиви.	Вихованець сумлінний, відповідальний, позитивно ставиться до школи, друзів, батьків.
Особистісно-поведінковий	Комунікативна активність вихованців	Вихованець замкнутий, неговіркий, віддає перевагу	Вихованець допитливий, з цікавістю вступає у	Вихованець – цікавий співрозмовник,

Продовження таблиці 4.1.3

Критерії	Показники	Рівні		
		Низький	Середній	Високий
1	2	3	4	5
		самоті, має мало друзів. Необхідність налагоджувати нові контактів лякають та виводять його з рівноваги.	контакти, терпляче вислуховує цікавого співрозмовника, врівноважено аргументує свою точку зору, контактує з новими людьми, проте його дратують галасливі компанії, екстравагантні витівки і багатослів'я.	допитливий, компанійський, тактовний, кмітливий, дотепний, полюбляє дискутувати, впевнений, може висловити свою думку з різних питань у колі нових знайомих, нікому не відмовляє в проханнях, навіть якщо не завжди може їх виконати.
	Лідерсько-організаторські і ділові якості вихованців	Вихованці не беруть участь у справах колективу. Пасивні у виконанні своїх обов'язків.	Вихованці беруть участь у справах колективу лише за проханням дорослих. Обов'язки виконують, проте не проявляють ініціативу щодо покращення життєдіяльності колективу.	Вихованці включені в самоуправлінську діяльність, ініціативні, мають певні обов'язки та несуть персональну відповідальність за певну діяльність.
	Адекватна самооцінка вихованців	Вихованець хворобливо переносить критичні зауваження на свою адресу, намагається завжди враховувати думки інших і часто страждає від «комплексу неповноцінності».	Вихованець не страждає від «комплексу неповноцінності», проте іноді пристосовується до думки інших.	Вихованець правильно реагує на зауваження інших і рідко має сумніви у своїх діях.
Просторово-адаптаційний	Особистісна адаптованість	Низький рівень адаптації, дезадаптованість.	Середній рівень адаптації.	Високий рівень адаптації.

Продовження таблиці 4.1.3

Критерії	Показники	Рівні		
		Низький	Середній	Високий
1	2	3	4	5
	вихованців			
	Рівень задоволеності учасників виховного процесу	Низький рівень задоволеності шкільним життям вихованців. Низький ступінь задоволеності педагогів життєдіяльністю у шкільному співтоваристві і своїм положенням у ньому. Низький рівень задоволеності батьків діяльністю навчального закладу.	Середній рівень задоволеності шкільним життям вихованців. Середній ступінь задоволеності педагогів життєдіяльністю у шкільному співтоваристві і своїм положенням у ньому. Середній рівень задоволеності батьків діяльністю навчального закладу.	Високий рівень задоволеності шкільним життям вихованців. Високий ступінь задоволеності педагогів життєдіяльністю у шкільному співтоваристві і своїм положенням у ньому. Високий рівень задоволеності батьків діяльністю навчального закладу.
Фізично-компенсаторний	Фізкультурно-спортивна активність вихованців	Результати обстеження порівнюють з табличними віковими нормами. Показники вище норми [77, с. 36].	Результати обстеження порівнюють з табличними віковими нормами. Показники у межах норми [77, с. 36].	Результати обстеження порівнюють з табличними віковими нормами. Показники нижче норми [77, с. 36].
	Готовність вихованців до самореабілітації (за концепцією реабілітації через все життя, розробленої А. Шевцовим)	Низький рівень здатності особистості самостійно, свідомо і творчо визначати, проектувати і здійснювати власне життя.	Середній рівень здатності особистості самостійно, свідомо і творчо визначати, проектувати і здійснювати власне життя.	Високий рівень здатності особистості самостійно, свідомо і творчо визначати, проектувати і здійснювати власне життя.
Фахово-компетентніс-ний	Сприятливий соціально-психологічний клімат	Незадовільний, суперечливий клімат.	Цілком сприятливий клімат.	Сприятливий клімат

Продовження таблиці 4.1.3

Критерії	Показники	Рівні		
		Низький	Середній	Високий
1	2	3	4	5
	у педагогічному колективі			
	Конструктивна міжособистісна взаємодія у колективі	Більшість членів колективу не втручається в дії інших. Колектив працює незлагоджено, має розбіжності щодо виконання спільної діяльності. Більшість членів колективу та керівництво одноосібно вирішують питання, наказують та делегують роботу іншим, ініціативу гальмують.	У колективі переважає демократичний (колегіальний) стиль взаємодії між членами колективу і керівництвом, проте спостерігається пасивність і незацікавленість, незлагодженість у діях членів колективу щодо реалізації спільної мети, що призводить до певної некерованості.	У колективі демократичний (колегіальний) стиль взаємодії між членами колективу і керівництвом. Члени колективу активно взаємодіють між собою, спільно вирішують проблемні питання, використовуючи потенціал кожного. Управління ґрунтується на повазі, довірі, само організованості, ініціативності та креативності.
	Готовність педагогів до професійного саморозвитку	Переважає низький рівень готовності колективу до професійно-педагогічного саморозвитку за всіма компонентами: мотиваційним, когнітивним, морально-вольовим, гностичним, організаційним, комунікативним та здатності до самоуправління.	За різними компонентами переважають різні рівні готовності, проте, більшість демонструє середній рівень готовності колективу до професійно-педагогічного саморозвитку.	Переважає високий рівень готовності колективу до професійно-педагогічного саморозвитку за всіма компонентами: мотиваційним, когнітивним, морально-вольовим, гностичним, організаційним, комунікативним та здатності до

Продовження таблиці 4.1.3

Критерії	Показники	Рівні		
		Низький	Середній	Високий
1	2	3	4	5
				самоуправління.
	Ефективність забезпечення педагогами функціонування виховної системи закладу	За результатами проведення атестації атестаційна комісія приймає рішення: педагогічний працівник не відповідає займаній посаді.	За результатами проведення атестації атестаційна комісія приймає рішення: педагогічний працівник відповідає займаній посаді за умови виконання ним заходів, визначених атестаційною комісією.	За результатами проведення атестації атестаційна комісія приймає такі рішення: 1) педагогічний працівник відповідає займаній посаді; 2) присвоїти педагогічному працівнику кваліфікаційну категорію («спеціаліст», «спеціаліст другої категорії», «спеціаліст першої категорії»); 3) педагогічний працівник відповідає (не відповідає) раніше присвоєній кваліфікаційній категорії («спеціаліст», «спеціаліст другої категорії», «спеціаліст першої категорії»); 4) порушити клопотання перед атестаційною комісією вищого рівня про присвоєння педагогічному працівнику кваліфікаційної категорії «спеціаліст вищої категорії» (про

Продовження таблиці 4.1.3

Критерії	Показники	Рівні		
		Низький	Середній	Високий
1	2	3	4	5
				відповідність працівника раніше присвоєній кваліфікаційній категорії «спеціаліст вищої категорії») або про присвоєння працівнику педагогічного звання (про відповідність працівника раніше присвоєному педагогічному званню).
Управлінсько-прогностичний	Стиль керівництва колективом	У більшості випадків керівник застосовує директивно-ліберальний стиль керівництва педагогічним колективом.	У більшості випадків керівник застосовує змішаний тип керівництва педагогічним колективом (директивно-колегіальний). Нерідкі випадки централізації влади, використання жорстких методів керівництва, нав'язування власного бачення вирішення завдань.	Керівник застосовує колегіальний (демократичний) стиль керівництва педагогічним колективом.
	Прогностичність моделювання корекційно-освітнього середовища	Догматичне середовище, в якому переважає авторитарний стиль керівництва, жорстка дисципліна, муштра, культ зовнішнього порядку,	Кар'єрне середовище орієнтоване більше на різні зовнішні прояви, ніж на внутрішній зміст освітнього процесу.	Творче середовище, яке відрізняється високою внутрішньою вмотивованістю діяльності, яка супроводжується емоційним підйомом,

Продовження таблиці 4.1.3

Критерії	Показники	Рівні		
		Низький	Середній	Високий
1	2	3	4	5
		застарілі традиції і ритуали. Безтурботне середовище, де панує спокій і безтурботність, особистість пасивна, не пристосована до напруженого життя, боротьби,яка самоусувається у скрутних ситуаціях.		позитивним оптимістичним настроєм.
	Функціонально-рольові позиції в управлінській команді	Члени управлінської команди закладу займають однакові рольові позиції, що сприяє недостатній ефективності командної роботи у реалізації загальної мети.	Члени управлінської команди закладу займають усі з визначених рольових позицій (голова, формувач, генератор ідей, критик, дослідник ресурсів, організатор групи, організатор роботи, завершувач), проте, у процесі діяльності виникає їх деформація, що сповільнює процес реалізації спільної мети.	Члени управлінської команди закладу гармонійно доповнюють один одного та злагоджено діють у процесі реалізації загальної мети; чітко займають наступні рольові позиції: голова, формувач, генератор ідей, критик, дослідник ресурсів, організатор групи, організатор роботи, завершувач.

Отже, визначення ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу стало окремою проблемою нашого дослідження, яке передбачало виокремлення критеріїв, показників і рівнів ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами. Розробка певної системи критеріально-діагностичного забезпечення ґрунтувалась на наукових положеннях і вимогах до оцінки ефективності моделі виховної системи навчально-реабілітаційного закладу для дітей з особливими освітніми потребами. Відповідно до цього, нами було виокремлено сім критеріїв: ціннісно-позиційний, освітньо-соціалізаційний, особистісно-поведінковий, просторово-адаптаційний, фізичн-компенсаторний, фахово-компетентнісний, управлінсько-прогностичний; визначено та охарактеризовано показники, розроблено діагностико-методичну карту дослідження ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу; охарактеризовано рівні, які є релевантні меті експериментального дослідження.

Останнім завданням підготовчого етапу експериментального дослідження було встановлення кількісного та якісного складу учасників експерименту.

Загалом було обстежено 2343 респонденти, з них: 1250 вихованців, 788 батьків, 305 педагогів дев’яти навчально-реабілітаційних закладів України, які утворювали експериментальну та контрольну групи. Експериментальна та контрольна групи складались із дітей з особливими освітніми потребами трьох вікових періодів: молодшого, середнього та старшого шкільного віку; батьків дітей із особливими освітніми потребами; педагогічних працівників.

Необхідно зазначити, що всі обрані для експерименту групи (експериментальна та контрольна) за своїми особливостям були еквівалентні та репрезентативні. Критеріями включення досліджуваних у експериментальну та контрольну групи стали: здобуття освіти у навчально-реабілітаційному закладі освіти; урахування певних особливостей

психофізичного розвитку дітей із особливими освітніми потребами (наприклад, діти з вадами слуху, зору, тяжкими системними мовленнєвими порушеннями, затримкою психічного розвитку).

Класифікація дітей із особливими освітніми потребами, які брали участь у дослідженні, відповідала критеріям рубрик Міжнародної статистичної класифікації хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я [194]: хвороби вуха (H90–H95); хвороби зорового нерва та зорових шляхів (H46–H48); розлади зору та сліпота (H53–H54); специфічні розлади розвитку мовлення та мови (F80.0 F80.2; F81.0–F81.3); інші розлади поведінки та емоцій, які починаються в дитячому та підлітковому віці (F98.5); розумова відсталість (F70).

Таким чином, проведений у цьому параграфі аналіз дозволяє зробити певні узагальнення:

1. Розробка стратегії та програми експериментального дослідження ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами була здійснена відповідно до розкриття теоретико-методологічні основ дослідження.

2. Мета експериментального дослідження – розробка та перевірка ефективності впровадження моделі виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами – конкретизувалась у шістьох завданнях.

3. Експериментальне дослідження щодо перевірки ефективності впровадження моделі виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами було проведено за формувальною стратегією та мало п'ять етапів: пошуково-теоретичний, підготовчий, констатувальний, формувальний, контрольно-узагальнюючий.

4. Науково обґрунтовані сім критеріїв та релевантні їм показники, які містили характеристики, спрямовані на якісну та кількісну оцінку ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу для дітей з особливими освітніми потребами: ціннісно-позиційний

(показники: загальна вихованість і сформованість морально-ціннісних орієнтирів, цілісність і ціннісна спрямованість світогляду), освітньо-соціалізаційний (показники: соціалізованість, пізнавальна мотивація), особистісно-поведінковий (показники: комунікативна активність, лідерсько-організаторські та ділові якості, адекватна самооцінка), просторово-адаптаційний (показники: адаптованість, задоволеності учасників виховного процесу), фізично-компенсаторний (показники: фізкультурно-спортивна активність, готовність вихованців до самореабілітації), фахово-компетентнісний (показники: сприятливий соціально-психологічний клімат у педагогічному колективі, конструктивна міжособистісна взаємодія у колективі, готовність педагогів до професійного саморозвитку, ефективність забезпечення педагогами функціонування виховної системи закладу), управлінсько-прогностичний (стиль керівництва колективом, прогностичність моделювання корекційно-виховного простору, функціонально-рольові позиції в педагогічній команді).

5. Дослідження кожного показника забезпечується спеціально підібраним та розробленим діагностичним інструментарієм, який дозволяє визначити рівні функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу (високий, середній, низький), оцінити якісні та кількісні зміни.

6. Кількісний та якісний склад учасників експерименту мав 120 дітей з особливими освітніми потребами, 120 батьків, 120 педагогічних працівників, які утворювали експериментальну та контрольну групи.

Отриманні узагальнення дозволяють перейти до опису констатувального, формувального та контрольного експериментів, які викладені у наступних параграфах.

4.2. Стан функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів на констатувальному етапі дослідження

Відповідно до розробленої дослідницької програми у 2013–2014 рр. було проведено формувальний експеримент, що передбачав використання 22-х релевантних методик для отримання достовірних і вичерпних емпіричних даних за обґрунтованими діагностичними критеріями (ціннісно-позиційним, освітньо-соціалізаційним, особистісно-поведінковим, просторово-адаптаційним, фізично-компенсаторним, фахово-компетентнісним і управлінсько-прогностичним). Вибірку склали 2343 респонденти, з них: 1250 вихованців, 788 батьків, 305 педагогів дев'яти навчально-реабілітаційних закладів України (експериментальної бази дослідження).

Отримані діагностичні дані (додаток Б) показали, що за ціннісно-позиційним критерієм діти з особливими освітніми потребами мали більш високі показники вихованості (15,2% дітей продемонстрували високий рівень, 18,9% – достатній, 52,8% – середній, 13,1% – низький), ніж сформованості ціннісних орієнтацій (10,8% вихованців мали високий рівень, 16,3% – достатній, 49,2% – середній, 23,7% – низький). Детальний аналіз емпіричних даних дозволив виявити пояснювальну тенденцію щодо наведених розбіжностей, оскільки для переважної більшості вихованців характерним є успішне засвоєння поведінкових моделей і релевантно-вікових соціальних ролей, натомість імпліцитні регулятиви їхньої психосоціальної активності – стійкі ціннісні диспозиції – перебувають на стадії формування, що пояснює відносно значну частку випадків низького рівня. Водночас, для інтенсифікації процесу формування аксіологічного підґрунтя життєдіяльності вихованців доцільним є системне впровадження відповідних виховних програм, цільові пріоритети яких репрезентують комплекс ключових ціннісних орієнтацій особистості (суспільно-державних, культурно-

мистецьких, особистісно-валеологічних, професійно-трудових, екологічно-ноосферних).

Аналіз діагностичних даних за освітньо-соціалізаційним критерієм визначив емпіричне підґрунтя авторського висновку про певне переважання показників пізнавальної мотивації вихованців (28,4% – високий рівень, 56,4% – середній рівень, 15,2% – низький рівень) над показниками їхньої соціалізованості (20,3% – високий рівень, 57,1% – середній рівень, 22,6% – низький рівень).

Виявлений емпіричний тренд свідчить про те, що вітчизняні навчально-реабілітаційні заклади більш успішно реалізують освітні функції порівняно із соціалізаційними, хоча цей дисбаланс вже не є таким критичним, як 20–30 років тому, на початковому етапі реформування системи спеціальної освіти України за напрямом підвищення її соціально-компетентнісної орієнтації. Водночас, зазначений тренд вказує на актуальність подальшого розвитку навчально-реабілітаційних закладів як відкритих соціалізаційних інституцій і продовження експериментальних пошуків нових організаційних моделей і технологічних підходів до розвитку соціальної та життєвої практики учнів.

Для визначення пріоритетів практично-експериментальної роботи важливими були емпіричні дані, отримані за особистісно-поведінковим критерієм. Виявлено, що комунікативна активність вихованців (що характеризується розподілом даних за рівнями: високий – 26,4%, середній – 54,5%, низький – 19,4%) і рівень самооцінки (у 20,4% вихованців – неадекватно завищена, у 62,3% – адекватна, у 17,3% – неадекватно занижена) характеризуються більш високими показниками, ніж лідерсько-організаторські і ділові якості вихованців, які діагностувалися за методикою вивчення рівня самоврядування в учнівському колективі і представлені таким квантитативним розподілом: високий рівень – 19,2%, середній рівень – 56,5%, низький рівень – 24,3%. З одного боку, отримані дані відображали важливі здобутки психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами, оскільки більшість респондентів має достатній

комунікативний потенціал і сформовану самооцінку (при цьому з позицій майбутньої соціальної самореалізації особистості неадекватно завищену самооцінку можна кваліфікувати як більш сприятливий варіант, ніж неадекватно занижену). З іншого боку, цей особистісно-комунікативний потенціал недостатньо успішно спрямовується на набуття лідерсько-організаторських і ділових якостей вихованців, які максимально ефективно вдосконалюються лише в умовах ефективної системи шкільного самоврядування. Таким чином, нагальною є потреба спрямування дослідно-експериментальної роботи на подальший розвиток і оптимізацію моделей самоврядування, впроваджуваних у навчально-реабілітаційних закладах, з урахуванням обґрунтованого в дисертації принципу варіативності, що визнає соціально-освітню цінність і функціональність різних моделей самоврядування, які можуть враховувати діючі в закладі традиції (інституційну пам’ять), регіональну соціокультурну специфіку, акумульований досвід інноваційної діяльності, а також експериментально виявлену сприйнятливість колективу закладу до імплементації певних парадигмальних, історично акумульованих та ідейно модернізованих компонентів самоврядування (наприклад, за моделлю козацької педагогіки, за авторськими системами Й. Песталоцці, Д. Дьюї, Г. Кершенштейнера, С. Френе, В. Сухомлинського, В. Дурдуківського, Я. Чепіги та ін.) з їх подальшою корекційно-педагогічною специфікацією.

Урахування просторово-адаптаційного критерію на констатувальному етапі дослідження сприяло ґрунтовному емпіричному аналізу релевантних діагностичних показників: особистісної адаптованості вихованців в умовах навчально-реабілітаційного закладу та рівня задоволеності учасників виховного процесу (дітей, батьків і педагогів). За результатами цього аналізу з’ясовано, що переважна більшість вихованців-респондентів має середній (57,1%) і високий (34,7%) рівні адаптованості, натомість її низький рівень (що кваліфікується як дезадаптованість) виявлено у 8,2% опитаних дітей, що підтверджує необхідність комплексного поєднання корекційно-

педагогічних, соціально-педагогічних і психологічних заходів у межах функціонування виховної системи для превенції та подолання проблем особистісної дезадаптації окремих вихованців, зокрема – новоприбулих дітей. Емпірично встановлено, що більшість учасників виховного процесу загалом задоволені його змістом і організацією в навчально-реабілітаційному закладі: високий рівень такої задоволеності констатовано у 32,5% вихованців, 38,7% батьків і 31,2% педагогів, середній рівень – у 46,2% вихованців, 49,1% батьків і 39,3% педагогів, низький рівень – відповідно, у 21,3%, 12,2% і 29,5%. Помітним є відносно вищий рівень задоволеності батьків практикою функціонування навчально-реабілітаційних закладів, що, ймовірно, пояснюється відсутністю впливу таких чинників, як: певна дитячо-юнацька втома від сталих інституційних характеристик закладу (соціально-психологічний феномен девальвації і деромантизації звичного шкільного життя, що притаманний більшості школярів при оцінюванні свого закладу освіти) і фахова критичність та надінформованість педагогів, що актуалізуються при відповідях на професійно значущі питання. Загалом сприятливі показники задоволеності учасників виховного процесу є важливою соціально-психологічною передумовою для започаткування експериментальної роботи, оскільки при впровадженні відповідних нововведень дослідник може спиратися на зацікавленість і сприйнятливість учнів, батьків і педагогів, не витрачаючи додаткові ресурси на нейтралізацію можливого негативізму з їхнього боку й опору інноваційним змінам.

Враховуючи інваріантність фізичної реабілітації в системі комплексного реабілітаційного супроводу вихованців з особливими освітніми потребами, а також життєву значущість фізкультурно-спортивної практики для соціальної самореалізації багатьох дітей і молоді цієї категорії, визначено діагностичну цінність емпіричних даних за фізично-компенсаторним критерієм. За підсумками експертного оцінювання педагогами динаміки оптимізації фізкультурно-спортивної практики вихованців (з урахуванням реабілітаційного компонента, що реалізується на

заняттях ЛФК, у межах індивідуальних корекційно-реабілітаційних програм і залучення обдарованих дітей до занять у регіональних центрах «Інваспорт», установах паралімпійського та дефлімпійського руху) встановлено, що 19,6% вихованців можна віднести до групи з високим рівнем фізкультурно-спортивної активності, 32,8% – з достатнім рівнем, 33,2% – із середнім рівнем, 14,4% – з низьким рівнем. Зіставлення цих даних із констатованим розподілом показників здатності та готовності вихованців до самореабілітації (високий рівень – 28,6%, достатній – 37,2%, середній – 23%, низький – 11,2%) дозволило зробити емпіричний висновок, що за фізично-компенсаторним критерієм виховні системи навчально-реабілітаційних закладів з експериментальної бази дослідження функціонують достатньо ефективно, виконуючи пріоритетні функції: реабілітаційну та компенсаторну. Водночас, виявлений факт наявності досить істотної процентної частки вихованців з низьким рівнем фізкультурно-спортивної активності, здатності та готовності до самореабілітації мав стимулювати фахівців навчально-реабілітаційних закладів до подальшої оптимізації діяльності за цим напрямом. У цьому контексті експериментальної перевірки потребувала цільова виховна програма «Я і моє здоров'я», яка, відповідно до авторської структурно-функціональної моделі виховної системи навчально-реабілітаційного закладу, має впроваджуватися за активної участі всіх суб'єктів освітньо-реабілітаційного процесу: педагогів (які виконують провідну організаційно-координаційну роль), психологів (від яких залежить формування у вихованців психологічної готовності до реабілітації протягом усього життя, зокрема, за рахунок фізкультурно-спортивних засобів), медичних працівників (які відповідають за фаховий медичний супровід реабілітаційного процесу), батьків (які відіграють вирішальну роль у підтримці реабілітаційно доцільного і фізично активного режиму дня дитини в домашніх умовах) і представників громадськості (які можуть використовувати свій суспільно-репутаційний потенціал для поширення

ідейно-ціннісних паттернів здоров'язбережувальної поведінки та фізичної активності серед дітей і молоді з особливими освітніми потребами).

При оцінюванні практики функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу за фахово-компетентнісним критерієм констатовано, що 32,1% педагогів позначили соціально-психологічний клімат у колективі як цілком сприятливий (на високому рівні), 46,9% – як переважно сприятливий (на середньому рівні), 21% – як недостатньо сприятливий (на низькому рівні). За показником конструктивної міжособистісної взаємодії у колективі виявлено, що 78,7% педагогів-респондентів схильні до оптимальних (колегіального та ділового) стилів взаємодії, тоді як 21,3% використовують менш конструктивні стилі (директивний і невтручання в дії інших). Готовність педагогів до професійного саморозвитку репрезентована у такому розподілі даних: високий рівень – 33,9%, середній – 57,9%, низький – 8,2%. Додатковий аналіз результатів педагогічної атестації показав, що в навчально-реабілітаційних закладах, які увійшли до експериментальної бази дослідження, педагогічні працівники при проходженні атестації демонструють виконання планів виховної роботи, дотримання вимог державних освітніх стандартів, а також активну участь у реалізації програми розвитку навчально-реабілітаційного закладу. Комплексний аналіз отриманих діагностичних даних за фахово-компетентнісним критерієм показав, що загалом кадрове забезпечення в навчально-реабілітаційних закладах дозволяє перейти від режиму стабільного функціонування до режиму оптимізації виховної системи з експериментальною перевіркою запланованих нововведень.

Доповнення констатувального аналізу даними, отриманими за управлінсько-прогностичним критерієм, дозволило виявити такі емпіричні факти: 58,2% педагогів-респондентів визначають стиль керівництва, що переважно використовується адміністрацією навчально-реабілітаційного закладу, як колегіальний, 16,2% – як директивний, 10,4% – як ліберальний, 15,2% – як змішаний. За показником прогностичності моделювання

корекційно-виховного простору встановлено, що відповіді 59,7% педагогів репрезентують домінування творчого середовища (найбільш сприятливого для реалізації режиму розвитку та інноваційних змін) у навчально-реабілітаційному закладі, 19,2% – догматичного середовища, 16,4% – кар'єрного середовища, 4,7% – безтурботного середовища. На основі розподілу даних щодо функціонально-рольових позицій педагогів-респондентів в управлінській команді навчально-реабілітаційного закладу з'ясовано, що всі 94,6% педагогів вже мають професійно значущий досвід виконання певної конструктивної функціонально-рольової позиції в колективі (організатор групи, організатор роботи, координатор, генератор ідей, критик ідей, дослідник ресурсів або завершувач), тоді як 5,4% педагогів ще не визначилися з такою конструктивною позицією. Комплексне зіставлення емпіричних даних за управлінсько-прогностичним критерієм показало, що при їх закономірній неоднорідності помітними були певні тенденції (позначення більшістю педагогів колегіального стилю керівництва і творчого середовища як типових для навчально-реабілітаційного закладу, а також визначеність функціонально-рольових позицій педагогів в управлінській команді навчально-реабілітаційного закладу), що визначені як сприятливі для започаткування практично-експериментальної роботи.

Для перевірки неістотності різниці між первинними показниками в експериментальних і контрольних закладах за ціннісно-позиційним критерієм було здійснено математико-статистичний аналіз, що передбачав порівняння сумарної процентної кількості учнів з високим, достатнім і середнім рівнями ціннісного потенціалу (на основі емпіричних даних анкетування учнів на тему: «Ціннісне ставлення»). При проведенні розрахунків використовувалися процентні показники 77,5% (процентна частка 614 учнів з високим, достатнім і середніми рівнями ціннісного потенціалу серед 792 учнів експериментальних закладів, які взяли участь в анкетуванні) і 74,2% (процентна частка 340 учнів з високим, достатнім і

середніми рівнями ціннісного потенціалу серед 458 учнів контрольних закладів, з якими проведено анкетування).

На основі математико-статистичних даних таблиці величин кута φ для різних відсоткових долей [124, с. 268-271] визначено, що φ^* (77,5%) = 2,153; φ^* (74,2%) = 2,076. Використовуючи ці дані, можна розрахувати емпіричне значення φ^* за відповідною формулою

$$\varphi^*_{емп} = \left| \varphi_1 - \varphi_2 \right| \times \sqrt{\frac{(n1 \times n2)}{(n1+n2)}}$$

Відповідно до наведених емпіричних даних,

$$\varphi^*_{емп} = \left| 2{,}153 - 2{,}076 \right| \times \sqrt{\frac{(792 \times 453)}{(792+453)}} = 1{,}298$$

Використовуючи таблицю рівнів статистичної значущості критерію φ^* Фішера [332, с. 107], можна визначити, що отриманий φ^*емп = 1,298 відповідає рівню значущості $p > 0{,}098$. Таким чином, математико-статистична обробка даних свідчить про відсутність істотної різниці між експериментальними та контрольними закладами за ціннісно-позиційним критерієм.

Для математико-статистичної перевірки відсутності істотної різниці між учнями експериментальних і контрольних закладів за освітньо-соціалізаційним критерієм порівняно сумарну процентну кількість учнів з високим і середнім рівнями соціалізованості (на основі емпіричних даних, отриманих за результатами використання методики М. Рожкова «Вивчення соціалізованості особи учня»). При проведенні розрахунків використовувалися процентні показники 78,2% (процентна частка 619 учнів з високим і середнім рівнями соціалізованості серед 792 учнів експериментальних закладів) і 76,2% (процентна частка 349 учнів з високим і середнім рівнями соціалізованості серед 458 учнів контрольних закладів).

На основі математико-статистичних даних таблиці величин кута φ для різних відсоткових долей [124, с. 268-271] визначено, що φ^* (78,2%) = 2,17; φ^* (76,2%) = 2,122. Відповідно до цих емпіричних даних,

$$\varphi^*_{емп} = \left| 2{,}170 - 2{,}122 \right| \times \sqrt{\frac{(792 \times 453)}{(792+453)}} = 0{,}814$$

Використовуючи таблицю рівнів статистичної значущості критерію φ^* Фішера [332, с. 107], можна визначити, що отриманий φ^*емп = 0,814 відповідає рівню значущості $p > 0{,}1$. Таким чином, математико-статистична обробка даних свідчить про відсутність істотної різниці між експериментальними та контрольними закладами за освітньо-соціалізаційним критерієм.

Математико-статистична перевірка відсутності істотної різниці між учнями експериментальних і контрольних навчально-реабілітаційних закладів за наступним критерієм (особистісно-поведінковим) передбачала порівняння показників сформованості лідерсько-організаторських і ділових якостей учнів, а також успішності прояву та застосування цих якостей у системі шкільного самоврядування. Для цього порівнювалась сумарна процентна кількість учнів, які за методикою визначення рівня самоврядування в учнівському колективі (М. Рожков) оцінили рівень сформованості практики самоврядування у своєму класному колективі як високий або середній. Розрахунки базувалися на процентних показниках 76,14% (процентна частка 603 учнів, які оцінили рівень сформованості практики самоврядування у своєму класному колективі як високий або середній, серед 792 учнів експериментальних закладів) і 74,9% (відповідно, процентна частка 343 учнів серед 458 учнів контрольних закладів).

На основі математико-статистичних даних таблиці величин кута φ для різних відсоткових долей [124, с. 268-271] визначено, що φ^* (76,14%) = 2,12; φ^* (74,9%) = 2,092. Враховуючи ці емпіричні дані,

$$\varphi^*_{емп} = \left| 2{,}12 - 2{,}092 \right| \times \sqrt{\frac{(792 \times 453)}{(792+453)}} = 0{,}475$$

Використовуючи дані таблиці рівнів статистичної значущості критерію φ^* Фішера [332, с. 107], можна встановити, що отриманий φ^*емп = 0,475 відповідає рівню значущості $p > 0{,}1$. Здійснена математико-статистична

обробка емпіричних даних демонструє відсутність істотної різниці між експериментальними та контрольними закладами за особистісно-поведінковим критерієм.

При математико-статистичній перевірці відсутності істотної різниці між експериментальними та контрольними закладами за просторово-адаптаційним критерієм порівнювались емпіричні дані, отримані за результатами діагностики різних категорій учасників навчально-реабілітаційного процесу (учнів, педагогів і батьків) з використанням трьох методик, зокрема: методики вивчення задоволеності учнів шкільним життям (А. Андрєєв), методики вивчення задоволеності педагогів життєдіяльністю в закладі освіти (Є. Степанов) і методики вивчення задоволеності батьків роботою закладу освіти (Є. Степанов).

На основі емпіричних даних, отриманих за підсумками діагностики задоволеності учнів шкільним життям, порівнювалась сумарна процентна кількість учнів з високим і середнім рівнями задоволеності шкільним життям (за методикою А. Андрєєва). Проведені розрахунки спиралися на процентні показники 79,17% (процентна частка 627 учнів з високим і середнім рівнями задоволеності шкільним життям серед 792 учнів експериментальних закладів) і 77,9% (процентна частка 357 учнів з високим і середнім рівнями задоволеності шкільним життям серед 458 учнів контрольних закладів).

Визначено, що φ^* (79,17%) = 2,192; φ^* (77,9%) = 2,163 [124, с. 268-271]. Відповідно до цих емпіричних даних,

$$\varphi^*_{\text{емп}} = \left| 2{,}192 - 2{,}163 \right| \times \sqrt{\frac{(792 \times 453)}{(792+453)}} = 0{,}49$$

За таблицею рівнів статистичної значущості критерію φ^* Фішера [332, с. 107] можна визначити, що розрахований φ^*емп = 0,49 відповідає рівню значущості $p > 0{,}1$, що свідчить про відсутність істотної різниці між експериментальними та контрольними закладами за показником задоволеності учнів шкільним життям (просторово-адаптаційний критерій).

Аналогічні розрахунки, проведені на основі емпіричних даних рівня задоволеності педагогів життєдіяльністю в закладі освіти, спиралися на процентні показники 70,1% (процентна частка 122 педагогів з високим і середнім рівнями задоволеності життєдіяльністю в закладі освіти серед 174 педагогів експериментальних закладів) і 71% (відповідно, процентна частка 93 респондентів серед педагогів контрольних закладів).

Наведеним процентним часткам відповідає φ^* (70,1%) = 1,984; φ^* (71%) = 2,004 [124, с. 268-271]. Враховуючи ці емпіричні дані,

$$\varphi^*_{емп} = \left| 2{,}004 - 1{,}984 \right| \times \sqrt{\frac{(174 \times 131)}{(174+131)}} = 0{,}173$$

За таблицею рівнів статистичної значимості критерію φ^* Фішера [332, с. 107] можна встановити, що розрахований φ^*емп = 0,173 відноситься до діапазону $p > 0{,}1$, що свідчить про відсутність істотної різниці між експериментальними та контрольними закладами за показником задоволеності педагогів життєдіяльністю в закладі освіти (просторово-адаптаційний критерій).

Враховуючи специфіку отриманих емпіричних даних за методикою вивчення задоволеності батьків роботою закладу освіти (Є. Степанов), при проведенні математико-статистичних розрахунків було прийнято рішення про релевантність і доцільність застосування критерію Стьюдента (t) для перевірки відсутність істотної різниці між експериментальними та контрольними закладами за показником задоволеності батьків роботою закладу освіти (просторово-адаптаційний критерій).

Алгоритм проведення математико-статистичних розрахунків на основі емпіричних даних педагогічних досліджень за критерієм Стьюдента (t) наведений С. Гончаренком. Розрахунки проводяться за формулою:

$$t = \frac{M_2 - M_1}{\sqrt{m_1^2 + m_2^2}},$$

де M_1 і M_2 – середні арифметичні значення змінних у групах 1 і 2; m_1 і m_2 – величини середніх (стандартних або середніх квадратичних) помилок [67, с. 224].

За наведеною формулою розраховано t на основі емпіричних даних за методикою вивчення задоволеності батьків роботою закладу освіти (Є. Степанов). Відповідно до методики, кожен респондент може набрати від 0 до 60 балів, сумарна кількість яких лінійно репрезентує ступінь зростання задоволеності батьків роботою закладу освіти. Попередні розрахунки дозволили обчислити середні арифметичні значення змінних і величини середніх (стандартних або середніх квадратичних) помилок окремо для сумарної кількості батьків-респондентів з експериментальних закладів і окремо для контрольних закладів. Оскільки обчислене M_1 дорівнює 45,2, M_2 –47,4, m_1 – 1,03, m_2 – 1,12, то можна визначити формульне значення t:

$$t = \frac{47,4-45,2}{\sqrt{1,03^2+1,12^2}} = 1,45$$

Для визначення рівня статистичної значущості емпіричного t = 1,45 при заданому числі ступенів вільності розраховано *df* (число ступенів вільності) на основі сумарної кількості батьків-респондентів з експериментальних і контрольних закладів:

$df = n_1 + n_2 - 2 = 485$ (загальна кількість батьків-респондентів з експериментальних закладів) + 303 (загальна кількість батьків-респондентів з контрольних закладів) – 2 = 786.

За таблицею рівнів значущості *p* при заданому числі ступенів вільності *df* [67, с. 225] встановлено, що при *df* = 786 рівень статистичної значущості при t = 1,45 складає $p > 0,5$. Отже, математико-статистичні розрахунки за критерієм Стьюдента (t) свідчать про відсутність істотної різниці між експериментальними та контрольними закладами за показником задоволеності батьків роботою закладу освіти (просторово-адаптаційний критерій).

При математико-статистичній перевірці відсутності істотної різниці між експериментальними та контрольними закладами за фізично-

компенсаторним критерієм порівнювались емпіричні дані, отримані за підсумками аналізу навчальної успішності учнів навчально-реабілітаційних закладів з фізичної культури або лікувальної фізичної культури (за 12-бальною шкалою). Попередні розрахунки дозволили обчислити середні арифметичні значення навчальної успішності учнів з фізкультури (ЛФК), а також величини середніх (стандартних або середніх квадратичних) помилок окремо для сумарної кількості учнів з експериментальних закладів, окремо – для контрольних закладів. Розраховані M_1 = 7,24, M_2 = 7,52, m_1 = 0,094, m_2 = 0,133 дозволяють визначити значення t за формулою, наведеною С. Гончаренком [67, с. 224]:

$$t = \frac{7{,}52-7{,}24}{\sqrt{0{,}094^2+0{,}133^2}} = 1{,}72$$

За таблицею рівнів значущості *p* при заданому числі ступенів вільності *df* [67, с. 225] встановлено, що при *df* = 1248 (оскільки 792 + 458 – 2 = 1248) рівень статистичної значущості при t = 1,72 складає $p > 0{,}5$. Отже, проведені математико-статистичні розрахунки за критерієм Стьюдента (t) вказують на відсутність істотної різниці між експериментальними та контрольними закладами за показником рухово-кінестетичної активності учнів (фізично-компенсаторний критерій).

Для математико-статистичної перевірки відсутності істотної різниці між експериментальними та контрольними закладами за фахово-компетентнісним критерієм порівнювались емпіричні дані, отримані за результатами діагностики педагогів навчально-реабілітаційних закладів з використанням двох методик, а саме: модифікованої експрес-методики з вивчення соціально-психологічного клімату у трудовому колективі (О. Міхалюк, А. Шалито) і методики діагностики рівня парціальної готовності до професійно-педагогічного саморозвитку (Н. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов).

На основі емпіричних даних, отриманих за підсумками діагностики соціально-психологічного клімату у педагогічних колективах експериментальних і контрольних навчально-реабілітаційних закладів,

порівнювалась сумарна процентна кількість педагогів, які оцінили соціально-психологічний клімат у колективі як сприятливий (на високому рівні) та в цілому сприятливий (на середньому рівні).

Проведені розрахунки спиралися на процентні показники 78,7% (процентна частка 137 педагогів, відповіді яких репрезентують високий або середній рівні сприятливості соціально-психологічного клімату в педагогічному колективі навчально-реабілітаційного закладу, серед 174 опитаних педагогів експериментальних закладів) і 79,4% (відповідно, процентна частка 104 педагогів серед загальної кількості опитаних педагогів контрольних закладів – 131).

Визначено, що φ^* (78,7%) = 2,182; φ^* (79,4%) = 2,199 [124, с. 268-271]. Відповідно до цих емпіричних даних,

$$\varphi^*_{\text{емп}} = \left| 2{,}199 - 2{,}182 \right| \times \sqrt{\frac{(174 \times 131)}{(174+131)}} = 0{,}147$$

За таблицею рівнів статистичної значимості критерію φ^* Фішера [332, с. 107] можна визначити, що розрахований φ^*емп = 0,147 відповідає рівню значущості $p > 0{,}1$, що підтверджує відсутність істотної різниці між експериментальними та контрольними закладами за показником соціально-психологічного клімату у педагогічному колективі навчально-реабілітаційного закладу (фахово-компетентнісний критерій).

З урахуванням специфіки отриманих емпіричних даних за методикою діагностики рівня парціальної готовності до професійно-педагогічного саморозвитку (Н. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов), при проведенні математико-статистичних розрахунків було визначено релевантність і доцільність застосування t-критерію Стьюдента для перевірки відсутності істотної різниці між експериментальними та контрольними закладами за показником готовності фахівців до професійного саморозвитку (фахово-компетентнісний критерій).

Алгоритм проведення математико-статистичних розрахунків з використанням t-критерію Стьюдента наведений С. Гончаренком. Розрахунки проводяться за формулою:

$$t = \frac{M_2 - M_1}{\sqrt{m_1^2 + m_2^2}},$$

де M_1 і M_2 – середні арифметичні значення змінних у групах 1 і 2; m_1 і m_2 – величини середніх (стандартних або середніх квадратичних) помилок [67, с. 224].

За наведеною формулою розраховано t на основі емпіричних даних за діагностики рівня парціальної готовності до професійно-педагогічного саморозвитку. Відповідно до методики, кожен респондент може набрати від 0 до 522 балів, сумарна кількість яких лінійно репрезентує ступінь зростання готовності педагога до професійного саморозвитку. Попередні розрахунки дозволили обчислити середні арифметичні значення змінних і величини середніх (стандартних або середніх квадратичних) помилок окремо для сумарної кількості педагогів з експериментальних закладів і окремо для контрольних закладів. Оскільки обчислене M_1 дорівнює 469,8, M_2 – 478,6, m_1 – 3,38, m_2 – 3,57, то можна визначити формульне значення t:

$$t = \frac{478{,}6 - 469{,}8}{\sqrt{3{,}38^2 + 3{,}57^2}} = 1{,}79$$

Для визначення рівня статистичної значущості емпіричного t = 1,79 при заданому числі ступенів вільності розраховано *df* (число ступенів вільності) на основі сумарної кількості педагогів-респондентів з експериментальних і контрольних закладів:

$df = n_1 + n_2 - 2 = 174$ (загальна кількість педагогів-респондентів з експериментальних закладів) + 131 (загальна кількість педагогів-респондентів з контрольних закладів) – 2 = 303.

За таблицею рівнів значущості *p* при заданому числі ступенів вільності *df* [67, с. 225] встановлено, що при *df* = 303 рівень статистичної значущості емпіричного t = 1,79 складає $p > 0{,}5$. Таким чином, наведені математико-статистичні розрахунки за критерієм Стьюдента (t) вказують на відсутність

істотної різниці між експериментальними та контрольними закладами за показником готовності педагогів до професійного саморозвитку (фахово-компетентнісний критерій).

Для математико-статистичної перевірки відсутності істотної різниці між експериментальними та контрольними закладами за управлінсько-прогностичним критерієм порівнювались емпіричні дані, отримані за результатами діагностики педагогів навчально-реабілітаційних закладів з використанням двох методик, а саме: методики діагностики стилів керівництва (А. Журальов) і методики векторного моделювання освітнього середовища (В. Ясвін).

Відповідно до емпіричних даних, отриманих за підсумками діагностики стилів керівництва у педагогічних колективах експериментальних і контрольних закладів (за методикою А. Журальова), враховувалась кількість виборів кожним педагогом-респондентом варіантів відповідей, що репрезентують усталену практику колегіального стилю керівництва у педагогічному колективі навчально-реабілітаційного закладу, в якому працює цей педагог. Згідно з методикою кожен респондент отримує від 0 до 27 балів (за кількістю виборів колегіального стилю керівництва у 27 запитаннях). Проведені розрахунки дозволили обчислити середні арифметичні значення кількості балів, набраних педагогами-респондентами з експериментальних і контрольних закладів, а також величини середніх (стандартних або середніх квадратичних) помилок. Розраховані M_1 = 19,7, M_2 = 21,1, m_1 = 0,647, m_2 = 0,424 дозволяють визначити значення t за формулою, наведеною С. Гончаренком [67, с. 224]:

$$t = \frac{21{,}1-19{,}7}{\sqrt{0{,}647^2+0{,}424^2}} = 1{,}81$$

За таблицею рівнів значущості *p* при заданому числі ступенів вільності *df* [67, с. 225] встановлено, що при *df* = 303 (174 + 131 – 2 = 303) рівень статистичної значущості емпіричного t = 1,81 складає $p > 0{,}5$. Таким чином, математико-статистичні розрахунки за t-критерієм Стьюдента підтверджують відсутність істотної різниці між експериментальними та контрольними

закладами за показником стилів керівництва у педагогічних колективах навчально-реабілітаційних закладів (управлінсько-прогностичний критерій).

На основі емпіричних даних, отриманих за підсумками діагностики педагогів експериментальних і контрольних закладів з використанням методики векторного моделювання освітнього середовища, порівнювалась сумарна процентна кількість педагогів, відповіді яких репрезентують домінування творчого, найбільш сприятливого середовища в навчально-реабілітаційному закладі, де вони працюють (натомість домінування догматичного, безтурботного або кар'єрного середовища кваліфікується нами як менш сприятлива сукупність інституційних чинників для функціонування та розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу).

Проведені розрахунки спиралися на процентні показники 59,2% (процентна частка 103 педагогів, відповіді яких репрезентують домінування творчого середовища в навчально-реабілітаційному закладі, серед 174 опитаних педагогів експериментальних закладів) і 60,3% (аналогічно, процентна частка 79 респондентів серед загальної кількості опитаних педагогів контрольних закладів – 131).

Визначено, що φ^* (59,2%) = 1,756; φ^* (60,3%) = 1,778 [124, с. 268-271]. Відповідно до цих емпіричних даних,

$$\varphi^*_{\text{емп}} = \left| 1{,}778 - 1{,}756 \right| \times \sqrt{\frac{(174 \times 131)}{(174+131)}} = 0{,}19$$

За таблицею рівнів статистичної значимості критерію φ^* Фішера [332, с. 107] можна визначити, що розрахований φ^*емп = 0,19 відповідає рівню значущості $p > 0{,}1$, що свідчить про відсутність істотної різниці між експериментальними та контрольними закладами за показником ступеня креативності освітнього середовища навчально-реабілітаційного закладу (управлінсько-прогностичний критерій).

Таким чином, проведені розрахунки підтвердили первинну статистичну гомогенність п'яти експериментальних і чотирьох контрольних навчально-

реабілітаційних закладів, незначущість різниці між ними за первинними показниками, що співвідносяться з усіма діагностично-релевантними критеріями: ціннісно-позиційним, освітньо-соціалізаційним, особистісно-поведінковим, просторово-адаптаційним, фізично-компенсаторним, фахово-компетентнісним і управлінсько-прогностичним. Ці емпіричні передумови визначили можливість проведення формувального експерименту, спрямованого на перевірку ефективності змодельованої і теоретично обґрунтованої виховної системи навчально-реабілітаційного закладу.

Отже, проаналізовані комплексні дані констатувальної діагностики дозволили зробити емпіричний висновок, що виховна робота в навчально-реабілітаційних закладах організована за стабільними організаційними алгоритмами і є досить змістовною для реалізації основних напрямів виховання, проте в недостатній мірі відповідає вимогам системності (зокрема, щодо: по-перше, синергетичної взаємоузгодженості методично-цільового, суб’єктно-середовищного, функціонально-діяльнісного й управлінсько-результативного компонентів виховної системи; по-друге, реалізації нею необхідної множини функцій; по-третє, урахування та дотримання всієї сукупності організаційно-педагогічних, змістово-педагогічних і процесуально-педагогічних умов функціонування виховної системи; по-четверте, оптимальної міри диверсифікації та індивідуалізації корекційно-виховної роботи за рахунок варіативного програмно-технологічного забезпечення; по-п’яте, широкого методичного арсеналу для залучення кожного вихованця до особистісно значущих і соціально цінних видів діяльності) і вимагає подальшої оптимізації в режимі експериментально-інноваційного пошуку.

4.3. Зміст формувального етапу дослідження ефективності виховної системи навчально-реабілітаційного закладу

На формувальному етапі експерименту, який здійснювався протягом 2014–2018 рр., до дослідно-експериментальної роботи було залучено 1451 учасника освітньо-реабілітаційного процесу експериментальних закладів: комунального закладу «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр» Запорізької обласної ради, комунального закладу «Харківська спеціальна школа ім. В. Г. Короленка» Харківської обласної ради, комунального закладу освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради, комунального закладу «Клеванська спеціальна школа № 1 І-ІІІ ступенів» Рівненської обласної ради, комунального закладу «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Зоресвіт» Одеської обласної ради, а саме: 792 учні молодшого, середнього та старшого шкільного віку, 174 педагоги та 485 батьків.

Формувальний етап експериментального дослідження передбачав впровадження авторської виховної системи, спрямованої на гармонійний та всебічний розвиток дітей з особливими освітніми потребами, який передбачає формування їх світогляду, пізнавального інтересу, духовних якостей, моральної зрілості, здатності до актуалізації особистісного потенціалу, самореалізації, готовності до прояву соціальної відповідальності та активності у всіх сферах життя на засадах педагогіки життєтворчості в умовах навчально-реабілітаційного закладу. У ході експериментального дослідження було реалізовано систему організаційних, змістових, технологічних нововведень у методологічно-цільових, суб'єктно-середовищних, функціонально-діяльнісних та управлінсько-результативних компонентах системи корекційного виховання дітей з особливими потребами.

З метою забезпечення послідовності у впровадженні компонентів виховної системи формувальний етап експерименту здійснювався відповідно

до наступних етапів: організаційно-мотиваційного та практично-діяльнісного.

На організаційно-мотиваційному етапі формувального експерименту ініціювалося впровадження інноваційних перетворень в освітній простір навчально-реабілітаційних закладів, розвиток мотиваційно-ціннісних орієнтації учасників освітнього процесу, формування у них готовності до змін. На цьому етапі здійснювалося підвищення рівня теоретико-методичної обізнаності педагогів експериментальних закладів щодо особливостей реалізації організаційно-педагогічних, змістово-педагогічних і процесуально-педагогічних умов, розробленого програмно-технологічного забезпечення, удосконалення процесу організації різних видів діяльності, форм, методів на засадах окреслених методологічних підходів і принципів ефективного функціонування виховної системи. З цією метою було проведено низку навчально-роз'яснювальних заходів: нарад, консультацій, семінарів тощо. Особливого значення на цьому етапі набували управлінські рішення, спрямовані на оптимізацію матеріально-технічного та кадрового забезпечення експериментальних закладів.

Важливо на початковому етапі впровадження інноваційних змін створити команду однодумців, які будуть не лише активно впроваджувати, а й генерувати нові ідеї, удосконалювати та оптимізувати запропоновані заходи, працювати «на результат». Пробні заходи дозволили визначити основні труднощі організаційно-методичного характеру та ліквідувати їх.

Ключовим моментом в організації освітнього процесу навчально-реабілітаційних закладів виступає врахування їх специфіки, яка полягає у тому, що усі запропоновані заходи, окрім педагогічної мети, мають бути невід'ємною складовою реабілітаційної та корекційно-розвиткової роботи, які у сукупності й створюють корекційно-виховне середовище. Тому перед колективом навчально-реабілітаційних закладів стоїть важливе завдання щодо забезпечення комплексного супроводу корекційного виховання, спрямованого на створення сприятливих соціально-педагогічних та

психологічних умов для успішної соціалізації та всебічного розвитку дитини з особливими освітніми потребами, її самореалізації та самоствердження у суспільстві.

Практично-діяльнісний етап формувального експерименту передбачав системне та комплексне впровадження усіх компонентів виховної системи в освітньо-корекційний простір експериментальних закладів, зокрема в корекційно-виховне середовище, спрямоване на реалізацію ефективного корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами. Активна експериментальна робота постійно супроводжувалася зворотнім зв'язком з учасниками освітнього процесу задля корекції та удосконалення програмно-технологічного забезпечення.

Ефективність корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами обумовлена реалізацією визначених нами педагогічних умов, які становлять сукупність обставин та заходів, що позитивно впливають на ефективність та здатні підсилити результативність функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу.

У рамках реалізації організаційно-педагогічних умов було забезпечено: безбар'єрний безпечний простір для дітей з особливими освітніми потребами (облаштовані підходи до будівлі, пандуси, ліфт, відсутність перешкод, хороше освітлення, відповідні габарити та пристосування навчальних зон, порогів, спеціальне покриття підлоги та сходів, розташування та обладнання санітарних кімнат, суцільні поручні на сходах тощо); відповідний кадровий склад персоналу; узгодження режиму дня з віковими та психофізичними потребами дітей; дотримання санітарно-гігієнічних норм у процесі організації навчально-виховної, корекційно-розвиткової діяльності, реабілітаційних заходів, проживання, харчування, медичного обслуговування дітей з особливими освітніми потребами.

Реалізація змістовно-педагогічних умов була спрямована на досягнення мети та результатів корекційного виховання та забезпечувалась: постійним наданням медичних, психологічних і соціальних послуг через організацію

відповідних заходів у корекційно-виховному середовищі; впровадженням розробленого програмно-технологічного забезпечення виховної системи; особистісною орієнтацією корекційно-виховного середовища, врахуванням особливостей розвитку кожної дитини з особливими освітніми потребами.

Впровадження процесуально-педагогічних умов передбачало організацію та здійснення комплексного супроводу корекційного виховання командою фахівців щодо успішної соціалізації та всебічного розвитку дитини з особливими освітніми потребами, її самореалізації та самоствердженні через паралельні впливи психологічного, соціально-педагогічного напрямів та активного співробітництва з батьківською громадою; впровадження спеціальних методів і прийомів корекційного виховання; моніторинг якості функціонування виховної системи через систему розроблених критеріїв та показників.

Розглянемо основні змістові нововведення, які було впроваджено в корекційно-виховне середовище навчально-реабілітаційних закладів на формувальному етапі експериментального дослідження відповідно до визначених вище педагогічних умов.

Ключовими компонентами програмного забезпечення експериментальної діяльності стали шість наскрізних цільових виховних програм «Душа українця в мистецтві», «Екологічна просвіта», «Я – людина», «Україна в серці моєму», «Праця у житті людини», «Я і моє здоров’я». Розроблені програми реалізовувалися в умовах експериментальних закладів та були спрямовані на формування ціннісно-діяльнісного підґрунтя соціально значущої життєтворчості особистості в актуальному сьогоденні та перспективному майбутньому через інтеріоризацію вихованцями комплексу громадянських, соціальних, моральних, культурних, сімейних, валеологічних і трудових цінностей, отримання досвіду активної соціальної і життєвої практики та участі у пізнавальній, побутово-трудовій, ціннісно-орієнтаційній, художньо-перетворювальній, культурно-дозвіллєвій, проєктно-дослідницькій та рефлексивній діяльності.

Розроблені програми є наскрізними та розраховані на роботу з вихованцями молодшого шкільного віку (1–4 класів), середнього шкільного віку (5–9 класів) та старшого шкільного віку (10–11 класів). Зміст програм представлений інваріантною та варіативною складовими, об’єднаними у чотири основні модулі. Інваріантна складова була обов’язковою для впровадження і представлена комплексними заняттями відповідного спрямування. Варіативна складова представлена переліком заходів, справ та ігор, які педагоги разом з дітьми самостійно обирали та визначали їх черговість у реалізації. Вихованці активно брали участь у плануванні роботи на навчальний рік відповідно до технології планування життєдіяльності дитячого колективу (В. Нечипоренко) [204].

У програмах основними формами організації виховної діяльності були визначені індивідуальна, групова та масова, представлені різноманітними ігровими, комунікативними, практичними, дозвіллєвими та навчальними напрямами реалізації.

Впровадження програм здійснювалося з використанням методів формування свідомості, формування суспільної поведінки та організації діяльності вихованців з особливими освітніми потребами. Методи формування свідомості, спрямовані на формування усвідомленого ціннісного ставлення вихованців до різних аспектів особистого та суспільного життя, адекватно позитивних поглядів та переконань. Методи формування суспільної поведінки та організації діяльності, спрямовані на формування досвіду позитивного спілкування у різних життєвих ситуаціях, відпрацювання певних позитивних моделей соціально активної та відповідальної поведінки, формування компетентностей щодо технологічно правильної організації особистісно та соціально корисної діяльності, формування вміння регуляції та контролю власної життєдіяльності вихованцями. Відповідно, основними формами та методами представленими у програмах визначені: бесіди, вправи, змагання, доручення, диспути, дискусії, лекції, колективні та групові обговорення, різноманітні

індивідуальні доручення, ігри, тренінги, колективні творчі справи, свята, тематичні виставки, зустрічі, конференції, конкурси, портфоліо, кейси, проекти, екскурсії, акції, концерти, різноманітна творча практична діяльність тощо.

Розглянемо докладніше варіативні та інваріантні складові розроблених програм впроваджені в експериментальних закладах.

Основними засобами формування ціннісного ставлення дітей з особливими освітніми потребами до природи в рамках впровадження першої програми «Екологічна просвіта» є система екологічного виховання, спрямована на формування екологічної свідомості та відповідальності, екологічної культури й екологічно безпечної поведінки.

Реалізація виховної цільової програми «Екологічна просвіта» здійснювалася через впровадження чотирьох модулів, кожен з яких мав свою мету: модуль «Людина – частка природи» був спрямований на пропаганду екологічних знань в учнівському середовищі; модуль «Динамічна екологія» передбачав формування готовності дітей з особливими освітніми потребами до ефективної природоохоронної діяльності; заходи з модуля «Екологічна творчість» передбачали реалізацію творчої діяльності екологічного спрямування, усвідомлення взаємозалежності природи та людини; модуль «Дослідницька екологія» був спрямований на реалізацію дослідницької діяльності екологічного спрямування, розвиток критичного ставлення до екологічної діяльності людства.

Основними інваріантними компонентами, які були впроваджені у корекційно-виховному середовищі для вихованців молодшого шкільного віку, стали комплексні виховні заняття: «Моє ставлення до природи», «Чарівний світ довкілля», «Природа України», «Природа у житті людини», «Природні таємниці», «Дніпро – наш водний скарб», «Як ми можемо зберегти довкілля?!», «Ліси – легені Землі», «Сміття – світова проблема», «Збереження природи – справи кожного», «Подарунки осені», «Досліджуємо властивості води», «Вплив сонця на живу природу», «Корисна природа»,

«Людина і залежність її життєдіяльності від природи», «Помста природи», «Цікава екологія», «Природні досліди», «Природне довкілля», «Екологічна мандрівка», «Природничо-наукова лабораторія», «Дослідницька діяльність у нашому житті».

Вихованці молодшого шкільного віку на комплексному занятті «Людина і залежність її життєдіяльності від природи» намагалися визначити усі фактори, які впливають на якість життєдіяльності людини та пояснити особливості взаємодії природи та людини через надання останній засобів для існування, розвитку продуктивних сил і людської свідомості тощо.

Серед варіативних складових програми, впроваджених у корекційно-виховне середовище серед учнів молодшого шкільного віку експериментальних закладів, особливої уваги заслуговують організовані різні очні та відеоекскурсії «Мій край», «Рослинний світ рідного краю», «По стежкам Хортиці», «По стежкам чарівної України», спрямовані на розширення знань дітей про природні особливості нашої країни, а також виховні години «Безпечний відпочинок на природі», «Колообіг води», «Спостерігаємо за погодою», «Народні прикмети щодо погоди», «Кімнатні рослини», «Шкідлива діяльність людини», «Екологічна безпека», «Планета захворіла», «Проблеми світового океану», «Сміття може бути корисним», «Друге життя пластикових пляшок», «Утилізація відходів – справа кожного», «Як зберегти природу для наступних поколінь», присвячені різним аспектам природоохоронної діяльності.

Заслуговує на увагу реалізований з вихованцями молодшого шкільного віку мініпроєкт «Маленькі садівники», під час якого діти з особливими потребами не лише знайомилися з особливостями вирощування різноманітних садових культур, а й активно практикували у тепличках та на ділянках освітнього закладу, підвищуючи свою готовність до екологічно доцільної взаємодії з природою.

Особливо цікавою для малюків була ігрова діяльність: турнір «Таємниці природи», дидактична гра «Скарби природи», «Робот екології»,

гра-інсценування «Я у природі», екологічна вікторина «Динамічна екологія», «Знавці природи», «Цікава екологія», гра-доручення «Допоможи природі стати краще», інтелектуальна гра «Раз – природа, два – природа…», «Природні шедеври», «Знай і люби природу», «Дослідники та дослідниці», «Наша планета», «Тиждень екологічних дослідів», екосвято «Вдячна природа», «Безпечне довкілля» тощо.

Інваріантними компонентами програми для вихованців середнього шкільного віку в рамках реалізації цієї програми виступили комплексні виховні заняття «Світ у наших руках», «Світові екологічні катастрофи», «Екокарта мого міста», «Заповідні зони України», «Фантазійна природа», «Зелений патруль», «Екологічне волонтерство», «Цінуймо те, що маємо!», «Допоможи природі!», «Природа – джерело творчості», «Природа – джерело натхнення», «Відомі люди про природу…», «Виставка творчих робіт», благодійний аукціон «Допоможемо притулку» (продаж виробів, виготовлених з дарів лісу), «Пам’ятки природи та оточуючий світ», «Зелене будівництво», «Прикрасимо Землю квітами», «Збережемо біорізноманіття», «Екопаспорт школи».

З числа варіативних складових програми, впроваджених у корекційно-виховне середовище для вихованців середнього шкільного віку експериментальних закладів, особливо цікавою виявилася діяльність представлена проєктами «Природа і фантазія», «Збережемо наше повітря!», «Корисне сміття», «Збережи ялинку», «Екологічний стан мого міста», «Екологічні катастрофи людства», «Забрунені міста України та світу», «Шкідлива промисловість», «Рослини мого міста – його прикраса та гордість», «Перетворення території», «Ліки з природи», які були реалізовані протягом експериментального періоду.

Вихованцями середнього шкільного віку було реалізовано проєкт «Ліки з природи», спрямований на виховання екологічної свідомості, відповідальності та бережливого ставлення та поваги до природи. Під час роботи діти досліджували лікувальні властивості рослинного світу: квітів,

рослин, дерев, кущів тощо, знайомилися з лікарськими рослинами України, вивчали їх значення у медицині для профілактики та лікування різних хвороб. Основним продуктом проєкту виступили яскраві презентації дитячих наробок: плакатів, буклетів, фотоальбомів, календарів тощо.

Інваріантні компоненти модуля «Людина – частка природи» для вихованців старшого шкільного віку були представлені такими комплексними виховними заняттями: «Україна – калиновий край», «Любіть Україну, вона чарівна!», «Екологічна школа», «Водні ресурси України», «Рослинний та тваринний світ України», «Екологічний простір», «Червона книга України», «Проблема утилізації побутових відходів», «Правила сортування сміття», «Екокультура сучасної молоді», «Повернемо природі чистоту», «Життєвий цикл шкільного зошиту», «Експерти з ЕКО планети», «Соціокультурні традиції у процесі формування екологічного мислення», «Екологічна просвіта впродовж життя», «Екологія Землі».

Серед варіативних складових програми, впроваджених у корекційно-виховне середовище для учнів старшого шкільного віку експериментальних закладів особливо цікавими виступили веб-квести «Фізична карта України», «Природні зони України», «Могутні Карпати», «Водоспади України», «Екозаповідники України» тощо, спрямовані на ґрунтовне ознайомлення з унікальною природою України, її особливостями та «перлинками».

Впровадження наскрізної цільової виховної програми «Екологічна просвіта» сприяло формуванню екологічної культури, свідомості та відповідальності вихованців з особливими освітніми потребами, а також їх здатності до екологічно-безпечної поведінки та природоохоронної діяльності.

Впровадження другої наскрізної виховної цільової програми «Я – людина» у корекційно-виховне середовище експериментальних закладів було спрямовано на формування ціннісного ставлення дітей з особливими освітніми потребами до людей, формування гармонійно розвиненої, соціально адаптованої, комунікабельної, активної, національно свідомої

особистості, наділеної кращими моральними рисами, громадянською відповідальністю, розумінням свого місця у суспільстві.

Основними засобами формування ціннісного ставлення дітей з особливими освітніми потребами до людей було визначено: систему соціальної дійсності, відносин і соціальних ролей особистості з сім'єю, шкільним і соціальним оточенням, спрямовану на задоволення потреб, формування емоційної готовності та мотивації до взаємодії з соціумом на основі особистісного досвіду.

Впровадження програми «Я – людина» здійснювалося відповідно до чотирьох модулів, заходи яких передбачали активну взаємодію дітей з особливими освітніми потребами з оточуючими їх людьми:

– «Я і моя сім'я» – спрямований на виховання сімейних цінностей, формування готовності до наслідування відповідних сімейних ролей, поваги і турботливого ставлення до своєї родини, формування основ шлюбних відносин;

– «Я – учень школи» – спрямований на гармонізацію міжособистісних стосунків у дитячому колективі, формування здатності до самовизначення та самоствердження, виховання толерантності та поваги до оточуючих;

– «Я – житель свого міста» – спрямований на формування усвідомлення себе членом громади, готовності до здійснення соціально значущої та волонтерської діяльності, виховання почуття особистої відповідальності за долю свого міста (села), його соціально-економічне процвітання;

– «Я – українець» – спрямований на формування почуття приналежності до української нації, готовності захищати інтереси держави, обороняти та служити їй.

У заходах визначених модулів провідною виступала ідея соціалізації та взаємодії дитини з соціумом спочатку у сім'ї й виховній групі (класі), а

потім – у конкретному населеному пункті (місті) й країні та, відповідно, формування соціальної відповідальності.

Основними інваріантними компонентами, які були впроваджені у корекційно-виховному середовищі для вихованців молодшого шкільного віку, стали комплексні виховні заняття «Найрідніші люди», «Перемоги моєї родини», «Батьківський клуб», «Твої корні», «Що таке сімейне щастя?», «Духовний світ сім'ї», «Я у школі», «Мій клас – моя сім'я», «У учня є права та обов'язки», «Традиції нашої школи», «Відповідальність починається з кожного», «Шкільний експрес», «Мої однокласники», «Моя культура поведінки в місті», «Чисте місто – турбота кожного», «Моє місто – моя гордість», «Визначні місця у моєму місті», «Природні багатства мого краю», «Толерантність і ми», «Урок шанування», «Юні патріоти», «Я – громадянин світу», «Моя любов – Україна», «Непереборні українці», «Батьківщина у кожного одна», «Пишаймося Україною».

Серед варіативних складових програми, впроваджених у корекційно-виховне середовище вихованців молодшого шкільного віку експериментальних закладів, особливої популярності набули «Розмови по колу», які часто використовувалися у виховному процесі. Під час таких заходів діти активно ділилися своїми роздумами, планами, емоціями, шукали відповіді на запитання, вислуховували думки інших, погоджувалися чи не погоджувалися з ними, аргументували свою точку зору. Серія таких заходів дозволяла дітям впевнено висловлювати свою думку, толерантно ставитися до протилежної точки зору, поважати її, налагоджувати гармонійні міжособистісні стосунки у дитячому колективі.

Особливо популярними серед молодших школярів стали заходи, в яких активно брали участь їхні батьки: проєкти «Тато, мама, я – дружна сім'я», «Генеалогічне дерево», театралізовані постанови «Без сім'ї немає щастя на землі», «Один день із життя моєї родини», фотовиставки «Мамина усмішка», «Рольовий портрет сім'ї», «Наші сімейні захоплення», «Ми – спортивна родина», «Родинні канікули» тощо.

Інваріантні компоненти програми «Я – людина» для вихованців середнього шкільного віку були представлені комплексними виховними заняттями відповідно до визначених вище модулів: «Шануй батька та неньку», «Моя сім'я в історії країни, «Сім'я – маленька країна», «Син, батько, дід…», «Я пишаюсь своєї сім'єю», «Тренінг з підготовки до майбутнього сімейного життя», «Моральні якості учня», «Пани та пані», «Поганий учень – не значить погана людина», «Рольове спілкування», «Школа – простір можливостей та творчості», «Однокласники – найближчі друзі», «Моє місто: сторінками історії», «Біографії видатних містян», «Почесні громадяни міста», «Покращення починається з себе», «Міські зони відпочинку», «Безпечна та ефективна життєдіяльність», «Я – громадянин своєї держави», «Патріот України – хто це?», «Волонтери – патріоти», «Соборна Україна», «Україна – наш дім, українці – родина», «Я – гідний нащадок своїх предків».

Серед варіативних складових програми, які діти разом з педагогом реалізували протягом формувального експерименту, були різноманітні виставки («Сімейні реліквії», «Родинне тепло»), виховні години («Яким мене хочуть бачити батьки?», «Від батьків – дітям», «Батьків не обирають», «Історія моєї сім'ї, «Як жили мої бабусі та дідусі», «Мистецтво розуміти іншого», «Плекай у собі українця», Горде ім'я – українець», «Сім чудес України»), проєктна діяльність («Поважай працю батьків», «Імена в моїй сім'ї», «Традиції мого міста», «Улюблені куточки нашого міста», «Славетні українці», «Знайти своє місце в суспільстві», «Ми за мир», «Трагедія – одна на всіх»), диспути («Вчинок, відповідальність, наслідки», «Чи важко бути добрим до людей, які мене оточують?», «Екологічне лихо мого міста: не будемо байдужими», «Чи можна жити у державі, не дотримуючись законів?») тощо.

Традиційною для вихованців стала участь у благодійному марафоні «Протягни руку допомоги дітям, які не мають сім'ї» або, скорочено, «ДД» (Допомога дітям), у якому брали участь всі учасники освітнього процесу:

діти, педагоги, батьки. Марафон складався з серії заходів, що передбачали збір коштів для дітей-сиріт та соціальну значущу діяльність, зокрема, проведення спільних заходів, які сприяли формуванню моральної культури та самосвідомості, позитивного ставлення до активної суспільної та соціальної діяльності, вихованню шанобливого ставлення до оточуючих та їх потреб, розвивали людяність та емпатію.

Для вихованців старшого шкільного віку програмою «Я – людина» були передбачені та успішно впроваджені такі комплексні виховні заняття: «Моя родина в житті і долі України», «Моя сім'я та АТО», «Молода сім'я та соціальна політика», «Осмислене батьківство», «Тренінг з підготовки до майбутнього сімейного життя», «Сім'я та соціум», «Спілкування в школі», «День примирення у школі», «Видатні випускники нашої школи», «Волонтерство у школі», «Толерантність ніхто не відміняв», «Моє місто в історії моєї країни», «Круїз по рідному краю», «Перлини мого міста», «Дебати з мером», «Знай свій рідний край».

Серед варіативної складової окресленої програми старшокласники обирали заходи, спрямовані на особистісну й творчу реалізацію, визначення індивідуальної життєвої та професійної траєкторії. Наприклад, вдало був підготовлений та реалізований проєкт «Погляд у майбутнє», метою якого було прогнозування свого майбутнього в найближчому та далекому часі з обов'язковим врахуванням бажань, можливостей, схильностей, здібностей тощо. Вихованці презентували свої напрацювання, активно захищали свої ідеї, деякі з них представили різні шляхи досягнення мети.

Третьою цільовою виховною програмою впровадженою в ході формувального експерименту стала «Я і моє здоров'я», спрямована на формування свідомого ціннісного ставлення до життя і здоров'я вихованців з особливими освітніми потребами на основі сучасних уявлень щодо фізичного, психологічного та соціального розвитку людини з урахуванням вікових та особистісних особливостей, відповідно до чотирьох модулів:

– «Моє фізичне здоров'я» – спрямований на мотивування дітей з особливими освітніми потребами до здорового способу життя, збереження фізичного здоров'я, дотримання правильного харчування, раціональної організації режиму праці та відпочинку, рухової активності, формування негативного ставлення до шкідливих звичок;

– «Моє психічне здоров'я» – спрямований на мотивування дітей з особливими освітніми потребами до здорового способу життя, збереження психічного здоров'я, розвиток стресостійкості, навчання способам емоційного розвантаження;

– «Моє соціальне здоров'я» – спрямований на мотивування дітей з особливими освітніми потребами до здорового способу життя, збереження соціального здоров'я, формування вміння конструктивного спілкування та вирішення конфліктів з оточуючими;

– «Здоровий спосіб життя – запорука успішного майбутнього» – спрямований на формування готовності до зміцнення здоров'я дітей з особливими освітніми потребами найрізноманітнішими засобами та прийомами, формування готовності до вибору правильної моделі поведінки, готовності до самостійної підтримки свого здоров'я, формування власної культури здоров'я.

Інваріантними компонентами, які були реалізовані з *вихованцями молодшого шкільного віку*, стали такі комплексні виховні заняття: «Міцне здоров'я – яке воно?», «Портрет здорової/хворої людини», «Вплив куріння на різні органи», «Здоровий спосіб життя – це модно!», «У країні Здоров'я», «Загартовування у нашому житті», «Гарні вчинки душу гріють», «Мій настрій», «Очі – дзеркало душі», «Здоров'я у твоїх руках», «Психічне здоров'я – що це?», «Ставлення до себе», «Я та інші», «Здоров'я дитини – багатство країни», «Бережи здоров'я змолоду», «Здоров'я у твоїх руках», «Сім'я та її соціальне здоров'я», «У гості до королеви Здоров'я», «Корисні звички», «Основи надання першої допомоги», «Рух – це здоров'я», «Загартування у нашому житті».

На заняття «Основи надання першої допомоги» було запрошено медичного працівника, який з дітьми розбирав випадки надання першої допомоги при тепловому ударі, при переломі пальця на руці, при укусі бджоли та собаки. Діти активно дискутували та практикувалися щодо надання різноманітних варіантів полегшення болі постраждалому під час нещасного випадку. Завершилося заняття виготовленням групового плакату «Обережно!», на якому були чітко сформульовані основні правила допомоги.

Спільним заходом з батьками стало виготовлення колажів «Звички, які рятують життя», де кожна сім'я проявила не лише свої творчі здібності, а й актуалізувала доцільність ведення здорового способу життя та бережливого ставлення до свого здоров'я починаючи з раннього дитинства.

З вихованцями середнього шкільного віку були проведені комплексні виховні заняття в рамках інваріантних компонентів програми «Я і моє здоров'я»: «Краса, мода та здоров'я», «Шкідливі та корисні звички», «Режим праці та відпочинку», «Фізкультура та спорт – що корисніше?», «Наші спортивні досягнення», «Способи подолання негативних емоцій», «Стресостійкість у нашому житті», «Емоційний інтелект особистості», «Гігієна розумової праці», «Інформаційна культура», «Здоровий спосіб життя сім'ї – запорука здоров'я дитини», «Співчуття та співпереживання», «Людина як елемент соціального середовища», «Соціальні потреби та інтереси людини», «Дружба – показник вихованості», «Життя як цінність», «Здорова людина – успішна людина», «Безпека на дорозі», «Безпека на воді», «Пожежна безпека», «Безпечне дозвілля».

Серед варіативних компонентів підлітками було обрано цикл профілактичних заходів на теми «Вплив алкоголю на організм людини», «Ранні статеві стосунки та їх наслідки», «Вплив тютюну на організм людини», «Смачно = корисно» тощо.

У ході проведення заняття «Вплив тютюну на організм людини» вихованці знайомилися та актуалізували знання щодо впливу паління на різні органи та системи організму людини. Об'єднані у групи діти працювали над

окремими темами: «Вплив паління на нервову систему людини», «Вплив паління на органи дихання», «Вплив паління на органи травлення», «Вплив паління на органи чуттів і ендокринну систему», «Вплив паління на серцево-судинну систему людини», «Вплив паління на жіночий і дитячий організм». Дитячі презентації супроводжувалися відеолекціями, цікавими інформаційними повідомленнями, розробленими профілактичними буклетами відповідно до проблеми.

Для вихованців старшого шкільного віку програмою «Я і моє здоров'я» були передбачені та успішно впроваджені такі комплексні виховні заняття:

«Здоров'я як атрибут людського життя», «Перспективне спортивне життя», «Вимога сьогодення – бути здоровим та успішним», «Фізкультура і здорове життя», «Сьогодні в моді спорт!», «Молодь обирає спорт», «Складові психічного здоров'я», «Схильності, інтереси, потреби», «Творчі здібності кожної особистості», «Кожна особистість неповторна та унікальна», «Кохання у нашому житті», «У житті все проходить…», «Особисте здоров'я кожної людини», «Цінність та неповторність життя кожної людини», «Самооцінка та її вплив на ролі, які виконують люди», «Лист до себе через роки», «Я обираю здоровий спосіб життя», «За нами – майбутнє», «Ми активні, креативні, соціально відповідальні», «Здорова нація – розумна нація», «Здоров'я – найбільший скарб: бережімо його!»

Старшокласників з варіативної складової програми «Я і моє здоров'я» особливо зацікавило створення та розповсюдження друкованої соціальної реклами «Ми за здоровий спосіб життя», «Молодь за спорт!», «Фізичні вправи – це легко!», а також тренінг «Проблеми ВІЛ та СНІДу», «Вирішення конфліктів без насильства», «Життя без гачка».

Дуже креативно старшокласники презентували свої життєві девізи під час заходу «Життєве кредо», де окрім основних життєвих принципів, якими вони керуються у житті, ними було представлено життєві цілі та плани, які вони вже мають на доросле життя.

Наступним елементом, який було впроваджено у процесі формувального експерименту, стала четверта цільова виховна програма «Україна в серці моєму», метою якої було формування ціннісного ставлення вихованців з особливими освітніми потребами до суспільства та держави, а також виховання національно свідомого, компетентного, відповідального, соціально та політично активного громадянина-патріота на засадах компетентнісно спрямованої педагогіки життєтворчості. Основними засобами було визначено систему національно-патріотичного виховання, яка ґрунтується на всебічному пізнанні історії, правових норм, культури, духовності українського народу, його мови, формуванні політичної культури та культури міжетнічних відносин.

Реалізація виховної цільової програми «Україна в серці моєму» здійснюється через впровадження чотирьох модулів:

– «Правова абетка» – спрямований на формування правосвідомості дітей, усвідомленню ними своїх прав, свобод, обов’язків, свідомому ставленні до законів та державної влади;

– «Історія рідного краю» – спрямований на ознайомлення дітей з історико-культурною спадщиною українського народу, усвідомлення ними історичних уроків, виховання поваги та любові до історії рідного краю та українського народу;

– «Культура і традиції українців» – спрямований на вивчення культури та традицій українського народу, життєвими мудростями, закладеними у святково-обрядовій культурі;

– «Мова калинова» – спрямований на виховання у дітей любові до української мови, її вшанування та підтримки, формування національно-культурної ідентичності та національної самосвідомості.

Для вихованців молодшого шкільного віку інваріантні компоненти програми були представлені комплексними виховними заняттями: «Про права дитини», «Що повинні знати про свої права діти?», «Конвенція ООН на захисті дітей», «Виклики сьогодення…», «Я не тільки дитина, я –

особистість», «Мої права захищені Конституцією України», «Острів Хортиця – святиня Запорізького краю», «Україна – наша країна», «Солов'їна Україна», «Славні українці», «Карта України: історія та сьогодення», «Ми нащадки славного народу», «Народний одяг українців», «Україна – єдина!», «День соборності України», «Маминими стежками», «Рушник – символ благополуччя», «Вишиванка в українській культурі», «Українська мова – наш скарб», «Мова – душа народу», «Мова солов'їна», «Мова єднає всіх», «Мелодія мови».

З числа варіативних складових програми, впроваджених у корекційно-виховне середовище молодших школярів експериментальних закладів, значний інтерес дітей з особливими освітніми потребами викликали заходи пов'язані з історією козацтва: сюжетно-рольова гра «Козацькому роду нема переводу», бліц-турнір «А ну, козаченьки!», конкурс знавців історії українського козацтва, конкурс юних кухарів «Козацький куліш», ярмарка «Козацькому роду нема переводу», бесіда «Ми – нащадки козацької слави», круглий стіл «Мудрість козацької доби», гра-змагання «Ми – діти козацького роду», конкурсно-розважальна година «Вперед, козаченьки!», які були спрямовані на виховання шанобливого ставлення до історії, традицій, звичаїв та обрядів українського народу.

З вихованцями середнього шкільного віку в рамках впровадження програми «Україна в серці моєму» було проведено наступні комплексні виховні заняття: «Закон і ми», «Мої права», «Свої права має знати кожний», «Права та обов'язки громадянина України», «Конституційні права громадян», «Що про свої права я маю знати у 14 років», «Батьки несуть відповідальність за мене», «Мій край – моя історія», «Стежками видатних місць України», «Уроки історії: Друга світова війна», «Уроки історії: російська агресія», «Україна – європейська держава», «Євроінтеграція – реалії чи майбуття», «Традиційний одяг українців», «Рушник у культурі давніх слов'ян», «Українське народне мистецтво», «Українські весільні звичаї та обряди», «Етнокультурна мозаїка», «Українська мова

наймелодійніша у світі», «Тиждень української писемності», «Обираємо українську».

Підлітки активно брали участь у заходах варіативної частини програми, особливо таких, як: проєкт «Видатні вчені України про мову…» та «Герої поміж нас», захист мультимедійних презентацій «Слово – вічне», «З мовою по життю», «Золота мова», квест для молодших школярів «З мовою в серці», година мужності «Сини землі української», благодійна ярмарка домашньої випічки для збору коштів переселенцям з зони АТО, серія зустрічей «Година правової грамотності» тощо.

Для *вихованців старшого шкільного віку* програмою «Україна в серці моєму» були передбачені та успішно впроваджені такі комплексні виховні заняття: «Відповідальність починається з мене», «Мої перші вибори», «Абетка сімейного права», «Що я маю знати про проблему торгівлі людьми», «Права і обов'язки людини», «Правова держава», «Корупція у нашому житті», «Батьківщину не обирають – обирають її незалежність», «Ми – всі діти України», «Патріотизм – якість громадянина», «Українська державність», «Революції та їх значення для історії України», «Історія мого міста», «Україна і світ», «Духовна спадщина українців», «Співочі перлини України», «Традиції українського козацтва», «Килимарство в Україні», «Культурні візитівки України», «Українська пісня – душа народу», «Література рідного краю», «Проба пера», «Українська мова у світі», «Українські діаспори у різних країнах», «Ми – гідні нащадки своїх величних предків».

Особливий інтерес старшокласники проявили до організації та проведення заняття «Вишиванки – сучасний український бренд», яке було організовано у вигляді Fashion-показу сучасних українських вишиванок. До участі у заході були залучені вихованці різного віку, батьки і педагоги, які не лише демонстрували своє вбрання, а й знайомили з історією вишивки, особливостями її колоритного оздоблення, значенням сакральних знаків тощо.

Серед варіативних складових старшокласники обирали найчастіше інтерактивні заходи, спрямовані на розширення знань щодо історії та сучасного стану України, її законів та мовної культури, формування почуття патріотизму,етнічної та національної самосвідомості, виховання поваги та любові до мови, культури, державності та громадян.

П’ятою цільовою виховною програмою, впровадженою в ході формувального експерименту, стала «Праця у житті людини», спрямована на формування ціннісного ставлення вихованців з особливими освітніми потребами до праці на засадах компетентнісно спрямованої педагогіки життєтворчості через систему суспільної, волонтерської та виробничої діяльності, самообслуговування та профорієнтаційної роботи.

Реалізація виховної цільової програми «Праця у житті людини» здійснювалась через впровадження чотирьох модулів:

– «Господарсько-побутова праця» – спрямований на формування мотиваційної готовності до самообслуговування та здійснення побутової праці відповідно до віку та особистісних можливостей дітей;

– «Навчально-дослідницька та творча праця» – спрямований на активізацію пізнавальної діяльності вихованців, розвиток їх творчого потенціалу;

– «Вибір професії» – спрямований на реалізацію наскрізної профорієнтаційної діяльності з вихованцями, що інформує їх про світ професій, механізм вибору з урахуванням власних можливостей і бажань, дозволяє зрозуміти сутність саморозвитку, самовдосконалення, визначити можливості професійної самореалізації людини, здійснити обґрунтований вибір майбутньої професії;

– «Суспільно-корисна праця» – спрямований на підготовку дітей до активної суспільно значущої та волонтерської діяльності не заради винагороди, а через усвідомлення необхідності творити добро та бути небайдужим до оточуючих.

Комплексними виховними заняттями, які було вдало реалізовано з вихованцями молодшого шкільного віку, стали: «Землю сонце прикрашає, а людину – праця», «Лайфхаки у домашньому господарстві», «Обов'язки є у всіх», «Праця у моєму житті», «Найперший помічник в родині, то син та донька», «Майстра пізнають в роботі», «Який цікавий світ», «Творчість у нашому житті», «У світі чарівників», «Знайомство зі світом професій», «Професія моїх батьків», «Професійний вибір», «Найкраща професія – це …», «Користь праці для суспільства», «Родинне волонтерство», «Допоможемо найменшим», «Створюємо красу навколо нас», «Допомогти не соромно».

Дуже цікаво для молодших школярів з особливими потребами пройшло заняття «Лайфхаки у домашньому господарстві», спрямоване на формування уявлення про ведення домашнього господарства, а також його оптимізацію. Кожен з дітей підготував інформацію про свій лайфхак: як вивести віск чи парафін з тканини, як прибрати накип з чайника, як відмити плями, як врятувати пересолений суп, як відмити застарілий бруд з посуду, як очистити праску за допомогою солі тощо. Знання таких лайфхаків дозволять дітям успішніше адаптуватися до майбутнього самостійного життя.

Серед варіативних складових програми велике значення для вихованців з особливими освітніми потребами мали практикуми «Догляд за одягом і взуттям», «Догляд за кімнатними рослинами», «Прибирання ліжка», «Протирання пилу», «Сервірування»; виконання групових та індивідуальних доручень «Господар та господиня», «Я – черговий», «Прибирання у груповій та спальній кімнатах» тощо. Такі заходи знайомили дітей з різними видами праці та формували навички самообслуговування.

Інваріантні складові програми «Праця у житті людини» для вихованців середнього шкільного віку впроваджувалися через такі комплексні виховні заняття: «Я – учень, син, громадянин», «Я – господар у своєму домі», «Сімейний бюджет», «Раціоналізм у моєму житті», «Дослідження у нашому житті», «Творчість – джерело натхнення», «Корисні досліди», «У дослідах

народжуються інновації», «Я фахівець у своїй країні», «Моє майбутнє у моїх руках», «Калейдоскоп професій», «На шляху до успіху», «Даруйте радість людям», «Я – волонтер», «Гранти, в яких я можу брати участь», «Фандрайзингова діяльність учнівської молоді», «Соціальні проєкти учнівської молоді».

З варіативної складової вихованці обрали та реалізували такі заходи: естафета улюблених занять, майстер-класи «Мистецтво макіяжу», «Мистецтво догляду за волоссям», «Мистецтво вибору одягу і взуття та догляду за ними», клуб цікавих зустрічей з спеціалістами різних галузей, проєкти «Моя професія», «Я – майбутнє України», «Моє професійне становлення», «Світ професій і Я» тощо. Так, проєкт «Моя професія» був спрямований на презентацію підлітками професій, які вони планують у майбутньому отримати. Вихованці активно ділилися своїми планами, визначали чинники, які можуть стати перешкодами у набутті бажаної професії та шляхи їх ліквідації.

Програмою «Праця у житті людини» для *вихованців старшого шкільного віку* були передбачені та успішно реалізовані наступні комплексні виховні заняття: «Розумна економія», «Плануємо сімейний бюджет», «Я вмію витрачати гроші», «Економіка у нашому житті», «Заощадливість – вимога часу», «Власний дизайн-проект», «Будинок моєї мрії», «Роль творчості у нашому житті», «Творімо разом!», «Дослідження ринку праці в моєму регіоні», «Як це влаштовано», «Як це працює», «Від вибору професії залежить майбутнє», «Мої перші професійні проби», «Як я заробив свої перші гроші», «Мій професійний вибір», «Я – майбутній фахівець», «З добротою у серці», «Допоможемо нашій країні», «Ми – свідомі громадяни», «Марафон добрих справ», «Тварини чекають нашої допомоги», «Зробімо світ краще!».

Серед варіативних складових програми старшокласників найбільше цікавили заходи, присвячені вибору майбутньої професії та механізмів сучасної вступної кампанії: тестування, зустрічі з фахівцями різних галузей,

профорієнтаційні зустрічі, відвідування закладів вищої освіти тощо. Особливого значення для старшокласників набувала соціально значуща та волонтерська діяльність, спрямована на активізацію креативності, набуття досвіду взаємодії у різних сферах, розширення сфери спілкування, допомогу всім, хто її потребує.

Останньою, шостою цільовою виховною програмою, впровадженою в корекційно-виховне середовище експериментальних заходів, стала «Душа українця в мистецтві», спрямована на формування предметних мистецьких компетентностей та ціннісного ставлення дітей з особливими освітніми потребами до мистецтва на засадах компетентнісно спрямованої педагогіки життєтворчості, а також створення сприятливих умов для гармонізації та розвитку особистості через самовираження і самопізнання, за допомогою різноманітних художніх прийомів, інтеграції дітей з особливими освітніми потребами у суспільство.

Основними модулями виховної цільової програми «Душа українця в мистецтві» стали:

– «Просвітництво естетичного спрямування» – спрямований на висвітлення різноманітних мистецьких подій в суспільному житті;

– «Мистецтвознавча діяльність» – спрямований на інформативно-творчу діяльність, яка передбачає ознайомлення дітей з різними видами мистецтва: архітектурою, скульптурою, живописом, графікою, декоративно-прикладним мистецтвом, кіномистецтвом, телебаченням, літературою тощо;

– «Практично-мистецька реалізація» – спрямований на занурення дітей у світ мистецтва через їх безпосереднє включення у різні його види;

– «Естетизація середовища» – спрямований на формування у дітей прагнень та вмінь перетворювати дійсність на основі мистецьких знань, створювати та помічати прекрасне у повсякденному житті та побуті.

Впроваджені заходи сприяли звільненню від негативних емоцій, бар’єрів та страхів, подоланню невпевненості в собі, зближенню з іншими, вільному самовираженню та самопізнанню, гармонізації внутрішнього світу,

формуванню активної життєвої позиції, мобілізації творчого потенціалу та внутрішніх механізмів саморозвитку та самоактуалізації дітей з особливими освітніми потребами.

Для вихованців молодшого шкільного віку інваріантні компоненти програми були представлені комплексними виховними заняттями: «Мистецтво – вікно у казковий світ», «Мистецькі мандри», «Краса навколо нас», «Образ рідного краю в мистецтві», «Життя – джерело мистецтва», «У королівстві Мистецтва», «Джерела і традиції української народної музичної творчості», «Калейдоскоп видів мистецтва», «Різдвяний вертеп», «Український декоративний розпис», «Картинна галерея», «Усмішка під музику», «Парад талантів», «Музична подорож», «Картина з природних матеріалів», «Видатні митці України», «Українська народна музика».

Заняття «Картина з природних матеріалів» дозволило молодшим школярам створити художній витвір своїми руками у процесі практичної діяльності, ознайомитися з величезним вибором матеріалів, які нам надає природа та їх властивостями, обрати найзручніші та найдоступніші для них та розпочати колективну роботу з її створення. Діти працювали у невеликих групах, де самостійно розподілили ролі та функції, виокремили одну з ідей та розпочали спільну діяльність, в результаті якої були отримані картини зі шкіри, мушлі, піску та каміння, засушених овочів, рослин та спецій. Також це заняття дозволило ознайомити дітей та відпрацювати техніки декупаж, мозаїка, печворк, квілінг та ін.

Інваріантні компоненти програми «Душа українця в мистецтві» *для* вихованців середнього шкільного віку були реалізовані через такі комплексні виховні заняття: «Творча душа українського народу» (види мистецтва в Україні), «Від творчого задуму до життєтворчості», «Мистецтво: діалог традицій і новаторства», «Мистецтво в культурі минулого», «Мистецтво в культурі сучасного», «Віртуальний концерт українського сучасного гурту», «Новітні музичні явища: джаз, рок, поп, шансон, мюзикл, авторська пісня», «Абетка митця», «Графіка, живопис, скульптура», «Стилі та напрями

мистецтва», «Українська пісня – геніальна поетична біографія українського народу», «Уроки життя видатних митців», «Життя як творчість», «Інтерпретація творів мистецтва», «Сучасне бачення народної вокальної музики», «Створення соціальної реклами», «Декоративно-прикладне мистецтво в моєму домі», «Петриківський розпис: оформлення сільського інтер'єру», «Чарівна краса вишиванки», «Композиція та плановість дизайну твоєї кімнати», «Виставка сучасного дитячого мистецтва».

Заняття «Від творчого задуму до життєтворчості» сприяло усвідомленню дітьми з особливими освітніми потребами зв'язку мистецтва та життя і дозволило відтворити свій внутрішній світ через різні засоби мистецтва, при цьому гармонізуючи його та стимулюючи художньо-творче самовираження.

З вихованцями старшого шкільного віку в рамках програми «Душа українця в мистецтві» були реалізовані наступні комплексні виховні заняття інваріантної складової: «Українська художня культура», «Художня культура зарубіжних країн», «Клуб цікавих зустрічей», «Зоряний небосхил Голівуду», «Портрет-біографія улюбленого митця», «Європейська музична культура», «Імена славетних українців у світовому мистецтві», «Історія і сучасність: традиції та інновації», «Мистецький путівник нашого міста», «Видатні українці про природу рідного краю», «Мистецький проєкт», «Сучасний дизайн інтер'єру шкільного приміщення з використанням українських традицій», «Міжнародні культурні зв'язки», «Зробимо світ краще», «Краса душі, то найвище мистецтво».

З варіативних компонентів зазначеної програми старшокласники найчастіше обирали виїзні заходи, спрямовані на ознайомлення з різними мистецькими складовими: екскурсії до архітектурних та природних пам'яток міста та країни, відвідування театральних вистав, концертів, балету, цирку, кіно, тури вихідного дня та інші.

Ключовими компонентами технологічного забезпечення експериментальної діяльності стали розроблені виховні технології:

технологія педагогічного супроводу соціальної практики вихованців та технологія педагогічного супроводу життєвої практики вихованців, які були вдало впроваджені в корекційно-виховне середовище експериментальних навчально-реабілітаційних закладів. Варто зауважити, що розроблені технології реалізовувалися відповідно до чітких алгоритмів, представлених у технологічних картках.

Технологія педагогічного супроводу соціальної практики вихованців реалізовувалася відповідно до етапів: підготовчого, планування, реалізації, аналізу та оцінки, підведення підсумків. Вона передбачала розвиток життєвої компетентності вихованців з особливими освітніми потребами через створення умов для їх активної соціальної діяльності під супроводом досвідчених керівників, які разом з вихованцями складали та супроводжували процес реалізації Індивідуальної програми соціальної практики, складовими якої виступала інформація щодо тематики, мети та завдань соціальної практики, її різновиду та форми, керівника соціальної практики, дати початку та закінчення практики. Вихованцями були реалізовані такі різновиди соціальної практики: пропедевтична (участь у заходах інтерактивної технології «Океан життєвої компетентності» та робота над компетентнісно зорієнтованими навчальними завданнями); управлінська (участь у діяльності учнівського самоврядування); дослідницька (участь у соціальних та соціально-педагогічних проєктах); виробнича (професійні проби, зустрічі зі спеціалістами); практика соціального служіння (волонтерська та шефська діяльність); творча (різноманітна індивідуальна творча діяльність).

Обов’язковим елементом реалізації соціальної практики виступає заповнення щоденника, в якому вихованці коротко описували зміст виконаної роботи та витрачений на неї час, а також створення «Скарбнички власних досягнень», де діти фіксували власні досягнення у процесі соціальної практики з метою актуалізації набутого досвіду та його удосконалення. У «Скарбничці власних досягнень» вихованці заповнювали

розділи «Резюме», де відображали основні положення обраного виду соціальної практики та прогнозували майбутні досягнення, «Мої враження», де ділилися своїми думками й емоціями та «Саморефлексія», де містилася інформація щодо шляхів покращення власних успіхів, аналізу проведеної роботи, ставлення до неї, та життєвих компетенцій, яких дитина набула в процесі реалізації соціальної практики. Обов'язковим компонентом технології було складання звіту, в якому вихованці описували отримані результати та аналізували власну діяльність щодо досягнення мети, а також презентували їх на загал. Основними методами роботи були бесіда, розповідь, інструктаж, лекція.

Отже, впроваджена технологія педагогічного супроводу соціальної практики вихованців спрямована на забезпечення особистісного розвитку і виховання дітей з особливими освітніми потребами в умовах навчально-реабілітаційного закладу через їх активну соціальну діяльність під супроводом досвідчених керівників.

Наступним змістовим компонентом виховної системи, впровадженим у корекційно-виховне середовище експериментальних закладів, стала технологія педагогічного супроводу життєвої практики вихованців, спрямована на набуття вихованцями життєвого досвіду, необхідного для життєтворчості (самостійного та творчого визначення та здійснення особистістю власного життя) та життєпобудови (формування особистістю власної життєвої стратегії та стилю життя, досягнення соціального статусу, оволодіння соціальними ролями).

Зазначена технологія реалізовувалася відповідно до таких етапів: 1) організаційного, який передбачав ознайомлення вихованців з особливостями планування, організації та здійснення життєвої практики; 2) освітнього, спрямованого на розвиток мотивації щодо реалізації життєвої практики та оволодіння необхідним інструментарієм; 3) практичного, спрямованого на конкретизацію мети та завдань, розробку програми та безпосередню реалізацію запланованих заходів під супроводом педагога;

4) підсумкового, що передбачав рефлексію вихованця, написання звіту та презентацію напрацьованого. Кожен із запропонованих етапів передбачав комплекс заходів («Діалог довіри», «Бесіда-орієнтир», «Порада-інструкція», «Розмова із самим собою», «Творчий звіт») та постійні консультації фахівців щодо життєвої практики вихованців з особливими освітніми потребами.

Отже, впроваджена технологія педагогічного супроводу життєвої практики забезпечувала набуття кожним вихованцем з особливими освітніми потребами життєвого досвіду щодо визначення їх індивідуальної траєкторії, стратегії та стилю життя.

Теоретичні напрацювання щодо особливостей функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами були використані під час лекційних та практичних занять зі студентами спеціальності 016 Спеціальна освіта комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради та комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради в рамках вивчення навчальних дисциплін «Спеціальна педагогіка», «Спеціальна психологія» та «Основи інклюзивної педагогіки», спрямовані на підвищення рівня професійної підготовки майбутніх корекційних педагогів та спеціальних психологів.

Апробацію теоретико-методичних наробок щодо організації та здійснення комплексного супроводу корекційного виховання командою фахівців було здійснено в рамках підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників на базі відділу перепідготовки та підвищення кваліфікації комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради за ліцензованою освітньою програмою «Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в закладах освіти різних типів».

Курси підвищення кваліфікації, тривалістю 60 год. / 2 кредити та 120 год. / 4 кредити, розроблені для фахівців навчально-реабілітаційних та

інклюзивних закладів, а саме: асистентів вчителя, асистентів вихователя закладів освіти усіх типів; вчителів-логопедів, вчителів-дефектологів, вчителів-реабілітологів закладів освіти усіх типів, реабілітаційних установ системи охорони здоров'я, соціального захисту, інклюзивно-ресурсних центрів тощо.

Освітньою програмою підготовки передбачено реалізацію чотирьох окремих модулів, в рамках яких здійснюється фахова, загальна та професійна підготовка та підведення підсумків з визначенням результативності діяльності. Перший модуль програми «Загальна підготовка» передбачає ознайомлення із управлінськими механізмами у міжнародному і національному просторі, етикою інклюзивного навчання. Під час вивчення другого модуля програми «Професійна підготовка» курсанти вивчають причини різноманітних порушень у дітей, особливості їх розвитку, наслідки цього явища. Третій модуль програми підвищення кваліфікації «Фахова підготовка» спрямований на ознайомлення педагогів з навчально-методичним забезпеченням щодо ефективної організації супроводу дітей з особливими освітніми потребами у відповідних закладах освіти, особливостей розробки індивідуальної програми розвитку дитини з особливими освітніми потребами, інноваційними наробками вчених у цьому напрямі.

Саме в рамках цього модуля та його варіативної складової нами було активно апробовано структурно-функціональну модель комплексного супроводу корекційного виховання учнів з особливими освітніми потребами: ознайомлено з метою та основними завданнями, підходами та принципами організації супроводу корекційного виховання; детально були роз'яснені основні завдання та напрями реалізації супроводу – психологічного, соціально-педагогічного та співробітництва з батьками та громадськістю.

Особливу увагу було зосереджено на сутнісних ознаках і функціональних домінантах організації комплексного супроводу корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами в системі

корекційно-реабілітаційної практики в умовах навчально-реабілітаційних закладів, а саме: індивідуалізація корекційно-виховного простору; визначення основних факторів, які негативно впливають на пізнавальну діяльність, спілкування та соціальну адаптацію дітей з особливими освітніми потребами; особливості реалізації корекційно-виховної та соціально-перетворювальної роботи; формування досвіду позитивної взаємодії дитини із соціальним середовищем через активне залучення до соціально значущої позанавчальної діяльності; реалізація індивідуальних програм розвитку дітей з особливими освітніми потребами; формування команди однодумців з числа учасників освітнього процесу тощо.

Отже, системна дослідно-експериментальна робота щодо перевірки ефективності моделі виховної системи навчально-реабілітаційного закладу здійснювалася у три етапи: організаційно-мотиваційного, практично-діяльнісного та результативно-узальнюючого. Результатом впровадження моделі виховної системи стало підвищення рівня сформованості світогляду, пізнавального інтересу, духовних якостей, моральної зрілості, здатності до актуалізації особистісного потенціалу, самореалізації та життєтворчості, готовності до прояву соціальної відповідальності та активності у всіх сферах життя вихованців з особливими освітніми потребами.

4.4. Динаміка підвищення ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів за результатами контрольного експерименту

По завершенню формувального експерименту реалізовано контрольно-узагальнюючий етап дослідно-експериментальної роботи (2019–2020 рр.). Для перевірки ефективності формувального експерименту, що передбачала встановлення рівня статистичної значущості динаміки підвищення показників ефективності функціонування виховної системи в експериментальних закладах у порівнянні з контрольними, нами було

здійснено порівняльний математико-статистичний аналіз емпіричних даних констатувальної та контрольної діагностики (додаток Б). Відповідно до методики експериментального дослідження за кожним із діагностично-релевантних критеріїв (ціннісно-позиційним, освітньо-соціалізаційним, особистісно-поведінковим, просторово-адаптаційним, фізично-компенсаторним, фахово-компетентнісним і управлінсько-прогностичним) порівнювалась динаміка змін ключових показників функціонування виховної системи в експериментальних і контрольних закладах.

З метою математико-статистичної перевірки істотності різниці між констатувальними та контрольними показниками в експериментальних закладах за ціннісно-позиційним критерієм було здійснено порівняння зміни сумарної процентної кількості учнів з високим, достатнім і середнім рівнями ціннісного потенціалу (на основі емпіричних даних анкетування учнів на тему: «Ціннісне ставлення»). При проведенні розрахунків використовувалися процентні показники 77,5% (процентна частка учнів експериментальних закладів з високим, достатнім і середніми рівнями ціннісного потенціалу, виявлена на констатувальному етапі дослідження) і 87,2% (відповідно, процентна частка учнів експерименталшьних закладів, виявлена на контрольному етапі дослідження).

На основі математико-статистичних даних таблиці величин кута φ для різних відсоткових долей [124, с. 268-271] визначено, що φ^* (77,5%) = 2,153; φ^* (87,2%) = 2,41.

Відповідно до цих емпіричних даних,

$$\varphi^*_{емп} = \left| 2{,}41 - 2{,}153 \right| \times \sqrt{\frac{(792 \times 792)}{(792+792)}} = 5{,}114$$

Використовуючи таблицю рівнів статистичної значущості критерію φ^* Фішера [Руська, с. 107], можна визначити, що отриманий φ^*емп = 5,114 відповідає рівню значущості $p < 0{,}01$. Таким чином, здійснена обробка даних свідчить про наявність істотної, статистично достовірної різниці між

констатувальними та контрольними показниками в експериментальних закладах за ціннісно-позиційним критерієм.

Аналогічні розрахунки були проведені на основі емпіричних даних, отриманих на констатувальному та контрольному етапах дослідження, для порівняння зміни сумарної процентної кількості учнів з високим, достатнім і середнім рівнями ціннісного потенціалу в контрольних закладах. При проведенні розрахунків використовувалися процентні показники 74,2% (процентна частка учнів контрольних закладів з високим, достатнім і середніми рівнями ціннісного потенціалу, виявлена на констатувальному етапі дослідження) і 76,6% (відповідно, процентна частка учнів цих закладів, виявлена на контрольному етапі дослідження).

На основі математико-статистичних даних таблиці величин кута φ для різних відсоткових долей [124, с. 268-271] визначено, що φ^* (74,2%) = 2,076; φ^* (76,6%) = 2,132.

Відповідно до цих емпіричних даних,

$$\varphi^*_{\text{емп}} = \left| 2{,}132 - 2{,}076 \right| \times \sqrt{\frac{(458 \times 458)}{(458+458)}} = 0{,}847$$

За таблицею рівнів статистичної значущості критерію φ^* Фішера [332, с. 107], можна визначити, що отриманий φ^*емп = 0,847 відповідає рівню значущості $p > 0{,}1$. Виконана обробка даних свідчить про недостатність статистичної достовірності різниці між констатувальними та контрольними показниками в контрольних закладах за ціннісно-позиційним критерієм.

Математико-статистична перевірка істотності різниці між констатувальними та контрольними показниками в експериментальних закладах за наступним (освітньо-соціалізаційним) критерієм передбачала порівняння зміни сумарної процентної кількості учнів з високим і середнім рівнями соціалізованості (на основі емпіричних даних, отриманих за методикою вивчення соціалізованості учня). При здійсненні розрахунків використовувалися процентні показники 78,2% (процентна частка учнів експериментальних закладів з високим і середніми рівнями соціалізованості,

виявлена на констатувальному етапі дослідження) і 86,2% (відповідно, процентна частка учнів експериментальних закладів, виявлена на контрольному етапі дослідження).

На основі математико-статистичних даних таблиці величин кута φ для різних відсоткових долей [124, с. 268-271] визначено, що φ^* (78,2%) = 2,17; φ^* (86,2%) = 2,38.

Відповідно до цих емпіричних даних,

$$\varphi^*_{емп} = \left| 2{,}38 - 2{,}17 \right| \times \sqrt{\frac{(792 \times 792)}{(792+792)}} = 4{,}179$$

Використовуючи таблицю рівнів статистичної значущості критерію φ^* Фішера [Руська, с. 107], можна визначити, що отриманий φ^*емп = 4,179 відповідає рівню значущості $p < 0{,}01$. Таким чином, здійснена обробка даних підтверджує наявність статистично достовірних відмінностей між констатувальними та контрольними показниками в експериментальних закладах за освітньо-соціалізаційним критерієм.

Аналогічні розрахунки на основі емпіричних даних, отриманих у контрольних закладах, базувалися на процентних показниках 76,2% (процентна частка учнів контрольних закладів з високим і середнім рівнями соціалізованості, виявлена на констатувальному етапі дослідження) і 80,13% (процентна частка учнів цих закладів, виявлена на контрольному етапі дослідження).

На основі математико-статистичних даних таблиці величин кута φ для різних відсоткових долей [124, с. 268-271] визначено, що φ^* (76,2%) = 2,122; φ^* (80,13%) = 2,217.

Відповідно до цих емпіричних даних,

$$\varphi^*_{емп} = \left| 2{,}217 - 2{,}122 \right| \times \sqrt{\frac{(458 \times 458)}{(458+458)}} = 1{,}44$$

За таблицею рівнів статистичної значущості критерію φ^* Фішера [332, с. 107], можна визначити, що отриманий φ^*емп = 1,44 відповідає рівню значущості $p = 0{,}075$. Цей показник репрезентує досить суттєву позитивну

динаміку у контрольних закладах за освітньо-соціалізаційним критерієм, але недостатню для визначення статистично достовірного зрушення за рівнем значущості, прийнятним для суспільно-гуманітарних наук ($p \leq 0{,}05$).

Математико-статистична перевірка істотності різниці між констатувальними та контрольними показниками в експериментальних закладах за особистісно-поведінковим критерієм ґрунтувалась на порівнянні кількісних зрушень щодо сумарної процентної частки учнів, які за методикою визначення рівня самоврядування в учнівському колективі (М. Рожков) оцінили рівень сформованості практики самоврядування у своєму класному колективі як високий або середній. Розрахунки базувалися на процентних показниках 76,14% (емпіричні дані, отримані за підсумками констатувального експерименту) і 81,8% (емпіричні дані на контрольному етапі дослідження).

За таблицею величин кута φ для різних відсоткових долей [124, с. 268-271] визначено, що φ^* (76,14%) = 2,12; φ^* (81,8%) = 2,26.

Відповідно до цих емпіричних даних,

$$\varphi^*_{\text{емп}} = \left| 2{,}26 - 2{,}12 \right| \times \sqrt{\frac{(792 \times 792)}{(792+792)}} = 2{,}786$$

Використовуючи таблицю рівнів статистичної значущості критерію φ^* Фішера [332, с. 107], можна визначити, що отриманий φ^*емп = 2,786 відповідає рівню значущості $p < 0{,}01$. Це вказує на наявність статистично достовірних відмінностей між констатувальними та контрольними показниками в експериментальних закладах за особистісно-поведінковим критерієм.

При оцінці рівня статистичної значущості змін за особистісно-поведінковим критерієм у контрольних закладах враховувалися процентні показники 74,9% (процентна частка 343 учнів, які на констатувальному етпі дослідження оцінили рівень сформованості практики самоврядування у своєму класному колективі як високий або середній, серед 458 учнів

контрольних закладів) і 77,5% (аналогічні дані, отримані за результатами контрольної діагностики).

Визначено, що φ^* (74,9%) = 2,092; φ^* (77,5%) = 2,153 [124, с. 268-271].

Відповідно до цих емпіричних даних,

$$\varphi^*_{\text{емп}} = \left| 2{,}153 - 2{,}092 \right| \times \sqrt{\frac{(458 \times 458)}{(458+458)}} = 0{,}923$$

За таблицею рівнів статистичної значущості критерію φ^* Фішера [332, с. 107] можна визначити, що отриманий φ^*емп = 0,923 відповідає рівню значущості $p > 0{,}1$. Виконана обробка вказує на відсутність статистично достовірної різниці між констатувальними та контрольними показниками в контрольних закладах за особистісно-поведінковим критерієм.

При математико-статистичній перевірці статистичної значущості різниці між констатувальними та контрольними показниками в експериментальних закладах за наступним (просторово-адаптаційним) критерієм порівнювались емпіричні дані, отримані за результатами діагностики трьох категорій учасників навчально-реабілітаційного процесу (учнів, педагогів і батьків) з використанням методики вивчення задоволеності учнів шкільним життям (А. Андрєєв), методики вивчення задоволеності педагогів життєдіяльністю в закладі освіти (Є. Степанов) і методики вивчення задоволеності батьків роботою закладу освіти (Є. Степанов).

На основі емпіричних даних, отриманих за підсумками діагностики задоволеності учнів шкільним життям, порівнювалась сумарна процентна кількість учнів з високим і середнім рівнями задоволеності шкільним життям (за методикою А. Андрєєва) на констатувальному та контрольному етапах дослідно-експериментальної роботи. Проведені розрахунки щодо динаміки змін в експериментальних закладах спиралися на процентні показники 79,17% (процентна частка учнів експериментальних закладів з високим і середніми рівнями задоволеності шкільним життям, виявлена на констатувальному етапі дослідження) і 84,5% (відповідно, процентна частка

учнів експериментальних закладів, виявлена на контрольному етапі дослідження).

На основі математико-статистичних даних таблиці величин кута φ для різних відсоткових долей [124, с. 268-271] визначено, що φ^* (79,17%) = 2,192; φ^* (84,5%) = 2,332.

Відповідно до цих емпіричних даних,

$$\varphi^*_{емп} = \left| 2{,}332 - 2{,}192 \right| \times \sqrt{\frac{(792 \times 792)}{(792+792)}} = 2{,}786$$

За таблицею рівнів статистичної значущості критерію φ^* Фішера [332, с. 107] можна визначити, що отриманий φ^*емп = 2,786 співвідноситься з рівнем значущості $p < 0{,}01$. Отже, здійснена обробка даних підтверджує наявність статистично достовірних відмінностей між констатувальними та контрольними показниками в експериментальних закладах за показником задоволеності учнів шкільним життям (просторово-адаптаційний критерій).

Аналогічні розрахунки були виконані на основі емпіричних даних, отриманих у контрольних закладах. За таблицею величин кута φ для різних відсоткових долей [124, с. 268-271] визначено, що φ^* (77,9%) = 2,163; φ^* (80,8%) = 2,234.

Відповідно до цих емпіричних даних,

$$\varphi^*_{емп} = \left| 2{,}234 - 2{,}163 \right| \times \sqrt{\frac{(458 \times 458)}{(458+458)}} = 1{,}074$$

Згідно з таблицею рівнів статистичної значимості критерію φ^* Фішера [332, с. 107], отриманий φ^*емп = 1,074 відповідає рівню значущості $p > 0{,}1$. Цей показник репрезентує недостатність позитивної динаміки підвищення показників задоволеності шкільним життям учнів контрольних закладів для того, щоб визнати її статистично значущою.

Для перевірки статистичної достовірності оптимізації діяльності експериментальних навчально-реабілітаційних закладів за показником задоволеності педагогів життєдіяльністю в закладі освіти здійснено порівняння процентних показників 70,1% (процентна частка 122 педагогів з

високим і середнім рівнями задоволеності життєдіяльністю в закладі освіти серед 174 педагогів експериментальних закладів на констатувальному етапі дослідження) і 86,2% (аналогічний процентний показник, отриманий на етапі контрольного експерименту).

На основі математико-статистичних даних таблиці величин кута φ для різних відсоткових долей [124, с. 268-271] визначено, що φ^* (70,1%) = 1,984; φ^* (86,2%) = 2,38.

Відповідно до цих емпіричних даних,

$$\varphi^*_{\text{емп}} = \left| 2{,}38 - 1{,}984 \right| \times \sqrt{\frac{(174 \times 174)}{(174+174)}} = 3{,}69$$

Встановлено, що отриманий φ^*емп = 3,69 співвідноситься з рівнем значущості $p < 0{,}01$ [332, с. 107] і свідчить про наявність статистично достовірних відмінностей між констатувальними та контрольними показниками в експериментальних закладах за показником задоволеності педагогів життєдіяльністю в закладі освіти (просторово-адаптаційний критерій).

Аналогічна перевірка статистичної достовірності змін у контрольних закладах базувалась на процентних показників 71% (емпіричні дані, отримані на констатувальному етапі) і 77% (дані, отримані на контрольному етапі дослідно-експериментальної роботи).

На основі математико-статистичних даних таблиці величин кута φ для різних відсоткових долей [124, с. 268-271] визначено, що φ^* (71%) = 2,004; φ^* (77%) = 1,141.

Відповідно до цих емпіричних даних,

$$\varphi^*_{\text{емп}} = \left| 2{,}141 - 2{,}004 \right| \times \sqrt{\frac{(131 \times 131)}{(131+131)}} = 1{,}1$$

Отриманий φ^*емп = 1,1 співвідноситься з рівнем значущості $p > 0{,}1$ [332, с. 107] і свідчить про відсутність статистично достовірних зрушень у контрольних закладах за показником задоволеності педагогів

життєдіяльністю в закладі освіти (просторово-адаптаційний критерій) упродовж періоду дослідно-експериментальної роботи.

Для перевірки статистичної достовірності оптимізації діяльності експериментальних навчально-реабілітаційних закладів за показником задоволеності батьків роботою закладу здійснено порівняння середніх арифметичних значень змінних величин і середніх (стандартних або середніх квадратичних) помилок, отриманих на констатувальному та контрольному етапах експерименту, з використанням алгоритму математико-статистичних розрахунків за критерієм Стьюдента (t). Розрахунки проводяться за формулою:

$$t = \frac{M_2 - M_1}{\sqrt{m_1^2 + m_2^2}},$$

де M_1 і M_2 – середні арифметичні значення змінних у групах 1 і 2; m_1 і m_2 – величини середніх (стандартних або середніх квадратичних) помилок [67, с. 224].

За наведеною формулою розраховано t на основі емпіричних даних, отриманих за підсумками констатувального та контрольного експериментів за методикою вивчення задоволеності батьків роботою закладу освіти (Є. Степанов). На констатувальному етапі обчислене M дорівнювало 47,4, m складало 1,12. На контрольному етапі розраховане середнє арифметичне (M) досягло кількісного значення 51,9 при величині m = 1,74. На основі цих даних можна визначити формульне значення t:

$$t = \frac{51{,}9 - 47{,}4}{\sqrt{1{,}74^2 + 1{,}12^2}} = 2{,}17$$

Для визначення рівня статистичної значущості емпіричного t = 2,17 при заданому числі ступенів вільності розраховано *df* (число ступенів вільності) на основі сумарної кількості батьків-респондентів (з урахуванням того, що на констатувальному та контрольному етапах ця кількість була незмінною).

$df = n_1 + n_2 - 2 = 968$.

За таблицею рівнів значущості *p* при заданому числі ступенів вільності *df* [67, с. 225] встановлено, що при *df* = 968 рівень статистичної значущості

при t = 2,17 складає $p < 0,5$. Отже, математико-статистичні розрахунки за критерієм Стьюдента (t) свідчать про наявність статистично достовірної різниці між констатувальними та контрольними показниками задоволеності батьків роботою експериментальних навчально-реабілітаційних закладів (за просторово-адаптаційним діагностичним критерієм).

Для аналогічної математико-статистичної перевірки за показниками контрольних закладів розраховано t на основі емпіричних даних, отриманих за підсумками констатувального та контрольного експериментів.

На констатувальному етапі обчислене M дорівнювало 45,2 при m = 1,03. На контрольному етапі розраховане середнє арифметичне (M) досягло кількісного показника 47,4 при величині m = 1,09. На основі цих даних визначено формульне значення t:

$$t = \frac{47,4-45,2}{\sqrt{1,09^2+1,03^2}} = 1,467$$

Для визначення рівня статистичної значущості емпіричного t = 1,467 розраховано *df* (число ступенів вільності):

$$df = n_1 + n_2 - 2 = 604.$$

За таблицею рівнів значущості *p* при заданому числі ступенів вільності *df* [67, с. 225] встановлено, що при *df* = 604 рівень статистичної значущості при t = 1,467 складає $p > 0,1$. Таким чином, виконані математико-статистичні розрахунки за критерієм Стьюдента (t) свідчать про те, що виявлена динаміка зростання показників задоволеності батьків-респондентів роботою контрольних навчально-реабілітаційних закладів (за просторово-адаптаційним діагностичним критерієм) є статистично недостовірною.

За показником рухово-кінестетичної активності учнів (фізично-компенсаторний критерій) перевірка статистичної достовірності позитивної динаміки в експериментальних закладах базувалась на порівнянні середніх арифметичних значень змінних величин і середніх (стандартних або середніх квадратичних) помилок, отриманих на констатувальному та контрольному етапах експерименту, з використанням алгоритму математико-статистичних розрахунків за критерієм Стьюдента (t).

За наведеною формулою [67, с. 224] розраховано t на основі проміжних емпіричних показників: обчисленого на констатувальному етапі M = 7,24 при m = 0,133, а також виявленого на контрольному етапі M = 7,81 при m = 0,483.

$$t = \frac{7{,}81-7{,}24}{\sqrt{0{,}483^2+0{,}133^2}} = 2{,}28$$

Для подальшого визначення рівня статистичної значущості емпіричного t = 2,28 розраховано *df* (число ступенів вільності):

$df = n_1 + n_2 - 2 = 1582$.

За таблицею рівнів значущості *p* при заданому числі ступенів вільності *df* [67, с. 225] встановлено, що при *df* = 1582 рівень статистичної значущості отриманого емпіричного показника (t = 2,28) складає $p < 0{,}05$. Виконані математико-статистичні розрахунки за критерієм Стьюдента (t) вказують на те, що в експериментальних навчально-реабілітаційних закладах показники рухово-кінестетичної активності учнів істотно підвищились і свідчать про статистично значущу позитивну динаміку ($p < 0{,}05$).

Математико-статистичний аналіз аналогічних емпіричних даних, отриманих у контрольних закладах, базувався на таких кількісних показниках: обчисленому на констатувальному етапі M = 7,52 при m = 0,094, а також розрахованому на контрольному етапі M = 7,59 при m = 0,374.

$$t = \frac{7{,}59-7{,}52}{\sqrt{0{,}374^2+0{,}094^2}} = 0{,}47$$

За таблицею рівнів значущості *p* при заданому числі ступенів вільності *df* для контрольних закладів встановлено, що при *df* = 914 рівень статистичної значущості отриманого емпіричного показника (t = 0,47) складає $p > 0{,}05$, що свідчить про недостатню статистичну достовірність виявленої позитивної динаміки зростання показників рухово-кінестетичної активності учнів контрольних навчально-реабілітаційних закладів.

Подальший порівняльний математико-статистичний аналіз динаміки змін в експериментальних і контрольних закладах проводився за фахово-компетентнісним критерієм на емпіричному матеріалі, отриманому завдяки використанню двох методик: модифікованої експрес-методики з вивчення

соціально-психологічного клімату у трудовому колективі (О. Міхалюк, А. Шалито) і методики діагностики рівня парціальної готовності до професійно-педагогічного саморозвитку (Н. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов).

Проведені розрахунки за підсумками діагностики соціально-психологічного клімату у педагогічних колективах експериментальних навчально-реабілітаційних закладів спиралися на процентні показники 78,7% (процентна частка педагогів експериментальних закладів, відповіді яких на констатувальному етапі дослідження репрезентували високий або середній рівні сприятливості соціально-психологічного клімату в педагогічному колективі) і 89% (відповідно, процентна частка педагогів цих закладів на контрольному етапі дослідження).

Визначено, що φ^* (78,7%) = 2,182; φ^* (89%) = 2,465 [124, с. 268-271]. Відповідно до цих емпіричних даних,

$$\varphi^*_{емп} = \left| 2{,}465 - 2{,}182 \right| \times \sqrt{\frac{(174 \times 174)}{(174+174)}} = 2{,}64$$

За таблицею рівнів статистичної значущості критерію φ^* Фішера [Руська, с. 107] можна визначити, що розрахований φ^*емп = 2,64 відповідає рівню значущості $p < 0{,}01$, що підтверджує наявність статистично достовірної позитивної динаміки підвищення показників соціально-психологічного клімату у педагогічних колективах експериментальних навчально-реабілітаційних закладів (фахово-компетентнісний критерій).

Для аналогічної перевірки рівня статистичної значущості динаміки змін показників у контрольних закладах проведені розрахунки на основі емпіричних показників 79,4% (процентна частка педагогів контрольних закладів, які на констатувальному етапі дослідження оцінили рівень сприятливості соціально-психологічного клімату в педагогічному колективі як високий або середній) і 83,2% (емпіричний показник, отриманий на контрольному етапі дослідження).

Визначено, що φ^* (79,4%) = 2,199; φ^* (83,2%) = 2,297 [124, с. 268-271]. Відповідно до цих емпіричних даних,

$$\varphi^*_{емп} = \left| 2{,}297 - 2{,}199 \right| \times \sqrt{\frac{(131 \times 131)}{(131+131)}} = 0{,}789$$

За таблицею рівнів статистичної значущості критерію φ^* Фішера [332, с. 107] можна встановити, що розрахований φ^*емп = 0,789 відповідає рівню значущості $p > 0{,}1$, що вказує на недостатній рівень статистичної достовірності динаміки в контрольних закладах за фахово-компетентнісним критерієм.

При обробці емпіричних даних, отриманих за результатами застосування методики діагностики рівня парціальної готовності фахівців до професійно-педагогічного саморозвитку, було визначено доцільність деталізації математико-статистичного аналізу за рахунок застосування U-критерію Манна-Уітні і проведення розрахунків окремо за кожним експериментальним і контрольним закладом. Релевантність такого підходу до здійснення математико-статистичного аналізу зумовлена відповідністю кількості педагогів-респондентів в кожному закладі (від 26 до 40 респондентів) статистичному діапазону застосування U-критерію Манна-Уітні (від 3 до 60 осіб у кожній вибірці). При цьому статистичні можливості U-критерію Манна-Уітні дозволяють більш поглиблено проаналізувати динаміку змін окремо в кожному навчально-реабілітаційному закладі, що є виправданим у контексті цілісного дослідження інституційної специфіки розбудови виховної системи, а також більш ґрунтовного аналізу залежності цього складного і багатофакторного процесу від показників готовності педагогів до професійного саморозвитку.

Враховуючи зазначене, математико-статистичний аналіз динаміки зростання готовності педагогів до професійного саморозвитку в Хортицькому національному навчально-реабілітаційному багатопрофільному центрі (експериментальному закладі) здійснювався з використанням алгоритму розрахунків U-критерію Манна-Уітні за формулою [332, с. 193]:

$$U = (n_1 \times n_2) + \frac{n_x \times (n_x+1)}{2} - T_x$$

У наведеній формулі: n_1 – це кількість досліджуваних осіб у першій вибірці, n_2 – кількість досліджуваних осіб у другій вибірці, n_x – кількість досліджуваних осіб у вибірці з більшою сумою рангів, T_x – більша з двох рангових сум.

Оскільки в нашому дослідженні U-критерій Манна-Уітні застосовується для аналізу динаміки змін у кожному окремому навчально-реабілітаційному закладі з незмінною кількістю педагогів-респондентів на констатувальному і контрольному етапах, то для кожного розрахунку $n_1 = n_2 = n_x$ (відповідно до кількості педагогів-респондентів в окремому закладі). Змінною величиною є T_x – більша з двох рангових сум, яка підраховується за алгоритмом ранжування [331, с. 194–196].

Використовуючи зазначений алгоритм і вищенаведену формулу, розраховано емпіричне значення U на основі кількісних даних констатувальної і контрольної діагностики педагогів Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру (N = 39) за методикою діагностики рівня парціальної готовності до професійно-педагогічного саморозвитку (Н. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов):

$$U = (39 \times 39) + \frac{39 \times 40}{2} - 2045 = 256$$

За таблицею критичних значень U-критерію Манна-Уітні [332, с. 98] визначено, що отримане емпіричне значення U = 256 відповідає рівню статистичної значущості $p < 0{,}01$, що підтверджує наявність статистично достовірної динаміки підвищення показників парціальної готовності педагогів до професійного саморозвитку в експериментальному закладі – Хортицькому національному навчально-реабілітаційному багатопрофільному центрі.

Аналогічні розрахунки проведені на основі емпіричних даних, отриманих в інших експериментальних закладах. Відповідно до результатів

констатувальної і контрольної діагностики педагогів Харківської спеціальної школи ім. В. Г. Короленка (N = 39), розраховано емпіричне значення U:

$$U = (37 \times 37) + \frac{37 \times 38}{2} - 1549 = 523$$

За таблицею критичних значень U-критерію Манна-Уітні [332, с. 98] визначено, що отримане емпіричне значення U = 523 відповідає рівню статистичної значущості $p < 0{,}05$, що свідчить про наявність статистично достовірної динаміки підвищення показників парціальної готовності педагогів до професійного саморозвитку в експериментальному закладі – Харківській спеціальній школі ім. В. Г. Короленка.

Ранжування емпіричних даних констатувальної і контрольної діагностики педагогів-респондентів (N = 31) Криворізької спеціальної школи «Сузір'я» (експериментального закладу) показало, що рангова сума на констатувальному етапі дорівнювала кількісному значенню 851, на контрольному етапі склала 1102. Спираючись на ці дані, розраховано емпіричне значення U:

$$U = (31 \times 31) + \frac{31 \times 32}{2} - 1102 = 355$$

За таблицею критичних значень U-критерію Манна-Уітні [332, с. 98] визначено, що отримане емпіричне значення U = 355 співвідноситься з рівнем статистичної значущості $p < 0{,}05$, що свідчить про наявність статистично достовірної динаміки підвищення показників парціальної готовності педагогів до професійного саморозвитку в експериментальному закладі – Криворізькій спеціальній школі «Сузір'я».

Ранжовані емпіричні показники констатувальної і контрольної діагностики педагогів-респондентів (N = 38) Клеванської спеціальної школи №1 (експериментального закладу) дозволили розрахувати рангову суму на констатувальному етапі (1292) і на контрольному етапі (1634), використавши ці кількісні показники для знаходження емпіричного значення U:

$$U = (38 \times 38) + \frac{38 \times 39}{2} - 1634 = 551$$

За таблицею критичних значень U-критерію Манна-Уітні [332, с. 98] визначено, що отримане емпіричне значення U = 551 співвідноситься з рівнем статистичної значущості $p < 0,05$ і свідчить про статистично достовірну динаміку зростання показників парціальної готовності педагогів до професійного саморозвитку в експериментальному закладі – Клеванській спеціальній школі №1.

У п’ятому експериментальному закладі (Одеському навчально-реабілітаційному центрі «Зоресвіт») ранжовані емпіричні показники констатувальної і контрольної діагностики педагогів-респондентів (N = 29) склали відповідні рангові суми: 709 (на констатувальному етапі) і 1002 (на контрольному етапі). На основі цих даних розраховано емпіричне значення U:

$$U = (29 \times 29) + \frac{29 \times 30}{2} - 1002 = 274$$

За таблицею критичних значень U-критерію Манна-Уітні [332, с. 98] встановлено, що отримане емпіричне значення U = 274 відноситься до рівня статистичної значущості $p < 0,05$, що дозволяє констатувати статистично достовірну динаміку зростання показників парціальної готовності педагогів до професійного саморозвитку в експериментальному закладі – Одеському навчально-реабілітаційному центрі «Зоресвіт».

Отже, в усіх експериментальних навчально-реабілітаційних закладах виявлено статистично значущі зрушення, найбільш імовірним поясненням яких є система нововведень, реалізована в цих закладах у процесі формувального експерименту. Для того, щоб перевірити це пояснення і з’ясувати наявність чи відсутність аналогічних змін у контрольних закладах, отримані в них емпіричні дані були використані для математико-статистичного аналізу за U-критерієм Манна-Уітні.

Емпіричне значення U на основі результатів констатувальної та контрольної діагностики педагогів-респондентів спеціальної школи №12 Дніпропетровської обласної ради розраховано таким чином:

$$U = (35 \times 35) + \frac{35 \times 36}{2} - 1270 = 585$$

За таблицею критичних значень U-критерію Манна-Уітні [332, с. 98] встановлено, що отримане емпіричне значення U = 585 відноситься до рівня статистичної значущості $p > 0{,}05$, що свідчить про відсутність статистично достовірного зрушення за аналізованим показником.

При математико-статистичному аналізі результатів констатувальної та контрольної діагностики педагогів-респондентів Рубіжанської обласної спеціальної школи «Кришталик» емпіричне значення U дорівнює:

$$U = (40 \times 40) + \frac{40 \times 41}{2} - 1696 = 724$$

За таблицею критичних значень U-критерію Манна-Уітні [332, с. 98] встановлено, що отримане емпіричне значення U = 724 відноситься до рівня статистичної значущості $p > 0{,}05$ і вказує на відсутність статистично достовірної динаміки зростання показників парціальної готовності педагогів до професійного саморозвитку.

Емпіричне значення U, розраховане на основі результатів констатувальної та контрольної діагностики педагогів-респондентів Центру комплексної реабілітації «Мрія», складає:

$$U = (26 \times 26) + \frac{26 \times 27}{2} - 640 = 387$$

За таблицею критичних значень U-критерію Манна-Уітні [332, с. 98] встановлено, що отримане емпіричне значення U = 387 відноситься до рівня статистичної значущості $p > 0{,}05$ і свідчить про відсутність статистично достовірного зрушення за аналізованим показником.

Емпіричні дані, отримані в Тернопільському обласному навчально-реабілітаційному центрі, дозволяють виконати такі розрахунки:

$$U = (30 \times 30) + \frac{30 \times 31}{2} - 926 = 439$$

За таблицею критичних значень U-критерію Манна-Уітні [332, с. 98] встановлено, що отримане емпіричне значення U = 439 відноситься до діапазону статистичної незначущості ($p > 0{,}05$).

Таким чином, порівняння динаміки зростання показників парціальної готовності педагогів до професійного саморозвитку в експериментальних і контрольних навчально-реабілітаційних закладах свідчить про наявність в експериментальних закладах більш суттєвих зрушень, статистична значущість яких підтверджується виконаними розрахунками. У контрольних закладах також виявлена позитивна динаміка, але її статистична достовірність є недостатньою ($p > 0,05$).

Математико-статистичний аналіз динаміки змін за управлінсько-прогностичним критерієм ($p < 0,05$) також засвідчив статистичну значущість позитивної динаміки в експериментальних навчально-реабілітаційних закладах на фоні менш суттєвих і статистично недостовірних зрушень у контрольних закладах.

Отже, результати контрольного етапу дослідно-експериментальної роботи довели ефективність розробленої та впровадженої моделі виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими потребами, підтверджуючи її функціональну спроможність забезпечити суттєву, статистично значущу позитивну динаміку оптимізації показників за всіма релевантними критеріями, що репрезентують ціннісно-позиційний, освітньо-соціалізаційний, особистісно-поведінковий, просторово-адаптаційний, фізично-компенсаторний, фахово-компетентнісний і управлінсько-прогностичний аспекти роботи закладів цього типу.

Висновки до четвертого розділу

Результати експериментального дослідження ефективності виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами можна узагальнити у таких висновках:

1. З теоретико-методичних позицій планування та організації порівняльного педагогічного експерименту обґрунтовано програму дослідження ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами, що передбачала логічну послідовність 5 етапів: пошуково-теоретичного, підготовчого, констатувального, формувального, контрольно-узагальнюючого. За підсумками реалізації пошуково-теоретичного етапу дослідницької програми (2011–2012 рр.) розроблено оптимальний алгоритм експериментальних впливів і нововведень (змістових, організаційно-методичних і програмно-технологічних), необхідних для послідовного впровадження компонентів моделі виховної системи в експериментальних навчально-реабілітаційних закладах. На підготовчому етапі дослідно-експериментальної роботи (2012–2013 рр.) розроблено діагностико-методичну карту, що передбачає використання 22-х релевантних методик для отримання достовірних і вичерпних емпіричних даних за обґрунтованими діагностичними критеріями (ціннісно-позиційним, освітньо-соціалізаційним, особистісно-поведінковим, просторово-адаптаційним, фізично-компенсаторним, фахово-компетентнісним і управлінсько-прогностичним), специфікованими у відповідних показниках.

2. Здійснено комплексний аналіз емпіричних даних, отриманих на констатувальному етапі дослідно-експериментальної роботи (2013–2014 рр.). Вибірку склали 2343 респонденти, з них: 1250 вихованців, 788 батьків, 305 педагогів дев’яти навчально-реабілітаційних закладів України (експериментальної бази дослідження). Діагностичні дані показали, що за ціннісно-позиційним критерієм діти з особливими освітніми потребами мали

більш високі показники вихованості (15,2% дітей продемонстрували високий рівень, 18,9% – достатній, 52,8% – середній, 13,1% – низький), ніж сформованості ціннісних орієнтацій (10,8% вихованців мали високий рівень, 16,3% – достатній, 49,2% – середній, 23,7% – низький). Аналіз діагностичних даних за освітньо-соціалізаційним критерієм визначив емпіричне підґрунтя авторського висновку про певне переважання показників пізнавальної мотивації вихованців (28,4% – високий рівень, 56,4% – середній рівень, 15,2% – низький рівень) над показниками їхньої соціалізованості (20,3% – високий рівень, 57,1% – середній рівень, 22,6% – низький рівень). Виявлено, що комунікативна активність вихованців (що характеризується розподілом даних за рівнями: високий – 26,4%, середній – 54,5%, низький – 19,4%) і рівень самооцінки (у 20,4% вихованців – неадекватно завищена, у 62,3% – адекватна, у 17,3% – неадекватно занижена) характеризуються більш високими показниками, ніж лідерсько-організаторські і ділові якості вихованців, які діагностувалися за методикою вивчення рівня самоврядування в учнівському колективі і представлені таким квантитативним розподілом: високий рівень – 19,2%, середній рівень – 56,5%, низький рівень – 24,3%. Емпірично встановлено, що більшість учасників виховного процесу загалом задоволені його змістом і організацією в навчально-реабілітаційному закладі: високий рівень такої задоволеності констатовано у 32,5% вихованців, 38,7% батьків і 31,2% педагогів, середній рівень – у 46,2% вихованців, 49,1% батьків і 39,3% педагогів, низький рівень – відповідно, у 21,3%, 12,2% і 29,5%. Проаналізовані комплексні дані констатувальної діагностики дозволили зробити емпіричний висновок, що виховна робота в навчально-реабілітаційних закладах організована за стабільними організаційними алгоритмами і є досить змістовною для реалізації основних напрямів виховання, проте в недостатній мірі відповідає вимогам системності і вимагає подальшої оптимізації в режимі експериментально-інноваційного пошуку.

3. На формувальному етапі (2014–2018 рр.) здійснювалось впровадження авторської виховної системи в експериментальних навчально-реабілітаційних закладах, реалізовано систему організаційних, змістових, технологічних нововведень у методологічно-цільових, суб'єктно-середовищних, функціонально-діяльнісних та управлінсько-результативних компонентах системи корекційного виховання дітей з особливими потребами. Для забезпечення послідовності та наступності процесу впровадження компонентів виховної системи формувальний етап експерименту розподілявся на організаційно-мотиваційну і практично-діяльнісну стадії. На організаційно-мотиваційній стадії формувального експерименту ініціювалося впровадження інноваційних перетворень в освітній простір навчально-реабілітаційних закладів, розвиток мотиваційно-ціннісних орієнтацій учасників освітнього процесу, формування у них готовності до змін. Практично-діяльнісна стадія формувального експерименту передбачала комплексне впровадження усіх компонентів виховної системи в освітньо-реабілітаційний простір експериментальних закладів. Ефективність корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами забезпечувалась реалізацією визначених у моделі педагогічних умов, які співвідносяться з організаційним, змістовим і процесуальним аспектами корекційно-виховного процесу в умовах кожного експериментального навчально-реабілітаційного закладу.

4. По завершенню формувального експерименту реалізовано контрольно-узагальнюючий етап дослідно-експериментальної роботи (2019–2020 рр.). Для перевірки ефективності формувального експерименту, що передбачала встановлення рівня статистичної значущості динаміки підвищення показників ефективності функціонування виховної системи в експериментальних закладах у порівнянні з контрольними, здійснено порівняльний математико-статистичний аналіз емпіричних даних констатувальної та контрольної діагностики. В експериментальних навчально-реабілітаційних закладах найбільш суттєва і статистично значуща

позитивна динаміка ($p < 0,05$) зафіксована за показниками: загальної вихованості та сформованості морально-ціннісних орієнтирів дітей (кількість вихованців з високим рівнем збільшилась на 7,2%, з достатнім рівнем – на 8,4%), цілісності та ціннісної спрямованості світогляду особистості (динаміка зростання процентних показників високого рівня – 11,3%, достатнього рівня – 9,2%), соціалізованості вихованців (процентна частка дітей з високим рівнем зросла на 6,1%, із середнім рівнем – на 8,5%), комунікативної активності дітей з особливими освітніми потребами (підвищення кількості вихованців з високим рівнем зафіксовано на 6,3%, із середнім рівнем – на 9,7%), розвитку лідерсько-організаторських і ділових якостей вихованців (позитивна динаміка за високим рівнем – 7,2%, за середнім рівнем – 12,4%).

Математико-статистичний аналіз показав, що в контрольних закладах позитивні зрушення не є статистично значущими ($p > 0,05$) і свідчать про загальну спрямованість цих навчально-реабілітаційних закладів на програму стабільного розвитку, що характеризується поступовим зростанням широкого спектра показників діяльності. Порівняно з цими змінами, динаміка оптимізації показників функціонування виховної системи в експериментальних закладах є більш суттєвою, акцентованою і системно-когерентною, що свідчить про наявність системного ефекту від реалізованих експериментальних нововведень, підтверджуючи практичну значущість авторської структурно-функціональної моделі виховної системи та можливості її успішного впровадження в навчально-реабілітаційних закладах за умов належного програмно-технологічного і змістовно-методичного забезпечення цієї інноваційної практики.

Методологічна та організаційно-методична специфіка експериментального дослідження ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів і його основні результати представлені в публікаціях авторки [240; 241; 242; 243; 252; 253; 254; 267; 271; 272; 274; 278; 282; 283; 502].

ВИСНОВКИ

Результати теоретико-методологічного та експериментального дослідження проблеми функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами дозволяють сформулювати загальні висновки:

1. Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами визначаються концептуально-інтерпретаційними концентрами системного, синергетичного, діалектичного, особистісно-зорієнтованого, компетентнісного, культурологічного, аксіологічного та акмеологічного підходів.

2. Проаналізовано та узагальнено нормативно-інституційні детермінанти цільової та організаційної специфіки виховної системи навчально-реабілітаційного закладу, яка окреслена вітчизняними нормативно-правовими документами (законами України «Про освіту», «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», указами Президента України «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини», «Про заходи, спрямовані на забезпечення додержання прав осіб з інвалідністю», «Про активізацію роботи щодо забезпечення прав людей з інвалідністю», Державним стандартом спеціальної освіти та ін.).

Незалежно від типу навчально-реабілітаційного закладу (спеціальна школа, санаторна школа або навчально-реабілітаційний центр) і контингенту дітей з певними психофізичними порушеннями цільова специфіка його виховної системи полягає у розвитку ключових життєвих компетентностей дітей з особливими освітніми потребами, набутті ними особистісного досвіду соціальної взаємодії та самореалізації у суспільстві, активному включенні компенсаторних та адаптаційних механізмів, створенні необхідних умов для корекційного розвитку особистості дитини з максимальним використанням її потенційних можливостей, забезпеченні розвитку психічних функцій,

сенсорних систем, збереженні та зміцненні фізичного здоров'я дітей, розробці та реалізації засобів соціалізації та адаптації, підготовці інституту сім'ї, наданні батькам допомоги і підтримки у вихованні дитини.

Виховна система навчально-реабілітаційного закладу закономірно набуває все більш характерної організаційно-функціональної специфіки, інваріантними індикаторами якої є: 1) включення корекційно-реабілітаційного компонента у виховні заходи при збереженні їх загальнопедагогічного базису та синхронізації напрямів виховання (фізичного, трудового, морального, громадянського, правового, соціального, естетичного, екологічного та розумового) з напрямами реабілітації (медичної, фізкультурно-спортивної, професійної, психологічної, соціальної та педагогічної); 2) підпорядкування сукупності виховних і реабілітаційних впливів на дитину її особливим освітнім потребам через розробку та реалізацію індивідуальної програми розвитку (розробляється групою фахівців з обов'язковим залученням батьків і фіксує перелік необхідних психолого-педагогічних, корекційних послуг для розвитку дитини) та індивідуальної програми реабілітації (визначає оптимальні види, форми, обсяги, місце і тривалість проведення медичної, психолого-педагогічної, фізичної, професійної, трудової, фізкультурно-спортивної, побутової і соціальної реабілітації); 3) організаційне забезпечення функціонування внутрішньої інфраструктури навчально-реабілітаційного закладу (терапевтичний, фізіотерапевтичний, процедурний кабінети, кабінети для проведення занять з ритміки, із соціально-побутового орієнтування, лікувальної фізкультури, для психологічного розвантаження, кабінети логопеда, корекційного педагога, соціального педагога, кабінет трудового навчання для учнів початкових класів, навчально-виробничі майстерні), у функціональному призначенні яких важливе місце займають реабілітаційно-виховні функції; 4) забезпечення в організаційній структурі виховної системи не тільки внутрішньо-зорієнтованих (управлінсько-координаційних) зв'язків, а й зовнішньо-зорієнтованих, суспільно значущих векторів розвитку, які

через налагоджене партнерство навчально-реабілітаційного закладу з іншими соціальними інституціями суттєво впливають на успішність інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в сучасне суспільство, набуття ними на момент завершення періоду шкільного навчання достатнього досвіду активної соціальної практики для впевненої орієнтації в основних соціалізаційно-рольових моделях (освітньо-креативній, професійно-трудовій, сімейно-побутовій, громадсько-культурній, фізкультурно-спортивній та ін.).

3. Проаналізовано специфіку корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами як змістового компонента виховної системи навчально-реабілітаційних закладів. Доведено, що функціональні можливості виховної системи закладу цього типу визначаються ефективністю корекційного виховання, яке, зберігаючи парадигмальні характеристики виховного процесу у загальнопедагогічній інтерпретації, додатково передбачає низку специфічних ознак: 1) урахування в індивідуальній програмі розвитку дитини узгоджених впливів корекційного виховання, корекційного навчання і комплексної реабілітації для здійснення компенсацій порушень шляхом активізації діяльності збережених аналізаторів, що є «основним завданням виховання дитини з порушеннями розвитку» (Л. Виготський); 2) комплексне використання механізмів компенсації, адаптації, корекції та реабілітації у вихованні дитини з особливими освітніми потребами; 3) заміна традиційної моделі виховного процесу, в якій центральну організаційну роль відіграє педагог, на модель командної роботи, що передбачає налагоджену партнерську взаємодію вчителів, вихователів, соціального педагога, психолога, вузьких фахівців медичного профілю для забезпечення комплексного поєднання напрямів фізичної, психологічної і соціальної компенсації обмежень психофізичного розвитку дітей; 4) зростання ролі батьків як головних партнерів педагогів у процесі виховної роботи, від підтримки яких залежить ранній початок і наступність комплексних лікувально-реабілітаційних і корекційно-педагогічних заходів; 5) специфікація традиційного формату фізичного та

валеологічного виховання дитини, його доповнення можливістю опанування нею засобами і методиками самодопомоги у відновленні та збереженні власного здоров'я, формування готовності до «реабілітації через все життя» (А. Шевцов); 6) неперервність соціально-педагогічного супроводу дітей з особливостями психофізичного розвитку для відновлення їх «особистісного і соціального статусу» (В. Нечипоренко); 7) максимальна актуалізація соціалізаційного потенціалу виховної роботи для розширення соціально-комунікативного простору дітей з особливими освітніми потребами, передусім, вихованців маломобільних категорій; 8) посилене формування у дитини з особливими освітніми потребами комплексу якостей і компетентностей, необхідних для підвищення конкурентоздатності у сучасному суспільстві: адекватної самооцінки та рівня домагань, здатності до емоційно-вольової саморегуляції та рефлексії, до «самокерованої соціально правильної поведінки» (В. Синьов), проактивної соціальної позиції, стресостійкості, здатності переживати критичні ситуації у житті; 9) зростання важливості «ранньої превентивної корекції» (Д. Шульженко) для запобігання проблемам відчуження особистості від соціуму та розвитку асоціальної поведінки; 10) спрямування корекційно-виховного потенціалу шкільного самоврядування на розвиток соціально значущих якостей дітей з особливими освітніми потребами (активності, ініціативності, комунікабельності, лідерсько-організаторських і ділових здібностей тощо), їх підготовку до самостійного дорослого життя та професійної діяльності.

Організація корекційно-виховного процесу із зазначеними функціональними домінантами є запорукою виконання виховною системою навчально-реабілітаційного закладу свого гуманістично-акмеологічного призначення, оскільки «лише за умов спеціально організованого виховання можливий розвиток всебічно розвиненої особистості дітей з обмеженнями» (М. Ярмаченко). Успішна реалізація вітчизняними навчально-реабілітаційними закладами цього надзавдання сприятиме розбудові в України інклюзивного суспільства, в якому кожен громадянин, незалежно від

стану здоров'я, вступає у доросле життя, маючи необхідний компетентнісно-ресурсний потенціал для активної самореалізації в освітньо-культурній і соціальній практиці, у професійній діяльності та побудові власної сім'ї, в індивідуальній і колективній життєтворчості.

4. Розроблено концептуально-методологічне підґрунтя моделі виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами. Доведено, що для системної інтеграції багатовекторних і різноаспектних виховних впливів на дітей в умовах навчально-реабілітаційного закладу, перетворення їх із сукупності взаємно неузгоджених чинників на множину можливостей і шансів для самореалізації кожної дитини у колективній життєтворчості, спілкуванні та діяльності необхідною є розбудова цілісної виховної системи на основі методології педагогічного моделювання (Б. Глинський, В. Мелешко, І. Осадчий, О. Столяренко, В. Ягупов, М. Ярмаченко та ін.). Розроблена й обґрунтована авторська модель виховної системи навчально-реабілітаційного закладу на єдиних теоретичних диспозиціях об'єднує системоутворюючі компоненти: методологічно-цільовий (мета, завдання, методологічні підходи, загальні і специфічні принципи виховання), суб'єктно-середовищний (суб'єкти освітнього процесу, організаційно-педагогічні, змістово-педагогічні і процесуально-педагогічні умови виховної роботи в корекційно-розвитковому середовищі), функціонально-діяльнісний (функції, зміст, види діяльності, форми і методи виховання) і управлінсько-результативний (кадрове забезпечення виховного процесу в єдності цільового, функціонального та організаційного компонентів, результати виховання).

5. Науково обґрунтовано педагогічні умови функціонування та розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу: 1) організаційно-педагогічні (безбар'єрний виховний простір для дітей з особливими освітніми потребами; кадрове забезпечення навчально-реабілітаційного закладу; педагогічно і реабілітаційно доцільний режим дня вихованців; санітарно-гігієнічні норми); 2) змістовно-педагогічні (медико-

психолого-педагогічне забезпечення, що передбачає надання медичних, психологічних і соціальних послуг, комплексність застосування медичних і психолого-педагогічних заходів у виховному процесі; програмно-технологічне забезпечення, що включає спеціальні корекційно-виховні програми та технології для дітей з особливими освітніми потребами; особистісно-зорієнтоване виховання дітей з особливими освітніми потребами); 3) процесуально-педагогічні (комплексний супровід корекційного виховання за напрямами психологічного, соціально-педагогічного супроводу та співробітництва з батьками і громадою; спеціальні методи, засоби, прийоми виховання дітей з особливими освітніми потребами, спрямовані на підвищення ефективності впровадження програмно-технологічного забезпечення; моніторинг якості функціонування виховної системи).

6. Розроблено програмно-технологічне забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами. Доведено, що фундаментальна орієнтація моделі виховної системи навчально-реабілітаційного закладу на відкриту взаємодію із зовнішнім соціокультурним простором функціонально забезпечується розробленими цільовими виховними програмами («Україна в серці моєму», «Я – людина», «Праця у житті людини», «Я і моє здоров’я», «Екологічна просвіта», «Душа українця в мистецтві») і технологіями (технологія педагогічного супроводу соціальної практики, технологія педагогічного супроводу життєвої практики вихованців), спрямованими на формування ціннісно-діяльнісного підґрунтя суспільно значущої життєтворчості особистості в актуальному сьогоденні та перспективному майбутньому через інтеріоризацію вихованцями комплексу громадянських, соціальних, моральних, культурних, сімейних, валеологічних і трудових цінностей, отримання досвіду активної соціальної і життєвої практики й участі у пізнавальній, побутово-трудовій, ціннісно-орієнтаційній, художньо-

перетворювальній, культурно-дозвіллєвій, проєктно-дослідницькій та рефлексивній діяльності.

7. Розроблена програма дослідження ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами, що передбачала логічну послідовність 5 етапів: пошуково-теоретичного, підготовчого, констатувального, формувального, контрольно-узагальнюючого.

За підсумками реалізації пошуково-теоретичного етапу дослідницької програми розроблено оптимальний алгоритм експериментальних впливів і нововведень (змістових, організаційно-методичних і програмно-технологічних), необхідних для послідовного впровадження компонентів моделі виховної системи в експериментальних навчально-реабілітаційних закладах. На підготовчому етапі дослідно-експериментальної роботи розроблено діагностико-методичну карту, що передбачає використання 22-х релевантних методик для отримання достовірних і вичерпних емпіричних даних за обґрунтованими діагностичними критеріями (ціннісно-позиційним, освітньо-соціалізаційним, особистісно-поведінковим, просторово-адаптаційним, фізично-компенсаторним, фахово-компетентнісним і управлінсько-прогностичним) та показниками.

На формувальному етапі, що розподілявся на організаційно-мотиваційну і практично-діяльнісну стадії, здійснювалось впровадження авторської виховної системи в експериментальних навчально-реабілітаційних закладах, реалізовано систему організаційних, змістових, технологічних нововведень у методологічно-цільових, суб’єктно-середовищних, функціонально-діяльнісних та управлінсько-результативних компонентах системи корекційного виховання дітей з особливими потребами. Активна експериментальна робота супроводжувалась регулярним зворотнім зв’язком з учасниками освітнього процесу для оперативної корекції та удосконалення програмно-технологічного забезпечення. Ефективність корекційного виховання дітей з особливими освітніми потребами забезпечувалась

реалізацією визначених у моделі педагогічних умов, які співвідносяться з організаційним, змістовим і процесуальним аспектами корекційно-виховного процесу в умовах кожного експериментального навчально-реабілітаційного закладу.

На контрольно-узагальнюючому етапі дослідно-експериментальної роботи проведено підсумкову комплексну діагностику респондентів (учнів, батьків і педагогів експериментальних і контрольних закладів) відповідно до діагностико-методичної карти дослідження. Математико-статистичний аналіз емпіричних даних за t-критерієм Стьюдента, U-критерієм Манна-Уітні та φ^*-критерієм Фішера експлікував наявність в експериментальних закладах більш суттєвих зрушень, статистична значущість яких ($p < 0{,}05$) підтверджується виконаними розрахунками. У контрольних навчально-реабілітаційних закладах також виявлена позитивна динаміка, але її статистична достовірність є недостатньою ($p > 0{,}05$). Результати контрольного етапу дослідно-експериментальної роботи довели ефективність розробленої та впровадженої моделі виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими потребами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авдєєва С. В. Виховна система школи творчого зростання особистості. *Виховна робота в школі :* наук.-метод. журн. 2012. № 8. С. 20–34.

2. Азаркина С. М., Виноградова Н. М., Беспалова Г. М. Школа взросления. Москва : Эврика, 2002. 252 с.

3. Айрапетова В. А. Педагогическое сопровождение духовного становления старшеклассников в процессе их приобщения к русской художественной культуре : дис. … канд. пед. наук : 13.00.01 / Ленинградский государственный университет им. А. С. Пушкина. Санкт-Петербург, 2005. 184 с.

4. Акатов Л. И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Москва : ВЛАДОС, 2003. 368 с.

5. Аксенова Г. И. Формирование субъектной позиции учителя в процессе профессиональной подготовки : автореф. дис. … д-ра пед. наук : 13.00.01 / Московский педагогический государственный университет. Москва, 1998. 42 с.

6. Аксенова Л. И., Архипов Б. А., Белякова Л. И. и др. Специальная педагогика : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под ред. Н. М. Назаровой : 10-е изд., стер. Москва : Издательский центр «Академия», 2010. 400 с.

7. Алексюк А. М., Аюрзанайн А. А., Підкасистий П. І., Козаков В. А. та ін. Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання : навч. посіб. Київ : ІСДО, 1993. 336 с.

8. Альжев Д. В. Социальная педагогика : конспект лекцій. URL : http://elibrary.bsu.az/books_163/N_7.pdf (дата звернення : 25.03.2019).

9. Андреева И. Н. Эмоциональная компетентность в работе учителя. *Народное образование.* 2006. № 2. С. 216–222.

10. Андрущенко В. П., Андрущенко Т. В., Антонечко В. Г. та ін. Філософський словник соціальних термінів. Харків : Р.И.Ф., 2005. 670 с.

11. Анєнкова І. П. Критерії і показники якості освіти у ВНЗ. *Наука і освіта :* наук.-практ. журн. Одеса : ПНЦ НАПН України, 2011. № 8. С. 4−8.

12. Анохин П. К. Общие принципы компенсации нарушенных функций и их физиологическое обоснование. *Сборник трудов научной сессии по дефектологии.* Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1959. С. 45–55.

13. Анохин П. К. Очерки по физиологии функциональных систем. Москва : Медицина, 1975. 448 с.

14. Ашиток Н. І. Методологія корекційної педагогіки : системний підхід. *Логопедія :* наук.-метод. журн. Київ, 2015. № 5. С. 9–16.

15. Бабанский Ю. К. Избранные педагогические труды. Москва: Педагогика, 1989. 560 с.

16. Бабанский Ю. К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований : дидактический аспект. Москва : Педагогика, 1982. 192 с.

17. Баранов Д., Садова Н. Сучасні відділи кадрів та можливість їх інтеграції в HR-департаменти. *Праця і закон :* журнал. 2009. № 8. С. 8–11.

18. Баранов О. С. Идеографический словарь русского языка. Москва : Издательство ЭТС, 1995. 820 с.

19. Безрукова В. С. Основы духовной культуры. Энциклопедический словарь педагога. Екатеринбург : ГОУ ВПО УГТУ-УПИ, 2000. 937 с.

20. Березин Ф. Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1988. 270 с.

21. Берталанфи Л. Общая теория систем – критический обзор. Исследования по общей теории систем. Москва : Прогресс, 1969. С. 23–82.

22. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Чернівці : Букрек, 2015. Том 2. 640 с.

23. Бех І. Д. Виховання особистості : в 3-х кн. : навч.-метод. видання. Київ : Либідь, 2003. Кн. 2. : Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади. 344 с.

24. Бех І. Д. Виховання особистості : У 2-х кн. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2003. 280 с.

25. Бех І. Д. Психологічний супровід особистісно зорієнтованого виховання. *Початкова школа:* щомісячний науково-методичний журнал. Київ : Початкова школа, 2004. № 3. С. 1–6.

26. Бєлова Л. О. Виховна система сучасного ВНЗ : соціологічні аспекти аналізу : дис. … д-ра соціолог. наук : 22.00.04 / Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія». Харків, 2005. 395 с.

27. Бибик С. П., Сюта Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання. Харків : Фоліо, 2005. 623 с.

28. Битянова М. Р. Организация психологической работы в школе. Москва : Совершенство, 1998. 298 с.

29. Бовыкин В. И. Новый менеджмент. Решение проблем управления. Повышение в десятки раз темпов роста капитала. Москва : ЗАО «Издательство «Экономика», 2004. 362 с.

30. Богатырев А. И., Устинова И. М. Теоретические основы педагогического моделирования : сущность и эффективность. Екатеринбург : ГОУ ВПО «Сибирский государственный университет телекоммуникаций и информатики», 2009. 48 с.

31. Богданов А. А. Всеобщая организационная наука (Тектология). Ч. 1. С.-Петербург : Издание М. И. Семенова. 255 с.

32. Бодров В. А. Информационный стресс : учебное пособие для вузов. Москва : ПЕР СЭ, 2000. 352 с.

33. Бондар М. С. Моніторинг якості виховної роботи у навчальному закладі. *Освітянський вісник,* 2012. № 3. С. 5–6.

34. Бондар В., Золотоверх В. Інтерпретація еволюції спеціальної освіти : зародження, становлення, розвиток (до десятиріччя Інституту спеціальної педагогіки АПН України). *Дефектологія* : наук.-метод. журн. Київ : Педагогічна преса, 2004. № 1. С. 2–10.

35. Бондарев В. П. Технология педагогического сопровождения учащихся в образовательном процессе. *Эйдос :* интернет-журнал. 2001. URL : http://www.eidos.ru/journal/2001/0519-02.htm (дата звернення : 17.04.2019).

36. Бондаренко З. П. Наставництво в Україні як технологія супроводу дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківства. 2017. URL: http://distance.dnu. dp.ua/ukr/conference/2015/osvitniy_dosvid_v_Ukraini/ Bondar e nko.pdf. (дата звернення : 17.04.2019).

37. Бондисєва Г. Модернізація змісту управління школою. *Директор школи.* 2006. № 38. С. 12.

38. Борытко Н. М. В пространстве воспитательной деятельности : монография. Волгоград : Перемена, 2001. 181 с.

39. Борытко Н. М. Пространство воспитания : образ бытия : монография. Волгоград : Перемена, 2000. 225 с.

40. Бражнич О. Г. Педагогічні умови диференційованого навчання учнів загальноосвітньої школи : дис. … канд. пед. наук : 13.00.07 / Криворізький державний педагогічний університет. Кривий Ріг, 2001. 238 с.

41. Варіативні моделі розвитку сільських загальноосвітніх навчальних закладів : наук.-метод. посіб. / за заг. ред. В. В. Мелешко. Київ : Пед. думка, 2011. 160 с.

42. Ватрас В. А. Вчення про суб’єкта сімейних правовідносин в правових теоріях та школах. *Університетські наукові записки :* наук. часоп. Хмельницький : 2009. № 2. С. 68–74.

43. Вашуленко О. В. Питання наступності в педагогічній теорії. *Педагогіка і психологія. Вісник НАПН України :* наук.-теорет. та інформац. журн. Київ : Педагогічна преса, 2005. № 4. С. 49–59.

44. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

45. Вербицький В. В., Литовченко О. В., Ковбасенко Л. І. та ін. Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу : колективна монографія. Київ : Педагогічна думка, 2012. 192 с.

46. Виховні системи навчальних закладів : теорія та практика / укладач О. Є. Гречаник. Харків : Видавнича група «Основа», 2014. 224 с.

47. Власова Т. Р. Інститут сім'ї у процесі творення інтелектуального ресурсу. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту : Економічні науки.* Чернівці : Вид-во ЧТЕІ КНТЕУ, 2010. Вип. 3. С. 394–401.

48. Войтюк І. В. Корекція мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями засобами нетрадиційної зображувальної діяльності : автореф. дис. … канд. пед. наук. : 13.00.03 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ. 2020. 21 с.

49. Волкова Н. П. Особливості реалізації функцій управління виховним процесом у загальноосвітньому закладі. *Освітній менеджмент : теорія і практика :* зб. наук. праць / за заг. ред. І. В. Соколової, О. Б. Проценко. Маріуполь : МДУ, 2013. С. 41–50.

50. Волкова Т. І. Управління розвитком виховної системи загальноосвітніх навчальних закладів інноваційного типу. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах :* зб. наук. пр. / редкол. : Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. Запоріжжя, 2010. Вип. 8 (61). С. 62–67.

51. Воспитательная система школы : воспитательные комплексы и центры : информационные материалы совещания заместителей директоров по воспитательной и профилактической работе. Лесной : МУ «Управление образования», 2007. 38 с.

52. Вступ до абілітації та реабілітації дітей з обмеженнями життєдіяльності : навчально-методичний посібник / за наук. ред.

А. Г. Шевцова. Київ : ГЕРБ, 2007. 288 с.

53. Выготский Л. С. Основы дефектологии. Собрание сочинений : в 6 т. Т. 5. / Под ред. Т. А. Власовой. Москва : Педагогика, 1983. 368 с.

54. Выготский Л. С. Психология развития ребенка. Москва : Эксмо, 2005. 512 с.

55. Гагарін М. І. Виховна система школи як об'єкт проектування. *Science and Education a New Dimension : Philology.* Budapest, 2016. IV (25). Is. 105. P. 16–20.

56. Гагарін М. І. Життєвий простір як складова частина виховної системи закладу загальної середньої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. / редкол.: А. В. Сущенко (голов. ред.) та ін. Запоріжжя : КПУ, 2020. Вип. 70. Т. 1. С. 104–107.

57. Гагарін М. І. Критерії ефективності функціонування виховної системи школи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах :* зб. наук. пр. / редкол. : А. В. Сущенко (голов. ред.) та ін. Запоріжжя : КПУ, 2020. № 68. Т 1. С. 152–155.

58. Галич Т. В. Педагогічні умови реалізації особистісно орієнтованого підходу до підлітків у системі виховної роботи класного керівника : дис. … канд. пед. наук : 13.00.07 / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2011. 261 с.

59. Галкина О. В. Роль и место понятия «организационно-педагогические условия» в терминологическом аппарате педагогической науки : дис. … канд. пед. наук : 13.00.01 / ГОУ ВПО «Поволжская государственная социально-гуманитарная академія». Самара, 2009. 187 с.

60. Галузяк В. М., Холковська І. Л. Діагностичний інструментарій класного керівника. Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2013. 304 с.

61. Галян О. І., Галян І. М. Експериментальна психологія : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2021. 400 с.

62. Герасимович І. А. Місце та роль обліково-аналітичного забезпечення в системі управління сучасним підприємством. *Інвестиції: практика та досвід :* наук.-практ. журн. Київ : Центр, 2018. № 3. С. 26–29.

63. Гігієнічні вимоги до улаштування, утримання і режиму спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, та навчально-реабілітаційних центрів : Державні санітарні норми та правила. URL : https ://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0410-13 (дата звернення: 25.06.2019).

64. Гладченко І. В., Супрун М. О., Висоцька А. В. Соціалізація дитини з обмеженими розумовими можливостями в сучасному освітньому вимірі : навчально-методичний посібник. Київ : Інститут спеціальної педагогіки, 2014. 214 с.

65. Глинский Б. А., Грязнов Б. С., Дынин Б. С., Никитин Е. П. Моделирование как метод научного исследования (гносеологический анализ) : монография. Минск : МиГУ, 1965. 248 с.

66. Голубова Г. В. Педагогічні умови розвитку обдарованості студентів. *Соціогуманітарні науки :* збірник наукових праць. 2011. № 8. С. 105–107.

67. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження : методологічні поради молодим науковцям. Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.

68. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 366 с.

69. Горшенина Я. Л. Педагогическое сопровождение развития коммуникативной компетентности будущего учителя в деятельности кафедры педагогического вуза : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.08. / ГОУ ВПО «Омский государственный педагогический университет». Омск, 2007. 26 с.

70. Гошовська Д. Т. Спеціальна психологія та методика педагогічно-корекційного тренінгу : навчально-методичний посібник. Луцьк, 2011. 265 с.

71. Гречко Л. М. Психологічний супровід дітей молодшого шкільного віку з вадами психофізичного розвитку в умовах інтегрованого навчання : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.08 / Ін-т спец. педагогіки АПН України. Київ, 2008. 20 с.

72. Гуманистические воспитательные системы : вчера и сегодня / под ред. Н. Л. Селивановой. Москва : Пед. о-во России, 1998. 333 с.

73. Гусинский Э. Н. Построение теории образования на основе междисциплинарного системного похода : монография. Москва : Школа, 1994. 384 с.

74. Гуцало Е. У. Від теорії – до практики : дослідження малої навчальної групи (класу) студентами-практикантами педагогічного університету : навчально-методичний посібник. Частина ІІІ. Кіровоград : РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2012. 83 с.

75. Даль В. Толковый словарь : в 4 т. Т. IV / В. Даль. Москва : Русский язык, 1991. 683 с.

76. Дегтяренко Т. М. Корекційно-реабілітаційна допомога особам з психофізичними порушеннями як суспільний феномен та об’єкт спеціальної педагогіки. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія :* зб. наук. пр. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. Вип. 24. С. 78–84.

77. Деделюк Н.А. Теорія і методика адаптивної фізичної культури : навч.-метод. посібник для студентів. Луцьк : Вежа-Друк, 2014. 68 с.

78. Делор Ж. Освіта – справжній скарб. *Шлях освіти*. 1997. № 3. С. 2–5.

79. Дем’яненко Н. М. Тьюторство як професія та інструмент індивідуального супроводу в освіті. *Історико-педагогічні студії :* науковий часопис. Київ, 2018. Вип. 11–12. С. 5–11.

80. Державне управління : підручник : у 2 т. / ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін. Київ; Дніпропетровськ :

НАДУ, 2012. Т. 1. 564 с.

81. Дефектологічний словник : навчальнй посібник / За редакцією В. І. Бондаря, В. М. Синьова. Київ : «МП Леся», 2011. 528 с.

82. Дивак М. М. Адміністративно-правові засади управління якістю кадрового забезпечення органів внутрішніх справ : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2012. 208 с.

83. Дидактичні основи навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку : методичний посібник / укл. Л. О. Прядко, О. О.Фурман. Суми : РВВ СОІППО. 2015. 114 с.

84. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2004. 351 с.

85. Дмитрієва І. В., Бурлаченко А. Г. Technology for the formation of literacy skills in children with autism spectrum disorders *Научный взгляд в будуще :* журнал. Одеса, Куприенко СВ, 2019. Vol. 2. № 13. p. 62–65.

86. Дмитрієва І. В. Командна взаємодія фахівців у процесі індивідуального супроводу дитини в умовах інклюзивного навчання. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2016. Вип. 7 (1). С. 90–99.

87. Дмитрієва І. В., Одинченко Л. К. Розвиток самостійності учнів спеціальної школи як фактору їхньої соціалізації. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія :* зб. наук. пр. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 30. С. 54–59.

88. Дубич К. В. Сучасний стан, проблеми та шляхи удосконалення кадрового забезпечення надання соціальних послуг в Україні. *Державне управління : удосконалення та розвиток.* 2014. № 12. URL : http ://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2014_12_7 (дата звернення : 05.12.2019).

89. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк та ін. Київ : НАДУ, 2011. Т. 1 : Теорія державного управління. 748 с.

90. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І. Д. Звєрєвої. Київ; Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.

91. Єрмаков І. Г. Виховання життєтворчості : моделі виховних систем. Харків : Вид. група «Основа», 2006. 224 с.

92. Єрьоменко О. А. Сутність педагогічного супроводу освітнього процессу. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти* : зб. наук. пр. Харків : Вид-во УІПА, 2012. № 36. С. 96–100.

93. Життєва компетентність особистості : наук.-метод. посіб. / за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен. Київ : Богдана, 2003. 520 с.

94. Життєтворчі пріоритети інноваційного розвитку навчально-реабілітаційного центру: науково-методичне видання / ред. кол. Немен Г. М., Єрмаков І. Г., Нечипоренко В. В., Позднякова О. Л., Гордієнко Н. М. Запоріжжя : видавництво Хортицького навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2011. 286 с.

95. Журавльова Л. С. Аналіз зарубіжного досвіду з проблеми організації та змісту інклюзивної освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія :* зб. наук. пр. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 26. С. 108–110.

96. Загвязинский В. И. Теория обучения и воспитания : учебник для бакалавров. Москва : Издательство Юрайт, 2016. 314 с.

97. Загородній Ю. І. Педагогічні умови політичної соціалізації студентської молоді в умовах великого промислового міста : дис. … канд. пед. наук : 13.00.05 / Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2004. 201 с.

98. Зайченко І. В. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів, 2-е вид. Київ : «Освіта України», «КНТ», 2008. 528 с.

99. Замашкіна О. Д. Система корекційно-профілактичних заходів з подолання девіантної поведінки підлітків. *Наукові записки Ніжинського*

державного університету ім. Миколи Гоголя : Психолого-педагогічні науки : зб. наук. пр. / Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2018. № 3. С. 90–95.

100. Зарішняк І. М. Тьюторство як педагогічне явище. *Вісник Черкаського університету. Серія : Педагогічні науки :* наук. журн. Черкаси : Вид-во Черкас. нац. ун-т, 2019. № 4. С. 10–18.

101. Засенко В. Спеціальна освіта : кроки до змін. *Особлива дитина : навчання і виховання :* наук.-метод. журн. Київ : Педагогічна преса, 2017. № 1. С. 7–12.

102. Засенко В. В., Прохоренко Л. І. До проблеми реформування галузі освіти дітей з особливими потребами. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови : збірник наукових праць*. Київ : ТОВ «Наша друкарня», 2020. № 16. С. 143–159.

103. Засенко В., Колупаєва А. Діти з особливими потребами: пріоритетні напрями державної політики України в галузі освіти, соціального захисту й охорони здоров'я. *Особлива дитина : навчання і виховання :* наук.-метод. журн. Київ : Педагогічна преса, 2014. № 3. С. 20–29.

104. Захарова Н. М. Соціально-педагогічний супровід сімей, які опинились у складних життєвих обставинах. *Вісник Запорізького національного університету :* збірник наукових праць. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. № 3 (16). С. 15–18.

105. Звєрєва І. Д., Кияниця З. П., Кузьмінський В. О., Петрочко Ж. В. Оцінка потреб дитини та її сім'ї: від теорії до практики : навч. посіб. : У 2-х част. Київ : «Кожній дитині», 2010. Част. І. 224 с.

106. Зембицька М. В. Наставництво у системі середньої освіти США як психолого-педагогічна проблема. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота :* зб. наук. пр. Ужгород, 2011. Вип. 20. С. 41–44.

107. Зимняя И. А., Морозова Н. А. Современное состояние проблемы концепций воспитания. *Современные концепции воспитания :* материалы конференции. Ярославль : Изд-во ЯГПУ им. К. Д. Ушинского, 2000. С. 3–7.

108. Зінченко В. М. Організація психолого-педагогічного супроводу дитини в умовах дошкільного закладу. *Дошкільна освіта.* 2004. № 1. С. 15–17.

109. Змушко А. М. Социальная адаптация лиц с особенностями психофизического развития в социокультурном контексте. *Спецыяльная адукацыя.* 2008. № 1. С. 4–9.

110. Иванова Е. А. Раннее домашнее сопровождение. Санкт-Петербург : Издательство «Речь». 96 с.

111. Ильина Т. А. Педагогика : учеб. пособ. Москва : «Школьная пресса», 2005. 328 с.

112. Исаев И. Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Академия, 2002. 208 с.

113. Іванова Л. А. Педагогічне проектування процесу професійної підготовки педагогів-організаторів у Міжнародному дитячому центрі «Артек» : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Інститут вищої освіти АПН України. Київ, 2005. 19 с.

114. Іващенко К. В. Визначення сутності поняття «педагогічна система». *Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді :* зб. наук. праць. Кам’янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2011. Вип. 15. С. 53–61.

115. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови. Харків : Фоліо, 2006. 540 с.

116. Кагановська Т. Є. Кадрове забезпечення державного управління в Україні : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 330 с.

117. Кагановська Т. Є. Сутність та завдання кадрового забезпечення як засобу сприяння функціонуванню держави та її органів. *Форум права :* електрон. наук. фах. вид. Харків, 2008. № 1. С. 215–220.

118. Казакова Е. И. Система комплексного сопровождения ребёнка: от концепции к практике. *Психолого-педагогическое, медико-социальное сопровождение развития ребёнка :* материалы Всероссийской научно-практической конференции. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский государственный университет педагогического мастерства, 1998. С. 45–48.

119. Казакова Е. И. Сопровождение развития новая образовательная технология. *Психолого-педагогическое, медико-социальное сопровождение развития ребёнка :* материалы Всероссийской научно-практической конференции. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский государственный университет педагогического мастерства, 2001. Ч. 1. С. 9–14.

120. Казьмірчук Н. С. Наступність як психолого-педагогічна категорія. *Молодий вчений :* наук. журн. Херсон : Гельветика, 2018. № 5.2 (57.2). С. 7–11.

121. Караковский В. А. Воспитательная система школы : педагогические идеи и опыт формирования. Москва : Творческая педагогика, 1991. 125 с.

122. Караковский В. А., Новикова Л. И., Селиванова Н. Л. Воспитание? Воспитание. Воспитание! Теория и практика школьных воспитательных систем. Москва : Новая школа, 1996. 160 с.

123. Климко Н. Науково-теоретичне обгрунтування проблеми компенсації глухоти у працях М. Д. Ярмаченка. *Вісник Інституту розвитку дитини. Серія : Філософія, педагогіка, психологія :* зб. наук. пр. Київ : Вид-во НПУ ім. В. П. Драгоманова, 2014. Вип. 35. С. 80–87.

124. Климчук В. О. Математичні методи у психології. Київ : Освіта України, 2009. 288 с.

125. Клочко А. М. Поняття та зміст кадрового забезпечення органів внутрішніх справ України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ :* зб. наук. пр. Дніпро, 2012. № 1. С. 42–51.

126. Кляп М. І. Окремі проблеми сучасної корекційної педагогіки в Україні (на прикладі Закарпаття). *Науковий вісник Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. «Корекційна педагогіка та спеціальна психологія»* : збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Випуск 35. С. 29–36.

127. Коваленко Є. І. Інноваційні підходи до управління загальноосвітніми навчальними закладами. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя : Психолого-педагогічні науки :* збірник наукових праць. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2015. № 3. С. 7–14.

128. Коваленко О., Бондаренко Ю. Досвід інклюзивного процесу освіти в Німеччині. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців :* зб. наукових праць за матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених (20 березня 2019 року) : вип. 7 у 2-х томах. Т. 1. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. С. 36–39.

129. Ковальчук В. А. Дослідження освітньо-виховних систем у педагогічній науці XX століття. *Професійна педагогічна освіта: становлення і розвиток педагогічного знання* : монографія / за ред. проф. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 209–228.

130. Ковальчук В. А. Освітньо-виховна система сучасної школи. *Креативна педагогіка* : наук.-метод. журнал. Вінниця, 2015. Вип. 10. С. 88–93.

131. Ковальчук В. А. Теоретичні та методичні основи професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем : дисс. … д-ра педагогічних наук : 13.00.04. / Вінницький

державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Житомир, 2016. 514 с.

132. Ковальчук Л. Моделювання науково-педагогічних досліджень : навчальний посібник. Львів : видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2020, 520 с.

133. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Словарь по педагогике. Москва : ИКЦ «Мар Т»; Ростов н/Д : Издательский центр «Мар Т», 2005. 448 с.

134. Колишкін О. В. Особливості корекційної педагогічної роботи із сім'ями, що виховують дітей з особливими освітніми потребами. *Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади :* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (11–12 листопада 2015 р.). Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. С. 38–41.

135. Колупаєва А. А., Найда Ю. М., Софій Н. З., Даниленко Л. І. Управління інклюзивною школою на засадах менеджменту освітніх інновацій. *Інклюзивна школа : особливості організації та управління :* навчально-методичний посібник. Київ, 2007. 128 с.

136. Колупаєва А. А., Савчук Л. О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання : наук.-метод. посіб. Київ : Наук. світ, 2010. 196 с.

137. Коляда Н. М. Дитячий рух як інститут соціальної інтеграції дітей з обмеженими можливостями. Проблеми сучасної педагогічної освіти : збірник статей. Ялта : КГУ, 2012. Вип. 36, Ч. 2. С. 108–115.

138. Коляда Н. М., Лепський В. В., Безлюдний О. І., Кравченко О. О. та ін. Енциклопедія інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму. Умань : Візаві, 2019. 563 с.

139. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : «К.І.С.», 2004. 112 с.

140. Конаржевский Ю. А. Менеджмент и внутришкольное управление. Москва : Центр «Педагогический поиск», 2000. 134 с.

141. Кондрашова Л. В., Лаврентьєва О. О., Зеленкова Н. І. Методика організації виховної роботи в сучасній школі : навчальний посібник. Кривий Ріг : КДПУ, 2008. 187 с.

142. Корчакова Н. Онтогенетичні аспекти розвитку тривалих форм просоціальної поведінки в юнацькому та дорослому віці. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського : Психологічні науки :* збірник наукових праць. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, Миколаїв, 2016. № 1. С. 99–104.

143. Кочубей Т., Кузь В., Іщенко Л. та ін. Психолого-педагогічний супровід формування особистості дошкільника : колективна монографія. Умань : ВПЦ «Візаві», 2017. 212 с.

144. Красноборов О. В. Кадрове забезпечення діяльності органів правосуддя як зовнішньо-організаційний напрямок діяльності Державної судової адміністрації України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ :* збірник наукових праць. Харків : Вид-во ХНУВС, 2008. № 42. С. 171–178.

145. Красножон Н. Г. Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя (1943–1953 рр.) : автореф. дис. … канд. іст. наук : 07.00.01 / Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2002. 17 с.

146. Крикунова Т. К. Практическая педагогіка : Воспитательная работа в среднем специальном учебном заведении : учеб. пособ. для студ. пед. вузов. Москва : Академия, 1999. 152 с.

147. Крылова Н. Б. Очерки понимающей педагогики. Москва : Народное образование, 2003. 450 с.

148. Кудрявцев Ю. М., Макарова О. Ю. Основные принципы и закономерности функционирования и развития воспитательной системы

высшего учебного заведения. *Вестник Казанского технологического университета*. 2012. № 8. С. 451–458.

149. Кузава І. Б. Роль інклюзивного середовища у формуванні особистості дошкільників, які потребують корекції психофізичного розвитку. *Педагогічна освіта : теорія і практика :* збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. Вип. 11. С. 315–318.

150. Кузнецова Л. В., Переслени Л. И., Солнцева Л. И. и др. Основы специальной психологии : учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / под. ред. Л. В. Кузнецовой. Москва : Издательский центр «Академия», 2002. 480 с.

151. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 486 с.

152. Кульневич С. В. Педагогика личности: от концепцій до технологий : учеб. пособ. Ростов-на-Дону : Учитель, 2001. 160 с.

153. Кухарев Н. В. На пути к профессиональному совершенству : книга для учителя. Москва : Просвещение, 1990. 159 с.

154. Кухаренко В. М., Сиротенко Н. Г., Молодих Г. С., Твердохлєбова Н. Є. Дистанційний навчальний процес : навч. посібник. Київ : Міленіум, 2005. 292 с.

155. Лактіонова Г., Петрочко Ж., Калініна А. та ін. Створення та соціальний супровід прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу : навч.-метод. комплекс. Київ : Науковий світ, 2006. 270 с.

156. Лебедик Л. В. Теоретичні засади підготовки викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури : дис. … д-ра педагогічних наук : 13.00.04 / Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет». Слов'янськ, 2019. 507 с.

157. Левитан К. М. Личность педагога : становление и развитие. Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1990. 168 с.

158. Лемак М. В., Петрище В. Ю. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник. Ужгород : Видавництво Олександра Гаркуші, 2012. 616 с.

159. Ленев Ю. А. Воспитательная система высшего военного учебного заведения : монография. Москва : ВУ МО РФ, 2009. 193 с.

160. Леонова В. І. Наставництво як форма соціальної підтримки дітей у закладах соціального захисту. *Інноваційна педагогіка :* науковий журнал. Одеса, 2019. № 13. Т. 2. С. 133–136.

161. Лисовская Т. В., Сидорко Т. В., Скивицкая М. Е. Педагогические основы воспитания и обучения детей с тяжёлыми множественными психофизическими нарушениями : пособие. В 2 ч. Ч. 1. Гродно : ГрГУ, 2015. 70 с.

162. Литвиненко Т. А. Індивідуалізація в освітньому процесі: шляхи тьютерської допомоги в приватних навчальних закладах. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії :* збірник наукових праць. Запоріжжя : Вид-во ЗДІА, 2012. № 50. С. 165–172.

163. Лукьянова М. И. Психолого-педагогическая компетентность учителя : диагностика и развитие. Москва : Сфера, 2004. 144 с.

164. Лурия А. Р. Высшие корковые функции человека и их нарушения при локальных поражениях мозга : 3-е изд. Москва : Академический Проект, 2000. 512 с.

165. Лучанінова О. П. Виховна система вищого технічного навчального закладу : дис. … докт. пед. наук : 13.00.07 / Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Київ, 2017. 589 с.

166. Лучанінова О. П. Критерії функціонування виховної системи вищого технічного навчального закладу та її складових частин. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика :* збірник наукових праць. Сєвєродонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. Вип. 1 (70). С. 86–99.

167. Лучанінова О. П. Оновлення виховної системи закладу вищої технічної освіти: структурно-семантичний аналіз базових понять. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика* : збірник наукових праць. Сєвєродонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. Вип. 1 (82). С. 140–153.

168. Макарова Л. Н., Молоканова Е. А. Количественный анализ эффективности развития воспитательной системы вуза. *Вестник Томского государственного университета :* журнал. 2009. Т. 14, Вып. 3. С. 634–627.

169. Макарова О. Ю. Педагогическая система профессионального воспитания студентов медицинских вузов : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08. Казань, 2014. 514 с.

170. Максименко Н. В. Методика опанування основ безпеки життєдіяльності учнями молодших класів з порушеним інтелектом. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Педагогічні науки.* Кропивницький, 2019. Випуск 174. С. 256–261.

171. Маланчій В. Організація методичної роботи в загальноосвітньому навчальному закладі в системі інклюзивної освіти. URL : http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/stud_almanah/v_1/31.pdf (дата звернення : 02.09.2019).

172. Маланчій М. О., Ставицький О. М. Засади кадрового забезпечення в правоохоронній сфері. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Державне управління. (електронне видання).* 2017. Вип. 1. URL : http ://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpsdu_2017_1_14 (дата звернення : 02.09.2019).

173. Мануйлов Ю. С. Воспитание средой. Н. Новгород : НГПУ, 2003. 112 с.

174. Маркова С. В. Педагогическое сопровождение одаренного подростка при проектированиии реализации индивидуального образовательного маршрута : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / ГОУ ВПО «Вятский государственный гуманитарный университет». Киров, 2011. 209 с.

175. Мармаза О. І. Менеджмент освітньої організації. Харків : ТОВ «Щедра садиба», 2017. 126 с.

176. Мартинець Л. А. Управлінська діяльність керівника навчального

закладу : навч. посібн. Вінниця, 2018. 196 с.

177. Мартинчук О. В., Маруненко І. М., Луцько К. В. та ін. Специальная педагогика : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2017. 364 с.

178. Марьенко И. С. Нравственное становление личности школьника. Москва : Педагогика, 1985. 103 с.

179. Маслов В. І. Наукові основи та функції процесу управління загальноосвітніми навчальними закладами. Тернопіль : Астон, 2007. 150 с.

180. Мастюкова Е. М. Ребенок с отклонениями в развитии : ранняя диагностика и коррекция. Москва : Просвещение, 1992. 95 с.

181. Матвєєва М. П., Мельник Л. П. Психотерапія батьків як умова успішності соціально-психологічної реабілітації дитини з психофізичними вадами. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) :* збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори, 2011. Вип. 2. С. 154–165.

182. Мацко Л. А., Прищак М. Д., Годлевська В. Г. Основи психології та педагогіки : навчальний посібник для студентів заочної форми навчання. Вінниця : ВНТУ, 2009. 163 с.

183. Мелешко В. В. Моделювання як основа розвитку педагогічної системи сільської школи. *Педагогічна освіта : теорія і практика :* збірник наукових прац. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. Вип. 10. С. 50–56.

184. Мельничук М. В. Адміністративно-правові засади управлінської діяльності керівників органів виконавчої влади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2009. 197 с.

185. Мещанінов О. П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні : монографія. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. 460 с.

186. Мещеряков Б. Г. Психологические проблемы антропологизации образования *Вопросы психологи :* журнал. Москва, 1998. № 1. С. 20–31.

187. Мижериков В. А. Психолого-педагогический словарь для учителей и руководителей общеобразовательных учреждений. Ростов н/Д. : изд-во «Феникс», 1998. 544 с.

188. Миронова С. П. Підготовка вчителів до корекційної роботи в системі освіти дітей з вадами інтелекту : монографія. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2007. 304 с.

189. Миронова С. П. Методика корекційної роботи при порушеннях пізнавальної діяльності : підручник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. 260 с.

190. Миронова С. П., Гаврилов О. В., Матвєєва М. П. Основи корекційної педагогіки : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 264 с.

191. Михалюк О., Шалито А. Експрес-методика вивчення соціально–психологічного клімату в трудовому колективі : научное издание. *Директор школи :* журнал. 1999. № 12. С. 12.

192. Михненко А. М., Шкумбатюк К. Л. Кадрове забезпечення. *Енциклопедія державного управління : у 8 т.* / за ред. Ю. В. Ковбасюка. Київ : НАДУ, 2011. Т. 6 : Державна служба / за ред. С. М. Серьогіна, В. М. Сороко та ін. 2011. С. 179–180.

193. Мищенко А. И. Формирование профессиональной готовности учителя к реализации целостного педагогического процесса : дисс. … д-ра пед. наук : 13.00.01. Москва, 1992. 387 с.

194. Міжнародна статистична класифікація хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я Десятий перегляд, Австралійська модифікація. МКХ–10–АМ. URL : https://nszu.gov.ua/storage/files/Klasyfikator_xvorob_ta_sporidnenyx_problem_oxorony_zdorovya_NK_0252019.pdf (дата звернення : 02.09.2019).

195. Мізерна Т. П. Методичні рекомендації з впровадження моніторингу в процес управління якістю підготовки з іноземної мови учнів

загальноосвітньої школи для керівн. ЗНЗ, заступ. з навч.-вих. роботи, керівників метод. об'єд. вчит. інозем. мови, праців. орг. управ. освітою. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 139 с.

196. Міщик Л., Вєтрова О. Соціально-педагогічний супровід обдарованої молоді у вищих навчальних закладах. *Вища школа. Гуманізація навчально-виховного процесу :* спецвипуск 7. Слов'янськ, 2011. С. 45–52.

197. Монастирський В. М. Педагогічні умови формування професійних навичок майбутніх правоохоронців у процесі тактико-спеціальної підготовки у вищих навчальних закладах МВС України : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. Донецьк, 2007. 262 с.

198. Мудрик А. В. Социальная педагогика : учеб. для студ. пед. вузов / под ред. В. А. Сластенина. 3-е изд., испр. и доп. Москва : Издательский центр «Академия», 2000. 200 с.

199. Мухін В. М. Фізична реабілітація : навч. видання. Київ : Олімп. літ., 2000. 424 с.

200. Нагорна О. Б. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами : навчально-методичний посібник. Рівне, 2012. 99 с.

201. Нагорна О. Б. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами : навчально-методичний посібник. Рівне, 2016. 141 с.

202. Нечепорчук А. Новий освітній простір. Безбар'єрність. URL : https ://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/408/NOP_Bezbaryernist.pdf (дата звернення: 02.11.2019).

203. Нечипоренко В. В. Використання методу проектів для навчання та виховання сучасної компетентної особистості *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя, 2013. Вип. 28 (81). С. 256–260.

204. Нечипоренко В. В. Системний розвиток навчально-реабілітаційного центру як відкритої інноваційної соціально-освітньої інституції : монографія. Запоріжжя : Видавництво Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2013. 512 с.

205. Нечипоренко В. В. Теоретичні і методичні засади навчально-реабілітаційної діяльності спеціального закладу як відкритої соціально-освітньої системи : дис. … д-ра пед. наук : 13.00.03 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2013. 440 с.

206. Никуленко Т. Г. Коррекционная педагогика : учеб. пособие для вузов. Москва : Феникс, Ю, 2006. 382 с.

207. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи / упоряд. Гриневич Л., Елькін О., Калашнікова С., Коберник І., Ковтунець В., Макаренко О., Малахова О., Нанаєва Т., Усатенко Г., Хобзей П., Шиян Р. 2016. 40 с.

208. Нова українська школа : Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти на період до 2029 року (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р). URL : http ://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#n8 (дата звернення: 28.03.2019).

209. Нова українська школа : порадник для вчителя / Під заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

210. Новикова Л. И. Воспитательная система : общая характеристика. *Воспитательная система учебного заведения как объект педагогического управления : в 2-х ч.* Рига : ЛГУ имени П. Стучки, 1987. Ч. 1. С. 7–11.

211. Новикова Л. И. Педагогика воспитания : избранные педагогические труды / под ред. Н. Л. Селивановой, А. В. Мудрика. Москва, 2009. 351 с.

212. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства. Москва : Изд-во Института Психотерапии, 2003. 319 с.

213. Оксфордский толковый словарь по психологи / под ред. А. Ребера. Москва : АСТ : Вече, 2002. 592 с.

214. Організація соціальної та життєвої практики учнів 11-річної школи : наук.-метод. видання / І. Г. Єрмаков, Г. М. Несен, В. В. Нечипоренко та ін. Запоріжжя : Видавництво комунального закладу «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр» Запорізької обласної ради, 2013. 248 с.

215. Оржеховська В. М., Федорченко Т. Є. Технології розбудови виховної системи загальноосвітнього навчального закладу : навчально-методичний посібник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 172 с.

216. Орлов А. А. Научные основы управления общеобразовательной школою : учеб. пособ. Москва : МОПИ, 1982. 102 с.

217. Осадчий І. Г. Педагогічне моделювання : що важливо знати педагогу? Педагогічне моделювання : що важливо знати педагогу? *Народна освіта :* електронне наукове фахове видання. 2016. № 1 (28). URL : https ://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=3969 (дата звернення: 25.06.2019).

218. Осипова Л. Б. Развитие осязания и мелкой моторики как средства компенсации зрительной недостаточности у младших дошкольников с нарушениями зрения : дис. … канд. пед. наук : 13.00.03 / ГОУ ВПО «Челябинский государственный педагогический университет». Челябинск, 2010. 263 с.

219. Осипова Т. Ю. Варіативність педагогічного наставництва в сучасному освітньому просторі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість учителя : проблеми теорії і практики :* зб. наук. пр. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. Вип. 28. С. 47–53.

220. Павлишин З. Я. Структурно-функціональний аналіз використання інформаційних технологій і систем у державному управлінні. *Ефективність державного управління :* зб. наук. пр. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2016. Вип. 3. С. 162–166.

221. Павлов И. П. Полное собрание починений : т. 3 кн. 1. Москва : АН СССР, 1951. 392 с.

222. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Каравела, 2008. 496 с.

223. Паршин Ю. І. Концептуальна модель системи забезпечення сталого розвитку національного господарства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки :* зб. наук. пр. Херсон, 2016. Вип. 16 (2). С. 35–38.

224. Педагогика / под ред. Ю. К. Бабанского. Москва : Педагогика, 1988. 432 с.

225. Педагогическая поддержка ребенка в образовании : учеб. пособие для студ. высш. уч. завед. / под ред. В. А. Сластенина, И. А. Колесниковой. Москва : Издательский центр «Академия», 2006. 288 с.

226. Петляєва В. В. Педагогічні умови формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов : дис. … кандидата педагогічних наук : 13.00.04 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2019. 257 с.

227. Пєхота О. М. та інші. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : навч. посібник. Київ : В-во А.С.К., 2003. 240 с.

228. Пидкасистый П. И. , Мижериков В. А. , Юзефавичус Т. А. Педагогика : учебник для студ. учреждений высш. проф. образования. Москва : Издательский центр «Академия», 2014. 624 с.

229. Пикельная В. С. Теоретические основы управления (школоведческий аспект) : методич. пособие. Москва : Высш. шк., 1990. 175 с.

230. Пильчук М. В. Інноваційна діяльність керівника як важлива складова оновлення освіти в управлінні навчальним закладом. URL : https://naurok.com.ua/dopovid-na-temu-upravlinska-kompetentnist-kerivnika-u-suchasniy-shkoli-80796.html (дата звернення: 25.06.2019).

231. Погоріла І. О. Організаційно-педагогічні умови становлення виховних систем сучасних гімназій : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2005. 280 с.

232. Погоріла І. О. Організаційно-педагогічні умови становлення виховних систем сучасних гімназій : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.07 / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2005. 25 с.

233. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс : учебник для студ. пед. вузов : в 2 кн. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. Кн. 2. 256 с.

234. Позднякова Е. Л. Технологическое обеспечение воспитательной системы специальной школы-интерната. *Специальное образование: традиции и инновации :* материалы V Международной научно-практической конференции (г. Минск, 14–15 апреля 2016 г.). Минск : БГПУ, 2016. URL: http://fso.bspu.by/news/nauka/elektronnyi-sbornik-v-mezhdunarodnoi-nauchno-prakticheskoi-konferencii-specialnoe-obrazovanie-tradicii-i-innovacii-2016. (дата звернення: 25.06.2019).

235. Позднякова Е. Л., Гордиенко Н. Н., Соколовская И. А. Модернизация украинского педагогического образования с учетом опыта и особенностей функционирования образовательных стандартов европейского пространства. *Наука и образование в современном мире :* материалы международной научно-практической конференции (Караганда, 1 марта 2019 г.). Караганда : «Болашақ-Баспа» РББ, 2019. 4 том. С. 186–189.

236. Позднякова О. Л. Виховання творчої особистості в умовах дитячого реабілітаційного театру. *Українознавчий альманах :* збірка наукових праць. Київ-Мелітополь, 2014. Випуск 16. С. 138–142.

237. Позднякова О. Л. Виховна система освітньо-реабілітаційного закладу як інституційний базис соціокультурної практики дітей з особливими освітніми потребами. *Освітні і культурно-мистецькі практики в контексті інтеграції України у міжнародний науково-інноваційний простір :* збірник тез доповідей І Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (м. Запоріжжя, 14 травня 2020 р.) / за

заг. ред. В. В. Нечипоренко. Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2020. С. 153–157.

238. Позднякова О. Л. Виховна система школи-інтернату як освітній феномен. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка :* наукове видання. Мелітополь : Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2016. № 2 (17). С. 37–42.

239. Позднякова О. Л. Виховний процес санаторної школи-інтернату як чинник становлення творчої особистості. *Людина в умовах мінливості соціокультурного простору: духовно-практичний вимір :* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Мелітополь, 3–4 червня 2016 р.). Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2016. Ч. ІІ. С. 167–170.

240. Позднякова О. Л. Діагностика ефективності функціонування виховної системи освітньо-реабілітаційних закладів для осіб з обмеженнями життєдіяльності. *Психологічні основи розвитку особистості :* монографія. Запоріжжя : Просвіта, 2019. Т. 6. С. 184–200.

241. Позднякова О. Л. Інноваційна практика організації виховного процесу в умовах школи-інтернату. *Нові підходи до розвитку навчальних закладів в умовах модернізації вітчизняної освіти :* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження Є. С. Березняка (м. Дніпропетровськ, 24 квітня 2014 р.). Дніпропетровськ : НГУ, 2014. С. 216–222.

242. Позднякова О. Л. Інноваційна практика організації виховного процесу санаторної школи-інтернату на засадах педагогіки життєтворчості. *Ukraine – EU. Modern Technology, Business and Law :* collection of international scientific papers : in 2 parts. Part 2. Current Issues of Legal Science and Practice. Management and Public Administration. Innovations in Education. Environmental Protection. Engineering and Technologies (April 3–8, 2017). Chernigiv : CNUT, 2017. P. 149–152.

243. Позднякова О. Л. Інноваційний розвиток виховної системи школи-інтернату в сучасних соціокультурних умовах. *Соціально-гуманітарні науки, економіка, право : нові виклики, практика інновацій :* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 21–22 квітня 2016 р.) Полтава : Університет «Україна», 2016. Т. 1. С. 285–291.

244. Позднякова О. Л. Інтерпретація концепту «виховна система» у сучасній педагогічній науці. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)* : науковий журнал. Запоріжжя, 2019. Випуск 1(1). С. 39–48.

245. Позднякова О. Л. Концептуальні засади розбудови виховної системи нової української школи. *Науково-практичні засади освітнього менеджменту в умовах становлення Нової української школи :* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 21 листопада 2018 р.). Дніпро : ФОП Юнаш А. К., 2019. С. 63–66.

246. Позднякова О. Л. Концептуальні основи становлення виховної системи освітньо-реабілітаційного закладу. *Особливі діти: освіта і соціалізація :* збірник тез доповідей VI Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки та психології (м. Київ-Запоріжжя, 1–2 жовтня 2020 р.). Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2020. С. 68–72.

247. Позднякова О. Л. Корекційне виховання як чинник компенсації обмежень життєдіяльності дитини і забезпечення її особистісного розвитку. *Соціальна та життєва практика в структурі професійної підготовки : теорія і практика : збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Запоріжжя, 17 травня 2018 р.). Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2018. С. 131–133.

248. Позднякова О. Л. Модель компетентного соціального педагога-вихователя навчально-реабілітаційного центру. *Технології формування педагогічного професіоналізму майбутніх учителів :* матеріалили всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Мелітополь, 27–

28 лютого 2014 р.). Мелітополь : МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. С. 157–162.

249. Позднякова О. Л. Модель структури кадрового забезпечення виховної системи освітньо-реабілітаційного закладу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2020. Випуск 39. С. 98–108.

250. Позднякова О. Л. Моделювання структури професійної компетентності соціального педагога-вихователя навчально-реабілітаційного центру. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка :* наукове видання. Мелітополь : Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2014. № 1 (12). С. 211–217.

251. Позднякова О. Л. Організація комплексного супроводу корекційного виховання учнів із порушеннями функцій опорно-рухового апарату в умовах освітньо-реабілітаційних закладів. *Актуальні проблеми ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології* : збірник тез доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 4–5 жовтня 2019 р.). Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2019. С. 75–78.

252. Позднякова О. Л. Організація проектної діяльності дітей на засадах педагогіки життєтворчості. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія :* збірник наукових праць. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. № 25. С. 156-163.

253. Позднякова О. Л. Організація проектної діяльності дітей: життєтворчий аспект. *Проектна діяльність учнів у системі компетентнісно спрямованої соціальної і життєвої практики в 11-річній школі та позашкільній освіті :* матеріалили Всеукраїнської науково-практичної

конференції (м. Кам'янець-Подільський, 29–30 жовтня 2014 р.). Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2014. Ч. 1. С. 98–103.

254. Позднякова О. Л. Організація соціальної та життєвої практики учнів в умовах школи-інтернату як засіб стимулювання їх соціалізації. *Проблеми соціальної та життєвої практики в сучасному просторі :* збірник наукових праць Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру. Запоріжжя : Видавництво комунального закладу «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр» Запорізької обласної ради, 2014. Випуск 3. С. 12–18.

255. Позднякова О. Л. Особливості психологічного супроводу виховання учнів освітньо-реабілітаційних закладів. *Актуальні питання корекційної освіти : Педагогічні науки :* збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2017. Випуск 10. С. 242–254.

256. Позднякова О. Л. Педагогічні умови розвитку виховної системи освітньо-реабілітаційного закладу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. Випуск 37. С. 101–110.

257. Позднякова О. Л. Проблема посилення виховного потенціалу інтернатних закладів. *Проблеми сучасної педагогічної освіти і розвитку особистості : теорія та практика :* збірник наукових праць. Запоріжжя, 2013. Випуск 2. С. 196–203.

258. Позднякова О. Л. Програмно-технологічне забезпечення виховної системи спеціальної школи-інтернату. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : збірник наукових праць. Запоріжжя : КПУ, 2014. Випуск 35 (88). С. 444–450.

259. Позднякова О. Л. Психокорекційна робота з батьками учнів із порушенням розвитку як компонент виховної системи. *Інноваційні підходи до освіти та соціалізації дітей зі спектром аутистичних порушень :* матеріали

III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 3 квітня 2019 р.). Львів : друкарня «Справи Кольпінга в Україні», 2019. С. 102–104.

260. Позднякова О. Л. Психологічна компенсація як чинник корекційного виховання дитини з особливими освітніми потребами в умовах освітньо-реабілітаційного закладу. *Актуальні проблеми ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології :* матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 18 березня 2021 р.). Альянт, 2021. С. 169–171.

261. Позднякова О. Л. Психологічна співпраця з батьками дітей з обмеженнями життєдіяльності як компонент становлення виховної системи освітньо-реабілітаційного закладу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія :* збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. Випуск 34. С. 146–157.

262. Позднякова О. Л. Психологічний супровід виховання учнів освітньо-реабілітаційних закладів у контексті євроінтеграції системи спеціальної освіти України. *Ukraine – EU. Innovations in Education, Technology, Business and Law :* collection of international scientific papers (April 3-8, 2017). Chernigiv : CNUT, 2018. P. 187–190.

263. Позднякова О. Л. Психологічний супровід виховання учнів освітньо-реабілітаційних закладів у контексті компетентнісно спрямованої освіти. *Досвід і проблеми організації соціальної та життєвої практики учнів і студентів на засадах компетентнісного підходу до освіти (до 25-річчя Наукової школи педагогіки та психології життєтворчості* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 12–13 жовтня 2018 р.). Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2018. С. 189–192.

264. Позднякова О. Л. Розбудова виховної системи загальноосвітнього навчального закладу на засадах компетентнісного підходу: теоретичний аспект. *Компетентнісний вимір сучасної освіти : теорія і практика :*

збірник тез V регіональної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 19 травня 2017 р.). Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2017. С. 36–40.

265. Позднякова О. Л. Розвиток виховної системи освітньо-реабілітаційного закладу: теоретичні засади та інноваційний досвід : монографія. Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2019. 316 с.

266. Позднякова О. Л. Розвиток емпатійності учнів з обмеженими можливостями здоров'я в контексті компетентнісно спрямованої освіти. *Компетентнісно спрямована освіта: перший досвід, порівняльні підходи, перспективи :* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 28 квітня 2011 р.). Київ : Ін-т сучасн. підр., 2011. С. 622–624.

267. Позднякова О. Л. Розвиток інтегральної індивідуальності дітей з аутистичними порушеннями в умовах виховної системи освітньо-реабілітаційного закладу. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)* : збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2018. Випуск 11. С. 251–264.

268. Позднякова О. Л. Розвиток комунікативної толерантності учнів з обмеженими можливостями здоров'я засобами проектної діяльності. *Проблеми сучасної педагогічної освіти і розвитку особистості: теорія та практика* : збірник педагогічних праць. Запоріжжя, 2011. Випуск 1. С. 17–23.

269. Позднякова О. Л. Система громадянсько-патріотичного виховання учнів в умовах навчально-реабілітаційного центру. *Електронний збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.* 2014. № 4 (18). URL : https://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp19/pozdnjakova_o.l..pdf. (дата звернення: 25.06.2019).

270. Позднякова О. Л. Специфіка розвитку соціальної компетентності учнів з обмеженими можливостями здоров'я. Українська наукова школа

психології і педагогіки життєтворчості : досягнення та орієнтири для XXI століття : ювілейний науково-методичний збірник / за редакцією Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен, В. В. Нечипоренко, Н. М. Гордієнко, О. Л. Позднякової. Запоріжжя : Видавництво Комунального закладу «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр» Запорізької обласної ради, 2013. С. 454–458.

271. Позднякова О. Л. Становлення дитини з психофізичними порушеннями як суб'єкта життєтворчості в умовах виховної системи санаторної школи-інтернату. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. Випуск 32(2). С. 58–63.

272. Позднякова О. Л. Становлення та розвиток виховної системи санаторної школи-інтернату. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи :* збірник наукових праць. Випуск 44. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. С. 173–177.

273. Позднякова О. Л. Структурно-функціональна модель виховної системи спеціальних та інклюзивних закладів освіти. *Психолого-педагогічний супровід осіб з особливими потребами у спеціальній та інклюзивній освіті :* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 11–12 квітня 2019 р.). Львів : друкарня «Справи Кольпінга в Україні», 2019. С. 56–58.

274. Позднякова О. Л. Теоретико-методичні основи діагностики ефективності функціонування виховної системи освітньо-реабілітаційних закладів для осіб з обмеженнями життєдіяльності. *Інноваційна педагогіка :* науковий журнал. Одеса, 2019. Випуск 14. Том 2. С. 117–122.

275. Позднякова О. Л. Теоретичні засади і програмно-технологічне забезпечення виховної системи санаторної школи-інтернату. *Актуальні*

проблеми інновацій в наукових технологіях сьогодення : монографія. Кіровоград : КП «Поліграфія», 2014. С. 283–307.

276. Позднякова О. Л. Теоретичні засади розбудови виховної системи спеціальної школи-інтернату. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 17 : Теорія і практика навчання та виховання :* збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. Випуск 24. С. 116–122.

277. Позднякова О. Л. Технологія розвитку соціальної компетентності учнів в умовах освітньо-реабілітаційного простору. *Розвиток професійної компетентності студентів педагогічного відділення в сучасних умовах :* тези доповідей учасників IV регіональної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 23 квітня 2015 р.). Запоріжжя : Комунальний заклад «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр» Запорізької обласної ради. 2015. С. 12–17.

278. Позднякова О. Л. Українські освітньо-реабілітаційні заклади : науково-дослідний аспект. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія :* збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. Випуск 38. С. 129–138.

279. Позднякова О. Л. Формування соціальної компетентності учнів з обмеженими можливостями здоров’я засобами проектної діяльності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія :* збірник наукових праць. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. Випуск 20. С. 190–194.

280. Позднякова О. Л. Формування соціальної компетентності учнів з обмеженими можливостями засобами проектної діяльності. *Соціокультурні та освітні процеси Запорізького Приазов’я : проблеми, пошуки та перспективи :* монографія. Запоріжжя : Вид-во Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2013. С. 547–555.

281. Позднякова О. Л. Формування соціальної компетентності учнів з обмеженими можливостями здоров'я засобами проектної діяльності. *Науково-педагогічні засади формування соціальних компетенцій учнів з особливими освітніми потребами як складової навчально-реабілітаційного процесу :* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 10–11 листопада 2012 р.). Запоріжжя : Вид-во Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2012. С. 148–164.

282. Позднякова О. Л. Формування творчої особистості в умовах виховної системи санаторної школи-інтернату. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах :* збірник наукових праць. Запоріжжя : КПУ, 2014. Випуск 34(87). С. 439–445.

283. Позднякова О. Л., Єрмаков І. Г., Нечипоренко В. В., Гордієнко Н. М. Життєтворчий потенціал соціальної і життєвої практики : науково-методичний посібник. Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2018. 472 с.

284. Позднякова О. Л., Несен Г. М., Єрмаков І. Г., Нечипоренко В. В., Гордієнко Н. М. Життєтворчі пріоритети інноваційного розвитку навчально-реабілітаційного центру : науково-методичне видання. Запоріжжя : Вид-во Хортицького навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2011. 286 с.

285. Позднякова О. Л., Несен Г. М., Нечипоренко В. В., Пузіков Д. О., Гордієнко Н. М. Організація соціальної та життєвої практики учнів 11-річної школи : науково-методичне видання. Запоріжжя : Вид-во Комунального закладу «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, 2013. 248 с.

286. Позднякова О. Л., Нечипоренко В. В., Гордієнко Н. М., Козарик О. С., Маврін В. В. Теорія і практика розвитку соціальної компетентності школярів : науково-методичний посібник. Запоріжжя :

Вид-во Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2011. 186 с.

287. Позднякова О. Л., Соколовська І. А. Особливості взаємозв'язків комп'ютерно орієнтованого освітнього простору вищого навчального закладу на прикладі міста Запоріжжя. *Комп'ютер у школі та сім'ї :* науково-методичний журнал. Київ : ФОП Вероцький С. В., 2018. № 6. С. 3–8.

288. Позднякова О. Л., Сохань Л. В., Єрмаков І. Г., Несен Г. М., Нечипоренко В. В., Гордієнко Н. М. Українська наукова школа психології та педагогіки життєтворчості : досягнення, проблеми та перспективи розвитку : ювілейний науково-методичний збірник. Запоріжжя : Видавництво Комунального закладу «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр» Запорізької обласної ради, 2013. 648 с.

289. Позднякова-Кирбят'єва Є. Г. Реабілітаційний парк як інновація в системі сучасної освіти. *Ukraine – EU. Modern Technology, Busines and Law : collection of international scientific papers : in 2. Part 2. Current Issuses of Legal Science and Practice. Management and Public Administration. Innovations in Education. Enviromental Protection. Engineering and Techologies.* Chernigiv : CNUT, 2017. С. 146–149.

290. Покутнєва С. А. Компенсація як основна форма розвитку дітей із глибокими порушеннями зору. *Особлива дитина : навчання і виховання :* науковий, навчальний, інформаційний журнал. Київ : Педагогічна преса, 2014. № 2. С. 44–56.

291. Поліщук Ю. Поняття психологічного супроводу : змістовий аспект. *Освіта і управління :* науково-практичний журнал. Київ, 2011. № 4. С. 111–115.

292. Положення про психологічну службу системи освіти України : Наказ Міністерства освіти і науки України № 922 від 30 грудня 1999 р. URL : http ://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення: 25.06.2019).

293. Помилуйко В. Ю. Діагностика розвитку соціально–комунікативної компетентності дорослих. *Психолінгвістика :* науково-теоретичний збірник. Переяслав-Хмельницький, 2017. Випуск 22 (1). С. 175–186.

294. Пономарьова Г. Ф. Виховання майбутнього педагога : теорія і практика : монографія. Харків : Ранок, 2014. 547 с.

295. Попадич О. О. Теоретичні основи виховної роботи з майбутніми педагогами вищої школи у вищому навчальному закладі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота* : збірник наукових праць. Ужгород, 2017. Випуск 2. С. 206–209.

296. Попов М. М. Виховна система освітнього закладу : сутність та основні компоненти. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія* : збірник наукових праць. Ялта : РВВ КГУ, 2013. Випуск 39 (2). С. 241–251.

297. Попович О. В. Зміст поняття «компенсація» : наближення до цілісного бачення. *Грані :* науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. Дніпро : Грані, 2014. № 1 (105). С. 81–85.

298. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта : навчальний посібник. Київ : ТОВ «Агенство «Україна», 2019. 300 с.

299. Прищепа С. М. Сутність виховної системи : структура, основні етапи та функції. *Актуальні питання сучасної педагогіки :* матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 11–12 грудня 2015 року). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. 176 с.

300. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах : Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15/sp:max20 (дата звернення: 12.02.2019).

301. Про затвердження Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та Комплексної програми художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах : Наказ Міністерства освіти і науки України від 25.02.2004 № 151/11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/card/v1_11290-04 (дата звернення: 17.11.2018).

302. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341. URL : https ://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF (дата звернення : 02.02.2019).

303. Про затвердження Положення про індивідуальну програму реабілітації інваліда : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 р. № 757. URL : http ://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/757-2007-%D0%BF. (дата звернення: 25.06.2019).

304. Про затвердження Положення про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку : Наказ Міністерства освіти і науки України. URL : http ://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1219-08. (дата звернення: 25.06.2019).

305. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.08.2011 № 872. URL : http ://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-%D0%BF (дата звернення: 25.06.2019).

306. Про затвердження Типових штатних нормативів спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку : Наказ Міністерства освіти і науки України від 05.12.2008 № 1105. URL : http ://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1250-08 (дата звернення : 09.05.2018).

307. Про культуру: Закон України від 14.12.2010 р. № 2778-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2778-17 (дата звернення: 16.11.2018)

308. Про навчальні плани та організацію навчально-виховного процессу для учнів з особливими освітніми потребами загальноосвітніх навчальних закладів у 2017–2018 навчальному році : Лист Міністерства освіти та науки № 1/9-325 від 14.06.17 р. URL : http ://osvita.ua/legislation/Ser_osv/56158/. (дата звернення: 25.06.2019).

309. Про Національну програму виховання дітей та учнівської молоді в Україні : Постанова Президійї Академії педагогічних наук України № 1-7/6-98 від 01.07.2004 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-98601-04 (дата звернення : 02.11.2019).

310. Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. : Указ Президента України від 25.06.2013 р. № 344/2013. URL : http ://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/344/2013. (дата звернення: 25.06.2019).

311. Про освіту : Закон України (документ 2145-VIII, чинний, поточна редакція редакція від 09.08.2019, підстава 2745-VIII). URL : https ://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення : 02.11.2019).

312. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2697-19 (дата звернення: 03.03.2019).

313. Про основні компетенції для навчання протягом усього життя : Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) від 18 грудня 2006 року № 994_975. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975#Text (дата звернення: 12.02.2020).

314. Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : Постанова Верховної ради України від 05.03.1998 р. № 188/98-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 03.03.2019).

315. Про основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України : Наказ Міністерства освіти і

науки України № 1243 від 31.10.11 р. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565/ (дата звернення: 12.02.2019).

316. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1264-12 (дата звернення: 16.12.2018).

317. Про позашкільну освіту : Закон України від 22.06.2000 р. № 1841-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1841-14 (дата звернення: 17.11.2018)/

318. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України. URL : https ://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15 (дата звернення : 02.11.2019).

319. Про соціальну роботу з дітьми та молоддю : Закон України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14 (дата звернення: 25.06.2019).

320. Психолого-педагогічна діагностика якості освіти у педагогічному ЗВО : навч.-метод. посібник / уклад. : А. А. Харківська, М. В. Роганова, Л. О. Петриченко, Х. А. Шапаренко, С. В. Пєхарєва, А. І. Чаговець, Л. В. Балла. Харків, 2018. Ч. 4 : Психолого-педагогічна діагностика дітей дошкільного віку. 322 с.

321. Рапацевич Е. С. Педагогика. Современная энциклопедия. Минск : Современная школа, 2010. 720 с.

322. Рассказова О. І. Теорія та практика розвитку соціальності учнів в умовах інклюзивної освіти : автореф. дис. … д-ра пед. наук : 13.00.05 / Держ. закл. Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2014. 44 с.

323. Реабілітація дітей з функціональними обмеженнями засобами мистецтва : навчальний посібник / К. В. Щербакова, Ж. В. Петрочко. Київ : ДЦССМ, 2002. 95 с.

324. Рижанова А. О. Соціально-педагогічне сприяння сучасним інтеграційним процесам України та вдосконалення професійної підготовки відповідних фахівців. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту*

соціальних технологій Університету «Україна» : збірник наукових праць. Хмельницький : Вид-во ХІСТ, 2015. № 11. С. 98–101.

325. Ризванюк О. Наступність у навчанні. *Вісник Львівського університету. Серія : Мистецтвознавство :* збірник наукових праць. Львів, 2014. Випуск 14. С. 286–295.

326. Рогальська І. П. Сутнісні характеристики соціально-педагогічного супроводу соціалізації особистості в дошкільному дитинстві. *Актуальні проблеми психолого-педагогічного та соціального супроводу дитини на ранніх етапах соціалізації.* Слов'янськ, 2010. Випуск 4 (1). С. 230–236.

327. Рожков М. И., Байбородова Л. В. Теория и методика воспитания : учебное пособие для вузов. Москва : Владос-Пресс, 2004. 384 с.

328. Романець Л. М. Проблема поповнення вчительськими кадрами шкіл України у повоєнні роки. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : Історія :* збірник наукових праць. Вінниця, 2006. Випуск 10. С. 162–164.

329. Романчук А. І. Управління навчально-виховним процесом початкової школи в сучасних умовах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки : реалії та перспективи :* збірник наукових праць. Випуск 65. Київ, 2018. С. 129–132.

330. Романюк І. М. Проблеми сільської школи України в кінці 50-х – середині 60-х років XX століття. *Український селянин :* збірник наукових праць. Черкаси, 2005. Випуск 9. С. 76–77.

331. Руденко В. М. Математична статистика : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 304 с.

332. Руська Р. В. Теорія імовірності та математична статистика в психології : навчальний посібник. Тернопіль, 2020. 112 с.

333. Рябова З. В. Моделювання та проектування як ефективні засоби забезпечення якості надання освітніх послуг. 2012. № 8. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ttmuo_2012_8_24 (дата звернення: 25.06.2019).

334. Садовський В. И. Основание общей теориии систем. Москва : Наука, 1974. 279 с.

335. Сапожникова Т. Н. Педагогическое сопровождение жизненного самоопределения старшеклассников : автореф. дис. … докт. пед. наук : 13.00.01 / ГОУ ВПО «Костромской государственный университет имени Н. А. Некрасова». Кострома, 2010. 45 с.

336. Сезонова О. Н. Модель управления развитием профессиональных компетенций кадров организации. *Среднерусский вестник общественных наук* : журнал. 2015. № 2 (38). С. 182–189.

337. Селиванова Н. Л. Воспитательная система образовательного учреждения как объект управления. *Управление воспитательной системой школы : проблемы и решения /* под. ред. Н. Л. Селивановой, Е. И. Соколовой. Москва, 2009. С. 6–21.

338. Середа І. Особливості застосування педагогічних технологій у корекційно-виховному процесі. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського : Педагогічні науки :* збырник наукових праць. Миколаїв, 2018. № 3 (62), том 2. С. 298–303.

339. Синьов В. М. До побудови загальної теорії корекційної педагогіки : визначення предмету науки. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та психологія :* збірник наукових праць. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. № 1. С. 18–26.

340. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підручник. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. Частина І. 238 с.

341. Синьов В. М. Корекційно-виховна спрямованість навчально-виховного процесу допоміжної школи. *Введение в историю*

олигофренопедагогики. Донецк : ГОВ «Лебідь», 1996. С. 10–20.

342. Синьов В. М. Методологія та теорія досліджень в галузі дефектології. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна :* збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. Випуск 15. С. 7–9.

343. Синьов В. М. Особистісно орієнтована освіта майбутніх фахівців у галузях суб'єкт-суб'єктної діяльності. *Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії.* Київ : «МП Леся», 2010. С. 745–778.

344. Синьов В. М., Шеремет М. К., Руденко Л. М., Шульженко Д. І. Освітньо-психологічна інтеграція школярів із психофізичними порушеннями в сучасних умовах України. *Актуальні питання корекційної освіти : Педагогічні науки :* збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2016. Випуск 7 (2). С. 323–344.

345. Синьова Є. П. Особливості розвитку і виховання особистості при глибоких порушеннях зору : монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. 442 с.

346. Скрипка К. Створення інклюзивного освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти України. *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія «Педагогіка» :* електронне наукове фахове видання. Випуск 5 (9), 2018. URL: https://amtp.org.ua/index.php/journal/article/download/58/79/ (дата звернення: 25.06.2019).

347. Сластенин В. А., Исаев И. Ф., Шиянов Е. Н. Педагогика : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва : Издательский центр «Академия», 2013. 576 с.

348. Словник іншомовних слів : 23000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. Л. О. Пустовіт. Київ : Довіра, 2000. 1017 с.

349. Словник-довідник з професійної педагогіки / ред.-упоряд. А. В. Семенова. Одеса : Пальміра, 2006. 272 с.

350. Смолюк А. І. Професійний саморозвиток майбутніх учителів початкової школи в освітньому середовищі педагогічного коледжу : дис. …

кандидата педагогічних наук : 13.00.04 / Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 240 с.

351. Сокол І. М. Підготовка вчителів до використання квест-технологій в системі післядипломної освіти : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2016. 284 с.

352. Соколов В. В. Сучасні тенденції психологічного супроводу діяльності реабілітаційних закладів освіти в країнах Західної Європи : автореф. дис. ... канд. психол. наук :19.00.08 / Ін-т спец. педагогіки АПН України. Київ, 2009. 20 с.

353. Солнцева Л. И. Развитие компенсаторных процессов у слепых детей дошкольного возраста. Москва : Педагогика, 1980. 192 с.

354. Солнцева Л. И., Хорош С. М. Воспитание слепых детей раннего возраста. Советы родителям : практическое пособие : 2-е изд. Москва : Экзамен, 2004. 128 с.

355. Сорока Г. Сучасні виховні системи та технології : навч.-метод, посібник для керівників шкіл, учителів, класних керівників, вихователів, слухачів ІПО. Харків : Веста : Вид -во «Ранок», 2002. 128 с.

356. Сорочинська О. А., Павлюченко О. В., Халімончук Н. О. Режим дня як основа формування здоровя та гармонійного розвитку дітей дошкільного віку в курсі «Вікова фізіологія та валеологія». *Збірник наукових праць Херсонського державного університету : Педагогічні науки :* збірник наукових праць. Херсон, 2018. Випуск 82 (1). С. 81–86.

357. Соціальна педагогіка : підручник. 4-те виправ. та доп. / за ред. проф. А. Й. Капської. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 488 с.

358. Соціальна педагогіка : словник-довідник / за заг. ред. Т. Ф. Алєксєєнко. Вінниця : Планер, 2009. 542 с.

359. Старша школа зарубіжжя : організація та зміст освіти : книга / За ред. О. І. Локшиної. Київ : СПД Богданова А. М., 2006. 232 с.

360. Створення індивідуальної програми розвитку для дітей з особливими освітніми потребами : методичний посібник / під заг. ред. Софій Н. З. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. 66 с.

361. Столяренко О. В., Столяренко О. В. Моделювання педагогічної діяльності у підготовці фахівця : навчально-методичний посібник. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 196 с.

362. Супрун М. О. Корекційне виховання учнів допоміжної школи засобами учнівського самоврядування : монографія. Київ : МП «Леся», 2009. 212 с.

363. Сухомлинский В. С. Воспитание и самовоспитание. *Избранные произведения :* В 5-ти т. / Редкол. : Дзеверин А. Г. (пред.) и др. / Т. 5. Статьи. Киев : Рад. школа, 1980. С. 241–252.

364. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п’яти томах. Київ : Рад. шк., 1976. Т. 1 : Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Духовний світ школяра. Методика виховання колективу. 653 с.

365. Сучану А. Тьютор: якісно нове особистіснопрофесійне призначення викладача-консультанта у вищому навчальному закладі. URL: http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1709 (дата звернення 17.03.2019).

366. Сучасні педагогічні технології у підготовці майбутніх вчителів : монографія / Елькін М. В. та ін. Мелітополь : Вид. будинок Мелітоп. міськ. друк., 2014. 273 с.

367. Сущенко Л. О. Науково-педагогічний супровід професійного зростання освітян : теорія і практика : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2011. 148 с.

368. Тадаєва А. В. Соціально-педагогічний супровід соціалізації молодших школярів в сучасному інформаційному просторі : дис. … канд. пед. наук : 13.00.05 / Харківська державна академія культури. Харьків, 2016. 258 с.

369. Таланчук Н. М. Архитектоника воспитательного процесса : современная концепция и теория воспитания : В 2-х ч. Казань, 1990. 206 с.

370. Тарский Ю. И. Методология моделирования в контексте исследования образовательных систем. *Моделирование социально-педагогических систем* : материалы региональной научно-практической конференции (16-17 сентября 2004 г.). Пермь : Перм. гос. пед. ун-т, 2004. С. 22–29.

371. Татьянчикова І. В. Психолого-педагогічні основи соціалізації дітей з вадами інтелектуального розвитку : автореф. дис. … д-ра пед. наук : 13.00.03 / Інститут спеціальної педагогіки НАПН України. Київ. 2015. 47 с.

372. Термінологічний словник з основ підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти / авт. кол. : Є. Р. Чернишова, Н. В. Гузій, В. П. Ляхоцький та ін. Київ : ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», 2014. 230 с.

373. Тернопільська В. І. Психологія для старшокласників (від самопізнання до соціальної відповідальності) : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 272 с.

374. Технології соціально-педагогічної роботи : навч. посіб. / за заг. ред. проф. А. Й. Капської. Київ, 2000. 372 с.

375. Титова Е. В. Методика воспитания как феномен педагогической науки и практики : дис. … д-ра пед. наук : 13.00.01 / Российский государственный педагогический университет имени А. И. Герцена. Санкт-Петербург, 1996. 311 с.

376. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упор. Л. В. Лохвицька : 2-ге вид. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 232 с.

377. Третьяков П. И., Сенновский И. Б. Технология модульного обучения в школе : практико-ориентированная монография. Москва : Новая школа, 1997. 352 с.

378. Туманов К. М. Кадровое обеспечение в системе стратегического управления качеством образования в ВУЗе. *Современные проблемы науки и*

образования. 2014. № 6. URL : http ://www.science-education.ru/ru/article/view?id=15339 (дата звернення: 04.02.2019).

379. Український дефектологічний словник / за ред. акад. В. І. Бондаря. Київ : Милосердя України. 2001. 212 с.

380. Управление воспитательной системой школы: проблемы и решения / под. ред. Н. Л. Селивановой, Е. И. Соколовой. Изд. 2-е доп. Москва : Пед. общество России, 2009. 320 с.

381. Управління навчальним закладом : підручник для магістрантів педагогічних університетів / С. Г. Немченко, О. Б. Голік, О. А. Кривильова, О. В. Лебідь. Донецьк : ЛАНДОН-ХХІ, 2012. 516 с.

382. Федоренко С. В., Дашковська А. В. Народна іграшка як засіб корекційно-виховної роботи з дітьми, які мають порушення зору. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2016. Випучк 32 (2). С. 186–190.

383. Федорова О. Ф. Некоторые вопросы активизации учащихся в процессе теоретического и производственного обучения. Москва : Высшая школа, 1970. 301 с.

384. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп : учебное пособие. Москва : Психотерапия, 2009. 544 с.

385. Философский словарь / авт.-сост. И. В. Андрущенко, О. А. Вусатюк, С. В. Линецкий, А. В. Шуба. Киев : А.С.К., 2006. 1056 с.

386. Философский энциклопедический словарь / Под ред. А. А. Ивина. Москва : Наука, 2003. 564 с.

387. Філософський енциклопедичний словник / За ред. В. І. Шинкарук. Київ : Арбис, 2002. 751 с.

388. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2010. 454 с.

389. Фіцула М. М. Педагогіка : посібник. Київ : Видавничий центр «Академія». 2002. 530 с.

390. Фокіна І. О. Організація шефської допомоги в умовах дитячої громадської організації. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки : збірник наукових праць.* Вип. 1.47 (114). Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2014. С. 277–282.

391. Хитрюк В. В. Инклюзивная готовность педагогов : педагогическая система формирования : монографія. Барановичи : БарГУ, 2015. 176 с.

392. Хитрюк В. В., Пономарёва Е. И. Основы инклюзивного образования : учеб.-метод. комплекс. Барановичи : РИО БарГУ, 2014. 372 с.

393. Хохліна О. П. Основні категорії спеціальної психології. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія :* збірник наукових праць. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. Випуск 6. С. 151–158.

394. Хохліна О. П., Глоба О. П. Сутність корекційно-розвивальної роботи в спеціальних закладах освіти для дітей з порушенням психофізичного розвитку. *Освіта Донбасу.* 2003. № 2. С. 66–68.

395. Хриков Є. М. Управління навчальним закладом : навч. посіб. Київ : Знання, 2016. 360 с.

396. Царькова О. В., Шульга О. С. Особливості реалізації програм державної підтримки дітей з обмеженими можливостями. *Публічне адміністрування : теорія та практика :* електронний збірник наукових праць. Дніпро, 2019. Випуск 1 (21). URL : http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-01(21)/13.pdf (дата звернення : 04.02.2019).

397. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навчальний посібник. Київ : Слово, 2003. 240 с.

398. Цыренов В. Ц. Коррекционная педагогіка : курс лекций. Улан-Удэ : Бурятский государственный университет, 2009. 75 с.

399. Чекан О. І., Дранчак М. В. Теоретичні основи наступності як педагогічної категорії. *Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторі* : збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, (25 жовтня 2018 р.). Мукачево : МДУ, 2018. С. 186–188.

400. Червоненко К. С. Волонтерська діяльність учнівської молоді як засіб їх соціальної активності. *Педагогічні науки :* збірник наукових праць. Херсон : ХДУ, 2017. Випуск LXXVII. Т. 2. С. 177–181.

401. Черненко Н. І. Педагогічні умови реалізації андрагогічного підходу у професійній підготовці робітників морського транспорту : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04 / Комунальний вищий навчальний заклад «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради. Херсон, 2016. 282 с.

402. Черниш А. П. Менеджмент освіти : навчальний посібник. Київ : Видавництво «Університет» КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2008. 49 с.

403. Шакуров Р. Х. Социально-психологические основы управления : руководитель и педагогический коллектив. Москва : Просвещение, 1990. 208 с.

404. Шамова Т. И., Третьяков П. И., Капустин Н. П. Управление образовательными системами : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. 50 с.

405. Шамова Т. И., Шибанова Г. Н. Воспитательная система школы : сущность, содержание, управление. Москва : ЦГЛ, 2003. 200 с.

406. Швець Т. А. Критерії та показники формування професійної майстерності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету :* педагогічні науки. Херсон, 2017. Випуск LXXV. Ч. ІІІ. С. 93–97.

407. Швець Т. А. Педагогічні умови формування професійної майстерності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04. Херсон, 2016. 260 с.

408. Шевців З. М. Основи інклюзивної педагогіки : підручник. Київ : «Центр учбової літератури», 2016. 248 с.

409. Шевцов А. Г. Методичні основи організації соціальної реабілітації дітей з вадами здоров'я : монографія. Київ : Ін-т соц. політики, 2004. 240 с.

410. Шевцов А. Г. Освітні основи реабілітології : монографія. Київ : «МП Леся», 2009. 483 с.

411. Шевцов А. Г. Сучасні проблеми освіти і професійної реабілітації людей з вадами здоров'я : монографія. Київ : Соцінформ, 2004. 200 с.

412. Шевцов А. Г., Романенко О. В., Ханзерук Л. О., Чеботарьова О. В. Сім'я і дитина в умовах інклюзивної освіти. Методичні поради батькам щодо сімейного супроводу навчання дітей з порушеннями функцій опорно-рухового апарату : навч.-метод. посібник заг. наук. ред. А. Г. Шевцова. Київ : Видавничий дім «Слово», 2013. 112 с.

413. Шеремет І. В. Формування готовності майбутніх учителів до профілактики порушень зору учнів початкової школи у процесі професійної підготовки : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 242 с.

414. Шеремет М. К. Основні тенденції модернізації підготовки корекційних педагогів в умовах реформування освітньої галузі. *Логопедія :* журнал. 2011. № 1. С. 3–5.

415. Шехлович А. М. Дослідження та удосконалення кадрового забезпечення інноваційної діяльності підприємства в умовах впровадження ІТ-технологій : аналітичний матеріал. Львів, 2014. 128 с.

416. Шмаргун В. М. Психолого-педагогічна реабілітація : методологічні та методичні принципи. *Педагогічна освіта : теорія і практика. Педагогіка. Психологія.* 2013. № 20. С. 91–95. URL : http ://nbuv.gov.ua/UJRN/Potip (дата звернення: 25.06.2019).

417. Шульженко Д. І. Методологія інклюзивної форми освіти. *Науковий часопис Національний педагогічний університет*

імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2017. Випуск 33. С. 107–117.

418. Шульженко Д. І. Основи психологічної корекції аутичних порушень у дітей : монографія. Київ, 2009. 386 с.

419. Шульженко Д. І. Освітньо-психологічна інтеграція (інклюзія) дітей із аутизмом : монографія. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, вид-во Хортицької національної академії, 2017. 444 с.

420. Щуркова Н. Е. Новое воспитание. Москва : «Педагогическое общество России», 2000. 118 с.

421. Ягоднікова В. В. Теорія і практика формування інноваційної спрямованості виховного процесу загальноосвітньої школи : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07 / Вінницький держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського, Південноукраїнський нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Вінниця, 2016. 525 с.

422. Ягупов В. В. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2002. 560 с.

423. Ядов В. А. Стратегия социологического исследования : описание, объяснение, понимание социальной реальности: учеб. для вузов. Москва : Добросвет, 1998. 596 с.

424. Яковлева Н. М. Теория и практика подготовки будущего учителя к творческому решению воспитательных задач : дис. … д-ра пед. наук : 13.00.01 / Челябинский государственный університет. Челябинск, 1992. 403 с.

425. Яковлева С. Д. Психологічний супровід дітей з порушенням психофізичного розвитку (нейрофізіологічний підхід). *Актуальні питання корекційної освіти : Педагогічні науки :* збірник наукових праць. Кам’янець-Подільський : Медобори-2006, 2019. С. 351–359.

426. Яковлева С. Д. Системний підхід до питань реабілітації дітей з дитячим церебральним паралічем. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія :* збірник наукових праць. Київ, 2013. Випуск 23.

С. 421–424.

427. Ярмаченко М. Д. Проблема компенсації глухоти. Киев : Радянська школа, 1976. 168 с.

428. Ясвин В. А. Образовательная среда : от моделирования к проектированию : книга. Москва : Смысл. 366 с.

429. Яцій О. М. Діагностування вихованості старшокласників : методичні рекомендації. Одеса : Букаєв, 2019. 32 с.

430. Adair B., Ullenhag A., Keen D., Granlund M., Imms C. The effect of interventions aimed at improving participation outcomes for children with disabilities : a systematic review. *Developmental Medicine and Child Neurology*. 2015. 57 (12). Pp.1093–1104.

431. Adler A. Social Interest : a Challenge to Mankind. London : Faber and Faber Ltd, 1938. 313 p.

432. Adler A. Superiority and social interest : A collection of later writings (H. L. Ansbacher & R. R. Ansbacher, Eds.). New York : Viking Press, 1964. 205 p.

433. Adler A. The individual psychology of Alfred Adler : A stematic presentation in selections from his writings. New York : Harper & Row, 1956. 104 p.

434. Allen K., Schwartz S. The Exceptional Child. *Inclusion in Early Childhood Education*. 2001. Vol. 12. Pp. 45–78.

435. Anaby D., Campbell W., Missiuna C., Shaw S., Bennett S., Khan S. et al. Recommended practices to organize and deliver school-based services for children with disabilities : A scoping review. *Child : care, health and development*. 2019. Vol. 45(1). Pp. 15–27.

436. Anderlik L. Montessori – Ein Weg zur Inklusion. Dortmund : Verlag «Modernes Lernen», 2011. 173 p.

437. Anderson B. L. The Stages of Systemic Change. *Educational Leadership.* 1993. Vol. 51. P. 14.

438. Andrews J., Lupart J. The inclusiv Classroom : Educational Exceptional Children. ON : Nelson Canada, 2000. 561 p.

439. Aubert A., Molina S., Shubert T. and Vidu A. Learning and inclusivity via interactive groups in early childhood education and care in the Hope school. Spain. *Learn. Cult. Soc. Interact.* 2017. Vol. 13. Pp. 90–103.

440. Baglibel M., Samancioglu M., Crow G. M. Factors affecting the sustainability of educational changes : A mixed method research. *Cogent Education*. 2018. Volume 5, Issue 1. Pp. 1–14.

441. Bakanienė I., Žiukienė L., Vasiliauskienė V., Prasauskienė A. Participation of Children with Spina Bifida : A Scoping Review Using the International Classification of Functioning, Disability and Health for Children and Youth (ICF-CY) as a Reference Framework. *Medicina*. 2018. Vol. 54 (3). Pp. 40.

442. Banathy B. H. Designing Educationas a Social System. *Educational technology*. 1998. Pp. 51–55.

443. Bedell G. M., Khetani M. A., Cousins M. A., Coster W. J., Law M. C. Parent perspectives to inform development of measures of children's participation and environment. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*. 2011. Vol. 92(5). Pp. 765–73.

444. Bidabadi N. S., Isfahani A. N., Rouhollahi A., Khalili R. Effective Teaching Methods in Higher Education: Requirements and Barriers. *J Adv Med Educ Prof*. 2016. № 4 (4). Pp. 170–178.

445. Bocheliuk V. Yo., Pozdniakova O. L. Methodological recommendations for optimization of the system of rehabilitation of children and youth with disabilities. *Science and education: problems, prospects and innovations :* Proceedings of the 11th International scientific and practical conference. Kyoto, Japan, 2021. Pp. 21–27.

446. Bronfenbrenner U. The ecology of human development Cambridge, MA : Harvard University Press. 1979. Pp. 993–1028.

447. Building capacity of teachers/facilitators in technology-pedagogy integration for improved teaching and learning : Final Report / UNESKO. Bangkok : UNESKO Dangkok, 2004. 72 p.

448. Carroll S, Chalder T, Hemingway C, Heyman I, Moss-Morris R. Understanding fatigue in paediatric multiple sclerosis: a systematic review of clinical and psychosocial factors. *Developmental Medicine & Child Neurology*. 2016. Vol. 58 (3). Pp. 29–39.

449. Chepurna L., Bondarenko Y., Lisovets O., Kuzava I., Odynchenko L. & Dehtiarenko T. Prerequisites for Creating Textbooks for Auxiliary Schools: Correctional Psychopedagogy for Children with Intellectual Disabilities *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2021. Vol. 12 (2). Pp. 78–97.

450. Costa U., Brauchle G, Kennedy-Behr A. Collaborative goal setting with and for children as part of therapeutic intervention. *Disability and rehabilitation*. 2017. Vol. 39 (16). Pp. 1589–1600.

451. De Moor J. M. H., Van Waesberghe B. T. M., Hosman J. B. L., Jaeken D., Miedema S. Early Intervention for Children with Developmental Disabilities : Manifesto of the Eurlyaid Working Party. *International Journal of Rehabilitation Research*. 1993. № 16. Pp. 23–31.

452. Dewey J. My Pedagogic Creed. *School Journal*. 1897. Vol. 54. Pp. 77–80.

453. Dolva A., Gustavsson A., Borell L., Hemmingsson H. Facilitating peer interaction-support to children with Down syndrome in mainstream schools. *European Journal of Special Needs Education*. 2011. Vol. 26 (2). Pp. 201–213.

454. Earde P., Praipruk A., Rodpradit P., Seanjumla P. Facilitators and Barriers to Performing Activities and Participation in Children With Cerebral Palsy : Caregivers' Perspective. *Pediatric Physical Therapy*. 2018. Vol. 30(1). Pp. 27–32.

455. Education of Children with Disabilities in Rural Indian Government Schools: A Long Road to Inclusion / Shruti Taneja-Johansson, Nidhi Singal &

Meera Samson. *International Journal of Disability, Development and Education.* 2021. 16 p.

456. Egilson S., Traustadottir R. Participation of students with physical disabilities in the school environment. *The American Journal of Occupational Therapy*. 2009. Vol. 63 (3). 264 p.

457. Elise H. de Bree & Peter F. de Jong. Protective Factors and Compensation in Resolving Dyslexia. *Scientific Studies of Reading.* 2019. Vol. 23 (6). Pp. 461–477.

458. Eriksson L, Welander J, Granlund M. Participation in everyday school activities for children with and without disabilities. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*. 2007. Vol. 19 (5). Pp. 485–502.

459. Field D. A., Miller W. C., Jarus T., Ryan S. E., Roxborough L. Important elements of measuring participation for children who need or use power mobility: a modified Delphi survey. *Developmental Medicine & Child Neurology*. 2015. Vol. 57 (6). Pp. 556–63.

460. Foster-Cohen S, Mirfin-Veitch B. Evidence for the effectiveness of visual supports in helping children with disabilities access the mainstream primary school curriculum. *Journal of Research in Special Educational Needs*. 2017. Vol. 17 (2). Pp. 79–86.

461. Frick T. W. Education Systems and Technology in 1990, 2020, and Beyond. *TechTrends*. 2020. Volume 64. Pp. 693–703.

462. Fulton S., Gallagher A. Teacher training and community relations in Northern Ireland. *Teacher education in plural societies : an international review.* London & Washington, D. C. : Falmer Press, 1996. Pp. 82–94.

463. García-Carrión R., Molina Roldán S. and Roca Campos E. Interactive Learning Environments for the Educational Improvement of Students With Disabilities in Special Schools. *Front. Psychol.* 2018. Volume 9. 1744 p.

464. Granlund M., Arvidsson P., Niia A., Björck-Åkesson E., Simeonsson R., Maxwell G. et al. Differentiating activity and participation of children and youth with disability in Sweden : a third qualifier in the International

Classification of Functioning, Disability, and Health for Children and Youth? *American Journal of Physical Medicine & Rehabilitation*. 2012. Volume 1 (13). Pp. 84–96.

465. Hand B., Therrien W. and Shelley M. The effectiveness of argument-based teaching & learning approach for improving the vocabulary, reading, writing ability of students with special needs in inclusive education. *Korean J. Spec. Educ.* 2013. Volume 48. Pp. 301–317.

466. Hebib E., Spasenović V. Uloga školskog pedagoga u primeni inkluzivnog obrazovanja : pogled studenata pedagogije. *Nastava i vaspitanje*. 2010. № 2. Pp. 297–313.

467. Imms C., Adair B., Keen D., Ullenhag A., Rosenbaum P., Granlund M. «Participation» : a systematic review of language, definitions, and constructs used in intervention research with children with disabilities. *Developmental Medicine & Child Neurology*. 2016. Volume 58 (1). Pp. 29–38.

468. Islomov E., Kolyshkina A. Features of implementation of the work of after school clubs in a special school for pupils with mental retardation *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців :* збірник наукових праць за матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених 20 березня 2019 року : вип. 7 у 2-х томах. Т. 1. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. С. 93–97.

469. Jenkins J. R., Antil L. R., Wayne S. K. and Vadasy P. F. How cooperative learning works for special education and remedial students. *Except. Child.* 2003. Volume 69, Pp. 279–292.

470. Kielhofner G. A model of human occupation : Theory and application. Baltimore : Lippincott Williams & Wilkins, 2002. Pp. 28–43.

471. Kim S. W., Jeon H. R., Youk T., Kim J. The nature of rehabilitation services provided to children with cerebral palsy : a population-based nationwide study. *BMC Health Services Research.* 2019. № 19. 277 p.

472. Kocaj A., Kuhl P., Kroth A., Pant H. A. and Stanat P. Where do students with special educational needs learn better? A comparison of achievement between regular primary schools and special schools. *Kolner Z. Soz. Sozialpsychol.* 2014. Vol. 66. Pp. 165–191.

473. Kramer J., Olsen S., Mermelstein M., Balcells A., Liljenquist K. Youth with disabilities' perspectives of the environment and participation: a qualitative meta-synthesis. *Child: Care, Health and Development*. 2012. Vol. 38 (6). Pp. 763–777.

474. Aron L., Loprest P. Disability and the Education System. *The future of children.* 2012. Vol. 22 (1). Pp. 97–122.

475. Leicester M., Lovell T. DisabilityVoice : educational experimence and disability. *Disabilitiy & Society*. 1996. Vol. 12 (1). Pp. 111–118.

476. Life-cycle management of educational programs and resources in a smart learning environment / M. V. Deev, A. G. Finogeev, L. A. Gamidullaeva, A. M. Bershadsky, A. G. Kravets. *Smart Learning Environments.* 2018. Vol. 5. Pp. 1–14.

477. Livingston L. A. Happé Francesca Conceptualising compensation in neurodevelopmental disorders : Reflections from autism spectrum disorder. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews.* 2017. Vol. 80. Pp. 729–742.

478. Logan D., Sieberg C., Conroy C, Smith K, Odell S., Sethna N. Changes in sleep habits in adolescents during intensive interdisciplinary pediatric pain rehabilitation. *Journal of youth and adolescence*. 2015. Vol. 44 (2). Pp. 543–555.

479. Lytvynenko O., Zlatova L., Zasenko V., Prokhorenko L., Lunov V. Adaptive Potential of Young People as a Factor af Mental Health-Preserving. *Journal of History Culture and Art Research.* Vol. 9 (3). 2020. Pp. 374–385.

480. Maciver D., Rutherford M., Arakelyan S., Kramer J. M., Richmond J, Todorova L et al. Participation of children with disabilities in school : A realist systematic review of psychosocial and environmental factors. *PLoS ONE.* 2019.

Vol. 14 (1). URL : https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30695082/ (Last accessed: 22.10.2020).

481. Maksimović J. Inkluzivno obrazovanje – teorijsko metodološke osnove i praktična realizacija. Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців : зб. наукових праць за матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених (20 березня 2019 року) : вип. 7 у 2-х томах. Т. 1. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. С. 74–76.

482. Matsuoka M., Nagamitsu S., Iwasaki M., Iemura A., Yamashita Y., Maeda M. et al. High incidence of sleep problems in children with developmental disorders: Results of a questionnaire survey in a Japanese elementary school. *Brain and Development*. 2014. Vol. 36. Pp. 35–44.

483. McGarty A. M., Melville C. A. Parental perceptions of facilitators and barriers to physical activity for children with intellectual disabilities : A mixed methods systematic review. *Research in developmental disabilities*. 2018. Vol. 73. Pp. 40–57.

484. Miller J. Toward a General Theory for the Behavioral Sciences. *American Psychologist*. 1955. Vol. 10. Pp. 513–531.

485. Mondal P. Educational System: The Meaning, Aspects and Social Functions of Education. URL: https://www.yourarticlelibrary.com/education/educational-system-the-meaning-aspects-and-social-functions-of-education/8582 (Last accessed: 11.10.2019).

486. Nespor J., Hicks D., Fall A. Time and exclusion. *Disability & Society*. 2009. Vol. 24(3). Pp. 373–385.

487. North C. Teaching students with special needs : International trends in school capacity and the need for teacher professional development. *Teaching and Teacher Education.* 2019. Vol. 83. Pp. 27–41.

488. Ojeda-Castelo J. J., Piedra-Fernández J. A., Iribarne L. Bernal C. KiNEEt : application for learning and rehabilitation in special educational needs. *Multimedia Tools and Applications*. 2018. № 77 (2). Pp. 24013–24039.

489. Oliver M. *Understanding disability : From theory to practice*. NY : St. Martin's Press, 1996.

490. Parslow R., Patel A., Beasant L., Haywood K., Johnson D., Crawley E. What matters to children with CFS/ME? A conceptual model as the first stage in developing a PROM. *Archives of disease in childhood*. 2015. Vol. 100(12). Pp. 1141–1147.

491. Parslow R., Shaw A., Haywood K., Crawley E. Important factors to consider when treating children with chronic fatigue syndrome / myalgic encephalomyelitis (CFS/ME) : perspectives of health professionals from specialist services. *BMC pediatrics*. 2017. Vol. 17(1). 43 p.

492. Peck F., Leong A., Zekelman L., Hoeft F. Compensatory Skills and Dyslexia : What Does the Science Say? *International Dyslexia Association*. Volume 7, Issue 2 April 2018. URL: https://dyslexiaida.org/compensatory-skills-and-dyslexia-what-does-the-science-say/ (Last accessed: 11.10.2019).

493. Peurach D. J., Cohen D. K., Yurkofsky M. M., Spillane J. P. From Mass Schooling to Education Systems : Changing Patterns in the Organization and Management of Instruction. *Review of Research in Education*. 2019. Vol. 43. Pp. 32–67.

494. Pozdnyakova E., Nechiporenko V., Gordienko N., Sokolovskaya I. The effect of distance training on the formation of pedagogical conditions in preparing competitive specialists in higher education institutions. *The use of modern educational and informational technologies for the training of professional competences of the students in higher education institutions :* Articles the scientific-practical conference with international participation (December 6−7, 2019), B˘al¸ti : Tipografia B˘al¸ti, 2019. Pp. 90−92.

495. Pozdnyakova O. Modeling of educational systems of educational and rehabilitation institutions as a pedagogical problem. *Народна освіта* : електронне наукове фахове видання. 2019. № 2 (38) URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5735 (Last accessed: 11.10.2019).

496. Pozdnyakova O. Problem of formation of pedagogical modeling as a professional portrait of the educational system of educational rehabilitation agencies. *Педагогічні інновації : ідеї, реалії, перспективи :* збірник наукових праць. Київ, 2019. Вип 1 (22), С. 38–42.

497. Pozdnyakova O., Bocheliuk V., Nechyporenko V., Pozdniakova-Kyrbiatieva E., Panov N. Value foundation of the behavior of managers of different administrative levels: comparative analysis. *Revista espacios.* 2019, Vol. 40, № 34, P. 17.

498. Pozdnyakova O., Bocheliuk V., Nechyporenko V., Pozdniakova-Kyrbiatieva E., Siliavina Y. Psychological and pedagogical aspects of consolidation of social capital of higher education institutions. *Linguistics and Culture Review*, 2021. Vol. 5 (S2). Pp. 342–353.

499. Pozdnyakova O., Bocheliuk V., Nechyporenko V., Siliavina Y., Kyrbiatiev O. Culture and mentality-related specifics of implementation of the ‘law on counteracting bullying’ in the environment of educational institutions. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. Volume 11, Issue 3. Pp. 755–760.

500. Pozdnyakova O., Datskovsky I., Bocheliuk V., Nagymzhanov A., Turebayeva S. New Solution of Psycho-physiological Problem. *Utopía y Praxis Latinoamericana.* 2018. AÑO : 23, n°82 (Julio-Septiembre), Pp. 417–421.

501. Pozdnyakova O., Gordienko N., Sokolovskaya I., Nechiporenko V. Features of children educational in inclusive groups. *Educaţia incluzivă: dimensiuni, provocări, soluţii :* Materialele Conferinţei ştiinţifico-practice internaţionale (Ediţia a 4-a, 19 octombrie, 2018). Bălţi : S. n., 2018. Pp. 315–318.

502. Pozdnyakova O., Orazalieva R., Bila O., Derevyanko N. Teacher’s Use of a Drawing Workshop as a Method of Art Therapy. *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment.* 2020. № 8. Pp. 451–459.

503. Qitiashvili Z. For the Definition of the Term «Education System» in Post Soviet Countries. URL: https://www.academia.edu/10018625/For_the_

Definition_of_the_Term_Education_System_in_Post_Soviet_Countries_Zaqaria_Qitiashvili_Assistant_Professor_at (Last accessed: 15.03.2020).

504. Ravi D., Kumar N., Singhi P. Effectiveness of virtual reality rehabilitation for children and adolescents with cerebral palsy : an updated evidence-based systematic review. *Physiotherapy*. 2017. Volume 103, Issue 3. Pp. 245–258.

505. Rubie-Davis C. M. Clasroom interactions : Exploring the practises of high-and-lowexpetation teachers. *British Journal of Educational Psychology*. 2007. № 77. Pp. 289–306.

506. Sawyer M. Connecting with families to facilitate and enhance Involveme. *Teaching exceptional children.* 2014. Vol. 47 (3). Pp. 172–179.

507. Schuelka M. J., Engsig T. T. On the question of educational purpose: complex educational systems analysis for inclusion. *International journal of inclusive education*. 2020. Volume 24, Issue 14. Pp. 1–18.

508. Sethy D., Bajpai P. Rehabilitation of Children with Special Needs in India: Role of Parents. *GJRA – Global Journal For Research Analysis*. 2016. Volume 5, Issue 8. Pp. 412–414.

509. Taneja-Johansson S., Singal N. & Samson M. Education of Children with Disabilities in Rural Indian Government Schools : A Long Road to Inclusion. *International Journal of Disability, Development and Education.* 2021. URL: https://doi.org/10.1080/1034912X.2021.1917525 (Last accessed: 15.03.2020).

510. Simeonsson J., Carlson D., Huntington G., McMillen J., Brent J. Students with disabilities : A national survey of participation in school activities. *Disability and Rehabilitation*. 2001. January 1; 23(2): 49–63.

511. Son B., Cho Y. An Analysis on Factors that Affect Academic Achievement in Globalized Environment. *Journal of Industrial Disribution & Business*. 2020. Vol. 11, № 6. Pp. 7–17.

512. Soref B., Ratzon N., Rosenberg L., Leitner Y., Jarus T., Bart O. Personal and environmental pathways to participation in young children with and

without mild motor disabilities. *Child : care, health and development*. 2012. Vol. 38 (4). Pp. 561–571.

513. Specht J. A., King GA, Servais M, Kertoy M, Spencer T. School roles: A way to investigate participation. *Exceptionality Education International*. 2011. Vol. 21 (1). Pp. 2–14.

514. Stanger M., Oresic S. Rehabilitation Approaches for Children With Cerebral Palsy : Overview. *Journal of Child Neurology*. 2003. Volume 18, Issue 1. Pp. 79–88.

515. Stashuk O. Development of worldview and positional future social teachers' readiness to work in the educational establishement of early rehabilitation. *Scientific journal innovative solutions in modern science*. Dubai, 2019. № 7 (34), Pp. 31–47.

516. Suzić N. Uvod u inkluziju. Banja Luka: XBS, 2008, P. 10.

517. Tatum B. C. Developing and Evaluating Educational Programs. 2019. URL: https://www.intechopen.com/chapters/69579 (Last accessed: 25.02.2020).

518. Thornton A., Licari M., Reid S., Armstrong J., Fallows R., Elliott C. Cognitive orientation to (daily) occupational performance intervention leads to improvements in impairments, activity and participation in children with Developmental Coordination Disorder. *Disability and rehabilitation*. 2016. Vol. 38 (10). Pp. 979–986.

519. Valero D., Redondo-Sama G. and Elboj C. Interactive groups for immigrant students: a factor for success in the path of immigrant students. *Int. J. Inclusive Educ.* 2018. Vol. 22. Pp. 787–802.

520. Villardón-Gallego L., García-Carrión R., Yáñez-Marquina L. and Estévez A. Impact of the interactive learning environments in children's prosocial behavior. *Sustainability*. 2018. Vol. 10. Pp. 1–12.

521. Wagner P. Handbuch Inklusion : Grundlagen vorurteilsbewusster Bildung und Erziehung. Freiburg-Basel-Wien : Herder-Verlag, 2013. 301 p.

522. Wege zur Inklusion : Fruhdiagnostik, Fruhlherapie, kindliche Sozialisation : Mater. des internationalen und interdisziplinaren Symposiums. Lubeck : Schmidt-Romhild, 2014. 255 p.

523. Whiteneck G., Dijkers M. Difficult to measure constructs : conceptual and methodological issues concerning participation and environmental factors. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*. 2009. Vol. 90 (11). Pp. 22–35.

524. Williams S, Leader G, Mannion A, Chen J. An investigation of anxiety in children and adolescents with autism spectrum disorder. *Research in Autism Spectrum Disorders*. 2015. Vol. 10. Pp. 30–40.

525. World Health Organization. International Classification of Functioning, Disability and Health : Children & Youth Version : *ICF-CY*. Switzerland : World Health Organization, 2007. 315 p.

526. Zasenko V., Prokhorenko L. Educational development priorities for people with special needs in Ukraine. *Education : Modern Discourses*. 2018. № 1. Pp. 161–166.

527. Zeichner K. Educating teachers for cultural diversity in the United States. *Teacher education in plural societies : an international review*. London & Washington, D. C. : Falmer Press, 1996. Pp. 141–158.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета «Ціннісне ставлення»

(респонденти: вихованці молодшого шкільного віку та педагоги)

Мета: визначення ціннісного ставлення вихованців молодшого шкільного віку до мистецтва, природи, праці, держави, людей та до себе.

Хід дослідження: оцінювання здійснюється відповідно до 5-ти бальної шкали: 5 – завжди, 4 – часто, 3 – рідко, 2 – ніколи, 1 – у мене інша позиція.

	Самооцінка (С)	Оцінка педагогів (Оп)	Середній показник (Сп)
Ціннісне ставлення до мистецтва: • здатність помічати красу навколишнього світу; • здатність розуміти та відображати внутрішній світ, емоції, почуття засобами різних видів мистецтв; • включення до різних видів мистецтва; • здатність формулювати власні враження від різних творів мистецтва; • відвідування культурних центрів.			
Ціннісне ставлення до природи: • бережливе ставлення до природи; • прагнення зберігати природу у повсякденному житті; • прагнення допомагати природі; • готовність до природоохоронної діяльності; • здатність до вивчення та розуміння природи.			
Ціннісне ставлення до праці: • старанність у виконанні доручень та творчих справ; • відповідальне ставлення до праці; • шанобливе ставлення до праці та її результатів; • здатність до самообслуговування та самостійного здійснення певних видів продуктивної праці; • участь у соціально значущій діяльності.			

Ціннісне ставлення до держави: • здатність усвідомлювати себе українцем; • здатність проявляти патріотизм; • здатність виконувати обов'язки учня та громадянина; • здатність шанувати традиції, звичаї та обряди українського народу; • здатність шанувати українську культуру та мову.			
Ціннісне ставлення до людей: • здатність ввічливо та толерантно ставитися до інших; • здатність конструктивно вирішувати конфлікти; • здатність до соціально значущої діяльності задля розквіту своєї громади; • здатність виконувати різні соціальні ролі; • здатність долати негативні емоційні стани та бути стресостійкими.			
Ціннісне ставлення до себе: • здатність управляти собою, своєю поведінкою; • здатність організовувати свій час; • здатність свідомо ставитися до власного здоров'я; • негативне ставлення до шкідливих звичок; • дотримання правил особистої гігієни.			

Обробка результатів. З кожного критерію визначається середній показник С+Оп/2=Сп. Середні показники складаються та діляться на кількість критеріїв кожного блоку таблиці $СП_1+СП_2+СП_3+СП_4+СП_5/5$. Отриманий результат диференціюємо відповідно до значень: 5–4,5 – високий рівень, 4,4–4 – достатній рівень, 3,9–2,9 – середній рівень, 2,8–2 – низький рівень.

Анкета «Ціннісне ставлення»

(Респонденти: вихованці середнього та старшого шкільного віку)

Мета: визначення ціннісного ставлення вихованців середнього та старшого шкільного віку до мистецтва, природи, праці, держави, людей та до себе.

Хід дослідження: оцінювання здійснюється відповідно до 5-ти бальної шкали: 5 – завжди, 4 – часто, 3 – рідко, 2 – ніколи, 1 – у мене інша позиція.

	Самооцінка (С)	Оцінка педагогів (Оп)	Середній показник (Сп)
Ціннісне ставлення до мистецтва: • здатність створювати художні образи різними мистецькими засобами в процесі практичної діяльності; • здатність усвідомлювати зв'язок мистецтва з життям; • здатність збагачувати індивідуальний естетичний досвід художньо-творчої діяльності; • здатність оцінювати, пізнавати та інтерпретувати твори мистецтва різних жанрів, обговорювати їх, висловлювати особистісно-ціннісне ставлення; • здатність усвідомлювати зв'язок творів мистецтва з внутрішнім світом людини та формулювати власні враження та особистий емоційний досвід.			
Ціннісне ставлення до природи: • здатність до позитивного екологічного мислення та екологічних переконань; • готовність гармонійно та безпечно співіснувати з природним середовищем; • готовність до покращення стану природного середовища; • готовність ініціювати та реалізовувати природоохоронні заходи на різних рівнях; • усвідомлення особистої причетності до екологічних проблем і відповідальності за наслідки екологічно безвідповідальної поведінки.			

Ціннісне ставлення до праці: • здатність до активної життєдіяльності та життєздійснення; • шанобливе ставлення до праці інших людей та бережливе ставлення до її результатів; • здатність до усвідомленого професійного самовизначення.			
Ціннісне ставлення до держави: • здатність усвідомлювати свою національну приналежність; • здатність проявляти високу патріотичну свідомість, національну гідність; • готовність до виконання громадянського і конституційного обов'язків; • здатність шанувати українську культуру та мову.			
Ціннісне ставлення до людей: • здатність проявляти толерантність, ввічливість та повагу до інших; • готовність до наслідування сімейних ролей, поваги і турботливого ставлення до своєї родини; • здатність усвідомлювати себе членом громади; • здатність проявляти соціальну активність.			
Ціннісне ставлення до себе: • свідоме ставлення до власного здоров'я та усвідомлення його цінності; • здатність вести здоровий спосіб життя; • здатність усвідомлювати власну індивідуальність та унікальність; • готовність до саморозвитку та самовдосконалення.			

Обробка результатів. З кожного критерію визначається середній показник С+Оп/2=Сп. Середні показники складаються та діляться на кількість критеріїв кожного блоку таблиці $СП_1$+ $СП_2$+$СП_3$+ $СП_4$+$СП_5$/5. Отриманий результат диференціюємо відповідно до значень: 5-4,5 – високий рівень, 4,4-4 – достатній рівень, 3,9-2,9 – середній рівень, 2,8-2 – низький рівень.

Додаток Б

Констатувальнй експеримент

Анкета «Ціннісне ставлення»

Таблиця 1

Рівні / Навчальний заклад	високий		достатній		середній		низький	
	К-ть, n	%	К-ть, n	%	К-ть, n	%	К-ть, n	%
Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, n=196	29	14,8	37	18,8	99	50,6	31	15,8
Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа ім. В. Г. Короленка» Харківської обласної ради, n=155	23	14,8	20	12,9	69	44,6	43	27,7
Комунальний заклад освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради, n=125	13	10,4	19	15,2	60	48	33	26,4
Комунальний заклад «Клеванська спеціальна школа № 1 І-ІІІ ступенів» Рівненської обласної ради, n=211	21	9,9	27	12,8	120	56,9	43	20,4
Комунальний заклад «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Зоресвіт» Одеської обласної ради, n=105	9	8,4	17	16,5	51	48,4	28	26,7
Комунальний заклад освіти «Спеціальна школа № 12» Дніпропетровської обласної ради, n=139	12	8,7	26	18,7	61	43,8	40	28,8
Комунальний заклад «Рубіжанська обласна спеціальна школа «Кришталик», n=147	15	10,2	31	21,1	64	43,5	37	25,2
Комунальний заклад «Вінницький навчально-виховний комплекс: спеціальна школа-інтернат І-ІІІ ст. – дошкільний навчальний заклад» Вінницької обласної ради, n=80	6	7,5	12	15	44	55	18	22,5
Заклад освіти І-ІІІ ступенів «Тернопільський обласний навчально-реабілітаційний центр», n=92	7	7,6	15	16,3	47	51,1	23	25

Методика вивчення соціалізованості особи учня (М. Рожков)

Таблиця 2

Рівні / Навчальний заклад	високий		середній		низький	
	К-ть, n	%	К-ть, n	%	К-ть, n	%
Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, n=196	54	27,5	103	52,6	39	19,9
Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа ім. В. Г. Короленка» Харківської обласної ради, n=155	29	18,7	89	57,4	37	23,9
Комунальний заклад освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради, n=125	24	19,2	64	51,2	37	29,6
Комунальний заклад «Клеванська спеціальна школа № 1 І-ІІІ ступенів» Рівненської обласної ради, n=211	48	22,7	127	60,2	36	17,1
Комунальний заклад «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Зоресвіт» Одеської обласної ради, n=105	19	18,05	62	59,05	24	22,9
Комунальний заклад освіти «Спеціальна школа № 12» Дніпропетровської обласної ради, n=139	21	15,1	81	58,2	37	26,6
Комунальний заклад «Рубіжанська обласна спеціальна школа «Кришталик», n=147	32	21,7	98	66,7	17	11,6
Комунальний заклад «Вінницький навчально-виховний комплекс: спеціальна школа-інтернат І-ІІІ ст. – дошкільний навчальний заклад» Вінницької обласної ради, n=80	13	16,3	44	55	23	28,7
Заклад освіти І-ІІІ ступенів «Тернопільський обласний навчально-реабілітаційний центр», n=92	14	15,2	46	50	32	34,8

Методика визначення рівня самоврядування в учнівському колективі (М. Рожков)

Таблиця 3

Рівні / Навчальний заклад	високий		середній		низький	
	К-ть, n	%	К-ть, n	%	К-ть, n	%
Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, n=196	48	24,5	104	53,1	44	22,4
Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа ім. В. Г. Короленка» Харківської обласної ради, n=155	27	17,4	88	56,8	40	25,8
Комунальний заклад освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради, n=125	16	12,8	66	52,8	43	34,4
Комунальний заклад «Клеванська спеціальна школа № 1 I-III ступенів» Рівненської обласної ради, n=211	54	25,5	125	59,3	32	15,2
Комунальний заклад «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Зоресвіт» Одеської обласної ради, n=105	18	17,1	57	54,3	30	28,6
Комунальний заклад освіти «Спеціальна школа № 12» Дніпропетровської обласної ради, n=139	21	15,1	77	55,4	41	29,5
Комунальний заклад «Рубіжанська обласна спеціальна школа «Кришталик», n=147	26	17,7	94	63,9	27	18,4
Комунальний заклад «Вінницький навчально-виховний комплекс: спеціальна школа-інтернат I-III ст. – дошкільний навчальний заклад» Вінницької обласної ради, n=80	14	17,5	46	57,5	20	25
Заклад освіти I-III ступенів «Тернопільський обласний навчально-реабілітаційний центр», n=92	16	17,4	49	53,3	27	29,3

Методика вивчення задоволеності учнів шкільним життям (Андрєєв А. А.)

Таблиця 4

Рівні / Навчальний заклад	високий		середній		низький	
	К-ть, n	%	К-ть, n	%	К-ть, n	%
Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, n=196	60	30,6	99	50,5	37	18,9
Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа ім. В. Г. Короленка» Харківської обласної ради, n=155	46	29,7	75	48,3	34	22
Комунальний заклад освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради, n=125	38	30,4	53	42,4	34	27,2
Комунальний заклад «Клеванська спеціальна школа № 1 I-III ступенів» Рівненської обласної ради, n=211	68	32,2	106	50,3	37	17,5
Комунальний заклад «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Зоресвіт» Одеської обласної ради, n=105	34	32,3	48	45,7	23	22
Комунальний заклад освіти «Спеціальна школа № 12» Дніпропетровської обласної ради, n=139	33	23,7	67	48,2	39	28,1
Комунальний заклад «Рубіжанська обласна спеціальна школа «Кришталик», n=147	48	32,6	84	57,2	15	10,2
Комунальний заклад «Вінницький навчально-виховний комплекс: спеціальна школа-інтернат I-III ст. – дошкільний навчальний заклад» Вінницької обласної ради, n=80	20	25	41	51,25	19	23,7
Заклад освіти I-III ступенів «Тернопільський обласний навчально-реабілітаційний центр», n=92	24	26,1	40	43,5	28	30,4

Методика вивчення задоволеності педагогів життєдіяльністю в навчальному закладі (Степанов Є. М.)

Таблиця 5

Рівні / Навчальний заклад	високий		середній		низький	
	К-ть, n	%	К-ть, n	%	К-ть, n	%
Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, n=39	15	38,5	14	35,9	10	25,6
Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа ім. В. Г. Короленка» Харківської обласної ради, n=37	10	27,1	16	43,2	11	29,7
Комунальний заклад освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради, n=31	9	29,1	13	41,9	9	29
Комунальний заклад «Клеванська спеціальна школа № 1 І-ІІІ ступенів» Рівненської обласної ради, n=38	10	26,4	15	39,4	13	34,2
Комунальний заклад «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Зоресвіт» Одеської обласної ради, n=29	8	27,6	12	41,4	9	31
Комунальний заклад освіти «Спеціальна школа № 12» Дніпропетровської обласної ради, n=35	10	28,6	15	42,8	10	28,6
Комунальний заклад «Рубіжанська обласна спеціальна школа «Кришталик», n=40	13	32,5	16	40	11	27,5
Комунальний заклад «Вінницький навчально-виховний комплекс: спеціальна школа-інтернат І-ІІІ ст. – дошкільний навчальний заклад» Вінницької обласної ради, n=26	9	34,6	9	34,6	8	30,8
Заклад освіти І-ІІІ ступенів «Тернопільський обласний навчально-реабілітаційний центр», n=30	11	36,7	10	33,3	9	30

Модифікована експрес-методика з вивчення соціально-психологічного клімату у трудовому колективі (О. С. Міхалюк, А. Ю. Шалито)

Таблиця 6

Рівні / Навчальний заклад	високий		середній		низький	
	К-ть, n	%	К-ть, n	%	К-ть, n	%
Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, n=39	11	28,2	20	51,3	8	20,5
Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа ім. В. Г. Короленка» Харківської обласної ради, n=37	13	35,1	16	43,3	8	21,6
Комунальний заклад освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради, n=31	10	32,2	15	48,4	6	19,4
Комунальний заклад «Клеванська спеціальна школа № 1 І-ІІІ ступенів» Рівненської обласної ради, n=38	14	36,8	16	42,1	8	21,1
Комунальний заклад «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Зоресвіт» Одеської обласної ради, n=29	9	31,1	13	44,7	7	24,2
Комунальний заклад освіти «Спеціальна школа № 12» Дніпропетровської обласної ради, n=35	11	31,4	17	48,6	7	20
Комунальний заклад «Рубіжанська обласна спеціальна школа «Кришталик», n=40	12	30	21	52,5	7	17,5
Комунальний заклад «Вінницький навчально-виховний комплекс: спеціальна школа-інтернат І-ІІІ ст. – дошкільний навчальний заклад» Вінницької обласної ради, n=26	8	30,8	13	50	5	19,2
Заклад освіти І-ІІІ ступенів «Тернопільський обласний навчально-реабілітаційний центр», n=30	10	33,3	12	40	8	26,7

Методика вивчення задоволеності батьків роботою освітньої установи (Степанов Є. М.)

Таблиця 7

Навчальний заклад	середнє арифметичне, М
Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, n=99	М=48,5
Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа ім. В. Г. Короленка» Харківської обласної ради, n=90	М=48,9
Комунальний заклад освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради, n=112	М=46,4
Комунальний заклад «Клеванська спеціальна школа № 1 І-ІІІ ступенів» Рівненської обласної ради, n=76	М=44,6
Комунальний заклад «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Зоресвіт» Одеської обласної ради, n=80	М=46,1
Комунальний заклад освіти «Спеціальна школа № 12» Дніпропетровської обласної ради, n=98	М=45,5
Комунальний заклад «Рубіжанська обласна спеціальна школа «Кришталик», n=65	М=44,5
Комунальний заклад «Вінницький навчально-виховний комплекс: спеціальна школа-інтернат І-ІІІ ст. – дошкільний навчальний заклад» Вінницької обласної ради, n=60	М=44,3
Заклад освіти І-ІІІ ступенів «Тернопільський обласний навчально-реабілітаційний центр», n=99	М=48,5

Аналіз успішності з фізичної культури та ЛФК

Таблиця 8

Навчальний заклад	середнє арифметичне, М
Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, n=196	М=7,6
Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа ім. В. Г. Короленка» Харківської обласної ради, n=155	М=6,8
Комунальний заклад освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради, n=125	М=7,4
Комунальний заклад «Клеванська спеціальна школа № 1 І-ІІІ ступенів» Рівненської обласної ради, n=211	М=7
Комунальний заклад «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Зоресвіт» Одеської обласної ради, n=105	М=7,6
Комунальний заклад освіти «Спеціальна школа № 12» Дніпропетровської обласної ради, n=139	М=7,9
Комунальний заклад «Рубіжанська обласна спеціальна школа «Кришталик», n=147	М=7,5
Комунальний заклад «Вінницький навчально-виховний комплекс: спеціальна школа-інтернат І-ІІІ ст. – дошкільний навчальний заклад» Вінницької обласної ради, n=80	М=6,8
Заклад освіти І-ІІІ ступенів «Тернопільський обласний навчально-реабілітаційний центр», n=92	М=7,6

Діагностика рівня парціальної готовності до професійно-педагогічного саморозвитку
(Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов)

Таблиця 9

Навчальний заклад	середнє арифметичне, М
Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, n=39	М=482
Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа ім. В. Г. Короленка» Харківської обласної ради, n=37	М=489,2
Комунальний заклад освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради, n=31	М=483,9
Комунальний заклад «Клеванська спеціальна школа № 1 І-ІІІ ступенів» Рівненської обласної ради, n=38	М=468,4
Комунальний заклад «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Зоресвіт» Одеської обласної ради, n=29	М=468,1
Комунальний заклад освіти «Спеціальна школа № 12» Дніпропетровської обласної ради, n=35	М=465
Комунальний заклад «Рубіжанська обласна спеціальна школа «Кришталик», n=40	М=475
Комунальний заклад «Вінницький навчально-виховний комплекс: спеціальна школа-інтернат І-ІІІ ст. – дошкільний навчальний заклад» Вінницької обласної ради, n=26	М=473
Заклад освіти І-ІІІ ступенів «Тернопільський обласний навчально-реабілітаційний центр», n=30	М=464,8

Діагностика стилів керівництва (А. Л. Журавльов)

Таблиця 10

Навчальний заклад	середнє арифметичне, М
Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, n=39	М=20
Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа ім. В. Г. Короленка» Харківської обласної ради, n=37	М=19,5
Комунальний заклад освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради, n=31	М=19,7
Комунальний заклад «Клеванська спеціальна школа № 1 І-ІІІ ступенів» Рівненської обласної ради, n=38	М=19,6
Комунальний заклад «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Зоресвіт» Одеської обласної ради, n=29	М=19,7
Комунальний заклад освіти «Спеціальна школа № 12» Дніпропетровської обласної ради, n=35	М=21
Комунальний заклад «Рубіжанська обласна спеціальна школа «Кришталик», n=40	М=20,6
Комунальний заклад «Вінницький навчально-виховний комплекс: спеціальна школа-інтернат І-ІІІ ст. – дошкільний навчальний заклад» Вінницької обласної ради, n=26	М=21,9
Заклад освіти І-ІІІ ступенів «Тернопільський обласний навчально-реабілітаційний центр», n=30	М=21,2

Контрольний експеримент

Анкета «Ціннісне ставлення»

Таблиця 11

Рівні / Навчальний заклад	високий		достатній		середній		низький	
	К-ть, n	%	К-ть, n	%	К-ть, n	%	К-ть, n	%
Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, n=196	35	17,8	40	20,4	90	45,9	13	6,6
Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа ім. В. Г. Короленка» Харківської обласної ради, n=155	27	17,4	37	23,8	66	42,5	25	16,1
Комунальний заклад освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради, n=125	21	16,8	33	26,4	45	36	26	20,8
Комунальний заклад «Клеванська спеціальна школа № 1 І-ІІІ ступенів» Рівненської обласної ради, n=211	30	14,2	51	24,2	104	49,3	26	12,3
Комунальний заклад «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Зоресвіт» Одеської обласної ради, n=105	17	16,2	28	26,6	48	45,7	12	11,4
Комунальний заклад освіти «Спеціальна школа № 12» Дніпропетровської обласної ради, n=139	21	15,2	38	27,3	42	30,2	38	27,3
Комунальний заклад «Рубіжанська обласна спеціальна школа «Кришталик», n=147	26	17,7	43	29,2	44	29,9	34	23,1
Комунальний заклад «Вінницький навчально-виховний комплекс: спеціальна школа-інтернат І-ІІІ ст. – дошкільний навчальний заклад» Вінницької обласної ради, n=80	8	10	16	20	40	50	16	20
Заклад освіти І-ІІІ ступенів «Тернопільський обласний навчально-реабілітаційний центр», n=92	11	11,9	26	28,2	36	39,1	19	20,6

Методика вивчення соціалізованості особи учня (М. Рожков)

Таблиця 12

Рівні / Навчальний заклад	високий		середній		низький	
	К-ть, n	%	К-ть, n	%	К-ть, n	%
Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, n=196	63	32,2	108	55,2	25	6,6
Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа ім. В. Г. Короленка» Харківської обласної ради, n=155	42	27,1	86	55,5	27	17,4
Комунальний заклад освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради, n=125	39	31,2	60	48	26	20,8
Комунальний заклад «Клеванська спеціальна школа № 1 І-ІІІ ступенів» Рівненської обласної ради, n=211	64	30,4	123	58,3	24	11,3
Комунальний заклад «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Зоресвіт» Одеської обласної ради, n=105	35	34,4	62	59,1	8	7,6
Комунальний заклад освіти «Спеціальна школа № 12» Дніпропетровської обласної ради, n=139	27	19,4	79	56,8	33	23,8
Комунальний заклад «Рубіжанська обласна спеціальна школа «Кришталик», n=147	44	29,9	91	61,9	12	8,2
Комунальний заклад «Вінницький навчально-виховний комплекс: спеціальна школа-інтернат І-ІІІ ст. – дошкільний навчальний заклад» Вінницької обласної ради, n=80	19	23,75	41	51,25	20	25
Заклад освіти І-ІІІ ступенів «Тернопільський обласний навчально-реабілітаційний центр», n=92	20	21,7	46	50	26	28,3

Методика визначення рівня самоврядування в учнівському колективі (М. Рожков)

Таблиця 13

Рівні / Навчальний заклад	високий		середній		низький	
	К-ть, n	%	К-ть, n	%	К-ть, n	%
Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, n=196	61	31,1	102	52,1	33	16,8
Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа ім. В. Г. Короленка» Харківської обласної ради, n=155	36	23,3	88	56,7	31	20
Комунальний заклад освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради, n=125	24	19,2	66	52,8	35	28
Комунальний заклад «Клеванська спеціальна школа № 1 І-ІІІ ступенів» Рівненської обласної ради, n=211	59	27,9	130	61,6	22	10,5
Комунальний заклад «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Зоресвіт» Одеської обласної ради, n=105	30	28,5	52	49,5	23	21,9
Комунальний заклад освіти «Спеціальна школа № 12» Дніпропетровської обласної ради, n=139	34	24,5	67	48,2	38	27,3
Комунальний заклад «Рубіжанська обласна спеціальна школа «Кришталик», n=147	35	23,7	87	59,2	25	17,1
Комунальний заклад «Вінницький навчально-виховний комплекс: спеціальна школа-інтернат І-ІІІ ст. – дошкільний навчальний заклад» Вінницької обласної ради, n=80	19	23,75	45	56,25	16	20
Заклад освіти І-ІІІ ступенів «Тернопільський обласний навчально-реабілітаційний центр», n=92	25	27,2	43	46,7	24	26,1

Методика вивчення задоволеності учнів шкільним життям (Андрєєв А. А.)

Таблиця 14

Рівні / Навчальний заклад	високий		середній		низький	
	К-ть, n	%	К-ть, n	%	К-ть, n	%
Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, n=196	71	36,2	99	50,5	26	13,3
Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа ім. В. Г. Короленка» Харківської обласної ради, n=155	50	32,2	79	50,9	26	16,8
Комунальний заклад освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради, n=125	46	36,8	45	36	34	27,2
Комунальний заклад «Клеванська спеціальна школа № 1 І-ІІІ ступенів» Рівненської обласної ради, n=211	77	36,5	104	49,3	30	14,2
Комунальний заклад «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Зоресвіт» Одеської обласної ради, n=105	41	39,1	48	45,7	16	15,2
Комунальний заклад освіти «Спеціальна школа № 12» Дніпропетровської обласної ради, n=139	39	28,1	65	46,8	35	25,1
Комунальний заклад «Рубіжанська обласна спеціальна школа «Кришталик», n=147	54	36,7	81	55,1	12	8,2
Комунальний заклад «Вінницький навчально-виховний комплекс: спеціальна школа-інтернат І-ІІІ ст. – дошкільний навчальний заклад» Вінницької обласної ради, n=80	24	30	39	48,75	17	21,25
Заклад освіти І-ІІІ ступенів «Тернопільський обласний навчально-реабілітаційний центр», n=92	29	31,5	39	42,4	24	26,1

Методика вивчення задоволеності педагогів життєдіяльністю в навчальному закладі (Степанов Є. М.)

Таблиця 15

Рівні / Навчальний заклад	високий		середній		низький	
	К-ть, n	%	К-ть, n	%	К-ть, n	%
Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, n=39	27	69,2	10	25,6	2	5,2
Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа ім. В. Г. Короленка» Харківської обласної ради, n=37	14	37,8	18	48,7	5	13,5
Комунальний заклад освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради, n=31	17	54,8	12	38,7	2	6,5
Комунальний заклад «Клеванська спеціальна школа № 1 І-ІІІ ступенів» Рівненської обласної ради, n=38	15	39,5	14	36,8	9	23,7
Комунальний заклад «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Зоресвіт» Одеської обласної ради, n=29	11	37,9	12	41,4	6	20,7
Комунальний заклад освіти «Спеціальна школа № 12» Дніпропетровської обласної ради, n=35	16	45,7	12	34,3	7	20
Комунальний заклад «Рубіжанська обласна спеціальна школа «Кришталик», n=40	16	40	15	37,5	9	22,5
Комунальний заклад «Вінницький навчально-виховний комплекс: спеціальна школа-інтернат І-ІІІ ст. – дошкільний навчальний заклад» Вінницької обласної ради, n=26	10	38,5	9	34,6	7	26,9
Заклад освіти І-ІІІ ступенів «Тернопільський обласний навчально-реабілітаційний центр», n=30	12	40	11	36,6	7	23,4

Модифікована експрес-методика з вивчення соціально-психологічного клімату у трудовому колективі (О. С. Міхалюк, А. Ю. Шалито)

Таблиця 16

Рівні / Навчальний заклад	високий		середній		низький	
	К-ть, n	%	К-ть, n	%	К-ть, n	%
Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, n=39	15	38,5	20	51,3	4	10,2
Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа ім. В. Г. Короленка» Харківської обласної ради, n=37	14	37,8	18	48,6	5	13,6
Комунальний заклад освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради, n=31	13	41,9	14	45,2	4	12,9
Комунальний заклад «Клеванська спеціальна школа № 1 І-ІІІ ступенів» Рівненської обласної ради, n=38	17	44,7	17	44,7	4	10,6
Комунальний заклад «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Зоресвіт» Одеської обласної ради, n=29	14	48,4	13	44,8	2	6,8
Комунальний заклад освіти «Спеціальна школа № 12» Дніпропетровської обласної ради, n=35	12	34,3	17	48,6	6	17,1
Комунальний заклад «Рубіжанська обласна спеціальна школа «Кришталик», n=40	14	35	19	47,5	7	17,5
Комунальний заклад «Вінницький навчально-виховний комплекс: спеціальна школа-інтернат І-ІІІ ст. – дошкільний навчальний заклад» Вінницької обласної ради, n=26	8	30,8	14	53,8	4	1,4
Заклад освіти І-ІІІ ступенів «Тернопільський обласний навчально-реабілітаційний центр», n=30	12	40	12	40	6	20

Методика вивчення задоволеності батьків роботою освітньої установи (Степанов Є. М.)

Таблиця 17

Навчальний заклад	середнє арифметичне, М
Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, n=99	M=52,3
Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа ім. В. Г. Короленка» Харківської обласної ради, n=90	M=50,8
Комунальний заклад освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради, n=112	M=51,7
Комунальний заклад «Клеванська спеціальна школа № 1 I-III ступенів» Рівненської обласної ради, n=76	M=52,2
Комунальний заклад «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Зоресвіт» Одеської обласної ради, n=80	M=52,5
Комунальний заклад освіти «Спеціальна школа № 12» Дніпропетровської обласної ради, n=98	M=47,1
Комунальний заклад «Рубіжанська обласна спеціальна школа «Кришталик», n=65	M=47,9
Комунальний заклад «Вінницький навчально-виховний комплекс: спеціальна школа-інтернат I-III ст. – дошкільний навчальний заклад» Вінницької обласної ради, n=60	M=48,2
Заклад освіти I-III ступенів «Тернопільський обласний навчально-реабілітаційний центр», n=99	M=46,1

Аналіз успішності з фізичної культури та ЛФК

Таблиця 18

Навчальний заклад	середнє арифметичне, М
Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, n=196	M=7,74
Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа ім. В. Г. Короленка» Харківської обласної ради, n=155	M=7,26
Комунальний заклад освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради, n=125	M=7,71
Комунальний заклад «Клеванська спеціальна школа № 1 I-III ступенів» Рівненської обласної ради, n=211	M=7,6
Комунальний заклад «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Зоресвіт» Одеської обласної ради, n=105	M=9,3
Комунальний заклад освіти «Спеціальна школа № 12» Дніпропетровської обласної ради, n=139	M=7,93
Комунальний заклад «Рубіжанська обласна спеціальна школа «Кришталик», n=147	M=7,57
Комунальний заклад «Вінницький навчально-виховний комплекс: спеціальна школа-інтернат I-III ст. – дошкільний навчальний заклад» Вінницької обласної ради, n=80	M=6,9
Заклад освіти I-III ступенів «Тернопільський обласний навчально-реабілітаційний центр», n=92	M=7,7

Діагностика рівня парціальної готовності до професійно-педагогічного саморозвитку
(Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов)

Таблиця 19

Навчальний заклад	середнє арифметичне, М
Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, n=39	M=503,8
Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа ім. В. Г. Короленка» Харківської обласної ради, n=37	M=501,7
Комунальний заклад освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради, n=31	M=496,1
Комунальний заклад «Клеванська спеціальна школа № 1 I-III ступенів» Рівненської обласної ради, n=38	M=485,3
Комунальний заклад «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Зоресвіт» Одеської обласної ради, n=29	M=480,2
Комунальний заклад освіти «Спеціальна школа № 12» Дніпропетровської обласної ради, n=35	M=471,1
Комунальний заклад «Рубіжанська обласна спеціальна школа «Кришталик», n=40	M=479,7
Комунальний заклад «Вінницький навчально-виховний комплекс: спеціальна школа-інтернат I-III ст. – дошкільний навчальний заклад» Вінницької обласної ради, n=26	M=480,2
Заклад освіти I-III ступенів «Тернопільський обласний навчально-реабілітаційний центр», n=30	M=468,5

Діагностика стилів керівництва (А. Л. Журавльов)

Таблиця 20

Навчальний заклад	середнє арифметичне, М
Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, n=39	M=24,3
Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа ім. В. Г. Короленка» Харківської обласної ради, n=37	M=23,7
Комунальний заклад освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради, n=31	M=24,1
Комунальний заклад «Клеванська спеціальна школа № 1 I-III ступенів» Рівненської обласної ради, n=38	M=22,9
Комунальний заклад «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Зоресвіт» Одеської обласної ради, n=29	M=24,8
Комунальний заклад освіти «Спеціальна школа № 12» Дніпропетровської обласної ради, n=35	M=22,1
Комунальний заклад «Рубіжанська обласна спеціальна школа «Кришталик», n=40	M=20,9
Комунальний заклад «Вінницький навчально-виховний комплекс: спеціальна школа-інтернат I-III ст. – дошкільний навчальний заклад» Вінницької обласної ради, n=26	M=23,2
Заклад освіти I-III ступенів «Тернопільський обласний навчально-реабілітаційний центр», n=30	M=22,1

Додаток В

Наскрізна виховна цільова програма «Екологічна просвіта»

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Актуальність програми «Екологічна просвіта» зумовлюється спрямованістю сучасних пріоритетів системи освіти на моделювання освітнього процесу закладу у контексті розвитку екологічної культури дітей та учнівської молоді.

Екологічна культура поступово стає невід'ємною частиною функціональної грамотності населення, складовою сучасної культури, яка передбачає формування системи наукових знань, світоглядних переконань, ціннісного ставлення до природи, освоєння людиною природи та ефективної взаємодії з нею.

На важливості розвитку екологічної культури дітей з особливими освітніми потребами та реабілітаційному ефекті природи для їхнього фізичного, психологічного та соціального здоров'я наголошувала В. Нечипоренко, якою було розроблено та впроваджено авторську технологію реабілітації дітей з особливими освітніми потребами через спілкування з природою, результатом впровадження якої виступає покращення соматичного та психічного стану дітей з особливими освітніми потребами, яке відбулося завдяки перебуванню в екологічно чистому середовищі, насиченому позитивними природними стимулами [1].

Важливість виховання екологічної культури підростаючого покоління доводиться у численних міжнародних та державних документах.

Так, в Україні розвиток екологічної освіти регламентується низкою нормативно-правових документів: законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» [7] встановлено правові основи системи екологічної освіти та закріплено право громадян на одержання екологічної освіти; законом України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [4] серед

стратегічних цілей екологічної політики, важливим завданням визначено «формування у суспільстві екологічних цінностей»; постановою Верховної Ради України «Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» [5] визначено необхідність здійснення еколого-правової освіти і науки тощо.

Ціннісне ставлення людини до природи доцільно розглядати з двох позицій: по-перше – як внутрішню готовність до екологічно доцільної взаємодії з природою, що базується на усвідомленні самоцінності об'єктів природи, їх цінності для кожної особистості та суспільства в цілому; по-друге – як свідомий вибір зв'язків людини з різними природними об'єктами та явищами, який включає ставлення до природоохоронної діяльності та діяльності з природокористування. Ставлення до природи набуває рис цінності тільки за умови всебічного екологічного виховання особистості протягом всього життя, формування її екологічної культури [3], [6].

Мета програми – формування в учнів екологічної культури та ціннісного ставлення до природи на засадах компетентнісно спрямованої педагогіки життєтворчості.

Завдання програми:

– виховання екологічних норм поведінки та позитивного ціннісного ставлення до природи;

– формування цілісного еколого-природничого уявлення щодо закономірностей у світі;

– формування готовності до збереження навколишнього середовища та природоохоронної діяльності протягом всього життя;

– виховання активної громадянської позиції, почуття причетності до вирішення екологічних проблем;

– екологічне просвітництво;

– розвиток здатності особистості гармонійно співіснувати з природою;

– розвиток здатності критично оцінювати споживацьке ставлення до природи та протистояти таким проявам.

Принципи реалізації програми:

– принцип міждисциплінарності;

– принцип цілеспрямованості;

– принцип систематичності і безперервності взаємодії вихованців із навколишнім середовищем;

– принцип єдності інтелектуального та емоційно-вольового компонентів;

– принцип комплексності екологічної освіти та виховання.

Основні форми та методи роботи. У програмі основними формами організації виховної діяльності визначені традиційні: індивідуальна, групова та масова, представлені різноманітними ігровими, комунікативними, практичними, дозвіллєвими та навчальними напрямами реалізації. Ефективними методами, які реалізуються під час впровадження програми визначені методи формування свідомості, формування суспільної поведінки та організації діяльності вихованців з особливими освітніми потребами. Методи формування свідомості, спрямовані на формування усвідомленого ціннісного ставлення вихованців до різних аспектів особистого та суспільного життя, адекватно позитивних поглядів та переконань. Методи формування суспільної поведінки та організації діяльності, спрямовані на формування досвіду позитивного спілкування у різних життєвих ситуаціях, відпрацювання певних позитивних моделей соціально активної та відповідальної поведінки, формування компетентностей щодо технологічно правильної організації особистісно та соціально корисної діяльності, формування вміння регуляції та контролю власної життєдіяльності вихованцями. Відповідно, основними формами та методами представленими у програмі визначені: бесіди, вправи, змагання, доручення, диспути, дискусії, лекції, колективні та групові обговорення, різноманітні індивідуальні доручення, ігри, тренінги, колективні творчі справи, свята, тематичні

виставки, зустрічі, конференції, конкурси, портфоліо, кейси, проекти, екскурсії, акції, концерти, різноманітна творча практична діяльність тощо.

Засобами формування ціннісного ставлення дітей з особливими освітніми потребами до природи виступає система екологічного виховання, яка ґрунтується на формуванні екологічної свідомості та відповідальності, екологічної культури та поведінки.

Структура програми. Програма є наскрізною та розрахована на роботу з вихованцями молодшого шкільного віку (1-4 класів), середнього шкільного віку (5-9 класів) та старшого шкільного віку (10-11 класів). Зміст програми представлений інваріантною та варіативною складовими. Інваріантна складова є обов'язковою для впровадження і найчастіше представлена комплексними заняттями відповідного спрямування. Варіативна складова представлена заходами, справами та іграми, які педагоги разом з дітьми можуть самостійно обирати та визначати їх черговість у реалізації.

Реалізація виховної цільової програми «Екологічна просвіта» здійснюється через впровадження чотирьох модулів:

– «Людина – частка природи» – спрямований на пропаганду екологічних знань в учнівському середовищі.

– «Динамічна екологія» – спрямований на формування готовності до ефективної природоохоронної діяльності.

– «Екологічна творчість» – спрямований на реалізацію творчої діяльності екологічного спрямування, усвідомлення взаємозалежності природи та людини.

– «Дослідницька екологія» – спрямований на реалізацію дослідницької діяльності екологічного спрямування, розвиток критичного ставлення до екологічної діяльності людства.

Очікувані результати. Впровадження програми у виховний процес освітньо-реабілітаційного закладу дозволить сформувати у дітей з особливими освітніми потребами наступні компетентності:

– цілісні екологічні знання та вміння природоохоронної діяльності;

– здатність до позитивного екологічного мислення та екологічних переконань;

– готовність гармонійно та безпечно співіснувати з природним середовищем;

– готовність до покращення стану природного середовища у процесі виявлення, вирішення і попередження екологічних проблем;

– готовність долучатися до діяльності державних та недержавних екологічних організацій;

– готовність ініціювати та реалізовувати природоохоронні заходи на різних рівнях;

– здатність нести відповідальність за збереження довкілля;

– здатність усвідомлювати особисту причетність до екологічних проблем і відповідальність за наслідки своєї екологічно безвідповідальної поведінки.

Впровадження наскрізної цільової виховної програми сприятиме формуванню екологічної культури, свідомості та відповідальності дітей та учнівської молоді, а також їх здатності до екологічно-безпечної поведінки та природоохоронної діяльності.

Програму адресовано вчителям, вихователям, соціальним педагогам, класним керівникам та іншим фахівцям, що здійснюють навчальну та виховну діяльність в освітньо-реабілітаційному закладі. Дана програма складається з широкого варіативного спектру заходів, вибір яких залежить від умов навчального закладу, компетентності педагогів, контингенту дітей, їх психофізичних особливостей та інтересів.

ЗМІСТ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
1-4 клас				
Людина – частка природи	– «Моє ставлення до природи». – «Чарівний світ довкілля». – «Природа України». – «Природа у житті людини». – «Таємниці у природі».	– Відеоподорож «Рослинний світ рідного краю». – Екскурсія у ботанічний сад «Мій край»; екскурсія по стежкам Хортиці». – Заочна екскурсія «По стежкам чарівної України». – Фестиваль «Жива та нежива природа». – Прогулянка до зоопарку «У світі тварин». – Бесіда «Природа рідного краю», «Україна – степова країна», «Водні ресурси України», «Червона книга України». – Інформаційна хвилина «Скільки повітря необхідно людині на добу?», «Флора і фауна України». – Виховна година «Природа – наш дім», «Ліс – наше багатство», «Вода – джерело життя».	– Колективне малювання «Природа рідного краю», «Моя улюблена тваринка», «Квіточки-діточки», «Чисте довкілля». – Практикум «Як вирощувати квіти у горщику». – Міні-проект «Маленькі садівники». – Пошуковий проект «Садиба моєї бабусі». – Мозковий штурм «Як ми зберігаємо природу?» – Фотовиставка «Краєвиди мого міста». – Майстер-клас «Чарівний екологічний кошик», «Осінні дари», «Овочева виставка». – Виставка «Осінні квіти з овочів», «Листопад», «Сонце – це не просто зірка!»	– Ігровий турнір «Таємниці природи». – Дидактична гра «Скарби природи». – Гра-інсценування «Я у природі». – Гра-доручення «Допоможи природі стати краще». – Інтелектуальна гра «Раз- природа, два – природа…». – Розважальний вечір «Знай і люби природу». – Природничий квест «Наша планета». – Екологічна вікторина «Знавці природи».
Динамічна екологія	– «Дніпро – наш водний скарб».	– Бесіда «Земля – наша домівка – бережімо її!», «Екологічні проблеми нашого краю».	– Проект «Як я бережу воду», «Креативна годівничка». – Акція «Збір макулатури – шлях	– Вікторина «Розумники та розумниці». – Гра «Загадки

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	– «Як ми можем зберегти довкілля?!». – «Ліси – легені Землі». – «Сміття – світова проблема». – «Збереження природи – справи кожного».	– Година відкриттів «Природозберігаюча діяльність». – Групова дискусія «Як людство може врятувати планету». – Інформаційна хвилина «Звідки з'являються цунамі, тайфуни, урагани». – Консультація спеціаліста «Еколог у гостях». – Ярмарок ідей «Врятуємо ліс!». – Виховна година «Шкідлива діяльність людини», «Екологічна безпека», «Планета захворіла…»., «Проблеми світового океану», «Сміття може бути корисним», «Друге життя – пластикових пляшок», «Утилізація відходів – справа кожного», «Як зберегти природу для наступних поколінь».	до збереження дерев», «Моє сімейне дерево», «З насінини розпочинається сад». – Виставка «Корисне сміття». – Малювання «Вплив виробництва на довкілля», «Чисте місто – здорове майбутне», «Моя чиста вулиця». – Колективна творчість «Ми за чисте місто». – Трудовий десант «Збереження довкілля – справа кожного», «Природа потребує нашої допомоги», «Врятуємо первоцвіти!», – Виготовлення агітаційних буклетів «Люди, природа – жива!», «Збережімо природу разом!». – Аплікація «Дари природи безмежні!».	природи». – Імітаційна гра «Я люблю природу». – Гра-імпровізація «Зустріч з природою». – Гра-інсценування народних пісень про природу. – Рольова гра «Браконьєри в лісі». – Ігрове театралізоване дійство «Природа прокинулась» – Ігровий вечір «Безпечне довкілля». – Екологічний брейн-ринг «Динамічна екологія».
Екологічна творчість	– «Подарунки осені». – «Досліджує-мо властивос-ті води». – «Вплив сонця на живу	– Виховна година «Безпечний відпочинок на природі», «Колообіг води», «Спостерігаємо за погодою», «Народні прикмети щодо погоди», «Кімнатні рослини». – Природничий марафон «Природні матеріали в моїй оселі». – Конкурс «Насінинка – соняшник – олія».	– Малювання «Ліс і ми», «Морська та річна вода: різниця», «Порятунок дерева», – Колективне ліплення «Країна чудес». – Виготовлення подарунків з природного матеріалу «Осінні барви». – Творчий кошик «Як правильно	– Екологічне свято «Вдячна природа». – Ігрова година «Природні шедеври». – Тематична гра «Планета поребує допомоги». – Гра-мандрівка «Навколо світу».

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	природу». – «Корисна природа». – «Людина і залежність її життєдіяль-ності від природи». – «Помста природи».	– Колективне спостереження «Бджолина сім'я». – Подорож у казковий ліс. – Творча година «Все в наших руках» – Дискусія «Які ліки можна принести з лісу?», «Прикмети у природі», «Ранні пташки». – Бесіда «Друзі природи», «З краплинки все починається», «Як виростити гарну клумбу», «Рослини, що полюбляють тінь», «Чарівний гриб», «Зелена аптека».	збирати лікарські рослини». – Груповий проект «Добра справа для довкілля» – Колаж «Чарівний листочок». – Творча майстерня «Швидка допомога лісу». – Малювання ілюстрацій зі сценами природи до українських народних казок. – Акція «Чисте довкілля». – Колективна аплікація «Дозвілля на природі». – Майстерня «Буси з калини», «Прикраси для мами з природніх матеріалів».	– Словесна гра «Екологічний кросворд». – Асоціативна гра «Світ природи». – Гра «Цікава екологія». – Ігровий конкурс «Цікава екологія». – Конкурс на кращий виріб з природнього матеріалу.
Дослідницька екологія	– «Цікава екологія». – «Природні досліди». – «Природн е довкілля». – «Екологічна мандрівка». – «Наукова лабораторія». – «Дослідни-цька	– Огляд відео «Пробудження природи». – Спостереження за змінами у природі навесні та восени. – Презентація «З насіння – до столу». – Інтернет-година «Цікаві факти про природу». – Спостереження «Життя кульбабки». – Творча книга «Шкільна оранжерея». – Фантазії на папері «Як я	– Виставка дитячих робіт «Природа у нашому житті». – Парад талантів «З природи черпаю натхнення». – Творча майстерня «Я посажу дерево», «Досліди з водою», «Вплив сонця на рослини та тварин». – Проект «Чисте довкілля», «Збережемо воду», «Рослини у нашому житті», «Ресурси світового океану та їх значення для людини», «Сезонні зміни у природі».	– Ігровий тиждень екологічних дослідів. – Пізнавальна гра «Таємниці зими». – Розважальна гра «Далі, далі, далі…». – Гра «Дослідники та дослідниці». «Впізнай тваринку». – Імітаційна гра «Що важче, що довше». – Жартівлива гра «Природа».

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	діяльність у нашому житті».	використовую природу у своєму житті». – Бесіда «Цікаві досліди на природі», «Екологічні цікавинки», «Рослини-помічники». – Огляд преси «Інновації у природокористуванні».	– Виготовлення колективної настінної прикраси «Природа в нашому домі». – Акція «Подаруй природі радість». – Виготовлення сюжетних картин з природних матеріалів.	– Рольова гра «Робот екології». – Екологічна гра «Як врятувати тварин».
5-9 клас				
Людина – частка природи	– «Світ у наших руках». – «Світові екологічні катастрофи». – «Екокарта мого міста». – «Заповідні зони України». – «Фантазійна природа».	– Літературний вечір «Природа у творах мистецтва». – Зустріч з мистецтвом, яке відображає красу природи. – Музична година «Природа в музиці». – Виховна година «Екологічні знання у житті», «Цікава природа», «Вода, повітря та грунти у життєдіяльності людини». – Перегляд відеофільмів на екологічну тематику. – Компьютерна презентація «Різноманітність природи навколо нас». – Клуб цікавих зустрічей «Лісник у гостях», «Дизайнер ландшафту у гостях», «Рибінспектор на зустрічі», – Бесіда «Вода – основа життя», «Тварини з червоної книги України», «Клімат України».	– Проект «Природа і фантазія», «Збережемо наше повітря!», «Корисне сміття». – Коллективна робота «Створюємо екологічну казку здекораціями для молодших школярів. – Акція «Збережемо пам’ятки природи». – Творча майстерня «Особливості природного середовища». – Малювання разом з молодшими школярами «Природа і ми». – Колективна аплікація «Який чарівний навколишній світ». – Екскурсія до краєзнавчого музею міста. – Розробка народного календаря «Природа у датах». – Виготовлення настінної	– Свято «Міжнародний день Землі». – Участь дітей у міських конкурсах, фестивалях, виставках. – Екологічний конкурс «Природний світ» – Екологічна гра «Краса природи в барвах». – Ігровий тиждень екологічних дослідів. – Квест «На природі».

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
			композиції з природних матеріалів.	
Динамічна екологія	– «Зелений патруль». – «Екологічне волонтерство». – «Цінуймо те, що маємо!». – «Допоможи природі!».	– Виховна година «Види природоохоронної допомоги», «Врятуємо світ!», «Природа потребує допомоги!». – Круглий стіл «Як ми можемо допомогти планеті». – Зустріч з представниками благодійних організацій, які займаються вирішенням екологічних проблем. – Уявна подорож «Екологічними шляхами». – Роздуми «Як ми можемо врятувати Землю від екологічної катастрофи». – Лекторій «Глобальні екологічні катастрофи»». – Банк творчих ідей «Як врятувати світ». – Виховний захід «Збережемо китів», «Чому до Азовського моря повернулися дельфіни?», «Всесвітнє потепління: причини та наслідки», «Кожен може стати волонтером».	– Екологічна акція «Роздільний збір сміття», – Фотовиставка «Водойми», «Ліси», «Гори», «Цілющі рослини», «Птахи», «Екологічні катастрофи людства». – Толока «Допоможемо Хортиці», «Наш двір – наша турбота», «Чистота починається з власного подвір'я». – Свято «Міжнародний день води», «День Землі», «Міжнародний день навколишнього середовища». – Проект «Збережи ялинку», «Екологічний стан мого міста», «Екологічні катастрофи людства», «Забрунені міста України та світу», «Шкідлива промисловість». – Екскурсії до природозахисних структур міста, заповідники, – Озеленення шкільної території. – Пошукова діяльність «Як економити природні ресурси». – Виготовлення буклетів, брошур, плакатів на природоохоронну	– Феєрія «Образ природи». – Інтелектуальне шоу «Зв'язок поколінь». – Гра «Що? Де? Коли?» на тему: «Як зберегти природу?». – Телевізійна передача «Найкращий сюжет про екологічні проблеми України» – Гра «Місто майбутнього». – Інтелектуальна гра «Чи знаєш ти свій край?». – Екологічний калейдоскоп. – Екологічний кросворд.

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
			тематику.	
Екологічна творчість	– «Природа – джерело творчості». – «Природа – джерело натхнення». – «Відомі люди про природу…». – «Виставка творчих робіт». –Благодійний аукціон «Допоможемо притулку» (продаж виробів, виготовлених з дарів лісу).	– Зустріч з майстринею хенд мейд «Дари природи», «Чарівні каштани», «Ліс – майстерня хенд мейду». – Виховна година «Екологічна стежка», «Що нам подарувала природа», «Відпочинок на природі». – Виховний захід «Спостереження за природою», «Червона книга України», «Людина та середовище». – Дискусія «Творчість і природа», «Творча діяльність екологічного спрямування». – Роздуми «Професії екологічного спрямування», «Мій екобудинок», «Юні екологи». – Бесіда «Екологічна творчість», «Наша тендітна планета», «Памятники тваринам у світі». – Творча книга «Сторінками цікавих фактів», «Екологічна криза – час рятувати планету!», «Книга скарг для природи». – Куточок краси «Ставок біля хати».	– Квілінг «Руки торять дива». – Створюємо фільм «Краса навколо нас». – Постановка екологічної казки для дошкільників. – Виставка виробів, зроблених зі сміття. – Персональна виставка-презентація творчих робіт з природної сировини. – Групова творчість «Україна різнокольова». – Складання екологічної казки. – Робота гуртків екологічного спрямування. – Фотоконкурс «Людина в динаміці», «Вода – колиска життя». – Благодійна акція «Перетворимо мотлох на шедевр» – Творча майстерня «Все можна переробити та повернути у природу». – Творчий проект «Рослини мого міста – його прикраса та гордість». «Перетворення території».	– Екологічний квест «Я люблю природу», «По сторінкам природи рідного краю», «Екосім’я», «Я люблю свій край». – Екологічний фестиваль. – Пісенний ігровий конкурс «Мій степ широкий». – Виставка виробів «Тварини на площині та в об’ємі». – Інсценізація казки «Голос рідної природи серцем слухати навчись». – Персональна виставка-презентація творчих робіт.

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
Дослідницька екологія	– «Пам'ятки природи та оточуючий світ». – «Зелене будівництво». – «Прикраси-мо Землю квітами». – Збережемо біорізноманіт-тя». – «Екопаспорт школи».	– Виховна година «Середовище життя». – Відкритий мікрофон «Подорож у світ грибів». – Уроки мого життя «Екологічні загадки» – Лист до себе «Корисна природа». – Виховний захід «Природна енергетика». – Сторінка щоденника «Призначення звірів на Землі». – Диспут «Руйнівна природа» – Круглий стіл «Екологічна копілка». – Година спілкування «Навколо світу». – Колективна бесіда «Планета Земля – наш спільний дім!», «Чорнобиль – результат недбалої людської життєдіяльності».	– Практична робота «Жива вода». – Екологічний вечір «Збережемо природу». – Проект «Бал квітів», «Ліки з природи». – Доброчинна акція «Бережи свою планету». – Практичне виготовлення буклетів та інформаційних бюлетенів, присвячених організації дослідницької діяльності екологічного спрямування. – Екологічне свято «Корисна та цікава природа», «День Землі». – Визітівка «Дослідницька екологія». – Фотоконкурс «Людина – споживач людських ресурсів». – Групова творчість «ЕКОС».	– Гра «Відважні екологи». – Ігровий конкурс «Подорож у минуле». – Екологічна гра «Кругообіг у природі». – Вікторина «Екологічний калейдоскоп». – Гра «Рухлива екологія». – Шоу «Екологічне асорті». – Турнір знавців екології.
10-11 клас				
Людина – частка природи	– «Україна – калиновий край». – «Любіть Україну, вона чарівна!».	– Відеподорож «Смітник за назвою Земля», «Сім природніх чудес України». – Дискусійний кінозал «Проблема побутових відходів». – Створення відеокартотеки «Різноманіття природи оточуючого	– Соціальний проект «Відходи у доходи», «Ваш слід на планеті». – Ековистава для дітей молодшого шкільного віку «Поверніть природі чистоту». – Участь у віртуальній екскурсії «Наша чудова планета», «Болота	– Екологічна гра «Здорова планета – здорове населення». – Ігровий калейдоскоп «Екологічна стежка». – Екологічна вікторина. – КВК «Знавці

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	– «Екологічна школа». – «Водні ресурси України». – «Рослинний та тваринний світ України».	світу». – Зустріч з цікавою людиною «Професія еколог – за чи проти?». – Мандрівка легендами про природу України. – Літературний вечір «Природа у творах видатних письменників України». – Веб-квест «Фізична карта України», «Природні зони України», «Могутні Карпати», «Водоспади України», «Екозаповідники».	України». – Створення плакату, що популяризує здоровий спосіб життя у гармонії з природою. – Відеовечір «Яка різноманітна природа»!». – Екобібліотека рідного краю.	природи». – Квест «Екологічні загадки». – Театралізована вистава для малечі «Природа може бути різною».
Динамічна екологія	– «Екологічний простір». – «Червона книга України». – «Проблема утилізації побутових відходів». – «Правила сортування сміття».	– Відкритий мікрофон «Збережемо природу разом!». – Диспут «відповідальність за майбутнє». – Екофорум «Майбутнє у наших руках». – Школа молодого еколога. – Знайомство з діяльністю природо захисних організацій міста, області, держави. – Бесіда «Екосистема України». – Виховна година «Біорізноманіття України», «Ми у відповіді за нашу природу», «Природоохоронні дії». – Відеоподорож «Найзасмітченіші місця світу», «Країни з найбруднішим	– Флешмоб «Збережемо планету». – Діяльність еколагерю «Рослинки». – Фотовиставка «Планета в небезпеці». – Екоакція «Робімо добро природі». – Дослідницький проект «Кожна людина може допомогти природі», «Захистимо природні ресурси!». – Груповий комп'ютерний проект «Український авангард». – Пошукова діяльність «Бережіть ліс!», «Чому Україна потерпає від паводків». – Створення соціальної реклами	– Ділова гра «Побутове сміття». – Екологічне свято «Все має свою ціну». – Екогра «Це не жарти!». – Квест «Професії екологічного спрямування». – Екодозвілля «Відпочинемо на природі корисно!». – КВК «Ми друзі природи!»

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
		повітрям», «Інд та Ганг: вплив на екосистему», «Найбільші забруднювачі великих міст».	для соціальних мереж «Бережемо довкілля!», «Все в наших руках».	
Екологічна творчість	– Екокультура сучасної молоді». – «Повернемо природі чистоту». – «Життєвий цикл шкільного зошиту». – «Експерти з ЕКО планети».	– Створення екологічної карти м. Запоріжжя. – Екологічний тренінг «Єдність з природою». – Виховний захід «Що ми можемо зробити для природи!». – Творча майстерня «Природа у допомогу». – Практична порада «Природна наука». – Проведення міні-конкурсу «Творчість з природи». – Відеоподорож «Творчість у природі». – Година екології. – Туристична екологія – Роздуми «Екологія слова».	– Екоакція «Твій слід на планеті». – Учнівські тури «вихідного дня»: екологічні стежки Запоріжчини. – Креативний проект «Збережемо ялинки». – Соціальна реклама «Дозвілля на природі має бути безпечним», «Сміттєвий бум сьогодення». – Відеопрезентація для малюків «Що ми можемо зробити з різних плодів». – Проект «Світ заповідної природи», «Екологічні катастрофи світу: причини, наслідки, уроки». – Слайд-шоу для малечі «Чарівна природа». – Виготовлення інформаційних буклетів «Ми хочемо бути здоровим та щасливим поколінням!»	– Ділова гра «Зелена планета» – Кейс «Екологічна задача». – Розважальний вечір «Сміттєва мода». – Гра «А давайте спробуємо». – Свято «Природа – колиска людства». – Гра «Все про дерева», «Все про воду», «Все про тваринний світ».
Дослідницька екологія	– «Соціокультурні традиції у процесі формування екологічного	– Диспут «Що ми можемо отримати з природи». – Школа юної майстрині «Дари природи для натхнення». – Виховна бесіда «Природа та фармацевтика», «Екопросвіта	– Соціально-екологічний проект «Крок за кроком». – Екоакція для малюків «Висажуємо дерева разом!». – Проектування куточку «Добрі справи для природи».	– Конкурс-вікторина «Книга скарг природи». – Ділова гра «Цивілізація» – Вікторина «А чи знаєте ви, що…»

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	мислення». – «Екокуль-тура сучасної людини». – «Екологічна просвіта впродовж життя». – «Екологія Землі».	населення». – Лист до себе «Як я можу покращити екологічний стан планети?», «Якість питної води та здоров'я людини: реалії та перспективи». – Виховна година «Охорона природи – завдання кожного», «Збережемо природу разом!», «Землянам – чисту Землю!», «Живи, Земле!», «Що таке екологічне харчування». – Профорієнтаційна зустріч «Еколог – професія майбутнього».	– Проект «Краса природи вічна». – Відеопрезентація для малюків «Діяльність людини в природі». – Слайд-шоу «Дослідження і природа», «Навчаємося у природи». – Екофестиваль для найменших «Дубочок». – Волонтерський проект «Тварини наші друзі». – Екогазета «Дослідження і природи». – Дебати «Природні ресурси та господарська діяльність людини: перспективи та ризики».	– Конкурс «Екологічна казка». – Гра «Зелена стежка». – Ековікторина «Вгадай за описом». – Екопатруль «Все в наших руках». – Цікаві та корисні дослідження «Якість грунту», «Якість повітря», «Якість води». –

Література:

1. Нечипоренко В. В. Системний розвиток навчально-реабілітаційного центру як відкритої інноваційної соціально-освітньої інституції: монографія. Запоріжжя: Видавництво Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2013. 520 с.

2. Пащенко О. В., Чиренко Н. В. Ціннісне ставлення до природи: Виховні заходи. 9-11 класи. Київ: Шкільний світ. 2013. 128 с.

3. Про Національну програму виховання дітей та учнівської молоді в Україні: Постанова Президії Академії педагогічних наук України № 1-7/6-98 від 01.07.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-98601-04#Text (дата звернення: 13.09.2018).

4. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2697-19 (дата звернення: 03.03.2019).

5. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: постанова Верховної ради України від 05.03.1998 р. № 188/98-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 03.03.2019).

6. Про основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України»: Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1243 від 31.10.2011 р. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565/ (дата звернення: 12.02.2019).

7. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1264-12 (дата звернення: 16.12.2018).

8. Українець О. І. Ціннісне ставлення до природи. URL: https://ukrajinets-olga-ivanivna.webnode.com.ua/osnovni-orijentiri-vikhovannya/tsinnisne-stavlennya-osobistosti-do-prirodi/ (дата звернення: 03.04.2019).

Наскрізна виховна цільова програма «Я – людина»

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Актуальність програми «Я – ЛЮДИНА» зумовлюється завданнями, які стоять перед сучасними освітніми закладами щодо формування людини нового типу, інтелектуальної, творчої, ініціативної, активної, самостійної, гармонійно розвиненої, свідомої особистості з розвинутою громадянською позицією, почуттям національної гідності, здатною до самоствердження та самореалізації в умовах сьогодення.

Реалізація запропонованої програми в освітньому процесі навчального закладу спрямована на виконання нагальних завдань для освіти, визначеними в законі України «Про освіту» (2017) [6] та Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України [4].

Сучасний навчальний заклад має забезпечити дитину з особливими освітніми потребами не лише знаннями, а навчити ними користуватися та самостійно здобувати, спираючись на власні ціннісні орієнтири, формувати її життєві компетентності, важливі для успішного життя, навчання та праці [6], виховувати якості, необхідні для ефективної взаємодії з оточуючими людьми, ціннісного ставлення до них та успішної соціалізації.

Соціалізація виступає важливою умовою становлення та розвитку особистості дитини з особливими освітніми потребами у процесі набуття особистісного досвіду та засвоєння суспільного, яке поступово відбувається у різних соціальних інститутах: сім'ї, друзів, групі однолітків, дошкільному закладі, закладі середньої освіти тощо. З метою успішної взаємодії з соціальним оточенням дитина з особливими освітніми потребами має володіти загальноприйнятими суспільними нормами, соціально важливими якостями (толерантність, милосердність, добропорядність, справедливість, моральність тощо), вмінням конструктивного спілкування у процесі вирішення конфліктних ситуацій, які сприятимуть її самореалізації та самоактуалізації у процесі соціальної та життєвої практики.

Керуючись основними орієнтирами виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України [7] та програмою Національного виховання дітей та учнівської молоді в Україні [5], ціннісне ставлення до людей ми будемо визначати як моральну активність особистості, її відповідальність, чесність, справедливість, гідність, милосердя, толерантність, доброзичливість, терпимість по відношенню до іншого, прагнення допомагати іншим, доброзичливо та тактовно поводитися, співпрацювати, протистояти несправедливості та жорстокості щодо оточуючих. Важливим показником моральної вихованості особистості виступає єдність її слова і діла, а також активної моральної життєвої позиції.

Впровадження наскрізної виховної цільової програми сприятиме формуванню гармонійно розвиненої, соціально адаптованої, комунікабельної, активної, національно свідомої особистості, наділеної кращими моральними рисами, громадянською відповідальністю, розумінням свого місця у суспільстві.

Мета програми – формування в учнів ціннісного ставлення до людей на засадах компетентнісно спрямованої педагогіки життєтворчості.

Завдання програми:

– виховання шанобливого ставлення до родини, батьків, сімейних традицій та цінностей;

– формування культури поведінки та взаємин у сім’ї, духовної єдності поколінь;

– формування моральної культури та самосвідомості;

– формування вміння спілкуватися, висловлювати свою думку, аргументувати та доводити її, толерантно ставитися до протилежної точки зору;

– формування та удосконалення вміння спілкуватися та працювати у колективі;

– виховання критичного ставлення до своїх вчинків та вчинків оточуючих;

– формування позитивного ставлення до активної суспільної та соціальної діяльності;

– виховання поваги до української культурної спадщини та інших народів;

– виховання любові до українського народу, патріотизму, поваги до традицій.

Принципи реалізації програми:

– принцип національної спрямованості;

– принцип пріоритету загальнолюдських моральних цінностей;

– принцип гуманізації;

– принцип цілісності;

– принцип особистісної орієнтації;

– принцип превентивності.

Основні форми та методи роботи. У програмі основними формами організації виховної діяльності визначені традиційні: індивідуальна, групова та масова, представлені різноманітними ігровими, комунікативними, практичними, дозвіллєвими та навчальними напрямами реалізації. Ефективними методами, які реалізуються під час впровадження програми визначені методи формування свідомості, формування суспільної поведінки та організації діяльності вихованців з особливими освітніми потребами. Методи формування свідомості, спрямовані на формування усвідомленого ціннісного ставлення вихованців до різних аспектів особистого та суспільного життя, адекватно позитивних поглядів та переконань. Методи формування суспільної поведінки та організації діяльності, спрямовані на формування досвіду позитивного спілкування у різних життєвих ситуаціях, відпрацювання певних позитивних моделей соціально активної та відповідальної поведінки, формування компетентностей щодо технологічно правильної організації особистісно та соціально корисної діяльності, формування вміння регуляції та контролю власної життєдіяльності вихованцями. Відповідно, основними формами та методами представленими

у програмі визначені: бесіди, вправи, змагання, доручення, диспути, дискусії, лекції, колективні та групові обговорення, різноманітні індивідуальні доручення, практикуми, ігри, тренінги, колективні творчі справи, свята, тематичні виставки, зустрічі, конференції, конкурси, портфоліо, кейси, проекти, екскурсії, акції, концерти, різноманітна творча практична діяльність тощо.

Засобами формування ціннісного ставлення дітей з особливими освітніми потребами до людей виступають: система соціальної дійсності, відносин та соціальних ролей особистості з сім'єю, шкільним та соціальним оточенням, спрямовані на задоволення потреб, формування емоційної готовності та мотивації до взаємодії з соціумом на основі особистісного досвіду.

Структура програми. Програма є наскрізною та розрахована на роботу з вихованцями молодшого шкільного віку (1-4 класів), середнього шкільного віку (5-9 класів) та старшого шкільного віку (10-11 класів). Зміст програми представлений інваріантною та варіативною складовими. Інваріантна складова є обов'язковою для впровадження і найчастіше представлена комплексними заняттями відповідного спрямування. Варіативна складова представлена заходами, справами та іграми, які педагоги разом з дітьми можуть самостійно обирати та визначати їх черговість у реалізації.

Реалізація наскрізної виховної цільової програми «Я – людина» здійснюється через впровадження чотирьох модулів:

– «Я і моя сім'я» – спрямований на виховання сімейних цінностей, формування готовності до наслідування відповідних сімейних ролей, поваги і турботливого ставлення до своєї родини, формування основ шлюбних відносин.

– «Я – учень школи» – спрямований на гармонізацію міжособистісних стосунків у дитячому колективі, формування здатності до

самовизначення та самоствердження, виховання толерантності та поваги до оточуючих.

– «Я – житель свого міста» – спрямований на формування усвідомлення себе членом громади, готовності до здійснення соціально значущої та волонтерської діяльності, виховання почуття особистої відповідальності за долю свого міста (села), його соціально-економічне процвітання.

– «Я – українець» – спрямований на формування почуття приналежності до української нації, готовності захищати інтереси держави, обороняти та служити їй.

Очікувані результати. Впровадження програми у виховний процес освітньо-реабілітаційного закладу дозволить сформувати у дітей з особливими освітніми потребами наступні компетентності:

– здатність аргументовано відстоювати власну думку, проявляючи толерантність, ввічливість та повагу до інших;

– здатність конструктивно вирішувати конфлікти;

– здатність брати активну участь у волонтерській діяльності;

– здатність проявляти соціальну активність та вести здоровий спосіб життя;

– здатність виконувати різні соціальні ролі;

– здатність до особистісної творчої самореалізації;

– здатність подолати негативні емоційні стани та бути стресостійкими;

– здатність планувати індивідуальну життєву траєкторію.

Програму адресовано вчителям, вихователям, соціальним педагогам, класним керівникам та іншим фахівцям, що здійснюють навчальну та виховну діяльність в освітньо-реабілітаційному закладі. Програма складається з широкого варіативного спектру заходів, вибір яких залежить від умов навчального закладу, компетентності педагогів, контингенту дітей, їх психофізичних особливостей та інтересів.

ЗМІСТ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
1-4 клас				
«Я і моя сім'я»	– «Найрідніші люди». – «Перемоги моєї родини». – «Батьківський клуб». – «Твої корні». – «Що таке сімейне щастя?». – «Духовний світ сім'ї».	– Бесіди «Мої обов'язки в сім'ї», «Мої права в сім'ї», «Дозвілля моєї родини», «Мої батьки». – Інформаційні години «Умій бути вдячним», «Поклонімося старості, поважаймо її». – Години спілкування «Склад сім'ї», «Сімейні свята». – Розмови в колі «Твої успіхи – найбільше щастя батьків», «Моя мама найкраща», «Мій тато – майстер на всі руки». – Твір-роздум «Світ наших захоплень». – Вечір знайомства «У родинному колі». – Виховний захід «Нехай завжди квітує дерево родинне». – Виховна година «Любіть своїх батьків», «Сімейні цінності та життєві цілі», «Материнська любов», «Сім'я – основа всього», «Моя сім'я – моє багатство!», «Найрідніші люди на світі».	– Проекти «Тато, мама, я – дружна сім'я», «Генеалогічне дерево». – Презентації «Мої батьки найкращі в світі», «Один день із життя моєї сім'ї». – Міні-проект «Турбота про близьких», «Мій чарівний татусь», «Моя мила мамуся». – Фотовиставка «Мамина усмішка», «Рольовий портрет сім'ї», «Міцна сім'я – міцна держава». – Виставка «Літній відпочинок». «Наші захоплення», «Моя дружна родина», «Наші сімейні захоплення», «Ми – спортивна родина», «Мандруємо родиною», «Родинні канікули». – Інсценування «Сім'я – то я». – Театралізована постанова «Без сім'ї немає щастя на землі». – Міні-вистава «Ми одна сім'я». – Акція «Подаруй мамі серце!».	– Конкурси малюнків «Мої батьки», «Герб моєї родини», «Професії моїх батьків». – Конкурс творчих робіт «Мої домашні улюбленці». – Конкурс віршів «Про батьків». – Рольова гра «Сім'я». – Сімейна вікторина «Моя сім'я – найкраща!». – Ігровий вечір «Тато, мама, я – сім'я». – Вікторина знавців сімейних традицій слов'ян. – Гра-імпровізація «Зміна ролей у сім'ї». – Гра-інсценування «Конфлікт поколінь». – Сюжетно-рольова гра «Моя успішна родина». – Гра-мандрівка «По обов'язкам членів родини». – Ігрові конкурси з

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
			– Благодійний марафон «Протяни руку допомоги дітям, які не мають сім'ї».	родинами. – Розважальний сімейний марафон «Ми найкрутіша родина».
«Я – учень школи»	– «Я у школі». – «Мій клас – моя сім'я». – «У учня є права та обов'язки». – «Традиції нашої школи». – «Віповідаль-ність починається з уожного». – «Шкільний експрес». – «Мої однокласни-ки».	– Бесіди «Бути совісним означає…», «Правила поведінки в школі», «Я і ті, хто навколо мене». – Виховні години «Якщо друг у тебе є, життя радісним стає», «Радість, добро і милосердя». – Година спілкування «Вчинок і наслідок». – Година мрій «Коли я виросту». – Виховний захід «Взаємозв'язок шкільних прав та обов'язків». – Тренінг «Людина починається з доброти». – Хвилина роздумів «Співчуття – перший крок до людяності». – Хвилинка-нагадування «Режим дня школяра». – Інформаційна хвилинка «Закони життя мого класу». – Відверта думка «Друг – це означає другий я». – Анкета думок «Правила шкільного життя». – Мозковий штурм «Для чого існують правила поведінки?».	– Театральна вистава «Про дружбу». – Міні-вистава «Школа – велика і дружна родина». – Театралізована постанова «Відчиняємо скриньку добрих справ». – Демонстрація «Яким має бути сучасний школяр?». – Групова справа «Чесним треба бути всюди». – Розгляд у групах життєвих ситуацій «Як би я вчинив…». – Розігрування життєвих ситуацій «Чарівні слова відкривають серця». – Створення візитної картки «Наша група». – Складання пам'ятки «Поведінка в школі». – Презентація «Хто ми: колектив чи група?». – Створення тематичного альбому «Інтереси колективу».	– Інтелектуальна гра «Конституція дружби». – Розвивальна гра «Світлофор ввічливості». – Рольова гра «Треба – хочу – можу». – Сюжетно-рольова гра «Взаємодія». – Колективне ігрове спілкування «Чарівний стілець». – Ігровий вечір «Друзі-однокласники». – Вікторина знавців «Люблю свою школу» – Інтелектуальна гра «Права та обов'язки учнів». – Гра-інсценування «Я – вчитель». – Ігрова театралізація «Традиційні шкільні свята» – Ігрові конкурси «Шкільний ранок», «Шкільні вечорниці».

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
				– Гра-подорож «Історія моєї школи».
«Я – житель свого міста»	– «Моя культура поведінки в місті». – «Чисте місто – турбота кожного». – «Моє місто – моя гордість». – «Визначні місця у моєму місті». – «Природні багатства мого краю». – «Толерант -ність і ми».	– Виховні години «Урок доброзичливості», «Безпечна поведінка на вулиці», «Етика спілкування». – Години спілкування «Культура поведінки у рідному місті», «Як поводитись в транспорті?», «Конфлікт». – Розмови в колі «Місто очима дитини», «Чарівне слово». – Бесіди «Посміхаймось частіше», «Поведінка у міській бібліотеці», «Місто мого дитинства». – Виховний захід «Будь уважним до людей». – Відверта думка «Як бути добрішими до людей?». – Анкета думок «Культурні місця нашого міста». – Інформаційна хвилинка «День міста».	– Міні-проекти «Місто, у якому я живу», «Закони в моєму місті». – Екскурсія «Вулицями рідного міста». – Експедиція «Сім чудес мого краю». – Уявна подорож «До міста Ввічливість». – Віртуальна подорож «До казкового міста». – Складання дорожньої карти «Мій шлях до школи». – Фотовиставка «Тут ми живемо», «Чарівний рідний край». – Створення буклету «Правила поведінки в місті», «Ролі, які ми виконуємо», «Як дружньо співіснувати з оточуючими», «Якщо виник конфлікт». – Презентація «Місто моєї мрії», «Як зробити вулиці чистішими?», «Бережімо рідне місто!»	– Рольові ігри «Я в магазині», «Я збираюся в гості», «Я у транспорті». – Розважально-пізнавальна гра «Волонтерство у рідному місті – обов’язок кожного!». – Дидактична гра «Знавці рідного міста». – Гра-подорож «Моє місто». – Конкурс малюнків «Барви рідного міста». – Ігровий вечір «Що я знаю про моє місто!» – Гра «Що? Де? Коли?» на тему: «Місто, в якому я живу». – Пізнавальна гра «Інфраструктура мого міста» – Гра-інсценування «Я заблукав у місті».
«Я – українець»	– «Урок шанування». – «Юні патріоти».	– Бесіди «Державні символи України», «Без верби і калини нема України», «Знай свої права», «Чи хотів би я жити за кордоном?»,	– Презентації «Країна моєї мрії», «Мальовнича Україна». – Проекти «Добрими справами славна людина», «Україна єдина»,	– Конкурс малюнків «Моя Україна». – Конкурс колажів «Моя країна моїми очима».

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	– «Я – громадянин світу». – «Моя любов – Україна». – «Непере-борні українці». – «Батьків-щина у кожного одна».	«Найкраще місце на землі», «Народні та державні символи України». – Години спілкування «Моя Батьківщина – Україна», «Україна пісенна». – Інформаційні години «Ми – українці», «Легенди України». – Розмови в колі «Що означає бути дорослим», «Я не один», «Що означає бути патріотом?». – Розповідь «Немає прав без обов'язків». – Усний журнал «Україна поетична». – Виховні години «Я – українець», «Нас 42 мільйона», «Українці у світі».	«Ми всі – українці», «Громадянином бути не складно!», «Патріоти у нашому житті», «Волонтером бути круто!». – Міні-проект «Перлини народної мудрості». – Пошукова робота «Вірші про Україну». – Колаж «Моя країна у майбутньому». – Фотоколаж «За що я люблю Україну». – Обговорення у групах ситуацій «Захист прав казкових героїв». – Акція «Подарунок ветерану своїми руками». – Віртуальна подорож «Карта України».	– Конкурс читців «Вінок Кобзареві». – Дидактична гра «Опиши свою країну». – Гра-вікторина «Державні та народні символи України». – Ігровий вечір «Українські традиції» – Гра «Що? Де? Коли?» на тему: «Я – українець». – Пізнавальна гра «Шануймо українське!» – Інтелектуальна гра «Ми – маленькі патріоти України». – Гра-інсценування «Всі ми діти козацького роду». – Ігрові конкурси «А, ну маленькі козаченьки!
5-9 клас				
«Я і моя сім'я»	– «Шануй батька та неньку». – «Моя сім'я в історії країни». – «Сім'я – маленька	– Години спілкування «Яким мене хочуть бачити батьки?», «Від батьків – дітям», «Батьків не обирають», «Історія моєї сім'ї, «Як жили мої бабусі та дідусі», – Родинні свята «Шануй своїх батьків», «Я і моя родина». – Круглі столи «Що робить людей	– Проекти «Характер дитини та родина», «Я та моя сім'я – єдине ціле», «Умій поважати працю батьків». – Міні-проект «Імена в моїй сім'ї». – Виставка «Сімейні реліквії». – Міні-вистава «Ти відповідаєш	– Ділові ігри «Сімейні традиції», «Сварка – не доказ». – Ситуаційно-рольова гра «Портрет родини». – Пошукова гра «Сімейні труднощі». – Творча гра «Хочу бути

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	країна». – «Син, батько, дід…». – «Я пишаюсь своєї сім'єю». – Тренінг з підготовки до майбутнього сімейного життя.	рідними?», «Батьківська любов». – Виховна година «Разом творимо наш дім», «На сімейній нараді ми вирішили…», «Сімейне щастя у кожного своє», «Щастя любить тишу», – Інформаційна година «Бережи здоров'я батьків». – Виховний захід «Сім'я – суспільство в мініатюрі». – Сімейне свято «Традиції моєї родини». – Бесіда «Взаєморозуміння у родині». – Відверта бесіда «Вплив батьків на дитину», «Підлітковий максималізм в родині», «Важкий підліток в родині», «Завжди є вихід!». – Анкета думок «Без сім'ї немає щастя у житті». – Думки вголос «Сила лагідних слів», «Жіночність та мужність», «Цінності нашої сім'ї».	за тих, кого приручив». – Інсценізація «Культура поведінки за столом». – Спектакль «Тепло єдиної родини». – Шоу-програма «Мої батьки – взірці для наслідування». – Презентація «Я хочу, щоб мною пишалися», «Мамі присвячую…». – Фотоколаж «Захоплення моїх батьків», «Історія моєї сім'ї у фотографіях». – Розгляд у групах життєвих ситуацій «Похвала і покарання в родині». – Благодійний марафон «Протяни руку допомоги дітям, які не мають сім'ї». – Соціальна реклама «Сім'я – найбільший скарб. Бережімо його». – Виготовлення буклетів «Родинне щастя», «Відповідальне батьківство».	дорослим». – Експрес-гра «Виконую кодекс сім'ї». – Конкурс колажів «Моє дитинство». – Конкурс творчих ідей «Ідеальна сім'я очима дітей». – Конкурс творів «Моя сім'я», «Я дякую своїй сім'ї». – Конкурсна програма «Все починається з родини». – Ігровий вечір «Наша родина найкраща!». – Гра «Що? Де? Коли?» на тему: – Пізнавальна гра «Рольовий портрет сім'ї». – Кросворд «Родинні цінності». – Гра-імпровізація «Молода родина». – Гра-інсценування «Молода мама» – Ігрова театралізація «Як я родину буду забезпечувати».
«Я – учень	– «Моральні якості учня». – «Пани та	– Години спілкування «Скажи людині щире слово», «Я – учень своєї школи», «Моральні	– Розігрування ситуацій «Вчимося толерантності», «Вирішуємо конфлікт	– Рольові ігри «Лідер», «Маніпуляції в життєвих ситуаціях», «Комплімент».

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
школи»	пані». – «Поганий учень – не значить погана людина». – «Рольове спілкування». – «Школа – простір можливостей та творчості». – «Однокласники – найближчі друзі».	переконання та вчинки у моєму житті», «Не роби іншим того, чого не хочеш, аби зробили тобі», «Як краще розуміти людей та поліпшити стосунки з ними». – Бесіди «Бути самим собою», «Про справжню дружбу», «Мистецтво розуміти іншого», «У полі неправдивих стосунків». – Круглі столи «Вчинок, відповідальність, наслідки», «Що псує стосунки між людьми?». – Диспути «Чи можна змінити характер людини?», «Дисципліна та свобода». – Виховна година «Тільки тоді станеш людиною, коли навчишся бачити людину в іншому». – Анкета думок «Яка людина заслуговує на повагу інших?», «Як ми ставимося до оточуючих», «Чи всі люди однакові».	конструктивно», «Чи вміємо ми бути вдячними?». – Випуски газет «Добро і зло», «Ми – колектив». – Проект «Вчителі-ветерани», «Наші вчителі найкращі!», «Я поважаю працю вчителя!»ю – Міні-проект «Заповіді людяності». – Пошукова робота «Історія школи». – Екскурсія «Шкільне життя». – Презентація групи «Ми». – Виставка «Світ моїх захоплень». – Фотовиставка «Видатні випускники нашої школи». – Турнір «Що я знаю про позитивні риси особистості». – Соціометрія дитячого колективу.	– Вікторини «Знавці етикету», «Школа моральності», «Поговоримо про вихованість». – Творча гра «До таємниць людської душі». – Ігрова програма «Вчимось правильно спілкуватись». – Конкурсна програма «Рекламуємо нашу школу», «Наш клас – найоригінальніший», «Райдужний тиждень», «Велика шкільна родина». – Ігровий вечір «А, ну покажемо себе». – Пізнавальна гра «Історія нашої школи», «Хобі наших вчителів». – Вікторина знавців ділового етикету. – Гра-інсценування «Я – новенький».
«Я – житель свого міста»	– «Моє місто: сторінками історії». – «Біографії	– Виховні години «Місця бойової слави рідного краю», «Культура поведінки у театрі». – Години спілкування «Жити в злагоді з людьми», «Поважаємо один	– Фотоколажі «Вулиці нашого міста», «Моє місто у різні пори року». – Проекти «Герб міста», «Художня карта рідного міста»,	– Вікторина «Чи знаю я своє місто?». – Ділова гра «Ти живеш серед людей». – Рольова гра «Я на

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	видатних містян». – «Почесні громадяни міста». – «Покращення починається з себе». – «Міські зони відпочинку». – «Безпечна та ефективна життєдіяльність».	одного». – Усні журнали «Сторінками пам'яті нашого краю», «Наше місто – місто ввічливості». – Семінари «Традиції мого міста», «Толерантне ставлення до людей інших національностей». – Виховний захід «Ми – в громадському місці…». – Інформаційна година «Ми живемо серед людей». – Розмова в колі «Місце моєї школи у місті». – Бесіда «Не будь байдужим до людей». – Круглий стіл «Рідне місто: сторінками книг та періодичних видань». – Диспут «Чи важко бути добрим до людей, які мене оточують?», «Екологічне лихо Запоріжжя». – Твір-роздум «Природа рідного міста».	«Улюблені куточки нашого міста». – Пошукова робота «Наш край у творах мистецтва». – Фотовиставка «Визначні місця нашого міста». – Заочна мандрівка «Місто, в якому я живу», «Спортивні майданчики нашого міста». – Віртуальна подорож «Музеї мого міста». – Віртуальна екскурсія «Стежками рідного краю». – Презентація «Поведінка в громадських місцях». – Моделювання ситуацій «Безпечна поведінка на вулиці». – Волонтерський проект «Очистимо паркові зони нашого міста», «Дніпро – не смітник», «Хортиця – легені Запоріжжя». – Майстер-клас «Друге життя сміття: проблема утилізації побутових відходів».	вулиці». – Конкурс «Рекламуємо наше місто». – Конкурс фотоаматорів «Світ навколо мене». – Ігровий вечір «Що я знаю про місто». – Пізнавальна гра «Стежками рідного краю». – Вікторина «Як у нас, у Запоріжжі…». – Гра-імпровізація «Я став свідком вандалізму». – Гра-інсценування «Ми – городяни». – Сюжетно-рольова гра «Мої сусіди». – Гра-мандрівка «Місця відпочинку у моєму місті», «Туристичні маршрути Запоріжжя».
«Я – українець»	– «Я – громадянин своєї держави». – «Патріот України – хто	– Години спілкування «Плекай у собі українця», «Їх професія – захищати Батьківщину», «Основний закон України», «Що означає бути патріотом?». – Інформаційні години «Трагедії	– Проекти «Національні та етнокультурні традиції», «Славетні українці», «Знайти своє місце в суспільстві», «Ми за мир», «Трагедія – одна на всіх». – Пошукові роботи «Традиції	– Інтелектуальна гра «Знай, умій, дій». – Рольова гра «За нами майбутнє». – Гра-екскурсія «Стежки в минуле українського

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	це?». – «Волонтери – патріоти». – «Соборна Україна». – «Україна – наш дім, українці – родина». – «Я – гідний нащадок своїх предків».	українського народу», «Українські народні традиції та обряди». – Виховні години «Горде ім'я – українець», «Сім чудес України», «Я люблю свою країну», «Я пишаюсь Україною», «Українець – звучить гордо!», «Чим я можу бути корисним Україні». – Виховні заходи «Християнські цінності – основа духовності українців», «Гордитися своєю державою». – Бесіди «Великий дім – держава», «Що таке людяність?». – Пізнавальна година «Уроки шляхетності». – Дискусійний клуб «Позиція». – Диспут «Чи можна жити у державі, не дотримуючись законів?».	мого народу», «Чим славна наша Україна?». – Заочні мандрівки «Країна, в якій я живу», «Обряди та звичаї мого народу». – Віртуальна подорож «Музеї України». – Театралізована постанова «Мамин рушник». – Презентація «Я люблю свій народ, шаную його звичаї». – Виготовлення буклетів «Наші права та обов'язки». – Відвідування виставки народних ремесел, народної творчості. – Відвідування краєзнавчого музею в регіоні.	народу». – Вікторина «Що ти знаєш про Україну?». – Творча естафета «Наша сила в єдності». – Фотоконкурс «Це моя Україна», «Український національний костюм», «Щедра українська земля», «Славімо Україну!» – Пізнавальна гра «Багатства України». – Вікторина знавців українських звичаїв та обрядів. – Гра-інсценування «Я – патріот». – Ігрова театралізація «Хто крутіший?»
10-11 клас				
«Я і моя сім'я»	– «Моя родина в житті і долі України». – «Моя сім'я в АТО». – «Молода сім'я та	– Години спілкування «На палубі сімейного корабля», «Моя родина – історії краплина». – Круглі столи «Духовне виховання в родині», «Ми – єдине ціле». – Виховний захід «Я вклоняюсь вам». – Пізнавальна година «Сім'я та її	– Проекти «Життєві принципи моєї родини», «Конфлікт поколінь: батьки та діти». – Презентації «Професії мого роду», «Моя талановита родина». – Пошукова робота «Права дітей і батьків». – Колаж «Портрет моєї сім'ї». – Моделювання ситуацій «Яка	– Конкурс «Дружна сім'я». – Конкурс творчих робіт «Хобі моєї родини». – Конкурс проектів «Підготовка до сімейного життя». – Виставка-конкурс «Працюємо разом, радіємо

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	соціальна політика». – «Осмислене батьківство». – Тренінг з підготовки до майбутнього сімейного життя. – «Сім'я та соціум».	роль у житті людини». – Бесіда «Мистецтво спілкування у сім'ї». – Відкриті трибуни «Я – член своєї родини», «Толерантна сім'я – толерантна дитина», «Духовні цінності сім'ї». – Диспут «Мої обов'язки: тягар чи запорука благополуччя?». – Консультація «Батьківське програмування». – Літопис «Моє дитинство». – Твір-роздум «Батьківщина починається з любові до своєї родини». – Тренінг «Насильство в сім'ї». – Інформаційне повідомлення «Стилі сімейного виховання».	людина заслуговує на повагу інших?». – Розгляд у групах життєвих ситуацій «Сімейне життя». – Інсценізація «Моя сім'я – моє багатство». – Практикум «Сходинки ввічливості». – Репортаж «Сімейна нарада». – Благодійний марафон «Протяни руку допомоги дітям, які не мають сім'ї». – Створення генограми. – Соціальна реклама «Життя без насильства у сім'ї». – Проект «Історія мого роду».	разом». – Творча естафета «Цінності моєї родини». – Вікторина «Крок у доросле життя». – Ігровий вечір «Родинні святки». – Вікторина «Моя родина…». – Гра-інсценування «Сім'я, погляд у майбутнє». – Ігрова театралізація «Я – майбутній сім'янин». – Сюжетно-рольова гра «Розмова з дитиною». – Тематична гра «Насилство в сім'ї». – Ігрові конкурси «Сім'я і держава».
«Я – учень школи»	– «Спілкування в школі». – «День примирення у школі». – «Видатні випускники нашої школи».	– Години спілкування «Моральні переконання та вчинки у житті нашого класу», «Як поводитись серед людей», «Екзамен на людяність», «Академія доброти». – Тренінги «Спілкування в житті людини», «Крок до взаєморозуміння». – Бесіди «Моя мета у житті»,	– Проекти «Погляд у майбутнє», «Правильний вибір професії – важливий крок у житті», «Про чесність і обман». – Презентації «Гуманізм – основа людяності», «Шкала совісті». – Презентація творчих ідей «Що я можу зробити для школи?». – Екскурсія «Шкільний музей».	– Рольові ігри «Прийняття на роботу», «Розумію інших – розумію себе», «Спробуємо свої сили у бізнесі», «Зустрічають по одягу». – Інтелектуальна гра «Історія виникнення моєї школи». – Гра-практикум «Свій

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	– «Волонтер-ство у школі». – «Толеран-тність ніхто не відміняв».	«Помітити добро в іншій людині». – Виховний захід «Бути толерантним – бути сильним». – Відкрита трибуна «Я у житті моєї школи». – Круглий стіл «Що для мене означає школа?». – Диспут «Чи змінюють людей тяжкі часи?». – Відверта розмова «Чи хотів би я мати такого друга, як сам?». – Діалог «Критикуєш ти – критикують тебе». – Інформаційне повідомлення «Толерантність». – Жива газета «Урок толерантності».	– Заочна подорож «Країна чемності». – Акція «Скринька доброти». – Конгрес «Молодь. Віра. Мораль». – Створення буклету «Чарівні слова». – Практикум «Правила щасливої людини». – Конкурс «Розумнички». – Виготовлення стіннівки «Традиції нашої школи», «Шкільних друзів не забувають ніколи». – Історичний альбом «Ми випускники – пишаймося!»	серед чужих, чужий серед своїх». – Пізнавальна гра з ветеранами нашої школи «Зустріч поколінь» – Інтелектуальна гра «Правила здорового життя». – Сюжетно-рольова гра «Ми – випускники». – Гра-мандрівка «Зустрінемось за 20 років»
«Я – житель свого міста»	– «Моє місто в історії моєї країни». – «В круїз по рідному краю». – «Перлини мого міста». – «Дебати з мером». – «Знай свій рідний край».	– Години спілкування «Культура рідного міста», «Людина і натовп», «Минуле рідного міста». – Інформаційні години «Моє місто – багатонаціональне», «Бібліотеки у моєму місті». – Семінари «Толерантне ставлення до людей», «Права та обов’язки жителя міста». – Розмови в колі «Що б ви зробили для людей, якби були мером міста?», «Переваги та недоліки життя	– Проекти «Наше місто через 10 років», «Гуманістична мораль у громадському суспільстві», «Чисте місто», «Як підвищити рівень життя людей». – Фотовиставки «Герої нашого міста», «Я люблю своє місто». – Пошукові роботи «Відомі поети та письменники мого міста», «Громадські організації нашого міста». – Презентація «Історія мого	– Конкурс творчих робіт «Моє рідне місто». – Конкурс малюнків «Чим славиться наше місто?». – Творча гра «Переможець обставин». – Ділова гра «Я у місті», «Я у приймальні мера». – Вікторина «Історія та культура мого міста». – Пізнавальна гра «Докерувалися».

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
		в місті». – Відкриті трибуни «Місто – частина країни», «Підприємства нашого міста». – Диспути «Чи можна довіряти людям?», «Де краще жити – в місті, чи в селі?». – Бесіда «Примиритися зі злом – значить стати аморальною людиною». – Лекція «Видатні люди рідного міста». – Усний журнал «Вищі навчальні заклади мого міста».	міста». – Екскурсія «Сторінками історії рідного міста». – Розробка буклетів «Як діяти в ситуації паніки?», «Медична реформа: куди звертатися пацієнтам?», «Міська рада: її повноваження». – Створення соціальної реклами «Профілактика насилля на вулицях рідного міста», «Громадський патруль», «Чисті двори, вулиці місто».	– Гра-імпровізація «Я хочу отримати допомогу у соціальній службі», «У громадській приймальні міського депутата», «Я пишу заяву до служби захисту прав споживачів». – Ігрова театралізація «Я – мер міста». – Сюжетно-рольова гра «Місцеві вибори».
«Я – українець»	– «Я – патріот своєї держави». – «Україна на політичній карті світу». – «Сторінкам и Конституції України…». – «День гідності та свободи». – Уроки мужності.	– Години спілкування «Я – Ми – Сім'я – Батьківщина», «Ми всі різні, але рівні». – Круглі столи «Знання і дотримання законів своєї держави», «Україна – європейська держава». – Бесіди «Толерантне ставлення до громадян різних національностей», «Ми – громадяни України». – Відкриті трибуни «Чи легко бути президентом?», «Закон обов'язковий для всіх». – Виховна година «Історія української державної символіки». – Інформаційна година «Видатні	– Проекти «Видатні постаті України», «Наша держава у майбутньому». – Презентації «Відомі люди нашої країни», «Громадські організації України», «Захист Вітчизни – обов'язок громадянина». – Фотовиставка «Україна і Я». – Тематична конференція «Правова культура – міцність держави». – Репортаж «Сучасне суспільство та мораль». – Самопрезентація «Я у світі». – Акція «Лист ветерану».	– Ділові ігри «Якби я був президентом», «Закон і ми». – Конкурс творів «Мій рідний край». – Конкурс творчих робіт «Яким я бачу майбутнє своєї країни?». – Творча естафета «Моя країна – Україна». – Вікторина «Україна: історія та уроки державотворення». – Гра-імпровізація «Мене затримала поліція». – Гра-інсценування «Козаки

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	– «Славімо героїв України!». – «Патріотизм буває «тихим». – «Я – майбутній виборець».	вчені України». – Виховний захід «Україна – суверенна і незалежна, демократична і правова держава». – Семінар «Людина – творець свого життя». – Тренінг «Я і соціум». – Лекція «Права та обов'язки громадянина». – Розмова в колі «Особиста відповідальність – пріоритетна риса громадянина». – Огляд преси «Життя суспільства».	– Колективне складання кросворду «Патріотична Україна». – Майстер-клас для молодших школярів «Виготовлення української символіки». – Дискусія «Правосвідомість громадян». – Квест «Україна в історичних паралелях». – Веб-квест «Українські волонтерські організації».	та козачки». – Ігрова театралізація «Україна славиться людьми». – Сюжетно-рольова гра «Сповідь патріота», «Говорять українці і не тільки». – Конкурс знавців української історії. –

Література:

1. Бондаренко Л. В. Програма виховної роботи «Ми – різні, ми – рівні!» (для учнів 8-9 класів). Славутич, 2014. 29 с.

2. Заїка Н. О. Програма виховної роботи «Бути серед людей людиною» (для учнів 5-9 класів). URL: https://bnvk102.at.ua/buti_sered_ljudej_ljudinoju.pdf (дата звернення: 13.09.2018).

3. Матійко В. В. Подорож в Країну Добра, Любові, Дружби. URL: https://teacher.at.ua/publ/podorozh_v_krajinu_dobra_ljubovi_druzhbi_zakinchennja/20-1-0-6401 (дата звернення: 13.09.2018).

4. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах: Наказ Міністерства освіти та науки від 16.06.2015 № 641. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MUS24863.

5. Про Національну програму виховання дітей та учнівської молоді в Україні: Постанова Президії Академії педагогічних наук України № 1-7/6-98 від 01.07.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-98601-04#Text (дата звернення: 13.09.2018).

6. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Дата оновлення 16.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення: 24.02.2020).

7. Про основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України: затв. наказом М-ва освіти і науки України від 31.10.11 р. № 1243. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565/(дата звернення: 12.02.2019).

8. Програма виховної роботи «Шляхи, які ми обираємо» (5-9 клас). URL:

http://teacher.iod.gov.ua/workFiles/1879/PROGRAMA_VIKhOVNOYi_ROBOTI_Pro.pdf (дата звернення: 13.09.2018).

9. Програма виховної роботи з учнями 1-4 класів «Я – дитина. Ось мої права». URL: http://osh65mariupol.ho.ua/educate_work/konkyrsu/bezpererva_pravova_osvita/konkyrs_programma_1-4.pdf (дата звернення: 13.09.2018).

10. Програма виховної роботи з учнями 5-11 класів «Школа правових взаємин». URL: http://osh65mariupol.ho.ua/educate_work/konkyrsu/bezpererva_pravova_osvita/konkyrs_programma_5-11.pdf (дата звернення: 13.09.2018).

11. Солоденко Л. І. Програма виховної роботи «Золоті зерна істини» (для учнів 5-9 класів). URL: http://osvita-ivankiv.gov.ua/vyhovna-robota/423-perelk-program-vihovnoyi-roboti-rekomendovanih-naukovo-metodichnoyu-radoyu-kopopk-do-vikoristannya-v-zakladah-osvti-oblast.html (дата звернення: 13.09.2018).

12. Шелестова Л., Чиренко Н., Чернякова Н. Ціннісне ставлення до сім’ї, родини, людей: виховні заходи: 9-11 класи. Київ: Шкільний світ, 2013. 128 с.

13. Яковенко Т. В. Програма виховної роботи «Перлини океану можливостей» (для учнів 9-11 класів). Гребінки, 2013. 20 с.

Наскрізна виховна цільова програма «Я і моє здоров'я»

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Актуальність програми «Я і моє здоров'я» зумовлена вимогами нової української школи до випускника, передусім, як цілісної всебічно розвиненої особистості, здатної до критичного мислення та ціннісного ставлення до себе, що виступає основою формування активної життєвої позиції та взаємодії з іншими людьми і зі світом загалом. Сучасна дитина не може бути відданим патріотом своєї країни, позитивно ставитись до інших та бути творцем власного життя не поважаючи себе та не усвідомлюючи своєї унікальності й неповторності.

Життя і здоров'я людини виступає одними з найвищих загальнолюдських цінностей, про що зазначається у Конституції України, тому освітня діяльність навчальних закладів має бути спрямована, передусім, на збереження та зміцнення здоров'я, особливо дітей з особливими освітніми потребами, виховання здорового покоління майбутніх громадян.

Визначальними факторами збереження та зміцнення здоров'я, попередження захворювань є умови та спосіб життя, питома вага яких в загальному процесі, що формує здоров'я, становить більше 50 %. Серйозне занепокоєння викликає недостатня культура здоров'я підростаючого покоління. Незважаючи на значну санітарно-освітню профілактичну діяльність різних соціальних інститутів щодо надання знань з основ здоров'я, частина дітей не веде здоровий спосіб життя у своїй повсякденній життєдіяльності, що підвищує актуальність діяльності освітніх закладів у цьому напрямку.

У Статуті Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) визначається, що здоров'я – це стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, загального добробуту людини, а не лише відсутність хвороб і фізичних вад [8]; життєва енергія, натхнення і

задоволення від насиченого подіями життя; здатність визначати цілі й досягати їх, максимально реалізовувати свій особистісний потенціал тощо.

Ґрунтуючись на законі України про освіту (2017) [6], основних орієнтирах виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України [7] та Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні [5], зміст виховної діяльності освітніх закладів щодо формування ціннісного ставлення вихованців до свого здоров'я має бути організований відповідно до наступних напрямів: фізичне, психічне, соціальне здоров'я та здоровий спосіб життя як інтегральний компонент життєдіяльності особистості.

Завданнями освітнього закладу щодо формування ціннісного ставлення вихованців з особливими освітніми потребами до свого фізичного здоров'я виступають наступні: формування адекватних уявлень дітей про здоров'я, здоровий спосіб життя, корисні звички, особисту гігієну, загартування тощо; формування потреби у постійній руховій активності; формування здатності зміцнювати власне здоров'я, вести здоровий спосіб життя, запобігати шкідливим звичкам, повноцінно відпочивати, займатися спортом тощо.

Завданнями освітнього закладу щодо формування ціннісного ставлення вихованців з особливими освітніми потребами до свого психічного здоров'я виступають: формування інтересу до своєї особистості; здатності спостерігати за собою, своїми думками та вчинками, аналізувати та оцінювати їх тощо.

Завданнями освітнього закладу щодо формування ціннісного ставлення вихованців з особливими освітніми потребами до свого соціального здоров'я виступають наступні: формування у дітей з особливими освітніми потребами свідомого ставлення до свого життя, готовності до конструктивної взаємодії з оточуючими; формування здатності до адаптації та соціалізації у сучасних умовах; формування здатності до самоствердження, самореалізації та самовизначення.

Впровадження цільової виховної програми буде сприяти розвитку в учнів мотивації до здоров'язбережувальної діяльності; засвоєнню та використанню знань про переваги здорового способу життя; готовності до пошуку та вирішення проблем, пов'язаних з власним здоров'ям.

Мета програми – формування в учнів свідомого ціннісного ставлення до свого життя і здоров'я на засадах компетентнісно спрямованої педагогіки життєтворчості.

Завдання програми:

– формування обізнаності щодо здоров'я, здорового способу життя, безпечної поведінки, взаємозв'язку людини з природним, техногенним і соціальним оточенням;

– формування стійких переконань щодо пріоритету здоров'я як основної життєвої цінності;

– формування обізнаності щодо основних принципів та закономірностей життєдіяльності людини в природному та соціальному середовищах, спрямованих на збереження життя і зміцнення здоров'я;

– формування здоров'язбережувального досвіду дітей з особливими освітніми потребами з урахуванням стану здоров'я.

Принципи реалізації програми:

– принцип систематичності, послідовності та безперервності діяльності усіх учасників освітнього процесу;

– принцип узгодження методів та форм роботи з прогнозованим результатом;

– принцип комплексності (уявлення про здоров'я як про сукупність фізичного, психічного, соціального та духовного здоров'я);

– принцип проблемності (створення проблемних навчальних ситуацій);

– принцип аксіологічності (осмислення змісту програми з позицій цінності здоров'я);

– принцип практичної спрямованості отриманих знань.

Основні форми та методи роботи. У програмі основними формами організації виховної діяльності визначені традиційні: індивідуальна, групова та масова, представлені різноманітними ігровими, комунікативними, практичними, дозвіллєвими та навчальними напрямами реалізації. Ефективними методами, які реалізуються під час впровадження програми визначені методи формування свідомості, формування суспільної поведінки та організації діяльності вихованців з особливими освітніми потребами. Методи формування свідомості, спрямовані на формування усвідомленого ціннісного ставлення вихованців до різних аспектів особистого та суспільного життя, адекватно позитивних поглядів та переконань. Методи формування суспільної поведінки та організації діяльності, спрямовані на формування досвіду позитивного спілкування у різних життєвих ситуаціях, відпрацювання певних позитивних моделей соціально активної та відповідальної поведінки, формування компетентностей щодо технологічно правильної організації особистісно та соціально корисної діяльності, формування вміння регуляції та контролю власної життєдіяльності вихованцями. Відповідно, основними формами та методами представленими у програмі визначені: бесіди, вправи, змагання, доручення, диспути, дискусії, лекції, колективні та групові обговорення, різноманітні індивідуальні доручення, ігри, тренінги, колективні творчі справи, свята, тематичні виставки, зустрічі, конференції, конкурси, портфоліо, кейси, проекти, екскурсії, акції, концерти, різноманітна творча практична діяльність тощо.

Засобами формування ціннісного ставлення дітей з особливими освітніми потребами до здоров’я виступають: сучасні уявлення щодо фізичного, психологічного та соціального розвитку людини з урахуванням вікових та особистісних особливостей.

Структура програми. Програма є наскрізною та розрахована на роботу з вихованцями молодшого шкільного віку (1-4 класів), середнього шкільного віку (5-9 класів) та старшого шкільного віку (10-11 класів). Зміст

програми представлений інваріантною та варіативною складовими. Інваріантна складова є обов'язковою для впровадження і найчастіше представлена комплексними заняттями відповідного спрямування. Варіативна складова представлена заходами, справами та іграми, які педагоги разом з дітьми можуть самостійно обирати та визначати їх черговість у реалізації.

Реалізація наскрізної виховної цільової програми «Я і моє здоров'я» здійснюється через впровадження чотирьох модулів:

– «Моє фізичне здоров'я» – спрямований на мотивування дітей з особливими освітніми потребами до здорового способу життя, збереження фізичного здоров'я, дотримання правильного харчування, раціональної організації режиму праці та відпочинку, рухової активності, формування негативного ставлення до шкідливих звичок.

– «Моє психічне здоров'я» – спрямований на мотивування дітей з особливими освітніми потребами до здорового способу життя, збереження психічного здоров'я, розвиток стресостійкості, навчання способам емоційного розвантаження.

– «Моє соціальне здоров'я» – спрямований на мотивування дітей з особливими освітніми потребами до здорового способу життя, збереження соціального здоров'я, формування вміння конструктивного спілкування та вирішення конфліктів з оточуючими.

– «Здоровий спосіб життя – запорука успішного майбутнього» – спрямований на формування готовності до зміцнення здоров'я дітей з особливими освітніми потребами найрізноманітнішими засобами та прийомами, формування готовності до вибору правильної моделі поведінки, готовності до самостійної підтримки свого здоров'я, формування власної культури здоров'я.

Очікувані результати. Впровадження програми у виховний процес освітньо-реабілітаційного закладу дозволить сформувати у дітей з особливими освітніми потребами наступні компетентності:

– здатність свідомо ставитися до власного здоров’я та усвідомлювати його цінність, вести здоровий спосіб життя;

– здатність до самоконтролю та саморегуляції власної життєдіяльності.

– здатність усвідомлювати власну індивідуальність та унікальність;

– здатність конструктивно вирішувати життєві проблеми;

– готовність до саморозвитку та самовдосконалення;

– здатність усвідомлювати цінність людського життя;

– здатність запобігати поширенню шкідливих звичок у молодіжному середовищі;

– здатність до здоров’язберігаючого змістового дозвілля.

Програму адресовано вчителям, вихователям, соціальним педагогам, класним керівникам та іншим фахівцям, що здійснюють навчальну та виховну діяльність в освітньо-реабілітаційному закладі. Дана програма складається з широкого варіативного спектру заходів, вибір яких залежить від умов навчального закладу, компетентності педагогів, контингенту дітей, їх психофізичних особливостей та інтересів.

ЗМІСТ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
1-4 класи				
Моє фізичне здоров'я	– «Міцне здоров'я – яке воно?». – «Портрет здорової/ хворої людини». – «Вплив куріння на різні органи». – «Здоровий спосіб життя – це модно!». – «У країні Здоров'я». – «Загарто-вування у нашому житті»	– Бесіда «Коли треба мити руки», «Загартування переможе нежить», «Сон – запорука здоров'я», «Без води нема життя». – Валеохвилинка «Щоб не захворіти, треба так робити», «Сім правил для здоров'я зубів», «Не всі мікроби вороги». – Вечір загадок «Предмети гігієни». – Виховна година «Біда стукає у двері», «Здоров'я – це скарб, збережемо його». – Відверта розмова «Короткотривалі та довготривалі наслідки куріння». – Вікторина «Мандрівка в країну Валеологія». – Діалог із лікарем «Як уберегтися від грипу». – Інтерв'ю з лікарем «Як зберегти здоров'я очей (волосся, шкіри тощо). – Консультація лікаря «Пасивне куріння». – Міні лекторій «Куріння як загроза	– Анкета «Корисні та шкідливі звички». – Бесіда «Мікроби навколо нас». – Валеологічні досліди «Де ховаються мікроби?», «Чи потрібно митись милом?», «Як працюють наші легені», «Шкідливість забрудненого повітря». – Вечір народної мудрості «Прислів'я та приказки про здоров'я». – Екскурсія до стоматології «Діти квіти». – Екскурсія на приватну миловарню «Історія та технологія виготовлення мила». – Зустріч з лікарем-педіатром «Основні профілактичні заходи». – Колективне читання ІК. Чуковський «Айболит» (уривки), А. Камінчук «Півникове горе». – Лист з малюнками «Захворювання, пов'язані з	– Валеологічна гра «Безпечно-небезпечно». – Дидактична вправа «Що корисно, що шкідливо?» – Імітаційна гра «Лікарня». – Маскарад «Побічні явища, породжені курінням». – Рольова гра «Антиреклама куріння». – Сюжетно рольова гра «Аптека». – Сюжетно рольова гра «Лікарня». – Розігрування моделей поведінки «Я захворів», «Подруга захворіла», «Карантин у школі». – Вікторина «Дитячі хвороби, які вони є?» – Гра-імпровізація «Я – лікар». – Сюжетно-рольова гра

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
		здоров'ю». – Порада-інструкція «Гігієна одягу і взуття – запорука здоров'я». – Практична робота «Перша допомога при травмах». – Обговорення творів на тему здорового способу життя. – Поетичний вечір «Здоров'я у віршах».	курінням». – Творча майстерня з виготовлення листа-послання «Тим, хто вирішив кинути курити». – Обговорення мультфільму «Смішарики. Абетка здоров'я», «Королева зубная щетка». – Практична робота «Вимірюємо пульс». – Проект «Джерела здоров'я».	«Ми прийшли у поліклініку». – Ігровий вечір «Здоровенькі були!». – Конкурс «Моя сім'я – найздоровіша!». – Гра-презентація «Фізхвилинки у дії». – Гра-подорож «По здоровому тілу». – Гра-театралізація «Здорове харчування».
Моє психічне здоров'я	– «Гарні вчинки душу гріють». – «Мій настрій». – «Очі – дзеркало душі». – «Здоров'я у твоїх руках». – «Психічне здоров'я – що це?». – «Ставленн	– Бесіда «Які бувають почуття». – Розповідь «Вплив настрою на самопочуття людини». – Валеохвилинка «Не сиди без діла». – Бесіда-орієнтир «Вушка люблять слухати ввічливі слова». – Аукціон народної мудрості «Ввічливість». – Дидактична вправа «Придумай ввічливі слова». – Валеохвилинка «Як бути чемним?» – Мозковий штурм «Правила здорового способу життя». – Виховний захід «Характер	– Вечір спілкування «Прислів'я про ввічливість». – Вернісаж «Малюємо настрій». – Етюд для душі «Усмішка», «Створи сонце в собі». – Дослідницький проект «Що найбільше засмучує людину», «Моє психічне здоров'я», «Стреси у житті людини», «Я – особистість». – Практикум «Покращуємо собі настрій самі!», «Внутрішній світ людини». – Виготовлення буклетів «Моє психічне здоров'я», «Як зберегти психічне здоров'я».	– Дидактична гра «Оціни вчинок товариша». – Вправа «Хто пригадає більше ввічливих слів». – Дидактична вправа «Стань веселим, стань серйозним». – Колективне свято «Смішний вечір». – Гра-імпровізація «Добрий настрій, поганий настрій». – Сюжетно-рольова гра «Я відчуваю себе…». – Ігровий вечір «Справжнє обличчя».

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	я до себе».	людина». – Анкета думок «Мій темперамент». – Інформаційна година «Ми всі різні!». – Година спілкування «Як зберегти своє психічне здоров'я». – Круглий стіл «Шляхи покрашення психічного здоров'я».	– Практикум «Емоційне здоров'я». «Моє життєве кредо». – Тестування «Мій характер», «Мої особистісні якості». – Колективна творча справа «Збережемо психічне здоров'я», «Поради для найсміливіших». – Колективне малювання «Очі – дзеркало душі», «Намалюємо свій настрій», «Ми всі різні», «Наш настрій – наше здоров'я».	– Конкурс «Моє дозвілля». – Гра-презентація «Хобі, яке приносить мені задоволення». – Гра-подорож «По найзаповітнішим сторінкам душі». – Гра-театралізація «Зустріч з власним «Я».
Моє соціальне здоров'я	– «Я та інші». – «Здоров'я дитини – багатство країни». – «Бережи здоров'я змолоду». – «Здоров'я у твоїх руках». – «Рух – це здоров'я». – «Сім'я та її	– Інформаційна хвилинка «Соціальне здоров'я», «Складові соціального здоров'я». – Розповідь «Умови життя і наше здоров'я», «Умови харчування і наше здоров'я», «Рівень культури і здоров'я», «Умови праці і здоров'я», «Умови відпочинку і здоров'я», «Рівень освіти та вихованості і здоров'я». – Бесіда «Як поводитися, щоб не засмучувати оточуючих». – Година відкриттів «Толерантність». – Свято «Добрі слова». – Ярмарок «Людські чесноти».	– День щедрості «Доброта у житті людини», «Дружба – наша сила!». – Творча мандрівка «Світ врятує доброта!» – Фантастична екскурсія «Хай панує ввічливість». – Конкурс «Правила спілкування», «Хто такий справжній друг!», «Соціальне здоров'я людини». – Літературний вечір «Сила колективу (читання казок «Ріпка», «Лебідь, щука і рак»). – Практикум з виготовлення долоньок дружби.	– Рольова гра «Людина починається з добра». – Турнір милосердя «Мої добрі справи». – Інсценування «Стався до інших так, як хочеш, щоб ставились до тебе». – Гра-імпровізація «Наші соціальні ролі». – Сюжетно-рольова гра «Я – твій друг». – Ігровий вечір «Які соціальні ролі ми виконуємо в дитинстві». – Конкурс «Кодекс друзів».

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	соціальне здоров'я».	– Коло спілкування «Всі ми рівні». – Круглий стіл «Як знаходити друзів». – Виховна година «Дружба – найцінніший скарб»	– Дослідницький проект «Я у світі людей», «Як зберегти своє соціальне здоров'я», «Суспільство в якому я живу», «Моє комфортне середовище», «Значення дружби для людини», «Яким мене сприймають інші?»	– Гра-презентація «День дружби». – Гра-подорож «По сторінкам успіху». – Гра-театралізація «Ролі, які ми б хотіли виконувати у майбутньому».
Здоровий спосіб життя – запорука успішного майбутнього	– «У гості до королеви Здоров'я». – «Корисні звички». – «Основи надання першої допомоги». – «Рух – це здоров'я». – «Загарту-вання у нашому житті».	– Хвилинка-настанова «Корисні поради щодо збереження здоров'я». – Дискусія «Переваги здорового способу життя». – Презентація «Розвиток самоконтролю». – Свято «Унікальність особистості». – Уявна подорож «Я через п'ять років». – Година спілкування «Повага до інших – повага до себе». – Виховна година «Правила здорового життя», «Правила безпечного життя». – Семінар «Що я знаю про здоровий спосіб життя». – Розмова по колу «Бути здоровим… тому, що …». – Диспут «Як зберегти здоров'я». – Твір-роздум «Який спосіб життя	– Акція «Конверт життєвих ситуацій». – Проект «Основи впевненої поведінки». – Інтерв'ю «Особливості власної індивідуальності». – Газета «Чистота і порядок – умови здоров'я людини». – Колективне малювання «Складові здорового способу життя», «Я і спорт», «Моя спортивна сім'я». – Дослідницький проект «Секрети довголіття», «Що робить наше життя повноцінним», «Секрети успіху». – Виготовлення стіннівки «Як правильно загартовуватись», «Змістове дозвілля», «Спорт у нашій сім'ї». – Практична робота «На	– Рольова гра «Значення особистої гігієни в житті людини». – Дидактична гра «Мандрівка до країни здорових людей». – Турнір «Я – людина». – Ігровий вечір «Спланує мо своє майбутнє». – Гра-театралізація «Я – здоровий та успішний». – Спартакіада «Вперед за спортивними досягненнями. – Ігровий вечір «Як бути здоровим?» – Гра «Що? Де? Коли?» на тему: «Здоровий спосіб життя – запорука успішного майбутнього». – Пізнавальна гра «Хто

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
		веду я?» – Інформаційна година «Бережи здоров'я з молоду». – Пізнавальна година «Здорова людина – успішна».	власному прикладі…», «Залучаємо батьків до фізкультури». – Створення колажу «Звички, які рятують життя», «Незвичайне спортивне хобі».	така успішна людина?». – Вікторина знавців складових здорового способу життя».
5-9 класи				
Моє фізичне здоров'я	– «Фізичне здоров'я». – «Краса, мода та здоров'я». – «Шкідливі та корисні звички». – Режим праці та відпочинку». – «Фізкуль-тура та спорт – що корисніше?». – «Наші спортивні досягнення».	– Дискусія «Пасивне куріння». – Бесіда «Фактори зміцнення здоров'я». – Тренінг «Коли ви ризикуєте». – Виховна година «Паління – шкідлива звичка», «Смачно = корисно». – Відверта розмова «Про туберкульоз». – Відеолекція «Вплив куріння на нервову систему людини», «Вплив тютюну на органи дихання», «Вплив тютюну на органи травлення», «Вплив тютюну на органи чуттів і ендокринну систему», «Вплив тютюну на серцево-судинну систему людини», «Куріння та його вплив на жіночий і дитячий організм». – Вікторина «Ви ризикуєте своїми легенями» – Інформаційна хвилинка «Літопис боротьби з тютюнокурінням у світі».	– Азбука пізнання «Як набратися сил для успішного навчання». – Акція «Активний відпочинок» – Година ерудиції «Як відпочивати взимку» – Експрес-газета «Телебачення, комп'ютер і здоров'я». – Інформаційна хвилинка «Правильна постава». – Колаж «Як користуватися комп'ютером, щоб не нашкодити здоров'ю». – Круглий стіл «Рух – це життя». – Куточок здоров'я «Як правильно загартовуватися». – Моделювання «Правильна постава». – Практикум «Визначення рухової активності». – Тест «Комп'ютерна залежність». – Усний журнал «Комп'ютер і	– Брей-ринг «Нікотин». – Гра «Наслідки тютюнокуріння». – Гра «Чому курять?» – Імітаційна гра «Безпека та небезпека для життя». – Інтелектуальна гра «Чарівна регата». – Практикум «Правила першої допомоги». – Сюжетно-рольова гра «Курінню – ні!». – Театралізована вистава «Види спорту». – Ігровий вечір «Ми за здоровий спосіб життя!» – Гра «Що? Де? Коли?» на тему: «Як зберегти своє фізичне здоров'я?». – Пізнавальна гра «Звички, які руйнують життя». – Вікторина знавців

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
		– Лекція «Вплив алкоголю на організм людини», «Короткочасні наслідки і наслідки тривалого впливу алкоголю на організм», «Ранні статеві стосунки та їх наслідки». Міні-лекція «Алкоголь – легальний наркотик». – Мозковий штурм «10 заповідей здоров'я». – Усний журнал «Стадії алкоголізму і сп'яніння». Проблемний семінар «Здорове харчування», «Спілкування з дорослими», «Шкідливі звички».	здоров'я». – Хвилинка обережності «Поведінка на льоду». – Хвилинка-нагадування «Попередження травмування». – Ярмарок ідей «Безпека в мережі Інтернет». – Тренінг «Підлітковий алкоголізм – дорога в нікуди». – Хвилинка відвертості «Наслідки відвикання від куріння». – Хвилинка порад «Як запобігти харчовим отруєнням». – Хвилинка порад «Як стати довгожителем». – Хвилинка уваги «Вплив наркотиків на організм».	корисних звичок. – Гра-інсценування «Наслідки вживання тютюну, алкоголю та наркотиків». – Сюжетно-рольова гра «Зустріч з поганими звичками». – Гра-мандрівка «Сторінками життя вільного від негативних звичок».
Моє психічне здоров'я	– «Психічне здоров'я». – «Способи подолання негативних емоцій». – «Стресо-стійкість у нашому житті». – «Емоційни	– Бесіда «Що таке пристрасть і залежність?», «Автономна ситуація» – Вправа «Що таке залежність?» – Година спілкування «Життя без наркотиків». – Лекція «Знати, щоб жити!» – Лекція «Унікальність бути собою». – Міні-лекція «Вплив шкідливих звичок на емоційний стан людини». – Психологічне налаштування	– Дайджест «Як подолати втому». – Заняття у мікрогрупах «Фактори захисту підлітків від алкоголізму. Як вимовити «Ні». – Ілюстрована енциклопедія «Пожежі в побуті». – Лист до себе «Комплімент». – Обговорення «Правила здорового сну». – Оформлення альбому «Безпека в побуті», «Безпека в	– Гра «Великі збори звірів». – Конкурс «Взаємодопомога членів родини». – Малювання-конструктор «Думки людини інфікованої ВІЛ». – Ігровий вечір «Душевні посиденьки». – Гра «Що? Де? Коли?» на

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	й інтелект особистості». – «Гігієна розумової праці». – «Інформа-ційна культура».	«Гімн самому собі», «НІ наркотичним провокаціям». – Усний журнал «Як кинути курити». – Відверта розмова «Світ моїх переживань». – Психологічний практикум «Самооцінка». – Інформаційна хвилинка «Життєвий ритм», «Природа залежності». – Цікава хвилинка «Зовнішність і характер».	навколишньому середовищі». – Розігрування моделей поведінки «Схема прийняття рішення щодо відмови від вживання алкоголю». – Складання казки «Для чого потрібно вчитися». – Тест «Оціни свій характер», «Наскільки ти впевнений у собі», «Чи вмієш ти вирішувати свої життєві проблеми». – Хвилинка порад «Підвищення самоповаги», «Якщо ти хочеш змінитися».	тему: «Збереження психічного здоров'я». – Пізнавальна гра «Я спокійний…» – Кросворд «Складові психічного здоров'я». – Вікторина знавців правил відновлення психологічної рівноваги. – Вікторина «Ефективні способи подолання стресів». – Гра-інсценування «Зустріч двох «Я» – Гра-мандрівка «Свідоме – несвідоме».
Моє соціальне здоров'я	– «Здоровий спосіб життя сім'ї – запорука здоров'я дитини». – «Співчуття та співпережива-ння». – «Людина як елемент соціального	– Бесіда «Соціальні аспекти алкоголізму. Алкоголь і суспільство. Павутиння зв'язків», «Унікальність іншої людини». – Виховна година «Зігріє серце крапля доброти», «Уява і здоров'я». – Відеолекторій «Безпека в натовпі». – Година самовиховання «Автономна ситуація». – Дискусія «Реклама куріння – основна причина куріння». – Клас-театр «Вчимося	– Відверта розмова «Як не стати жертвою Інтернет-шахраїв». – Групова дискусія «Наодинці вдома». – Дискусія за малюнком «Конфлікт». – Інформаційна хвилинка «Правила безпечного користування Інтернетом». – Лірична хвилинка «Будь милосердним». – Мозковий штурм «Ознаки толерантності».	– Гра «Вчимося діяти разом». – Рольова гра «Вислювлюємо прохання». – Ситуативні завдання «Допомога іншим». – Розігрування моделей поведінки «Спілкування з однолітками». – Театр «Ситуації спілкування». – Творча лабораторія «Рятуйся, чим можеш».

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	середовища». – «Соціальні потреби та інтереси кожної людини». – «Дружба – показник вихованості».	відпочивати». – Мозковий штурм «Правила поведінки в навчальному закладі». – Проблемна дискусія «Соціальні аспекти куріння. А чи не порахувати нам?» – Сімейне свято «Дружня родина». – Тренінг «Як бути цілісним і контролювати своє життя». – Філософський стіл «Алкоголь і сім'я. Руйнування сімейних зв'язків».	– Повчальна хвилинка «Що таке толерантність». – Презентація «Права й обов'язки людини». – Розмова по колу «Уміння слухати – найважливіше у спілкуванні», «Учимось працювати разом». – Самостійна дослідницька діяльність «Фактори ризику алкоголізації серед підлітків». – Тест «Активність у спілкуванні», «Чи вмієш ти бути толерантним». – Усний журнал «Правила розв'язання конфліктів».	– Проект «Безпечний інтернет». – Проблемні ситуації «Я у Інтернеті». – Рольова гра «Безпека на дворі». – Ситуаційні завдання «Поведінка в натовпі». – Ігровий вечір «Скринька добрих порад». – Пізнавальна гра «Разом до вершин». – Вікторина знавців способів розв'язання конфліктів. – Гра-мандрівка «Вперед до зірок».
Здоровий спосіб життя – запорука успішного майбутнього	– «Життя як цінність». – Здорова людина – успішна людина». – «Безпека на дорозі». – «Безпека на воді». – «Пожежна	– Консультація спеціаліста «Залежність фізичного, інтелектуального, емоційного, особистого і соціального аспектів здоров'я від алкоголю». – Міні-тренінг «Проблеми ВІЛ та СНІДу». – Мозковий штурм «Чому життя цінується найдорожче?» – Практикум «Здоров'я і вибір способу життя людиною»,	– Анкета «Психічна й духовна складові здоров'я». – Бесіда «Унікальність життя людини». – Опитування «Як знизити ризик адитивної поведінки підлітків». – Психологічний практикум «Взаємозв'язок самооцінки людини з її здоров'ям». – Дослідницька діяльність «Запорука успіху!», «Чому діти	– Рольова гра «Як ви думаєте? Причини вживання наркотиків». – Практичні вправи «Чи порушуються права людини?» – Ігровий вечір «Правила здоров'я». – Гра «Що? Де? Коли?» на тему: «Здорове дозвілля»

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	безпека». – «Безпечне дозвілля».	«Ситуативний підхід у системі попередження куріння». – Свято «Здоров'я людини – найвища цінність». – Бесіда «Моє майбутнє залежить від мене», «Звички залежать від друзів». – Відкритий мікрофон «Життя – найбільша життєва цінність». – Пізнавальна година «Щасливе життя». – Виховний захід «Правильний професійний вибір – запорука життєвого успіху», – Відверта розмова «Мої плани на майбутнє».	починають вживати наркотики», «Що спричинюю вживання алкоголю дітьми?» – Квест «По стежкам успішних людей». – Проєкт «Зупинимо пандемію!», «СНІД – це не вирок», «Толерантність у ставленні до людей з особливими освітніми потребами». – Мозковий штурм «Як підвищити якість життя сучасної молоді?», «Як долати труднощі у нашому житті?». – Колективне виготовлення буклетів «Найцінніші люди у нашому житті – бережімо їх!», «Створюємо красу навколо!»	– Пізнавальна гра «Як досягти успіху у житті?». – Вікторина знавців успішного життя. – Гра-імпровізація «Я потрапив у неприємну ситуацію». – Гра-інсценування «Я у майбутньому». – Ігрова театралізація «Надання допомоги ближнім». – Сюжетно-рольова гра «Моє майбутнє у моїх руках».
10-11 класи				
Моє фізичне здоров'я	– «Здоров'я як атрибут людського життя». – «Перспек-тивне спортивне життя». – «Вимога	– Валеологічний тренінг «Скажімо курінню – «НІ!» – Моніторинг «Показники фізичного здоров'я». – Відео-лабораторія «Вплив тютюнової смоли на живу тканину». – Лекція від лікаря «Анатомічні та фізіологічні аспекти куріння». – Година спілкування «Принципи	– Конкурс «Рівні здоров'я». – Газета «Правила дотримання здорового способу життя». – Проект «Складові особистої гігієни». – Перегляд відео «Біологічні ритми і здоров'я». – Дослідницький проект «Модель моєї майбутньої здорової	– Конкурс «Сучасне уявлення про здоров'я». – Турнір «Взаємозв'язок фізичної, психічної, соціальної і духовної складових здоров'я». – Ігровий вечір «Я – спортивна особистість». – Гра «Що? Де? Коли?» на

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	сьогодення – бути здоровим та успішним». – «Фізкульту-ра і здорове життя». – «Сьогодні в моді спорт!». – «Молодь обирає спорт».	особистої гігієни, адекватного харчування, рухової активності, повноцінного відпочинку». – Круглий стіл «Чинники, що впливають на здоров'я населення». – Інформаційне повідомлення «Модель здорового суспільства», «Правильне харчування веде до важливих спортивних результатів». – Відкритий мікрофон «Правила виживання у забрудненому середовищі». – Консультування «Як вберегтися від інфекційних та вірусних хвороб».	сім'ї», «Як увійти у спорт», «Звички на все життя». – Практикум «Фітнес для всіх». – Колективна розробка «Фізкультура на кожен день». – Створення відео сюжету «Здоровий спосіб життя молоді». – Створення соціальної реклами «Ми за здоровий спосіб життя», «Молодь за спорт!», «Фізичні вправи – це легко!». – Створення серії відео роликів, присвячених заняттям фізкультурою для початківців. – Зустріч з видатними спортсменами рідного краю.	тему: «Рекорди у світі спорту». – Вікторина знавців найлегшої та найефективнішої фізкультури. – Гра-імпровізація «Я тренуюсь як можу». – Гра-мандрівка «Найспритніші». – Ігрові конкурси для наймолодших.
Моє психічне здоров'я	– «Складові психічного здоров'я». – «Схильнос-ті, інтереси, потреби». – «Творчі здібності кожної особистості». – «Кожна особистість	– Виховна година «Що означає пізнати себе?» – Відеоролик «Послання тим, хто вирішив кинути курити». – Вправа «Способи конструктивної і деструктивної відповідальності». – Година спілкування «Заздрість». – Диспут «Краса і правда». – Естафета «Керування сильними почуттями». – Інформаційна трибуна «Історія куріння тютюну».	– Акція «Емоційне благополуччя». – Газета «Поняття життєвого самовизначення та самореалізації». – Лист до себе «Складові життєвого самовизначення». – Конкурс «Самовиховання характеру». – Зустріч з психологом «Самопізнання і формування особистості». – Колаж «Самореалізація у	– Пошукова гра «Складові самореалізації і життєвого самовизначення». – Конкурс «Критерії професійного самовизначення». – Турнір «Етапи морального розвитку особистості». – Ігровий вечір «Яким я буваю, коли …». – Гра «Що? Де? Коли?» на

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	неповторна та унікальна». – «Кохання у нашому житті». – «У житті все проходить…»	– Тренінг «Вирішення конфліктів без насильства», «Життя без гачка», «Як стати вільним і улюбленим». – Зустріч з психологом. – Годинна відкриттів «Рецепт успішного життя». – Пізнавальна зустріч «Чого нас навчають люди?» – Огляд преси «У світі психології».	підлітковому та юнацькому віці». – Творчий проект «Вчимося на чужих помилках», «Способи вирішення життєвих проблем». – Індивідуальний життєвий проект «Моя життєва траєкторія». – Створення серії відеороликів «Поради для тих, хто хоче мати щирих друзів», «Поради на кожен день», «Як не вскочити в халепу». – Колективне створення стенду «Збережімо свою психіку».	тему: «Психіка та психічне здоров'я». – Інтелектуальна гра «Психічні процеси». – Гра-інсценування «Як не хвилюватися під час іспитів». – Сюжетно-рольова гра «Я спокійний..».
Моє соціальне здоров'я	– «Складові соціального здоров'я». – «Особисте здоров'я кожної людини». – «Цінність та неповторність життя кожної людини». – «Самооцінка та її вплив на ролі, які виконують	– Дискусія «Комунікабельність: складова соціального благополуччя». – Виховна година «Що означає пізнати себе». – Бесіда «ВІЛ/СНІД: проблема людини і проблема людства». – Година спілкування «Заздрість». – Дискусія «Моральні цінності суспільства». – Круглий стіл «Обов'язок. Відповідальність. Совість». «Репродуктивне здоров'я молоді». – Творчо-ігровий захід «Життя – твій вибір». – Інформаційне повідомлення «Все у наших руках!».	– Акція «Соціальна активність», «Соціально-психологічна допомога/підтримка». – Виставка «Цінність родини». – Газета «Соціально-рольова саморегуляція». – Заочна мандрівка «Орієнтуємося у вирі інформації». – Інтерв'ю «Соціально-психологічна компетентність». – Опитування «Чинники міцної родини». – Перегляд відео «Соціально-психологічний клімат». – Проект «Соціальне середовище», «Соціальний	– Ігровий практикум «Ефективне спілкування з дорослими й однолітками». – Імітаційна гра «Сім'я, друзі, соціальне оточення». – Конференція «Навички ефективного спілкування». – Ігровий вечір «Сходинки» – Пізнавальна гра «Як треба казати «НІ!» – Вікторина знавців соціальних норм та правил. – Ігрова театралізація «Соціальний десант»

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	люди». – «Лист до себе через роки».	– Колективне обговорення «Культура здоров'я». – Виховний захід «У світі дорослого життя», «Соціальна справедливість та рівність», «Разом ми можемо реформувати наше суспільство».	інтелект», «Люди навколо нас», «Я – активний громадянин суспільства». – Мозковий штурм «Як покращити своє соціальне середовище». – Тренінг «Соціальна реалізація молоді», «Час активності і відповідальності настав». – Виготовлення буклетів «Не будь байдужим і повернеться добром».	
Здоровий спосіб життя – запорука успішного майбутнього.	– «Я обираю здоровий спосіб життя». – «За нами – майбутнє». – «Ми активні, креативні, соціально відповідальні ». – «Здорова нація – розумна нація».	– Година спілкування з елементами тренінгу «Вічні цінності людські». – Тренінг «Як стати творцем свого життя». – Відкритий мікрофон «Чому люди починають курити? Хто винний? Батьки? Суспільство? Реклама?» – Хвилинка порад «Якщо вирішив курити…» – Міні-конференція «Сфери життя людини». – Виховна година «Планування життя». – Вільна бесіда «Життєве кредо». – Виховний захід «Я здоровий, успішний майбутній	– Акція «Духовні мотиви життєдіяльності». – Виставка «Програма здоров'я». – Газета «Ми впевнені у майбутньому». – Дерево бажань «Моральний розвиток особистості». – Діалогічний цикл «Цінності і якість життя». – Опитування «Ідеали, закони моралі та цінності», «Як проявляється соціальне здоров'я у відносинах з іншими». – Проект «Моральність», «Самовиховання». – Складання декларації	– Гра-подорож «Світ говорить: курінню – «Ні» – Театралізація «Життя як феномен». – Скарбниця порад «Якщо товариш почав вживати алкоголь» – Гра «Що? Де? Коли?» на тему: «Здоровий спосіб життя у кожній сім'ї». – Кросворд «Валеологія». – Гра-інспектування із звітуванням «Як ви організовуєте змістове спортивне дозвілля?» – Ігрові конкурси для

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	– «Здоров'я – найбільший скарб: бережімо його!»	професіонал…». – Корисні поради «Як вберегтися від негативних суспільних впливів».	«Самовиховання характеру». – Волонтерський практикум «Допоможемо тим, хто потребує нашої допомоги».	малечі «Руханка на все життя»

Література

1. Березіна Н. О., Вінда О. В., Галябарник М. М., Дем'янук Т. Д., Кириленко С. В. та ін. Запрошуємо до діалогу: за проектом «Діалог»: навч. посіб. Київ: Богдана, 2003. 128 с.

2. Бех І. Д., Воронцова Т. В., Пономаренко В. С., Страшко С. В.. Основи здоров'я: підручник для 4 кл. загальноосв. навч. закладів. Київ: Видавництво «Алатон», 2015. 148 с.

3. Бойченко Т. Є., Василенко С. В., Гущина Н. І. та ін. Основи здоров'я: підруч. для 5-го кл. загальноосвіт. навч. закладів. Київ: Генеза, 2013. 208 с.

4. Козак Н. М. Про здоров'я треба знати, про здоров'я треба дбати. Навчально-методичний посібник. Березне, 2012. 149 с.

5. Про Національну програму виховання дітей та учнівської молоді в Україні: Постанова Президії Академії педагогічних наук України № 1-7/6-98 від 01.07.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-98601-04#Text(дата звернення: 13.09.2018).

6. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Дата оновлення 16.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення: 24.02.2020).

7. Про основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України: затв. наказом М-ва освіти і науки України від 31.10.11 р. № 1243. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565/ (дата звернення: 12.02.2019).

8. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я від 22.07.1946. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_599 (дата звернення: 12.02.2019).

9. Ціннісне ставлення до себе: виховні заходи: 9-11 класи / упоряд.: Шелестова Л., Чиренко Н., Чернякова Н. Київ: Шк. світ, 2013. 128 с.

Наскрізна виховна цільова програма «Україна в серці моєму»

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Актуальність програми «Україна в серці моєму» зумовлюється сьогоденними викликами, які стоять перед державою щодо формування національно свідомого громадянина з почуттям істинного патріотизму, як духовно-моральної та соціальної цінності, відданості справі зміцнення української державності, національної гідності й гордості за свою Батьківщину, активною громадянською позицією, розвиненою правосвідомістю та сформованою політичною культурою. Про важливість національно-патріотичного виховання підростаючого покоління наголошується у законі «Про освіту» [5], як одного з пріоритетних завдань у системі освіти України, яка стала на шлях інтеграційних процесів, європоцентричності.

Суспільна значущість проблеми розвитку патріотизму у молодого покоління у країні підтверджується Концепцією національно-патріотичного виховання в системі освіти України, яка визначає його мету, як комплексну системну діяльність, спрямовану на «формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов’язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави» [4]. Пріоритетом у реалізації такої діяльності визначено формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави та нації

Відповідно до Стратегії національно-патріотичного виховання, в основі національно-патріотичного виховання лежить «ідея розвитку української державності як консолідуючого чинника розвитку українського суспільства та української нації» [7].

На важливості національно-патріотичного виховання наголошено у Концепції нової української школи, де серед основних ролей сучасного

випускника виділяються «особистість», «патріот» та «інноватор», які будуть забезпечуватися через впровадження розробленої виховної програми, націленої на виховання патріотизму та політичної культури учнівської молоді з особливими освітніми потребами [3].

Патріотизм складає базову характеристику соціальної спрямованості світогляду людини, виступає її моральним імперативом, що характеризує ціннісне ставлення до Батьківщини, її історичної, культурної та наукової спадщини, спрямовує діяльність щодо її збереження та примноження. Серед основних сутнісних характеристик патріотизму можна визначити: любов до Батьківщини, повагу до її історичної та культурної спадщини, цінностей, традицій тощо, бажання захищати та відстоювати інтереси своєї країни, відчуття гордості за свій народ та його здобутки, прагнення до активної громадської суспільно корисної діяльності, обов’язковість у додержанні та виконанні громадянських обов’язків та інше.

Послідовна цілеспрямована виховна діяльність має збагачувати світогляд дітей та формувати їх правильні явлення про суспільні явища і події, впливаючи на їхні почуття та виховуючи позитивне ціннісне ставлення до суспільства та держави [6].

Мета програми – формування національно свідомого, компетентного, відповідального, соціально та політично активного громадянина, на засадах компетентнісно спрямованої педагогіки життєтворчості.

Завдання програми:

– сприяння отриманню та розширенню знань вихованців щодо України: історичне минуле, культурні звичаї та традиції, нормативно-правове регулювання тощо;

– виховання поваги до Конституції та законів України, державної символіки;

– виховання почуття патріотизму, етнічної та національної самосвідомості та любові до Батьківщини;

– визнання духовної єдності населення усіх регіонів України, толерантного ставлення до представників інших національностей;

– виховання мовної культури та активної життєвої позиції;

– виховання прагнення до дотримання законів, реалізації прав та обов'язків.

Принципи реалізації програми:

– принцип національної спрямованості;

– принцип самоактивності й саморегуляції;

– принцип полікультурності та культуровідповідності;

– принцип соціальної відповідності;

– принцип міжпоколінної наступності.

Основні форми та методи роботи. У програмі основними формами організації виховної діяльності визначені традиційні: індивідуальна, групова та масова, представлені різноманітними ігровими, комунікативними, практичними, дозвіллєвими та навчальними напрямами реалізації. Ефективними методами, які реалізуються під час впровадження програми визначені методи формування свідомості, формування суспільної поведінки та організації діяльності вихованців з особливими освітніми потребами. Методи формування свідомості, спрямовані на формування усвідомленого ціннісного ставлення вихованців до різних аспектів особистого та суспільного життя, адекватно позитивних поглядів та переконань. Методи формування суспільної поведінки та організації діяльності, спрямовані на формування досвіду позитивного спілкування у різних життєвих ситуаціях, відпрацювання певних позитивних моделей соціально активної та відповідальної поведінки, формування компетентностей щодо технологічно правильної організації особистісно та соціально корисної діяльності, формування вміння регуляції та контролю власної життєдіяльності вихованцями. Відповідно, основними формами та методами представленими у програмі визначені: бесіди, вправи, змагання, доручення, диспути, дискусії, лекції, колективні та групові обговорення, різноманітні індивідуальні

доручення, практикуми, ігри, тренінги, колективні творчі справи, свята, тематичні виставки, зустрічі, конференції, конкурси, портфоліо, кейси, проекти, екскурсії, акції, концерти, різноманітна творча практична діяльність тощо.

Засобами формування ціннісного ставлення дітей з особливими освітніми потребами до держави виступає система національно-патріотичного виховання, яка ґрунтується на всебічному пізнанні історії, правових норм, культури, духовності українського народу, його мови, формуванні політичної культури та культури міжетнічних відносин.

Структура програми. Програма є наскрізною та розрахована на роботу з вихованцями молодшого шкільного віку (1-4 класів), середнього шкільного віку (5-9 класів) та старшого шкільного віку (10-11 класів). Зміст програми представлений інваріантною та варіативною складовими. Інваріантна складова є обов'язковою для впровадження і найчастіше представлена комплексними заняттями відповідного спрямування. Варіативна складова представлена заходами, справами та іграми, які педагоги разом з дітьми можуть самостійно обирати та визначати їх черговість у реалізації.

Реалізація виховної цільової програми «Україна в серці моєму» здійснюється через впровадження чотирьох модулів:

– «Правова абетка» – спрямований на формування правосвідомості дітей, усвідомленню ними своїх прав, свобод, обов'язків, свідомому ставленні до законів та державної влади;

– «Історія рідного краю» – спрямований на ознайомлення дітей з історико-культурною спадщиною українського народу, усвідомлення ними історичних уроків, виховання поваги та любові до історії рідного краю та українського народу;

– «Культура і традиції українців» – спрямований на вивчення культури та традицій українського народу, життєвими мудростями, закладеними у святково-обрядовій культурі;

– «Мова калинова» – спрямований на виховання у дітей любові до української мови, її вшанування та підтримки, формування національно-культурної ідентичності та національної самосвідомості.

Очікувані результати. Впровадження програми у виховний процес освітньо-реабілітаційного закладу дозволить сформувати у дітей з особливими освітніми потребами наступні компетентності:

– здатність усвідомлювати свою національну приналежність та здійснювати свою життєдіяльність в Україні;

– здатність проявляти високу патріотичну свідомість, національну гідність, готовність до виконання громадянського і конституційного обов'язків щодо захисту національних інтересів, цілісності та незалежності України;

– здатність включатися в активну діяльність з метою розвитку рідної мови, культури, мистецтва, науки, демократії, державотворчих процесів;

– готовність працювати на користь держави, поважати Конституцію України й дотримуватися законів.

– здатність до вшанування традицій, звичаїв та обрядів українського народу та інших меншин;

– здатність шанувати українську культуру та мову.

Впровадження наскрізної цільової виховної програми сприятиме формуванню почуття патріотизму, підвищенню національної свідомості школярів та формуванню у них відповідних особистісних рис.

Програму адресовано вчителям, вихователям, соціальним педагогам, класним керівникам та іншим фахівцям, що здійснюють навчальну та виховну діяльність в освітньо-реабілітаційному закладі. Дана програма складається з широкого варіативного спектру заходів, вибір яких залежить від умов навчального закладу, компетентності педагогів, контингенту дітей, їх психофізичних особливостей та інтересів.

ЗМІСТ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Модулі	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	**Заходи**	**Справи**	**Ігри**
1-4 класи				
Правова абетка	– «Про права дитини». – «Що повинні знати про свої права діти?». – «Конвенція ООН на захисті дітей». – «Виклики сьогодення…» – «Я не тільки дитини, я – особистість». – «Мої права захищені Конституцією». – «Права дитини».	– Бесіди «Національні символи України», «Ми – діти рідної землі», «Я син (дочка) свого народу», «Права і обов'язки дитини». – Година громадянськості «Мої права і обов'язки». – Свято «Для мене в світі ти одна, моя чарівна Україно!», «Міжнародний День прав людини». – Дискусії «Як пов'язані наші долі з долею Вітчизни?», «Конституція – основа моєї держави», «Що означає бути громадянином і патріотом України сьогодні». – Година спілкування «Твої права та обов'язки, юний громадянине», «Я – громадянин суверенної України», «Закон – орієнтир у вчинках людей». – Виховна година «Права та обов'язки дітей», «Права та обов'язки дітей у школі». – Уявна подорож «Права людини очима дітей». – Зустрічі з юристами,	– Опитування «Як громадянин повинен ставитись до своєї держави». – Акція «Чи знаєш ти свої права?!». – Конкурс малюнків «Права дитини», «День захисту прав дитини», «Що таке права». – Проект «Про права дитини», «Обов'язки учнів», «За сторінками Конвенції», «Декларація прав та свобод», «На захисті дитини», – Стіннівка «Наше право – щасливе дитинство», «10 головних прав дитини», «Де права, там і обов'язки!», «Діти мають право…», «За права малечі». – Мандрівка по правах дитини.	– Правова відгадайка «Мої права». – Пізнавальна гра «Калейдоскоп». – Правове лото. – Рольова гра «Обвинувач та обвинувачуваний». – Складання кросворду «По правах дитини». – Турнір знавців прав дитини. – Правова вікторина «Казкові завдання». – Конкурс «Як я змінився, коли став школярем».

Модулі	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
		представниками Ювенальної превенції, поліцейськими тощо.		
Історія рідного краю	– «Острів Хортиця – святиня Запорізького краю». – «Україна – наша країна». – «Солов'їна Україна». – «Славні українці». – «Карта України: історія та сьогодення». – «Ми нащадки славного народу».	– Година спілкування «Люби і знай свій рідний край». – Бесіди «Ми – нащадки козацької слави», «Люблю Вітчизну я свою, вона найкраща в світі», «Хто ми?». – Групова дискусія «Ми – козацького роду нащадки». – Круглий стіл «Мудрість козацької доби». – Коло спілкування «Письменники України для дітей». – Презентація «Відомі особистості рідного краю». – Ярмарка «Козацькому роду нема переводу». – Фестиваль «А я просто українка, україночка».	– Екскурсія «Вулицями рідного міста», «Подорож козацькими стежками», «Подорож рідним краєм». – Оформлення альбому «Історія мого міста». – Конкурс малюнків «Мій рідний край». – Проект «Відомі українці». – Вернісаж «Запоріжжя – рідне місто». – Експрес-інтерв'ю «Найвідоміші місця у нашому місті». – Виставка «Славні козацькі часи» – Перегляд відеоматеріалів, присвячених історичним подіям України. – Зустріч з ветеранами Великої Вітчизняної війни та АТО, представниками Збройних сил України. – Зустріч з волонтерами,	– Сюжетно-рольова гра «Козацькому роду нема переводу» – Бліц-турнір «А ну, козаченьки!» – Пісенний конкурс «З Україною в серці». – Конкурс знавців історії українського козацтва, українського одягу. – Конкурс юних кухарів «Козацький куліш», «Традиційна українська кухня», – Ігрова програма «Ми – маленькі українці», «Чомусики», «Від мами до доньки», «Від батька до сина», «Сходинки становлення».

Модулі	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
			представниками громадських та благодійних організацій, які надають підтримку бійцям Збройних Сил України, Нацгвардії України. – Конкурс плакатів «Герої минулі – герої сучасні».	
Культура і традиції українців	– «Народний одяг українців». – «Україна – єдина!». – «День соборності України». – «Маминими стежками». – «Рушник – символ благополуччя». – «Вишиванка в українській культурі».	– Ранок «Мамин рушник». – Бесіди «Стежками пам'яті», «Традиції, звичаї, обряди українського народу», «Народні символи України». – Заочна мандрівка «Прийди до серця Україно, благослови добром мене», «Україно! Україно! Серце моє, ненько…». – Свято «День захисника Вітчизни», «Український рушник». – Усний журнал «Моя поетична пісенна Україна». – Літературно-художній журнал «Пісня – серце народу». – Святковий бумеранг «Квіти – чудодійні обереги». – Тематичне свято «Українські народні страви».	– Виставка «Рушник – оберіг дому». – Колективна творча справа «Моя мала Батьківщина». – Заочна подорож «Подорожуємо квітучою Україною». – Конкурс малюнків «Традиції моєї родини». – Експрес-газета «Традиції моєї сім'ї». – КТС «Традиції нашої країни». – Мальований фільм про традиції українського народу. – Конкурс вітальних листівок до Дня Захисника Вітчизни. Проведення інформаційного заходу в зв'язку із встановленням 14 жовтня Дня Захисника України. – Ліплення персонажів українських народних казок. – Концерт «Ми – українці», «З Україною в серці», «Вечорниці»,	– Гра-подорож «Народне мистецтво». – Гра-змагання «Ми – діти козацького роду». – Конкурсно-розважальна година «Вперед, козаченьки!». – Гра-мандрівка «Ми – діти твої, Україно». – Спортивні змагання «Здоровий дух – здорове тіло». – Ігрова програма «Українські народні ігри». – Спартакіада «Ми славні нащадки українців». – Імітаційна гра «Ходить гарбуз по городу». – Гра-імпровізація «Народні ігри».

Модулі	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
			«По стежкам українських традицій».	
Мова калинова	– «Українська мова – наш скарб». – «Мова – душа народу». – «Мова солов'їна». – «Мова єднає всіх». – «Мелодія мови». – «Сучасна українська мови: правопис». – «Українська абетка».	– Бесіда «Мова моя солов'їна», «Правовий букварик», «Дзвенить струмочком рідна мова», «Чудовий світ, де лине рідна мова». – Конкурс «Знавці української мови». – Поетична вітальня «Ти наше диво калинове, кохана українська мово!». – Пісенний діалог «Духовні багатства твого народу». – Літературно-художній журнал «Рідна мова – мова солов'їна». – Мовний ранок «Вінок Кобзареві». – Свято «Наш скарб – рідна мова».	– Екскурсія до обласної бібліотеки. – Виставка «Моя мова – найкраща!» – Конкурс малюнків «З мовою в серці». – Дайджест «Рідна моя, мово!». – Творче доручення «Найкраще звернення». – Проект «Мова калинова, мова барвінкова», – Виготовлення колажів на тему: «Рідна моя, мово!», «Розмовляємо українською», «Мова – то скарб, не згубімо його», «Шануймо нашу мову!». – Малювання «Мова душі та тіла», «Мелодія мови», «Чудернацькі букви української абетки», «Я малюю мову».	– Гра-подорож «У країні рідної мови». – Година ерудиції «Мова – скарб нації». – Ігровий конкурс «Далі, швидше». – Конкурс «Наша мова калинова». – Гра-подорож «Подорож до країни «Мова». – Ігрова театралізація «Вивчаємо мову», «Мовний турнір», «Ерудовані мовознавці». – Сюжетно-рольова гра «Мова та мовники», «Букви, знаки, звуки. – Ігрова програма «Показуха».
5-9 класи				
Правова абетка	– «Закон і ми». – «Мої права». – «Права	– Бесіда «Я гордий за свою державу!», «Мої права та обов'язки». – Свято «Знаючи права пам'ятай про обов'язки!». – Калейдоскоп спілкування «Ми –	– Екскурсія до краєзнавчого або шкільного музею «Сторінки історії мого міста». – Зустріч з представниками силових структур міста,	– Турнір знавців прав та обов'язків. – Інтелектуальна гра «Немає прав без обов'язків». – Конкурс «Українська

Модулі	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	дітей має знати кожна дитина!». – Права та обов'язки громадянина України». – «Конституційні права громадян». – «Що про свої права я маю знати у 14 років». – «Батьки несуть відповідальність за мене».	українці – єдина сім'я». – Заочна відеомандрівка «Країна, в якій я живу». – Година громадянськості «Я пишаюся, що народився в Україні». – Година правової грамотності «Мої права, мої обов'язки», «Закони України». – Виховні години «Я знаю свої права!», «Де права, там і обов'язки», «Відповідальність починається з мене», «Незнання закону не звільняє від відповідальності», «Паспорт – мій перший дорослий документ!»	правоохоронцями. – Виставка «Ми знаємо свої права!». – Творче доручення «Дізнайся сам і розкажи своїм друзям про права дітей». – Проект «Ми всі українці і маємо рівні права». – Виготовлення колажів «Наші права». – Творча майстерня з виготовлення та розповсюдження серед учнівської молоді буклетів «Наші права», «Якщо порушують мої права», «Булінг у школі», «Насильство у сім'ї: куди звертатися», «Кібербулінг: як протистояти?».	державність». – Вікторина «Права підлітків». – Гра-імпровізація «Мене затримала поліція». – Інтелектуальна гра «Знай свої права та обов'язки!». – Гра-інсценування «Я порушив закон…» – Ігрова театралізація «Мене затримав поліцейський патруль». – Сюжетно-рольова гра «Булінг у школі». – Правовий сканворд. – Ігрові конкурси «По статтях Конституції».
Історія рідного краю	– «Мій край – моя історія». – «Стежками видатних місць України». – «Уроки історії: Друга світова	– Бесіда «Моя земля – земля моїх предків», «Символи України», «Україна пам'ятає». – Тематичне свято «Моя країна – Україна», «Україна від козацьких часів до сьогодення». – Коло спілкування «Моє місто». – Година поезії «Любове моя – Україно!» – Виховна година «Я – громадянин і	– Екскурсія «Козацькі святині». – Анкети думок «Я і Україна», «Я учень своєї школи». – Проект «Герої поміж нас», «Я – моя родина – Україна», «Трагедії українського народу». – Зустріч з ветеранами Великої Вітчизняної війни та АТО, представниками Збройних сил України.	– Конкурс «Що я знаю про Україну». – Гра «Виховуємо лідерські якості». – Конкурс знавців народних символів України». – Брейн-ринг «Українці в світі». – Конкурс творчих робіт «Якби я був президентом…».

Модулі	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	війна». – «Уроки історії: російська агресія». – «Україна – європейська держава». – «Євроінтег-рація – реалії чи майбуття».	патріот держави», «Населення України», «Уроки мужності», «Історики України», «Кость Левицький: політик, громадський діяч, правник», «Михайло Грушевський: політик та науковець», «Історія українських державних символів». – Перегляд відеофільму «Герої небесної сотні».	– Проведення благодійної ярмарки домашньої випічки для збору коштів людям-переселенцям з зони АТО. – Зустріч з волонтерами, представниками громадських та благодійних організацій, які надають підтримку бійцям Збройних Сил України, Нацгвардії України. – Калейдоскоп рекламних відеороликів «Збройні сили України».	– Конкурс «Козацький хортинг». – Ігровий вечір «Історія мого міста». – Гра «Що? Де? Коли?» на тему: «Видатні місця мого рідного міста». – Пізнавальна гра «Хортиця – осередок козацтва». – Кросворд «Рідна країна». – Вікторина знавців рослинного та тваринного світу України.
Культура і традиції українців	– «Традиційний одяг українців». – «Рушник у культурі давніх слов'ян». – Українське народне мистецтво». – «Українські весільні звичаї та обряди». – «Етнокуль-	– Літературно-художній журнал «Люби і знай свій рідний край», «Звичаї мого народу». – Коло спілкування «Я – громадянин України і гордий цим». – Святковий бумеранг «Моя мова – слово рідне». – Коло спілкування «Моя земля – земля мох предків», «Традиції моєї родини». – Жива газета «Україна від козацьких часів до сьогодення». – Година мужності «Сини землі української».	– Пошукова експедиція «Україна, рід, родина». – Екскурсія «Тарасовими шляхами» – Виставка «Мої сімейні реліквії», «Українські народні символи» – Дайджест «Рідна моя, мово!» – Творче доручення «Ми – єдиний народ». – Проект «Традиції мого народу», «Символи України:народні та державні», «Весільні обряди», «Родинні	– Козацько-спортивна гра «Козацькі змаги». – Рольові ігри «Я – оратор», «Я член міської громади». – Змагання «Козацький КВК». – Фестиваль-конкурс «Життя та побут українців». – Вікторина «Україна і українці». – Гра «Що? Де? Коли?» на тему: «Українські народні традиції», «Обрядові пісні». – Вікторина знавців

Модулі	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	турна мозаїка»	– Виховна година «Шануймо культуру рідного краю!», «Серце належить Україні», «Батьківщина – одна єдина», «Калейдоскоп українських звичаїв та традицій», «Карпатські мольфари – чи треба їм вірити».	традиції західної України», «Ми – українці». – Виготовлення колажів на тему: «Запорізькі козаки». – Конкурс вітальних листівок до Дня Захисника Вітчизни. – Проведення інформаційного заходу в зв'язку із встановленням 14 жовтня Дня Захисника України.	українського фольклору. – Гра-імпровізація «Українське весілля». – Ігрові конкурси «Вечорниці», «Як на Івана, на Купала», «Маковійчики». – Квест «Сторінками традицій».
Мова калинова	– «Українська мова наймелодійніша у світі». – «Мова – душа народу». – Тиждень української писемності. – «Історія української писемності». – День писемності та мови. – «Мово солов'їна». – «Обираємо	– Виховна година «Всім серцем любіть свою мову…», «Яблунева, солов'їна в моїм серці Україна», «Велич та краса мови», «В мові вся Україна!», «Чистота мово солов'їна», «Любіть Україну та її мову». – Свято «Як пісня, линеш, рідне слово, ти наше диво калинове», «Мову знай, вивчай, поважай!», «Розвивай українську мову». – Година поезії «А найбільше я люблю Україну», «Звеселяй нас рідна мово!», «Величне українське слово!». – Святковий бумеранг «Моя мова – слово рідне». – Пізнавальна зустріч «Видатні українські мовознавці». – Година прекрасного «Мова – скарб народу».	– Конкурс малюнків «З мовою в серці». – Дайджест «Рідна моя, мово!» – Виготовлення колажів «Збережемо наш скарб – рідну мову». – Проект «Видатні вчені України про мову…». – Пошукова діяльність «Мово, моя мово». – Створюємо фільм «Що я знаю про українську мову». – Соціальна реклама «Обирай українське», «Українець починається з мови». – Створення мультимедійних презентацій та їх захист «Слово – вічне», «З мовою по життю», «Золота мова».	– Конкурс юних декламаторів «Любове моя, Україна». – Рухливі ігри «Козацькі сурми». – Мовний турнір. – Конкурс «Тарасове слово». – Конкурс пісні «А я просто українка, україночка». – Рольова гра «Риторичні тези». – Мовознавчий двобій. – Турнір красномовців. – Ігровий вечір «Що я знаю про мову?». – Пізнавальна гра «Рідне слово, хто без тебе я». – Вікторина знавців

Модулі	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	українську».	– Літературна зустріч із поетами рідного краю. – Кобзаревий урок. – Клуб цікавих зустрічей «Поезія Запорізького краю». – Вечір авторської пісні. – Читання творів видатних українських поетів та письменників – Бесіда про красу та велич української мови.	– Тематичні виставки «Вічне слово», «Моя рідна мова», «Мова – духовне багатство народу», «Мова калинова». – Квест для молодших школярів «З мовою в серці».	української мови. – Гра-імпровізація «По сторінкам словника». – Гра-мандрівка «Кирило і Мефодій» – Конкурс на кращу авторську поезію «Складаю сам».
10-11 класи				
Правова абетка	– «Відповідальність починається з мене». – «Мої перші вибори». – «Абетка сімейного права». – «Що я маю знати про проблему торгівлі людьми». – «Права і обов'язки людини».	– Бесіда «Правова культура учнів», «Дотримання законів України – обов'язок кожного громадянина». – Дискусія «Що таке громадянська зрілість?», «Правова свідомість – показник вихованості молоді». – Тематичне свято «Закон і совість». – Святковий бумеранг «Україна – незалежна правова держава». – Відкритий мікрофон «Міжкультурна взаємодія». – Виховні години, приурочені періоду державотворення України. – Круглий стіл «Від безвідповідальності до злочину один крок», «Школа відповідального	– Проект «Правова свідомість – показник вихованості молоді», «Великі українці і їх внесок у розбудову держави». – Дайджест «Від громадянина України – до громадянина Землі». – Виставка «Конституція України – логічне продовження розвитку українського демократичного державотворення». – Творча майстерня «Символіка нашого міста». – Творчий проект «Юні інспектори дорожнього руху». – Брейн-ринг для малечі «Толерантність до прав і свобод	– Розмовні ігри «Я знаю свої права …». – Вікторина «Чи знаєте ви…». – Конкурс «Правознавців». – Правова вікторина «Держава. Суспільство. Особистість». – Ток-шоу «Права та свободи українців». – Сюжетно-рольова гра «Сучасні лідери України». – Пізнавальна гра «Правова освіта». – Вікторина знавців українських законів. – Гра-імпровізація «Я знаю

Модулі	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	– «Правова держава». – «Корупція у нашому житті».	батьківства». – Колективні обговорення «Трудові правовідносини», «Громадянські правовідносини», «Житлові правовідносини», «Сімейні правовідносини». – Лекторій «Права споживача».	інших громадян». – Зустрічі з правозахисниками прав дітей. – Творча пошукова діяльність «Міжнародні документи, що захищають права людей», «Міжнародна політика». – Фотовиставка «Як можуть порушувати права людини». – Розробка буклетів «Насильство в сім'ї», «Булінг: сучасні заходи безпеки», «Поліція у нашому житті». – Куточок правової освіти.	свої права». – Сюжетно-рольова гра «Протидія насильству в сім'ї». – Правовий сканворд. – Правовий брейн-ринг. – Ігрові конкурси «Закон та право».
Історія рідного краю	– «Батьківщину не обирають – обирають її незалежність» – «Ми всі діти українські». – «Патріотизм – якість громадянина». – «Українська державність».	– Літературно-художній журнал «З Україною в серці…..». – Подорож у минуле «Від гетьмана до президента». – Вечір спогадів «Година пам'яті й скорботи жертвам голодомору 1932-1933 рр.». – Свято «Ми – діти твої, Україно!». – Тематичний вечір «З Україною в серці». – «Книга пам'яті України» розповідає... – Дискусія «Що означає бути патріотом України?», «Наслідки	– Екскурсія «Видатні місця України». – Виставка «Сини багатьох народів – визволителі України». – Дайджест «Рідна моя, мово!». – Проект «Національні герої України», «Видатні вчені України». – Виготовлення колажів на тему: «Україна – земля моїх предків». – Краєзнавча пошукова експедиція «Немає безіменних героїв…». – Зустріч з ветеранами Великої	– Ігрова програма «Що я знаю про Україну». – Турнір «Краєзнавці України». – Творча гра «Історія рідного краю». – Інтелектуальна гра «Знавці історії України». – Ігровий вечір «Славетна Україна». – Пізнавальна гра «Україна на міжнародній арені». – Вікторина знавців новітньої історії України.

Модулі	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	– «Революції та їх значення для історії України». – «Історія мого міста (села)».	АТО», «Крим – це Україна?!», «Чорнобильська катастрофа: минуле та майбутнє», «НАТО і Україна», «Євросоюз для України», «Міжнародний статус України». – Патріотична акція «Пам'ятаємо і не забудемо ніколи». – Виховна година «Хто такі українці!», «Українські заробітчани в Європі та Росії», «Сім чудес України».	Вітчизняної війни та АТО, представниками Збройних сил України. – Проведення благодійної ярмарки домашньої випічки для збору коштів людям-переселенцям з зони АТО. – Зустріч з волонтерами, представниками громадських та благодійних організацій, які надають підтримку бійцям Збройних Сил України, Нацгвардії України. – Мультимедійні презентації «Становлення та розвиток українського війська».	– Гра-інсценування «Україна 70-х, 80-х, 90-х та 2000-х років». – Гра-мандрівка «По сторінкам історії України». – Тематична гра «Як я знаю історію рідної держави». – Гра-подорож «Історичними місцями нашої країни».
Культура і традиції українців	– «Україна і світ». – «Духовна спадщина українців». – «Співочі перлини України». – «Традиції українського козацтва». – «Килимар-ство в	– Тематичне свято «Прийди до серця, Україно, благослови добром мене!» – Виховний захід «Свято української писанки». – Коло спілкування «Хто не пам'ятає свого минулого, той не вартий свого майбутнього». – Інформаційна трибуна «Звичаї – скарб українського народу». – Диспут «Сучасні родинні традиції українців», «Традиційний український побут».	– Зустріч з мистецтвом «Народне мистецтво українців». – Збір-вогник «Україна – матінка моя». – Екскурсія «Славетний острів Хортиця». – Персональна виставка «Квітуча Україна». – Проект «Наші національні святині та скарби», «Петриківський розпис», «Українські дизайнери підкорюють світові подіуми»,	– Імітаційна гра «Народні збори». – Конкурс колядок, щедрівок. Наші обереги. Звичаї та традиції. – Турнір «Козацькому роду нема переводу». – Вікторина «Легенди рідного краю». – Інтелектуальна гра «Що ми знаємо про наших предків». – Ігровий вечір «Традиційні

Модулі	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	Україні». – «Вишиван-ки – сучасний український бренд». – «Культурні визітівки України».	– Виховна година «Сімейні традиції», «Писанкарство як традиція», «Традиційні релігійні свята». – Сторінки літопису «Українські звичаї та традиції», «І рушник вишиваний на щастя, на доля дала…», «Національний костюм».	«Етностиль у сучасній Україні». – Дослідницька діяльність «Українська писанка». – Випуск стіннівки «Традиції українського народу». – Дослідницький проект «Історія вишиванки», «Традиційний побут сільської хати», «Етностиль повертається…», «Пічь – святиня української оселі». – Пошукова діяльність «Улюблені пісні наших предків», «Чому в Україні зникають маленькі села», «Традиції Закарпаття», «Гуцульська культура».	святки». – Пізнавальна гра «Українське сватання: традиції та сьогодення». – Кросворд «Стародавні побутові знаряддя». – Вікторина знавців традиців українського народу. – Інтелектуальна гра «Стежками традицій». – Гра-інсценування «Різдвяні свята». – Ігрова театралізація «Вертеп». – Гра-мандрівка «Традиції господарювання».
Мова калинова	– «Українськ а пісня – душа народу». – «Літератур а рідного краю». – «Проба пера». – «Українськ і діаспори у різних країнах».	– Тематичне свято «Вивчайте, любіть свою мову, як світлу вітчизну любіть». – Святковий бумеранг «Мова у нашому житті». – Проблемна дискусія «Наша мова солов'їна». – Прес-конференція «Поети мого краю», «Сучасні українські письменники», «Українські режисери». – Проблемна бесіда «Плекай свою	– Персональна виставка «Видатні письменники України». – Вечір української мови. – Проект «Українська мова – найкраща в світі», «Весь Всесвіт – в мові», «А пісня плаче і сміється». – Конкурс малюнків «З мовою в серці». – Створення колективної інфографіки «Мова – то наш скарб».	– Мовний турнір. – Літературний вечір «Із мовою в серці». – Ділова гра «Найцінніша, то є наша мова». – Вікторина «Мова – дар Божий». – Конкурс талантів «Співоча нація». – Квест «Чарівна філологія», «Ділова українська мова».

Модулі	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	– «Ми – гідні нащадки своїх величних предків».	мову!», «Мова – душа народу», «Найвеличніша, рідна, проста». – Виховна година з елементами обговорення «Схід і Захід України», «Лівобережжя України: відновлення традицій».	– Дослідницький проект «Чарівна мова», «В Україні мають говорити українською», «Вивчити мову просто!», «Родзинки української мови», «Захищай свою мову», «Ми – гідні українці!». – Колективна пошукова діяльність «Етимологія слів».	– Ігровий вечір «Розумники та розумнички». – Гра «Що? Де? Коли?» на тему: «Я знаю український правопис». – Пізнавальна гра «Як утворювалися слова». – Вікторина знавців української мови.

Література:

1. Безейко Г. В. Ми всі діти українські! *Виховна робота в школі.* 2012. 2(87). С. 43–45.

2. Бех І., Чорна К. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Гірська школа Українських Карпат*. 2015. № 12-13. С. 26.

3. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/ nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf (дата звернення: 24.02.2019).

4. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах: Наказ Міністерства освіти та науки від 16.06.2015 № 641. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MUS24863 (дата звернення: 12.02.2019).

5. Про освіту: Закон України № 38-39, від 2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 24.02.2020).

6. Про основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України»: Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1243 від 31.10.2011 р. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565/ (дата звернення: 12.02.2019).

7. Про Стратегію національно-патріотичного виховання: Указ Президента України від 18.05.2019 № 286/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show (дата звернення: 20.05.2019).

8. Ціннісне ставлення до суспільства й держави. / Упоряд. Н. Чиренко. Київ: Шкільний світ, 2013. 128 с.

9. Ціннісне ставлення до суспільства і держави: виховні заходи: 5-8 класи / Упоряд.: Л. Шелестова, Н. Чиренко, Н. Чернякова. Київ: Шкільний світ, 2012. 128 с.

Наскрізна виховна цільова програма «Праця у житті людини»

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Актуальність програми «Праця у житті людини» зумовлюється вимогою суспільства до соціально-трудового становлення особистості молодого покоління, здатного творчо вирішувати нові завдання, організовувати пошукову дослідницьку діяльність та раціонально підходити до використання існуючих ресурсів. Активне залучення учнів до трудової діяльності у нових економічних умовах є не лише чинниками економічного добробуту держави, але й передумовою духовного, фізичного та творчого розвитку людини, її самореалізації та конкурентоспроможності, що виступає важливими результатами навчання [3].

В основних орієнтирах виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України трудове виховання визначається як процес цілеспрямованого й усвідомленого прилучення зростаючої особистості до суспільних цінностей праці, які формуються у неї за допомогою пізнавальних і конкретно перетворювальних видів діяльності перманентно зростаючої складності [4].

Трудове виховання спрямоване на виховання свідомого ставлення дітей до праці, як цінності та важливої життєвої потреби, спрямованої на формування працелюбності та старанності. Трудове виховання у житті дітей з особливими освітніми потребами займає важливе місце, оскільки виступає потужним засобом корекційного впливу, адаптації до майбутнього самостійного життя, професійного самовизначення з урахуванням перспектив розвитку кожної дитини, її індивідуальних та вікових особливостей, готовності до трудового життя. Трудове виховання дітей з особливими освітніми потребами передбачає ознайомлення з різними видами праці, виховання інтересу, працелюбності, формування вміння працювати у колективі, навичок соціально-побутової орієнтації та самообслуговування, організаційних умінь, найпростішим трудовим вмінням тощо.

Праця виступає основним джерелом матеріального і духовного багатства суспільства, фундаментом особистісного та професійного розвитку кожного громадянина, його морального, інтелектуального та фізичного розвитку. Трудова діяльність сприяє формуванню нового креативного мислення, досвіду взаємодії у процесі практичної діяльності та самообслуговування дітей з особливими освітніми потребами.

Традиційно систему трудового виховання учнів нерозривно пов'язують з організацією суспільно-корисної діяльності, яка реалізовується через суспільну, побутову, виробничу працю та профорієнтаційну діяльність.

На всіх етапах трудового виховання учнів важливо формувати готовність до праці, креативне ставлення до виконання поставлених завдань, формувати здатність економічно обґрунтовано діяти відповідно до умов та обставин реалізації трудової діяльності, а також особистісних можливостей та схильностей

Мета програми – формування ціннісного ставлення учнів до праці на засадах компетентнісно спрямованої педагогіки життєтворчості.

Завдання програми:

– виховання у дітей любові до праці та бережливості до її результатів;

– залучення вихованців до суспільно-корисної діяльності;

– формування навичок самообслуговування;

– залучення до пошуково-дослідницької діяльності;

– розвиток загальнотрудових та професійно важливих якостей особистості;

– підготовка дітей до праці (формування технологічних умінь і навичок учнів; вмінь оцінювати власні результати предметно-перетворювальної діяльності);

– підготовка до свідомого вибору професії.

Принципи реалізації програми:

– принцип єдності загального особистісного розвитку та трудового виховання;

– принцип зв’язку теорії з практикою;

– принцип раннього залучення школярів до реальних життєвих відносин, різних видів суспільно-корисної діяльності;

– принцип включення особистості в різні види трудової діяльності;

– принцип активності особистості в діяльності;

– принцип взаємодії та оптимального поєднання колективних, групових, індивідуальних форм організації праці;

– принцип відповідності трудової діяльності віковим та індивідуальним особливостям особистості;

– принцип творчого характеру праці.

Основні форми та методи роботи. У програмі основними формами організації виховної діяльності визначені традиційні: індивідуальна, групова та масова, представлені різноманітними ігровими, комунікативними, практичними, дозвіллєвими та навчальними напрямами реалізації. Ефективними методами, які реалізуються під час впровадження програми визначені методи формування свідомості, формування суспільної поведінки та організації діяльності вихованців з особливими освітніми потребами. Методи формування свідомості, спрямовані на формування усвідомленого ціннісного ставлення вихованців до різних аспектів особистого та суспільного життя, адекватно позитивних поглядів та переконань. Методи формування суспільної поведінки та організації діяльності, спрямовані на формування досвіду позитивного спілкування у різних життєвих ситуаціях, відпрацювання певних позитивних моделей соціально активної та відповідальної поведінки, формування компетентностей щодо технологічно правильної організації особистісно та соціально корисної діяльності, формування вміння регуляції та контролю власної життєдіяльності вихованцями. Відповідно, основними формами та методами представленими

у програмі визначені: бесіди, вправи, змагання, доручення, диспути, дискусії, лекції, колективні та групові обговорення, різноманітні індивідуальні доручення, практикуми, ігри, тренінги, колективні творчі справи, свята, тематичні виставки, зустрічі, конференції, конкурси, портфоліо, кейси, проекти, екскурсії, акції, концерти, різноманітна творча практична діяльність тощо.

Засобами формування ціннісного ставлення дітей з особливими освітніми потребами до праці виступають: система суспільної, волонтерської та виробничої діяльності, самообслуговування та профорієнтаційна робота.

Структура програми. Програма є наскрізною та розрахована на роботу з вихованцями молодшого шкільного віку (1-4 класів), середнього шкільного віку (5-9 класів) та старшого шкільного віку (10-11 класів). Зміст програми представлений інваріантною та варіативною складовими. Інваріантна складова є обов'язковою для впровадження і найчастіше представлена комплексними заняттями відповідного спрямування. Варіативна складова представлена заходами, справами та іграми, які педагоги разом з дітьми можуть самостійно обирати та визначати їх черговість у реалізації.

Реалізація виховної цільової програми «Праця у житті людини» здійснюється через впровадження чотирьох модулів:

– «Господарсько-побутова праця» – спрямований на формування мотиваційної готовності до самообслуговування та здійснення побутової праці відповідно до віку та особистісних можливостей дітей.

– «Навчально-дослідницька та творча праця» – спрямований на активізацію пізнавальної діяльності вихованців, розвиток їх творчого потенціалу.

– «Вибір професії» – спрямований на реалізацію наскрізної профорієнтаційної діяльності з вихованцями, що інформує їх про світ професій, механізм вибору з урахуванням власних можливостей і бажань, дозволяє зрозуміти сутність саморозвитку, самовдосконалення, визначити

можливості професійної самореалізації людини, здійснити обґрунтований вибір майбутньої професії.

– «Суспільно-корисна праця» – спрямований на підготовку дітей до активної суспільно значущої та волонтерської діяльності не заради винагороди, а через усвідомлення необхідності творити добро та бути небайдужим до оточуючих.

Очікувані результати. Впровадження програми у виховний процес освітньо-реабілітаційного закладу дозволить сформувати у дітей з особливими освітніми потребами наступні компетентності:

– здатність до активної життєдіяльності та життєздійснення;

– здатність відповідально ставитися до власної діяльності, шанувати працю інших людей та бережливо ставитися до її результатів;

– здатність до самообслуговування та самостійного здійснення певних види продуктивної праці;

– здатність до самостійного активного суспільного життя, волонтерства;

– здатність до усвідомленого професійного самовизначення.

Програму адресовано вчителям, вихователям, соціальним педагогам, класним керівникам та іншим фахівцям, що здійснюють навчальну та виховну діяльність в освітньо-реабілітаційному закладі. Дана програма складається з широкого варіативного спектру заходів, вибір яких залежить від умов навчального закладу, компетентності педагогів, контингенту дітей, їх психофізичних особливостей та інтересів.

ЗМІСТ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
1-4 клас				
Господарсько-побутова праця	–«Землю сонце прикрашає, а людину – праця». –Лайфхаки для полегшення домашнього господарства. –«Обов'язки є у всіх». –«Праця у моєму житті». –«Найпер-ший помічник в родині, то син та донька».	–Години спілкування «Праця і лінощі», «Бджілка мала, та й та працює», «Цінуймо працю інших», «Місце праці у житті людини», «Як правильно сервірувати стіл?». –Бесіди «Мої домашні обов'язки», «Правила догляду за одягом і взуттям», «Як правильно прибирати ліжко?», «Дотримання чистоти на робочому місці», «Чому необхідно протирати пил?», «Як правильно прати та прасувати білизну?», «Миття посуду – мій обов'язок». –Тематичні свята «Праця людей годує, а лінь – марнує», «Праця – джерело життя і головна його прикраса», «Працелюбність як риса українського народу». –Проблемні дискусії «Навіщо людина працює?», «Чи знаєш ти ціну праці?», «Як боротися з лінню?». –Усні журнали «Праця прикрашає людину», «Що посієш, те й пожнеш». –Інформаційна хвилинка	–Проекти «Трудові традиції української родини», «Ціна людської праці». –Фотовиставки «Моя працьовита родина», «Ми любимо працю». –Практикуми «Догляд за одягом і взуттям», «Догляд за кімнатними квітами», «Прибирання ліжка», «Протирання пилу». –Трудові десанти «Виконання домашніх обов'язків», «Тримай своє робоче місце в чистоті», «Прання та прасування лялькової білизни». –Виконання групових та індивідуальних доручень «Господар та господиня», «Я – черговий», «Прибирання у груповій та спальній кімнатах». –Театралізована постанова «Про двох братів – Умійка та Неумійка». –Конкурси малюнків «Праця у моїй сім'ї», «Праця в школі».	–Вікторини «Правильний догляд за одягом і взуттям», «Сервірування столу», «Кімнатні рослини». –Рольові ігри «Чергові у групі», «Боротьба з безладом», «Зустріч Бруду та Чистоти», «Я вмію це робити!», «А нумо зі мною…». –Конкурсна програма «Сім'я і праця», «Хто найкращій…», «Як зробити те, що не вмію», –Лайфхак «Прибирання», «Прасування», «Готування», «Виконання домашнього завдання», «Домашня перукарня». –Гра-змагання «Складання серветок для сервірування столу», «Сервірування», «Чистий дім», «Найохайніша господиня», «Догляд за

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
		«Працьовитість та працелюбність».		домашніми улюбленцями», «Ґудзики – мої ґудзики», «Витинанки, вишиванки…» –Інтелектуальна гра «Трудові традиції українців».
Навчально-дослідницька та творча праця	–«Майстра пізнають по роботі». –«Який цікавий світ». –«Творчість у нашому житті». –«У світі чарівників».	–Інформаційні години «Папір: його види та властивості», «Послідовність дій під час виготовлення виробів із паперу», «Природні матеріали та їх використання для виготовлення виробів», «Витинанка як вид народних ремесел України», «Орнамент та його види». –Презентації «Пластилін як матеріал для ліплення», «Аплікація з використанням ниток, паперу та тканини», «Загальні відомості про техніку квілінг». –Години спілкування «Що ми знаємо про оригамі?», «Як правильно виконати мозаїку?», «Штучні матеріали та їх властивості». –Бесіди «Правила роботи з нитками», «Ознайомлення з технікою пап'є-маше», «Виготовлення виробів технікою плетіння». –Виховна година «Діло майстра хвалить», «Творчість у житті людини», «Інновації – двигун	–Проекти «До джерел народних ремесел», «Історія виникнення бісероплетіння», «Писанка як один із символів України». –Виставка дитячих виробів «Я – майстер». –Виставка виробів з дроту «Дикі та свійські тварини». –Уявна подорож «Місто веселих майстрів». –Оформлення альбому «Мої досягнення». –Виготовлення аплікацій із ниток, паперу або тканини «Казкові герої», «Мальовнича Україна». –Виготовлення паперових деталей геометричної форми «Світ навколо нас». –Конкурс малюнків «Народні ремесла». –Створення оригамі «Букет», «Тварини та птахи». –Виготовлення виробів технікою витинанки «Сніжинки».	–Вікторина «Види народних ремесел України». –Ігрова програма «Дитяча творчість». –Творча гра «Виріб з наявних матеріалів». –Конкурсна програма «Різні техніки виготовлення виробів». –Конкурс виробів з паперу «Паперові фантазії». –Конкурс виробів з природних матеріалів «Золота осінь». –Конкурс виробів зі штучних матеріалів «Сюжети українських народних казок». –Конкурс виробів з пластиліну «Моя країна – Україна». –Колективна гра «Сміття – то поле для творчості», «Як поєднати непоєднуване?», «Я

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
		прогресу».	–Виготовлення орнаментів «Українські традиції». –Виконання мозаїки «Пейзаж». –Виготовлення виробів технікою квілінг «Весняний пейзаж». –Виготовлення виробів технікою пап'є-маше «Декоративна тарілка в українському стилі».	– дослідник», «Я – чарівник».
Вибір професії	–«Знайомство зі світом професій». –«Професія моїх батьків». –«Перший професійний вибір». –«Найкраща професія – це …»	–Бесіди «Місце професії у житті людини», «Майбутнє починається сьогодні», «Мрії. Ким стати?». –Години спілкування «Професія автоінспектора та шофера», «Робота технічного персоналу школи», «Професія бібліотекаря», «Професія квіткаря», «Важливість професій слюсаря, токаря, шліфувальника», «Професія пожежника», «Робота працівника магазину», «Професія кухаря», «Професія шахтаря». –Інформаційна година «Підприємства нашого міста». –Виховна година «Жити – значить працювати», «Усі професії важливі», «Професія нас годує». –Коло спілкування «Коли я виросту…». –Відкритий мікрофон «Професії моїх батьків».	–Мультимедійні презентації «Калейдоскоп професій», «Робота працівників поштового відділення», «Знайомство із професіями охорони здоров'я». –Екскурсії «Шкільна бібліотека», «Шкільна їдальня», «Місце роботи моїх батьків», «Поштові відділення у моєму місті», «До магазину», «До медичного пункту». –Проекти «Магазини нашого міста», «Азбука професій». –Пошукова робота «Прислів'я та приказки про працю». –Виставка дитячих малюнків «Ким я хочу стати?». –Театралізована постанова «Всі професії потрібні». –Заочна подорож «Світ професій». –Складання колективної розповіді «Професія».	–Інтелектуальні ігри «Доповни речення потрібною професією», «Знавці професій», «Відгадай професію». –Творчі ігри «Покажи професію», «Кращий директор цирку», «Чоловічі та жіночі професії», «Чарівна лікарня». –Конкурси «Кухар», «Водій», «Будівельники», «Вчитель», «Загадки про професії». –Дидактична гра «Яка професія?». –Сюжетно-рольова гра «Професії автоінспектора та шофера». –Рухлива гра «Пожежна команда».

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
		–Усний журнал «Знайомимось з професіями». –Поетична вітальня «Цікаві професії». –Хвилина роздумів «Чому нам подобається майбутня професія?».		–Уявна гра-мандрівка «У країні професій». –Конкурсна програма «Ким бути у майбутньому». –Конкурс малюнків «Дерево сімейних професій».
Суспільно-корисна праця	–«Користь праці для суспільства». –«Родинне волонтерс-тво». –«Допоможе-мо найменшим». – Створюємо красу навколо нас». – – Допомогти не соромно»	–Бесіди «Роль праці в нашому житті», «Що приємніше: дарувати чи отримувати подарунки?», «Як я допомагаю старшим?», «Робота на пришкільній ділянці». –Години спілкування «Збережемо книгу», «Повага до ветеранів праці», «Праця людей восени та навесні», «Для чого ми збираємо макулатуру?», «Збираємо лікарські рослини», «Збираємо насіння». –Відкриті мікрофони «Уявимо ідеальний дитячий майданчик…», «Навіщо потрібні годівнички для птахів?», «Як ви допомагаєте батькам робити ремонт?». –Інформаційна година «Створення квітника». –Проблемна дискусія «Чи варто допомагати людям?». –Круглий стіл «Проблеми екології стосуються кожного». –Мотиваційна хвилинка «Збір	–Трудові акції «Допоможемо ветеранам війни і праці», «Людям похилого віку потрібна наша допомога», «Допоможемо книгам», «Книжкова лікарня», «Допомога бібліотекарю». –Конкурс малюнків «Наша пришкільна ділянка». –Творчі майстерні «Подарунки для дитячого садка», «Паперова прикраса другу», «Подарунок своїми руками». –Трудові десанти «Дбаємо про чистоту та красу довкілля», «Зробимо свою вулицю зразковою». –Виготовлення декоративної листівки «Привітання до свята». –Виготовлення ялинкових прикрас об’ємної форми «Шкільна ялинка». –Виготовлення іграшок з ниток для дитячих будинків «Несемо радість дітям». –Виготовлення виробів із бісеру	–Конкурс творчих робіт «Значення праці для людства», «Чисте довкілля», «Наша вулиця навесні та восени». –Сюжетно-рольова гра «Допомога старшим», «Я – помічник», «Світ нвколо мене». –Рольова гра «Я в бібліотеці». –Рухлива гра «Зберемо сміття». –Творча гра «Привітай друга зі святом», «Створи настрій перехожому», «Країна ввічливості». –Ігрова програма «Ми у місті», «Ми – господарі свого двору», «Школа – наш другий дім», « –Конкурсна програма «Найчистіша шкільна

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
		сміття». –Розмова в колі «Як виготовити подарунок другові з наявних матеріалів?».	«Подарунок на свято». –Декорування писанки для рідних та друзів «Великдень». –Виготовлення сувенірів технікою плетіння «Символи України». –Виготовлення та установлення годівничок для птахів «Підтримаємо пташок». –Фотовиставка «Кращий мамин помічник». –Робота на пришкільній ділянці «Чистота навкруги». –Проект «Квітка до квітки», «Ми теж можемо допомогти».	ділянка».
5-9 клас				
Господарсько-побутова праця	–«Я – учень, син, громадянин». –«Я – господар у своєму домі». –«Сімейний бюджет». –«Раціона-лізм у моєму житті»	–Бесіди «Самоорагнізація веде до успіху». –Диспут «Економіка домашнього господарства». –Свято «Виконуй кожну справу добре сьогодні, і можеш не турбуватись про завтра». –Експрес-газета «Як організувати дрібний ремонт». –Години спілкування «Безпечне користування побутовими електроприладами», «Культура	–Проекти «Бережи свій час і час інших», «Я – господар». –Колективна творча справа «Мої обов’язки в родині». –Практикум «Торгівельні мережі нашого міста». –Макетування «Казковий будиночок», «Житло моєї мрії». –Майстерня «Ціна твого підручника». –Практикуми «Сервірування	–Ігровий конкурс «Не відкладай на завтра те, що можеш зробити сьогодні». –Пізнавальна гра «Трудова біографія моєї родини». –Гра «Найкращий майстер (слюсар, тесля, сантехнік). –Гра «Найкращий господар (господарка). –Гра «Найкращий кухар». –Конкурси «Мій тато –

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
		споживання їжі. Етикет за столом», «Грамота споживача». –Виховні години «Знаряддя праці у побуті», «Правила безпечної праці», «Особливості користування побутовою технікою для прибирання житла», «Особливості догляду за житлом». –Прес-конференції «Гроші у нашому житті», «Мистецтво правильно витрачати гроші».	столу», «Зустріч гостей», «День народження рідних». –Операції «Затишок», «Як правильно організувати свою працю?». –Естафета улюблених занять. –Трудові десанти «Впорядкуємо ігровий майданчик для малят», «Твій трудовий загін». –Бюро надання послуг в побуті: приготування їжі, прання, виготовлення одягу, в'язання, вишивання, ремонт квартири, кріплення настінних предметів. –Екскурсія до шкільної майстерні. –Майстер-класи «Мистецтво макіяжу», «Мистецтво догляду за волоссям», «Мистецтво вибору одягу і взуття та догляду за ними». –Школа юного господаря «Мистецтво правильно обирати продукти». –Практикуми «20 способів захисту одягу та взуття від молі», «Як правильно вибрати одяг та взуття».	найкращий господар!», «Моя мама – найкраща господиня!». –Інтелектуальні ігри «Економіка у сім'ї», «Сімейний бюджет», «Як правильно витрачати гроші». –Конкурсно-розважальна гра «Ремонт у квартирі». –Конкурсно-розважальна година «Вирішення проблемних ситуацій, які можуть виникнути в кожній домівці».
Навчально-дослідницька та	–«Дослідження у нашому житі».	–Бесіда «Ремесло не коромисло на плечах не носити». –Інформаційна хвилинка «Що таке	–Клуб цікавих зустрічей «Фахівці з вишивання, в'язання». –Колективна творча справа	–Гра-конкурс «Кращий виріб з фанери, металу». –Гра-конкурс на кращу

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
творча праця	–«Творчість – джерело натхнення». –«Корисні досліди». –«Сім раз відмірь, один раз відріж». –«У дослідах народжуються інновації».	навчально-дослідницька праця». –Виховна година «Творчість у житті людини». –Круглий стіл «Вміння та навички для організації навчально-дослідницької діяльності». –Проблемно-пошукове завдання «Праця у житті українців». –Розмова по колу «Праця у нашому житті». –Таємниця майстерності «Без праці неможливо досягти успіху».	«Виготовлення виробів з бісеру». –Колективна пошукова діяльність «Праця наших пращурів». –Проекти «Праці ми шану співаємо», «Види українських етнічних виробів (вишиванки, рушники, взуття, керамічний посуд, скатертини, килими, гобелени, предмети декору інтер'єру, аксесуари, прикраси, сувеніри)». –Організація тижня високої моди. –Організація тижня зачісок середньовіччя (епохи Відродження). –Виготовлення аплікації з текстилю. –Творча пошукова діяльність «Помандруємо по творчим гурткам». –Персональні виставки «Мої досягнення», «У країні «Зроби сам», «Місто веселих майстрів», «Майстерня Діда Мороза», «Ціна однієї хвилини», «З магазину чи власними руками». –Ремонтна майстерня «Подаруйте друге життя книжкам шкільної бібліотеки». –Виготовлення подарунків та сувенірів до Новорічних свят.	серветку, панно, картину, листівку тощо. –Гра-конкурс поробок з матеріалів природного (тваринного) походження. –Гра-конкурс «Вишивка як традиційний вид декоративно-ужиткового мистецтва України». –Гра-конкурс «Найкращий в'язаний спицями виріб». –Гра-конкурс «Найкращий вишитий виріб». –Гра-конкурс в'язаної іграшки.

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
			–Конструювання новорічних іграшок на основі геометричних фігур. –Творча майстерня «Робимо своїми руками».	
Вибір професії	–«Я фахівець у своїй країні». –«Моє майбутнє у моїх руках». –«Калейдоскоп професій». –«На шляху до успіху».	–Бесіди «Моя майбутня професія», «Це потрібно знати, щоб професіоналом стати», «Риси та якості фахівця». –Круглі столи «Як вибрати майбутню професію?», «Калейдоскоп професій». –Конференція «У світі професій». –Коло спілкування «Усі професії важливі, обирай свою». –Навчальний діалог «Як не помилитися у виборі професій?». –Огляд преси «Непрестижних професій не буває». –Ярмарки «Мої здібності: як обрати професію», «Професійний вибір: хто його має здійснювати?», «Професії від А до Я», «Люди, які працюють поруч», «Професії мого роду». –Виховні години «Освіта і професія», «Великий світ професій: як не загубитись у світі професій?», «Твій вибір – життєвий успіх», «Освіта – шлях до майбутньої	–День профорієнтації. –Колективна творча справа «Скільки у світі професій». –Практикум «Всі професії важливі». –Мальований фільм про свою майбутню професію. –Персональна виставка «Моя майбутня професія». –Самопрезентації «Презентація професій», «Мій перший мільйон», «Ярмарок професій». –Практикуми «Наші захоплення», «Ким бути чи яким бути?», «Що я знаю про майбутню професію?», «Мій вибір: можу + хочу + треба», «Світ професій: праця та покликання», «Я і професії навколо нас», «Моя професія – мій життєвий вибір», «Складання професійного резюме». –Клуб цікавих зустрічей з спеціалістами різних галузей. –Проекти «Моя професія», «Я –	–Організаційно-діяльнісна гра «Моя майбутня професія». –Огляд-конкурс «Професії наших батьків». –Сюжетно-рольова гра «Я – будівельник (вчитель, медичний працівник, архітектор, пілот тощо). –Імітаційна гра «Професії в піснях». –Інтелектуально-практичні марафони «Професій багато є на світі», «Все про все». –Ділова гра «Монополія», «Менеджер». –Гра-вікторина «Що, де, коли про професії», «Час – гроші». –Конкурси творів «Професії, які рятують життя», «Професій тисяча – твоя одна», «Моя професія – моє майбутнє», «Мінливий світ

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
		професії», «Країна потребує професіоналів. Як ним стати?», «Держава потребує професіоналів». –Міні-лекції «На порозі професійного вибору», «Формула вибору професії», «Знайомство з ринком праці у місті», «Інтерес і вибір професії», «Нахили і професійна спрямованість». –Семінари-практикуми «Професійне і особистісне самовизначення учнів», «Здоров'я і вибір професії». –Відеоконференції «Твоя кар'єра починається сьогодні», «На порозі дорослого життя», «Професійна відповідність».	майбутнє України», «Моє професійне становлення», «Світ професій і Я». –Презентації «Професії моїх батьків», «Я пишаюсь своїми рідними», «Професій багато є у світі». –Екскурсії на підприємства і організації. –Зустрічі з представниками різних професій – робітниками підприємств та організацій «Дні професій». –Зустрічі учнів з представниками професійних навчальних закладів (профорієнтаційна співпраця).	професій».
Суспільно-корисна праця	–«Даруйте радість людям». –«Я – волонтер». –«Гранти, в яких я можу брати участь». –«Фандрай-зингова діяльність учнівської	–Бесіди «Підліткова праця: правознавчий аспект», «Трудове законодавство України», «Волонтерство у житті людини». –Прес-конференції «Хто може бути волонтером», «Твори добро», «Як організувати суспільно-корисне дозвілля». –Проблемна дискусія «Як заробити гроші на благодійну справу». –Паради талантів «Заробимо гроші своїми руками в таборі праці і відпочинку», «Ти і ринок праці».	–Трудові десанти «Впорядкуємо ігровий майданчик для малят», «Твій трудовий загін», «Ти господар у своїй школі (вдома, в мікрорайоні)». –Практикуми «Організуємо допомогу нашим браттям меншим», «Допомога птахам», «Немає чужих проблем», «Щастя на всіх». –Тренінг «Як можна бути корисним суспільству, державі, школі». –Проекти «Даруйте радість людям», «Допомога дитячому	–Пізнавальна гра «Хто може допомогти у тяжку хвилину?». –Продуктивна гра «Я організовую волонтерський загін». –Рольова гра «Волонтери на роботі». –Турнір знавців правил волонтерства. –Конкурси «Збір макулатури», «Збір лікарських рослин».

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	молоді». –«Соціальні проекти учнівської молоді»	–Створення проблемної ситуації «Вони чекають нашої допомоги». –Семінар «Праця для себе та для інших». –Ток-шоу «Говорять, що суспільно-корисна праця приносить задоволення». –Творчі дискусії «Заради чого ми живемо на Землі», «Україна потребує допомоги». –Фестиваль волонтерства.	будинку», «У притулку теж діти!», «Вони чекають нашої допомоги», «Діти за мир», «Напиши листа захиснику Вітчизни». –Трудові години «Ліс – наше багатство!», «Трудові канікули», «Працюємо разом, радіємо разом». –Гуртки технічної творчості. –Куточок профорієнтації (виставка «Все про професії»). –Прогулянка з користю для природи. –Участь в ремонті шкільних приміщень. –Організація надання допомоги ветеранам війни і праці. –Патронаж хворих і людей похилого віку.	–Волонтерський марафон.
10-11 клас				
Господарсько-побутова праця	–«Розумна економія». –«Плануємо сімейний бюджет». –«Я вмію витрачати гроші». –«Економіка у нашому	–Бесіди «Самостійне ведення домашнього господарства», «Праця у житті людини», «В доброго хазяїна й соломинка не пропаде», «Не відкладай на завтра те, що можна зробити сьогодні». –Виховні години «Організовуй раціонально свою діяльність», «Бути економним – вимога часу», «Роботящі руки гори вернуть».	–Виготовлення колажів «Житло моєї мрії», «Найкращий відпочинок вдома». –Проекти «Шляхи боротьби з безгосподарністю», «Будинок, про який я мрію», «Соромно бути лінивим». –Практикуми «Догляд за груповим живим куточком», «Робімо все вчасно», «Найкращий подарунок	–Рольові ігри «Працьовиті і ліниві люди», «Сервіруємо святковий стіл». –Ігрові конкурси «Прислів'я про працю», «Створимо оповідання про працю». –Гра-орієнтир «Як правильно організувати свою працю». –Рухлива гра «Підтримаємо

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	житті». –«Заощадливість – вимога часу». –«Власний дизайн-проект». –«Будинок моєї мрії».	–Проблемні дискусії «Хазяїн вдома – хто це?», «Зароблена копійчина краща за вкрадену гривню», «Навіщо треба працювати?». –Семінари-практикуми «Як облаштувати вітальню моєї мрії», «Вчимося бути працьовитими», «Шануй працю людей». –Проблемний семінар «Як зробити своє житло затишним». –Інформаційна трибуна «Твоє навчальне місце в школі і вдома». –Дискусія «Школа – наш дім, ми – господарі в ньому». –Розмова в колі «Безгосподарність та її ціна». –Інформаційне повідомлення «Економність та господарність – ознаки культури». –Круглий стіл «Праця людину годує».	той, що зроблений своїми руками». –Створення буклетів «Плануємо свій вільний час раціонально», «Роботу треба виконувати якісно». –Анкети думок «Як боротися з лінню?», «Як економія впливає на побут?». –Проблемні завдання «Як раціонально витрачати свої кишенькові гроші?», «Закупівля продуктів на тиждень», «Розрахунок сімейного бюджету». –Мультимедійні презентації «Мотивація до роботи – частина мотивації до життя». –Стіннівка «Праця людину прикрашає». –Трудовий десант «Слідкуємо за чистотою свого робочого місця». –Інсценізація «Зима спитає, де літо було». –Віртуальна подорож «До країни порядку».	чистоту». –Гра-підсумок «Ціннісне ставлення до праці». –Конкурсна програма «Щоб добре жити, треба працю любити». –Пісенний конкурс «Лиш праця світ таким, як є, створила». –Конкурс творчих робіт «Що для мене означає бути господарем?», «Чисто не там, де прибирають, а там, де не смітять».
Навчально-дослідницька та творча праця	–«Роль творчості у нашому житті». –«Творімо разом!».	–Бесіди «Годинник того не підведе, хто час цінує», «Якщо людина має творчий потенціал…», «Економічний аналіз проекту». –Інформаційні години «Перетворювальна діяльність	–Творчі майстерні «Ми знаємо, ми вміємо, ми зможемо!», «Вишиваємо пісню». –Проекти «Досліджуємо проблеми нашого міста», «Досліджуємо ринок праці».	–Турнір інтелектуалів «Подорож до країни праці». –Вікторина «Проектна технологія». –Конкурсні програми «Сучасний стиль»,

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	–«Дослід-ження ринку праці в моєму регіоні». –«Як це влаштовано». –«Як це працює».	людини», «Інформаційні джерела та інформаційні технології», «Виконання симетричної або асиметричної композиції». –Круглі столи «Вільний час – простір для розвитку здібностей», «Винахідництво», «Художнє конструювання як практика дизайну». –Години спілкування «Проект та види проектів», «Дизайн як сучасний метод проектування», «Творчість як основа перетворювальної діяльності людини». –Презентації «Технологія пошуку інформації в Інтернеті», «Як створити композицію з геометричних фігур?», «Правила виконання робочих креслень об'єкта проектування». –Проблемна дискусія «Проектування в соціальній сфері». –Дискусія «Я сам собі візажист (модельєр, перукар, косметолог)».	–Трудові десанти «Виготовлення подарункового мила», «Виготовлення новорічних прикрас із солоного тіста», «Паперопластика», «Витинанка», «Пап'є-маше», «Виготовлення м'яких іграшок», «Виготовлення картин з природного матеріалу», «Бісероплетіння». –Пошукова робота «Світ, який нас оточує». –Дизайн-проект «Український одяг». –Практикум «Розрахунок собівартості проекту». –Екскурсія до майстерень декоративно-ужиткового мистецтва. –Створення списку інформаційних джерел «Сучасне виробництво». –Створення банку творчих ідей та пропозицій «Безвідходне виробництво продукції». –Розробка анкети для проведення експертизи нескладного побутового виробу.	«Творчість у творах українських письменників». –Конкурс композицій з геометричних фігур. –Конкурс ескізних замальовок майбутнього виробу. –Конкурс творчих робіт «Аналіз існуючого побутового виробу». –Конкурс «Таланти твої, Україно!». –Творча гра «Новий винахід». –Рольова гра «Дослідники та дослідниці».
Вибір професії	–«Від вибору професії залежить майбутнє».	–Диспути «Найкраща професія», «Чи обов'язково бути студентом?». –Круглі столи «Я сам обираю своє майбутнє!», «Чи готовий я до вибору	–Мультимедійні презентації «Моя майбутня професія», «Історія розвитку професій», «Ось професія найкраща!».	–Рольові ігри «Рекламуємо професію», «Я – підприємець». –Інтелектуальні ігри

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	–«Мої перші професійні проби». –«Як я заробив свої перші гроші». –«Мій професійний вибір». –«Я – майбутній фахівець».	професії?», «Позитивні та негативні аспекти професій». –Інформаційні години «Здоров'я і вибір професії», «Знайомимось з маловідомими професіями», «Класифікація професій», «Безробіття та його види». –Інформаційні трибуни «Держава потребує професіоналів», «Праця неповнолітніх: правознавчий аспект». –Пізнавальні години «Вибір професії: бажання та можливості», «Як уникнути труднощів при виборі професії», «Проектування професійного успіху». –Коло спілкування «Коли робота приносить радість». –Бесіда «Мати улюблену професію – щастя». –Інформаційне повідомлення «Про професії».	–Пошукові роботи «Професії, поширені у моєму місті», «Професії нашого та минулого часу». –Уявні подорожі «Я через 10 років», «Машина часу». –Проекти «Ти і ринок праці», «Вони – професіонали», «Моє професійне становлення», «Моя професійна кар'єра». –Створення буклетів «Шлях до свого майбутнього», «Кроки до вибору професії». –Анкети думок «Держава потребує професіоналів». –Костюмована презентація «Найбільш поширені професії в Україні». –Заочна подорож «Планування майбутнього». –Моделювання ситуацій «Мій життєвий шлях». –Заповнення анкети-самоаналізу «Чи знаєш ти свою майбутню професію?».	«Аукціон професій», «Назви професію, яка починається на літеру…». –Складання кросворду «Відгадай професію». –Вікторина «Якості та здібності фахівця». –Гра-практикум «Життя після школи». –Гра-презентація «Я – майбутній професіонал». –Профорієнтаційна гра «Я і професія». –Сюжетно-рольова гра «Співбесіда при працевлаштуванні», «Написання резюме», «Мої права за трудовим законодавством». –Конкурс «Аналіз професій: оптимісти і скептики».
Суспільно-корисна праця	–«З добротою у серці». –«Допоможе-мо нашій країні».	–Бесіди «Світ навколо нас», «Чим ми можемо бути корисними іншим людям?». –Інформаційні години «Хто потребує нашої допомоги», «Ми завжди	–Акції «Ми – громадяни України», «Ми жителі великого міста», «Наша земля – Україна». –Трудові десанти «Хортиця потребує нашої допомоги»,	–Ігрова програма «Як правильно організувати роботу волонтерського пункту». –Гра «10 добрих справ».

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	–«Ми – свідомі громадяни». –Марафон добрих справ. –«Тварини чекають нашої допомоги». –«Зробімо світ краще!».	залишаємося людьми», «Правила надання допомоги», «Як не бути забутим». –Конференції «За людину говорять її вчинки», «А щастя зовсім поруч», «Людину вчинки прикрашають». –Круглі столи «Навчитися бути корисним – дуже просто», «Глянь навколо себе!». –Обговорення «Україна потребує твоєї допомоги», «Давайте допомагати разом!». –Виховна година «Допомога іншим – обов'язок кожної людини». –Проблемна дискусія «Як залишити слід на землі, а не наслідити». –Проблемний семінар «Як можна покращити наше життя». –Година спілкування «Діло майстра величає». –Розмова по колу «Бездомні тварини нашого міста – вирішення проблеми в наших руках». –Збір-старт «Марафон доброчинності».	«Допоможемо національній святині України». –Проекти «Вони чекають нашої допомоги», «Щастя поруч», «Почни день з доброї справи», «Дитячі будинки, то турбота кожного громадянина», «Збережемо птахів рідного краю (тварини, рослини, водні ресурси тощо)». –Майстер-класи «Подарунки до свят своїми руками», «Організація допомоги дітям з особливими освітніми потребами». –Трудова година «Ми народжені для великих вчинків». –Колективна творча справа «Подарунки молодшим друзям». –Трудова акція «Смітникам – ні! Чистоті – так!». –Фотовиставка «Як ми допомагаємо людям похилого віку». –Зелений десант «Наша школа – оазис краси». –Тиждень добрих справ. –Практикуми «Я – найкращий садівник, квітникар». –Зустрічі з дітьми-інвалідами та сиротами. –Організація допомоги воїнам АТО	–Гра-змагання «Корисно проводити час можна допомагаючи іншим». –Конкурс «Добра справа». –Конкурс на кращий волонтерський загін. –Конкурс знавців народної мудрості про працю. –Конкурс на кращого знавця висловів відомих людей про працю. –Конкурс-огляд «Добрі справи прикрашають людину».

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
			та переселенцям зі східних регіонів України. –Агітбригада «Все в наших руках». –Зустріч з волонтерами «Фонду добрих людей».	

Література:

1. Зелена С. В. Матеріали з досвіду роботи класовода «Профорієнтація молодших школярів». URL: http://www.metod-kopilka.ru/materali_z_dosvdu_roboti_klasovoda_proforntacya_ molodshih_shkolyarv-5397.htm (дата звернення: 12.02.2018).

2. Комплексна тематично-цільова програма виховання учнівської молоді «Нова генерація Млинівщини». URL: http://mluniv-osvita.at.ua/index/vikhovna_robota/0-93 (дата звернення: 12.02.2018).

3. Про освіту: Закон України № 38-39, від 2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 24.02.2020).

4. Про основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України»: Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1243 від 31.10.2011 р. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565/ (дата звернення: 12.02.2019).

5. Чернякова Н., Чиренко Н. Ціннісне ставлення до праці. Виховні заходи. 9-11 класи. Київ: Шкільгий світ, 2012. 124 с.

6. Яблонська Л. Б. Програма виховної роботи з учнями 1-4 класів
«Зростаймо справжніми людьми». URL: http://teacher.at.ua/publ/program a_vikhovnoji_roboti_quot_zrostajmo_spravzhnimi_ljudmi_quot_dlja_uchni v_1_4_klasiv/40-1-0-11781 (дата звернення: 12.02.2018).

Наскрізна виховна цільова програма «Душа українця в мистецтві»

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Актуальність програми «Душа українця в мистецтві» зумовлюється тим, що особистісна система цінностей сучасної учнівської молоді, яка включає ставлення до навколишнього світу та мистецтва, впливає на розвиток культури суспільства в цілому.

Ключовим принципом сучасного виховання виступає принцип його ціннісної орієнтації, реалізація якого передбачає залучення дітей до взаємодії з навколишнім світом і сприяння формуванню ціннісних ставлень до нього з позицій сучасної культури та мистецтва. І. Бех зазначає, що основним шляхом духовного виховання особистості має стати залучення її до світу культури, науки, мистецтва, яке ґрунтується не тільки на раціональній основі, саме тому воно здатне «розкрити кожному вихованцю велич пізнавальної і трудової діяльності людини» тощо [1]. Мистецтво у системі сучасної освіти розглядається як важливий компонент загальної освіти школяра. Його могутній пізнавальний і виховний потенціал пов’язаний з естетичною природою, завдяки якій осягаються потаємні найскладніші процеси духовного життя людини, її внутрішнього світу, що сприяє художньо-естетичному розвитку дитини з особливими освітніми потребами та стимулює її брати участь у різних формах культурного життя суспільства.

Розроблена наскрізна виховна цільова програма «Душа українця в мистецтві» регламентується положеннями: закону України «Про культуру» [7], закону України «Про позашкільну освіту» [9], Концепцією художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та Комплексною програмою художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах [6] та ін.

Ціннісне ставлення дітей з особливими освітніми потребами до мистецтва сприяє формуванню системи елементарних мистецьких знань, адекватного сприйняття художніх творів та вираження власного ставлення до них, вміння здійснювати творчу діяльність у мистецькій сфері, залучаючи

компенсаторні механізми свого організму. Важливим аспектом у формуванні ціннісного ставлення до мистецтва виступає адекватне сприйняття навколишньої дійсності як естетичної цінності; володіння знаннями у галузі мистецтва, відтворення власного погляду на світ, готовність радіти – як ознаки духовної зрілості. Дитина з особливими освітніми потребами набуває здатності орієнтуватися в естетичних нормах суспільства, використовувати досвід мистецької діяльності у повсякденному житті з метою естетизації середовища та задоволення особистих творчих прагнень та потреб [8].

Мета програми – формування предметних мистецьких компетентностей та ціннісного ставлення дітей з особливими освітніми потребами до мистецтва на засадах компетентнісно спрямованої педагогіки життєтворчості; створення сприятливих умов для художньо-творчої самореалізації особистості.

Завдання програми:

– виховання в учнів з особливими освітніми потребами емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва, розвиток художніх інтересів, естетичних ідеалів;

– формування системи мистецьких знань щодо видів та жанрів мистецтва, специфіки та особливостей взаємодії різних видів мистецтв;

– розвиток здатності сприймати, інтерпретувати та оцінювати твори мистецтва й художні явища;

– стимулювання учнів до художньо-творчого самовираження;

– розвиток художніх здібностей, критичного мислення;

– збагачення емоційно-почуттєвої сфери;

– формування здатності та готовності до естетизації середовища та участі у соціокультурному житті.

Принципи реалізації програми:

– принцип комплексності мистецької освіти та естетичного виховання;

– принцип наступності та безперервності;

– принцип поєднання загальнолюдського, національного та етнокраєзнавчого аспектів змісту освіти;

– принцип пріоритетності творчої самореалізації особистості;

– принцип варіативності змісту, методів, технологій;

– принцип діалогічності та полікультурності.

Основні форми та методи роботи. У програмі основними формами організації виховної діяльності визначені традиційні: індивідуальна, групова та масова, представлені різноманітними ігровими, комунікативними, практичними, дозвіллєвими та навчальними напрямами реалізації. Ефективними методами, які реалізуються під час впровадження програми визначені методи формування свідомості, формування суспільної поведінки та організації діяльності вихованців з особливими освітніми потребами. Методи формування свідомості, спрямовані на формування усвідомленого ціннісного ставлення вихованців до різних аспектів особистого та суспільного життя, адекватно позитивних поглядів та переконань. Методи формування суспільної поведінки та організації діяльності, спрямовані на формування досвіду позитивного спілкування у різних життєвих ситуаціях, відпрацювання певних позитивних моделей соціально активної та відповідальної поведінки, формування компетентностей щодо технологічно правильної організації особистісно та соціально корисної діяльності, формування вміння регуляції та контролю власної життєдіяльності вихованцями. Відповідно, основними формами та методами представленими у програмі визначені: бесіди, вправи, змагання, доручення, диспути, дискусії, лекції, колективні та групові обговорення, різноманітні індивідуальні доручення, ігри, тренінги, колективні творчі справи, свята, тематичні виставки, зустрічі, конференції, конкурси, портфоліо, кейси, проекти, екскурсії, акції, концерти, різноманітна творча практична діяльність тощо.

Засобами формування ціннісного ставлення дітей з особливими освітніми потребами до мистецтва виступають: твори образотворчого

мистецтва, музика, художня література, театр, кіно, телебачення, естрада, цирк.

Структура програми. Програма є наскрізною та розрахована на роботу з вихованцями молодшого шкільного віку (1-4 класів), середнього шкільного віку (5-9 класів) та старшого шкільного віку (10-11 класів). Зміст програми представлений інваріантною та варіативною складовими. Інваріантна складова є обов'язковою для впровадження і найчастіше представлена комплексними заняттями відповідного спрямування. Варіативна складова представлена заходами, справами та іграми, які педагоги разом з дітьми можуть самостійно обирати та визначати їх черговість у реалізації.

Реалізація виховної цільової програми «Душа українця в мистецтві» здійснюється через впровадження чотирьох модулів:

– «Просвітництво естетичного спрямування» – спрямований на висвітлення різноманітних мистецьких подій в суспільному житті.

– «Мистецтвознавча діяльність» – спрямований на інформативно-творчу діяльність, яка передбачає ознайомлення дітей з різними видами мистецтва: архітектурою, скульптурою, живописом, графікою, декоративно-прикладним мистецтвом, кіномистецтвом, телебаченням, літературою тощо.

– «Практично-мистецька реалізація» – спрямований на занурення дітей у світ мистецтва через їх безпосереднє включення у різні його види.

– «Естетизація середовища» – спрямований на формування у дітей прагнень та вмінь перетворювати дійсність на основі мистецьких знань, створювати та помічати прекрасне у повсякденному житті та побуті.

Очікувані результати. Впровадження програми у виховний процес освітньо-реабілітаційного закладу дозволить сформувати у дітей з особливими освітніми потребами мистецькі компетентності:

– здатність бачити красу навколишнього світу, створювати художні образи різними мистецькими засобами в процесі практичної діяльності на основі опанування новими знаннями з різних видів мистецтва;

– здатність усвідомлювати зв’язок мистецтва з життям;

– здатність розуміти та відображати внутрішній світ, емоції, почуття засобами різних видів мистецтв, збагачуючи індивідуальний естетичний досвід художньо-творчої діяльності;

– здатність оцінювати, пізнавати та інтерпретувати твори мистецтва різних жанрів, обговорювати їх, висловлювати особистісно-ціннісне ставлення;

– здатність усвідомлювати зв’язок творів мистецтва з внутрішнім світом людини та формулювати власні враження та особистий емоційний досвід.

Програму адресовано вчителям, вихователям, соціальним педагогам, класним керівникам та іншим фахівцям, що здійснюють навчальну та виховну діяльність в освітньо-реабілітаційному закладі. Дана програма складається з широкого варіативного спектру заходів, вибір яких залежить від умов навчального закладу, компетентності педагогів, контингенту дітей, їх психофізичних особливостей та інтересів.

ЗМІСТ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
1-4 клас				
Просвітництво естетичного спрямування	–Мистецтво – вікно у казковий світ». –«Мистецькі мандри». –«Краса навколо нас». –«Створюємо красу навколо нас». –«Образ рідного краю в мистецтві».	–Аудіогодина «Музика мого народу». –Відеоподорож «Музика єднає світ». –Екскурсія «Скульптура м. Запоріжжя», «У майстерні художника-живописця», «Матеріали, інструменти й обладнання художника-архітектора». –Заочна екскурсія «Шедеври світової скульптури», «Картинні галереї світу», «Шедеври скульптури України», «Єгипетські піраміди», «Велика китайська стіна», «Колізей», «Тадж Махал», «Вестмінстерський палац (Британський парламент)», «Ейфелева вежа», «Оперний театр у Сіднеї». – «Особливості українських народних танців (гопак, козачок, аркан)». –Зустріч з творчими колективами «Народна музика рідного краю». –Концерт «Музика навколо нас», «Народні пісні і танці України»,	–Акція «Мова музики». –Міні-проект «Значення музики в житті людини». –Пошуковий проект «Народна пісня у творчості професійних композиторів». –Мозковий штурм «Щоб правильно співати…». –Художня фотографія «Образи рідної землі у пейзажних композиціях». –Розважальний вечір «На гостини до митців». –Дитяча опера «Пісні з мультфільмів». –Фотовиставка «Події мого життя». –Мелодійний вернісаж «Музика дитинства», «Мої родичі співають…». –Пісенний вечір «Співаємо про тварин». –Твір-роздум «У кожному з нас є митець». –Творчий струмочок «Зимові	–Ігровий турнір «Мистецтвознавчими стежками». –Гра-інсценування «Симфонічна казка». –Музична гра «Коза дереза». –Пісні-ігри «Котику сіренький», «Подоляночка», «Вийди, вийди, Іванку». –Програвання українських обрядів з елементами вокальної та танцювальної імпровізації. –Гра-доручення «Допоможи Лисичці-сестричці». –Гра-загадка «Вгадай українську народну пісню». –Інтелектуальна гра «Мистецтвознавці». –Турнір знавців живопису. –Турнір знавців музики.

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
		«Оркестр народних інструментів», «Українські народні пісні», Концерт симфонічного оркестру, «Музична спадщина рідного краю». –Зустріч з хореографом «Особливості українських народних танців (гопак, козачок, аркан)», «Мова танцю». –Фестиваль «Музика єднає світ». –Прогулянка «Особливості архітектури рідного міста (села)».	мелодії». –Майстер-клас «Прийоми обробки паперу».	
Мистецтвознавча діяльність	–«Краса навколо нас». –«Життя – джерело мистецтва». –«У королівстві Мистетва». –«Джерела і традиції української народної музичної творчості». –«Калейдоскоп видів мистецтва».	–Бесіда «Що я люблю малювати», «Мистецтво в нашому житті», «Музика і внутрішній світ людини», «В гостях у художників», «Художній образ у мистецтві». –Година відкриттів «Спільність розмовної і музичної мов». –Групова дискусія «Про що розповідає музика». –Інформаційна хвилина «Розвиток музики», «Правила співу і слухання музики», «Правила безпечного користування матеріалами та інструментами», «Правила слухання музики», «Музика передає почуття», «Хто такий композитор?». «Види скульптури».	–Аплікація «Святкові прикраси». –Виставка «Казка двері відчиняє». –Етюд для душі «Щедрівочка щедрувала…». –Концерт «Повір у себе». –Ліплення казкових персонажів «Подорож у світ казок». –Малювання «Музику на малюнок перетворю», «Картина природи у музиці», «Я люблю співучу Україну», «Характер музики», «Наближається зима». –Мелодійний вернісаж «Музичні картини природи», «Обряди зустрічі весни». –Пісенний вечір «У королівстві співучих мелодій».	–Вікторина «Музика в кіно (мультфільмах)». –Гра «Вгадай музичний інструмент», «Наша пісенька летить…», «Вгадай настрій у мистецьких творах», «Вгадай характер мелодії». –Імітаційна гра «Диригент і оркестр». –Гра-імпровізація танцювальних образів до музики «Моя мелодія», ритмічних образів (робот, акробат тощо). –Гра-інсценування народних пісень (на вибір: «Гарний танець гопачок», «Павочка

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	–«Різдвяний вертеп». –«Українсь-кий декоративний розпис».	–Консультація спеціаліста «Українські народні інструменти». –Концерт «Інструменти збираються разом». –Розповідь «Вираження музикою внутрішнього світу людини». –Творчий вечір «Розмаїття українських народних пісень». –Ярмарок «Втілення характерів казкових персонажів у творах різних жанрів». –Екскурсія до художньої майстерні видавництва «Народження книги». –Музична година «Матуся, матінка моя». –Музичні загадки «Вгадай мелодію». –Пізнавальна зустріч «Традиції писанкарства в Україні». –Година прекрасного «Райдуга мистецтв». –Театралізоване музичне дійство «Новорічний ярмарок». –Дослідження «Роль музики в житті народу». –Творчий сюрприз «Зв’язок музики з життям і побутом людини». –Дитячий фольклор (дражнилки, лічилки, забавлянки).	–Створення ескізів декорацій для театральної вистави «Колобок». –Створення театральних масок до казки «Рукавичка». –Колективна творчість «Казковий будиночок». –Скринька добрих справ «Новорічний сувенір». –Родинне свято «Сімейна ялинка». –Ліплення «Веселий зоопарк». –Складання кросворду «Великодні писанки», «В гостях у пісні». –Театр мод «Кольорові асоціації». – Проба пера «Колискова пісня». –Фестиваль пісень «Країна співучих мелодій». –Ярмарок «Пісні рідного краю», «Пісні народної слави». –Творчий пошук «Пісенний календар». –Пісенний подарунок до зимових свят. –Аплікація «Осінні роздуми», «Опале листя». –Музичний калейдоскоп «Жниварські пісні». –Виконання державного гімну «Ще не вмерла України», пісні «Це моя	ходить», «Колядка», «Два півники», «А ми просо сіяли»). –Рольова гра «Митці». –Ігрова театралізація «Свято підручників», «Вечір на Україні», «Маски». –Ігрове театралізоване дійство «Пригоди сучасного Котигорошка». –Хоровод «Метелиці-хурделиці». –Сюжетно-рольова гра «Музичний портрет». –Творча гра «Коло музичних настроїв». –Ігровий вечір «Пригоди на сцені». –Пошукова гра «Добери музику до картини». –Рухлива гра «Новорічні забавлянки». –Дидактична гра «Мистецтво». –Словесна гра «Продовж пісню». –Рухлива гра «Давайте розбудимо радість», «Хто

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
		–Огляд-конкурс «Жартівливі й жартівливо-танцювальні пісні, коломийки». –Пісенний струмочок «Історичні пісні, українська народна дума». –Подорож у народну творчість «Ліричні пісні».	Україна». –Виконання українських колядок та щедрівок.	кого перетанцює», «Котилася торба». –Виховна гра «Україна – співуча держава». –Музична гра «Троїсті музики». –Музична гра-імітація «Вийшли в поле косарі», «Сіяв мужик просо», «Пташка». –Гра-кросворд «Вгадай музичний інструмент».
Практично-мистецька реалізація	–«Картинна галерея». –«Загадкова країна». –«Усмішка під музику». –Парад талантів. –«Музична подорож».	–Аплікація «Дари осені». «Українські свистунці», «Дивовижна квітка», «Журавлик», «Кораблик», «Золота осінь», «Щедрий урожай», «Осінній букет», «Котик мій сіренький», «Осінній дощик», «Види рослин». «На арені цирку (клоуни, жонглери, дресирувальники, фокусники, акробати)», сквери, бульвари», «Садки цвітуть», «Чарівні ліхтарі», «Веселий фонтан», «Святкове місто» (групова та колективна форми роботи), «Україна – моя Батьківщина». –Інсценування казки «Цілющі рослини».	–Малювання на тему: «Диво-дерево», «Святкова ялинка», «Чарівні сніжинки», «Весняне чудо-дерево», «Чарівна країна», «Сяє ясне сонечко», «Танок кольорів», «Осіннє дерево», «Хатинка під горою», «Яким буває небо», «Веселка», «Вогняна квітка», «Веселий Сніговик», «Снігуронька», «Зимовий день», «Казкові птахи», «Домашні улюбленці», «Дивовижний птах», «Казкова квітка», «Чарівний палац», «Будинок для казкового персонажа», «У селянській хаті», «Незвичайний транспорт», «Святкова листівка», «Новорічне	–Ігрове театралізоване дійство «Зміни природи восени». –Розважальні вечорниці «Зимові народні свята». –Ігрова година «Веснянки». –Пісні-ігри. – Тематична гра «Музика народних свят» (зимовий цикл: колядки, щедрівки). –Гра-мандрівка «Пригода малюка у зимовому лісі», «Структура лісу», «Казкові персонажі в музиці». –Розігрування сценок із зимових обрядів («Коза»,

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
		–Конкурс «Естетичне оформлення народних свят». –Сімейна скринька «Сільскогосподарські рослини». Ліричний концерт (за творами відомих композиторів). –Коментоване ліплення «Динозаври», «Африканські звірі», «Гарна хатка», «Палац Снігової королеви», «Смарагдове місто», «Найкращий виріб гончара» (глечик, декоративна тарілка). –Подорож у казковий ліс «Зимові явища в природі». –Пошуковий проект «Мова музики». –Родинне свято «Музичні захоплення моєї сім'ї». –Творча година «Малюємо мелодію». –Музичний десант «Посмішка для ветеранів». –Музичне свято «Дитинства світ». –Інсценування пісні «Ходить гарбуз по городу». –Театралізація «Музична подорож».	панно». –Колективне ліплення (пластилін, глина, солоне тісто) «Вулиця казкового міста», «Диво-звір», «Скатертина для Снігуроньки», «Новорічна іграшка», «Новорічний сувенір». «Різдвяний янгол», «Готуємось до свята». –Виготовлення подарунків з природного матеріалу «Осінні б. –Виразне читання віршів українських поетів. –Ліплення та декорування глиняних іграшок «Народна іграшка». –Створення колективної декоративної композиції «Квітуче дерево», «Танок квітів». –Творчий кошик «Плоди, що дозрівають восени». –Читання народних казок на зимову тематику (наприклад, «Снігуронька», «Зимонька зима» та ін.). –Постанова музичної казки (тематика на вибір). –Пальчиковий театр (тематика на вибір). –Ляльковий театр (тематика на	«Зірка») та ін. –Словесна гра «Календарно-обрядові пісні, колядки, щедрівки». –Сюжетна гра «Лісова лікарня», «Образи тварин у мистецтві». –Театр «Вертеп» –Асоціативна гра «Музичний і художній портрети (порівняння)». –Музична гра «Казка оживає». –Гра «Вгадай тему мелодії» (дружба, любов до матері, любов до Батьківщини). –Гра «Оживи картину» (театралізація, створення умовних діалогів). –Ігровий конкурс «Змішуємо кольори». –Пантоміма (пластичні імпровізації) на тему «Танок українців – мешканців різних областей». –Гра-театралізація «Колискові пісні». –Гра «Я – композитор»,

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
			вибір). –Виготовлення виробів з природного матеріалу «Осінні барви». –Виконання колективної композиції з кольорового паперу «Русалчин віночок». –Вирізування витинанок за мотивами весняних обрядових свят «Сонечко». –Груповий проект «Панно з квітами». –Колаж «Улюблені овочі і фрукти українців». –Творча майстерня «Зображення квітучого дерева у різних художніх техніках». –Малювання ілюстрацій до українських народних казок. –Колективне малювання «Портретна галерея класу», «За мотивами відомих мультфільмів», «Кольорові пори року», «Наснивсь мені рожевий сон». – «Скульптура з природних матеріалів (коріння й гілля дерев, каміння, мушлі і морська галька, а також плоди різноманітних рослин)	«Веселі музиканти», «Танцювальний майданчик». –Гра-подорож «Місто української музики». –Музичний хоровод «Продовж пісню».

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
			–Створення колажу з різних матеріалів «Майбутнє України творимо самі». –Колективна аплікація «Соняшник життя».	
Естетизація середовища	–Картина з природних матеріалів. «Видатні митці України». –«Українська народна музика: наспівність, яскрава емоційність, ліричність». – «Квітуча клумба біля моєї школи».	–Майстер-клас «Декупаж як мистецтво прикрашання предметів». –Огляд відео «Техніка «фелтінг». –Презентація «Що таке скрапбукінг?» –Інтернет-година «Види мистецтва». –Хвилина естетики «Чому картини прикрашають оселю?». –Тайм-аут «Реставрація картин». –Година однієї картини (мелодії). –Спостереження «Життя – джерело музичного мистецтва». –Творча книга «Свійські та дикі тварини». –Творче доручення «Прикрась кімнату». –Фантазії на папері «Я у майбутньому». –Творчий вечір «Музика країн Балтії, Закавказзя, Середньої Азії, Європи та світу». –Бесіда «Художній образ в мистецтві».	–Виставка дитячих робіт «Маленькі митці». –Парад талантів «Українці – чудо-діти». –Декупаж «Українські мотиви». –Фелтінг «Квіти українського віночка». –Скрапбукінг «Наша родина». –Оздоблення українського національного костюму «Ми – найвродливіші». –Натюрморт «Свято врожаю». –Концерт «Даруємо вам любов». –Виставка «Казкові персонажі в книжкових ілюстраціях». –Творча майстерня «Писанки та інші традиційні види декорування яєць». –Вироблення поробок «Лісові мешканці». –Фотомонтаж «Нічні та денні тварини». –Виготовлення колективної	–Ігровий тиждень «Прикрашаємо навколишній світ». –Пізнавальна гра «Техніка декору». –Творча пізнавальна гра «Що ми чуємо». –Розважальна гра «Скоромовці». –Гра-бесіда «Чудна історія». –Гра-драматизація «Легенди Запорізького краю про тварин», «Свійські та лісові тварини». –Дидактична гра «Турнір знавців поезій про тварин». –Імітаційна гра «В гостях у казки». –Ігро-банк життєвих ситуацій «Музика мені допомогла». –Організаційно-діяльнісна гра «Музична терапія».

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
		–Інформаційне повідомлення «Різновиди музики», «Троїсті музики», «Побутова музика», «Колискові пісні», «Дитячий фольклор», «Жартівливі українські пісні». –Огляд преси «Про мистецтво у ЗМІ».	настінної прикраси «На щастя, на долю…». –Створення групового ілюстрованого пісеннику «Українські календарно-обрядові пісні». –Створення родинної збірки колискових пісень «Люлі-люлі».	–Пісенний ринг «Музика нас з'єднала». –Гра-пантоміма «Портрети видатних людей». –Жартівлива гра «Зіпсований телефон. Продовж мелодію».
5-9 клас				
Просвітництво естетичного спрямування	–«Творча душа українського народу» (види мистецтва в Україні). –«Від творчого задуму до життєтвор-чості». –«Мистецтво: діалог традицій і новаторства» –«Мистецтво в культурі минулого».	–Літературна зустріч із прикарпатською поетесою Олександрою Федорів. –Літературний вечір «Сонце, повітря і вода – наші кращі друзі». –Зустріч з мистецтвом «Поезія, усна народна творчість про рідну природу», «Ліс на картинах видатних митців». –Музична година «Балет «Лускунчик» П.І. Чайковського». –Виховний захід «Моря пламенный поэт. Иван Айвазовский». –Ліричний вечір «Народна мудрість про красу природи». –Мистецтвознавча бесіда «А що я тут бачу насправді?». –Вечір сакраментальних питань про	–Проект «Патріотичне виховання засобами народних пісень та танців», «Всесвітньо відомі митці – Українці». –Відвідування авторської виставки творчості. –Відвідання концерту інструментальної музики. –Відвідання циркової вистави. –Акція «Збереження виробів мистецтва в залах музею», «Допомога музейним працівникам». –Поширення інформації про творчі досягнення учнів навчального закладу у засобах масової інформації. –Виставка сучасного одягу. –Відвідування виставки	–Участь дітей у міських конкурсах, фестивалях, виставках. –Розколяда. –Відеомарафон «Танцюючий світ сьогодні відзначає своє професійне свято». –Свято писанки. –Створення казочки «Пейзаж та Натюрморт одного разу..» –Тиждень анімалістики. –Загальношкільні читання «Легенди козацького краю». –Концерт електронної музики. –Ігрове свято «Музика, яку ми слухаємо».

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	–«Мистецтво в культурі сучасного».	мистецтво «Навіщо існує мистецтво?». –Вечір буденних питань про мистецтво «За який час можна створити картину і скільки вона може коштувати?». –Загальношкільний захід «Симфонія перемоги». –Електронна презентація «Висячі сади Семіраміди». –Клуб цікавих зустрічей «Поезія Запорізького краю». –Вечір авторської пісні. –Музична вітальня, присвячена С.С. Гулака-Артемовського «Золотий голос України». –Виховний захід «Генії. Сергій Рахманінов», «Весь світ – театр», «Творчість Миколи Лисенка як відображення життя народу». –Читання творів видатних поетів та письменників про природу України (Наприклад, «Лісова пісня» Лесі Українки та ін.). –Вечір творчості В. Симоненка «Духовність особистості і мистецтва». –Бесіда про життя і творчість	образотворчого мистецтва. –Відвідування виступу симфонічного оркестру. –Музична група «Етномотиви у сучасній музиці». –Екскурсія до поліграфії. –Екскурсія до архітектурної композиції «Стара фортеця». –Відеопрезентація «Найбільші художні галереї та музеї України». –Галерея видатних особистостей. «Фламандське бароко. Творчість Якоба Йорданса». –Сторінка альманаху «Життєтворчі дороговкази» «Ілларіон Горох і Володимир Сосюра – майстри райдужних фарб і чарівного слова». –Участь у діяльності віртуальної мистецької агенції Арт-Вертеп. –Відвідання виставки сучасного мистецтва. –Екскурсії до музеїв мистецтва.	–Ігровий вечір естрадної музики. –Літературно-художній сюрприз «Українські народні музичні інструменти». –Гра «Життя у стилі барокко». –Кіноконцерт «Музична кінопанорама». –Тематичне свято «Свята Покрова – світле свято українського народу». –Вечір українського романсу «Сміються-плачуть солов'ї».

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
		Миколи Івасюка «Подорож до музею». –Віртуальна подорож середньовічною архітектурою України (Софіївський собор у Києві тощо). –Історія життя «Багатогранний і непередбачуваний Фальконе». –Брифінг «Мистецький арсенал в Києві – центр знакових культурних подій в Україні». –Альманах сучасного українського мистецтва в персоналіях.		
Мистецтвознавча діяльність	– Віртуальний концерт українського сучасного гурту. –«Новітні музичні явища: джаз, рок, поп, шансон, мюзикл, авторська пісня». –Абетка митця.	–Виховний захід «Країна мистецтв. Музи», «Подорож сторінками українських творів», «Казковий світ балету», «Балет – таємнича мова душі», «Нові види мистецтва в Україні», «Найвідоміші музеї України», «Музеї Запоріжжя», «Музеї-замки України», «Стародавнє мистецтво в Україні», «Родом – Запоріжанин, серцем – українець, талантом – громадянин світу…». –Актуальне інтерв'ю «Засоби музичної виразності». –Альманах «Види орнаментів і символіка кольорів», «Архітектура як	–Створення розділів відеотеки «Народне і професійне мистецтво» та «Взаємодія та синтез мистецтв», «Образ людини у мистецьких жанрах», «Образ природи у мистецьких жанрах», «Мистецтво у нашому житті», «Новітні мистецькі явища, дизайн», «Екранні мистецтва», «Форми поширення мистецтва». –Благодійна мандрівна виставка дитячих малюнків на тему «Для тебе я створюю найкраще». –Мистецький проект «Живопис і графіка».	–Феєрія «Образ музики». –Свято дитячої книги. –Інтелектуальне шоу «Зв'язок народної та професійної музики». –Аукціон народної мудрості «Мистецтво надихає до життєтворчості». –Гра «Що? Де? Коли?» на тему: «Творча сутність українського народу». –Інтелектуальне шоу «Жанри мистецтва». –Годинка-веселинка «Тваринки у фотографіях».

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	–«Графіка, живопис, скульптура». –«Стилі та напрями мистецтва». –«Українська пісня – геніальна поетична біографія українського народу».	вид мистецтва», «Стилі та напрямки мистецтва». –Зустріч за круглим столом «Компетентно про мистецтво в Україні». –Музичний калейдоскоп «Зимові пісні». –Аудіоальманах «Образи природи у ноктюрнах та увертюрах». –Інтерв'ю «Просто про складне: інструментальна музика». –Уроки життя «Майстер ліричного пейзажу Сергій Світославський». –Календар «12 жовтня – День художника України». –Уявна подорож «Архітектурні пам'ятки рідного краю та України». –Роздуми «Театр у моєму житті». –Музичні кросворди. –Лекторій «Містичний гіперреалізм Ендрю Вайта». –Коло спілкування «Український Мікеланджело» (життєві уроки Іоанна Георга Пінзеля). –Актуальне інтерв'ю «Стилі і напрями сучасного мистецтва». –Кросворди на тему: «Мистецтво в культурі Українців».	–Пошукова діяльність «Закодована афіша». –Дослідницький проект «Життя видатного піаніста Пауля Вітгенштейна», «Життєві уроки Марії Приймаченко», «Вітчизняні архітектурні пам'ятки стародавніх епох», «Вітчизняні архітектурні пам'ятки стародавніх епох», «Спадщина видатних діячів вітчизняного мистецтва». –Творчий проект «Архітектурні споруди в казці». –Проект «Музична культура рідного краю», «Історія народної іграшки», «Творчість французьких шансоньє». –Історико-мистецький лицарський турнір. –Креативний проект «Стиль. Джаз. Імпровізація». –Соціокультурний проект «Сучасне мистецтво дітям».	–Пізнавальна гра «Як і з чого це зроблено?». –Музична квітка. –Кросворд «Музичний літак». –Гра «Імпровізація: аранжування народної музики». –Телевізійна передача «Вгадай мелодію» («Оригінал чи аранжування»). –Гра «Місто майбутнього». –Інтелектуальна гра «Чи знаєш ти свій край?». –Гуморина «Мадам рококо». –Інтелектуальна мистецько-літературна гра «Ерудит». –Мистецький калейдоскоп. –Вікторина-гуморина «Різновиди модернізму».

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
		–Банк творчих ідей «Форми збереження культурної спадщини в Україні». –Відеопрезентація «Найвідоміші музеї та галереї рідного краю, світу».		
Практично-мистецька реалізація	– «Уроки життя видатних митців». – «Життя як творчість». – Інтерпрета-ція творів мистецтва». – «Сучасне бачення народної вокальної музики». – Створення короткого фільму. – Створення соціальної реклами.	–Літературний вечір «Стежками Кобзаревих дум». –Вправляння «Зрозумій мене» (інтерпретація образного змісту творів мистецтва). –Виховний захід «Дерево життя», «Магія плетіння з бісеру», «Що таке пап'є маше?», «Дивоколо українського віночка», «Орігамі – чарівне мистецтво перетворення». –Абстрактне малювання «Неживі компоненти екосистем». –Вправляння в інтерпретації творів мистецтва «Зрозумій мене». –Музичний вечір «Дніпро наш могутній». –Групове створення ескізу та макету будівлі філіалу Хортицької національної академії. –Створення групової аплікації «Чорний біль квітучої землі». –Літературна композиція «Моє місто».	–Квілінг «Руки торять дива». –Створюємо фільм «Сучасне мистецтво – кіно». –Виставка виробів, зроблених зі сміття. –Виставка творчих робіт «Шевченкові твори очима дітей». –Персональна виставка-презентація творчих робіт. –Індивідуальний проект «Моя мистецька колекція». –Творчий проект «Музей одного предмета». –Групова творчість «Колаж «Рідна ненька Україна». –Виготовлення витинанки «Фантастична істота». –Творчий проект «Ілюстрування казки» –Робота гуртків художньо-естетичного спрямування. –Камерний концерт «Наші таланти».	–Пісенний ігровий конкурс «Душа народу», «Мій степ широкий». –Гра «Імпровізація». –Театральна вистава «Коли душа співає». –Фотоконкурс «Людина в динаміці», «Вода – колиска життя». –Виставка виробів «Тварини на площині та в об'ємі». –Фестиваль народної казки «Чарівна парасолька». –Камерний концерт «Наші таланти». –Фестиваль українського фольклору «Веселкове джерельце». –Родинна гуморина «Кожна жаба своє болото хвалить». –Конкурс акторської майстерності «Жителі лісу». –Інсценізація казки «Голос

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
		–Легенди козацького краю «Кто винайшов музику?». –Майстер-клас «Сучасний танець». –Брифінг «Критична оцінка сучасних явищ культури: телебачення і реклама». –Дискусія «Моє ставлення до художніх явищ сучасності». –Благодійний бал «Сучасне мистецтво – людям».	–Створення історичної сюжетно-тематичної композиції «Козацтво. Краса людського тіла та душі». –Куточок краси «Ставок біля хати». –Креативний проект «Дизайн центрального пляжу в м. Запоріжжя». –Благодійна акція «Чарівна писанка», «Від серця до серця: народна іграшка дитині», «Виготовлення ретроноворічних прикрас на ялинку», «Декоративна композиція: від серця до серця». –Творча майстерня «Створення власних музичних композицій з використанням комп'ютерних технологій». –Місто веселих майстрів «Хатинка для безхатченка». –Творчий проект «Рослини мого міста – його прикраса та гордість». «Перетворення території». –Підготовка різдвяної комедії. –Концертна програма «Народна пісня – обличчя нації». –Вечір сучасного танцю. –Створення ескізу дерев'яної будівлі дитячого майданчика.	рідної природи серцем слухати навчись». –Театралізоване дійство «Зимові календарно-обрядові пісні». –Персональна виставка-презентація творчих робіт. –Фестиваль українського фольклору «Веселкове джерельце». Жайворонок та сова». –Фотовиставка «Моє здоров'я – здоров'я держави». –Музична вікторина «Віночок українських народних пісень».

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
			–Підготовка лялькової музичної вистави для молодших школярів «Стара казочка на новий лад». – «Декоративна композиція: від серця до серця».	
Естетизація середовища	–«Декоратив-но-прикладне мистецтво в нашій оселі». –«Петриків-ський розпис: оформлення сільського інтер'єру». – «Чарівна краса вишиванки». –«Компози-ція та плановість дизайну твоєї кімнати». –Виставка сучасного мистецтва дітей.	–Абстрактний малюнок «Середовище життя». –Відкритий мікрофон «Естетика комунікації». –Уроки мого життя «Композиція людських взаємин». –Лист до себе «Життя – увертюра чи симфонічна поема?». –Виховний захід «Творчі та кмітливі», «Естетика зовнішнього вигляду», «Квіти часто нам говорять втричі більше, ніж слова…», «Козацтво як втілення національного етичного ідеалу», «Краса особистості виявляється в складну хвилину». –Сторінка щоденника «Конфліктність образів» в мистецтві життя, «Романтизм у відносинах: як я оцінюю». –Вернісаж «Різні типи середовищ існування». –Електронна презентація «Моделювання жіночого одягу».	–Автопортрет «Мої творчі задуми». –Практична робота «Мова різних видів мистецтва», «Розробка моделі предмета побуту на основі природної форми». «Створення пропорції у побуті», «Розробка ескізу дизайну екологічно чистого громадського транспорту майбутнього», створення дизайну верхнього одягу у стилі модерн, створення дизайну шкільної вітальні. –Проект «Сад мудрості», «Історія національного костюма». –Ідея «Пейзаж за моїм вікном», «Дизайн кімнати Казок для дітей дошкільного віку», «Сміття чи ресурс». – – Доброчинна акція «Сувенір з образотворчого мистецтва» (техніка квілінг). –Етнографічний проект «Минуле та	–Гра «Моє самовираження». –День банта для леді та галстука для джентельмена. –Тиждень «Сім кольорів райдуги». –День незрівняної зачіски. –Тиждень «Сім кольорів райдуги». –День цікавих ідей. –Гра «Дизайнерський світ має таланти». –Ігровий конкурс «Подорож у минуле». –Вікторина знавців українських страв та українського одягу. –Гра «Мистецтво спілкування: коли яке слово мовити». –Шоу «Віват, юні модел'єри!» –Веселе перехрестя «Роль медіа у поширенні

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
		–Диспут на тему: «Культурна людина. Яка вона?». Круглий стіл «Культурне середовище сучасних молодіжних об'єднань», «Значущість мистецтва в діалозі культур». –Творча хвилинка «Імідж сучасної людини». –Вільна бесіда «Яким чином на мою самореалізацію впливає мистецтвознавча діяльність». –Батьківські дні «Сучасне мистецтво в житті моєї дитини». –Колективна бесіда «Використання ресурсів Інтернету для розвитку мистецтвознавства».	сучасне: моя вишита сорочка». –Дизайнерська ідея «Формування штучних рослинних насаджень». –Арт-клуб «Я йшов власним шляхом». –Оформлення музею реабілітаційної педагогіки.	мистецтва».
10-11 клас				
Просвітництво естетичного спрямування	–«Розвиток української художньої культури». –«Художня культура зарубіжних країн». – Клуб цікавих зустрічей.	–Відеподорож «Архітектура Києва та Львова», «Собори України». –Створення композиції шкільного музею музики «Видатні діячі української музичної культури». –Дискусійний кінозал «Кінофільми сучасних молодих українських режисерів». –Створення відеокартотеки «Українське кіномистецтво». –Зустріч з цікавою людиною	– Участь у діяльності віртуальної мистецької агенції Арт-Вертеп. – Екскурсії до архітектурних пам'яток міста та країни (музею, де зберігаються зразки індійського мистецтва, музею, де зберігаються зразки китайської порцеляни. –Відвідування вистав (відеовистави, кіно опери, балету). –Створення плакату, що популяризує декоративно-	–Музичний кіноперформанс. –Ігровий калейдоскоп по віртуальним виставкам творів мистецтва «Контрасти романтизму і реалізму» «Українська художня культура II половини XX ст.» (Т. Яблонська: «Хліб», «Молода мати», А. Ерделі: «Заручені», А. Коцка: «Гуцулка», В. Зарецький:

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	–«Зоряний небосхил Голівуду». –«Європа – спільний дім її країн».	«Світові обрії українського кіно». –Мандрівка легендами «Легенди о. Хортиця». –Подорож у часі «Від Нілу до храмів Луксору та Карнакі». –Етнографічна експедиція «Міста України, засновані греками». –Перегляд та обговорення ігрової стрічки Л. Осики «Етюди про Врубеля». –Інтернет-вернісаж «Абстрактне мистецтво США».	прикладне мистецтво (країна на вибір). –Музичний концерт «Українська музична культура ІІ половини ХХ ст.». –Відеовечір «Музика у фільмах». –Музичний вечір «Гітара – національний музичний інструмент Іспанії». –Перегляд оперет І. Кальмана.	«Весняні клопоти», «Осіння соната», «Півники», Ф. Манайло: «Хлопчик з ягнятком», С. Шишко: «Березовий гай», О. Шовкуненко: «Бузок і тюльпани» та ін.). –Прослуховування творів композитора Б. Смєтани.
Мистецтвознавча діяльність	–«Портрет-біографія улюбленого митця-романтика». –«Європейська музична культура». –«Імена славетних українців у світовому мистецтві». – «Видатні українські діячі	–Відкритий мікрофон «Музична й театральна культура східних слов'ян». –Сторінки літопису «Лесь Курбас і театр ХХ ст.». –Мистецька енциклопедія «Видатні живописці України», «Видатні поети України», «Видатні …». –Перегляд балету «Агон» на музику І. Стравінського. –Фотоальбом «Театр корифеїв». –Диспут «Т. Г. Шевченко – наш великий сучасник». –Літопис «Символізм та імпресіонізм у мистецтві кін. XIX – поч. ХХ ст.». –Рецензування переглянутого фільму	–Створення розділів відеотеки «Українська художня культура від найдавніших часів до кінця XVIII ст.», «Українська художня культура XIX – початку XXI ст.». –Дослідницький проект «Найвідоміші замки України» (Замки в Луцьку, Кам'янці-Подільському, Хотині та ін.), «Українське бароко і європейський контекст», «Розстріляне відродження», «Архітектурне та монументальне мистецтво столиць країн Латинської Америки», «Творчість діяча української культури Р. Глієра».	–Прослуховування музичного твору С. Прокоф'єва «Скіфська сюїта» (фрагменти). –Музичний вечір з ігровою програмою. –Складання кросвордів з використанням нпрізвищ сучасних митців –КВН «Чому Мікеланджело називають водночас «учнем давніх» і «порушником традицій»?» –Пантомімічне лото «Слов'янські мови».

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	культури і мистецтва». –«Історія і сучасність: традиції та іновації».	І. Бергмана. –Навчальний діалог «Веласкес – духовний послідовник Ель Греко». –Мальований фільм «Божества Індії». –Поради життєтвоця «Життєва мудрість у пєсах Тікамацу Мондзаемона».	–Створення фонозаписів «Духовно-хоровий літопис століть». –Груповий комп'ютерний проект «Український авангард». –Тестові завдання «П'єси грецьких драматургів».	
Практично-мистецька реалізація	–«Мистецький путівник нашого міста». «Видатні українці про природу рідного краю». –Фестиваль танцю. –Мистецький проект.	–Створення екологічної карти м. Запоріжжя. –Створення туристської карти «Пам'ятки української діаспори». –Групова робота з виготовлення макетів архітектурних споруд храмів Київської Русі. –Виконання живописної композиції за мотивами ... –Виховний захід «Пісенний вернісаж» з творів сучасних українських композиторів. –Творча майстерня «Реставрація трипільської кераміки (ескізи стилізованих орнаментів). –Проба пера «Написання розв'язки сучасного літературного твору». –Практична порада «Чардаш: основні позиції танцю». –Подорож по театральних афішах	–Учнівські тури «вихідного дня»: екологічні стежки Запоріжчини. –Відорепортаж «Досвід біологічного землеробства в Запорізькій області». –Розпис на склі «Усі ми родом із дитинства». –Інсценізація народних пісень. –Створення комічної або сатиричної інтермедії у стилі «шкільного театру». –Створення ескізу палацу в класичному стилі. –Креативний проект «Театралізація композицій нефігуративного живопису українських художників (перформанс, інсталяція) з використанням сучасної української музики». –Постановка уривків з п'єси	–Дискотека «У стилі рок-н-рол». –Караоке «Шлягери ансамблю «Бітлз». –Караоке «Пісні видатних американських співаків». –Караоке «Пісні з репертуару «Пісняри». –Арт-музей «Малюнки у техніці пуантилізму, дивізіонізму». –Виставка малюнків «Сюрреалізм». –Конкурс фотопроб «Екранізація творів французької літератури». –Шкільний бал «Віденський вальс». –Ток шоу «Живі сценки» (на сюжети картин П. Рубенса,

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
		«Малювання карти найвідоміших знакових пам'яток європейської художньої культури». –Творче досягнення «Я – майстер латиноамериканських танців». –Проведення міні-конкурсу кращого виконавця танго (румби, босанови). –Абстрактна композиція «Творення мрії». –Колективні роздуми «За що Г.-К.Андерсен удостоївся пам'ятника за життя?».	грецьких драматургів. –Вистава «Арабська казка». –Режисерська проба «Постановка п'єси. –Музичний струмочок «Пісні і танці з улюблених індійських кінофільмів».	Р. Рембрандта) –Містичний вечір «Граф Дракула – герой трансильванських легенд». –Шоу-програма «Карнавал в Ріо».
Естетизація середовища	–Розробка дизайну сучасного інтер'єру шкільного приміщення з використан-ням українських традицій. –«Міжнарод-ні культурні зв'язки». –«Краса навколо нас». –«Зробимо	–Коло спілкування «Терапія творчим самовираженням». –Життєтворчий проект «Креативна пектораль». – Музична вітальня для батьків: «Ф. Шопен – поет фортепіано». –Заняття йогою. –Диспут «Закон культурного плюралізму». –Школа юної майстрині «Плетення єгипетського браслету з намистин або бісеру». –Виготовлення плаката-афіші до музичного вечора: «Гітара – національний музичний інструмент Іспанії».	–Вироблення фрески на одній із стін школи. –Оформлення куточку групи у «югендстилі». –Виготовлення предметів побуту у африканському стилі. –Виготовлення ескізу малої пластики в китайському стилі. –Проект «Вироблення серії поштових марок, присвячених українському мистецтву». –Запрошуємо на чайну церемонію у японському стилі. –Конкурс емблем виховної групи (стилізація одного з національно характерних модерністських	–Показ мод «Стиль бароко в сучасному костюмі». –Міні-музей одного предмету «Арабсько-мусульманські книжкові мініатюри». –Гуморина «Гумор різних країн». –Конкурс-вікторина «Естетика розвитку особистості». –Свято подарунків один одному «Маски тропічної Африки».

Модуль	Інваріантна складова	Варіативна складова		
	Комплексні виховні заняття	Заходи	Справи	Ігри
	світ краще». –«Краса душі, то найвище мистецтво».	–Бесіда «Українсько-російські культурні зв'язки». –Вироблення макету малого англійського саду для шкільної присадибної ділянки. –Порада «Вироблення ескізу геометричного або рослинного румунського килима». –Калейдоскоп ескізів фарфорової пластики у стилі рококо. –Куточок краси «Ювелірні прикраси інків».	напрямів). –Конкурс дизайнерів «Ескіз мого кишенькового годинника».	

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. – Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: Теоретико-технологічні засади: [навчально-метод. вид.] Київ: Либідь, 2003. 280 с.

2. Губенко О. О. Образотворче мистецтво. Конспекти уроків: 3 клас: Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. 104 с.

3. Кондратова Л. Г. Музичне мистецтво: підручник для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2015. 176 с.

4. Крива Н. І., Петрів Т. О. Образотворче мистецтво: конспекти уроків: 1 кл.: посібник для вчителя. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. 80 с.

5. Музична хрестоматія. 1 клас / Упор.: Гумінська О. О., Опанасець І. С. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. 32 с.

6. Про затвердження Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та Комплексної програми художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах: наказ Міністерства освіти і науки України від 25.02.2004 № 151/11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/card/v1_11290-04 (дата звернення: 17.11.2018).

7. Про культуру: Закон України від 14.12.2010 р. № 2778-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2778-17 (дата звернення: 16.11.2018).

8. Про основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України»: Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1243 від 31.10.2011 р. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565/ (дата звернення: 12.02.2019).

9. Про позашкільну освіту: Закон України від 22.06.2000 р. № 1841-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1841-14 (дата звернення: 17.11.2018).

10. Резніченко М. І., Трач С. К. Образотворче мистецтво: підручник для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2015. 144 с.

11. Хлєбникова Л. О., Дорогань Л. О., Івахно І. М., Кондратова Л. Г., Корнілова О. В., Лобова О. В., Міщенко Н. І. Музичне мистецтво для загальноосвітніх навчальних закладів. 1-4 класи. *Мистецтво та освіта.* 2012. № 1 С. 14–19.

Додаток Г

Список публікацій Позднякової О. Л. за темою дисертаційного дослідження: «Теорія і практика функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами»

Одноосібна монографія:

1. Позднякова О. Л. Розвиток виховної системи навчально-реабілітаційного закладу: теоретичні засади та інноваційний досвід : монографія. Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2019. 316 с.

Статті у періодичних виданнях, включених до наукометричної бази Scopus:

2. Pozdnyakova O., Datskovsky I., Bocheliuk V., Nagymzhanov A., Turebayeva S. New Solution of Psycho-physiological Problem. *Utopía y Praxis Latinoamericana.* 2018. AÑO : 23, n°82 (Julio-Septiembre). Pp. 417–421.

3. Pozdnyakova O., Bocheliuk V., Nechyporenko V., Pozdniakova-Kyrbiatieva E., Panov N. Value foundation of the behavior of managers of different administrative levels: comparative analysis. *Revista espacios.* 2019, Vol. 40. № 34. p. 17.

4. Pozdnyakova O., Bocheliuk V., Nechyporenko V., Siliavina Y., Kyrbiatiev O. Culture and mentality-related specifics of implementation of the ‘law on counteracting bullying’ in the environment of educational institutions. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. Volume 11. Issue 3. 2020. Pp. 755–760.

5. Pozdnyakova O., Orazalieva R., Bila O., Derevyanko N. Teacher’s Use of a Drawing Workshop as a Method of Art Therapy. *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment.* 2020. № 8. Pp. 451–459.

6. Pozdnyakova O., Bocheliuk V., Nechyporenko V., Pozdniakova-Kyrbiatieva E., Siliavina Y. Psychological and pedagogical aspects of

consolidation of social capital of higher education institutions. *Linguistics and Culture Review*, 2021. 5 (S2). Pp. 342–353.

Статті у вітчизняних фахових виданнях:

7. Позднякова О. Л. Формування соціальної компетентності учнів з обмеженими можливостями здоров'я засобами проектної діяльності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія :* збірник наукових праць. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. № 20. С. 190–194.

8. Позднякова О. Л. Становлення та розвиток виховної системи санаторної школи-інтернату. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки : реалії та перспективи :* збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. Випуск 44. С. 173–177.

9. Позднякова О. Л. Організація проектної діяльності дітей на засадах педагогіки життєтворчості. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія :* збірник наукових праць. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. № 25. С. 156–163.

10. Позднякова О. Л. Теоретичні засади розбудови виховної системи спеціальної школи-інтернату. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання :* збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. Випуск 24. С. 116–122.

11. Позднякова О. Л. Формування творчої особистості в умовах виховної системи санаторної школи-інтернату. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах :* збірник наукових праць. Запоріжжя : КПУ, 2014. Випуск 34 (87). С. 439–445.

12. Позднякова О. Л. Програмно-технологічне забезпечення виховної системи спеціальної школи-інтернату. *Педагогіка формування творчої*

особистості у вищій і загальноосвітній школах : збірник наукових праць. Запоріжжя : КПУ, 2014. Випуск 35 (88). С. 444–450.

13. Позднякова О. Л. Моделювання структури професійної компетентності соціального педагога-вихователя навчально-реабілітаційного центру. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка :* наукове видання. Мелітополь : Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2014. № 1 (12). С. 211–217.

14. Позднякова О. Л. Становлення дитини з психофізичними порушеннями як суб'єкта життєтворчості в умовах виховної системи санаторної школи-інтернату. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. № 25. С. 58–63.

15. Позднякова О. Л. Виховна система школи-інтернату як освітній феномен. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка :* наукове видання. Мелітополь : Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2016. № 2 (17). 2016. С. 37–42.

16. Позднякова О. Л. Особливості психологічного супроводу виховання учнів навчально-реабілітаційних закладів. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) :* збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2017. Випуск 10. С. 242–254.

17. Позднякова О. Л. Психологічна співпраця з батьками дітей з обмеженнями життєдіяльності як компонент становлення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія :* збірник наукових праць. 2017. Випуск 34. С. 146–157.

18. Позднякова О. Л. Розвиток інтегральної індивідуальності дітей з аутистичними порушеннями в умовах виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)* : збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2018. Випуск 11. С. 251–264.

19. Позднякова О. Л., Соколовська І. А. Особливості взаємозв'язків комп'ютерно орієнтованого освітнього простору вищого навчального закладу на прикладі міста Запоріжжя. *Комп'ютер у школі та сім'ї :* науково-методичний журнал. Київ : ФОП Вероцький С. В., 2018. № 6. С. 3–8.

20. Pozdnyakova O. Problem of formation of pedagogical modeling as a professional portrait of the educational system of educational rehabilitation agencies. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи :* збірник наукових праць. Київ, 2019. Випуск 1 (22). С. 38–42.

21. Pozdnyakova O. Modeling of educational systems of educational and rehabilitation institutions as a pedagogical problem. *Народна освіта* : електронне наукове фахове видання 2019. № 2 (38) URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5735. (дата звернення : 15.09.2020).

22. Позднякова О. Л. Педагогічні умови розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. Випуск 37. С. 101–110.

23. Позднякова О. Л. Теоретико-методичні основи діагностики ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для осіб з обмеженнями життєдіяльності. *Інноваційна педагогіка :* науковий журнал. Випуск 14. Том 2. 2019. С. 117–122.

24. Позднякова О. Л. Українські навчально-реабілітаційні заклади: науково-дослідний аспект. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та*

спеціальна психологія : збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. Випуск 38. С. 129–138.

25. Позднякова О. Л. Модель структури кадрового забезпечення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2020. Випуск 39. С. 98–108.

Розділи в колективних монографіях:

26. Позднякова О. Л. Формування соціальної компетентності учнів з обмеженими можливостями засобами проектної діяльності. *Соціокультурні та освітні процеси Запорізького Приазов'я : проблеми, пошуки та перспективи :* монографія / За ред. Л. В. Афанасьєвої, В. В. Молодиченка, В. В. Нечипоренко. Запоріжжя : Вид-во Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2013. С. 547–555.

27. Позднякова О. Л. Теоретичні засади і програмно-технологічне забезпечення виховної системи санаторної школи-інтернату. *Актуальні проблеми інновацій в наукових технологіях сьогодення :* монографія. Кіровоград : КП «Поліграфія», 2014. С. 283–307.

28. Позднякова О. Л. Діагностика ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для осіб з обмеженнями життєдіяльності. *Психологічні основи розвитку особистості :* монографія. Запоріжжя : Просвіта, 2019. Т. 6. С. 184–200.

Науково-методичні посібники:

29. Позднякова О. Л., Несен Г. М., Єрмаков І. Г., Нечипоренко В. В., Гордієнко Н. М. Життєтворчі пріоритети інноваційного розвитку навчально-реабілітаційного центру : науково-методичне видання. Запоріжжя : Вид-во Хортицького навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2011. 286 с.

30. Позднякова О. Л., Нечипоренко В. В., Гордієнко Н. М., Козарик О. С., Маврін В. В. Теорія і практика розвитку соціальної компетентності школярів : науково-методичний посібник. Запоріжжя : Вид-во Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2011. 186 с.

31. Позднякова О. Л., Несен Г. М., Нечипоренко В. В., Пузіков Д. О., Гордієнко Н. М. Організація соціальної та життєвої практики учнів 11-річної школи : науково-методичне видання / за ред. І. Г. Єрмакова, В. В. Нечипоренко, Н. М. Гордієнко. Запоріжжя : Видавництво Комунального закладу «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр» Запорізької обласної ради, 2013. 248 с.

32. Позднякова О. Л., Сохань Л. В., Єрмаков І. Г., Несен Г. М., Нечипоренко В. В., Гордієнко Н. М. Українська наукова школа психології та педагогіки життєтворчості: досягнення, проблеми та перспективи розвитку Ювілейний науково-методичний збірник. Запоріжжя : Видавництво Комунального закладу «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр» Запорізької обласної ради, 2013. 648 с.

33. Позднякова О. Л., Єрмаков І. Г., Нечипоренко В. В., Гордієнко Н. М. Життєтворчий потенціал соціальної і життєвої практики : науково-методичний посібник. Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2018. 472 с.

Матеріали конференцій:

34. Позднякова О. Л. Розвиток емпатійності учнів з обмеженими можливостями здоров’я в контексті компетентнісно спрямованої освіти. *Компетентнісно спрямована освіта : перший досвід, порівняльні підходи, перспективи :* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квітня 2011 р.) Київ : Ін-т сучасн. підр., 2011. С. 622–624.

35. Позднякова О. Л. Формування соціальної компетентності учнів з обмеженими можливостями здоров'я засобами проектної діяльності. *Науково-педагогічні засади формування соціальних компетенцій учнів з особливими освітніми потребами як складової навчально-реабілітаційного процесу :* матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 10–11 листопада 2012 р.). Запоріжжя : Вид-во Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2012. С. 148–164.

36. Позднякова О. Л. Модель компетентного соціального педагога-вихователя навчально-реабілітаційного центру. *Технології формування педагогічного професіоналізму майбутніх учителів :* мат-ли Всеукр. наук.-практич. конф. (Мелітополь, 27–28 лютого 2014 р.). Мелітополь : МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. С. 157–162.

37. Позднякова О. Л. Організація проектної діяльності дітей: життєтворчий аспект. *Проектна діяльність учнів у системі компетентнісно спрямованої соціальної і життєвої практики в 11-річній школі та позашкільній освіті :* мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 29–30 жовтня 2014 р.). Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2014. Ч. 1. С. 98–103.

38. Позднякова О. Л. Інноваційна практика організації виховного процесу в умовах школи-інтернату. *Нові підходи до розвитку навчальних закладів в умовах модернізації вітчизняної освіти :* мат-ли Всеукраїнської наук.-практ. конф, присвяченої 100-річчю з дня народження Є. С. Березняка (Дніпропетровськ, 24 квітня 2014 р.). Дніпропетровськ : НГУ, 2014. С. 216–222.

39. Позднякова О. Л. Технологія розвитку соціальної компетентності учнів в умовах навчально-реабілітаційного простору. *Розвиток професійної компетентності студентів педагогічного відділення в сучасних умовах :* тези доповідей учасників IV регіональної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 23 квітня 2015 р.). Запоріжжя : Комунальний заклад

«Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр» Запорізької обласної ради. 2015. С. 12–17.

40. Позднякова Е. Л. Технологическое обеспечение воспитательной системы специальной школы-интерната. *Специальное образование: традиции и инновации :* материалы V Междунар. науч.-практ. конф. (Минск 14-15 апр. 2016 г.). Минск : БГПУ, 2016. URL: http://fso.bspu.by/news/nauka/elektronnyi-sbornik-v-mezhdunarodnoi-nauchno-prakticheskoi-konferencii-specialnoe-obrazovanie-tradicii-i-innovacii-2016. (дата звернення: 25.10.2020).

41. Позднякова О. Л. Інноваційний розвиток виховної системи школи-інтернату в сучасних соціокультурних умовах. *Соціально-гуманітарні науки, економіка, право: нові виклики, практика інновацій :* матеріали Міжн. наук.-практ. конф. (Полтава, 21–22 квітня 2016 р.) Полтава : Університет «Україна», 2016. Т. 1. С. 285–291.

42. Позднякова О. Л. Виховний процес санаторної школи-інтернату як чинник становлення творчої особистості. *Людина в умовах мінливості соціокультурного простору: духовно-практичний вимір :* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Мелітополь, 3–4 червня 2016 р.). Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2016. Ч. ІІ. С. 167–170.

43. Позднякова О. Л. Інноваційна практика організації виховного процесу санаторної школи-інтернату на засадах педагогіки життєтворчості. *Ukraine – EU. Modern Technology, Business and Law :* collection of international scientific papers : in 2 parts. Part 2. Current Issues of Legal Science and Practice. Management and Public Administration. Innovations in Education. Environmental Protection. Engineering and Technologies (April 3–8, 2017). Chernigiv : CNUT, 2017. Pp. 149–152.

44. Позднякова О. Л. Розбудова виховної системи загальноосвітнього навчального закладу на засадах компетентнісного підходу: теоретичний аспект. *Компетентнісний вимір сучасної освіти: теорія і практика :*

збірник тез V регіональної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 19 травня 2017 р.). Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2017. С. 36–40.

45. Позднякова О. Л. Психологічний супровід виховання учнів навчально-реабілітаційних закладів у контексті євроінтеграції системи спеціальної освіти України. *Ukraine – EU. Innovations in Education, Technology, Business and Law :* collection of international scientific papers (April 3–8, 2017). Chernigiv : CNUT, 2018. Pp. 187–190.

46. Позднякова О. Л. Корекційне виховання як чинник компенсації обмежень життєдіяльності дитини і забезпечення її особистісного розвитку. *Соціальна та життєва практика в структурі професійної підготовки : теорія і практика : збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Запоріжжя, 17 травня 2018 р.). Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2018. С. 131–133.

47. Позднякова О. Л. Психологічний супровід виховання учнів навчально-реабілітаційних закладів у контексті компетентнісно спрямованої освіти. *Досвід і проблеми організації соціальної та життєвої практики учнів і студентів на засадах компетентнісного підходу до освіти (до 25-річчя Наукової школи педагогіки та психології життєтворчості* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 12–13 жовтня 2018 р.). Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2018. С. 189–192.

48. Позднякова О. Л. Концептуальні засади розбудови виховної системи нової української школи. *Науково-практичні засади освітнього менеджменту в умовах становлення Нової української школи :* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпро, 21 листопада 2018 р.). Дніпро : ФОП Юнаш А. К., 2019. С. 63–-66.

49. Pozdnyakova O., Gordienko N., Sokolovskaya I., Nechiporenko V. Features of children educational in inclusive groups. *Educaţia incluzivă :*

dimensiuni, provocări, soluţii : Materialele Conferinţei ştiinţifico-practice internaţionale (Ediţia a 4-a, 19 octombrie, 2018). Bălţi : S. n., 2018. Pp. 315–318.

50. Позднякова Е. Л., Гордиенко Н. Н., Соколовская И. А. Модернизация украинского педагогического образования с учетом опыта и особенностей функционирования образовательных стандартов европейского пространства. *Наука и образование в современном мире :* материалы международной научно-практической конференции (Караганда, 1 марта 2019 г.). Караганда : «Болашақ-Баспа» РББ, 2019. 4 том. С. 186–189.

51. Позднякова О. Л. Психокорекційна робота з батьками учнів із порушенням розвитку як компонент виховної системи. *Інноваційні підходи до освіти та соціалізації дітей зі спектром аутистичних порушень :* матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 3 квітня 2019 р.). Львів : друкарня «Справи Кольпінга в Україні», 2019. С. 102–104.

52. Позднякова О. Л. Структурно-функціональна модель виховної системи спеціальних та інклюзивних закладів освіти. *Психолого-педагогічний супровід осіб з особливими потребами у спеціальній та інклюзивній освіті :* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 11–12 квітня 2019 р.). Львів : друкарня «Справи Кольпінга в Україні», 2019. С. 56–58.

53. Позднякова О. Л. Організація комплексного супроводу корекційного виховання учнів із порушеннями функцій опорно-рухового апарату в умовах навчально-реабілітаційних закладів. *Актуальні проблеми ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології* : збірник тез доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 4–5 жовтня 2019 р.). За заг. ред. Шевцова А. Г. Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2019. С. 75–78.

54. Pozdnyakova E., Nechiporenko V., Gordienko N., Sokolovskaya I. The effect of distance training on the formation of pedagogical conditions in preparing competitive specialists in higher education institutions. *The use of modern educational and informational technologies for the training of professional competences of the students in higher education institutions :* Articles the

scientific-practical conference with international participation (December 6−7, 2019), B˘al¸ti : Tipografia B˘al¸ti, 2019. Pp. 90−92.

55. Позднякова О. Л. Виховна система навчально-реабілітаційного закладу як інституційний базис соціокультурної практики дітей з особливими освітніми потребами. *Освітні і культурно-мистецькі практики в контексті інтеграції України у міжнародний науково-інноваційний простір :* збірник тез доповідей I Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (Запоріжжя, 14 травня 2020 р.). Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2020. С. 153−157.

56. Позднякова О. Л. Концептуальні основи становлення виховної системи навчально-реабілітаційного закладу. *Особливі діти : освіта і соціалізація :* збірник тез доповідей VI Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки та психології (Київ-Запоріжжя, 1−2 жовтня 2020 р.). Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2020. С. 68−72.

57. Позднякова О. Л. Психологічна компенсація як чинник корекційного виховання дитини з особливими освітніми потребами в умовах навчально-реабілітаційного закладу. *Актуальні проблеми ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології :* матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 18 березня 2021 р.). Альянт, 2021. С. 169−171.

58. Bocheliuk V. Yo., Pozdniakova O. L. Methodological recommendations for optimization of the system of rehabilitation of children and youth with disabilities. *Science and education: problems, prospects and innovations :* Proceedings of the 11th International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Kyoto, Japan. 2021. Pp. 21−27.

Праці, що додатково відображають наукові результати дисертації:

59. Позднякова О. Л. Розвиток комунікативної толерантності учнів з обмеженими можливостями здоров’я засобами проектної діяльності. *Проблеми сучасної педагогічної освіти і розвитку особистості : теорія та практика :* збірник наукових праць. Запоріжжя, 2011. Випуск 1. С. 17−23.

60. Позднякова О. Л. Проблема посилення виховного потенціалу інтернатних закладів. *Проблеми сучасної педагогічної освіти і розвитку особистості: теорія та практика:* збірник наукових праць. Запоріжжя, 2013. Випуск 2. С. 196−203.

61. Позднякова О. Л. Специфіка розвитку соціальної компетентності учнів з обмеженими можливостями здоров'я. *Українська наукова школа психології і педагогіки життєтворчості: досягнення та орієнтири для XXI століття* : ювілейний науково-методичний збірник. Запоріжжя : Видавництво Комунального закладу «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр» Запорізької обласної ради, 2013. С. 454−458.

62. Позднякова О. Л. Система громадянсько-патріотичного виховання учнів в умовах навчально-реабілітаційного центру. *Електронний збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти :* збірник наукових праць. Запоріжжя, 2014. № 4 (18). URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp19/pozdnjakova_o.l..pdf. (дата звернення: 15.06.2020).

63. Позднякова О. Л. Організація соціальної та життєвої практики учнів в умовах школи-інтернату як засіб стимулювання їх соціалізації. *Проблеми соціальної та життєвої практики в сучасному просторі :* збірник наукових праць. Запоріжжя, 2014. Випуск 3. С. 12−18.

64. Позднякова О. Л. Виховання творчої особистості в умовах дитячого реабілітаційного театру. *Українознавчий альманах.* Київ, Мелітополь, 2014. Випуск 16. С. 138−142.

65. Позднякова О. Л. Інтерпретація концепту «виховна система» у сучасній педагогічній науці. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)* : науковий журнал. Запоріжжя, 2019. Випуск 1 (1). С. 39−48.

Додаток Д

Відомості про апробацію результатів дисертаційного дослідження Позднякової О. Л. за темою: «Теорія і практика функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами»

Міжнародні наукові конференції:

1. «Специальное образование: традиции и инновации» (Республика Беларусь, г. Минск, 14–15 апр. 2016 г.). Форма участі – виступ на секційному засіданні і публікація тез на тему: «Технологическое обеспечение воспитательной системы специальной школы-интерната».

2. «Соціально-гуманітарні науки, економіка, право: нові виклики, практика інновацій» (Україна, м. Полтава, 21–22 квітня 2016 р.). Форма участі – виступ на секційному засіданні і публікація тез на тему: «Інноваційний розвиток виховної системи школи-інтернату в сучасних соціокультурних умовах».

3. «Людина в умовах мінливості соціокультурного простору: духовно-практичний вимір» (Україна, м. Мелітополь, 3–4 червня 2016 р.). Форма участі – виступ на секційному засіданні і публікація тез на тему: «Виховний процес санаторної школи-інтернату як чинник становлення творчої особистості».

4. «Ukraine – EU. Modern Technology, Business and Law» (Slovakia – Austria – Hungary, April 3–8, 2017). Форма участі – виступ на секційному засіданні і публікація тез на тему: «Інноваційна практика організації виховного процесу санаторної школи-інтернату на засадах педагогіки життєтворчості».

5. «Досвід і проблеми організації соціальної та життєвої практики учнів і студентів на засадах компетентнісного підходу до освіти (до 25-річчя Наукової школи педагогіки та психології життєтворчості)» (Україна, м. Запоріжжя, 12–13 жовтня 2018 р.). Форма участі – виступ на пленарному

засіданні і публікація тез на тему: «Психологічний супровід виховання учнів освітньо-реабілітаційних закладів у контексті компетентнісно спрямованої освіти».

6. «Науково-практичні засади освітнього менеджменту в умовах становлення Нової української школи» (Україна, м. Дніпро, 21 листопада 2018 р.). Форма участі – виступ на секційному засіданні і публікація тез на тему: «Концептуальні засади розбудови виховної системи Нової української школи».

7. «Educaţia incluzivă: dimensiuni, provocări, soluţii» (Republica Moldova, Bălţi, 19 octombrie, 2018). Форма участі – виступ на секційному засіданні і публікація тез на тему: «Features of children educational in inclusive groups».

8. «Ukraine – EU. Innovations in Education, Technology, Business and Law» (Slovak Republic – Czech Republic, April 3–8, 2017). Форма участі – виступ на секційному засіданні і публікація тез на тему: «Психологічний супровід виховання учнів освітньо-реабілітаційних закладів у контексті євроінтеграції системи спеціальної освіти України».

9. «Наука и образование в современном мире» (Республика Казахстан, г. Караганда, 1 марта 2019 г.). Форма участі – виступ на секційному засіданні і публікація тез на тему: «Модернизация украинского педагогического образования с учетом опыта и особенностей функционирования образовательных стандартов европейского пространства».

10. «Інноваційні підходи до освіти та соціалізації дітей зі спектром аутистичних порушень» (Україна, м. Київ, 3 квітня 2019 р.). Форма участі – виступ на секційному засіданні і публікація тез на тему: «Психокорекційна робота з батьками учнів із порушенням розвитку як компонент виховної системи».

11. «Психолого-педагогічний супровід осіб з особливими потребами у спеціальній та інклюзивній освіті» (Україна, м. Львів, 11–12 квітня 2019 р.).

Форма участі – виступ на секційному засіданні і публікація тез на тему: «Структурно-функціональна модель виховної системи спеціальних та інклюзивних закладів освіти».

12. «Актуальні проблеми ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології» (Україна, м. Запоріжжя, 4–5 жовтня 2019 р.). Форма участі – виступ на пленарному засіданні і публікація тез на тему: «Організація комплексного супроводу корекційного виховання учнів із порушеннями функцій опорно-рухового апарату в умовах освітньо-реабілітаційних закладів».

13. «The use of modern educational and informational technologies for the training of professional competences of the students in higher education institutions» (Republica Moldova, Bălţi, December 6–7, 2019). Форма участі – виступ на секційному засіданні і публікація тез на тему: «The effect of distance training on the formation of pedagogical conditions in preparing competitive specialists in higher education institutions».

14. «Освітні і культурно-мистецькі практики в контексті інтеграції України у міжнародний науково-інноваційний простір» (Україна, м. Запоріжжя, 14 травня 2020 р.). Форма участі – виступ на пленарному засіданні і публікація тез на тему: «Виховна система освітньо-реабілітаційного закладу як інституційний базис соціокультурної практики дітей з особливими освітніми потребами».

15. «Особливі діти: освіта і соціалізація» (Україна, м. Київ – Запоріжжя, 1–2 жовтня 2020 р.). Форма участі – виступ на пленарному засіданні і публікація тез на тему: «Концептуальні основи становлення виховної системи освітньо-реабілітаційного закладу».

16. «Актуальні проблеми ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології» (Україна, м. Київ, 18 березня 2021 р.). Форма участі – виступ на пленарному засіданні і публікація тез на тему: «Психологічна компенсація як чинник корекційного виховання дитини з особливими освітніми потребами в умовах освітньо-реабілітаційного закладу».

17. «Освітні і культурно-мистецькі практики в контексті інтеграції України у міжнародний науково-інноваційний простір» (Україна, м. Запоріжжя, 13–14 травня 2021 р.). Форма участі – виступ на пленарному засіданні і публікація тез на тему: «Проблема становлення та розвитку виховних систем навчально-реабілітаційних закладів».

18. «Recerche scientifiche e metodi della loro realizzazione: esperienza mondialle e realta domestiche» (Repubblica Italiana, Bologna, 14 Maggio 2021). Форма участі – виступ на секційному засіданні і публікація тез на тему: «Socio-pedagogical rehabilitation of children under the conditions of the educational and rehabilitation institution» .

19. «Science and education: problems, prospects and innovations» (Japan, Kyoto, July 21–23, 2021). Форма участі – виступ на секційному засіданні і публікація тез на тему: «Methodological recommendations for optimization of the system of rehabilitation of children and youth with disabilities».

Всеукраїнські науково-практичні конференції:

20. «Компетентнісно спрямована освіта: перший досвід, порівняльні підходи, перспективи» (Україна, м. Київ, 28 квітня 2011 р.). Форма участі – виступ на секційному засіданні і публікація тез на тему: «Розвиток емпатійності учнів з обмеженими можливостями здоров’я в контексті компетентнісно спрямованої освіти».

21. «Науково-педагогічні засади формування соціальних компетенцій учнів з особливими освітніми потребами як складової навчально-реабілітаційного процесу» (Україна, м. Запоріжжя, 10–11 листопада 2012 р.). Форма участі – виступ на пленарному засіданні і публікація тез на тему: «Формування соціальної компетентності учнів з обмеженими можливостями здоров’я засобами проектної діяльності».

22. «Технології формування педагогічного професіоналізму майбутніх учителів» (Україна, м. Мелітополь, 27–28 лютого 2014 р.). Форма участі – виступ на секційному засіданні і публікація тез на тему: «Модель

компетентного соціального педагога-вихователя навчально-реабілітаційного центру».

23. «Проектна діяльність учнів у системі компетентнісно спрямованої соціальної і життєвої практики в 11-річній школі та позашкільній освіті» (Україна, м. Кам'янець-Подільський, 29–30 жовтня 2014 р.). Форма участі – виступ на секційному засіданні і публікація тез на тему: «Організація проектної діяльності дітей: життєтворчий аспект».

24. «Нові підходи до розвитку навчальних закладів в умовах модернізації вітчизняної освіти» (Україна, м. Дніпропетровськ, 24 квітня 2014 р.). Форма участі – виступ на секційному засіданні і публікація тез на тему: «Інноваційна практика організації виховного процесу в умовах школи-інтернату».

25. «Соціальна та життєва практика в структурі професійної підготовки: теорія і практика» (Україна, м. Запоріжжя, 17 травня 2018 р.). Форма участі – виступ на пленарному засіданні і публікація тез на тему: «Корекційне виховання як чинник компенсації обмежень життєдіяльності дитини і забезпечення її особистісного розвитку».

Регіональні науково-практичні конференції:

26. «Розвиток професійної компетентності студентів педагогічного відділення в сучасних умовах» (Україна, м. Запоріжжя, 23 квітня 2015 р.). Форма участі – виступ на пленарному засіданні і публікація тез на тему: «Технологія розвитку соціальної компетентності учнів в умовах освітньо-реабілітаційного простору».

27. «Компетентнісний вимір сучасної освіти: теорія і практика» (Україна, м. Запоріжжя, 19 травня 2017 р.). Форма участі – виступ на пленарному засіданні і публікація тез на тему: «Розбудова виховної системи загальноосвітнього навчального закладу на засадах компетентнісного підходу: теоретичний аспект».

Додаток Е

УКРАЇНА

УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД

«ХОРТИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ БАГАТОПРОФІЛЬНИЙ ЦЕНТР» ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

30.06.2015 м. Запоріжжя № *01/646*

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Позднякової Олени Леонтіївни
на тему: «Теорія і практика функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами»

Протягом 2013-2015 рр. у виховний процес комунального закладу «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр» Запорізької обласної ради впроваджено результати дисертаційної роботи Позднякової Олени Леонтіївни на тему: «Теорія і практика функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами».

Активне реформування навчально-реабілітаційних закладів зумовило нагальну потребу у розробці О. Л. Поздняковою ефективної виховної системи, спрямованої на гармонійний та всебічний розвиток дітей з особливими освітніми потребами, формування їх готовності до прояву соціальної відповідальності та активності, самореалізації, актуалізації особистісного потенціалу та життєтворчості. Запропоноване програмно-технологічне забезпечення, сприяло підвищенню ефективності виховної системи.

Результати здобувача активно обговорювалися на педагогічних радах та поточних нарадах педагогів закладу та були схвалені до впровадження у виховний процес комунального закладу «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр» Запорізької обласної ради (протокол № 5 від 02.06.2015 р.).

Директор В. В. Нечипоренко

ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ОСВІТИ «НАВЧАЛЬНО-РЕАБЛІТАЦІЙНИЙ ЦЕНТР №12» ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ»

вул. Саранська,6, м. Дніпро, 49021, тел. 766-31-13; e-mail: nrc12@ukr.net, код СДРПОУ 20199239

від 04.06.2020 № 48
на_____№_____

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Позднякової Олени Леонтіївни
на тему «Теорія і практика функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами»

Позднякова Олена Леонтіївна впроваджувала у навчально-виховний процес комунального закладу освіти «Навчально-реабілітаційний центр № 12» Дніпропетровської обласної ради» дисертаційне дослідження з теми: «Теорія і практика функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами».

Дисертанткою на базі закладу було розроблено та впроваджено систему критеріально-діагностичного забезпечення, яке ґрунтувалося на наукових положеннях, що визначають феноменологічний зміст розвитку виховної системи навчально-реабілітаційного закладу, принципах та закономірностях її функціонування. Основними критеріями дослідження було визначено особистісно-поведінковий (зміни в особистості кожного вихованця) та організаційно-змістовий (зміни у розвитку дитячого та педагогічного колективах, управління, задоволеність всіх суб'єктів освітньої діяльності), які досліджувалися відповідно до визначених показників та забезпечувалися спеціально підібраним та розробленим діагностичним інструментарієм, що дозволяв визначити рівні функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу (високий, середній, низький), оцінити якісні та кількісні зміни.

Результати дослідження обговорено на засіданні педагогічної ради та рекомендовано до впровадження у навчально-виховний процес комунального закладу комунального закладу освіти «Навчально-реабілітаційний центр № 12» Дніпропетровської обласної ради» (протокол № 5 від 04.06.2020 р.).

Директор Віра КУПРАС

Комунальний заклад освіти "Навчально-реабілітаційний центр № 12" Дніпропетровської обласної ради" код за ЄДРПОУ 20199239

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ОСВІТИ
«КРИВОРІЗЬКА СПЕЦІАЛЬНА ШКОЛА «СУЗІР'Я»
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ»

вул. Едуарда Фукса, 9, м. Кривий Ріг, 50031, тел. (056) 407-30-70
e-mail: Sheg@ukr.net, web: http:// kr-suzirya.edukit.dp.ua, код ЄДРПОУ 20201870

30.12.2020 № 01-04/570

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Позднякової Олени Леонтіївни
на тему «Теорія і практика функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами»
на базі Комунального закладу освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради»

У Комунальному закладі освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради» протягом 2017-2020 рр. здійснювалася апробація та практичне впровадження результатів дисертаційного дослідження Позднякової Олени Леонтіївни на тему «Теорія і практика функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами».

В Комунальному закладі освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради» було впроваджено елементи виховної системи навчально-реабілітаційного закладу, а саме її управлінський аспект функціонування з урахуванням специфічних структурних компонентів системного характеру (мети, управлінської інформації, засобів комунікації, керуючої та керованої підсистем), спрямованих на забезпечення цілеспрямованого виховання і всебічного розвитку дітей з особливими освітніми потребами. Для педагогічних працівників проводились семінари із використанням науково-методичних матеріалів, розроблених О. Л. Поздняковою, щодо специфіки управління у спеціальних навчально-реабілітаційним закладом.

Розроблені О. Л. Поздняковою теоретичні положення та методичні матеріали можуть використовуватися у навчально-реабілітаційних закладах.

Результати дослідження обговорено на засіданні педагогічної ради та рекомендовано до впровадження у виховний процес Комунального закладу освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» Дніпропетровської обласної ради» (протокол № 4 від 30.12.2020р.).

Директор Анатолій КОЛОМОЄЦЬ

Комунальний заклад освіти «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» ДОР» код в ЄДРПОУ 20201870 ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСНА РАДА УКРАЇНА

УКРАЇНА
РІВНЕНСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «КЛЕВАНСЬКА СПЕЦІАЛЬНА ШКОЛА № 1 І-ІІІ СТУПЕНІВ» РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
35312, смт. Клевань, вул. Шкільна,15, Рівненського району, Рівненської області
тел.(0362)27-11-30; 27-12-48E-mail: scool_slabozori_1@ukr.net Код ЄДРПОУ21087614

№ 121 від «17» березня 2021 року

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Позднякової Олени Леонтіївни
на тему: «Теорія і практика функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами»

Матеріали дисертаційного дослідження Позднякової Олени Леонтіївни на тему: «Теорія і практика функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами» були впроваджені у 2017-2020 роках у виховний процес комунального закладу «Клеванська спеціальна школа № 1 І-ІІІ ступенів» Рівненської обласної ради.

Важливе теоретичне значення має структурно-функціональна модель виховної системи освітньо-реабілітаційного закладу педагогічної реабілітації вихованців з особливими освітніми потребами. Впровадження у виховний процес комунального закладу «Клеванська спеціальна школа № 1 І-ІІІ ступенів» Рівненської обласної ради елементів розробленої автором структурно-функціональної моделі виховної системи сприяло підвищенню ефективності виховання дітей з особливими освітніми потребами шляхом оптимального та цілеспрямованого управління впорядкованою сукупністю різноманітних виховних впливів.

Результати дослідження та їх значущість обговорено на засіданні педагогічної ради та її рішенням рекомендовано до впровадження у виховний процес комунального закладу «Клеванська спеціальна школа № 1 І-ІІІ ступенів» Рівненської обласної ради (протокол № 4 від 16.03.2021р.).

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД "КЛЕВАНСЬКА СПЕЦІАЛЬНА ШКОЛА №1 І-ІІІ СТУПЕНІВ" РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ 21087614 * УКРАЇНА *

Директор школи Євгенія Фалко

УКРАЇНА
УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
Заклад освіти І-ІІІ ступенів
«Тернопільський обласний навчально-реабілітаційний центр»

46023 м. Тернопіль, вул. Братів Бойчуків, 6, тел. (0352) 26-80-46,(0352) 51-19-43, e-mail:edureabcenter@gmail.com

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Позднякової Олени Леонтіївни
на тему: «Теорія і практика функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами»
на базі закладу освіти І-ІІІ ступенів
«Тернопільський обласний навчально-реабілітаційний центр»

Цією довідкою засвідчується факт проведення констатувального етапу експерименту відповідно до дисертаційного дослідження Позднякової Олени Леонтіївни на тему «Теорія і практика функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами» у закладі освіти І-ІІІ ступенів «Тернопільський обласний навчально-реабілітаційний центр» протягом 2017 року.

Констатувальний етап експерименту був спрямований на вивчення ефективності функціонування виховної системи навчально-реабілітаційного закладу для дітей з особливими освітніми потребами.

В рамках визначення перспектив і пріоритетних напрямків розвитку змісту виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами дисертантом було враховано досвід проектування моделі виховної системи закладу освіти І-ІІІ ступенів «Тернопільський обласний навчально-реабілітаційний центр».

Довідка видана для пред'явлення у спеціалізовану вчену раду із захисту дисертаційних робіт за спеціальністю 13.00.03 – корекційна педагогіка.

Директор **Ірина КОРОЛЬ**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАКЛАД ОСВІТИ І-ІІІ СТУПЕНІВ "ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ ЦЕНТР"
21157160

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА СПЕЦІАЛЬНА ШКОЛА ІМ. В.Г.КОРОЛЕНКА»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
вул. Сумська, 55, м. Харків, 61058, тел. (057)700-48-70,
e-mail: pr.spetsnvkkorolenko@internatkh.org.ua Код ЄДРПОУ 14084549

Від 30.03.2021 № 97

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Позднякової Олени Леонтіївни
на тему «Теорія і практика функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами» на базі Комунального закладу «Харківська спеціальна школа ім. В. Г. Короленка» Харківської обласної ради

Результати наукового дослідження Позднякової Олени Леонтіївни на тему «Теорія і практика функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами» впроваджено у виховний процес Комунального закладу «Харківська спеціальна школа ім. В. Г. Короленка» Харківської обласної ради.

О. Л. Поздняковою запропоновано для впровадження в освітній процес навчально-реабілітаційних закладів модель виховної системи, розроблену з урахуванням цільової та організаційної специфіки таких типів закладів, особливостей управління та кадрового забезпечення процесу їх ефективного функціонування; педагогічні умови розвитку виховної системи, спрямовані на ефективне корекційне виховання; а також програмне-технологічне забезпечення, представлене наскрізними цільовими виховними програмами («Душа українця в мистецтві», «Екологічна просвіта», «Я – людина», «Україна в серці моєму», «Праця у житті людини», «Я і моє здоров'я») та технологіями (технологія педагогічного супроводу соціальної практики, технологія педагогічного супроводу життєвої практики вихованців). Впровадження програмно-технологічного забезпечення сприяло позитивній динаміці щодо формування всебічно розвинених дітей з особливими освітніми потребами, зі сформованим світоглядом, духовними якостями, готовністю до актуалізації особистісного потенціалу та самореалізації.

Результати дослідження обговорено на засіданні педагогічної ради та рекомендовано до впровадження в освітній процес Комунального закладу «Харківська спеціальна школа ім. В. Г. Короленка» Харківської обласної ради (протокол № 05 від 10.03.2021).

Директор ОЛЕКСАНДР БІЛОУСОВ

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСНА РАДА
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
"ХАРКІВСЬКА СПЕЦІАЛЬНА ШКОЛА ІМ. В.Г. КОРОЛЕНКА"
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
№14084549
УКРАЇНА

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
ВІННИЦЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ
Комунальний заклад «Вінницький навчально-виховний комплекс: спеціальна загальноосвітня школа-інтернат І-ІІІ ст. – дошкільний навчальний заклад Вінницької обласної Ради»

21030, Україна, м. Вінниця,пр.Юності,53-а. р/р UA418201720344200015000024588,код 24896969, МФО 820172 ГУДКСУ у Вінницькій обл., м. Вінниця

№ _____ від «_____»_____20___ р.

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження Позднякової Олени Леонтіївни на тему: «Теорія і практика функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами»

Констатувальний етап експерименту згідно із планом та стратегією дослідження Позднякової Олени Леонтіївни на тему: «Теорія і практика функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами» був реалізований у 2017 році у КЗ «Вінницький навчально-виховний комплекс. Спеціальна загальноосвітня школа-інтернат І-ІІІ ступенів – дошкільний навчальний заклад Вінницької обласної Ради».

Метою констатувального етапу експерименту було виявлення рівня корекційної вихованості дітей з особливими освітніми потребами. Корекційна вихованість досліджувалась відповідно до розроблених критеріїв та показників. Згідно із цим був використаний діагностичний інструментарій: аналіз успішності з фізичної культури та ЛФК; анкета «Індекс вихованості школярів»; анкета «Ціннісне ставлення»; анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації; анкета «Життєтворчість особистості»; визначення стилю міжособистісної взаємодії; діагностика рівня парціальної готовності до професійно-педагогічного саморозвитку; діагностика стилів керівництва; діагностика функціонально-рольових позицій в управлінській команді; тест «Визначення особистісної адаптованості школярів»; методика

«Сходинки»; методика векторного моделювання освітнього середовища; методика вивчення задоволеності батьків роботою освітньої установи; методика вивчення задоволеності педагогів життєдіяльністю в навчальному закладі; методика вивчення задоволеності учнів шкільним життям; методика визначення рівня самоврядування в учнівському колективі; методика вивчення рівня моральної вихованості учнів; методика вивчення соціалізованості особи учня; модифікована експрес-методика з вивчення соціально-психологічного клімату у трудовому колективі; оцінка рівня комунікабельності; тест «Визначення самооцінки».

Результати дослідження та їх значущість обговорено на засіданні педагогічної ради та її рішенням рекомендовано до впровадження у виховний процес (протокол № ____від_____).

Директор
КЗ «Вінницький навчально-виховний комплекс.
Спеціальна загальноосвітня школа-інтернат
І-ІІІ ступенів – дошкільний навчальний заклад
Вінницької обласної Ради». Т.М. Фоміна

ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСНА РАДА
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ «ХОРТИЦЬКА НАЦІОНАЛЬНА НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНА АКАДЕМІЯ» ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
вул. Наукового містечка,59, м. Запоріжжя, 69017, Тел/факс (061) 283-20-01,
e-mail: info@khnnra.zp.ua Код ЄДРПОУ 22 133 718, р/р UA988201720344200007000042167 МФО 820172;
с/р UA418201720344291007200042167

18.05.2021 № 01-01/507 На № _____ від _____

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Позднякової Олени Леонтіївни
на тему: «Теорія і практика функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами», на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка

Результати дисертаційного дослідження «Теорія і практика функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами» Позднякової Олени Леонтіївни впродовж 2015 / 2021 н. р. були впроваджені в освітній процес комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради.

Теоретичні напрацювання, отримані протягом проведення наукового дослідження, використані під час лекційних та практичних занять з навчальних дисциплін «Спеціальна педагогіка», «Спеціальна психологія», «Основи інклюзивної педагогіки», «Дизонтогенез психічного розвитку» спеціальності 016 Спеціальна освіта.

Теоретико-методичні наробки щодо організації та здійснення комплексного супроводу корекційного виховання було апробовано в рамках підвищення кваліфікації педагогічних працівників на базі відділу перепідготовки та підвищення кваліфікації комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради за ліцензованою освітньою програмою «Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в закладах освіти різних типів».

Довідку про впровадження результатів дисертаційного дослідження О.Л. Позднякової на тему: «Теорія і практика функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами» обговорено, схвалено та затверджено на засіданні

кафедри Спеціальної педагогіки та спеціальної психології комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради (протокол № 09 від 25.03.2021).

Довідка видана для пред'явлення до спеціалізованої вченої ради із захисту дисертаційних робіт педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка.

Ректор Валентина НЕЧИПОРЕНКО

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

61001, м. Харків, провулок Руставелі, 7, тел/ факс (057) 732-46-30, e-mail hgpa@kharkov.com
Розрахунковий рахунок UA428201720344200004000032413, UA828201720344291004200032413,
UA858201720344201004300032413 Держказначейська служба України м.Київ
МФО 820172, Код 02125591

19.03.2021 № 01-12/190/1

на № _____ від_____

Довідка
про впровадження результатів дисертаційної роботи
Позднякової Олени Леонтіївни
на тему: «Теорія і практика функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами», на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка

Результати дисертаційної роботи О.Л. Позднякової «Теорія і практика функціонування виховної системи навчально-реабілітаційних закладів для дітей з особливими освітніми потребами» були впроваджені в освітній процес Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради впродовж 2017-2020 рр.

Матеріали, основні наукові положення та висновки дисертації О. Л. Позднякової використовувалися під час викладання освітніх компонентів «Спеціальна педагогіка та психологія», «Психологія (загальна, вікова», «Невропатологія», «Логодидактика», а також при підготовці та проведенні позааудиторних виховних заходів, що дозволило підвищити рівень професійної підготовки майбутніх корекційних педагогів та спеціальних психологів.

Використання в освітньому процесі результатів дисертаційного дослідження Л. О. Позднякової дало підстави для висновку про їх значущість для розвитку педагогічної науки, збагачення змісту корекційної педагогіки.

Результати впровадженої дисертаційної роботи обговорено, схвалено та затверджено на засіданні кафедри корекційної освіти та спеціальної психології Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (протокол № 10 від 16.04.2021р.).

Довідка видана для пред'явлення у Спеціалізовану вчену раду із захисту дисертаційних робіт педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка.

доктор педагогічних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-
педагогічна академія» Харківської обласної ради А.А. Харківська